ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
С. ТОРАЙҒЫРОВ АТЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ С. ТОРАЙГЫРОВА

ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР, СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ «XIII СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ, МАГИСТРАНТОВ, СТУДЕНТОВ И ШКОЛЬНИКОВ «XIII САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»

VII ТОМ

ПАВЛОДАР
2013

ӘОЖ 001:378 (574)
КБЖ 72.4+74.58
Ж 33

Редакция алқасының бас редакторы:
Өмірбаев С.М., э.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры

Жауапты редакторлар:
Ержанов Н.Т., б.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ғылыми жұмыс және инновациялар жөніндегі проректоры
Царенко Л.А., Ғылым және инновациялар департаментінің директоры.

Жауапты хатшы:
Сүлейменова Г.Н., Ғылыми-әдістемелік бөлімінің бастығы.

Ж 33 «Жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен мектеп оқушыларының «XIII Сәтбаев оқулары» атты халықаралық ғылыми конференцияның жинағы. VII том – Павлодар: С.Торайғыров атындағы ПМУ, 2013. – 249 б.

ISBN 978-601-238-295-2

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001:378 (574)
КБЖ 72.4+74.58

ISBN 978-601-238-295-2

© С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2013

2 Секция. Филология

УДК 373.2

ДОШКОЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В СЕМЬЯХ НЕКОТОРЫХ ГОСУДАРСТВ МИРА

Н. АБЫКЕНОВА
студент, ППК имени Б. Ахметова, г. Павлодар
Е.С. ТЕМИРХАНОВА
преподаватель, ППК имени Б. Ахметова, г. Павлодар

Воспитание есть искусство, применение которого должно совершенствоваться многими поколениями.
И. Кант

Воспитание – это передача накопленного опыта от старших поколений к младшим. Под опытом понимаются известные людям знания, умения, способы мышления, нравственные, этические, правовые нормы – словом, все созданное в процессе исторического развития духовное наследие человечества.

С приобретением независимости многие государства стран СНГ помимо традиционных методов потихоньку начали использовать и другие зависимости от национальности, религии так например, у нас в Казахстане стали больше уделять внимание индивидуальности ребенка его способностям а так же привитие национальных традиции. В частности при воспитании детей дошкольного возраста в семье воспитывают в ребенке патриотизм, характер, стараются раскрыть его способности, дают больше свободы действия, но при этом всегда существуют рамки дозволенного. Коллективный метод наказания или поощрения не всегда оправдан и не всегда способствует хорошему воспитанию. В Казахстане семьи в основном многодетные, но тем неменее потихоньку отходят от коллективного метода наказания в семье, но придерживаются коллективного поощрения.

Именно Западная Европа и Америка стали государствами, определяющими основные направления развития мира в Новое время, именно западная цивилизация задает сегодня основные векторы развития мировой цивилизации. И в этой связи мир должен прямо или косвенно, соглашаясь или отрицая, но принимать во внимание не только современное состояние, но и историю Западной Европы. Мы должны знать ее систему воспитания, понимать суть ее развития на каждом его историческом этапе и уметь соотносить с развитием своей системы воспитания.

Западноевропейское воспитание – это сложнейшее явление в общечеловеческой культуре. Его формирование началось задолго до падения Римской империи. Но падение Римской империи сделало государства и народы Западной Европы самостоятельными субъектами истории, оно стало началом формирования современной западноевропейской цивилизации. Принятие христианской веры, с одной стороны, и наследование римской культуры – с другой, стали важнейшими (детерминирующими) факторами развития западноевропейского воспитания.

Судя по источникам специалистов западных стран в области дошкольного воспитания основной акцент делается на воспитание в семье. Существует множество рекомендации для семей с различными социальными статусами. Прежде всего это связано с тем, что принцип воспитания зависит от социальной группы, положения в обществе. Есть четкие разграничения между детьми различных социальных слоев, где дошкольные учебные заведения существует отдельно для богатых семей, обеспеченных и бедных. Соответственно методы воспитания и ценности отличаются общим принципом западных стран является индивидуальность как в поощрении так и в наказании. Подчеркивается значимость семьи в обществе и индивидуальность ребенка.

В еврейском мире очень большое внимание уделяется воспитанию детей в традициях Торы. Тора говорит, что детей нужно начинать учить с трех лет, потому что именно в этом возрасте люди начинают осознавать себя, осознавать окружающий мир, чувствовать себя отдельной личностью и при этом частью общества, ну и любознательность в этом возрасте, а так же скорость впитывания информации просто сказочная. Поэтому с трех лет детей учат простейшим вещам, таким как форма одежды. Главным аспектом воспитания является то, что нельзя учить ребенка тому, чего не делаешь сам, ведь ребенок в первую очередь смотрит на своих родителей, а уж потом слушает их. Это как молния, мы сначала видим ее, а потом только слышим. Поэтому начинать обучение нужно только на своем примере.

Отличительными особенностями воспитания детей восточных стран основано на религии и национальных традициях. Как известно, семья является одним из основных социальных элементов, которая развивается и функционирует по своим законам. Она зависит от общества, существующего политического строя, экономических, социальных и религиозных отношений.

У каждой нации свои традиции по воспитанию детей, но есть и общие подходы. Есть японское высказывание, оно гласит: «до 5 лет ребенок король, после 5 и до 14 лет – он слуга, ну а далее с 15 лет – он товарищ». Такой подход достаточно рациональный. В самом маленьком возрасте в период познавания мира ребенку дозволяется все. Его никто не ругает, и уже тем более не бьют за разбитую вазу или порванные штаны – он сам поймет, что

это плохо (наказаний не применяют, но проступок обязательно объясняется). После наступления пятилетнего возраста и до 14 лет ребенок находится в очень строгих и жестких рамках, при этом обучают традициям и правилам соответствующие обществу. С 15 лет подросток считается на уровне равноправного члена семьи.

Такое воспитание требует соответствующего менталитета. Советский период наложил отпечаток практически на всех, а потому японская модель является хорошим примером для подражания, но ее необходимо адаптировать к своим устоям, традициям и условиям. Навряд ли на российской земле вырастет японский фрукт.

Существует огромное множество различных нюансов по воспитанию детей разных возрастов, но их знание поможет родителям преодолеть все невзгоды и обойти подводные камни на не легком пути взросления детей. Любой возраст имеет свои психологические особенности и свою тактику стоит строить исходя из этого. Не у каждого родителя имеется внутреннее чутье, которое позволяет понять некоторые причины поступков ребенка.

В США есть традиция брать с собой детей везде. Например, молодые родители могут взять с собой ребёнка на вечеринку, если его не с кем оставить. В большинстве кафе и ресторанов есть помещения, где ребёнка можно покормить и перепеленать, почти везде предусмотрены детские комнаты, где малыши могут поиграть и порисовать. Такая привязанность к детям обусловлена тем, что оставлять малышей на бабушку с дедушкой в США не принято, а услуги няни недёшевы. Кроме того, в Америке действует закон, по которому детей младше двенадцати лет нельзя оставлять дома одного.

Японская модель воспитания европейцам часто кажется удивительной и непонятной: в Японии ребёнку до пяти лет позволено делать всё, что он захочет, его никто не будет ругать или одёргивать, что бы он ни делал. Сами японцы говорят, что дело обстоит не совсем так, как кажется. Они действительно никогда не будут ругать детей на людях – это считается дурным тоном. Ребёнку могут сделать замечание потом, один на один. Тем не менее, на него ни за что не будут кричать и уж тем более не поднимут руку.

В рамках выбранной тактики были рассмотрены различные методы воспитания. Мы думаем самая главная цель которая должна стоять перед всеми родителями -это найти контакт с ребенком. Ребенок что-то не знает - вы ему объяснили, он что-то не умеет - вы его научили, начал делать дурное - остановили, приучился к ненужному, вредному или опасному – отучили, делает как следует - его поддержали и постепенно к этому приучили. Все это - прямые воздействия, основные составляющие как управления ребенком, так и его воспитания.

ЛИТЕРАТУРА

1. http://www.havura.net/roditelskijj_klub/vospitanie_detejj__eticheskie_i_moralnye_normy_v_i/vospitanie_detejj/
2. http://www.family-life.narod.ru/Page0-3.htm
3. http://bibliofond.ru/view.aspx?id=466895

UDC 82-31=111

VIOLENCE VS. LOVE IN WUTHERING HEIGHTS BY EMILY BRONTE

N.I. AZIZBAYEVA
student, 3rd year, L.N. Gumilyov ENU, Astana c.
G.S. KAZIYEVA
senior teacher, M.A.

Wuthering Heights was written by Emily Bronte, one of the Bronte sisters. In the 19th century Wuthering Heights becomes as classical novel. The readers who read this novel were shocked by the Violence. What is violence? A thesaurus definition is ‘violence is the use of physical force to injure people or property. Violence may cause physical pain to those who experience it directly, as well as emotional distress to those who either experience or witness it. Individuals, families, schools, workplaces, communities, society, and the environment all are harmed’.The reader, who scrutinizes this novel, will face many various violence between the characters. Heathcliff’s love for Catherine is tinged with danger and violence; Edgar loves Catherine with gracious tranquility, and Catherine returns affection to each other of them accordingly. In chapter 4 Heathcliff and Hindly are very violent towards each other, and Heathcliff knows he can use it to his advantage. He doesn’t even need to fight back, because father will always take his side. This bad relation is more developed through story Heathcliff is jealous of Edgar Linton, who is so pale and delicate and well mannered. He hates that Catherine likes him, and when Linton makes a comment about Heathcliff’s hear, Heathcliff throws hot applesauce in his face. His violence is answered with more violence. Hindley took him upstairs and beat him; Hindley has become violent especially when he sticks a knife into Nelly’s mouth angry that she had not yet killed his son, as he’d asked. Then his mood changes and he wants to hug his son. Even affection is violent with him, and the boy pulls away from his father’s brutal. On the other hand, Heathcliff is tormented with the loss of Catherine; he hits his head against a tree, causing it to hemorrhage. Nelly sees many bloodstains on the tree, and guesses that Heathcliff had inflicted this pain on himself many times during the night.

This violence has not only instilled in the main characters’ behavior in this novel but also it has a great inflection of the other characters. For example, Isabella is beginning to enjoy seeing others suffer. After the incident between Hindley and Heathcliff, Isabella is happy to see Heathcliff looking upset, and she taunts him about Catherine until the cries. Her

cruel words lead to cruel act, just as she previously feared – Heathcliff impeaches her with a knife. The bigger surprise is that Isabella, wild and changed, throws it back at him, hoping to wound him. Linton became hysterical and had a terrible coughing fit after being forced from the living room. Cathy still blamed Hareton, and she hit him with her whip as she left.

What is love? A thesaurus definition is ‘a strong feeling of affection’. The word ‘love’ is used all too commonly; it can be used to describe a number of emotions. In Emily Bronte’s novel, Wuthering Heights, she portrays a vast array of the emotions connected with the word ‘love’. It is these emotions that the reader can relate to, and thus Bronte has created an enchanting tale that has lasted throughout the ages. In her novel Bronte admittedly there are many of the characteristics of love, but they appear twisted as if seen through a bent looking-glass on a hall of mirrors. Passion turns to violence. Here even civilized, educated people appear to lose the veneer of society, revealing, perhaps some of the more deeply buried emotions and tendencies. How can such a thing be explained, when the repressed side of the characters, appears to have been magnified and more than human. Heathcliff, to the reader, appears inhuman, his violence is paramount, and yet so is his love. This is apparently what happens when there is something that you want, but can never posses. One example of an extreme violence, by a person who would otherwise have been characterized as a gentleman, was Lockwood’s actions, towards Cathy’s ghost, during a dream he had while staying at Wuthering Heights:

“*As it spoke I discerned, obscurely, a child’s face looking through the window Terror made me cruel; and, finding it useless to attempt shaking the creature off, I pulled its wrist on to the broken pane, and rubbed it to and fro until the blood ran down and soaked the bed-clothes: still it wailed, ‘Let me in!’ and maintained its tenacious grip, almost maddening me with fear.”\1;48*

This example of Cathy’s ghost returning, as a child can be seen as an example of the child-like love she portrays. For her the dreams of happiness are located in youth. We can see that Cathy wanted to have everything, showing a child-like greed. She did not want to have to choose between her love for Linton and her love for Heathcliff. In a similar way her child-like approach to life proved that she was capable of the narcissism of the young, imagining her universally loved:

“But I begin to fancy that you don’t like me. How strange! I thought, though everyone hated and despised each other, they could not avoid loving me - and they have all turned to enemies in a few hours.”\1;35\

Cathy’s love differs for Heathcliff and Linton. Of Linton she says:

“I love the ground under his feet and the air over his head, and everything he touches, and every word he says - I love all his looks and all his actions, and him entirely, and altogether.”\1;49

This however proves how shallow her love for him is, because she does not seem to love him, rather she loves all that is around him. Her love for Heathcliff is fundamental and unchanging, whereas her feelings for Linton are as changeable as the seasons:

“My love for Linton is like the foliage in the woods. Time will change it, I’m well aware, as winter changes the trees - my love for Heathcliff resembles the eternal rocks beneath - a source of little visible delight, but necessary. Nelly, I am Heathcliff - he’s always, always in my mind - not as a pleasure any more than I am always a pleasure to myself - but, as my own being.”\1;118

However there is more than just the love between man and woman shown in Wuthering Heights. We can also see the love that Nellie Dean had for the infant Hareton, as perhaps a mother might have loved a son, although as everything in the novel, her love was not to be long-lived:

“I kissed Hareton goodbye; and, since then, he has been a stranger, and it’s very queer to think it, but I’ve no doubt, he has completely forgotten about Ellen Dean and that he was ever more than all the world to her, and she to him!”\1;130

The main feature of the novel, however is clearly the fundamental love which existed between Cathy and Heathcliff. It has been said that in Wuthering Heights we appear to have hit the wilder shores of love. As Cathy says:

“If all else perished and he remained, I should still continue to be, and if all else remained and he was annihilated, the universe would turn into a mighty stranger; I should not seem a part of it.”\1;226

The book was written as a product of its time, first published in 1847, during a time, when writers reverted back to Gothic tastes. Medieval buildings, churches, monasteries and castles were revisited, and stories featuring tragic heroes and damsels in distress began to surface. These aspects feature heavily within the storyline of Wuthering Heights, Bronte incorporating Gothic and Romantic ties, and then throwing all appropriate content of the time period out of the window – to create one of the best-selling novels of our time.

Emily Bronte died at a very young age, too young then to have experienced the overwhelming message of love that Wuthering Heights sends out. This sets her apart from other writers and makes her unique in the extraordinary way she can communicate the feeling of love through the novel. I believe the point Bronte is trying to get across to the reader is that even when the course of true love does not run smoothly; the end result is always brighter if the two people try and devote themselves to each other. Heathcliff and Catherine’s “perfect” love created decades of hatred and remorse because Catherine betrayed her heart through temptation of a better life for herself. The second generation of lovers however, set the mistakes of the past right through their undisturbed devotion to one another. Hareton and Cathy represent the completion and wholeness of love, the love I believe Emily Bronte never had and longed for. The world she had created within her was played through into the novel, and Hareton and Cathy’s love for one another was something Bronte covered and desired, though was taken away by the early death she was fated to.

Making a conclusion, we may state that Violence and Love are always opposite to concepts in the world view. Emily Bronte successfully depicted the phenomenon of Violence and a phenomenon of Love as much stronger than Violence. According to R.Fox ‘violence is a behavior involving physical force intended to hurt, damage’, we may

prove that Love doesn't have to hurt physically. The only aches and pain in love are the heart aches.Violence is totally incongruous with love. One can be angry with one's lover without being violent. For example, one can walk away from the person one is angry with before one gets violent. Violence is rather different from each Love, but at the same time these two binary oppositions can't exist without each other the world view, because they mutually add each other, despite the fact that Violence VS. Love.

REFERENCES

1 Wuthering Heights, Emily Bronte, Penguin Readers, 2000.
2 http://www.literaturepage.com/
3 http://www.litcharts.com/lit

ӘОЖ 811. 512. 122' 374

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ СӨЗДІКТЕРДІҢ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМЫТУ ҚАЖЕТТІЛІГІ

А.Б. АЙДАРХАНОВА
студент, ПМПИ, Павлодар қ.
М.А. БАЙТАНАЕВА
аға оқытушы, ПМПИ, Павлодар қ.

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев «Біз барша қазақстандықтарды біріктірудің басты факторы болып табылатын қазақ тілінің одан әрі дамуы үшін күш жігерімізді салуымыз керек. Сонымен бірге елімізде тұратын барлық халықтардың өкілдері ана тілдерінде еркін сөйлей, оқи алуына, оны дамытуға қолайлы жағдай тудыру қажет» деп атап көрсеткен болатын. Қазақстанда тұратын жүзден аса ұлт өкілдері Қазақстан халықтарының, соның ішінде қазақ халқының тұрмыс-әдебиетін, әдет-ғұрпын, мәдениетін, әдебиетін, тілін білуге мүмкіндіктері болуы тиіс. Тілге деген құрмет – халыққа деген құрмет. Тілсіз халықтың, елдің өмір сүруі мүмкін емес. Әлем таныған ел болу үшін тіліміздің мәртебесін жоғарылатуымыз керек. [1]

Қазақстан Республикасында қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде қызмет етуінің бірнеше алғы шарты бар. Атап айтқанда, сол тілді қолданушылардың санының жеткілікті болуы, табиғи және табиғи емес тілдік ортаның болуы, республиканың барлық аймақтарына таралуы, қоғамдық өмірдің әр алуан саласында қызмет етуі және ауызша әрі жазбаша түрде қызмет етуі сияқты сыртқы факторлардың болуы, сондай-ақ қазақ тілінің құрылым-жүйесі жетілген, лексикалық-фразеологиялық қоры аса бай, ежелден келе жатқан жазба және ауызша дәстүрі бар ұлттық тілдердің бірі ретіндегі ішкі тілдік факторлардың болуы – қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде қызмет етуіне мүмкіндік береді. Әлемдік өндірісті интеграциялау кезеңінде әртүрлі түсініктерді бір ізге түсіру ісі де аса қажет болуда. Сондықтан егемен Қазақстанның халықаралық деңгейге шығуына және бірқатар жетекші елдермен қазіргі таңдағы ғылым мен технологияның әртүрлі салаларында ғылыми және өндірістік ақпараттармен алмасудың айтарлықтай ұлғаюына байланысты неғұрлым кең ауқымды қамтитын қазақ тілінің көп тілді дыбыстық сөздігін шығару қажеттілігі де туындап отыр.

Сөздіктерге қатысты қысқаша мағлұмат бере кетейік. Сөздіктерді жасаумен лексикография ғылымы шұғылданады, ол – тіл білімі ғылымында сөздің барлық қасиеттерін жинақты түрде қарастыратын бірден-бір сала болып табылады. Осы тұрғыдан лексикографияны тіл туралы ғылым санатындағы лингвистика мен тілді танып білуге ықпласты қоғамның арасын жалғастырушы, байланыстырушы деуге болады. Сөздік – сөздік қорды белгілі бір ретпен орналастырып, адамдарға іздестіруге көмек жасайтын көмекші құрал. Ең ежелгі сөздіктер біздің заманымызға дейін 7 ғасырда Қытайда құрастырылған.1612 жылы Италияда шыққан «Сөздік жыны» атты еңбек Еуропа елдерінің тұңғыш сөздігі болып табылады. Кейін келе Oxford баспасы жасаған Oxford сөздігінің 12 томы баспадан шықты. Ол батыстағы ең үлкен сөздік қатарына кіреді.

Грек тарихшыларының айтуы бойынша б.з.д. 2 ғасырда өз кітаптары болған адамдар саны 35 ғана болған. Орта ғасырларда пайда болған латын тіліндегі сөздіктер көбінесе інжіл мен классикалық шығармаларды аудару үшін қолданылған. Бірақ олардың аудару қабілеті өте шектеулі болды. 1612 жылы Италияның Флоренция академиясы сөздіктер қорын шығарды, 1694 жылы Франция академиясы Франция сөздігін шығарды. 1726-1739 жылдар аралығында Испания академиясы 6 томдық испан сөздігін шығарды. Дүниедегі тұңғыш ең үлкен ағылшын тіліндегі сөздік 1755 жылы шықты. S. Jonson құрастырған бұл сөздік 43500 сөздерден тұрады, ал қосымша деректер 118000-ға жетке. Осы заманғы батыстағы ең үлкен сөздіктерге ағылшын халқының мақтанышы болып отырған Oxford сөздігі жатады, ол 1857 жылы басталып, қазір 12-ші томмен аяқталған. [2]

Ал, қазақ тілінің сөздіктері 1860 жылдардан бастап жарық көре бастады. Қазақ тілін таныстыру мақсатын көздегендіктен бұл еңбектерде белгілі бір категориялардың сырын ашу, оның ерекшеліктерін анықтау жағы қарастырылмаған. Олар негізінен қазақ тілінің заңдылықтарын, ерекшеліктерін орыс тілімен салыстырып, сол тілдің негізінде түсіндіруге тырысты. 19 ғ-дың 2-жартысында қазақ тілінің лексикография жұмыстары қауырт қолға алынып, дами бастады. Ұлттық тіл білімі қалыптасқанға дейінгі кезеңде 40-қа жуық сөздік жарық көрді (А.Е. Алекторов, «Краткий казахско-русский словарь», 1891; «Начальное руководство к изучению арабского,

персидского и татарского языков с наречиями бухарцев, башкир, киргизов и жителей Туркестана», 1869; Т. Бокин «Русско-киргизский словарь», 1913; Н.И. Ильминский «Материалы к изучению киргиз-казахского наречия», 1861, т.б.). Орыстардың Ресей империясына қараған халықпен қарым-қатынас жасауына көмектесу мақсатын көздеген бұл сөздіктер қазақтың сөздік құрамын хатқа түсіріп, жаңа, көне сөздердің мағынасын ашып көрсетті. Ұлттық тіл білімі қалыптаса бастаған кезеңнің өзі а) қуғын-сүргінге дейінгі кезең (1912 - 29); ә) қуғын-сүргіннен кейінгі кезең (1930 - 88) болып екіге бөлінеді.

Алғашқы «Совет энциклопедиялық сөздігі» 1979 ж. шығарылып, кейін бірнеше рет қайта бастырылды. «Энциклопедиялық сөздіктің» Қазақстандағы алғашқы тәжірибесі 1958 ж. Мәскеуде орыс тілінде жарық көрген «Саяси сөздіктері» 1959 ж. аударып басудан басталды. Бұл сөздікке Кеңес Одағы Компартиясының тарихы мен құрылысына,КСРО-дағы мемлекеттік және қоғамдық құрылысқа, қоғамдық ұйымдарға, партия, мемлекет және қоғам қайраткерлеріне, елдің сыртқы саясатына, шет елдер мен аумақтарға, халықар. жұмысшы және демокр. қозғалысқа, демогр. ұйымдарға, халықар. қатынастарға, саяси экономияға, халық шаруашылығына, дін және құқыққа, жалпы тарихқа қатысты атаулар енгізіліп, нақты түсініктемелер берілді. Тұңғыш «Қазақстан» ықшам энциклопедиялық сөздігінің қазақ тіліндегі нұсқасы 2005 ж., орыс тіліндегі нұсқасы 2006 ж. дүниеге келді. Бұл Энциклопедиялық сөздік 1998 – 2007 ж. «Қазақ энциклопедиясы» баспасы шығарған «Қазақстан» ұлттық энциклопедиясының негізінде құрастырылды. Энциклопедиялық сөздікте ел мен халықтың өткен тарихи жолы мен бүгінгі өмірі жан-жақты қамтылды. [3]

Дүние жүзіндегі танымал негізгі үлкен сөздіктерге келесілер жатады:

1) 1918-1956 жылдар аралығында Даммарк тілінде жазылған 28 томдық (Copenhagen)

сөздік.2) 1948-1965 жылдар аралығында ССРО ғылым академиясының Москвада шыққан 17 томдық осы заманғы орыс әдебиеті сөздігі.

3) 12 томдық Oxford сөздігі.

4) 1892 жылдан бастап қазірге дейін жалғасып келе жатқан 27 томдық Швейцария сөздігі.

5) 1894 жылдан бастап қазірге дейін жалғасып келе жатқан латын тілі сөздігі.

6) Франция тіл байлығы сөздігі. 18-20-ғасырлар аралығында француз сөздігі. 1971-жылға дейін 7 томы шықты, жоспар бойынша 60 том болуы керек.

7) Испания тарихи сөздігі.1914-жылдардың басталып 1936-жылы 2 томы шықты.

8) 1632 шыққан 22 томдық Ұлы қытай сөздігі.

Сөздіктің әлеуметтік қызметінің маңызы ерекше: ақпарат көзі ретінде одан жылдам ақпарат алуға болады; ол сөздердің мағынасы мен дұрыс қолданылуы туралы нормативтік бағыт береді. Сөздік кітап түрінде басылып шығуы да, қолжазба ретінде көшіріліп, тарауы да мүмкін, қазақ тіліндегі бар және болуға тиісті сөздіктердің түрлеріне шартты түрде лингвистикалық, филологиялық және анықтама сипатындағы энциклопедиялық сөздіктер деп бөлінетін сөздіктер жатады.

Энциклопедиялық сөздіктерде белгілі бір салаға қатысты ұғым, дерек, зат, құбылыстар сипатталса, ал лингвистикалық сөздіктер әліпбилік тәртіппен белгілі бір тілдің лексикасы мен фразеологиясын түсіндіруді мақсат тұтады. Мұндай сөздіктер әдеби тілдің әбден қалыптасып, халықтың тіл мәдениеті кемелденген тұста, сөз байлығын нормалық тұрғыдан сипаттау қажеттілігі туындаған жағдайда жасалады. Лингвистикалық сөздіктердің бірнеше түрлері бар: екі тілді не көп тілді аударма сөздіктер және т.б. Аударма сөздіктер бір тілдегі сөздерді басқа тілдің балама сөздерімен беріп, ұлттар арасында сөз алмасу үрдісін, өзара қарым-қатынас жасауды дамытса, түсіндірме сөздіктер сөздердің лексика-грамматикалық сипатын, экспрессивті-эмоционалды бояуын танытып, маңызды ақпараттық дереккөзін сақтаған рухани қазына ретінде қабылданады. [2]

Көп елдерде ұлттық тілдің түсіндірме сөздіктерін жасау мемлекеттің тіл саясатының негізгі бөлігі ретінде арнайы мемлекеттік бағдарламаларға енеді. Синонимдер сөздігі сөздің экспрессивті-стилистикикалық реңі мен мағынасын сол сөзге мағынасы жағынан жуық келетін басқа бір сөзбен түсіндіріп, синонимдік шоғыр жиынтығын құрайды. Омонимдер сөздік тұлғасы бір, мағыналары әр түрлі сөздерді, ал антонимдер сөздігі мағыналары қарама-қарсы сөздерді қамтиды.

Фразеологиялық сөздіктер тілдегі тұрақты тіркестердің (идиомдар, фразеологизмдер) мағынасын түсіндіріп, стилистикалық сипатын айқындайды. Этимологиялық сөздіктер жеке сөздердің тарихын, шығу төркінін ашады.

Орфографиялық сөздік сөздердің дұрыс жазылуын, ал орфоэпиялық сөздік дұрыс айтылуын көрсетеді (мысалы, Қазақ тілінің орфографиялық сөздіктері; Қазақ тілінің орфоэпиялық сөздіктері).

Терминологиялық сөздіктер жеке ғылым салаларына байланысты терминдерді түсіндіреді, олардың түрлері кәсіп салаларына қарай ұдайы толығып отырады.

Мұнан басқа да топонимикалық, диалектологиялық, ономастикалық, паронимдік, жиілік, жаңа атаулар, т.б. сөздік түрлері бар. Техниканың дамуына байланысты сөздік түзудің компьютерлік технологиясы жасала бастады. Компакт-дискімен таратылатын немесе компьютерлік жүйенің серверлерінде орналастырылған түрлі электрондық сөздіктер бар.

Қоғамның қазіргі даму кезеңі жедел ақпараттандыру процесімен сипатталады. Ақпараттық компьютерлік технологиялар қоғамның барлық салаларында кеңінен қолданылады. Компьютерлік технологиялардың дамуы адамзаттың функционалдық сауаттылығына компьютерлік сауаттылық көрсеткішін енгізіп отыр. Электронды сөздік түрлері: қағаз түріндегі сөздіктің электронды нұсқалары; электронды сөздік (жекеленген электронды

құрал ретінде, ақпаратты жылдам іздеу үшін қолданады); Onlineinternet сөздігі; программалық сөздіктер (ABBYY Lingvo, Socrat сияқты); PDE электронды сөздігі; ұялы телефонға арналған сөздіктер және т.б.

Бүгінгі таңда сөйлеу технологияларын қолдану арқылы дыбыстық сөздіктерді жасау қарқынды түрде дамып келеді. Бірақ олар негізінен ағылшын, орыс, қытай және т.б. тілдерге бағытталған. Қазақ тіліне арналған жарамды сөйлеу технологияларымен жасалған аудиосөздіктер жоқтығы қазақ тілін бұл заманауи жетістіктерден тыс қалдырады. Сондықтан да қазіргі таңда тілді меңгеруде, көптілді қарым-қатынас дамыған заманда мобилді платформаларда көптілді дыбыстық сөздікті құру технологиясын жасау өзекті болып отыр. Осы мақсатта зерттеу жұмысының аясында келесі міндеттерді шешу алға қойылды:

– ақпараттық және байланыс технологиялары бойынша ағылшын тіліндегі терминдер мен олардың қазақ, орыс, қытай тағы басқа тілдеріндегі баламаларынның базасын жасау;

– қазақ тілінде ауызекі тілдегі сөздерді синтездеу алгоритмдерін жасау, оны жүзеге асыру және қазақша сөйлеуді синтездеуге арналған дифон базасын құру;

– қазақ тілінің ауызша сөздерін тану алгоритмдерін жасау және жүзеге асыру;

– дыбыстық сөздікті қарау, редакторлау программасын қазақ тілінің жеке сөздерін танығышы және қазақ, орыс, ағылшын, қытай тілдерінің синтезаторын қосу арқылы жасау, оны интернет порталына орналастыру.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен практикалық маңыздылығы: дамыған мемлекетімізді ары қарай өркендеуіне, бәсекеге қабілетті болу үшін қадамдардың бірі білім саласының ақпараттандырылуы болғандықтан, электрондық сөздік білім алушылардың тілдік қорын байытып, әрі уақытты тиімді пайдалануына таптырмас оқу құралы болады деген ойдамыз.

Қазақ тілі біздің рухани негізіміз. Біздің яғни, педагогтардың міндеті – оны барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту. Біз ұрпақтарымызға бабаларымыздың сандаған буынының тәжірибесінен өтіп, біздің де үйлесімді үлесімізбен толыға түсетін қазіргі тілді мұраға қалдыруға тиіспіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. К. Аханов. «Тіл білімінің негіздері». – Алматы: «Санат», 1993.

2. Ә. Болғанбайұлы, Ғ. Қалиұлы «Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы». – Алматы: «Санат», 1997.

3. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1 том. – Алматы: «Ғылым», 1974. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия/ Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

УДК 4И

СИМВОЛ БРИТАНИИ

Д.М. АЙТАСОВА
студент, медицинский колледж, г. Павлодар
Ж.А. МУСИНА
научный руководитель

The world is a book, and those who do not travel, read only a page.
Augustine St.

Мир – это книга, и те, кто не путешествуют,
читают лишь одну ее страницу.
Августин Блаженный

Нам всем бы хотелось провести яркую и незабываемую жизнь и как говорил Ростан – «Человек не стар, пока он к чему-то стремится – A man is not old as long as he is seeking something. (Rostand)», и начинать нужно именно сейчас. Добавить красок в суетливую и будничную жизнь, найти вдохновение и гармонию с самим собой порой помогают именно путешествия!

Ненароком мы всегда задумываемся, куда же нам отправиться. Кто-то хотел бы поколесить по стране, кто-то увидеть Париж или пробежаться по столичным музеям и театрам, есть и любители активного спорта, но нас всех объединяет одно желание – с пользой и интересом провести свой отпуск.

Точкой отсчёта моих незабываемый путешествий стала Англия. Почему именно она, ответ прост, Англия страна контрастов- Старинные улочки, Викторианские замки, и большая приверженность традициям без сомнений неотъемлемая её часть, но с другой стороны свежесть идей, мода и конечно же сердце Европы – Лондон! Что бы взвесить все за и против нужно подробнее ознакомиться с культурой и бытом, традициями и обычаями, а главное с народом населяющем страну. Одним словом, мы должны узнать Англию какая она есть!

«Туманный Альбион – центр путешествий, страна красоты и традиций, это отдых который вы не забудете» пестрят заголовки туристических агентств, но какая же она на самом деле – современная Великобритания?!

Чтобы в действительности узнать оправдывает ли путешествие нашим представлениям нужно разбирать цели и средства в отдельности. Для начала мы должны определить чего же на самом деле ждём от поездки и каковы наши цели на этот счёт.

К примеру это может быть поиски новых ощущении, познание культуры страны или учёба заграницей, возможно молодых модниц это место завораживает как одно из главных законодателей моды в Европе да и во всём мире.

Культурное наследие этой страны не описуемо – шедевры мирового искусства, литературы и живописи, развитие собственного направления в Религии – Англиканской церкви и конечно же неповторимые достижения в области архитектуры.

Это всё тесно переплетается с сохранением титулов и положений определенных сословий и классов в обществе. Утонченность вкусов, манеры и веками не поколебимый светский этикет - вот что в особенности отличает Великобританию от остального мира. Культура нации не зависит от внешних проявлений, она не поддельна, это заложено глубоко в самом человеке - потомке своих предков. На прямую показывая его происхождение и род.

Вдохновения и новизны здесь в Англии можно искать абсолютно во всём. В узких улочках и домах с кирпичной кладкой, в уютных кафе и милых магазинчиках в прохожих мирно прогуливающихся по парку, в траве, в солнце и даже птичке прогибающей ветку. Тут важно совсем иное, важно пробудить эти чувства самому и заглянуть глубоко в себя. В этом поможет смена обстановки и привычного уклада жизни. Приближаясь к прекрасному нельзя не впитать его частичку в себя, а культура этой страны на столько не описуема что её можно только прочувствовать.

Но, если говорить о стране нельзя и забывать о людях прославивших её на весь мир и заставивших тысячей туристов остановить выбор именно на Англии.

К ним можно отнести Шекспира и Байрона, легендарного персонажа Викторианской Англии - Шерлок Холмса и «Королеву детективов» Агату Кристи.

Но, есть в Великобритании одна прекрасная особенность, своеобразный символ этой чудесной страны это конечно же – Королевская семья. Этой правящей династии уже не одна сотня лет, но тем не менее она остается главенствующей и не сдает своих позиций.

В ходе исследований я решила провести опрос среди людей в возрасте от 16 до 20 лет на тему познаний о культуре нации, целях их поездки и о Великобритании в целом. Опрошено было более 100 человек и результаты не заставили себя ждать:

Первый заданный вопрос – звучал так, перечислите знакомых вам членов Королевской семьи Великобритании – 55% опрошенных назвали Елизавету II, 25% Принцессу Диану, 10% Принца Уильяма и его молодую супругу Кейт Мидлтон, 6% Принца Генри Уэльского и Принца Чарльза, 3% принцессу Анну и Филиппа герцога Эдинбургского, а также меньше 1 % Камиллу герцогиню Корнуольскую и других членов их семьи.

Но, знаем ли мы какой ценой даётся эта слава и почёт, от чего им приходится отказаться чтобы не запятнать честь своей семьи, каковы их истинные желанья и на что они готовы для своей бессмертной державы?!

Быть членом чего-то большего, того что от тебя не зависит это очень тяжело, но в двойне ответственнее когда дело касается управления государством и целой нацией. Но Династия Соединенного Королевства Великобритании не раз доказала своему народу что достойна этого титула. Для примера можно рассмотреть действующую 12-ю Королеву Великобритании и Северной Ирландии – Елизавету II. Она доказала всему миру что сможет стать Монархом и при этом оставаться настоящей Леди. Под её попечительством находятся свыше 600 благотворительных центров, она не устанно путешествует по миру налаживая политические отношения, и совсем недавно отметила свой «Бриллиантовый юбилей», это действительно повод для восхищения!

Второй вопрос - заданный в анкетировании был задан людям мечтающим побывать в этой чудесной стране – Англии, он касался целей поездки различных людей в Великобританию- 50% опрошенных хотели бы побывать в Англии в познавательных и туристических целях. Ведь это так интересно и увлекательно, побыть вдали от дома, бродить по незнакомому городу, посещать музеи и театры и приблизиться к чужой, неведомой нам культуре. Всё это заряжает энергией и вдохновением, даёт новые силы для преодоления трудностей повседневной жизни и обогащает духовный мир человека.

44,5% мечтают поступить в Европейские ВУЗы, и только 5,5% целенаправленно собираются продолжать обучение заграницей и в частности в Англии. Конечно это объясняется высоким уровнем образования, но и высокой системой её оплаты. Но наша проблема состоит, как выражаются политологи и правоведы в «Утечке мозгов». Студенты с высокими показателями и потенциалом после обучения за пределами нашей страны (особенно можно выделить страны Западной Европы) частично финансируемого государством и президентом, не возвращаются в Казахстан и продолжают свою профессиональную карьеру в странах обучения, но к счастью возвращающихся на Родину выпускников намного больше, что гарантирует нам повышение профессионального уровня специалистов.

Следующий заданный вопрос имеет непосредственное отношение к нашей теме, «Кого или что вы считаете символом Великобритании?» – 22% опрошенных считают что символ Британии это достопримечательности, такие как знаменитые часы и часовая башня Биг-Бен (Big Ben), одно из самых крупных колес обозрения – «Лондонский глаз» (London Eye), музей Шерлока Холмса на Бейкер-Стрит 221B и прочие. Это связано с мировой известностью этих мест, но так же в Англии есть и множество других увлекательных мест где можно хорошо провести время.

К ним можно отнести:

Вестминстерское аббатство (Westminster Abbey) - визитная карточка Англии, готическая архитектура Церкви Святого Петра просто не забываема и потрясает своей манящей красотой и величием.

Музей Мадам Тюссо (Madame Tussauds) – знаменитый музей восковых фигур, тут представлены двойники монархов, политиков, артистов, певцов и учённых, одним словом самых знаменитых людей эпохи, а также имеются копии самой Мадам Тюссо. Но в особенности популярностью пользуется комната страхов, чем-то напоминающая фильм ужасов 80-х о музее восковых фигур. Тут выставленны самые известные преступники столетия, инквизиторы, орудия пыток, а так же много других пугающих и загадочных экспонатов.

Магазин игрушек «Хэмлиз» (Hamleys) – это настоящий рай детской мечты, тут можно найти любую игрушку из самых сокровенных желаний ребёнка. Вспомните, о чём вы мечтали в детстве, какую игрушку просили у родителей, зайдя в этот 7 этажный Эдем вы точно не выйдете без покупки.

Вернёмся к опросу, 18% анкетируемых говорили о политических деятелях, писателях и артистах прославивших Англию, 9% указали Британскую символику, отличительный Флаг и Герб. 6% опрошенных утверждают что это Королевская династия и Леди Ди, и конечно же 45% едины в своём мнении что Символом Великобритании является вся Английская нация с простым народом и с монархами, с Англиканством и с Католицизмом, с традициями, обычаями и языком!

Думаю, будет уместно заметить что в 2002 году на телеканале BBC вышла передача о «100 Величайших британцах», она рассказывала о гражданах Британии и Северной Ирландии с именами которых связанны одни из самых популярных и нашумевших события в обществе. В этот список вошло много знаменитостей- Джон Леннон и сэр Элтон Джон, учённых – Исаак Ньютон, Чарльз Дарвин, писатели такие как Уильям Шекспир и другие не менее интересные личности. Первую тройку возглавили: выдающий политический деятель – Уинстон Черчилль, инженер Большой Западной Железной дороги – Изамбард Кингдом Брюнель и мать наследников престола – Принцесса Диана.

Наверное нет, ни одного человека в мире который бы не слышал этих имён, это и был главный принцип на котором основывались создатели проекта, ведь список утверждался путём голосования и дебатов о самых выдающихся и талантливых Британцах эпохи.

В связи с этим мы можем сделать вывод, что истинным символом Британии является не отдельно взятый человек (даже если он Король или поп-звезда) или достопримечательность, а целый народ сохранивший свою уникальную индивидуальность на протяжении многих времён и пронёсший её через века. Это связанно с тем, что именно народ создаёт свою историю, об этом можно судить на примере нашей Родины – Казахстана. Гордые, вольные люди пережили присоединения, угнетения, социализм, голод и разруху, Мировые войны и многое другое, но все же смогли сохранить свой «Дух Свободы» и создать новое независимое государство! Ведь самое главное богатство – это твой народ, и в каком бы уголке мы не находились ни на секунду нельзя упускать это из памяти.

A man travels the world over in search of what he needs, and returns home to find it.
Moore
Человек может объездить весь мир в поисках того,
что ему нужно, и найти это, вернувшись домой.
Мур

ӘОЖ 372.1.811.512.122

БАРҚЫТБЕЛ – ҮРЖАР ӨҢІРІ АҚЫНДАРЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ-ЛИРИКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНА КӨРКЕМДІК ТАЛДАУ

Б. АҚҚАСҚАНОВА
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ колледжі, Павлодар қ.
Б.Қ. ОРАЗБАЕВА
оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ колледжі, Павлодар қ.

Үр – жар. Ұры – жар. Зерттеуші ағаларымыздың арасында осы атаулардың қайсысы дұрыс, қайсысы бұрыс екендігі әлі де талас тудырып келеді. «Үр» сөзі көне түркі тілінде сұлу, көркем деген мағынаны береді - дейді біріншілері. Барқытбел бауырындағы алып жарды ұрылар мекендеген, содан барып «Ұрыжар» атауы шыққан – деседі екіншілері. Соңғысы қисынға келетін тәрізді. Себебі Ұрыжар атауы даңқты поляк саяхатшысы Адольф Янушкевичтің еңбектерінде жиі кездеседі. Және де үржарлық ақын, өлкетанушы Серікбек Жолдасжанұлының туған жер жайындағы өлеңінде мынадай шумақ бар.

Бел – белесті бұлдырық асып ұрып,
Кезеңіне Жанайдың басы ілініп.
Жарқырайды қарасаң ұры жарда,
Жатқан алқап жақұттай жасырынып.

Мақұл делік! Жер атауы жөніндегі таласты ойларды тарихшылар мен өлкетанушылардың үлесіне қалдырып, ғылыми жобамызды ары қарай жалғастырайық.

Қасиетті Тарбағатай тауынан бастау алып, шипалы Алакөлге дейін созылып жатқан Үржар ауданының топырағы киелі, тұрғындары ақжарқын, табиғаты бай өлке.

Бұл өңір - замана сұңқарлары - кешегі Асан қайғы, Әсет Найманбаев, Адольф Янушкевич, Шоқан Уәлиханов, Қабдеш Жұмаділов жырға қосқан, бүгінде Ер Қабанбай, Шыңқожа, Шағалақ, Бұхар, Шөрек, Барақ, Ақтамберді, Есентай сынды өз елінің ержүрек батырларының ұрпақтары мекендейді.

Үржар – 42 ұлт өкілінің Отаны. Мақсат - тілегі бір барлық ұлт өкілдері бейбіт өмір сүріп, ұрпақ өсіріп, өз елінің өсіп - өркендеуіне үлестерін қосып келеді.

Үржардың басты байлығы - халқы. Жері қандай бай, табиғаты соншалықты көркем болса, халқы да әсем, өнерлі, жаны дархан. Сондықтан болар, Үржар – ақындар мен жазушылардың Отаны. Бабалар жүрегіндегі отты өлең, отансүйгіштік, патриоттық сезім ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын табуда. Соның дәлелі іспетті қазақ халқының рухани әлемінде ақындық өнер ерекше орын алады. Ақындық өнер – қоғамдық ортаға, адамның ой-санасына, талғам – танымына ерекше әсер ететін құбылыстардың бірі.

Ғасырдан – ғасырға жалғасып келе жатқан ұлы поэзияның шоқтығын биіктетіп, оны ұдайы дамытып, кемелдендірген халқымыздың маңдайына біткен дүлдүл ақындары мен әншілері, сал-серілері екені белгілі. Себебі, олар тудырған шығармалар – қазақ халқының болмыс – мүсінінің, салт – санасының айнасы, сарқылмас рухани қазынасы, тарихи мұрасы.

Жалпы Үржар өңірі ғана емес, қазақтың ақындық өнеріндегі жарқын тұлғалардың бірі – ақын, әнші – композитор Әсет Найманбайұлы. Әсет ақын 1867 жылы Қарқаралы уезінің Темірші болысына қарасты 8 – ауылда дүниеге келсе де, сөби шағынан бастап Үржар өңіріндегі нағашылары Байжігіт еліндегі Бақты ауылында ер жетеді. Сол себепті Үржар ақындарының бастауында Әсет Найманбайұлының тұруы талассыз заңдылық.

Әсеттің ақындық өнері мен композиторлық дарыны тепе-тең түседі десек, жаңылыспаған болар едік. Әсеттің тырнақалды туындыларының бірі – «Інжу - Маржан» әні поэтикалық және музыкалық жағынан бір-бірімен шебер ұштасқан, ырғақтық құрылысы өте мәнерлі шыққан шығарма. Себебі, Әсет өлеңдерінің поэтикалық сөз өрнегі әуен – сазымен шебер ұштасумен қатар, мән – мағынасы жағынан әсерлі де асқақ келеді. Әсеттің сөз өнерінің түрлі бояуларына қаныққан, поэтикалық күш – қуаты аса бай, әдебиетіміздің жауһарлары санатына қосылатын өлеңдері де аз емес. Әсет ақындығымен қатар қарымды аудармашы да болған («Евгений Онегин» поэмасынан үзінділер аударған). Үлкен Ардақ, Кіші Ардақ, Алакөлім, Қисмет, Ләйлән қыз, Өсиет, Әуен өлеңдері де ақынның асқақ ойлы өнер иесі екендігін айғақтайды. Әсет пен Ырысжанның айтысы, «Ағаш ат» дастаны әлі де үлкен зерттеуді қажет етеді.

Суырыпсалма ақын, жезтаңдай әнші, дарынды сазгер тағдыр томағасына түскенде өмір мен өнер жолын шолып өткендей, ақырғы өлеңін шығарған. Ол Әсеттің «Ақырғы сөз» деген туындысы еді.

«Зымырап бәйге атындай өте шықтым,
Жабығып көріп еді көңіл неден?
Ертең жазып, бүрсүгін бітірем деп,
Баянсыз тіршілікке сенуменен.
Абайдай арт жағына сөз қалдырып,
Жақсы еді – ау, әттеген – ай, өлу деген»

– деп өкініш, күйініш сезімін білдіреді. Әсет 1922 жылы Қытай жеріндегі Ұланбура жайлауында қайтыс болады.

Абайдың ақын шәкірттерінің бірі – Әсет ақынның өмірі мен шығармашылығы туралы әдебиетімізге сүбелі үлес қосқан ғұлама ғалым – Қайым Мұхамедханов.

Үржар өңірінде де Әсет мұраларын зерттеп жүрген ұстаздар, азаматтар бар. Олар: Мақаншы ауылындағы Әсет Найманбаев атындағы мұражайдың директоры Әбен Разуев, этнограф, мүсінші, әдебиеттанушы Оразамбай Бекбаев, жас ақын, қазақ тілінің маманы Серікбек Жолдасжанұлы.

Әсет Найманбаев туындыларының поэтикалық жағынан зерттелуі қазақ әдебиетінде әлі де кенже қалып келе жатқан мәселелердің бірі. Әсет әлемін ақындық тұрғысынан толыққанды зерттеп, лирикалық шығармаларын ғылыми тұрғыда жинақтап, өлеңдерін әдеби – методикалық түрде талдап , оқырман қауымға ұсыну - болашақтың еншісінде.

Әсет ақынның ізін жалғастырушы Үржар ақындары – Жабайыл Бейсенов, Құсмилия Нұрқасымов, Жолдасжан Туғанов, Амантай Оспанов, Айжарық Әбілқасымов, Егеухан Мұхамадиқызы, Ақберен Елгезек, Дәулеткерей Кәпұлы, Ержан Жұмабеков, Сіләмғазы Мәукебаевтар - ел мақтанышы.

«Ақын боп өмір кешіру, оңай деймісің қарағым,
Ауызында болу бұл өзі, сыздаған барлық жараның.
Көкірегіңе түйіп ап, әлемнің асқақ бар әнін,
Қосудың арпалысы бұл, тоғыспас жолдар торабын»

– деп заманымыздың заңғар ақыны Төлеген Айбергенов айтқандай ақындық жүгін арқалап жүру екінің біріне берілмеген бақ, кейде сор. Десек те Шығыстың шырайы, Тәңірдің тілеуімен жаратылғандай Үржар өлкесінде тірлік кешіп жатқан ақындар бақытты. Осынау сұлулық тұнған ғажайып өлкеде дүниеге келген шайырлардың дарынсыз болуы мүмкін емес еді.

«Талант атаулы қашаннан халық құрметі мен сүйіспеншілігіне бөленген. Айталық, қазақ халқы атам заманнан бері қарай ел ішінде ақыны мен әншісін айрықша қадірлеген. Айта берсек, сонау көне дүниенің аңғырт ұғымы суреткер талантын кейбір таңдаулыларға тартқан құдайдың сыйы деп білген» - деп ұлы дарын иесі, даңқты әдебиеттанушы ғалым Зейнолла Қабдолов текке айтпаса керек.

Ақын туралы Қадыр Мырзалиев былай дейді:

Айтамыз біздер ақын деп
Адамды шоқ боп маздаған.
Ақынға керек ақыл көп,
Асаулық керек аздаған.

Әдемі айтылған: шоқ боп маздау, көп-көп ақыл, аздаған асаулық...Бұлар не? Ақынға қажетті айрықша сипаттар ма? Иә, солай. Бірақ бұлай түсіну аз. Осы арадағы әр ұғымның арғы жағында әр алуан қызық құпиялар жатыр. Тек соны түсінген адам ғана ақын табиғатын терең тани алады (З.Қабдолов «Сөз өнері»). Біздің де негізгі мақсатымыз, алар асуымыз – Үржар ақындарының, лирикалық шығармаларын зерттеп, зерделеу болмақ.

«Кіндігімнің жас қаны
Тамған жерім ауылым,
Шабытымның асқары
Самғау жерім ауылым»

– деп жырлаған Жабайыл ақынның осы сөздеріне жазылған Теміржан Базарбаевтың әні Қазақстан Республикасындағы ауыл тұрғындарының әнұранына айналғалы қашан.

Жабайыл Бейсенов 1935 жылы ҚХР – сы Тарбағатай аймағы, Толы ауданы, Жайыр тауының етегінде дүниеге келген. Көптеген жылдар Үржар ауданының Жарбұлақ орта мектебінде ұстаз болып еңбек етті. Қазақстан Республикасының «Халық ағарту ісінің үздігі». 4 өлеңдер жинағының авторы. Бүгінгі күнде Үржар ауылында тұрады.

Жаз болса жайқалып гүл ырғалатын,
Жалғаған Жетісуға бір қанатын.
Төрінде Барқытбелдің шалқып жатқан,
Білмейтін жан бар ма екен Үржар атын.
Айшықты ажары бар жатқан дара,
Сиятын қалай айтсаң мақтанға да.
Аяғын Алакөлге соза түсіп,
Үржарым жер сұлуы жатқан дара

– деп жырлайды. Үржар шайырларының ақсақалы саналатын Жабайыл ақын.

Осы өлең жолдарын оқығанда біздің маңымызда әдеттегі жансыз табиғат емес, әлдебір тіршілік тыныстап, көз алдымызға көдімгідей қимыл, құбылыс елестеп кетеді. Туған жердің гүлі жай тұрған жоқ, ырғалып тұр. Дархан даланың желекті Жетісуға қанат жалғауы қарапайым сөз емес, сөзбен салынған сурет. «Гүл қозғалып тұр» немесе «Жетісуға жалғасып жатыр» десек әсерсіз сөз ғана болып шығар еді. Бұл бедерлі бейне – көркем сөз. Яғни образ. Образ-суретті сөз.(З.Қабдолов) Жансыз табиғатқа тіл бітірген керемет сурет. Әдебиетте баяндау бар, суреттеу бар. «Аяғын Алакөлге соза түсіп, Үржарым жер сұлуы жатқан дара» деген айшықты тіркестер арқылы ақын жай ғана баяндамай, сөз өрнегін кестелеп, құбылта, құлпырта суреттеп отыр.

Тілдің көріктеу құралдары – ұлғайған эпитет, теңеу Жабайыл өлеңдерінде де аз кездеспейді.

Үзіп жеп, араласаң,алма, өрігін,
Жасарып кететіндей мәңгі өмірің.
Саумалдай самал желін жұтқан сайын,
Сайрандап кетеді алыс сал көңілің.

Осы шумақтағы «саумалдай самал», «сал көңіл» тәрізді айшықтаулар , сұлу сөз тіркестері шумаққа ерекше рең беріп, туған жер табиғатының тамашасын жаңаша қырынан танытып тұрған жоқ па?!

Даласын дән тербеген,
Аспанын ән кернеген.
Алмалы ару Үржар,
Бағымсың мәңгі өрлеген.
Шалқыған арайлана,
Ұқсайтын шарайнаға.
Айдынды Алакөлің,
Көз тартпас қалай ғана

– деп жырлаған ақын туған елінің талантты перзенттерінің бірі. Өлеңдері елге мұра, ұрпаққа үлгі.

Басқан ізі әлі өшіп, көнермеген,
Асқақ өңір Әсеттің әні өрлеген.
Қайта түлеп жатқандай жаңғырығып,
Құсмилия жалғастырған өнерменен.

Жабайыл ақынның осы өлеңі еліміздің қадірлі азаматы, бүгінгі таңда Семей қаласындағы Мәдениет және тілдерді дамыту бөлімінің бастығы- ақын, әнші, сазгер Құсмилия (Құсан) Нұрқасымовқа арналған.

Бүкіл әлем, гүл , бояулар, дыбыстар , бар жаратылыс, барлық өмір – поэзия дүниесі, осы құбылыстардағы құпия қуат, оларға тіршілік, ойнақы өмір беретін сырлар – поэзияның тетігі мен жаны.

Поэзия-әлемдік өмірдің қан тамырының соғуы, сол өмірдің қаны мен оты, жарығы мен күні. (В.Г. Белинский)

Құсан серінің де лирикалық өлеңдері осы қағидаға лайық жауап бере алатын тәрізді. «Тарбағатай таңы» атты өлеңіне талдау жасап көрелік.

Боз көде көлге бозарып барып батқанда ай,
Айналды шығыс аруға әсем ақмаңдай.
Сол ару келіп керенау, кербез қимылмен,
Шаңқан боз үйдің түндігін түріп жатқандай.
Даланы дархан үнімен баурап сиқырлы,
Бозторай болып, ілініп көкте күй тұрды.
Арайлы таң боп, сұлу, сылқым, сүйкімді,
Үндемей келіп, ұрлады менің ұйқымды.

Осы үзіндіде жазғы таңның шұғылалы, құштарлыққа толы, әдемі суреті бар. Шынайы поэзиялық шығармаға қажет троп түрлері қолмен қойғандай нық, тайға таңба басқандай анық. Өлеңде белгілі бір тәртіп, жүйе, тізбек барын байқаймыз. Ішкі мазмұны бай бұл өлеңнің сыртқы пішінінде де ерекше сипат – кестелі шумақ бар; оқи жөнелсек, тілді үйіріп, сана - сезімді баурап, желтірте жетелеп әкететін ырғақ бар; тіл ғана емес, үнге сән, сұлу мақам беретін ұйқас бар. Өлеңдегі мазмұн мен пішін біріге келіп, оқырманға өзгеше шырай, сыр береді.

Амалсыз жылжып, даланың салқын бір түні,
Ақ күміс шыққа малынып алтын кірпігі.
Күн сұлу билеп, бозторғай салған бипылға,
Басталды тағы өмірдің жақын бір күні.
Таласа тұрып ақ уыз дала таңымен,
Ұяңнан ұшқан мен де бір балапаның ем.
О, туған далам, өмірден өтсем деймін – ау,
Аялап сені өнердің алақанымен.

Осы өлеңдегі әрбір тыныс, үн, адам жанын тебірентпей қоймайды. Өлеңнің әрбір ырғағы мен бунағында көл-көсір сыр ұялап, асқақ сезім шалқып жатады. Дала түнінің жылжуы, ақ күміс шыққа малынған алтын кірпігі, сұлу күннің билеуі, даланың ақ уыз таңы айрықша сурет, маржандай төгілген сөз құдіреті емес пе ?! Суреткер ақын сұлу сөз тіркестерінің иінін тауып мың құбылтады. Ақын түрлендіре құбылту арқылы тіршіліктің сан алуан сырын танытқан. Осы шумақтағы метафоралар ашық әсірелеумен ұштастырылып, дала таңынан ғажайып бейне жасаған да, туған жерге деген махаббатына, мақтаныш сезіміне өзгеше ажар берген. Қаламгер күрделі метафораны қолдану арқылы, ой образын үстемелей түседі.

Құсмилия ақын көбіне лириканың элегиялық әдісін де қолданады. «Ақындардың өмірде бәрі жалғыз» - деп Фаризаға арнап, Мұқағали ақын жырлағандай, сағымды сағыныш, тәтті мұң, белгісіз күй ақын өлеңдерінде жиі кездеседі.

«Көктем» атты өлеңінде:

Арманым едің аңсаған,
Сағынып жеттім мен саған.
Кеудемде менің бүлдіршін бақыт бүр жарды.
Көріп пе едің, білуші ме едің Үржарды?!
Бұл өлке, досым,бұл аймақ,
Төсінде жатыр көгілдір толқын нұр ойнап.
Көбелек қуған баладай қырға жүгірем,
Тырналар қонса тыраулап.

Өлеңде ақынның ішкі дүниесінің сезім күшімен тебірене толқуы, белгісіз сағыныш, көктемдей көңіл-күйі бар. Суреткердің мақтаныш сезімі мен элегиялық мұңы шумақта антонимдік сипатта орын тепкен. Көктемге ынтызарлықпен, бүлдіршін бақыт толы жүрегімен жеткен адал ақынның туған жерге деген шынайы махаббаты көрініс табады. Құсан серінің осы шумақтары арқылы Төлеген Айбергенов, Қасым Аманжолов шығармашылығымен үндестігін байқаймыз. Ақынның айтар ойы, саналы мұраты, идеясы – тіршілік. Тіршілік болғанда да бақытты, баянды ғұмыр. Ғылыми түрде көлемді зерттеулер кезеңі келгенде,өзгелерден дара, оқшау талант иесі Құсан ақынның образды ойлау машығы бар, эстетикалық таным-талғамның иесі екендігін білетін боламыз.

Поэзия – қасиетті ұғым. Поэзия – адамның ішкі сезімінің тіл жетпес тылсымында жатқан жан әлемі. Поэзия – адам мен құдіреттің арасын жалғап, кеңістікті толтырып тұратын қасиет. Поэзияны тудыратын сезім, сезімнің иесі – ақын. Төгіліп тұрған сөз елшілері – ақындар, сезім мен ақылдың синтезі. Ақын өз жүрегінің бұлқынысын сезімнің таразысына сала отырып, қағаз бетіне түсіреді.

Шығыс Қазақстан облысының Шұбартау өңірінде дүниеге келсе де, Үржар елінде білім алған, бүгінде дарынды ақындарымыздың бірі саналатын Ақберен Елгезек шығармашылығына да тоқталмай өту мүмкін емес.

Қазіргі жас ақындар тәрізді Ақберен де «дәстүрлі», «стандартты» суреттеуден қашады. Ақберен өлеңдерін сыдыртып оқып шығып түсіне алмайсыз, кідіруге, ойланып оқуға мәжбүрсіз. Себеп? Себеп көп. Соның бірі – жаңа болмыстың алуан күрделі құбылыстары. «Жақсы шығарма тек мұннан туады» дейді қазақтың Қадыры.

Мұң – қайғы – қасірет емес, мұң – ойланта отырып, санаңды селт еткізер жыр тудыратын сезім. Жас ақын жастар поэзиясындағы тақырыбы туралы берген сұхбатында «Жаңа поэзияның стихиясы – мұң. Мұң – жаңа поэзияның көкжиегіне ертіп алып баратын сұлу жолсерік. Өлеңнің туылу алдында мұң тұрмаса, ол өлең шетінеп туған бала сияқты болады. Былайша айтқанда, поэтикалық атмосферасы сезілмейді. Себебі, мұң – Тәңіри махаббатың бастауы... Ал нағыз поэзия ғарыштық ауқымдағы мұңлы шаттық болуы тиіс !» - дейді. Жастар поэзиясында қазақы мұң, заман мұңы, халық мұңы – негізгі сарындардың бірі. Түркішілдік сарын, жыраулар поэзиясымен үндестік, Мағжан жырларындағы оттылық пен нәзіктік жастар поэзиясына ықпал етті.

Ақберен Елгезек жырларының бірінде ақын Құдіреттің иесін көргендей шексіз шаттыққа бөленсе, енді бірінде қасірет пен қайғының ауыр жүгін арқалағандай кеудесін кере күрсінеді.

Менің жұмық көздеріммен бір кісі
Жылап отыр...
Сондай оның күлкісі.
Жұлдыздардан тәспір тартар түн бойы,
Иығынан пыр-пыр етіп пір - құсы.
Тілеулеске көкте тұрған айды алып.
Көңіліне көлеңкелі қайғы алып,
Кірпігінен тамшылған көз жаспен,
Жыр ояды құлпытасқа майда қып.

Қадыр Мырза – Әлі «Иірімінде»:«Жыр тамшылары соқыр жаңбыр секілді. Ойдың найзағайы қай жерде ойнаса, сол жерде соқыр жаңбыр секілді тамшылай бастайды» - деген екен. Жұлдыздардан тәспі тартып, Жаратушысына сиынып, Аймен мұндаса отырып, өлең жолдарын ақ парақтың бетіне талмай түсіріп келе жатқан Ақберен Елгезек поэзиясы адамзаттың, қазақтың күйін әсерлі суреттейді.

«Екі ауыл» өлеңінде:

Бір ауылда тартылғанда жыртыс тең,
Бір ауылда қара түнде нұр түскен.
Бірінде – ай, бірінде – күн – шаңырақ,
Екі ауыл да қалануда кірпіштен,

– деп, екі ауыл, екі дүниені Ай мен Күнді қатар қоя отырып суреттейді. Тірілер мен өлілер ауылының тіршілігі де ай мен күндей. Бірінде – той мен азап, бірінде – жұмақ пен тозақ. Ақберен Елгезектің өлеңдерінде Ай суреті тосын:

Сайтан кетті көрінбей,
Сайтансыған Ай қалды.

немесе:

Қарғыстан да қараңғы,
Ай тартады табытын.
Жаназасын – жел дүмше...

Ақын өлеңдерінен Мағжанның символикалық дәстүрін байқауға болады. Туған жер, атамекен, шағын отанымыз – Үржар өңірін шексіз іңкәрлікпен, теңдессіз құштарлықпен жырлаған, ұлтымыздың, адамзаттың күйін айрықша суреттейтін ақындарымыздың поэзиялық туындылары – мәңгі мақтаныш, сарқылмас рухани байлық !

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Үржар ауданының 80 жылдық мерейтойына арналған «Үржар ауданы» фотожурналы
2. Қабдолов З. «Сөз өнері» оқулық – монографиясы.
3. Бейсенов Ж. «Тасадағы тұма» өлеңдер жинағы. Алматы, 2010.
4. Нұрқасымов Қ. «Үржарайым» өлеңдер жинағы. «Аққұс», 1996.
5. Әбілқасымов А. «Сен жанымда жүрсең» өлеңдер жинағы. Алматы, «Атамұра», 2009
6. Бесір А. «Сезім мен ақыл» «Қазақ әдебиеті» газеті 16.09.2011.
7. Нұрақынұлы Ж. «Үржар атауына оң көзқарас». «Уақыт тыныс» газеті, 2010.
8. Янушкевич А. «Күнделіктер мен хаттар». Москва, 1974.
9. Елгезек А. «Көлеңкелер күбірі». «Фолянд», 2009.

ӘОЖ 48.72

ҰЛТТЫҚ САНАНЫҢ ҰЙЫТҚЫСЫ БОЛҒАН «ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІ 100 ЖАСТА!

Ф. ӘМІРЕНОВ
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

«Қазақтың еңкейген кәрі, еңбектеген жасына түгелімен ой түсіріп, өлім ұйқысынан оятып, жансыз денесіне қан жүгіртіп, күзгі таңның салқын желіндей ширықтырған, етек-жеңін жиғызған «Қазақ» газеті болатын».
Мұхтар ӘУЕЗОВ, 1923

«Тарихсыз халық тұл» демекші, әр халықтың өзіндік жүріп өткен ұзын-сонар тарихи жолы бар. Алтын Орда заманында дәуірлеп, «Ноғайдан бүлініп», «Қазақ шығып», соңғы бірнеше ғасыр бодандық құрсауында болған еліміз ғасырлар мен мыңжылдықтар тоғысында толассыз азаттық күресінің нәтижесінде ғана Тәуелсіздікке, Егемендікке қол жеткізді. Армандай болған Алаш идеясы жүзеге асты. Әсіресе, XX ғасыр басында елім деп еңіреген, жұртым деп жоқтаған Алаш арыстарының үміті ақталды» [1].

1923 жылы «Шолпан» журналында заңғар жазушы Мұхтар Әуезов «Қазақ» газеті жайлы жақсы пікір жасады. «Қазақ» газеті – ел дертінің себебін ұғып, емін біліп, енді қазақты оятып, күшін бір жерге жинап, патша саясатына қарсылық ойлап, құрғақ уайымнан да, бос сөзден де іске қарай аяқ басамыз деп талап қыла бастаған уақытқа келді. Бұл тұтынған жолда «Қазақ» газеті өз міндетін дөп атқарды» дейді Мұхаң [2]. Міне, ұлттық сананың ұйытқысы болған, қазақтың басын бір арнаған тоғыстырған «Қазақ» газетінің алғашқы нөмірі 1913 жылдың 2 ақпанында Орынбордағы «Кәрімов, Хұсайыновтар баспаханасында» жарық көрді. 1913 жылдың 5 қаңтарында Орынбор губернаторының Жоғарғы Баспасөз басқармасына берген бұйрығында Торғай облысының қазақтары Мұстафа Оразаев пен Ахмат Байтұрсыновқа Орынбор қаласында қазақ тілінде аптасына бір рет «Қазақ» газетін 14 түрлі бағдарламамен шығарып тұруға рұқсат еткендігі келтірілген [3]. Әуелде 3 мың данамен шығып, лезде-ақ әр санының таралымы 8 мыңнан асқан. Бұл сол кездегі деңгеймен салыстырғанда аз көрсеткіш емес. Ақпан айының екінші жұлдызының қазақ халқы үшін орны ерекше. Себебі, дәл осы күні Ахмет Байтұрсынов бастаған Алаш арыстары жұмыла кірісіп, ұлттың қалғыған рухының қоңырауындай болған «Қазақ» газетін шығарғаны белгілі. Ұлт қамы жолында қарлығаштай шырылдаған, замана зиялылары зар-запыранының мәйегін қопарған, ұлттың санада азаматтық жолындағы күрестің ұлы сілкінісін қоздатқан осынау бекзат басылымның 1918 жылдың 16 қыркүйегіне дейін, бес жарымнан аса жыл бедерінде 265 нөмірі шыққан екен. Қызылдардың келуімен тоқтап қалған сол газет араға 88 жыл үзіліс салып, 2006 жылдың 22 наурызынан, 266-шы санынан бастап қайта шығып, қауым халқымен көзайым болып қайта қауышқанына куәміз [4].

Жалпы, «Қазақ» секілді басылымның дүниеге келуі ұлттың даму тарихының заңдылығы әрі қажеттілігі еді» деп жазады «Қазақ» газетінің қазіргі редакторы Қоғабай Сәрсекеев республикалық газеттерге берген сұхбаттарында. Қарт тарихқа көз жүгіртер болсақ, «халықтың көзі, құлағы һәм тілі» болатын басылым шығару идеясын жүзеге асуыру үшін 8 жылдай уақыт (1905-1913) керек болғанын аңғарамыз. Себебі, Орынбор губернаторының 1905 жылғы жарлығымен Торғай қазағы Ахмет Байтұрсыновқа берілген рұхсатнама бойынша «Қазақтың» бірінші нөмірі 1907 жылы шыққан. Бірақ, тың бастама түрлі қиындықтардың салдарынан, әсіресе, қаржы тапшылығынан өрісін таппаған. Сөйтіп, қазақ қоғамы үшін жалпыұлттық саяси басылым шығару идеясы 1913 жылдың басында толықтай жүзеге асты. Алты жылдай Алаш жұртының қамқоршысы, ақылшысы болған «Қазақ» сол уақыттағы қазақтардың қолынан түспеді. Ұлттық мерзімді баспасөзіміздің қалыптасу дәуірінде мұндай ұзақ уақыт үзбей жарық көріп тұрған бейресми басылым жоқ [4].

Тұңғыш жалпыұлттық газеттің алдына қойған мақсаты – айқын, бағыт-бағдары – анық болды. Оның басылымның алғашқы санында осы игі бастамаға мұрындық болған Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатов егжей-тегжейлі түсіндіріп береді. «Аталы жұртымыздың, ауданды ұлтымыздың аты деп, газетамыздың есімін «Қазақ» қойдық. Ұлт үшін деген ұранымыздың ұлғаюына күшін қосып, көмектесіп, қызмет ету қазақ баласына міндет. Халыққа қызмет етемін десеңдер, азаматтар, тура жолдың бірі осы. Жол ұзақ, өмір қысқа, қолдан келгенін өмір жеткенінше істеп кетелік. Малша оттап асын ішіп, халық үшін қам қылмай, қарын тойғанына мәз болып, мал өліміне күлмейік. Миллет халін ойымызға алып, қызмет етуді мойнымызға алып, талаптанған бір ісіміз. Құдай сәтін салғай, «әмин» деп қол жайып, «әуп» деп күш қосып, «Алла» деп іске кіріселік!», - деп оқушы қауымға арнау сөзін арнайды [5]. Сонымен қатар, «Қазақ» газетінің 1918 жылғы, 258 санында Міржақып Дулатовтың «Орда гербі (таңбасы)» деген мақаласында басылымның бағыт-бағдары турасында нақты сыр тарқатады. Онда газеттің екінші санынан бастап маңдайшасынан тұрақты орын алған Орда суретінің мән-мағынасына түсініктеме береді. «Киіз үй – киіз туырлықты қазақ халқы. Үйдің түндігі ашық, есігі жабық болуындағы мағына: түндік жарық кіретін жол, есік түрлі заттар кіретін жол дегендік. Жарық жолы ашық, еркін болсын, түрлі заттар кіретін жол есігі еркін болмасын делінген еді. Түндіктен түсетін жарыққа өнер-ғылым енгізілген еді. Түндік күнбатыс жағынан ашылуы өнер-ғылым Еуропа жағында күшті болған себепті қазақ ішіне Еуропа ғылым-өнері таралсын деген мағына еді. Үйдің есігі «Қазақ» деген сөзден жасалған. Ондағы мағына «Қазақ» газеті қазақ жұртына әрі

мәдениет есігі болсын, әрі жат жұрт жағынан күзетшісі болсын делінген еді. Қазаққа деген игілікті нәрсені енгізу жолында газет қызмет етсін, сырттан келетін жамандық болса, күзетші орнында газет қызмет қылсын делінген еді», - дейді [4]. Ал осыдан кейін басылымның ұстанған міндеті жайлы сөз қозғаудың өзі артық. Алға қойған мақсаттың үдесінен шығу жолында жұмыс істеген «Қазақ» таңдап алған жолдан тайқымай, қызметін адал атқарған. Сол үшін де отаршыл билікке ұнамаған. Басылым Ресей пашта өкіметінің жергілікті билік тарапынан 5 рет айыпталған. Ал газеттің бас редакторы Ахмет Байтұрсынов әртүрлі мерзімге абақтыға жамылған.

Басылымның нысанаға алған тақырыптары да сан алуан. Қаламгер Қоғабай Сәрсекеев оны мынадай үш топқа бөледі. Біріншісі – осыдан 100 жыл бұрынғы халқымыздың хал-ахуалы, рухани және материалдық құндылықтары. Яғни, «Ұлт – Алаш» мегатақырыбы. Екіншісі – «Жер, жер һәм жер мәселесі». Империялық отаршылдық саясат, натуралды көшпелі мал шаруашылығы әлеуетінің сарқылуы, көшпелі һәм отырықшы норма – «Табиғат - Шаруашылық - Күнкөріс» мегатақырыбы. Үшіншісі – оқу-білім, дін, басқосу (съезд), партия құру, империялық һәм әлемдік даму Қазақ елінің өз орнын табуы – «Қоғам – Саяси-қоғамдық қатынастар» мегатақырыбы. Осы аталған тақырыптарды бағдар етіп ұстаған Алаш арыстары 1917 жылы «Алаш» партиясы мен «Алашорда» үкіметін құрды. Төккен тер тегін кетпеді.

Ұлттық-демократиялық бағытты насихаттаған басылым төңірегіне мұғалімдердің айтарлықтай бөлігін, нақты айтсақ Орынбор мен Уфа қалаларындағы «Ғалия» және «Хұсния» медреселерінде оқитын шәкірттерді топтастыра білді. Қазақ зиялыларының басым көпшілігі «Қазаққа» ерді. Әлейхан Бөкейханов басылымның басты жетекшісі болды. Оның платформасын анықтауға атсалысты. Алайда, күнделікті газет жұмысына араласып тұра алмаған [6]. Жалпы, «Қазақ» газетінің негізгі белсенді үш авторы болды. Олар: Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов және Міржақып Дулатов. Басылымда будан басқа Мұстафа Шоқай, Бейімбет Майлин, Мұхамеджан Тынышбаев, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мағжан Жұмабаев, Мұхтар Әуезов, Жиһанша, Жансұлтан Сейдалиндер, Жүсіпбек Аймауытов, Сұлтанмахмұт Торайғыров, Халел, Жаһанша Досмұхамедовтер, Сәбит Дөнентаев, Ғұмар Қарашев, Ахмет Оразаев, Ілияс Жансүгіров, Бекмұхамбет Серкебаев, Асылбек Сейітов, Құдайберген Жұбанов және тағы да басқа авторлардың мақалалары жарияланып тұрды. Алаш туының астына жиналып, қағаз бен қаламды серік еткен жандар «Қазақ» газеті арқылы әлеуметтің саяси жағынан сауаттануына, ұлттық намысының оянуына, тұтас ел болып ұйысуына өлшеусіз үлес қосты. Газетте көтерілген идеялар халқымызды біріктіріп, тәуелсіздікке ұмтылуына септігін тигізді.

«Қазақ» газетін сол заманда Дала және Түркіс уәлаяттарына немесе 9 облыс және 1 губернияға бөлінген елдің түкпір-түкпіріндегі жұрт жаздырып алды. Қазан төңкерісіне дейінгі қазақ баспасөзі тарихында ең шоқтығы биік басылым – «Қазақ» газеті. Ол өзге басылымдарға қарағанда, мейлінше ұзақ, әрі жиі шығып тұрды. Сонымен қатар, таралымы мол әрі таралым аймағының кең болуы да оның құндылығын арттыра түседі. Бұл турасында газеттің 1914 жылғы 45-ші нөмірінде мынадай дерек жарияланған: «Қазақ» газетасын 10 облысқа қараған киіз туырлықты қазақ баласынан 1913 жылдің ішінде алдырып тұрғандардың есебі мынау: Торғай – 694, Семей – 612, Ақмола – 582, Сырдария – 327, Орал – 301, Жетісу – 157, Ішкі ордалық – 136, Ферғана – 30, Самарқан – 8, Закаспий – 5, өзге жерлерден: Орынбор – 37, Уфа – 14, Қазан – 13, Қытай қазағы – 10, Петербург – 9, Түркия – 5, Мәскеу – 3, Томск – 3 һәм басқа шаһарлар – 57». Бұдан газеттің тек қана қазақ даласын шарлап қана қоймай, шетелге де жеткендігін аңғарамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Алаш. Алаш Орда». Энциклопедия, Алматы: «Арыс» баспасы, 2009 жыл.
2. «АйҚАП» қоғамдық-саяси, әдеби-көркем журналы, №1 (92), 2012 жыл, 5-6 беттер.
3. Ү.Сұбханбердина, «Қазақ», «Алаш», «Сарыарқа». Алматы: «Ғылым» баспасы, 1993 жыл, 6-7 беттер.
4. «Егемен Қазақстан» газеті, 2013 жыл, 30 қаңтар, 4 бет.
5. «Қазақ» газеті. 1913 жыл», «Арыс» баспасы, 2009 жыл, 10 бет.
6. Қ.Аллаберген, «Тарих және баспасөз». Оқу құралы. Алматы: «Білім» баспасы, 2011 жыл, 64 бет.

ӘОЖ 78.14

ФУТБОЛ – СПОРТ ЖУРНАЛИСТЕРІНІҢ ӨЗІМЕН

Ф. ӘМІРЕНОВ
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
Е. РАМАЗАНОВ
оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Жер жарықтықтың төсінде құмырсқадай қаптаған халықтың дені спорт түрлерінің төресі футболға құмар. Адамдардың көбі спорттың аталмыш түріне асқан қызығушылықпен қарайды. Содан болар, әлемдегі бұқаралық ақпарат құралдарының барлығы футболды насихаттайды, азуын айға білеген командалардың тартысты ойындарынан ақпарат береді. Жалпы, спорт тақырыбы әлемдік БАҚ-тың негізгі бағыттарының бірі. Әдетте, уақытпен санасатын Мемлекет басшыларының өзі Олимпиадалардың ашылуына, әлемдік футбол тойларына уақыт табатыны көп нәрсені аңғартады емес пе?! Қай елдің болса да ширенген шенеуніктерінің өзі стадионға барып, ала допты қуалап жататыны тегіннен тегін емес. Шындығында футбол тек ойын ғана емес, ол асқан шеберлікті, дайындықты қажет ететін асыл өнер. Әлем елдерінде «футбол - төртінші бизнес» деген пікір қалыптасқан. Футбол саясатта да, экономикада да маңызды рөл атқарады. Мәселен, бір ғана ағылшындардың «Манчестер Юнайтед» командасының жылдық бюджеті 1,5 миллиард фунт-стерлингті құрайды екен. Міне, журналистер қауымының футболға баса назар аударуы осында жатса керек. Дүние жүзінің кез келген мемлекетіндегі жағдай секілді біздің елімізде де футбол кеңінен насихатталады. Тіпті, «Қазақстан», «Хабар», «Ел арна», «КТК» секілді алпауыт телеарналар Ұлыбритания, Франция, Испания, Германия, Италия секілді футболы өрге домалаған мемлекеттердің біріншіліктерінен көрсетілім ұсынуды игі дәстүрге айналдырған. Көрермен қауым да футбол үшін ішер асын жерге қойып, жоғарыда аталған телеарналарға телміреді. Өкініштісі, тікелей көрсетілімдердің дені түн жарымында көрсетіледі. Алайда, футболға шын берілген жанкүйерлер уақытпен санасып жатпайды. Қайта, бар шаруасын ысырып, дүбірлі доп додасын тамашалауға ниеттенеді. Мерзімді басылымдардағы жағдай да дәл осындай. Сол себепті олар да әлемдік спорт жаңалықтарын қалт жібермейді. Мәселен, «Айқын», «Егемен Қазақстан», «Алаш айнасы» секілді республикалық басылымдарда спорт тақырыбы маңызды болып табылады. Аталған басылым тілшілері футбол бәсекелері жайлы тамаша мақалалар жариялау арқылы, оқырмандардың көңілінен шығуда. Олай болса, футбол жайлы әңгіме тым қымбатқа түспек. Ал ол саладағы атқарылар істің бағасы мемлекеттік, жаңұялық, бүкілхалықтық маңызға ие боларына сөз жоқ.

Өкішке қарай, футболдан Қазақстан ұлттық құрамасы айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізген жоқ. Соған қарамастан отандық БАҚ төл командамызға үнемі қолдау білдіреді. Бұл ел мен жерге, спортшыларымызға, ең бастысы, футболға деген құрмет болар, сірә. Қазақта «Кісі баласы кісендесең де тұрмайды, өз балаң өзегінен тепсең де кетпейді» деген мақал бар. Қазақстандық футболшылар өзге командадан жеңілген сайын осы мақал ойымызға оралады. Отандастарымыздың шаршы алаңдағы қимылдарын жіті қадағалай отырып, қарның ашады, «Әттеген-ай, мына «келімсектер» (Қазақстан құрамасының намысын қорғайтын өзге ұлттың өкілдері) мен «орекендердің» (бас командамыздың көп бөлігін құрайтын орыс ұлты) орнында өзіміздің қара көз жігіттер болса, жағдай басқаша болар ма еді» деп намыстанатынымыз тағы бар. Сірә, бұл футболдың патриоттық тәрбие қалыптастырудағы қызметі болса керек. Мұндай жағдай туралы республикалық, облыстық басылымдарда түрлі мақалалар жарияланды. Павлодар облыстық «Сарыарқа самалы» газетінің тілшілері де бұл мәселе төңірегінде көп жазды. Аталмыш мәселені басылым тілшілері Данияр Жұмаділовтың «Келімсектерге қараған күн» («Сарыарқа самалы» газеті, 2011 жыл), Фархат Әмірееновтің «Өнұранды білмей әлемді мойындатпаймыз» («Сарыарқа самалы» газеті, 2012), Мұрат Аяғановтың «Жағдайың қалай, ауыл футболы?» («Сарыарқа самалы» газеті, 2012) атты мақалаларында көтереді [1]. Олар «Қандастарымыз намыс үшін жан берері сөзсіз. Келімсектер сияқты «Ақыры ертең кетеді екенмін, сондықтан маған бәрібір» деп қол сілтемейді» деп ашына жазады.

Осы жерде ұлттық тәрбие, потриотизм төңірегінде біраз әңгіме өрбітсек. «Қарнымның ашқанына емес, қадірімнің қашқанына ренжимін», деп аталарымыз бекер айтпаса керек. Қадіріміз қашпай неміз қалды, аяқдопшыларымыз үнемі жерге қаратып жүреді. Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай, Райымбек сияқты елін қорғаған батырлар шыққан, Қажымұқан, Жақсылық, Дәулет секілді атақты балуандар туған, Ардақ пен Бейбіт сияқты ержүректер өсіп, өнген елімізді ғана емес, бүкіл қазақты дүниежүзіне танытқан азаматтар дүниеге келген ұлттан неге доп тебетін он бір жігіт шықпады деп қынжыламыз. Бұл ретте шықпайды емес, шығара алмай жүргенімізге ренжиміз. «Қазақ доп тебе алмайды» деп теріс пікірде жүргендер қатты қателеседі. Біздің елдің тарихында Тимур Сегізбаев, Сейілда Байшақов секілді даңқты футболшылар болған. Олар өз дәуірінде сол кездегі бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің назарында жүретін. Олар жайлы жүздеген мақала жазылып, телеарналардан толассыз телехабарлар таратылды. Сол кездегі БАҚ өкілдері нағыз қаһармандардың өнерін, шеберлігін жалпақ жұртқа паш ете білді. Мұны өткен тарихымыздан зерделеп, зерттеуімізге мол мүмкіндік те бар. Қазіргі уақытта еліміздегі спорттық журналистиканың басты мақсаты қазақтың жігіттерін спортқа баулу, футболдың қыр сырын меңгеруге шақыру. Бұл орайда, журналистер қауымының төккен тері текке кетіп жатқан жоқ. БАҚ өкілдері ел ішіндегі «Біз Бразилия, Англия сияқты бұрыннан келе жатқан ел емеспіз, әлі жаспыз, келешекте тасымыз өрге домалайды» деген жаңсақ пікірден арылу керектігін де мәселе қылуда. Өте орынды. Егемендік алғалы жиырма жыл болды. Сол жылдары дүниеге келген балалар бүгінде жиырмаға келді. Бар үміт міне, осыларды. Болашақ тәуелсіз құрсақта жетілген, тәуелсіз ұландарымызда. Бұл тақырыпты да республикалық басылымдар кеңінен қозғауда. Төгілген тердің жемісі ретінде қандастарымыздың Бразилияға барып футбол академиясында дәріс алып жатқандығын айтуға болады. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың арнайы тапсырмасымен аттанған өрендеріміздің алды жетістіктерімен қуантуда. Мәселен, Рауан Сариев бразилиялық команданың құрамына қабылданды. Осы бір жағымды жаңалықты қазақстандық БАҚ-тармен қатар, шетелдік баспасөз өкілдері де жарыса жазғаны есімізде [2]. Әсіресе, қандасымыз Рауан жайлы Ресей, Бразилия баспасөздері мол ақпарат таратты. Қазақ баласының аяқ алысы жаман еместігін жеткізді. Рауан туралы «Аламан» ұлттық спорт порталы көп жазды. Олар тіпті, жас футболшымен оқырмандар арасында онлайн конференция да ұйымдастырды. Бұл «аламандық» тілшілердің жаңа технологияларды ұтымды пайдала білгендігінің жемісі екені анық. Қазақстан спорт журналистері қазақ футболына қазақтар келмей бағы жанбайтынын әлдеқашан мәлімдеген болатын. Бұл шындық. Қазақ жігіттері келімсектер секілді емес, намысқа тырысып, барын салады. Бұл жерде ескере кететін бір жайт, команда тізгінін де қазақ жаттықтырушысына ұстату қажет. Және оның ұлттық рухтан, тәрбиеден хабары бар болғандығы дұрыс. Қазақтар намысшыл келеді. Ал намыстың шырқау шыңдарды бағындыратынын күнделікті өмірден көріп те жүрміз. Кейде «ақыры жеңіле береді екен, одан да алаңға өзіміздің қандастарымызды шығарса, ендігі бір нәтижеге қол жеткізер еді ғой» деп те

ойлаймыз. Ұлттық намыс ендігі биіктерге бастар еді ғой. Неге біздің ұлттық құрамада аз дегенде жеті-сегіз қазақ ойнамасқа. Сірә, осыны дұрыс деп тапқан болуы керек ұлттық құраманың қазіргі бапкері чех маманы Мирослав Беранек алаңға қазақ жігіттерін көптеп шығарады. Таңат Нөсербаев, Қайрат Нұрдәулетов, Самат Смақов, Жамбыл Көкеев, Нұрбол Жұмасқалиев, Ұлан Қонысбаев, Азат Нұрғалиев секілді футболшылар жасыл алаңда жан аямай, ұрыс салады. Жеңіліп жатса да, елдік рухты түсірмей есе қайтаруға тырысады. Міне, қазақтың рухы!

Ел футболына сын көзбен қараған дұрыс. Ал енді осы футболдан хабар тарататын комментаторлар мен журналистер жайлы әңгімеге ойыссақ. Көгілдір экраннан көрсетіліп жатқан футболдың көрерменге ерекше әсер етуі үшін комментаторға көп тер төгуге тура келеді. Ол ойын барысындағы іс қимылдармен қатар жұртшылыққа қызықты деректер де ұсына білген жөн. Футболды үзбей тамашалайтын адамдардан қазақ комментаторлары туралы сұрар болсаңыз, олардың көбі ойланбастан Амангелді Сейітханды бірден ауызға алады. Көп жылдар бойы осы салада жемісті қызмет атқарған Амангелдінің болып жатқан кездесуді халыққа жеткізу мәнері өзгеше. Өзіндік стилі бар. Сол секілді Есей Жеңісұлы, Жандос Айтбайұлы мен Асхат Сағынаевты да былайғы жұрт бірден таниды. Қоңыр үнді дауыстарымен адамды елітіп әкететін олардың соңынан Ермұхамет Мәулен, Рауан Оқас, Жігер Әзберген секілді жас комментаторлар өсіп келеді. Олардың да хабар жүргізуде өзіндік ерекшеліктері бар.

Ал енді футбол коментаторларының ерекшеліктеріне тоқталсақ. Мәселен, Амангелді Сейітхан құдды бір жасыл алаңда өзі ойнап жатқандай безек қағады. Алаңдағы әр сәтті оқырман қауымға түрліше жеткізіп отыруға тырысады. Қақпаға гол енгенде Амангелді Сейітханның айқайлап, ерекше қуанышқа кенелетінін ешкім ұмыта қойған жоқ. Ал гол жіберіп алғандағы өкінішті үнмен сөйлеуінің өзі қызық. Жандос Айтбайұлы көп жағдайда сабырлы, байыпты үнмен сөйлейді. Дауыс ырғағын көтеретін кездері де бар. Ал Есей Жеңісұлы хабар барысында ойнап жатқан командалар жайлы мол дерек беруге тырысады. Комментаторлардың бәрі бірдей емес. Десе де, жас комментаторлардың хабар жүргізу барысында сасқалақтап, айтар сөзін дұрыс жеткізе алмайтыны байқалады. Осы комментаторлардың өзін сыңап жазған тілшілер бар. Олардың бір ойында қайталаған сөздерін тізбектеп, жұртшылыққа жеткізгенін де білеміз. Асылы, футболдан хабар тарату барысында комментатордың жүгі ауыр. Себебі, ол мыңдаған көрерменнің көңілінен шығуы тиіс.

Соңғы уақытта елімізде спорттық газет, интернет порталдары, теледидардағы бағдарламалар көбейді. Бұл, әрине, қуанатын жағдай. Бала күнімізде «Барселонаның», «Миланның» ойнағанын естіп, бейнесін көру үшін далада бұзау еміп жатса да, «Хабардың» алдында Амангелді Сейітхановтың аузына телміреміз деп талай таяқ жегенбіз. Қазір техниканың қарыштап дамуының арқасында қала түгілі ауылдағы балалар да қалаған спорт матчтарын көре алатын мүмкіндікке ие болды. Ойын өтеді-ау, бірақ, телеарнадан берілетін тікелей репортаждарды спорт комментаторлары қалай жүргізіп жүр?

Комментаторлардың бірінші кемшін тұсы – тікелей эфир барысында тарих айтып, айдалаға кететіндері. Алаңдағы жан алысып, жан берісіп жатқан ойын жайына қалады. Ол ойыншының қай жылы туғанынан бастап, өмірбаянын бір шолып өткенше кездесу орталап, аяқталып қалады. Дерек берген де дұрыс-ау. Бірақ, тікелей эфирден тікелей хабар таратқанға не жетсін?!

Екінші кемшіліктері – селқостығы. Футбол немесе спорттың өзге де түрлерін жүргізгенде, монотонды дауыспен, үйде қоюлатып шай ішіп отырғандай әңгіме соғады. Гол соғылар сәтте де «Месси қақпашыны алдап өтті, енді бос қақпаға теппегенде қайда тебер дейсің» деп ыңыранып отырады. Елдің еленделп тосатыны - Чемпиондар Лигасынан берілетін тікелей эфир. Бәсі биік бәсекенің түн ортасы ауа басталарын бесіктегі бала да біледі. Міне, осы сәттерде біздің комментаторлармен футбол көру дегеніңіз ұйқымен жекпе-жек деген сөз. Теледидардың арғы бетінде - бір сарынды, керенау, ұйқылары келіп отырған журналист, бергі жақта – қаны басына шапшып, командасымен шабуылға шыққан немесе қорғаныстағы жанкүйер.

Бұл ештеңе емес-ау, мен соңғы кезде отандық телеарналардан құлдықтың елесін көріп жүргендейміз. Бір емес, екі емес спорт комментаторларының аузынан «өзіміздің «Зениттік», біздің «Динамо» деген сөз саптауларын еститін болдық. Бір арнада «өзіміздің астаналық «ЦСКА-ның» шабуылшысы Думбиядай қайдан болсын» дегенін естіген құлақта жазық жоқ. Ау, «ЦСКА» мәскеулік команда екенін төрткүл дүние біледі. Ал Мәскеу қашаннан бері бізге астана?

Футбол жайлы мерзімді басылымдар көптеп жазуға тырысады. Себебі, оқырмандардың көбінің футболға деген көзқарасы ерекше. Өткен ойыннан қысқаша ақпарат берумен шектелмей, қызықты мәліметтер ұсына білген дұрыс. Әсіресе, оқырман қауым статистикалық деректерге баса көңіл бөледі. Алысқа бармай ақ облыс көлемінде тарайтын «Сарыарқа самалы», «Шаһар» газеттерін сөз етсек. Екі басылымда да спортқа арналған арнайы бет бар. Мұнда жергілікті «Ертіс» командасының қатысуымен өткен ойындардың есептері үзбей жарияланып тұрады. Сонымен қатар, әлем футболына қатысты тың деректерді де табуға мүмкіндік бар. Ерекше атап өтерлігі, қос газет футболдан Германияда өткен әлем біріншілігінде толассыз хабар таратумен болды. Газеттің әр нөмірінде дүбірлі доп додасы жайлы қызықты хабарлар жарияланып тұрды. Футбол жаңалықтарын жұртшылыққа жеткізуде жергілікті «Қазақстан-Павлодар», «Ирбис» телеарналары да айрықша үлес қосуда.

Футболды сөз еткенде отандық футбол журналистеріне тоқталмай әбестік болар. Жалпы, футбол журналистерінің ішінен Тимур Қамашевтің шоқтығы биік. Тәуелсіздік алған жылдардан бастап өзіндік бағдарламаларымен көпшілікке танылған ол қазіргі уақытта «Хабар» арнасынан «Тотальный футбол» бағдарламасын шығаруда. Бұған дейін «Идем на футбол» бағдарламасы шығып тұрды. Әр дүйсенбі сайын көрерменге жол тартатын бағдарламада ел біріншілігінің ойындары жайлы мол мағлұмат беріледі. Сонымен қатар, әлемдік футбол жайында әңгіме өрбітетін арнайы бөлім де бар. Мұнда әлем жұлдыздарының өмірі жайлы

қызықты деректер беріледі. Және көпшілік қызығушылық танытқан ойындар жайлы әңгіме өрбітіледі. Сондай-ақ, «Хабар» агенттігінің тілшісі Жандос Айтбайұлының «Теңбіл доп» атты бағдарламасы да көрермен қауым алдындағы өз миссиясын абыроймен орындады. Қазақ тілді мерзімді басылымдарда жұмыс істейтін Ғалым Сүлеймен, Дастан Кенжалин, Шалқар Естен, Әзиз Жұмаділ секілді журналистердің айтар ойлары ұтымды. Олардың футбол жайлы жазған мақалалары үнемі оқырман көңілінен шығады.

Павлодар облыстық «Сарыарқа самалы» газетінің журналисі Мұрат Аяғанов: «Бүгінде жазғы уақытта ауылға қанша барсам да, доп теуіп, асыр салып жүрген бала кездестіріп көрген емеспін. Баяғы ескі баздың жанында кешкілік қыдырыстап, қу тақырда ойын қуған ұмытылмас кездерді еске түсіремін. Тап қазір мына шеттен бір топ қара домалақ шыға келіп, доптың қызығына түсе жөнелетіндей дәмеленемін. Күткенім орындалмайды. Мүмкін басқа жерден алаң жасап алған болар деп өзімді жұбатып қоям. Бірақ, ауыл балалары мұнда келмек түгілі, бұрынғыдай мәз-мейрам доп мерекесіне жиналуды ұмытып үлгергендеріне біраз жылдың жүзі болғанын кім білген...» деп ауыл футболының жағдайын сөз етеді. Шынымен де, ауылдық елді мекенге жолыңыз түссе, доп қуып жүрген балаларды кездестіруіңіз екіталай. Бұл жерде журналисттің мәселені дөп баса білгендігін қаперге алған дұрыс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Сарыарқа самалы» газеті, 2012 жыл.
2. «Аламан» спорт порталы

ӘОЖ 882.151.212.2

ЖАЯУ МҰСАНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҒҰМЫРЫ МЕН ӘДЕБИ МҰРАСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Қ. БАҒДАТ
студент, қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті

Атақты әнші, ақын, халық композиторы Жаяу Мұса Байжановтың қазақ музыка мәдениетінен алатын орны ерекше. Ол ән – өлеңдері арқылы өзіне дейін қалыптасып, дамыған ұлттық әншілік дәстүрді жалғастырумен қатар, оны жаңаша түрде көркемдік мазмұнмен байытып, қазақ музыкасына көптеген шығармашылық жаңалықтар әкелген дарынды әнші – композитор. Жаяу Мұсаның өмір шындығынан туған, көркемдік дәрежесі жоғары музыкалық бейнелер арқылы сомдалған шығармалары халықтың ән өнерінің шоқтығын биіктете түсті. Композитордың асқақ азаматтық рухтағы әндері қазақ музыка мәдениетінің алтын қорына асыл қазына болып қосылды.

Мұса шығармашылығы «Қыздар-ай» деп Омбыда дүниеге келеді де, аңшылық-саятшылық туралы: «Тұрымтай», «Қаршыға», «Көгершін», сықақ күлдіргі тақырыпты: «Құлбай», қазақ қыздары, махаббатты лирикалы тынысы кең: «Шолпан», «Сәулем қыздар», «Гауһар қыз», «Ләйлім» әндері болса, өмірлік серігі, балаларының анасы Сапарға арнап «Келдім, Сапар басыңа» атты әндері халық арасына кең тараған туындылар болып саналады.

Туып өскен еліне, сауатты азамат, көптеген музыка аспаптарда шебер ойнап ән салатын, ақын, өнерпаз болып оралады.Ауылдың өмірімен танысып, болыс, би, әкімдердің жай халыққа көрсетіп жатқан зорлық-зомбылығын әшкерелеп, Баянауылдың аға сұлтаны Мұса Шормановпен оның інісі Мұстафаның іс-әрекетін: әшкерелеп, Омбы генерал-губернаторына шағым жазады. Осылай пайда болған ерегес-тартыстың нәтижесінде, ағайынды Шормановтар әр қилы жалалар жауып, 1860 жылы Мұсаны Тобылға 12 жылға жер аударады. «Сүйіндік», «Тұтқын зары» әндері осы мезгілде пайда болады. Тұтқында екі жылды атқарысымен өзі сұранып әскер қатарына алынады да Литвада, Орта Азия, Қазақстанға бағытталған генерал М.Г. Черняевтің отрядына қосылып, жүк батальон құрамында Шымкент, Әулие ата, Верный әскери жорығына қатысады.

Осы жорықта Шоқанмен жақсы танысып бірге болады. Генерал Черняевтің қазақ халқына жасаған қорлығына шыдамаған Шоқан мен Мұса әскер қатарында бола беруден бас тартып, бостандыққа шығысымен Шоқан Алтынемелге Тезек теренің жайлауына - (Сарыөзек пен Талдықорғанның ортасы), Мұса өз ауылына қайта оралып, ауылнай болып сайланады. Көп ұзамай Мұсаны жаулары қайталап қуғынға салып тынышын алады.

Бұл жылдары оның жақсы көрген көп үміттенген екі баласы Бөрібай мен Зікен шешектен қайтыс болып, алпыстан аса бастаған Жәкеңді қатты күйзелтеді (дәптерінде): «Бөрібай кетті бу дерттен, Зікен де кетті бұл дерттен, берсеңші тәңірім артын». Бірақ тәңірі оған артын бере қоймаған. 1900 жылы аяулы жұбайы Сапар отыз жеті жасында, өзі жоқта қайтыс болып, Жаяуды мүлде күйрентіп, зар қақсатқан. Жыр Сапарға:

Жатырмысың ей, Сапар,
Топырақпен пара-пар,
Қара шымды жамылып,
Қалғаның ба гүл-ғизар?
Жаңа келдім қасыңа
Абдысалық қасымда,
Топырақ басып қалыпты
Отыз жеті жасында.
(Омбы дәптері)

Осы жылдары қайғы үстінде жүріп, Жаяу Мұса «Сапар», «Қоңыр», «Гауһар қыз» деген толқынды терең зармен, өксумен келетін өлең-әндерін шығарды.

Көптеген музыка зерттеушілері мен белгілі композиторлар Ж.М.Байжановтың өмірі мен шығармасына жеке монографиялар арнаған. Олардың арасында А.Затаевичтің «Қазақ халқының 1000 әні», А. Жұбановтың «Замана бұлбұлдары» кітабы, Б.Ерзаковичтің «Қазақ халқының ән мәдениеті», З. Қоспақовтың «Әнші тағдыры» және көптеген басқа еңбектер бар. Жерлес жазушы Зейтін Ақышев ақын өмірінен «Жаяу Мұса» атты роман және пьеса жазды.

Әндері: «Ақ сиса» - 1 түрі, «Әрине, күн», «Баянауыл», «Бозторғай», «Бұзау зары», «Гауһар қыз», «Жазда», «Жуан аяқ», «Қосаршын», «Қырғыз жәрмеңкесі», «Қоңыр», «Құлбай бай», «Сапар», «Сәулем қыздар», «Толқыма», «Шолпан туса», «Хайлау». Жаяу Мұса әндері Қазақстан композиторларының түрлі шығармаларына – операға, симфонияға, эстрадалық музыкаға арқау болып, жаңа көркемдік сипатқа ие болуда. Мұсаның көптеген әндері Е.Брусиловскийдің «Қыз Жібек», «Ер Тарғын», М.Төлебаевтың «Біржан - Сара» операсында пайдаланылды. Композитор шығармалары әнші – музыканттардың, сондай – ақ қатары мыңдап саналатын әуесқой өнерпаздардың репертуарынан тұрақты өнер алды.[2]

Жаяу Мұсаның жаңадан табылған бір топ өлеңдері 1959 жылы, Шоқан Уәлихановтың әдебиет мұраларын зерттеу үстінде, Одақтық география қоғамының Омбыдағы бөлімінен сақталған екен. Бұл шығармаларын Жаяу Мұса 1901 жылдың соңында Семей облыстық Санақ басқармасының хатшысы Николай Яковлевич Коншиннің өтініші бойынша құрастырып, сол кісіге жіберген екен, Коншин оны география қоғамының Омбыдағы Күнбағыс-Сібір бөліміне жолдайды. Жаяу-Мұса өлеңдерінің қолжазбасы бүгінде сол география қоғамының қасындағы Омбы музейінің кітапханасында, Коншин архивінде сақталып тұр. Бірақ өкінішті нәрсе, бұл архив бүгінге дейін ғылыми түрде реттеліп тіркелмеген, оның аты-жөні, шыққан нөмірі әлі күнге жоқ. Ол тек болжаусызда, қырағы көздің кенеттен түсуімен кездеспесе, оның бар-жоғын ешкім білмейді. Омбы архивінде Жаяу Мұса өлеңдері барын өткен алпыс жылдың ішінде ешкім білмеген, ол көп заман белгісіз болып шаң басып жата берген.

Бір күні Жаяу Мұса ауылдарының тұсынан өтіп бара жатқанда, Шормановтар астындағы атын тартып алып, өзін көк ала қойдай етіп сабап жібереді. Бірақ Мұса Шормановтар тұқымының мұндай зорлығына жасқанып, жасымайды. Мұса ат орнына қолына таяғын алып, жаяу – ақ ел аралап, ән шырқап жүре береді. Шормановтар оның атын тартып алып, «Жаяу Мұса» атандырғанымен, асқақ әніне тұсау сала алмайды. Шорман тұқымының зорлық – зомбылығына деген ыза - кектің әсерінен композитордың «Ақ сиса» әні дүниеге келеді.

«Ақ сиса» әні – композитордың күрделі шығармаларының бірі. Бұл – теңсіздікке, зорлықшыл, қиянатшыл үстем таптардың іс – әрекеттеріне деген наразылық пен ыза – кектің уытты күшін көрсететін әлеуметтік мәні зор ән. Батыл, оптимистік рухтан туған бұл ән дүшпанға бітіспес кекті ғана емес, шындық пен әділеттіліктің жаршысындай естіледі. Бір ғана «Ақ сисаның» үнінен Жаяу Мұсаның ақындық – композиторлық азаматтық тұлғасын толық танимыз. «Ақ сиса» әні композитор шығармашылығының биік шыңы, оның жаңғырығы басқа да шығармаларында кездеседі

Ақ сиса

Ақ сиса, қызыл сиса, сиса, сиса,
Жарасар қамзол сұлу, белін қиса.
Шорманның Мұстапасы атымды алып,
Атандым сол себептен Жаяу Мұса.
Ақ сиса, қызыл сиса,сиса,сиса,
Жүрмейді кімдер жаяу,зорлық қылса
Жиылып орыс,қазақ қашқын дейді,
Көрермін ақыр бір күн туса.
Мен айтсам, параңды айттым, тілім ұзын,
Кигенім үстімдегі бәрі қызыл.
Жылансың екі басты ел жалмаған,
Қоймаймын,не қылсаңда ,айтар сөзім.
Арыстан айға шапты,аяқ сынды,
Жемқорлар жолдас қылды қара түнді
Ел көз жасы тиеді тұқымыңа,
Әділ ұлық қуалар оңды- солды.
Он екі жыл айдадың Тобыл жаққа,
Ем болмас бастан бағың таяр шақта,
Дуанбасы мен өзім деме, Мұса,
Балаң кетсін тоз-тоз боп әр тарапқа.
Әй, Мұса, сен - бидайық, мен- бір торғай,
Жүрерміз, тірі болсақ , ойна-ойнай.
Параны мұнан былай тоқтат, Мұса,
Нашардың жон терісін өзің соймай.
Құтқар деп жалынбаймын саған, Мұса,
Босатпайсың, әй,Мұса, қарның тоймай.
Берерім жоқ ,еңбекпен күнді көрген,
Адаммын жалғыз жүрген, бедняк шорнай.
Жаныма батқандықтан ашынамын,
Мен неге жаяумын деп басыламын
Малым жоқ Шорман айдап алатұғын,
Қоллығын Мұстапаның паш қыламын.

Ұлыларын ұмытпайтын, ұлықтайтын ел едік. Бүгінде насихаттық жұмысы кемшін түсіп, жалпақ жұртқа жауһар туындылары дұрыс жетпей жүрген алып тұлға – әділет күрескері, ақын, әнші, композитор Жаяу Мұса Байжанұлы. Дегенмен, белгілі өнер зерттеушілері мен қаламгерлердің Жаяу Мұса жөніндегі ғылыми ізденістерін жоқ деуге де болмайды.

Ғалым Жайлыбайдың «Аттыдан жаяу жүріп кегін алған» деген мақаласында Жаяу Мұса Байжанұлы жөнінде біршама құнды деректер сөз болған. Мәселен, Жаяу Мұсаның Абай, Шоқан, Сұлтанмахмұт, Иса, Тәттімбеттермен кездесуі жөніндегі айтылып келе жатқан деректер өте жұтаң. «…Жаяу Мұса әндері ауыздан-ауызға таралып, Абай ауылына да жеткен. Әндердің өзгеше құрылымына, болмысына, саздылығына тәнті болған ақын Мақай деген кісі арқылы сәлем жолдап, оны Шыңғыстауға шақыртып алады. Айналасындағы ақын, жыршы өнерпаздармен бірге Жаяу Мұсаның әндерін, өлеңдерін Абай ықыласпен тыңдаған. Музыкалық-эстетикалық талғамы қалыптасқан ақыннан ол Батыс елдерінің әдет-ғұрпы, өнері, халықтарының тұрмыс-тіршілігі жайында сұрап біледі. Абайдың ақыл-парасатына риза болған Жаяу Мұса:

Құнанбайұлы Ыбырай,
Өнерің жұр зымырай.
Бір ауыз тағылым сұраймын,
Білмедім жұмыс түрін-ай.
Бір жақсыға бір жаман
Тұрмайды екен ұрынбай,

– деп өзінің ақыннан ақыл-кеңес күтетінін білдіреді». Бұл дерек «Абай» энциклопедиясында Ә.Телғозиевтің авторлығымен берілген. Қазақ әніне өзіндік бояу-реңк сіңірген Жаяу Мұсадай дара талант иесінің мол мұрасы әлі де зерделі зерттеуді қажет етеді.

Ерлан Төлеутай, әнші, өнер зерттеушісінің «Ән өнеріне жаңа мақам әкелген» деген мақаласын атап өтпеске болмас. Мұнда Жаяу Мұсаның қазақ музыка мәдениетіне сіңірген еңбегі өте зор екендігі сөзге мәйек болған. Өнер зерттеушісінің мақаласынан үзінді келтірсек: «Біржан сал бастаған қазақтың классикалық музыкасын үлкен биікке көтерген тұлғалардың бірі Жаяу Мұса – дара композитор. Әні де бөлек. Ән өнеріне жаңа мақам әкелген кісі. Бүгінде оның бізге 45-ке жуық әні, бес күйі жетіп отыр. Әртүрлі нұсқаларымен қосып есептегенде шығармалары 70-тің үстіне шығып қалады. Көбі нота қалпында қағазда қалып қойды да, рухани айналымда 20-ға жуық әні жүр. Бірақ толықтай мұрасы сақталған. Себебі ол бүкіл өмірін күнделікке түсірген. Баласы да әндерін орындай білген. Артында адал шәкірттері қалған. Сондай төл шәкірттерінің бірі – Жабай Тоғанов Қарағандыда бертінге дейін өмір сүрді. Қали Байжанов, Бисмилла Балабеков, Қаныш Сәтбаев, Әлкей Марғұландар көзін көріп, әнін үйреніп қалған. Жаяу Мұсаны Жарылғапберді, Естайлар ұстаз тұтты. Жаяу Мұса қажыр-қайратының арқасында ұзақ жасады. 1929 жылы 94 жасында дүниеден озды. «Жауларымның бәрін жеңдім. Өйткені олардың маған өмірі жетпеді», – деп ой қорытындылайды.

Келесі қазақ мәдениеті мен әдебиетіне еңбегі сіңген қайраткер, күйші, өнер зерттеушісі Мұрат Әбуғазының «Аспаптың алуан түрін меңгерген» зерттеу еңбегінде Жаяу Мұсаның барлық түр сипаты мен келбет-кескінін аша түскен. Оның айтуынша, Жаяу Мұса сегіз қырлы, бір сырлы өнерпаз болған. Домбырамен қоса, бірнеше еуропалық аспапта ойнай білген. Әншілігімен қоса, өз жанынан күй шығарып тартқан дейді. Кенен, Жамбыл тәрізді әнші-композиторлардың да жекелеген күйлері бар. Олардың түпнұсқалық тартылуы бізге жетпей, тек нота үлгісінде сақталған. Нотаның қаншалықты дәрежеде түскені беймәлім. Тура сол нотадағы қалпында шығарсақ, күй заман талабына сай келмей қалады. Сондықтан күйшілер репертуарына енбей жүр. Сол себепті Жаяу Мұсаның күйшілігі тыс қалып, әншілігі айтылады. Жаяу Мұса мен Мәди Тәттімбеттің күйлерін орындаған деген дерек бар. Жаяу Мұса әндері Тәттімбеттің күйлері сияқты иірімге бай болып келетіні – соның әсерінен. Тәттімбетте теріс бұраудағы күйлер көп. Жаяу Мұсада да басқа композиторлармен салыстырғанда теріс бұраумен тартылатын әндер басымырақ. Әбікен Хасенов Жаяу Мұсаның «Ләйлім» әнін күйге айналдырып тартқан. Ол күйтабаққа түсіп, біздің заманымызға жетті. «Ләйлім» күйін Хабиба Елебековаға Әбікен Хасенов үйретіп кеткен екен. Сол Хабиба апамыздан әннің сөзін де алып, «Сарыарқа әндері» жинағына кіргіздік. Жаяу Мұсаның Қали Байжанов, Жүсіпбек Елебеков, Қосымжан Бабақов сияқты орындаушылардан жазып алынған әндері ғана таралып жүр. Нотаға түскен оның көптеген мұрасы сахнаға шықпай келеді. Жаяу Мұса Арқаның сал-серілік дәстүрінде өзіндік мектеп қалыптастыра білді. Ол кісінің көп жер көрген, көп оқыған білімдарлығы ескерілуі тиіс. Еуропадағы әртүрлі әскери жорықтар сапарынан алған әсері ән өнеріне маршқа ұқсас екпінді ырғақтар ретінде көрініс тапты. Жаяу Мұса – өмірде көп құдалауға түскен тұлға. Әндері де күрескерлікке толы. Қайтпас қайсарлыққа, жігерлілікке үндейтін Жаяу Мұса шығармаларын Дина Нүрпейісова да жоғары бағалаған екен. Дина шешей тіпті күрескер рухтағы әндерді Құрманғазының жалынды күйлерімен шендестіре қараған көрінеді. Біржан сал, Ақан сері, Жаяу Мұса, Балуан Шолақ, Құлтума, Жарылғапбердідей сал-серілер жәрмеңкелерде ән айтысып, бір-бірінің жаңа әндерін үйренетін болған. Жаяу Мұса әндері – мәңгілік өлмейтін асыл мұра» - дейді.

Жалпы айтқанда Жаяу Мұсаның ақындығынан әншілігі басымырақ жатады. Оның өлеңдерінің көбі тек мазмұн жағынан болмаса, көркемдік, ақындық тіл, бейнелеу жағынан сондайлық жарқын деуге болмайды.

Алайда «Тамшы тама берсе көл болады» дегендей, ақынның осы сияқты ұмытылған өлеңдері жинала берсе ардақты әншінің жарқын өміріне қосымша дерек болуына сөз жоқ. Біздің ендігі міндетіміз ақынның әлдеқашан ұмытылып жоғалып кеткен өлеңдерін тауып, оны бір жинақ етіп көпшіліктің алдына тартсақ игілікті іс болар еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ақышев З. Жаяу Мұса: роман. – Алматы: Жазушы, 1978. – 447б.
2. Байжанов Ж. М. Ақ сиса: әндер мен күйлер. - Алматы: Өнер, 1985.
3. Тарихи тұлғалар. Танымдық - көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сужикова А. – Алматы. “Алматы кітап баспасы”, 2009
4. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы
5. Дереккөзі: «Қазақстан» ұлттық энциклопедиясы, Алматы, «Қазақ энциклопедиясы», 1998 ж. 3-том
6. Бес ғасыр жырлайды жинағы, Алматы, - 1990ж

УДК 81’25:34

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Б.Е. БАЙМАХАНОВ
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
В.В. ЛЯМЗИНА
ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Определение понятия «перевод» довольно спорно и отчасти проблематично, так как перевод достаточно многогранен и обладает специфическими аспектами, которые необходимо зафиксировать в его определении. Ученые-лингвисты дают различные трактовки понятия «перевод». По мнению И.С. Алексеевой, преподавателя перевода, перевод есть не что иное, как «перевыражение или перекодирование текста, порожденного на одном языке, в текст на другом языке», если рассматривать язык, как некую систему кодов профессор Л.К. Латышев считает, что перевод – «один из видов человеческой деятельности, наиболее совершенный вид языкового посредничества».

Со второй половины 20 века происходят значительные изменения в сфере переводческой деятельности: резкое увеличение масштабов переводческой деятельности после окончания Второй Мировой Войны, появление новых видов перевода, выдвижение на первый план информативного перевода. Также значительно возросли требования к точности перевода. Свободный перевод теперь признается недопустимым, как и буквализм, затрудняющий восприятие содержания. Все больше появляется текстов специального характера, перевод которых требует от переводчика основательных познаний в соответствующей предметной области.

Современному переводчику-профессионалу, как правило, узкая специализация недоступна, и ему приходится иметь дело с текстами самой разнообразной тематики. Даже если он занимается переводом в, казалось бы, узкой области, скажем, работает переводчиком на судостроительном заводе, ему приходится переводить, помимо информации, относящейся к судостроению, контракты с зарубежными поставщиками, рекламные материалы и т.д. Иначе говоря, он будет заниматься техническим, экономическим, юридическим и другими видами перевода.

В теории перевода выделяют два основных вида перевода: литературный и информативный, которые в свою очередь подразделяются на несколько подвидов. Так, например, информативный перевод включает в себя перевод технических документов, экономических текстов и перевод юридических документов.

Юридический перевод не зря считается одним из наиболее сложных видов перевода. Во многом это обусловлено тем, что при переводе юридических текстов как с русского языка на иностранный, так и наоборот обычных навыков переводчика недостаточно. Юридический перевод не может быть осуществлен корректно без использования специальных познаний в соответствующей области права, без знания специфики конкретного вида правоотношений. Необходимо ориентироваться в действующем законодательстве, а также владеть специальной лексикой и знать об особенностях использования иностранной юридической терминологии в конкретном контексте. Юридический перевод всегда сопряжен с определенными трудностями – в частности, невозможно перевести нормативный акт, договор и иные документы, не разбираясь в тонкостях использования юридической терминологии, как на языке перевода, так и на языке оригинала.

Тексты юридического характера имеют клишированную форму, и информация, содержащаяся в них, должна оформляться установленным образом, согласно строгим конвенциям.

На протяжении жизни человек сталкивается с различными ситуациями, требующими обращения к профессиональному юристу. Зачастую документацию приходится воспроизводить на иностранном языке, например, для получения рабочей вакансии за границей, поступления в зарубежный вуз, успешного проведения деловых операций, приобретения права проживания в том или ином государстве. В этом случае не обойтись без услуг профессионального переводчика. Таким образом, перевод юридических документов делится на перевод личной

документации и перевод деловой документации Перевод документации физических и юридических лиц можно охарактеризовать, как перевод текстов, относящихся к области права и используемых для обмена юридической информацией между людьми, говорящими на разных языках. Поскольку право является предметной областью, связанной с социально-политическими и культурными особенностями страны, перевод юридических документов представляет собой непростую задачу, считается одним из самых сложных видов перевыражения текста в среде переводчиков, т.к. для адекватной передачи юридической информации язык юридического перевода должен быть особо точным, ясным и достоверным.

Из-за разницы в правилах словоупотребления и структурных отличий языков любой перевод подразумевает неизбежное использование переводчиком различных видов переводческих трансформаций. Преобладание тех или иных видов трансформаций в переводе текстов определяет особенности перевода этих текстов. Знание особенностей перевода текстов определенной направленности помогает осуществить адекватный перевод этих текстов.

В первую очередь важно уточнить смысл, вкладываемый в понятие «переводческая трансформация». Существуют определения, предложенные Л.С. Бархударовым, Р.К. Миньяр-Белоручевым, Я.И. Рецкер, А.Д. Швейцер, В.Е. Щетинкиным, Л.К. Латышевым, В.Н. Комисаровым и другими теоретиками и практиками перевода. В целом, исходя из определений, делаем вывод, что переводческие трансформации – это межъязыковые преобразования, перестройка элементов исходного текста, операции перевыражения смысла или перефразирование с целью достижения переводческого эквивалента. Что касается разделения трансформаций на виды, существует множество различных точек зрения. Так, согласно классификации, предложенной В.Н. Комисаровым, все переводческие трансформации делятся на три основные группы лексические, грамматические и смешанные (или комплексные). Лексические трансформации включают в себя транскрипцию и транслитерацию, калькирование, лексико-семантические замены (генерализацию, конкретизацию, модуляцию). Грамматические трансформации подразделяются на синтаксическое уподобление (нулевая трансформация), членение предложений, объединение предложений и грамматические замены (формы слова, части речи или члена предложения). И, наконец, к комплексным трансформациям относятся антонимический перевод, экспликация или описательный перевод и компенсация. Л.С. Бархударов, в свою очередь, выделяет такие виды трансформаций как перестановки, замены, добавления и опущения.

Взяв за основу данные классификации, мы произвели анализ переводов современных юридических документов. Данный анализ выявил ряд особенностей перевода и наиболее типичные примеры мы приводим в данной статье:

1) Everyone is entitled to all the rights and freedoms set forth in this Declaration, without distinction of any kind, such as race, color, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status./ Каждый человек должен обладать всеми правами и всеми свободами, провозглашенными настоящей Декларацией, без какого бы то ни было различия, как-то в отношении расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного, сословного или иного положения.

В первой части предложения пассивный залог в оригинале был заменен активным залогом в переводе: «is entitled» переводится «наделен правом», а в переводе – «должен обладать». Следовательно, переводчик применил грамматическую замену членов предложения и добавление «в отношении».

2) Everyone has the right to life, liberty and security of person./ Каждый человек имеет право на жизнь, на свободу и на личную неприкосновенность.

В данном предложении присутствует грамматическая трансформация. Предложение было переведено путем замены членов предложения «security of person» на «личную неприкосновенность».

3) Everyone has the right to recognition everywhere as a person before the law. / Каждый человек, где бы он ни находился, имеет право на признание его правосубъектности.

В данном предложении присутствует грамматическая трансформация. Перестановка, перевод сделан путем замены членов предложения, словосочетание «recognition … as a person before the law» было переведено как «признание его правосубъектности», т.е. в этом предложении переводчик использовал термин.

4) All are equal before the law and are entitled without any discrimination to equal protection of the law. All are entitled to equal protection against any discrimination in violation of this Declaration and against any incitement to such discrimination. / Все люди равны перед законом и имеют право, без всякого различия, на равную защиту закона. Все люди имеют право на равную защиту от какой бы то ни было дискриминации, нарушающей настоящую Декларацию, и от какого бы то ни было подстрекательства к такой дискриминации.

В данном предложении присутствует лексическая трансформация, а именно добавление в оригинале «All are equal» в переводе идет уточнение «Все люди равны». Также в этом предложении присутствует грамматическая трансформация замены членов предложения: а оригинале «All are entitled» с пассивным залогом заменено в переводе на активный залог «Все люди имеют право»

5) Everyone has the right to an effective remedy by the competent national tribunals for acts violating the fundamental rights granted him by the constitution or by law./Каждый человек имеет право на эффективное восстановление в правах компетентными национальными судами в случаях нарушения его основных прав, предоставленных ему конституцией или законом.

В данном предложении присутствует грамматическая трансформация. Перевод осуществлен с синтаксическим уподоблением, т.е. предложение было переведено дословно с сохранением синтаксической структуры оригинала.

6) Everyone is entitled in full equality to a fair and public hearing by an independent and impartial tribunal, in the determination of his rights and obligations and of any criminal charge against him./ Каждый человек, для определения его прав и обязанностей и для установления обоснованности предъявленного ему уголовного обвинения, имеет право, на основе полного равенства, на то, чтобы его дело было рассмотрено гласно и с соблюдением всех требований справедливости независимым и беспристрастным судом.

В данном предложении присутствует грамматическая трансформация. Перевод осуществлен путем замены членов предложения: в оригинале «Everyone is entitled» с пассивным залогом, заменен в переводе на активный залог «Каждый человек… имеет право», также в предложении присутствует перестановка, добавление слова «обоснованности».

7) Nothing in this Declaration may be interpreted as implying for any State, group or person any right to engage in any activity or to perform any act aimed at the destruction of any of the rights and freedoms set forth herein./ Ничто в настоящей Декларации не может быть истолковано, как предоставление какому-либо государству, группе лиц или отдельным лицам права заниматься какой-либо деятельностью или совершать действия, направленные к уничтожению прав и свобод, изложенных в настоящей Декларации.

В данном предложении присутствует грамматическая трансформация. Переводчик произвел перевод словосочетания «this Declaration» словосочетанием «в настоящей Декларации», используя клише («this» переводиться как «эта», осуществил добавление слова «отдельным», опущение слова «any», слово «herein» переведено как «изложенных в настоящей Декларации» с использованием конкретизации. Также в этом предложении присутствует перестановка.

8) Everyone is entitled to a social and international order in which the rights and freedoms set forth in this Declaration can be fully realized. / Каждый человек имеет право на социальный и международный порядок, при котором права и свободы, изложенные в настоящей Декларации, могут быть полностью осуществлены.

В данном предложении присутствует грамматическая трансформация. Переводчик в данном предложении применил замену членов предложения, т.е. в оригинале присутствует пассивный залог «Everyone is entitled», а в переводе активный залог «Каждый человек имеет право». Кроме того, опущено слово «forth», которое переводится как выше, дальше.

9) Everyone has the right freely to participate in the cultural life of the community, to enjoy the arts and to share in scientific advancement and its benefits./Каждый человек имеет право свободно участвовать в культурной жизни общества, наслаждаться искусством, участвовать в научном прогрессе и пользоваться его благами.

В данном предложении присутствует грамматическая трансформация. Переводчик перевел данное предложение путем синтаксического уподобления, т.е. дословно.

10) Purpose of work under this Technical Assignment: Debt recovery from “Amfora Groupe LTD”.Work shall commence on the day when the advance payment in the amount of 1, 500.00 EUR is received. / Цель работы по данному Техническому заданию: взыскание задолженности с ООО «Амфора Групп» (Amfora Groupe LTD). Начало работ определяется датой поступления авансового платежа в размере 1500 Евро.

В данном предложении присутствует грамматическая трансформация, а именно замена членов предложения: «Work shall commence on the day» (дословно «работа начнется в день») передано в переводе как «Начало работ определяется датой», а выражение «the day when the advance payment …is received»(дословно «день, когда авансовый платеж будет получен») переведено «датой поступления авансового платежа». Кроме того, название компании переведено при помощи транскрипции.

Таким образом, проанализировав ряд юридических текстов, представленных в виде договоров и деклараций, мы выяснили, что в основном при переводе были использованы грамматические трансформации, их количество составляет около 90%, из них: замена членов предложения 30%, перестановок 20%, нулевых трансформаций 30%, добавлений 10%. Следовательно, грамматические трансформации преобладают в переводе юридических текстов, так как это связано с требованием точности, строгости и абсолютной аккуратности к юридическим документам. Лексические и лексико-грамматические трансформации присутствуют в юридических текстах в очень малых количествах и встречаются крайне редко (10%).

Как известно, юридические тексты в силу своего предназначения должны быть точными и достоверными; они предписывают определенную форму действий и формулируют принципы разрешения спорных ситуаций, вырабатывают правила социального поведения в обществе, поэтому при переводе юридической документации переводчик стремиться быть максимально точным в передаче содержания оригинала.

На наш взгляд, юридический перевод является одним из наиболее востребованных видов перевода на данный момент, постоянно растет спрос на услуги переводчиков, специализирующихся именно в этой области. Правовая лингвистика – относительно новая, еще не достаточно развитая наука, поэтому специфика юридического перевода не освещена недостаточно в литературе и требует более глубоко анализа и серьезных исследований.

ЛИТЕРАТУРА

1. В. Н. Комиссаров, «Теория перевода (лингвистические аспекты)». Учеб.для ин-тов и фак. иностр. яз. - М.: Высш. шк., 1990. - 253 с.

2. Л.С. Бархударов «Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). М., «Междунар. отношения», 1975. - 240 с.

3. И.С. Алексеева «Введение в переводоведение» Учеб. пособие для студ. филол. и лингв фак. высш. учеб. заведений. - СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 352 с.

ӘОЖ 811.111’373

КОНВЕРСИЯ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ НЕГІЗГІ СӨЗТУДЫРУШЫ ӘДІС РЕТІНДЕ

А.С. БАЛТАБАЕВ
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазіргі ағылшын тілінің сөздік қорының байыту жолдарының негізгісі продуктивті сөзтудыру жолдары болып табылады. Продуктивті сөзтудыру жолдары – бұл тілдегі бар болған тілдік элементтер мен құрылымдарды пайдалана отырып, аффиксация, конверсия, сөздердің бірігуі мен сөздерді қысқарту әдістері арқылы жаңа сөздерді құрып, оларды айналымға енгізу жолдары. Осы аталған әдістердің ең негізгісі және де қазіргі уақытта кеңінен қолданылатыны конверсия әдісі. Белгілі бір тілдегі сөзтудыру мәселелерін қарастырған кезде тарихи фактілерді ескеру аса маңызды. Кез-келген тілдік құбылыс синхрония және диахронияның бірлігі ретінде қарастырылып зерттелуі тиіс. Тілдік құбылыстарды зерттеу кезінде синхрония мен диахронияның өзіндік ерекшеліктері болуына қарамастан, оларды бір-біріне қарама-қарсы қоюға болмайды.

«Конверсия» терминін тіл білімінде алғаш рет 1891 жылы Генри Свит (Henry Sweet) өзінің еңбегінде қолданған еді. Сол заманда конверсия құбылысын сөзтудырудың қай әдісіне жатқызуға болатыны жайлы көптеген талқылаулар орын алған. А.И. Смирницкийдің анықтамасы бойынша, тіл біліміндегі бұл құбылыс «морфологиялық конверсия» деп аталса, шетел тіл білімінде «нөлдік деривация» деген атаумен белгілі болды.

Конверсия XIII ғасырдан бастап, етістіктер мен зат есімдерді тудыру әдісі ретінде ағылшын тілінің сипаттамалық белгісіне айналды. Ол орта-ағылшын кезеңінде флексиялық жүйенің ыдырауы нәтижесінде пайда болды. Осыған дейін бір-бірінен тек қана дыбыстық құрылым арқылы өзгешеленген мағыналары жақын көптеген зат есімдер мен етістіктер бірдей тұлғалық көрініске ие болды. Инфинитив өзінің журнақтық құрылымын жоғалтқан кезден бастап қана, зат есім мен етістік арасындағы осындай морфологиялық бірегейлілікке мүмкіндік ашылды. Бұл конверсияның сөзтудырушы моделінің дамуына негіз салған еді. Кейін етістіктерден жаңа зат есімдер және де зат есімдерден жаңа етістіктер аналогия бойынша осы модельдерді қолдану арқылы пайда болған. 1150 жылдан бастап конверсия жолымен сын есімдерден түзілген бірқатар етістіктер, ал XIII ғасырдан XIV ғасырға дейін үстеу мен одағайлардан түзілген туынды етістіктер пайда болған.

Ағылшын тіліндегі флексиялардың жоғалуы нәтижесінде туындаған көптеген етістіктер мен зат есімдердің грамматикалық омонимиясы конверсияның жаңа сөзтудырушы әдіс ретінде дамуындағы алғышарттардың бірі еді. Зат есімдер мен етістіктер қосымшаларының жоғалуының бірқатар салдарлары болды. Әртүрлі сөздердің тұлғасы бірдей болуы нәтижесінде аналогия бойынша жаңа сөздерді тудыруға жол ашылды. Аналогия жаңа-ағылшын кезеңіндегі сөзтудырудың сипаттамасына жатқан еді.

Шекспир кезеңінде етістіктердің зат есімдерден, сын есімдерден және де үстеулерден жұрнақсыз түзілуі, кейінгі жаңа-ағылшын кезеңіне қарағанда кеңірек қолданылған болатын. Мысалы, Шекспирде сөзтудырудың осындай мысалдары кездеседі: will you pleasure me?, this day shall gentle his condition. Осының нәтижесінде, тіл жүйесінде жұрнақсыз жолмен түзілген етістіктер жұрнақ арқылы түзілген етістіктермен айтарлықтай бірдей маңызды орынға ие болды.

Конверсияның пайда болуына әкеп соқтырған келесі алғышарттардың бірі – «кері сөзтудыру» («backformation»). Ол конверсияның дамуына жоғарыда аталған факторлардан кем түспейтін үлес қосты. Кері сөзтудыру үдерісі конверсия дамуына әсер еткен омонимдік жұптардың құрылу себептерінің бірі еді. Осылайша, мысалы, wing зат есімінен – ed жұрнағы арқылы құрылған winged сын есімінен кері сөзтуыру әдісі нәтижесінде to wing етістігі пайда болды.

Орта-ағылшын кезеңінде (шамамен XV ғасырға дейін), француз тілінен енген зат есімдер мен етістіктер санының артуы себебінен, етістіктердің зат есім мен сын есімдерден түзілуі айтарлықтай төмендейді. Joye «қуаныш» және joyen «қуану» секілді кірме жұптары ағылшын тіліне енген болатын. Осы кірме сөздер аналогия әсерінен сол заманда тілдегі омонимдік жұптарға бейімделе бастады. Осындай кірме грамматикалық омонимдары конверсияның дамуына қолайлы жағдай туғызған еді. Сол кездегі инфинитивті тудырудың морфологиялық құралының қызметін – en (n) жұрнағы атқарды. Түбірдегі дауысты дыбыс өзгеріссіз қалатын еді. Бұл кезеңде басым болған флексиялардың жалпы ыдырау үдерісі кезінде – en (n) жұрнағы жеңілдікпен алынып тасталған еді. Сонымен, XIV-XV ғасырлар арасында инфинитив жұрнағының жойылуы кезінде етістіктердің зат есім мен сын есімдерден, ал зат есімдердің етістіктерден түзілуі жалғасты, бірақ-та бұл кезде етістікті құру үшін морфологиялық көрсеткіштер қолданылмады. Осыған қосып кететін жайт – сол кезеңде зат есімдердің жұрнақ арқылы түзулуі айтарлықтай шектелген еді, себебі зат есім тудырушы аффикстер саны аз болатын, ал шығу тегі романдық болған сөзтудырушы элементтер сол кезде кірме сөздерден әлі бөлінбегендіктен, сөзтудыру үдерісіне қатысуға әлсіз еді.

Ерте жаңа-ағылшын кезеңінде бірқатар заттанған туынды етістіктер инфинитивінің тұлғасы оларға негіз болған зат есімдердің тұлғасымен сыртқы көрінісі бойынша бірдей болып қалды, мысалы: answer, walk, look, point, smell, love, hate. Сонымен, «конверсия» терминімен атала басталған тілдік құбылысқа бастама салынды.

Аналитикалық құрылымды тілдегі парадигма мәселесін талқылау барысында профессор В.Н. Ярцева мына құбылысқа назар аударады: «Қазіргі ағылшын тілінің негізгі сипаттамаларының бірі болып табылатын, жақсы дамыған парадигмааралық омонимия жаңа-ағылшын тіліндегі сөзтаптарды тудырудың морфологиялық-

синтактикалық әдістің дамуына негіз болды. Бұл әдіс тіл біліміне арналған әдебиеттерде «конверсия» атауына ие болды. Зат есім (сын есім, үстеу) мен етістік, етістік пен зат есімнің негізгі тұлғаларының дыбыстық бірегейлігі конверсияның сөзтудырушы әдіс ретінде қызмет етуінің негізгі шарты болып табылады.»

Конверсия – сөзтудырудың ерекше әдісі. Оған сәйкес бір сөзтабына жататын сөзден сыртқы тұлғасының өзгеріссіз басқа сөзтабының жаңа сөзі пайда болады. Мысалы, hammer n. –"балға", hammer v.-"балғамен жұмыс істеу". Конверсия құбылысы түрлі деңгейлерде көптеген тілдерге тән, бірақ-та ағылшын тілінде бұл құбылыс ерекше кеңінен тараған. Осының негізгі себебі - ағылшын тілінде сөзтаптарының морфологиялық көрсеткіштерінің айтарлықтай болмауы. Ағылшын тілінде сөзтаптардың морфологиялық қосымшалары негізінен кездеспейді. Сөзтаптары бір-бірінен не мүлдем өзгешеленбейді, не сөзтудырушы жұрнақтар арқылы сыртқы тұлғасында өзгешеленеді. Бұл конверсияның кеңінен таралуына және де конверсиялық модельдер арқылы жаңа лексикалық бірліктердің туындауы мен сол арқылы сөздік қордың байытуына алып келді. Конверсияның түпнегізі И.В.Арнольдтың «Лексикология современного английского языка» атты кітабында жақсы бейнеленген. Бұл кітапта автор конверсияны өзінің сөзтабылық қасиетін өзгертуге және де сөйлеу ағымында түрлі дистрибуцияға ие лексико-грамматикалық бірлік ретінде қарастырады. «The essence of the phenomenon may be illustrated by the following example: His voice silenced everyone else (Snow). The word silence exists in the English language as an example: noun, and a verb may be formed from the same stem with-out adding any affix or without changing the stem in any other way, so that both basic forms are homonymous. Their distribution on the other hand is quite different. In our example silence not only takes the functional verbal suffix -ed but occupies the position of a verbal predicate having voice as a subject and everything else as its object. Its lexico-grammatical meaning is also that of a verb. The difference between silence n and silence v is morphological, synthetic and semantic: the original and the resulting word are grammatically different; a new paradigm is acquired and the synthetic function and ties are those of a verb.» [1]

Р.С. Гинзбургтің берген анықтамасында әртүрлі сөзтаптарына жататын сөздердің фонетикалық бірегейлігі бірінші орында тұр. «Conversion, one of the principal ways of forming words in Modern English, is highly productive in replenishing the English word-stock with new words. The term conversion which some linguists find inadequate, refers to the numerous cases of phonetic identity of word-forms primarily belonging to different parts of speech»[2]

Конверсияның қазіргі ағылшын тілінің сөзтудырушы жүйесінде алатын орны туралы мәселенің үлкен теориялық және практикалық маңызы бар.

XIX ғасырдың соңғы ширегі конверсия туралы ілімнің ағылшын грамматикасының дәстүріне сәйкес нақтылауының маңызды кезеңін көрсетеді. Р.Морристің грамматикасында бір сөздің әртүрлі сөзтаптарының орнына қолданылуы туралы айтылған. Ол бойынша, сөздің сөзтабын анықтау барысында басты рөлді синтаксистік критерий атқарады. Оның пікірінше, бір сөз сөйлемде алатын бір орнында зат есім ретінде, екінші орнында сын есім ретінде, ал үшіншісінде етістік ретінде қызмет атқаруы мүмкін. Р.Морристің сөздердің полифункционализмі жайлы алға шығарған ұстанымын кейінірек көптеген грамматистер қолдап, әсіресе конверсия талдауы негізінде әрі қарай дамытты. Ағылшын тіл ғалымы Г. Свит (H. Sweet) конверсияны зерттеуге айтарлықтай үлес қосқан еді. Г.Свит бойынша, конверсия екі тарапты болып келген. Бір жағынан ол сөздердің полифункционализмі туралы идеядан бас тартпайды, ал екінші жағынан, ол конверсияны синтактико-морфологиялық сөзтудырушы үдеріс ретінде қарастырады. Конверсияларды талдаудың осындай тәсілі кейін кең тарала бастады.

XX ғасырда ғалымдар конверсияны функционалды транспозицияның ерекше бір түрі ретінде қарастыра бастады. Яғни, бір сөздің басқа сөздер тобына аффикстің қосылмауынсыз өту үдерісі ретінде.

Конверсияны кейбір жағдайларда метонимиямен байланысытырады. Ғалымдардың пайымдауынша, метонимияны белгілік, семиотикалық операция ретінде қарастыру қажет. Осы операция кезінде бір белгі басқа белгі орнында қызмет етуге мүмкіндік алады. Конверсия кезінде бір тұтастық (түпкі конвертілетін форма) басқа бір тұтастық ретінде(конверттелген) ортаға шығады: бір сөзтабының түбірі немесе негізі (мысалы, етістіктің) басқа сөзтабы орнында (мысалы, зат есімнің) қызмет етуге қабілетті болып қалады. Мысалы, to break – break. Сонымен, ағылшын тіліндегі сөздің полифункционализмі – кең мағынада жалған пікір болып табылады. Өйткені бір сөз бір уақытта зат есім, сын есім және етістік қызметін атқара алмайды. Ал бір сөзтұлғасы бойында әртүрлі деңгейлі когнитивті және концептуалды құрылымдар кездесуі мүмкін.

Г.Н. Бабич ғалымының конверсияға берген анықтамасы бойынша, конверсия – бұл әртүрлі сөзтаптарына жататын сөзтұлғаларының фонетикалық идентификациясы. Оған сәйкес, лексемалар аффикстердің қосылмауынсыз құрылады.

Белгілі ағылшын тіл ғалымы Л. Бауэр (L. Bauer) конверсияны сөздің грамматикалық тұлғасының өзгеруі ретінде қарастырады. "Conversion is the change in form class of a form without any corresponding change of form"[4]. Ол конверсияның N>V, V>N, Adj>N, Adj>V секілді негізгі типтерін белгілеп, олардың сипаттарына қарай келесідей модельдерді көрсетеді:

N>V to badge, to bridge, to mail, to vacation;

V>N a call, a command, a guess, a spy;

Adj>N a creative, a crazy, a daily, a regular;

Adj>V to dirty, to empty, to better, to open [4].

Осы негізгі конверсиялық модельдердің қазіргі ағылшын тілінде таралуы мен қолданылуы жайлы және де олардың сипаттамары төменде келтірілген.

Adj>N конверсиялық моделі ағылшын тілі үшін әмбебап болып келеді. Туынды зат есімдер үшін қарапайым, туынды және күрделі тудырушы сөздер негіз болып келеді. Мысалы, This blind man is being helped to cross the street (Көр адамға жолдан өтуге көмек берілуде). – There are special schools for the blind (Көр адамдар үшін арнайы мектептер бар).

I have an old book (Менде бір ескі кітап бар). – There were the old and the young at the meeting (Кездесуде жастар да егде адамдар да болған).

Қазіргі ағылшын тілінде Adj> Adv конверсиялық моделі онша кең таралған жоқ. Себебі ағылшын тілінде үстеулерді құру үшін арнайы –ly жұрнағы қолданылады. Дегенмен үстеулердің басым бөлігін конверсия әдісі арқылы сын есімдерден түзілген үстеулер құрайды.

Қарым-қатынастың қажеттілігіне байланысты ағылшын тілінде кез-келген сөзтабынан жаңа сөзді құруға болады. N>V конверсиялық моделі ағылшын тілінде ең кең тараған. Барлық қарапайым етістіктердің шамамен тең жартысы конверсия арқылы зат есімдерден түзілген еді. Бұл конверсия әдісінің зат есімнен етістіктерді тудырудағы аса үлкен продуктивтілігін көрсетеді. Іс жүзінде кез-келген зат есімнен дерлік, қажет болған жағдайда етістік тудыруға мүмкіндік бар. Мысалы, She has a pretty face. (Оның беті әдемі) – The opponents face each other across the chessboard. (Қарсыластар бір-бірімен шахмат тақтасында жүздесті).

The meteor could be seen with the naked eye (Метеоритті жай көзбен көруге болады).– All men always eye this beautiful girl with interest (Барлық еркектер бұл әдемі қызға әрдайым қызығушылықпен қарайды).

Ағылшын тіліндегі Adj>V конверсиялық моделі арқылы сын есімдерден түзілген етістіктер тобы айтарлықтай кіші. Осындай етістіктер негізгі сын есімдердің семантикасын қайталап отырып, динамикалық көрсеткішке ие болады. Мысалы, He is blind to the beauties of nature (Ол табиғаттың әсемдігін көре алмайды). – Their titles blind him to their faults (Олардың атақтары оны көр қылып, олардың қателерін көруге мүмкіндік бермейді).

V>N конверсиялық моделі бойынша құрылған сөздердің тобы ондай үлкен болмаса да, ол қазіргі ағылшын тілі үшін әмбебап және маңызды сөзтудыру әдісі болып келеді. Мысалы, I fear to think what may happen (Мен не боларын ойлауға қорқамын).– I, for fear of the worst, took to my heels (Жаман болатынынан қорқып, мен қашып кеттім).

Сонымен қатар, салыстырмалы сын есімдер де етістіктерге конверсия жолымен айналуы мүмкін. Мысалы, He has better knowledge than she has (Оған қарағанда оның білімі жақсырақ болып келеді).– He wanted to better himself (Ол өзін жақсартуды қалады).

Қазіргі ағылшын тілінің тағы бір ерекше қасиеті – жартылай конверсия болып табылады. Бұл кезде етістіктен түзілген зат есімнің қолданылуы нақты бір етістікпен немесе етістіктер тобымен (take, give, get) байланысты болып келеді, және нәтижесінде түрлік мағына немесе тұрақты сөз тіркесі пайда болады: to have a drink, a smoke, a bathe; to break into a run; to have a brush up – ішу, темекі тарту, шомылу; кенеттен жүгіру/қашу; тазалану (еске түсіру).

Осы мақалада конверсияға берілген анықтамалардың ішінен И.В.Арнольдтың берген анықтамасы қазіргі ағылшын тілінің нормаларына сай және ең орындысы болып табылады. Яғни, конверсия – бұл бір сөзтабына жататын және өзіндік дистрибутивті қасиеттерге ие болған сөзден ешқандай сөзтудырушы элементтің қосылмауынсыз екінші бір сөзтабына жататын жаңа сөздің пайда болуы. Қазіргі ағылшын тіліндегі конверсияның ерекше белгілерінің бірі – конверсия арқылы байланысқа түсетін сөздердің барлығы дерлік әртүрлі сөзтаптарына тиесілі болып келеді. Мысалы, қазіргі ағылшын тіліндегі «round» сын есімін – «дөңгелек, жұмыр», «round» зат есімін – «дөңгелек, шеңбер» және «round» етістігін – «домалақтау, дөңгелектеу» салыстыруға болады. Осы үдеріс нәтижесінде екі сөз бірдей тұлғалық незігін иемденіп, бір-бірінен ешқандай аффикс арқылы өзгеше көзге түспегендіктен, осы сөздердің біреуін туынды, ал екіншісін негізгі деп көрсету мүмкіндігі туралы тіл білімінде тағы бір маңызды мәселе туындап отыр. Ал егер де бұл мүмкін болса, олардың қайсысы туынды, ал қайсысы негізгі екенін қалай анықтауға болатыны жайлы көптеген талқылаулар өткізілуде.

Тіл мамандары осы мәселе бойынша әлі де ортақ пікірге келген жоқ. Алайда олар конверсия арқылы түзілген сөздердің екі үлкен тобын бөліп шығарады. Бірінші топқа зат есімдерден түзілген етістіктер кіреді. Ал конверсилық құрылымдардың екінші тобын етістіктерден құралған зат есімдер құрайды.

Жоғарыда келтірілген тіл мамандарының зерттеулері нәтижесінде келесідей қорытынды жасауға болады. Қазіргі ағылшын тілінің сөзтудыру үдерістерін зерттеу тек сөздердің жазылу сипаттамасын анықтау үшін, яғни теориялық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар, практикалық тұрғыдан да аса маңызды болып келеді. Өйткені бұл зерттеулер мен ізденістердің нәтижелері арнайы жоғары оқу орындарында шетел тілін оқыту барысында тәжірибе жүзінде қолданылуы мүмкін. Ал продуктивті сөзтудыру әдістерін, соның ішінде конверсия құбылысын зерттеу сөзтудыру үдерісінің ішкі және сыртқы заңдылықтарын анықтауға жол ашып, морфологиялық деңгейдегі құрылымдарды еркін қолдануға және де туынды сөздердің семантикасын нақты және толығырақ түсінуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка. – Издательство: Флинта, Наука, 2012.
2. A course in modern English lexicology, R. S. Ginzburg et al, 1996
3. Sweet H. A New English Grammar, Logical and Historical, Vol. 1 (Classic Reprint) – Forgotten Books, 2012
4. Bauer, L. English Word-formation / L. Bauer. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
5. В.Д. Аракин, История английского языка, Издательство: ФИЗМАТЛИТ, 2011
6. Т.А. Расторгуева, История английского языка,М:Астрель, 2003

УДК – 82-95

АМЕРИКАНСКИЙ ПОСТМОДЕРНИЗМ И ФЕМИНИЗМ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «МИР ГЛАЗАМИ ГАРПА»

Р.С. БЕГЕНАЕВА
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
З.В. КЛЮШИНА
ст. преподаватель, кафедра Иностранная филология, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Разнообразие американской литературы никогда не позволяло одному движению полностью вытеснить другие. В период конца XX столетия и начала XXI века зарождается новое явление, ставшее заметной тенденцией 60-80х годов, определившее развитие литературы в последующие десятилетия и не утратившее актуальности по сей день – постмодернизм.

К этому же времени относится третья волна феминизма. Одни исследовательницы считают, что этот тип феминизма сформировался полностью под влиянием постмодернизма. Другие – что сам постмодерн был бы невозможен без феминизма.

В конце XX в. на смену четко выраженным и противопоставленным художественным системам пришла характерная для переходных периодов неопределенность. Новой культурной парадигмой становится постмодернизм.

Впервые термин «постмодернизм» был употреблен в 1914 г. в работе Р. Панвица «Кризис европейской культуры».

Применительно к литературе термин «постмодернизм» впервые употребил американский ученый Ихаб Хассан в 1971 году. (Родиной постмодернизма также считают США).

Существует два взгляда на явление постмодернизма. Одни (и их большинство) считают, что это явление историческое, появившееся лишь в середине XX века из-за кризиса культуры и цивилизации; другие – что оно трансисторическое, т.е. возникающее всякий раз в любой кризисной эпохе (в этом случае рождается культура с типологическими параметрами постмодернизма как универсального фактора преодоления кризиса). [1]

По мнению многих исследователей, таких как Дж. Барт, Т. Пинчон, Д. Бартелми, Р. Сакеник, Р. Федерман, можно выделить отличительные черты постмодернизма в США.

Во-первых, это беспрецедентное в мировой постмодернистской практике внимание к мировой и национальной истории и социальной жизни США.

Во-вторых, это невероятный размах явления, сопровождающийся исследованием процесса собственного создания, ироническое обыгрывание «литературности».

В-третьих, это особого рода «жизнерадостный нигилизм» (как определил его Малькольм Брэдбери) – оборотная сторона традиционного американского оптимизма в комическом обыгрывании нелепых, а иногда и трагических житейских ситуаций. Это явление типично американское.

Широкую известность имеют писатели-постмодернисты – Томас Пинчон «The Crying of Lot 49» (1966), Джон Ирвинг «The world according to Garp» (1978), Дон Делилло «The Names» (1982).

Мы подробнее рассмотрим произведение Дж. Ирвинга «The world according to Garp» («Мир глазами Гарпа»), в котором раскрывается феминистское движение. Автор часто использует приём «роман в романе» - что уже является отличительной чертой постмодернизма.

Джон Ирвинг – американский писатель, сценарист, актер, родился в Экстере, Нью-Хэмпшир во время Второй Мировой Войны (1942). Его первая книга «Свободу медведям» была опубликована, когда ему было всего 26 лет.

Сразу после публикации, четвертый роман «Мир глазами Гарпа» (1978) получил восторженные рецензии и стал международным бестселлером. В 1979 «Мир глазами Гарпа» вышел в финал Американской книжной премии (American Book Award), а в следующем году стал обладателем награды Национального Книжного Фонда (National Book Foundation). Позже произведение было экранизировано режиссером Джорджем Рой Хиллом, а в главной роли снялся Робин Уильямс. Фильм был номинирован на несколько премий Оскар.

Сам автор точнее всего определил отношение будущих читателей к книге: «Она, возможно, вызовет порой улыбку даже у самого мрачного типа, однако разобьет немало чересчур нежных сердец». [2]

Жанровая форма романа «Мир глазами Гарпа» – биография вымышленного писателя Т. С. Гарпа – позволяет Ирвингу подчеркнуть двойственную природу его книги. С одной стороны, биография – жанр литературы, популярность которого в период 1960 - 1970-х годов в США усилена ростом интереса к документалистике, к реальному факту, к невымышленным героям. С другой стороны, в этот же период жанр биографии активно осваивается и литературой постмодернизма, что приводит к созданию нового типа биографии, располагающейся на границах «fiction» и «non-fiction». [3; с.227]

Эволюция личности в романе «Мир глазами Гарпа» тесным образом связана с широким кругом событий американской действительности 60-х годов: феминизмом, сексуальной свободой, разрушением института семьи и распределением в ней ролей и прочими деталями.[4]

Рассмотрим, как зарождение женских движений повлияло на написание Джоном Ирвингом данного произведения. Мать Гарпа, Дженнифер Филдз (Дженни) родилась в семье владельцев обувной империи в Бостоне. По

окончании школы родители убедили её поступить в колледж Уэлсли, но, заподозрив, что родители хотят просто удачно выдать её замуж, она без сомнений бросила колледж и поступила учиться на медика. По окончанию обучения началась война, Дженни устроилась на роботу и сразу же приступила к обязанностям медицинской сестры.

В больнице она любила проводить время с маленькими детьми и матерями, тогда было много детей, чьи папы погибали на войне, и Дженни даже завидовала им. «В своей автобиографии Дженни потом писала: «Я хотела работать, и работа мне нравилась. А еще я хотела жить одна. Что и превратило меня в «сексуально подозреваемую». Тем более что я хотела иметь ребенка, но ни с кем не желала ради этого делить ни свое тело, ни свою жизнь. Это, естественно, лишь добавляло сомнений в моей половой ориентации; я ведь и так уже была «сексуально подозреваемой».» [5; с.24]. Дженни Филдз совершенно не нужны мужчины и за всю жизнь она снизошла только до одного полового контакта, в котором зачала своего сына Т.С.Гарпа. Впоследствии, потратив 18 лет на его воспитание и работу медсестры в школе, она уехала с сыном в Европу и написала автобиографическую книгу «Сексуально подозреваемая», мгновенно ставшую знаменем всего прогрессивного феминизма.

«Дженни Филдз восприняли как «верный голос в нужное время», - мнение Джона Вулфа, издателя ее книги.» Вокруг нее всегда возникали разные общества женщин, борющихся за свои права, и здесь она, сестра милосердия, стала эпицентром. Возникали также женские движения за права с политическими направлениями, движения просто одиноких женщин, которые ушли от мужей, все эти ущемленные женщины только пользовалось ее добротой, милосердием и ее средствами на воплощение своих целей и нужд.

Когда на политических выборах, где впервые баллотировалась женщина на место губернатора, убили Дженнифер Филдз, мнение Гарпа о мире изменилось.

Исследователи истории феминистского движения утверждают: «Хотя основную массу последователей феминистского движения составляют женщины, мужчины тоже могут быть феминистами. Некоторые феминистки всё же считают, что мужчины не должны занимать лидерские позиции в феминистском движении в силу их природного напористого стремления к власти..» [6]

Таким образом, мы видим, как тесно переплетаются события Америки в 1960-1980е годы с произведением Ирвинга, как он гениально вплетает последние происшествия политической жизни в свой роман: феминистская активистка и публицист Кэрол Ханиш придумала лозунг «Личное – это политическое» («The Personal is Political»); фраза «освобождение женщин» (Women's Liberation) впервые была использована в Соединенных Штатах в 1964 году; первые операции по смене мужского пола на женский прошли в США в 1966 году в Медицинском центре Университета Джона Хопкинса». [7; с.6]

Джон Ирвинг – современный писатель, один из первых, кто затронул подобные сложные темы: тему феминизма на разных уровнях: бытовом женском и политическо-женском; также типы феминизма (абсолютно женский и феминизм с преобладанием женского пола).

Американский постмодернизм очень часто оказывается непосредственно вовлеченным в мир большой политики и истории, и стремится прямо отразить жизнь народа через своего рода зеркало, которое стоит перед страной, но не обычное, а концентрирующее, а иногда и гротескно искажающее пропорции – как в комнате смеха.

Роман «Мир глазами Гарпа» изображает столетие Австрии и США, делая акцент на истории Вены. Гарп учась в школе, был чемпионом-борцом, где познакомился с Хелен Холм, отец которой был его тренером. Гарп навсегда запомнил её слова, которые повлияли на его дальнейшую жизнь: «– Если я за кого и выйду, то за писателя, – сказала Хелен.». Через три года Дженни с сыном переехали в Австрию, Гарпу исполнилось 18 лет, но он постоянно писал письма Хелен. «В это время в Вене тогда было очень мало ровесников Гарпа. Чувствуя себя одиноким в чужой стране, Гарп быстро повзрослел умственно, устроился на работу и стал встречаться с проституткой Шарлоттой, которая годилась ему в матери. В свободное время он писал книгу, он был точно уверен, что он будет гениальным писателем. «Он очень надеялся, что, прочитав его, Хелен Холм согласится с ним жить и, может быть, даже выйдет за него замуж.» [5; с.152] Дописав свой первый рассказ «Пансион Грильпарцер», он тут же отправляет его Хелен и следом покидает Вену навестить возлюбленную.

Критики очень высоко оценивают потенциал Гарпа, и Хелен соглашается выйти за него замуж. «В сущности, Гарп и Хелен едва знали друг друга, но у каждого было достаточно развито чутье, и они, в своем упрямстве и осмотрительности, по-настоящему влюбились друг в друга лишь через некоторое время после того, как поженились». [5; с.174] В «Пансионе «Грильпарцер» Гарпу все же удалось сыграть на двух жанрах – комедии и сострадании. Первый ребенок, Дункан, у Гарпов родился почти сразу. Второй роман был с краткими главами «Бесконечные проволочки», Гарп писал его в перерывах между кормлениями, укладываниями ребёнка спать и сменой пеленок. Хелен работала учителем на английской кафедре: «она и ребенка согласилась завести, только если Гарп согласится сам за ним присматривать.» Джон Ирвинг даёт ситуацию, противоположную традиционной в Европе и США 19 века – мужчину, живущего за счет своей жены. С написанием еще одного романа, семья Гарпов завела второго ребенка Уолта. Затем он пишет книгу «Второе дыхание рогоносца» - которая, также, как и второе произведение, не удостаивается внимания читателей.

Гарп, не находя себе места, на всей скорости едет к дому и врезается в машину, где сидит Хелен. У него и у жены серьёзные травмы, в больнице ему зафиксировали всю челюсть и язык, Дункан повредил глаз и видел только одним, а Уолт погиб... «Именно в этот период, как впоследствии вспоминал Дункан Гарп, ему впервые пришла в голову мысль стать художником, живописцем или фотографом..» Впоследствии, спустя очень долгое время, Гарп и Хелен простили друг друга. Хелен родила девочку, и они назвали ее в честь сестры милосердия Дженни, Дженни Гарп.

Т.С. Гарп занялся книгой «Мир глазами Бензенхавера», в которой описал множество трагичных случаев, как отклики на недавние события. Его издатель Джон Вулф, прочитав первую главу, отдал его своей уборщице Джилси, которая поделилась впечатлениями:

«– Госсподи! – воскликнула Джилси. – Никогда у меня не было более утомительных выходных! Я совершенно не спала и не ела! Я даже не ходила на кладбище навестить могилы близких!...

Подобный распорядок дня в выходные показался Джону Вулфу несколько странным, но он промолчал.

– Этот человек просто сумасшедший! – сказала Джилси. – Никто в здравом уме никогда не написал бы такой книги.»

Дж. Вулф посоветовал Гарпу посвятить книгу Джилси Слопер, сказав, что благодаря ей его роман опубликуется. В аннотации Джон упомянул о своей знаменитой матери-феминистке, и что история основана на реальных событиях.

В это же время его мать была убита, и подруга Дженни, она же бывший капитан футбольной команды (мужчина по рождению) сообщила, что будут проходить первые феминистские похороны в истории, и что он не приглашен по отличительному признаку – его полу. На таком сборище феминисток, охранявшемся полицией, его узнала женщина, нарушившая тишину криком: «– В наши ряды прокрался мужчина!. – завопила она..» С Гарпа моментально стянули парик и начали бить и рвать одежду.

Т.С. Гарп всегда держал себя в хорошей форме и в возрасте 33лет он с легкостью устроился тренером в школу. Однажды, во время тренировок, вошла женщина в халате и направилась прямо к нему. «Медсестра улыбнулась Гарпу. Пожалуй, ни с кем, кроме медсестер, он не чувствовал себя столь спокойно; он ласково улыбнулся ей в ответ и глянул на секундомер: десять секунд.» Столько же ему оставалось жить – она вытащила револьвер и выстрелила.

После смерти Гарпа Хелен так и не пожелала выходить замуж. Одноглазый Дункан, сын Гарпа,стал знаменитым художником, нарисовавшим всю жизнь Т.С. Гарпа в картинах.

Дженнифер Филдз и ее сын Гарп не только остались в памяти у многих людей, но и их жизни поменяли видение многих женщин и мужчин на мир.

Джон Ирвинг – американский писатель, умеющий прекрасно писать сложные и объемные романы в духе постмодерна. В романе «Мир глазами Гарпа», мы можем выделить следующие элементы постмодернизма:

а) многозначность: неоднозначность трактовки на уровне слова, предложения и произведения в целом;

б) неожиданные ассоциации: смысловая неопределенность, непосредственное участие читателя в творческом процессе;

в) игра слов, заключающаяся сама в себе и проявляющаяся на всех уровнях текста;

г) отражение политики и истории данного времени: Вена, митинги в США, уравнение прав женщин;

д) интертекстуальность – взаимопроникновение и смешение текстов: смешение новых рассказов в рамочной композиции романа;

е) деканонизация – крушение прошлых канонов и стереотипов.

Итак, постмодернизм не является созданием нового, это новые сочетания старого, что привносит дисгармонию и хаос целостным системам. Элементами постмодернизма в романе «Мир глазами Гарпа» являются: ирония, игра слов, обилие цитат, а также отказ от строгой концептуальности, а также использование рамочной композиции «роман в романе».

Из особенностей данного произведения Дж. Ирвинга отметим органичное соединение трагического и комического, объемность сюжетов и «внутренних» рассказов, отражения жизни США 60-80-х годов – что является отличительной чертой американского постмодернизма в целом.

Американский постмодернизм в литературе – вещь очень живая и ироничная, смысл произведений глубок. Очевидно, в этом кроется причина его привлекательности.

Джон Ирвинг передал свое видение Америки 60-80х годов, волну феминизма, политику, власть и историю в целом, отобразив все разнородное американское общество в одной семье.

Посредством романа Ирвинг особенно раскрыл волну феминизма, отобразив в ней разрушение института семьи и новое распределение в ролей в семье, а также признанием обществом транссексуалов. На данный момент женщины имеют право работать не только в сфере обслуги, но и в любой другой сфере. Это является заслугой женских движении, занявших место в Америке и в Европе в конце XIX века.

ЛИТЕРАТУРА

1. Постмодернизм в литературе http://postmodern.in.ua/?p=180

2. Аннотация к книге «Мир глазами Гарпа» http://knigian.ru/sovremennaya-proza/mir-glazami-garpa.html

3. Берг М. Сочинения, - М. : Либерия, 2010.

4. Сухотина М. П. Литературное обозрение : современная жизнь и культурная функция жанра (на материале «New York Review of Books»). - М., 2004. - С. 14 – 16.

5. Ирвинг Д. Мир глазами Гарпа : Роман / Пер. с англ. И. Тогоевой. - М., 2003. – 703 с.

6. Феминизм - http://dictionary.sensagent.com/феминизм/ru-ru/

7. Sarachild, Kathie. Feminist Revolution. New York: Random House, 1978. – ISBN 0-394-40821-7. – Глава «Consciousness-Raising: A Radical Weapon»

UDC 351.857.1

THE COMPARISON OF THE ATTITUDE TOWARDS RELIGIOUS HOLIDAYS IN KAZAKHSTAN AND ABROAD

R.S. BEGENAYEVA, E.S. GANIYEVA
students, PSU named after S. Toraigyrov, Pavlodar c.

Today we can observe a set of disputes concerning the relation of people, especially youth, to ancient traditions and ceremonies. We decided to study this question on an example of religious holidays and the relations of people to them from the different countries and with different religions.

Our purpose is to understand what role plays these holidays in a mode of life and ethnic culture of people, because these attitudes partially show us the level of religiousness to these holidays. As well we tried to understand whether the observance of the ancient rites and traditions of the religious holidays are held and what changes they have undergone.

Our research we carried out by the following holidays: Christian holidays – Easter and Christmas and Muslim holidays – Ramadan and Kurban – Bairam.

Easter is the main Christian feast in honor of the resurrection of the crucified on the cross of Christ. It is celebrated on the first Sunday after the vernal equinox and the full moon. Symbols of Easter are all that expresses Update (Easter streams), Light (the Paschal fire), Life (Easter cakes, eggs and rabbits).

Christmas is one of the major Christian holidays established in honor of the birth of the flesh of Jesus Christ from the Virgin Mary. It's celebrated on the 25th of December, the Orthodox Church celebrate this holiday on the 7th of January.

Essential attributes of Christmas celebrations are Christmas wreath, bells, Christmas candles, as well as Christmas cards. On Christmas day it is accepted to give sweets or some useful gizmos.

Ramadan is the ninth month of the Muslim calendar. This month is the most important and honorable for all Muslims. During the whole month is observed strict fast («Uraza»), which implies a denial of food, water and intimate relations in the daytime. In accordance with one of the five pillars of Islam during the month of Ramadan devout Muslims must fast from the occurrence of the morning Muslim prayers before the evening Muslim prayer.

Kurban-Bayram is the feast of sacrifice biggest holiday of the Muslims. It is celebrated on the 10th day of the 12th month of the Muslim lunar calendar zul Hijjah.

The feast of sacrifice is part of the rites of Hajj, the annual pilgrimage of Muslims all over the world to Mecca. The next three days after Kurban Bayram (11, 12 and 13th of the month of zul Hijjah) are the continuation of the festival and are called the days of "Tashrika".

Objects of our research are 4 nationalities: Kazakhs and Russians from Kazakhstan, the Americans and the Britons. We interviewed 10 people from each nation, 5 people aged 18-25 and 5 people at the age of 40-60.

According to the results of our survey all respondents know well about the existence of these holidays. Most of the American and the British people told that their attitude to it is neutral, Russian and Kazakh's – positive.

On the question of the origin of these holidays 99% of the respondents answered correctly. In most cases parents taught children to celebrate these holidays and told them about origin.

50% of the British celebrate religious holidays with the family, 20% usually with friends and the rest as they can.

Mostly American and British people celebrate in the family circle or with friends. Kazakhs and Russians prefer to stay in the family circle. From it follows that the American and the British people partially lost their ancient traditions, for them the religious holidays became the reason to have fun and have a good time. On the contrary for people in Kazakhstan it is important to be with the family during these holidays.

Summarizing our results 80% of the respondents answered that they celebrate these holidays on request of older people of their family. This is evidenced by the fact that 75% of all people last year were in the circle of family and only took part in the preparation for these holidays. The Americans and the British began to prepare for the holidays for 2 weeks before to buy gifts for Christmas and decorate their homes. In Kazakhstan, people prepare for several days before the holiday, it is not accepted to give gifts, but you may also bring food to hosts.

So, such as Easter and Ramadan are celebrated every year in different days we decided to ask the day of these feasts that were held last year.

80% of Britons and 70% of Americans answered correctly, saying that they know about the date from the parents or from the media. 90% of the Kazakhs and 80% of Russians answered correctly, they just know this information from their parents.

The tradition of giving each other gifts comes from ancient times. This can be proved by the example of the Nativity, the first donors were the Magi who came to worship the infant Jesus. Led by the star, which showed them the good tidings, they found in Bethlehem house, where they arrived on the census of the population of Joseph and Mary with the baby.

Bowing to the earth, they brought the baby Jesus gifts: gold (symbol of the Sun, signaling the divine essence of Christ), frankincense, as God (as it was used in worship) and myrrh, as to the person, that must perish (deceased rubbed fragrant oils). All the gifts of the wise men carried a deep meaning.

Nowadays England and the United Kingdom Church attendance little lost relevance in these holidays, only adult people go there in the days of the celebration. In Kazakhstan Russians visit the Church but not so regular as Kazakhs go to mosques. For Muslims, it is necessary to go to a mosque at least once a week on Fridays.

Earlier work in the days of religious holidays was considered a sin. Now it has become the norm for the majority of people of all countries, only a small proportion of older people adhere to this tradition. We can easily say that this is *the biggest change* in the structure of these holidays.

As a result we came to the conclusion that religious holidays are observed by all people, but their meaning and conducting undergone changes. For many of these holidays on an equal basis with others only read date on the calendar, in spite of the fact that these holidays consequence of the great events of the formation of the history of each nation.

But if to speak about the future, then one can conclude that the religious holidays are not get rid of its existence as all people say that they would teach their children to celebrate and honor these holidays. And let's hope that this opinion will adhere the following generation.

УДК 81` 42

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Д. БЕЛОГРАДОВ, Т. ДЮСЕНБАЕВА, Д. СКАКОВА
студенты, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
С.К. ШАЙМАРДАНОВА
профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Стихотворение Ф.Ю. Тютчева «Последняя любовь» – одно из наиболее выдающихся по чистоте и возвышенности романтического чувства произведений.Оно написано в 1851-54 годах уже немолодым поэтом и точно отражает авторскую конценцию любви – благородного и самоотверженного чувства: «О, как на склоне наших лет Нежней мы любим и суеверней…Сияй, сияй, прощальный свет! Любви последней, зари вечерней!». Биографически оно связано с глубокой любовью поэта к Е.А. Денисьевой. Примечательно, что это стихотворение и по своей тематике и по пронзительно-печальной тональности перекликается с произведением П.А.Вяземского «14 января в Вене», где есть строки: «Моя последняя любовь! На вечереющий мой день Отрады луч пролей ты вновь!».

Думается, последняя любовь не такая страстная и неистовая, как в юные годы. В основе ее лежит простая человеческая нежность, доброта, внимательное, бережное отношение друг к другу. В то же время это не просто дружба, а переживания, не лишенные романтической окрашенности. Последняя любовь обречена на скорое угасание, завершение, поэтому автор в финальной строфе пишет о безнадежности: «Пускай скудеет в жилах кровь, Но в сердце не скудеет нежность…. О ты, последняя любовь! Ты и блаженство и безнадежность». «Безнадежность» сопряжена с «блаженством». Это оксюморонное сочетание, создающее единый мелодичный образ при помощи звукового удвоения (налицо звуковые повторы в этих словах), придает финальному аккорду стихотворения настроение светлой печали.

По жанру «Последняя любовь» – элегия (песня грустного содержания). Возвышенную интонацию произведению придает использование частицы «О», как будто обрамляющая поэтический текст: «О, как на склоне наших лет…», «О ты, последняя любовь!». Музыкальность стихотворению придают многочисленные повторы слов с сонорными согласными: «Помедли, помедли, вечерний день, Продлись, продлись, очарованье!», «Сияй, сияй, прощальный свет…» и др. Неповторимый художественный эффект создают также ритмические перебивы. За счет них появляется доверительная интонация, что, в свою очередь, усиливает исповедальный характер всего произведения.

Центральным мотивом стихотворения становится мотив света, представленный в следующих примерах: «прощальный свет», «заря вечерняя», «сиянье». «Свет» этой любви как луч солнца на закате – не яркий, не ослепляющий, но хранящий тепло дня, он угасает, «скудеет», но еще греет, согревает душу.

Во второй строфе «Полнеба обхватила тень, Лишь там, на западе, бродит сиянье - Помедли, помедли, вечерний день, Продлись, продлись, очарование» оппозиция «тень» - «сиянье» дается в оксюморонном словосочетании «вечерний день». Эта игра света и тени в художественном тексте Тютчева словно созвучна борьбе жизни со смертью. И в этой вечной борьбе последняя любовь придает лирическому герою силы противостоять конечности бытия, продлить жизненный путь, вопреки старости и немощи, сопротивляться тому, что «скудеет в жилах кровь».

Лирический герой затаивает свое чувство. Он суеверен и бережет его, так как понимает, что полюбить вновь уже не сможет никогда. Любовь – хрупкое чувство, доходящее порой до трагичности, любовь как сама жизнь, любовь может обернуться счастьем для кого-то, а для кого-то – горем. Бывает, что любовь проходит сама собой, неожиданно заканчивается. Ее часто разрушают обиды, ссоры, моменты недопонимания, и зачастую в них виноваты сами любящие люди. Однако есть одно непреодолимое обстоятельство, которое нельзя предотвратить, – вечная разлука, смерть одного из любящих. Таким образом, любовь всегда одновременно и счастье, и трагедия, это явления пограничные, всегда находящиеся где-то рядом друг с другом. И явно автор стихотворения призывает беречь это чувство, как святыню, как самое дорогое на свете.

В.М.Гаршин прожил совсем недолгую, но в тоже время яркую творческую жизнь. Однако его след в литературе 19-го века от этого не стал меньше. Он является автором множества великолепных сказочных произведений, которые вызывают интерес не только у детской аудитории, но и у взрослого читателя. Во многом это связано с тем, что в своём творчестве автор затрагивает общечеловеческую тематику и проблематику.

Тему же выбранного нами отрывка из произведения «Attalea princeps" можно определить как "страдание растений в неестественной среде обитания".Тема предопределяет тональность текста. Сразу же можно отметить, что она весьма интересна, так как подразделяется на два оттенка. Они зависят от того, какую сторону жизни растений описывает автор. При упоминании родных краёв - тёплая и нежная, а когда речь заходит об оранжерее, тон сменяется на более резкий и холодный.

Различная тональность текста влияет на фонетическую организацию текста. В тех ситуациях, когда речь заходит о родных просторах, то здесь проявляется большое употребления мягких согласных звуков и звука [е]. А когда описывается обстановка в оранжерее, тогда на первый план выходят такие звуки, как [р], [о], [у]. Это, несомненно, омрачает картину.

Ключевые слова: оранжерея, свобода, теснота, стекло, растения, железо. Общеязыковые средства очень ярко показывает вышеупомянутую двуплановую тональность. Это легко можно проследить с помощью антонимии: «простор – теснота», «крыша – небо», «тепло – холод», «ветер - неподвижный воздух», «прозрачно – темно».

Синонимические пары в тексте используются для описания и усиления контраста, который остро ощущают растения: «родина – родной край», «гнуть – ломать», «простор – свобода», «нежные – теплые», «холодная – зимняя».

Если говорить о тропах, то здесь, конечно же, нужно отметить большое содержание эпитетов *(роскошные создания, холодная струя, стройные колонны, узорчатые арки*). Это объясняется тем, что писатель стремится наиболее максимально помочь читателю представить изображаемое им.

Также нельзя не отметить приём - олицетворение. Все растения оранжереи Гаршин наделяет свойствами и характерами живых людей. У него они одновременно и узники, заключённые в пределы стеклянного здания, и конкуренты, желающие выжить в непростых условиях, где за свою жизнь приходится бороться друг с другом.

Если внимательно всмотреться в глубины текста, то в нём можно увидеть скрытую метонимию. Оранжерея предстаёт как часть большого города, но внутри неё протекает своя, особая жизнь, что делает её также небольшим отдельным городком.

Среди стилистических фигур сложно выделить какие-то конкретные и явные. Однако один из них всё же уместен для данного отрывка - это противопоставление. Автор резко разграничивает условия, в каких пребывают растения и условия их естественной среды обитания.

В морфологическом плане, несмотря на описание, есть наличие как статики, так и динамики. К элементам динамики следует отнести многочисленные глаголы. В процентном соотношении больше всего глаголов прошедшего времени, так как повествуется об уже давно минувшем. Статическое описание составляют имена существительные, которые используются с прилагательными, иногда даже не с одним, а сразу с несколькими. Всё это говорит о том, что писатель не просто хотел поведать о чём-то, но и наиболее образно и детально описать это.

На синтаксическом уровне наблюдается наличие во многих предложениях однородных членов. Это опять же усиливает эффект и значимость выбранных слов и их значений. Также в тексте немало развернутых описаний, представленных обособленными определениями.

В заключении можно сказать, что набор тех средств, которые мы рассмотрели выше, позволяет понять те идеи, что автор вложил в своё произведение. Гаршин хочет сказать, что тоска по родине и жажда свободы свойственна всему живому на земле. Отсюда и скрытый призыв к читателю, что не нужно насильно никого отрывать от родного края и ущемлять его свободу.

Стихотворение А. Блока «Девушка пела в церковном хоре» было написано в августе 1905 года, ознаменованного кровавыми событиями первой русской революции. Произведение построено на антитезе композиционных и смысловых частей: в первой части изображается храм, где в полумраке девушка, прекрасная, как ангел, поет о тех, кого война заставила уйти в чужие края и забыть радость и счастье мирной жизни: «корабль» символизирует ушедших в море, «молитва» – надежду на светлое будущее, а также скорбь тех, кто остался в тревожном ожидании.

В этом стихотворении мотив кораблей является знаковым и определяет пафос всего текста. С ними (кораблями) связано представление об уходе в дальние края и возвращении в «тихую заводь», это символ вечного движения, символ круговорота жизни и смерти. Без путешествия к новому, неизведанному не будет щемящей радости обретения домашнего очага.

Философия жизни такова, что не каждая мечта, даже самая высокая, в действительности становится реальной, и оказывается, что мы «из мрака» толькл грезим о песнях «светлой жизни». Святость храма, прекрасная песня и ангельская красота девушки создают иллюзию того, что все будет хорошо и безмятежно, жизнь чудесна и светла. Во второй части стихотворения раскрывается суровая правда жизни: «И только высоко, У Царских Врат, Причастный тайнам, плакал ребенок О том, что никто не придет назад». Понимая окружающий мир, действительность по-своему, не умея объяснить то, что чувствуют, дети способны предчувствовать, предугадывать события. И ребенку свыше дано знание, что «никто не придет назад». Мрак жизни (несчастья, гибель, невзгоды) оказывается подвластным светлому лучу лишь в церкви, в этом священном храме, песня надежды и светлой счастливой жизни почти неземной девушки противопоставлена плачу.

Композиционное и смысловое противопоставление находит отражение и в использовании автором языковых средств. Стихотворение не имеет определенного размера, смешиваются двусложные и трехсложные размеры, чтобы не нарушить ритм, приходится двусложные части читать медленнее, нараспев, тем самым создается печальная тональность с элементами безысходности. В первой части нагнетаются плавные сонорные согласные

в сочетании с шипящими, создающие тишину и святость атмосферы храма, мелодичность и напевность строк вызывает чувство вечности прекрасной жизни, безмятежного, счастливого состояния души. Однако в тексте имеют место и стечения взрывных согласных с дрожащим «р» («мр», «бр», «тр»), а также стойкое нагнетение гласных «о» и «у», что свидетельствует о напряженности, надрывности, трагичности, существующей в жизни.

А.Блок показывает мир во всей его противоречивости. С одной стороны, мы видим святость молитвы и великую скорбь. С другой стороны, люди способны на такое кровавое и жестокое действо, как война. И это противоречие невозможно разрешить.

В стихотворении наблюдается также противопоставление лексических и эмоциональных полюсов (контекстуальные антонимы): «пела» – «плакал», «светлую»– «из мрака», «все» – «каждый», «тихой заводи» – «не придет назад». Ключевым образом становится образ поющей девушки, которая затем перевоплощается в образы поющего голоса и поющего платья. Образ девушки-ангела создается с помощью слов «летящий», «белый», «сиял» и «высоко» и , конечно же, на появление образа ангела влияет и сама атмосфера церкви, атмосфера чистоты и святости. В тексте стихотворения появляется и образ музыки, чистой, возвышенной и прекрасной. Ощущение музыки передается с помощью троекратных повторов, анафоры, обилия гласных, плавных сонорных согласных, синтаксического параллелизма («Девушка пела в церковном хоре О всех усталых в чужом краю, О всех кораблях, ушедших в море, О всех, забывших радость свою»). Еще примечательно то, что, несмотря на то, что в храме поет хор, люди слышат только пение девушки. И голос ее был ангельски прекрасным и «сладким». Слова «белый» и «светлый» символизируют собой красоту, чистоту, юношескую безмятежность, стремление к возвышенному, надежды и мечты, связанные с прекрасным и светлым завтра.

На морфологическом уровне наше внимание привлекает использование автором местоимений «все» и «каждый». Повторы местоимения «всех» в первой строфе передает переживания лирического героя и теплившуюся в душе надежду. Сначала «каждый» просто смотрел и слушал чудесное пение. Песня, в которой девушка пела о надежде, вере, о будущем счастье, захватывает «всех», очаровывает, уже «всем» казалось, что мир прекрасен и гармоничен, у каждого в душе расцветал цветок безмерной радости, прекрасная музыка пробудила в людях, в их душах чувство всеобщего счастья и радостного восторга. Первоначальное противопоставление «каждый» – «все» разрушается и постепенно переходит в слияние всех и каждого в едином эмоциональном порыве, под влиянием ангельского пения.

В стихотворении используются глаголы прошедшего времени («пела, смотрел, слушал, обрели, был, плакал, сиял»), а также причастия прошедшего времени («ушедших, забывших»), что свидетельствует о том, что нет никаких надежд на будущее, никто не вернется с войны, все они погибнут. В четвертой строфе содержится информация, развенчивающая миф о счастливом возвращении, разбивающая все светлые надежды и чаяния: «…И только высоко, у Царских Врат, Причастный Тайнам,- плакал ребенок О том, что никто не придет назад». Невольно вспоминается народное выражение: «Устами младенца глаголет истина». Эти строки полны отчаяния и трагической безысходности.

В стихотворении «Девушка пела в церковном хоре» отражено двойственное отношение автора к миру, к реальной действительности. Мир жесток, трагичен, безмузыкален. Он скорее всего отбросит все лучшие завоевания человеческого духа назад. Однако, несмотря на все это, поэт верит, что прекрасный голос, «летящий в купол», не может не долететь до всевышнего, не может остаться неуслышанным. Молитва лирической героини – это и его молитва за всех русских людей, за судьбу Отчизны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста.. – М., 2009.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981.

ӘОЖ 882.151.212.2

ҚАЗАҚ ӘҢГІМЕЛЕРІНДЕГІ АНТОНИМДЕР ҚОЛДАНЫСЫ

А. БЕРГЕНБЕК
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Антонимдерді көркем әдебиет тілінде қолданудың маңызы ерекше. Көркем шығармада антонимдер де көріктегіш құрал ретінде жұмсалып, стильдік жүк арқалайды. Әрбір шешен қаламгер антонимдерді айтар ойды ұштау, әсірелеу мақсатында ұтымды қолданады. *Әли ежіктей бастады: «Левенштерн даланың көпейі мен дөкейін шахтаға алып келді (Жыл құсы, 131-б).*

Ғалым М.Серғалиев: «Екі құбылысты салыстырып, қарсы қою арқылы қайсыған ерекше мән беру керектігі түсінікті болады...

Антонимдік құбылыстың өзі тілдегі қарама-қарсылыққа негізделгендіктен, контрасты айқын байқатады...» [1,15], - дейді.

Вестибюльде әрлі-берлі сапырылысып жатқан студенттер (Қаргаш, 83-б).

Көркем шығармада антоним тек қарма-қарсы мәнді тудыру қызметі емес, стилистикалық қызметі де көзге түсіп тұрады. Антонимдер де көркем шығарма тілінде белгілі бір стильдік қызметте жұмсалады.

Тіл білімінде «антонимдер деп мағынасы қарама-қарсы ұғымды білдіретін сөздерді атайды» [2, 64]. - десе, Ғалым Айғабылұлы «Антонимдік қатынастағы сөздер өзара қарама-қарсы мағынада қолданылады да, жеке топ құрайды». – деп, мысалы, *жақсы-жаман, үлкен-кіші*. т.б. – дейді [3, 64].

Антонимдерді орынды пайдалана білу өмірдегі құбылыстарды дәл суреттеп, әсерлі жеткізер шеберлік қырын танытады. Көркем шығармадан мысал келтірер болсақ, *Жоқты, барды айтып отырып алар ма екен? деп жүрегім суылдады (Қаргаш, 21 б).*

Антоним сөздер қатар қолданылып “қажетсіз нәрсені” деген мағынаны береді.

Жатсам-тұрсам да, ойлайтыным біреу-ақ: Ақылсыз қыз емес қой Қаргаш.

Онда шығып-кіріп, жол қарап, келуімді асыға күтіп Қаргашым отыр (*Қаргаш, 83-б).*

Мәтіндегі антонимдер адамның ішкі толғанысын, көңіл-күйін күшейту мақсатында жұмсалған тілдік бірліктер болып табылады.

Өткел бермес өзеннің тереңі де, саязы да болады екен. Асу бермес таудың аласасы да, биігі де болады екен (Инеш, 58-б).

Қаншa айтқанмен барды-жоқты көріп, ауыл жайын ойлай жүретін адам ғой, болмашы бір агаттық үшін баламен бала болып жатсын ба деймін!

Содан кейін кірер есікке қамыстан жылы қалқан ұстауды, әйтпесе қыста балалардың кіріп-шығуының қиын болатынын айтты.

Ерте кетем үйден, кеш ораламын (Қаргаш, 71-б)

Қанат итке тәтті де айтты, ащы да айтты (Ашу, 273-б).

Көп қуаныш, аз бақыттың шарпуы екеуін де еліктіріп, мүлде мас қылған (С.М. 195). Біреуге көл, біреуге шөл, жаратқан десеңші! (Д.И. 418).

Осындағы көп пен аз, шөл мен көл антонимдік қолданыстар. Әңгімелер тіліндегі антонимдер сөйлемдегі орналасу орнына қарай әрқилы позицияда кездеседі:

1. Көбінесе мен/бен/пен шылауы арқылы беріліп, ыңғайласып кеп қатар жұмсалады:

Қаблан иесінің реніші мен қуанышын салған жерден танитын еді (Д.И. 359).

Әлемге жарық берген күн мен ай да өз мезгілі жеткенде тұтылады екен (О.Б. 373).

Осынының өзі Қалипаңа ешуақытта таусылмас ащы мен тұщысы мол өмір ләззатындай көрінуші еді (С.М. 302).

Өмір мен өлімнің, арзан мен қымбаттың парқын әлі де айырып үлгермеген жас қыз (О.Б. 426).

Өңінде қуаныш пен күйініштің белгісі бар еді (С.М. 202).

2. Да, де (та, те) демеулік шылаулары арқылы қатар жұмсалуы:

Жазмыштан озу қайда, жақсылық та, жамандық та өз мезгілі жеткенде (О.Б. 373).

Қалипан өзінің ауылдағы үлкеннің де, кішінің де өте сылайтынын сондықтан да әрқайсысы орайына қарай өзімсіне сөйлесетінін жақсы түсінетін (С.М. 301).

3. Антонимдер кейде бір сөйлемнің ішінде келіп салыстырылады, енді бірде іргелес сөйлемде қарама-қарсы қойылып шендестіріледі.

Аядай ғана есіктен еңгезердей болып біреу кірді (О.Б. 445).

Шаһарда кем көрініп жүргенше, ызың-шудан ада Катонқарағайда дем алып, бала оқытып жүргенін артық санаған (О.Б. 435).

Аядай және еңгезердей деген антонимдер бір жай сөйлемнің ішінде келіп салыстырыла берілсе, екінші сөйлемдегі кем, артық деген антонимдер құрмалас сөйлемнің құрамында келіп шендестірілген.

Қаламгерлерде лексикалық антонимдермен қатар нақтылы контексте ғана қарама-қарсы мағынада жұмсалып, антонимдік қатынасқа түсетін фразалық антонимдер де бар:

Надандардың көзі ашылды дегенше, жарық дүниені түнек басты дей бер (Д.И.449).

Өмірдің ию-қиюынан қаға берес, үркердей үйірілген Шұбарағашта сенің балаң дүниеге келді және сол кезде дүниеден қайтты (О.Б.463).

Көзі ашылды-түнек басты, дүниеге келді-дүниеден қайтты – фразалық антонимдер арқылы ой бейнелі жеткен.

«Антонимдер үнемі бір-біріне қарама-қарсы қолданыла келе мүлде жақындасып, кірігіп кететін жайы да бар. Мұнда олар мүлде жымдасып, қосарлану әдісі арқылы жасалған бір ғана сөзге айналады да, өздерінің алғашқы антонимдік мағынасынан айылады» [4,9]. Әңгімелерде антонимдердіің осындай қос сөз түрінде берілген тұстары да кездеседі.

Енді ол ащы-тұщының не екенін зерделей алған жоқ (О.Б. 495).

... Шолпан жұлдыздай туып-батқан аяулы аганы емірене есіме алып, әлі отырмын (О.Б. 446).

Осындай демалыстарға келгенімде олар ойда-қырда жұмыста болады да менімен кездесе бермейтін (С.М. 209).

...Найзағай қыр көрсете… күркірі күшейтіп от қамшысын оңды-солды осқылайды (О.Б. 400).

Мұнда қарама-қарсы мағынадағы сөздер өзара жымдасып қосарлануы арқылы жинақтау, топшылау тәрізді ұғымдарды білдірген. Тілімізде тұрақты антонимдермен қатар тек белгілі орайда, нақтылы контексте ғана антонимдік жүп құрайтын сөздер бар. Бұлар контекстік немесе стильдік антонимдер деп аталады. Мысалы, *Алғашқы кезде бұл бір қалыпты жансыз өмір адамға жат көрінеді, сонан соң оған да үйренеді. Енді саған елді жердегі шулы өмір жат бола бастайды (Д.И.353).*

Алғашында кең секілді еді, тордағы арыстандай арпалысып, ілгерінді кейін адымдағанымда, үйшіктей-ақ болып сезілді (О.Б.449).

Жансыз өмір деп тыныш өмірді суреттеп берген. Ал тыныштың тұрақты антонимдік жұбы – у-шу. Үйшіктей деген бейнелі сөз арқылы тар ұғымын береді. – шік рең мәнін тудыратын қосымша морфеманың кішілік ұғымын беретіні өз-өзінен түсінікті. Сонда бұл әдеби тілдегі кең-тар ұғымын береді. Сондықтан бұларды контекстік немесе стильдік антонимдер ретінде тануымызға болады. Сонымен қатар белгілі бір авторға ғана меншікті, мағынасы сол контексте ғана қарама-қарсы мәнде болатын, автордың белгілі бір ойын жинақтап беру мақсатында туған қолданыстар болады.

Окказионал антонимдердің тілдік антонимдерге өзіндік ұқсастықтары да, айырмашылықтары да бар. Бұлардың негізгі ұқсастығы мағыналарының қарама-қарсы мәнде болуына байланысты. Айырмашылықтары окказионал антонимдердің құрылысы күрделі болып келіп, айырықша рөлді тек контекст ішінде атқаратындығы мен пайда болуы стильдік мақсатқа байланысты. Әңгімелерде контексішілік окказионал антонимдердің қолданылуы жазушы ойының кеңдігі мен тіл мүмкіндігінің шексіздігін танытады.

Сонымен қорытындылай келсек, жазушы шығармаларында тіліміздегі лексикалық қордың барлық қабаттары соның ішінде антонимдік қолданыстар да ерекше орын алған. Антоним кейіпкердің жүріс-тұрысына, сөйлеген сөздеріне өзгеше нәр берген.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Серғалиев М. Синтаксис және стилистика. Алматы, 1998, 158 б.
2 Белбаева М. Қазіргі қазақ тілі лексикологиясы. Алматы, 1976. 116 б
3 Айғабылов А. Қазақ тілінің лексикологиясы. Алматы,1995, 287 б.

УДК 82-85

МОТИВ РОЗЫ В СКАЗКАХ Г.Х. АНДЕРСЕНА

У.В. ВАЛОВА
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В современном литературоведении термин «мотив» используется в разных методологических контекстах и с разными целями, трактуется достаточно широко и иногда неоднозначно, что в значительной степени объясняет расхождения в толковании понятия, его важнейших свойств. А.Н. Веселовский в «Исторической поэтике» предложил следующую трактовку термина: «Под мотивом я разумею формулу, отвечавшую на первых порах общественности на вопросы, которые природа всюду ставила человеку, либо закреплявшую особенно яркие или повторяющиеся впечатления действительности», и мотив предстает как «форма для выражения… содержания»[1,с.305]. Таким образом, А.Н. Веселовский говорит о мотиве как о простейшей, неделимой единице повествования, повторяющихся схематичных формулах, которые могли создаваться в сходных бытовых условиях у разных первобытных племен независимо друг от друга, положенные в основу сюжетов. Нередко мотивами называют темы и проблемы (например, нравственное возрождение человека) в творчестве какого-либо писателя или составную часть сюжета, темы в произведении искусства. На протяжении последних десятилетий мотивы стали активно соотноситься с индивидуальным творческим опытом, рассматриваться в качестве достояния отдельных писателей и произведений. Об этом, в частности, свидетельствует опыт изучения поэзии М.Ю. Лермонтова. Б.Н. Путилов развивает линию, данную и А.Н. Веселовским, и В.Я. Проппом. Ученый отмечает: «Мотив есть не только элемент, слагаемое, конструирующее сюжет. В известном смысле эпический *мотив программирует и обусловливает сюжетное развитие*. В мотиве, так или иначе, задано это развитие. Мотив обладает моделирующими качествами» [2,с.149]. Поэтому мотивы, часто выступающие в связках друг с другом, программирует интригу, становятся сюжетогенным Таким образом, особо выделяется предикативность мотива – способность двигать сюжет(первоначально, мотив от ит. moveo- двигать), «…как предикат развертывая сообщение, «продвигает» речь в целом, так и мотив «продвигает» повествование, определяя перспективу событийного развития действия.» [3,с.79]. В науке бытует также представление о «мотиве» как о «внеструктурном» начале – как о достоянии не текста и его создателя, а ничем не ограниченной мысли толкователя произведения. Свойства мотива, утверждает Б.М.Гаспаров, «вырастают каждый раз заново, в процессе самого анализа», в зависимости от того, к какому контексту обращается интерпретатор»[4,с.268].

Но какие бы смысловые тона ни придавались в литературоведении слову «мотив», остаются самоочевидными значимость и подлинная актуальность этого термина, который фиксирует, прежде всего, реально существующую грань литературных произведений. В данной работе использовано следующее значение термина «мотив»: формально-содержательный компонент литературного текста, мысль, обладающая «повышенной значимостью, (семантической насыщенностью)»; важный аспект, выделяемый в пределах не только отдельного произведения, но и целого жанра. Мотив может быть связан с нравственной, религиозной, философской, социокультурной проблематикой.

Цветы разводят с глубокой древности, они играли важную роль в жизни всех народов, поэтому с ними связано множество мифологических и легендарных сюжетов. В древности цветы не только радовали человека, но и использовались им в лечебных целях, охраняли от сглаза, служили для украшения алтарей и жертвоприношений и многое другое.

В древнегреческих мифах роза была символом невинности, любви и красоты, образцом, которому все поклонялись. Роза считалась королевой всех цветов, не зря поэтесса Сафо называла розу «царицей цветов». Ее происхождение связано с рождением Венеры, чье тело было брошено к берегам Эллады волнами ярости моря вместе с семенами из самых красивых среди всех цветов. Кусты, выросшие из этих семян, были покрыты нежными розовыми цветками. Они были наполнены самым приятным ароматом и сладкий запах их шел только с тела Венеры. Римская легенда гласит, что у Дианы, богини охоты и Луны, была жрица по имени Розалия, которая решила уйти от Дианы и выйти замуж за юношу по имени Семедор. К тому времени они поклялись в верности друг другу перед памятником Гименея, Диана пришла, но рассердилась неверностью жрицы и пронзила ее стрелой. Кровь упала на землю, и на этом месте вырос прекрасный куст с ароматными белыми цветами. Их назвали розами в честь Розалии. Позже розы окрасились в красный цвет кровью Венеры – богини любви. За ней гнался Марс, и она укололась о шипы розовых кустов.[5] Красота и мистическая притягательность розы привлекла к себе внимание человека. Древние верили, что этот цветок вселяет мужество, и поэтому вместо шлемов надевали венки и их изображение выбивали на щитах. Лепестками роз усыпали путь возвращающихся с войны победителей и, как орден, вручали за проявленное геройство.

В настоящей статье на материале сказок Г.Х.Андерсена исследуется идейно-содержательная роль мотива розы.

Нельзя не заметить, что розы являются разнообразными символами в сказках Г.Х.Андерсена, так как ни один цветок не наделен такими разными образами и смыслами. Роза - цветок, наиболее чтимый христианством. Ее так и называют цветок Богородицы. Роза символизирует число пять. В христианстве роза – милосердие, милость, всепрощение, любовь, мученичество, победа. Листья розы обозначают радость, шипы – печаль, сам цветок – славу. В сказке «Прекраснейшая роза мира» роза выступает в роли «эмблемы высшей, чистейшей любви», и возносится эта любовь к Богу. Королева смогла вновь обрести здоровье только тогда, когда ее маленький сынок прочел и узнал о том, кто добровольно умер на кресте ради спасения всех людей, «даже ради не родившихся еще поколений»: «И щеки королевы окрасились румянцем, глаза широко раскрылись: она увидела, что из листов книги выросла вдруг прекраснейшая роза мира, живое подобие той, что выросла из крови Христа, пролитой на кресте!» [6] В последних строчках Г.Х. Андерсен говорит о предназначении человека, о жертвенности, о высокой любви: « И вовеки не умрет тот, кто узрел перед собой эту розу, прекраснейшую розу мира!» [6]**.** Конец сказки выражает глубочайший смысл: роза напоминает о пролитой за человеческие грехи крови.

Роза играет важную идейно-художественную роль в сказке «Снежная королева», в которой главные герои Кай и Герда, мальчик и девочка из бедных семей – не родственники, но любят друг друга, как брат и сестра. У них был сад под крышей, где они разводили цветы: «…в каждом ящике росло по небольшому кусту роз, кусты эти чудесно разрастались. На розовых кустах появлялись все новые побеги: они обрамляли окна и переплетались – все это было похоже на триумфальную арку из листьев и цветов». Кай с Гердой сидят в своем садике среди роз – и тут в глаз ему попадает осколок дьявольского зеркала. Однажды он идет кататься на санках и из баловства привязывает свои, детские, к роскошно украшенным «взрослым» саням; неожиданно они разгоняются – быстрее, чем он мог себе представить, – взмывают в воздух и мчатся прочь: его забрала с собой Снежная королева. В тот момент, когда Герда забывает о своем названном брате, и волшебством Снежная королева прячет под землю все розы у себя в саду, чтобы они ненароком не напомнили девочке об их с Каем садике на крыше. Но, к счастью, со шляпы убрать розы она забывает, и однажды, увидев их, Герда вспоминает о дружбе с Каем и начинает плакать, и там, куда стекают слезы, расцветают спрятанные волшебницей цветы: «Герда обвила его ручонками и стала целовать розы; тут она вспомнила о тех чудных розах, что цвели дома, а потом и о Кае». Именно от них Герда узнает о том, что Кай еще жив, его можно спасти и после отправляется снова в путь:

– Как же я замешкалась! – сказала девочка. – Ведь мне нужно искать Кая! Вы не знаете, где он? – спросила она у роз. – Вы верите, что его нет в живых? – Нет, он не умер! – ответили розы. – Мы же побывали под землей, где лежат все умершие, но Кая меж ними нет.

Розы олицетворены в сказках Андерсена и в данном случае они являются символом братского единения, настоящей дружбы. волшебными помощниками, которые направили ее на правильный путь и вселили в веру главную героиню.

В сказке «Бабушка» роза участвует в жизни главной героини, не позволяет забыть самое важное и близкое, о том, что было ей по-настоящему дорого: «Всякий раз как слезы бабушки падают на цветок, краски его вновь оживляются, он опять становится пышною розой, вся комната наполняется благоуханием, стены тают, как туман, и бабушка – в зеленом, залитом солнцем лесу! Сама бабушка уже не дряхлая старушка, а молодая, прелестная девушка с золотыми локонами и розовыми кругленькими щечками, которые поспорят с самими розами».[6] В молодости роза была связана с первой любовью, с первым признанием, но проходит много времени, героиня становится бабушкой, и роза лежит у нее уже в старенькой книге. Бабушка уносит розу с собой в могилу: «… возле самой кладбищенской ограды, посадили розовый куст. Он был весь в цвету: над ним распевал соловей, а из церкви доносились чудные звуки органа…» И здесь роза - это вечно юная красота, это жизнь, которая не заканчивается, а имеет свое продолжение, ведь «взор не умирает никогда!», хотя все истлело в могиле. В этой

сказке выявляется мотив соловья и розы. Соловей пленен красотой, проявляя свои чувства, он воспевает ее. Данные символы прослеживаются в сказке «Роза с Могилы Гомера», где серенада крылатого певца нисколько не трогает розу: «Я, роза с могилы Гомера, слишком священна, чтобы цвести для какого-то бедного соловья!». Соловей умирает. Но маленький мальчик, найдя мертвую птицу, хоронит ее в могиле великого Гомера, над которой качалась от дуновения ветра роза. В какой-то степени сбывается мечта соловья, но все в природе движется к своему логическому концу, вот и гордый, властный цветок срывают и увозят с могилы Гомера: «Послышались шаги, явились чужеземцы-франки, которых видела роза во сне, и между ними был один поэт, уроженец севера. Он сорвал розу, запечатлел на ее свежих устах свой поцелуй и увез ее в страну туманов и северного сияния». [6]

Во втором тысячелетии до н. э. розы изображались на стенах домов на Крите, а спустя тысячелетие - на гробницах фараонов в Древнем Египте. Следуя этой древней традиции, в сказках «Бабушка» и «Роза с могилы Гомера» Г.Х.Андерсен изобразил розовые кусты рядом с могилой.

«Улитка и розы» - еще одна сказка Г.Х.Андерсена, где роза играет важную роль в развитии сюжета. Но здесь воспевается не только внешняя, но и внутренняя красота этого божественного цветка. Улитка противопоставлена розе: первая живет сама для себя, «богата внутренним содержанием», но не реализовывает его, в то время как роза счастлива, так как «одну из роз положила в книгу мать семейства, другую приютила на своей груди прелестная молодая девушка, третью целовали улыбающиеся губки ребенка». Это и есть жизнь, розы ее смысл. В отличие от улитки, которой все равно, что происходит на земле:

– Что дала я? Что дам? Плевать мне на мир! Он мне ни к чему! Мне дела до него нет! Снабжайте его розами, вас только на это и хватит! Пусть орешник дает ему орехи, коровы и овцы – молоко, у них своя публика! Моя же – во мне самой! Я замкнусь в себе самой – и баста. Мне нет дела до мира!». В природе так устроено, что улитка становится прахом, розовый куст тоже стал прахом, но важно будет то, каким смыслом была наполнена жизнь.

Мотив розы играет важную идейно-содержательную роль в сказках с духовной, философской, а также социокультурной проблематикой. С давних времен и по сей день этот цветок является воплощением красоты, величия, символом совершенства. Эти великолепные творения природы способны украсить не только любой дом или сад, но и страницы повестей, рассказов, сказок, создавая одновременно атмосферу магии, роскоши, красоты и гармонии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Веселовский А.Н. Историческая поэтика.- М.,1985.
2. Путилов Б.Н. Мотив как сюжетообразующий элемент // Типологические исследования по фольклору.- М., 1975.
3. Силантьев И.В. Поэтика мотива.- М., 2004.
4. Хализев В.Е. Теория литературы.- М.,1999.
5. http://refanmoscow.ru/blog/ingridienty/mifyi-o-roze/
6. Андерсен Г.Х. Полное собрание сказок и историй в одном томе. / – М.: Альфа-книга, 2010.
7. Толстой Л.Н. Избранное.- М.,1986.

УДК 811.161.76

ЯЗЫКОВЫЕ ИГРЫ В ПУБЛИКАЦИЯХ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

В.А. ВИШНЕВСКАЯ
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Б.Т. КАРИМОВА
научный руководитель, к.ф.н., доцент

Предметом исследования данной работы является языковая игра как средство изобразительности. Объектом исследования являются средства массовой информации Павлодарского региона. Фактическим материалом для исследования послужили Названия рекламных слоганов, заголовки публикаций газеты Звезда Прииртышья.

Для правильного понимания нашей работы, думаем необходимо внести основные термины, извлеченные из научных трудов зарубежных и отечественных ученых.

Языковая игра (нем. *Sprachspiel*) – термин Людвига Витгенштейна, введённый им в «Философских исследованиях» 1945 года для описания языка как системы конвенциональных правил, в которых участвует говорящий. [1].

Языковая игра - один из путей *обогащения языка*. Имеется много явлений, которые можно квалифицировать как игру, переставшую быть игрой. Здесь мы можем говорить о сравнительных «формульных выражениях»: сравнения *(злой, как собака),* метафоры *(свежий ветер, железная воля)*, генитивные конструкции *(реки крови)*, сочинительные конструкции *(золото, а не человек)* и т.д., которые стали уже общеязыковыми [2].

Журналист, начиная писать статью, имеет свои намерения оказать определенные воздействия на читателя. Порождение речевого акта зависит от «энциклопедического знания мира», мотива изменить мир, который порождает коммуникативную интенцию. В зависимости от интенции формируется содержание речевого акта. Коммуникативная интенция- это факт, направленности сознания, предназначенный говорящим для речевого выражения [3].

Афоризмы, цитаты, пословицы, названия произведений известных классиков, устойчивые фразеологические обороты, семантически неразложимые словосочетания, жаргоны, используемые в современных газетных текстах, актуализируют остроту восприятия изображаемых социальных явлений и эмоционально-эстетическое воздействие текста. Многие авторы статей в периодических изданиях используют «языковую игру», наполняя их новым содержанием. Это дает неожиданную для них современную интерпретацию и экспрессивную окраску.

Внелитературная лексика привлекает к себе ощущением простоты, живости языка, некоторой вольности и раскованности речи, которая, попадая на страницы печати, вносит разнообразные оттенки экспрессии. Поэтому современные журналисты, пренебрегая правилами стилистиками, включают подобную лексику в свои тексты, при постоянном и длительном использовании, которая укрепляется в печати, расширяет свои контексты, пополняет литературный язык [4].

У языковой игры выделяется несколько функций.

Об одной из основных функций языковой игры хорошо сказал Н.И. Хмельницкий в «Невском альманахе» за 1846 г.: «напав на какое-нибудь слово, играю им, как мячиком... Поверьте, если бы мы почаще играли таким мячиком, то скорей бы приучились владеть языком, который не довольно еще гибок для языка разговорного»[6].

Среди других функций языковой игры указывают обычно стремление развлечь себя и собеседника, а также стремление к самоутверждению - «триумф из-за исправности собственного интеллекта или же обнаружение у других отрицательной черты, от которой сам наблюдатель свободен, что пробуждает в нем довольство собой» [7].

Термин «языковая игра» впервые был употреблен Л.Витгенштейном в работе «Философские исследования», ему же принадлежит широкая трактовка языковой игры как «одной из тех игр, посредством которой дети овладевают родным языком» [8]. В исследованиях последних лет термин «языковая игра» получил несколько иную (более узкую) трактовку: под языковой игрой понимается осознанное нарушение нормы. При таком подходе языковая игра противопоставляется языковой ошибке, которая возникает как следствие непреднамеренного нарушения нормы. При кажущейся очевидности и логичности такого противопоставления в современной языковой ситуации не всегда легко провести грань между ошибкой и игрой.

Примеры заголовков:

«Вынул ножик из кармана» – в статье говорится о том, что было совершено ряд тяжких преступлений с помощью ножа. В заголовке употребляется игра слов. Автор вспоминает слова из стихотворения «Вышел ежик из тумана…». (11.10.12; Стр. 20).

«Муткеновские радости» – Аким Павлодарской области Ерлан Арын сказал, что два села района войдут в областную программу развития малых сел. Будут выделены средства для того, чтобы села Кожамжар и Муткеново стали образцово-показательными. Впрочем, уже сейчас Муткеново считается селом с высоким потенциалом развития. В заголовке подчеркивается радость жителей села Муткеново. (3.11.12; Стр.7).

Магазин без «прописки» – в данной статье, автор пишет о социальном магазине «Успенский». Несколько лет назад хозяйству выделили участок под строительство, потом по не понятным причинам отказали. Магазин так и остался «бездомным». В данном заголовке употребляется метафора. (13.12.12; Стр. 4).

«Обновка» для трамвая – в статье говорится: Первый, в Казахстане модернизированный вагон выпустило на маршрут АО «Павлодарское трамвайное управление г. Павлодара». Журналист передает читателю через заголовок в более простой, разговорной форме смысл статьи. (13.12.12; Стр. 6).

«Шла лошадь по шоссе» - в данной статье журналист сообщает о дорожно-транспортном происшествии. Водитель автомобиля, не заметив в темноте лошадь, собравшуюся пересечь проезжую часть, совершил наезд на животное. В заголовке четко выделена языковая игра. Читатель вспоминает о знаменитой скороговорке «Шла Саша по шоссе и сосала сушку». (13.12.12; Стр. 20).

«Ванна под открытым небом» – в статье говорится о том, что житель села 35 лет без перерыва занимается зимним водным закаливанием – моржеванием. Прежде многие годы рубил в Иртыше прорубь и купался в ней. Но минувшим летом река сильно обмелела, старицы и пойменные озера высохли, а долбить прорубь в основном русле Иртыша вдалеке от дома в сильные морозы ветерану, как говорится, не с руки. Большой любитель водных процедур на свежем воздухе нашел выход в том, что приспособил для купания старую чугунную ванну, которую поставил в огороде своего дома. В данной статье автор также использует переносный смысл. (15.12.12; Стр. 14).

«Муха-цокотуха» с дипломом – журналист пишет о победе на республиканском конкурсе, окончившимся творческим проектом кенжекольских школьников «Муха-цокотуха». Заголовком здесь является также переносный смысл, шуточный вариант. (15.12.12; Стр.16).

«Елочная мода» - автор рассказывает о том, что каждый год можно найти информацию, как нужно украшать новогоднюю елку в этом году, о том, что все толкуют, что модно, что не модно, что является моветоном, а что наоборот, свидетельствует о вкусе хозяина дома. Заголовок этой статьи журналист выделяет также в шуточном варианте. (20.12.12; Стр.5).

«Бизнес свалился с небес» – здесь автор называет статью заголовком в переносном смысле, в разговорном стиле. В статье говорится о том, что падение метеорита подтолкнуло жителей Челябинской области заняться новым бизнесом – продавать камни, которые хоть чем- то напоминают небесные тела. (21.12.13; Стр.6).

Дед Мороз примчится на «Буране»- в данной статье говорится о жителях Железинского района, привыкшие встречать Новый год по-спортивному, и в нынешнем году не отойдут от традиции. На этот раз многие сельчане смогут отметить наступление праздника в парке на лыжне. Напутствовали лыжников Дед Мороз и Снегурочка. При этом при-

ехали они не на привычной тройке и даже не на экзотичных для нас северных оленях, а по- современному - на снегоходе «Буран». В заголовке данной статьи используется языковая игра, удерживая внимание читателя. (29.12.12; Стр.8).

«Приняли огонь на себя» - в статье рассказывается, как трое военнослужащих войсковой части спасли из горящей квартиры 80- летнюю женщину и ее соседей. Пожар, охвативший жилой дом, мог обернуться настоящей трагедией, если бы не бравые ребята. Здесь же заголовок преподносится в переносном смысле, используется игра слов. (5.01.13; Стр.1).

«Труду все возрасты покорны» - здесь же журналист вспоминает о знаменитой поговорке «Любви все возрасты покорны». В статье говорится, что сегодня государство готово обеспечивать трудом и рабочими профессиями абсолютно всех. Для этого создана необходимая инфраструктура. Словом, для достойной жизни созданы все условия, и, как говорится, было бы желание. (8.01.13; Стр. 1).

Товарищ Сухов «забронзовел»- автор статьи, используя метафору, говорит о том, что в Самаре появилась бронзовая фигура, т.е. памятник легендарного красноармейца Федора Сухова, главного героя фильма «Белое солнце пустыни».(10.01.13; Стр.18).

Присмотрел «мобилу»- данная статья относится к рубрике криминальная хроника. Журналист рассказывает о том, что к сотрудникам патруля на улице обратился 34-летний прохожий с заявлением о том, что неизвестный парень отобрал его телефон. Вскоре полицейские задержали горожанина, у которого при досмотре и был найден похищенный телефон. Автор в заголовке статьи использует жаргонный стиль. (10.01.12; Стр.20).

«Кабы не было зимы…» – здесь говорится об обильном снегопаде в городе, об улицах усыпанные снегом, и о работе техники по расчистке дорог. Автор в качестве языковой игры, взял слова из песни мультфильма «Простоквашино». (17.01.13; Стр. 1).

«Вирус проснулся» – в данной статье говориться о сильнейшей за последние десять лет эпидемии гриппа. Автор также употребляет игру слов, озаглавливая статью в переносном смысле. (17.01.13; Стр.2).

«Билет для красоты?» - в статье говорится о том, что павлодарских водителей общественного транспорта будут штрафовать за не соблюдение элементарных норм закона в идее обилечивания пассажиров. Новыми билетами по 50 и 60 тенге снабдили все семь городских транспортных фирм. Но не факт, что проездные талоны окажутся востребованными.(26.01.13; Стр.3).

«Под лежачий камень…» - читая заголовок данной статьи, аудитория вспоминает о знаменитой поговорке «Под лежачий камень, вода не течет». Соответственно читатель заранее понимает смысл, который автор хочет донести до аудитории. В статье журналист пишет о женщине, которая осталась без работы. Обратившись в Павлодарский городской центр занятости, прошла переобучение по «Программе занятости 2020», и устроилась на новую работу. Слова из интервью: «Главное - ходите, стучите во все двери, какая-нибудь да откроется…» (31.01.13; Стр. 8).

«Помогал» за небольшую премию - автор употребляет в переносном смысле слово «помогал». На самом же деле речь идет о получении взяток. (5.02.13; Стр. 11).

«Сколько веревочке не виться…»- в статье автор рассказывает о задержании бывшего председателя Агентства по статистике, которая была объявлена в розыск по обвинению хищения бюджетных средств, выделенных на проведение национальной переписи населения. Автор делает акцент на пословицу «Сколько ниточке не виться, конец всегда будет».(9.02.13; Стр. 2).

«Если снега - выше крыше…»- В данном заголовке статьи языковая игра употребляется в разговорном стиле. Автор пишет о деревенском доме, который оказался буквально погребенным под снегом. (16.02.13; Стр.4).

«Небеса разбушевались» – в статье говорится о прошедшем метеоритном дожде над Уралом. Также заголовок данной статьи употребляется в переносном смысле, автором подобрана интересная метафора. (19.02.13; Стр. 4).

«У руля государства - женщина» - в статье говорится о том, что 60-летняя Пак Кын Хе стала первой женщиной, сумевшая занять пост президента Южной Кореи. (28.02.13; Стр.2). В заголовке также употреблена автором игра слов.

Таким образом, мы делаем вывод о том, что «языковая игра - это и замечательный учитель словесности, и забавный собеседник, и великий утешитель-психотерапевт». Авторы публикаций делают упор на имеющиеся фоновые знания читателей: знания пословиц и поговорок, названия фильмов, слова из песен, фразеологических новообразований. Языковая игра придает статье современную интерпретацию и экспрессивную окраску, тем самым удерживая внимание читателя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Земская Е.А., Китайгородская М.А., Розанова Н.Н. Языковая игра // Русская разговорная речь. –М., 1983.
2. В.З.Санников / Русский язык в зеркале языковой игры / Языки русской культуры. - М., 1999. С. 544.
3. Каримова Б.Т. Интенциональная взаимообусловленность речевых актов в дискурсе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Павлодар 2006. С.10.
4. Курманова З.К. Семантико-стилистические особенности газетной фразеологии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Кокшетау 2010. С. 15.
5. Е. Замятин. «Мы» С.6.
6. Цитируя по статье В.В. Виноградова «Натуралистический гротеск».
7. Санников, В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М.: Языки русской культуры, 1999. С.27.
8. Гридина Т.А. Языковая игра: стереотип и творчество. Екатеринбург, 1996. С. 4.

УДК 82

ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ В НОВЕЛЛАХ ГИ ДЕ МОПАССАНА

Э.С. ГАНИЕВА
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
З.В. КЛЮШИНА
ст. преподаватель, кафедра Иностранная филология, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

«Я вошел в литературу, как метеор, и исчезну, как молния»,– сказал как-то Мопассан в беседе с поэтом Эредиа. Действительно, почти все богатое и разнообразное творчество Ги де Мопассана – том стихов, шесть романов, шестнадцать сборников новелл и рассказов, три книги путевых очерков, многочисленные газетные хроники – появилось в свет за одно десятилетие: между 1880 и 1890 годами.

Ги де Мопассан родился в 1850 году,– как раз в тот год, когда умер Бальзак. Его литературными учителями были Гюстав Флобер, братья Эдмон и Жюль Гонкуры и Эмиль Золя. Он заслуженно считается последним представителем блестящей плеяды французских реалистов XIX века, и в то же время в его творчестве впервые проступают черты нового искусства, предвещающие век XX.

По своим исходным позициям Мопассан – материалист, вдумчивый наблюдатель естественных законов объективного мира, чуждый каких бы то ни было религиозных иллюзий. Он не верит в сверхъестественное и глубоко убежден в полном исчезновении всякого уходящего из жизни существа, как говорится в новелле «Он?». Во множестве произведений (новеллы «Лунный свет», «Сын», «Любовь», роман «Жизнь» и др.) он утверждает правомочность естественных чувств и непреоборимую силу любви, показывает поразительную гармонию, разлитую в природе. [1; 123 с.]

Именно благодаря жанру новеллы Ги де Мопассан получил всемирное признание и любовь читателей.

Согласно словарю литературоведческих терминов, новелла (итал. *novella* –«новость») – повествовательный прозаический жанр, для которого характерны краткость, острый сюжет, нейтральный стиль изложения, отсутствие психологизма, неожиданная развязка. Иногда употребляется как синоним рассказа или называется его разновидностью. [2; 226 с.]

Все новеллы Мопассана достаточно разнообразны по темам, по интонациям (то печальной, то весёлой; то ироничной, то злой), но большинство их объединяет мысль об уродливости действительности, тоска по красоте человеческих отношений.

«Женщина – загадка природы», «О женщина, тебе имя вероломство!», «Ты – женщина, ты – ведьмовский напиток!»... Эти и другие высказывания о женщине бытовали и бытуют до сих пор. Кто же это – женщина? Кем она является для мужчины? Как менялись представления о женщине в течение времени? Взгляды Ги де Мопассана на женщину изложены в его произведениях, представляем наш анализ его новелл и романов, изображающих женщин и их судьбы.

Женщины алогичны, парадоксальны. Мопассана привлекали парадоксы, в его творчестве немало парадоксальных новелл, в которых вывод из сюжета уже не является большей или меньшей частью общего вывода, но специально ему возражает. Так, в новелле «Плетельщица стульев», где немолодой врач повествует об истории верной любви, длившейся пятьдесят лет и оборвавшейся со смертью бедной плетельщицы стульев, речь ведется не о том, что «только женщины умеют любить», а о победе всеторжествующего денежного расчета над миром чувств. Да, печальная история о вечной любви к одному человеку. Ведь эта женщина только и жила, чтобы зарабатывать деньги для любимого. Собирая свои скудные гроши, отказывая даже себе в простой пище, голодая, недосыпая, копила годами, чтобы только заплатить ему за право на поцелуй. И выражено это разногласие, прежде всего, в стиле новеллы, в столкновении лирического и прозаического языка, сдобренного цифровыми перечислениями той цены, за которую аптекарь разрешает себя любить. Даже перед смертью она накопила приличную сумму, чтобы эти деньги оставить ему, хотя у него была семья, жена, дети.

Роман «Жизнь» будто распадается на серию новелл, которые взаимно продолжают одна другую. «Дорогой друг» вырос из рассказа-памфлета. Образы «Монт-Ориоля» напоминают об опыте одновременно создаваемой новеллы характеров в сборниках «Маленькая Рок» («La Petite Rocque», 1886) и «Господин Паран» («Monsieur Parent», 1886). Романы «Сильная, как смерть» и «Наше сердце» перекликаются с поздними символистскими новеллами о мистической природе зла, непознаваемости и нелогичности человеческих поступков. Тем не менее, элегические мотивы ощутимы уже и в первом, известнейшем романе Мопассана – «Жизнь». Словами «Истинная правда», взятыми за эпиграф, автор заявляет, что он не стремится к изощренности сюжета, но подает историю обычной человеческой жизни. Неопределенный артикль французского названия произведения - «Une vie» - еще раз подчеркивает, что в романе речь идет о жизни в общем, философском смысле.

Героиня романа «Жизнь» Жанна - один из привлекательнейших женских образов в творчестве Мопассана. Однако те страдания, на которые обречена Жанна, отнюдь не ограничиваются причинами личными и семейными, а восходят к общим историко-социальным предпосылкам. Растущее с годами духовное одиночество Жанны определено не только тем, что она чужда укрепляющимся буржуазным отношениям с их торгашеством и бесчеловечием, но и тем, что она не может найти близких ей по духу людей среди других представителей

дворянско-поместного мира, то замыкающихся в кастовом высокомерии, то отпугивающих ее своей реакционной ограниченностью или зверским обликом. [3; 123 с]

Беспрестанные несчастья, обрушивающиеся на Жанну, - смерть матери, второго ребенка, мужа, отца - обостряют одиночество героини романа и заставляют ее особенно мучительно переживать процесс постоянной утраты своих дорогих иллюзий. Женщина эпохи романтизма, Жанна любит жить в мечтах, к чему ее так располагает размеренный и сонный поместный быт. Ни монастырское воспитание, ни семья не подготовили ее для жизни деятельной. Девушкой Жанна живет иллюзиями об ожидающем ее празднике жизни, прекрасном, как восход солнца, иллюзиями о великой любви, которая выпадет на ее долю, о счастливом супружестве. Став матерью, она живет иллюзиями о сыне, будущем великом человеке... Как только одни из этих иллюзий погибали, на смену им приходили другие, чтобы погибнуть в свой черед. Рождение иллюзии, за которую Жанна цепляется, как бы находя в ней смысл своего существования, и утрата ее - в этом проходит вся ее жизнь.

Когда сборник «Заведение Телье» вышел из печати, французская критика объявила его чуть ли не знаменем натурализма. Это было неверно, хотя натуралистические влияния проявились здесь у Мопассана достаточно ясно. Они сказались в подчеркнутой трактовке животного начала в человеке и его поведении, а также в излишне объективной точности, с которой Мопассан воспроизводил во всех «подлинных» деталях грубые, грязные, отталкивающие стороны жизни («Поездка за город», «Подруга Поля», «Заведение Телье», «В лоне семьи»). Изображая уродливых уже по внешности, отвратительно пошлых, похотливых и тупых буржуа, картины мерзкого разврата, Мопассан был подавлен беспросветным зрелищем грязи, попавшей в поле его зрения. Однако сборник неоднороден: в прекрасном рассказе «Папа Симона» Мопассан дал подлинно правдивое, в духе критического реализма, изображение рабочих, отнюдь не превращая их в животных, как делали натуралисты, а в «Истории одной батрачки» рядом с натуралистически выписанными эпизодами показал, что, несмотря на грубость изображаемой им жизни, крестьяне остаются людьми, умеющими, например, просто и человечно разрешить вопрос с усыновлением «незаконного» ребенка, как не сумеет сделать этого ни один представитель «высших» классов в других рассказах Мопассана, например, в «Истории деревенской служанки». Деревенская девушка, несмотря, на то, что обладала мужской силой, была доброй, чистой, доверчивой. Она доверилась деревенскому парню, искренне поверила ему, за что была наказана. Она осталась одна с ребенком, парень бросил ее и сбежал. Но тяжелый физический труд, верность своему хозяину не оставили равнодушным фермера, который оценил эту невинную, порядочную женщину. Богатый помещик полюбил эту бескорыстную женщину и усыновил ее ребенка. Такую счастливую концовку имеют не все новеллы Мопассана. [4; 304 с.]

В любви писатель видел драгоценнейший дар природы («Любовь»), высокое поэтическое чувство, которое пробуждает в человеке его душевную красоту - искренность, бескорыстие, готовность к самопожертвованию, к подвигу («Лунный свет», «Счастье», «В пути», «Фермер», «Калека»). Стремясь оправдать те физиологические потребности человека, которые лицемерно замалчивала или осуждала мещанская литература, Мопассан смело, увлеченно, с рубенсовской плотоядностью воспевал - особенно в сборнике своих стихотворений - ту чувственную страсть, которая стихийно бросает людей в объятия друг друга. Жизнерадостно славя пыл этой страсти, он обрисовывал и те смешные или печальные положения, в которые она ставит его персонажи, а порою показывал, как эта страсть, туманя разум человеку, способна привести его к страшной катастрофе, к преступлению («Маленькая Рок»). Великий изобразитель любви, Мопассан воспроизводил ее в бесконечном разнообразии вариантов. При этом одна из драматичнейших тем его творчества заключается в показе писателем того безобразного, уродливого, извращенного характера, который приняла любовь в обществе, где она превратилась в предмет купли-продажи и из величайшей радости человека - в источник жестоких его мучений.

Тема любви в творчестве Мопассана стала острейшим оружием писателя-гуманиста в его борьбе с буржуазным варварством. Во множестве рассказов Мопассан показывал, как непрочна, как разлагается буржуазная семья, где любви нет и в помине, где люди озлоблены друг против друга, где их отношения исполнены лжи и лицемерия. Жена, продавшаяся мужу за его богатство, или муж, женившийся по расчету, становятся лютыми врагами, их супружеские измены обоюдны, а так как муж считается по закону полным властелином своей жены, то жена борется с ним и мстит ему, как только умеет («Господин Паран», «Встреча», «Исповедь женщины»)

Ги де Мопассан изображал и патриотическую женщину в своих новеллах. В «Пышке» Мопассан не без вызова противопоставил образ героини, отверженной «обществом» содержанки, ее «почтенным» дорожным спутникам, представителям дворянских, буржуазных и клерикальных кругов, олицетворявшим собою, по иронической характеристике писателя, «обеспеченный, уверенный в себе и могущественный слой общества, слой людей порядочных, влиятельных, верных религии, с твердыми устоями». [4; 300 с.] Неумолимо, шаг за шагом разоблачает Мопассан подлое поведение этих «порядочных людей». Если сначала они хоть на миг разделяют патриотическое негодование Пышки, отказывающей наглым домогательствам прусского офицера, то затем лицемерно и настойчиво стараются сломить ее сопротивление. И эти же люди, после того, как Пышка уступила, против воли, их доводам, снова превращают ее, свою спасительницу, в объект гадливого презрения... Но Мопассан вполне убеждает читателя, что настоящего презрения заслуживают именно эти «честные мерзавцы», как он их называет.

Другая героиня, старуха Соваж, мстя за убитого сына, сжигает свой дом вместе с четырьмя прусскими солдатами и спокойно, с чувством исполненного долга принимает смерть. Лаконично, сдержанно описывает Ги де Мопассан последние минуты жизни старой крестьянки: «Старуху схватили, приставили к стене ее дома,

неуспевшего еще остыть. Потом двенадцать человек выстроились напротив нее на расстоянии двадцати метров. Она не шевельнулась, она поняла, она ждала…» [5; 528 с.]

В этих новеллах с огромной силой раскрылся патриотизм Ги де Мопассана, и в то же время обнаружилось глубокое неприятие им войны как средства решения любых конфликтов. Наделенная здравым смыслом крестьянка в «Пышке» решительно заявляет: «Разве не подлость убивать людей, будь они пруссаки, или англичане, или поляки, или французы?» Ненависть к захватчикам и ненависть к войне движет Ги де Мопассаном в этих новеллах, и в этом он, безусловно, созвучен с антивоенной литературой XX века.

Еще один вопрос, остро интересовавший писателя – вопрос материнства и детства. Мопассан с негодованием писал о том, что в буржуазном обществе само материнство превратилось в средство для обогащения («Наследство», «Дело госпожи Люно», «Мать уродов»), а судьба внебрачных детей, показывал он, особенно трагична, частью потому, что родители, боясь общественного осуждения, не смеют их признать и бросают на произвол судьбы, частью потому, что дети вырастают обездоленными, презираемыми и ненавидят отвергнувших их родителей («Сын», «Брошенный», «Дюшу», «Оливковая роща», «Отцеубийца»). Его «Мать уродов» будто повторяет романтическую историю Гюго о торговцах людьми, которые уродуют растущих детей, лишь бы продавать их в ярмарочные шатры.

Разбогатевшая крестьянка специально рождает детей-уродов, сжимая себе талию во время беременности. Мопассан показывает в ее истории романтические детали, описывая жилье крестьянки - хорошенький ухоженный домик, похожий на «жилье нотариуса, который отошел на покой». Повествуя историю бывшей бурлачки, которая искалечила первого грудного ребенка из-за жестокой необходимости скрыть беременность, писатель точно называет сумму, за которую она продала свой ребенка. И от этой будничности, осмотрительности преступление становится вдвое страшнее. Жадность денег разъела естественное и глубочайшее чувство - материнство. Даже мрачные романтические преступницы не доходили до того, к чему привела человека буржуазная рассудительная жизнь. Женщина, уродующая в утробе своего родного ребенка, это еще чудовищнее, ведь ее основное предназначение на Земле – быть матерью.

Инстинкт в голом виде одинаков везде, но сила страстей, способность к возвышенным чувствам - есть достояние избранных натур, аристократов духа и обычно - происхождения («Вдова», «Ребенок», «Шаги», «Сын», «Кончено» и др.). В этой поэтизации своей социальной группы раскрывается подлинное классовое лицо писателя. Интересна параллель рассказов «Ребенок» и «Мать уродов». Одно и то же преступление (детоубийство) совершают светская дама и служанка. В первом случае героиня оправдывается, ибо она действует под влиянием непреодолимой силы страсти, во втором - она резко осуждается, так как ею руководят самые низменные побуждения, гнусный расчет. [5; 528 с.]

В новеллах Ги де Мопассана присутствуют как романтические образы женщин, женщины-патриотки, так и жестокие, гнусные женщины. Тема материнства как средства обогащения очень актуальна, ведь сейчас многие женщины бросают своих детей, продают, и калечат их, как это происходит в некоторых новеллах Ги де Мопассана.

Резюмируя, отметим парадоксальные женские судьбы в новеллах Ги де Мопассана, многообразие женских образов: это и женщины-патриотки, и женщины, торгующие своими детьми, женщины, испытавшие трагическую любовь в своей жизни, женщины с утраченными иллюзиями и прочие. Для писателя женщина - сильное, способное на трудные решения существо. Он жил во время войны между Францией и Пруссией и был свидетелем и патриотизма, и жертвенности женщин, что и отразил в своих произведениях.

ЛИТЕРАТУРА

1 Тарусина Е. Литература Франции. – М. : Знание, 2011. – 123 с.

2 Литературная энциклопедия: *Словарь* литературных терминов: В 2-х т. 1 3 Лафарг Поль. Литературно-критические статьи. М. 1936. – 226 с.

3 Тарусина Е. Литература Франции. – М. : Знание, 2011. – 123 с.

4 Франс А. Книги и люди. - М.-Л., 1923. – 304 с.

5 Собр. соч. в 10 т. - М. : Художественная литература, 1971. - Т. 8. : 1951 – 1955. - 528с.

УДК 791.44.024

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ СУБТИТРОВ К ФИЛЬМАМ

Е.И. ДЕНИСОВА

студент, 3 курс, специальность Переводческое дело (английский), ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Необходимость перевода кинофильмов на иностранные языки возникла практически одновременно с появлением кинематографа. Как только показ движущихся на экране объектов превратился из простой демонстрации одного из важнейших изобретений в коммерческое начинание, появилась необходимость донести данное изобретение до как можно большего числа зрителей. Поэтому можно утверждать, что проблема перевода кинофильмов существует больше века, однако она практически не отражена в научных исследованиях

по теории и практике перевода. Это можно объяснить тем фактом, что в первой половине двадцатого века к кинематографу относились как к развлекательному средству, а не как к искусству, в отличие от литературы.

Сегодня, любой кинофильм, который выходит в международный кинопрокат имеет несколько версий перевода:

– «Пиратский» перевод характеризуется тем, что все роли озвучиваются одним голосом, отсутствует синхронность. Такими переводами был заполонен рынок российского и казахстанского кинопроката 90-х годов. Но нелегальность такого перевода не отрицает факт его существования.

– Перевод с помощью дубляжа. Речь персонажей переводится на иностранный язык и воспроизводится профессиональными актерами. Дубляж предполагает синхронность воспроизведения с изображением. По возможности достигается совпадение произнесения звуков и движения губ. Фильмы, переведенные с помощью дубляжа, демонстрируются в кинотеатрах и на телевидении.

– Перевод с помощью субтитров. Речь персонажей воспроизводится в виде текста на языке перевода в нижней части экрана. Фильмы, переведенные с субтитрами, демонстрируются на международных кинофестивалях, выпускаются в прокат на цифровых носителях с переводом на несколько языков одновременно. Используется в образовательных целях.

Перевод с помощью субтитров является старейшим способом перевода, поскольку долгое время являлся единственно доступным с технической точки зрения. На постоянной основе субтитры используются при переводе кинофильмов с 1929 года.

С появлением телевидения, возникла проблема, которая заключалась в сложности восприятия субтитров на телевизионном экране. Одним из способов решения данной проблемы стало одновременное размещение на экране картинки с субтитрами и картинки без них. Таким образом создавался эффект присутствия субтитров в кадре кинофильма. Другой способ заключался в написании субтитров на бумаге с дальнейшим фотографированием и перенесением на негатив пленки. Такими примитивными средствами пользовались вплоть до 70-х годов двадцатого века, когда были изобретены специальные компьютерные программы для создания субтитров. В настоящее время со все большим распространением цифровой обработки видеоинформации существуют различные программы по автоматическому размещению субтитров на экране.

Любой вид перевода кинофильмов, кроме «пиратского», охраняется законом об авторских правах и не подлежит копированию и распространению без разрешения владельца авторских прав.

Процесс субтитрирования состоит из создания фрагментов письменного текста (субтитров), которые накладываются на отснятый материал. Поскольку при этом происходит переключение со звукового носителя на письменный, субтитрирование определяется как «интермодальная» форма аудиовизуального перевода. Текст субтитров имеет определенные пространственные параметры: его размеры не должны превышать 2 строк по 35 символов в каждой.

Рассмотрим детально этапы работы при создании субтитров.

В подготовке субтитров участвуют: координатор, переводчики, редакторы, модераторы. Координатором всех работ с субтитрами является руководитель проекта. Координатор организует весь процесс работы: предлагает работу, ставит задачи, проверяет сделанное и разрешает возможные конфликты между участниками. Переводом текста субтитров занимается переводчик, основываясь на материалах аудио-визуальных записей, тексте внутрилингвистических субтитров и сценарии. Переводчик выполняет перевод в три этапа:

1) На первом этапе – этапе анализа – осуществляется упрощающая трансформация исходных синтаксических и лексико-семантических структур в пределах языка оригинала: структуры оригинала сводятся к базовым инвариантным или «ядерным» формам. Предполагается, что такие простые «ядерные» структуры в разных языках достаточно близки и легко заменяют друг друга при переводе.

2) Упрощение синтаксических структур и разбиение значений лексических единиц на этапе анализа позволяют осуществить второй этап перевода – «переключение», т. е. переход к ядерным структурам и семантическим компонентам языка перевода.

3) На третьем этапе – «реструктурирование» – осуществляются трансформации на языке перевода с ядерного уровня в окончательные структуры и единицы оригинала. При этом в соответствии с нормами языка меняются такие формальные признаки, как порядок слов, структура предложения, число и распределение семантических признаков.

Затем перевод переходит к редактору, который осуществляет всестороннее редактирование и литературную обработку перевода. Иногда это означает почти полное переписывание текста. Переводчик вправе оспорить правку, если не найдёт взаимопонимания с самим редактором, обосновав свою точку зрения. Редактор не обосновывает свою правку по умолчанию, но обязан давать пояснения, когда их у него запрашивают. Также возможна ситуация, что работу редактора выполняет сам переводчик, все зависит от уровня его мастерства и общественного признания.

Редактором, постоянным или временным, может стать любой человек с филологическим или переводческим образованием, хорошо владеющий обоими языками (русским и языком исходника). При работе нужно как можно больше сверяться с исходником, с которого делался перевод. Необходимо сделать не менее двух читок и пересмотреть фильм с субтитрами. После окончания работы редактора её проверят координатор и главный редактор. Всю правку в окончательный вариант сводит координатор.

Также существуют определенные правила по оформлению содержания субтитров:

– Чем быстрее зритель прочитает субтитр, тем больше у него возможности сосредоточиться на картинке. Разумеется, это не значит, что сокращать надо любой ценой, жертвуя подробностями и оттенками смысла.

– Нельзя злоупотреблять многоточиями и восклицательными знаками. Корректор всё равно их вычистит. Пунктуация должна быть нейтральной.

– Запрещается вносить серьёзную смысловую правку, не пересмотрев соответствующей сцены фильма. То же касается любых изменений в разметке времени, нужно проверить, насколько новый вариант текста соответствует происходящему на экране и будет комфортен для зрителя.

– В тексте субтитров запрещены жаргонизмы, в том числе усечённые или обозначенные точками.

– Обращения «ты» и «вы». При переводе с английского разница между ними теряется. В русских субтитрах желательно её восстанавливать.

Текст субтитров тоже должен быть оформлен надлежащим образом:

– Субтитры не должны содержать двойных и более пробелов, пробелов перед знаками препинания, лишних пустых строк. Тире в середине строки должно быть окружено пробелами, в начале или конце строк – отделено одним пробелом. Многоточие состоит ровно из трёх точек (двух точек мало, а четыре, пять и более – это уже линия отрыва).

– В каждой строке – не более 40–42 знаков, в каждом субтитре – не более 2, в виде исключения 3 строк.

– Предложение может быть разбито на несколько субтитров. При этом в месте разрыва сохраняется знак препинания, при отсутствии знака препинания никаких специальных обозначений (многоточиями) не требуется.

– Каждая реплика такого диалога начинается с новой строки и обозначается через тире. Обязателен пробел после тире. Не следует объединять две реплики в одной строке.

– Переход на новую строку. По возможности делаются смысловые переносы: фраза начинается с новой строки (при условии, что все строки субтитра будут более или менее сравнимой длины), не разрываются словосочетания, строка не заканчивается предлогом, частица остаётся с предыдущим словом и т.д. Переносы слова на следующую строку не делаются.

Последний этап работы – работа корректора:

– Исправлять все грамматические, орфографические, пунктуационные ошибки.

– Исправлять смысловые ошибки, но только самые явные.

– Следить за оформлением выделенного текста, примечаний, длиной и смысловым разбиением субтитров.

– Убирать лишние прописные буквы.

– Убирать все лишние вопросительные и восклицательные знаки, многоточия, пробелы.

– Расставлять типографские знаки.

Рассмотрим пример перевода субтитров к фильму Однажды в Голливуде (What Just Happened).

«Однажды в Голливуде» (англ. What Just Happened, США, 2008 год) – фильм режиссёра Бари Левинсона, созданный в смешении жанров комедии, драмы и сатиры. Фильм является экранизацией мемуаров продюсера Арта Линсона «Что случилось? Горькие голливудские истории с линии фронта» (What Just Happened? Bitter Hollywood Tales From the Front Line), рассказывающей о его горьком опыте работы в Голливуде в качестве продюсера. Целевая зрительская аудитория – люди, работащие в киноиндустрии, позже книга и фильм были представлены широкому кругу зрителей.

Изначально видно, что переводчик выбрал 1 тип эквивалентности и полностью изменил названия фильма.

Таблица 1

Оригинал	Дословно	Перевод
What Just Happened	Что случилось	Однажды в Голливуде

В последние годы переводчики названий иностранных фильмов очень часто прибегают к 1 типу эквивалентности и переводят названия по смыслу самой киноленты. Этот выбор не случаен, так как ранее людям были не понятны многие переведенные названия, содержащие слова, шутки, имена, свойственные лишь англоязычному населению.

Рассмотрим субтитры из фильма с их официальным переводом.

Таблица 2

Оригинал	Перевод	Комментарии
- So how were the numbers last night? – Just a number.	– Как прошёл вчерашний показ? – Да показ как показ.	«numbers» (дословно – цифры, баллы), речь идет о баллах, выставленных за предварительный показ фильма. Это выражение понятно людям, работающим в киноиндустрии. Данная замена осуществлена для того, любой русскоязычный зритель мог понять, о чем идет речь
Oh, by the way, I just finished my script.	– Кстати я только что закончил свой сценарий.	В переводе после слова «кстати» пропущена запятая

It's the Rose Bowl Parade meets The Da Vinci Code. That kind of thing.	Чем-то будет напоминать "код да Винчи". Понимаешь? что-то вроде того.	Переводчик полностью упускает выражение «Rose Bowl Parade», так как считает, что оно будет непонятно русскоязычному зрителю и частично меняет смысл предложения. Реальный смысл предложения «Это смесь Парада Роз и Кода Да Винчи». Парад Роз – международный парад, проходящий в Лос-Анджелесе, в котором участвуют люди, разводящие и работающие с розами. Также переводчик употребляет вопросительную конструкцию, которая отсутствует в оригинале
Flowers on the big screen? I don't think so. Won't work.	Цветочный горшок на большом экране.	Фраза «I don't think so. Won't work» полностью опускается переводчиком. Перевод, учитывая аудиовизуальный поток, должен звучать так: «Цветочки в большом кино? Ты только представь. Не думаю, что это сработает»
- Try Leonard, it might be his thing. – I already did.	– Почему бы тебе не обратиться к Леонарду? Возможно, ему понравится. – Уже пробовал.	«Try Leonard» (дословно «Попробуй Леонарда») переводчик решает расширить значение этого словосочетания и пояснить то, что герой должен попробовать обратить за советом к Леонарду
He's the coach of my kids' soccer team.	- Ну, он же футбольный тренер моего сына.	Переводчик допускает ошибку при переводе «kids» как «сын», в оригинале сказано, что Леонард – футбольный тренер его детей, а переводчик меняет детей на сына.
Scott, come on. Leonard?	– Ну давай. И что Леонард?	Переводчик упускает обращение «Scott» (Скот). А также переводит «Come on» как «Ну давай», причем без запятой между словами. В данном случае «Scott, come on» означает «Черт, Скот, как ты можешь так поступать со мной». Последующее предложение переводчик переводит согласно сокращению в оригинале.
There were some very interesting aspects.	– Он сказал, что там есть интересные моменты.	Переводчик добавляет слова автора в косвенную речь «Он сказал», хотя герой просто выдает фразу Леонарда, измененной согласно правилам косвенной речи английского языка, но сокращая субъектирование говорящего.
What did he say?	– Так что он сказал?	Переводчик вводит слово «Так» согласно аудиовизуальному потоку, где один из героев интонацией выделяет слово «What» («Что»). Переводчик вводит тире перед фразой
- He said it's not a movie. – There you have it.	– Что это не кино. – Ну вот видишь.	В данном случае переводчик опускает субъективную конструкцию «He said» («Он сказал») при передачи косвенной речи
Usually agents kill others, not themselves.	– Обычно агенты убивают не себя, а кого-нибудь другого.	Переводчик прибегает к антонимичному переводу, согласно оригиналу перевод звучит так: «Обычно агенты убивает других, а не самих себя». Такое построение фразы свойственно англоговорящему населению, сначала упомянуть кого-то, а потом лишь себя. В русском зачастую работает обратное правило
- Yeah, but out of the blue? I mean... – It happens, you know.	– Да, всё от нервов. – Да, бывает. Сам знаешь.	Переводчик опускает вопросительную конструкцию предложения, опускает недосказанную фразу «I mean...» («Ну, я имею ввиду…»). Переводчик дословно переводит фразу «you know» как «Сам знаешь», разбивая предложение на два. Фраза должна звучать так: «Ну, такое случается»
- Suicide, it happens? – Stress, it builds up. I'll see you later.	– Самоубийство? бывает? – Стресс накапливается. Увидимся.	Переводчик разбивает предложение на два. Не показывает в переводе удвоенное уточнение ближайшего будущего времени, переводя предложение «I'll see you later» («До Скорого»), в английском удвоенное уточнение обусловлено конструкцией будущего времени «I'll» и словом «later» («позже»), но это не мешает адекватному пониманию происходящего зрителями

Из данных примеров видно, что текст оригинала и перевода отличаются по своей структуре, в английском языке фразы намного короче и легче воспринимаются при быстром чтении.

Перевод более емкий, иногда объясняющий реалии, несвойственные русскоязычному обществу. Переводчик пользуется разными способами перевода, опускает, расширяет значение. Также видно, что любому переводу свойственны ошибки на любом его уровне.

Можно сделать вывод, что ни один перевод не сможет превзойти оригинал. Но хороший перевод фильма способен приблизить зрителя к реалиям и идеям, которые воплотил на экране зарубежный режиссер.

ЛИТЕРАТУРА

1. Блисковский З. Д. Муки заголовка. М.: Книга, 1972. - 161 с.
2. Комиссаров В. Н. Теория перевода (Лингвистические аспекты): учебник для фак. иностр. яз. М.: ВШ, 1990. - 253 с.
3. Галь Н. Слово живое и мертвое. М.: Международные отношения, 2001. - 74 с.
4. Gottlieb H. Linguistic Algorithms of Translation. Heidelberg, 1994. – 230 p.
5. Ivarsson J. The Range of Cinema. Columbia University Press, 1993. – 333 p.
6. Linson A. What Just Happened? Bitter Hollywood Tales From the Front Line. Grove Press, 2008. – 250 p.
7. Levinson B. What Just Happened (Однажды в Голливуде). DVD with Russian and English subtitles. Paradise Digital. Magnolia Pictures. 2929 Productions. «Видео-Аудио-Меломан», 2008. – 107 min.

УДК 81'373.612.2=161.1

К ВОПРОСУ О ТРАДИЦИОННЫХ РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ И СОВРЕМЕННЫХ ПОСЛОВИЧНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЯХ

Н.Р. ЖАКУПОВ
студент, ПГПИ, г. Павлодар

Современные трансформации в пословицах и поговорках позволяют получить представление об актуальных процессах в культуре, экономике, политике, о роли некоторых сфер общественной жизни и об отношении носителей языка к происходящему. Пословичные трансформации (антипословицы) – это приближенное содержание пословиц и поговорок к нынешним реальным социально-политическим и экономическим условиям. Системный анализ таких трансформов в лингвокультурологическом аспекте пока не осуществлен. Между тем пословичные трансформы обладают значительным лингвокультурологическим потенциалом.

Активизация употребления трансформированных пословиц объясняется тем, что они выполняют особый «социальный заказ», «осовременивают» шаблонизированные многолетним (а часто и многовековым) употреблением паремии и отражают актуальные для носителей языка реалии [1].

Цель трансформов – это смеховой эффект или разрушение норм (моральных, утверждаемых традиционными пословицами, и языковых – введение в пословицу жаргонизмов, бранной лексики и т.п.) [2], эффективный способ высмеивания и опровержения закрепленных в их прототипах общественных стереотипов. Антипословицы являются не только действенным средством для привлечения внимания в силу различных структурно-семантических преобразований, используемых для их создания, но и выступают орудием воздействия и управления аудиторией.

В настоящее время частотны трансформы, отражающие новые реалии из социально-политической сферы: медицина (*Лекарства дороже денег*), образование (*Образование дороже денег*), политика и государство (*Делу время – пикету час*), армия (*Не боевая техника красит воина, а воин боевую технику*), криминальная сфера и охрана правопорядка (*Язык до киллера доведет*), средства массовой информации (*Папарацци на выдумку хитра*); экономической сферы (*Свой бизнес карман не тянет*); научно-технической сферы: компьютерные технологии (*Хакерство хуже воровства*), космос (*«Мир» от «Челленджера» недалеко падает*); обиходно-бытовой сферы: алкоголь (*Водку пивом не испортишь*), наркомания (*Чем бы наркоман ни тешился, лишь бы кайф не ломал*), секс (*И для старухи найдется порнуха*); сферы досуга (*Рок попсы не слаще*; *Не так страшен пейнтбол, как его малюют*). Наименования многих реалий этих сфер являются лингвокультуремами нового времени, а выделение такого междисциплинарного направления, как лингвосоциокультурология, объектом которого является язык как знаковая система культуры определенного социума, позволяет называть их лингвосоциокультуремами, так как данные единицы являются национально детерминированными языковыми знаками, которые отражают явления социальных сфер [1].

Ученые Х. Вальтер и В.П. Мокиенко составили словарь антипословиц русского народа [3]. Они определяют антипословицы как трансформации традиционных паремий, представляющие собой интересное явление. Это тексты, в которых контаминируются структурно-семантические единицы и модели традиционных паремий, лозунгов, рекламы, в том числе и политической. В них, в частности, отражается и подвергается оценке недавнее прошлое и современные реалии.

Нужно отметить, что антипословицы характеризуются тем, что их понимание не зависит от контекста, и они могут функционировать как самостоятельные афоризмы.

В лингвокультурологических исследованиях связующим звеном языка и культуры выступает категория ценности, так как ценность признается основополагающим принципом культуры, а своеобразие систем ценностей – определяющим фактором различия культур.

Сопоставительное изучение традиционных пословиц и современных пословичных трансформов дает очень важные сведения о ценностных ориентирах культуры на определенном этапе ее развития.

Анализ семантики традиционных русских пословиц и пословичных трансформов, репрезентирующих концепт «учеба», позволил сделать выводы о динамических процессах в пословичной картине мира и, соответственно, в системе ценностей носителя русской лингвокультуры.

На современном этапе меняется политическое и экономическое положение страны. Укрепление межгосударственных отношений дает возможность получать образование, как в отечественных, так и зарубежных учебных заведениях. При этом с ростом качества образования растет и его стоимость: *Образование дороже денег.* Данная пословица обладает двойным смыслом, один из которых относит образование к духовным ценностям и подчеркивает его необходимость и значимость. Надо сказать, что человек, находящийся в данной социокультурной среде и зная стоимость образования, скорее всего, воспримет данную пословицу как ироничное высказывание, подтверждающее тот факт, что сегодня образование является дорогостоящим, и не каждый может себе позволить получить высшее образование в отечественном вузе, не говоря уже о зарубежном. Данная пословица получает подобное значение за счет гиперболического эффекта, так как в современном мире деньги являются мерой всех товаров и услуг, в том числе и образования, которое получают за деньги.

Несмотря на то, что образование играет важную роль в жизни современного человека, оно не всегда является залогом высокооплачиваемой работы и материальной обеспеченности жизни. Так подобное мнение отражается в антипословице *Чтобы мало зарабатывать, надо много учиться*.

Линия «учеба - деньги» проходит во многих трансформированных пословицах. Если в оригинальных пословицах деньгам уделялась малая роль, то в антипословицах их значение превосходит значение учебы.

Исследователь Н.О. Лосский отмечал такую черту русского народа, как лень, которая отражена во многих русских пословицах и поговорках. Как было сказано, для многих возрастных групп учеба – это работа. Данное мнение нашло свое подтверждение в пословицах *Учеба и труд до добра не доведут* или в следующем трансформе пословицы *Век живи…живи, живи, а учеба не волк, в лес не убежит*. Последняя антипословица является синтезом пословиц *Век живи, век учись* и *Работа не волк, в лес не убежит*, поэтому носитель данной лингвокультуры знает оригинальное значение данных паремий и, используя их трансформ, намеренно преуменьшает значение данного явления [4].

Следующая пословица отражает мнение, что человек получает знания в течение жизни, а не, как это принято считать, за партой: *Мы учимся всю жизнь, не считая десятка лет, проведенных в школе.* Безусловно, это выражение утрировано, так как известно, что азы человек постигает в школе, там формируется база, позволяющая ему строить свою профессиональную жизнь. Просто школьные годы считаются беззаботными, это определенный этап в жизни каждого человека, который он вспоминает с теплотой и войдя во взрослую жизнь, понимает, что теперь у него появляются другие обязанности, ответственность, заботы.

В русском языке появились антипословицы традиционной паремии *Ученье – свет, а неученье – тьма*. Они основаны: 1) на игре слов: *Ученье – свет, а неученых – тьма, Ученье – свет, а неучей – тьма.* Здесь использование лексемы «тьма» показывает количественное значение, в отличие от оригинальной пословицы, в которой это же слово означало отсутствие света и могло быть интерпретировано, как «отсутствие света в умах». Кроме того, замена «неученье» на «неученых, неучей» воспринимается как переход от абстрактного к конкретному; показывает имеющийся результат, а не предполагаемый; 2) на комическом эффекте *Ученье – свет, а неученье с утра на работу* (пословица, одобряющая учебу, знания выдвигающая общепринятое мнение, что человек без знаний, без учения годится на другую, более тяжелую, грубую работу) и *Ученье – свет, а неученье – приятный полумрак* (пословица, противоречиво объясняющая учебу и отношение к ней), которая в свою очередь, является обобщением из молодежного афоризма *Темнота – друг молодежи*.

В современных пословицах уже подчеркивается не ум, а смекалка, изворотливость: *Умными мы зовем людей, которые с нами соглашаются.* Появляется саркастичное определение интеллектуального человека: *Интеллектуал – человек слишком умный, чтобы помнить простейшие вещи.* Считается, что умный человек многое необоснованно усложняет, тем самым, создавая себе проблемы.

Анализируя антипословицы, можно прийти к следующим выводам: в современный период важно быть не знающим, грамотным, а находчивым, смышленым, сообразительным человеком, иметь качества, которые в традиционных поговорках осуждались. Сейчас такие черты характера считаются значимыми, необходимыми для достижения конкретных целей.

В настоящее время очень редко обращаются к субконцепту «книга». Это связано с тем, что телевидение, средства массовой информации, Интернет вытесняют книги с художественными произведениями, учебники, справочники, словари, энциклопедии. Множество литературных произведений сейчас экранизировано, появилась масса шпаргалок, которые в упрощенной форме передают сюжет художественных произведений, что, в свою очередь, привело к тому, что резко сократилось число читателей книг. Это суждение отражается и в пословице *Читайте книги – некоторые из них специально для этого написаны,* где прослеживается призыв в ироничной форме о том, что, в век информационных технологий, книги предназначены для чтения.

Наряду с призывом читать книги бытует мнение об их бесполезности: *Сколько книги не читай – императором все равно не станешь,* которая подтверждает общепринятое мнение, что книга – это источник знаний, а знания не всегда важны в достижении цели, то и книга теряет свою значимость.

Таким образом, экономические, политические и социальные изменения в стране меняют отношение ко многим явлениям, формируют новое представление о ценностях отличное от предыдущего, складывающегося веками.

В результате анализа пословичной репрезентации познавательных, ментальных ценностей можно отметить, что, несмотря на важность науки, значимости учения, просвещения, разума, утверждаемых традиционными пословицами, в русских трансформах с сарказмом говорится о том, что выше оценивается смекалка, изворотливость, осмеивается усердие в учебе. Материальное благополучие приобретает большую силу, чем знания, обучение. Утрированно высказывается мнение, что даже знания могут быть куплены за деньги.

Паремии русского языка отражают те события, которые имели место в конце прошлого столетия, когда происходили изменения в политической и экономической системах во всех странах постсоветского пространства. В это время люди уделяли большое внимание материальной стороне жизни, на второй план ушли искусство, образование. Новые условия, в которые были поставлены люди, диктовали необходимость заниматься деятельностью, которая выведет их на новый уровень развития, менять свои профессии, искать способы выживания в новых экономических условиях. Все эти процессы нашли отражение в трансформах, которые высмеивают попытки изменения системы ценностей, те жизненные условия, в которые поместили народ, ту реальность, которая заставила людей поменять свои взгляды, жизненные позиции. Однако следует отметить, что со временем данные трансформы потеряют свою актуальность и, скорее всего, исчезнут в связи с появлением новых событий объективной реальности.

На основе вышесказанного можно сделать следующие выводы: язык незамедлительно реагирует на события и изменения, происходящие в жизни общества. В языке появляются новые понятия, выражения, паремии, отражающие современное видение тех или иных явлений или процессов, происходящих в данный момент в мире, на изменяющиеся ценности. Антипословицы – один из самых оригинальных и эффективных способов передачи нового видения традиционного, «активации» свежих идей и мыслей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вальтер Х. Антипословицы русского народа / Х.Вальтер, В.М.Мокиенко. СПб.: Нева, 2005. – 576с.
2. Федорова Н.Н. Современные трансформации русских пословиц. Автореф. дисс. …к.ф.н. – Великий Новгород, 2007.
3. Вальтер Х., Мокиенко В.П. Антипословицы русского народа. – СПб.: Нева, 2005. – 576с.
4. Лосский Н.О. Характер русского народа. - М.,1991.

ӘОЖ 4 И

МАХАББАТ ҚАЙҒЫСЫ

М. ЖАНБЫРБАЙ, Н. РАШИТОВА
студенттер, медициналық колледжі, Павлодар қ.
Ж. МУСИНА
ғылыми меңгеруші

“Махаббат теңеу емес өлеңдегі,
Емес ол аңыз болған ел ермегі,
Махаббат болмаса егер, зарлап Жібек,
Қозы үшін сұлу Баян өлер ме еді”.

Махаббат – адам жанының асыл қасиеті, асқақ мұраты, таным тұғыры, риясыз, ынтық, нәзік сезімі.

Шынымен де, махаббат барша сезімдердің жиынтығы. Оны жоқ деп айтудың да қажеті шамалы. Мысалға, «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» пьесасын алайық. Әр дәуірдің өзінің Қозысы мен Баяны болады. Уақыт өте келе олардың есімдері де тарих парақтарында алтын әріппен жазылып қалады.

«Қозы Көрпеш – Баян сұлу», бұл – керемет пьеса. Қазақ әдебиетінде фольклор саласында бұдан артық жазылған туынды жоқ деуге болады. Тілі де, сюжеті де жақсы. Ал бүгінгі жастардың көзімен, яғни реалистік көзқараспен қарағанда осы пьесаның аяғында шеберлік жетпей қалады. Махаббат үшін өлу қазіргі заманда дәлелі жетпесе ешкімді де сендірмейді.

Мәселен, Қозы көрпеш – Баян сұлу жырында, екі ғашықтың бір –біріне деген адал, пәк, кіршіксіз таза сезімдері суреттеледі. Екеуі бастапқыда бір –бірін көрмей ғашық болады. Ал, көргеннен кейін олардың арасындағы сезімдері үдей түседі. Жырда Қозының Баянға деген сезімі туралы көп баяндалады. Қай нұсқасында болсын, оның Баянды сүюшілік сезімін баса суреттеуге тырысады.

Қозы Көрпеш көне заманда адал махаббат пен таза сүйіспеншілікті іздегендіктен, поэмада да, оқырмандар ұғымын да жағымды образдардың бірі болып табылады. Ол алдынан шыққан қиыншылықтарға қарамастан, өз сезіміне берік болып, шынайы махаббаттың бар екендігін дәлелдейді. Ал, Баян сұлу, ақылды да инабатты. Ақылына көркі сай Баян сүйгеніне ешкімді ауыстырмайтын, өзінің атына берік, өз сезімі үшін күресе білетін жағымды кейіпкердің бірі.

Махаббат оқиғасында әрқашанда екі ғашықтың арасына түсетін жағымсыз кейіпкер де болады. Оны, айтпасақ та барша адам біледі. Қозы мен Баянның арасына түскен жағымсыз образдың бірі – Қодар. Тіпте, ел аузында екі ғашықтың зиратының басында екі әдемі өсіп тұрған гүлдің ортасында тікенекті гүл өсіп тұр дегенде ұғым бар. Адамдар оны келіп жұлып алып тастаса да, ол гүл қайта шығады екен-мыс. Әрине, ең соңында екі ғашықтың қосылмағаны көңілге кірбің түсіреді.

Мысалы, Англияның Шекспир жазушысының шығармаларын алатын болсақ, онда оның «Ромео және Джульетта» да фольклор негізіне құрылған туынды. Оның да финалында екі жас бірдей қаза табады. Қараңыз, дәруіш келіп, Ромеоны уақытша ұйықтатып кетеді. Джульетта ұйықтап жатқан Ромеоны өлдіге санайды да өзіне қол жұмсайды. Ал дәруіш арбап ұйықтатқан Ромео оянып, түрегелгенде өзінің ұйықтағанын білмей, өлдіге санаған Джульеттаның қаза тапқанын көреді. Сол уақытта қыздың өліміне өзінің себепкер болғанына, әрі махаббат күйігіне шыдай алмаған ол у ішеді. Көрдіңіз бе, бұған оқырман сенеді. Өйткені, Ромеоның өліміне себепкер болып тұрған жалғыз махаббат қана емес, Джульеттаның жазықсыз қаза табу өкініші де бар. Бұл жерде өкініш деген екінші тақырып шығып отыр. Міне, бұл өлім дәлелді. Ал «Қозы Көрпеш – Баян сұлуды» алатын болсақ, оның басты кейіпкерлері бір-біріне ғашық болғандықтан қаза табады. Рас, ауыз әдебиетінде солай жазылған, оған жеткілікті дәлел таппай, қайталай салу жазушы шеберлігінің кемдігінен деп ұғамын. Шынымды айтсам, махаббат үшін өліп-қырылып жатқан қазақ қыздарын көргенім жоқ. Көркем шығармаға жеткілікті дәлел табу – шеберліктің үлкен үлгісінің бірінен саналады. «Ромео мен Джульетта» және басқа трагедияларында Шекспир қайырымдылық пен әділеттілік туралы ізгі, батыл адамдар армандарының жүзеге аспайтындығын көрсетті. Ол күшті, ер жүрек кейіпкерлерді, олардың жоғары сезімдерін – сүйіспеншілік пен достықты, адалдық пен ерлікті мадақтады. Шекспирдің кейіпкерлері тағдырдың әлсіз құрбандары емес, олар қиналады және махаббат үшін күреседі, бірақ дүниені өзгертуге қабілеттері жетпейді. «Ромео мен Джульетта» пьесасы 2013 жылы алғаш рет Семей қаласында қазақ тілінде қойылды. Ал «Қозы Көрпеш Баян сұлу» пьесасын жазған Ғабит Мүсірепов кейінгі жылдарда да бүкіл қазақ драматургиясының тамаша туындысы болып табылады. Шығарма 1939 ж. сәуір айында жазылып біткен.Трагедия алғаш рет Қазақ академиялық драма театрында режиссер М.Г. Насоновтың сахналауымен 1940 ж. 29 сәуірде көрермен назарына ұсынылған.

УДК 81’ 25

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ НАУЧНОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ЛЕКСИКИ

А.О. ЖИЕНБАЕВА
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Данная статья посвящена особенностям медицинских текстов и проблемам их перевода.

Как утверждают многие ученые, злоупотребление иностранной лексикой в печати превратилось в настоящее бедствие. В многочисленных публикациях в периодической медицинской печати, монографиях, учебниках, диссертациях встречаются примеры, когда наукообразный язык скрывает элементарную банальность или отсутствие всякой мысли.

Перевод медицинских текстов является одним из самых сложных и трудоемких. Это связано с тем, что данный вид перевода имеет ряд особенностей. Основной сложностью его наличие в тексте специальных терминов.

К медицинским текстам относятся: эпикриза, протокол диагностического исследования или проведенной операции, результаты лабораторных тестов, функциональные исследования, данные для пациента и/или врача, листок-вкладыш к медикаменту (инструкция по применению), а также рекомендация по лечению, публикация о деятельности медицинского учреждения и научная статья по каком-угодно разделе медицины. Точно подсчитать подразделы и тем более конкретные специализированные направления невозможно.

Р.Г. Костомаров считает, что характерной особенностью таких публикаций и выступлений является практика заимствования терминов из чужих наук и языков. Слова «нарратив», «реперный», «рессетинг», «стрипинг», «экспекторация», «ретенция», «прецизионный», «трансфекция», «ремоделлинг», «супернатант» и сотни подобных создают некий запас модных, не очень понятных, но всепригодных слов, без которых мы, якобы, не можем обойтись. В то же время следует понимать, что точная терминология в большой степени характеризует уровень науки. Использование терминов – необходимое условие для языка и науки. Развитие их идет параллельно, так как каждое новое понятие должно быть точно зафиксировано словом-термином.

Известно, что термины (от лат. terminus – предел, граница) – это слова, дающие точное обозначение предметов, явлений, процессов в какой-либо специфической области, например в медицине. Непременными требованиями к ним являются полная определенность значения и устойчивость определения.

Современная медицинская наука пользуется, в основном, латинскими терминами или лексическими элементами греческого языка. Часть медицинских терминов устарела и выходит из употребления, другие меняют свое значение, а для выражения новых научных понятий возникают новые термины.

Строгость и однозначность научного термина, точное соответствие предмету (понятию) – это те качества, которые отражены и в номенклатурных кодексах разных отраслей медицины. Термину противопоказаны экспрессия, побочные ассоциации и прочие черты, свойственные художественному слову.

В каждом термине принято рассматривать его этимологию (происхождение) и семантику (смысловое значение). Современная семантика (толкование) медицинского термина зачастую не совпадает с его этимологией.

Медицинская терминология – это язык, на котором общаются врачи различных специальностей. Он должен быть ясным для читателя и слушателя по отношению к понятиям. Наиболее приемлемыми для существования в медицинской терминологии следует считать те слова, которые приняты большинством специалистов, по-

нятны всем и отражают суть явления или предмета. Смысловое значение того или иного термина в медицине только тогда становится всеобщим достоянием, когда оно зафиксировано точным термином, не допускающим различных толкований, простым, однозначным.

В научной медицинской литературе иностранных терминов, зачастую наблюдается бездумное копирование так называемых европеизмов, чаще всего заимствованных из английского языка. Так, в работе И.П. Лапина «Зачем «копинг», когда есть совладание» автор подчеркивает: «… вкрапление термина «копинг» в русскую речь режет слух. Специальная литература пестрит словами «копинг-поведение», «копинг-стратегия», «копинг-ресурсы», «копинг-профилактика», «копинг-развитие» и другими «копинг-».

Современная медицинская терминология, встречающаяся в медицинской печати, разделена на несколько групп. Надо отметить, что к терминам **первой** группы, как правило, относятся термины давно вошедшие в медицинский язык, упрощают общение специалистов и составляют определенную и неотъемлемую часть повседневной медицинской лексики. Например, «резидуальный» (лат. residuus – оставшийся от проявления болезни), «фертильность» (лат. fertilus – плодовитый, способный к деторождению). Подавляющее большинство здесь составляют термины, заимствованные из двух классических языков медицины – греческого и латинского. В основном они имеют интернациональное применение.

Вторую группу представляют термины известные и часто употребляемые, но не являющиеся необходимыми в медицинском профессиональном языке. Например, термин «кадастр», тождественный слову «реестр», происходит от французского «cadastre» – лист, реестр; «иммунные депозиты» (лат. depositum – вещь, отданная на хранение, вклады, сбережения); «биологическая нерентабельность» (нем. rentable – доходный, показатель эффективности производства). Эта группа терминов заимствована из других дисциплин (экономика, история, право). Использование их, особенно в сочетании с общепринятыми, обогащает врачебную лексику.

Особое неприятие у многих врачей вызывает **третья** группа терминов, которая является транскрипцией иностранных слов, так называемых европеизмов. Их количество за последние годы неуклонно растет и, в первую очередь, за счет заимствований из английского языка. Безусловно, термины «прецизионный» (англ. precise – точный, определенный), «верифицированный» (англ. verify – проверять) не вызовут сомнений у знающих английский язык. Получая широкое распространение, они могли бы стать понятными для большинства врачей, обрастая русскими синонимами. Но чаще происходит обратное. Неточность, двусмысленность в толковании малоизвестных английских транскрипций (иногда просто «калек» с английских слов и выражений) вносят спорность в понимание той или иной научной работы. Поэтому в большинстве случаев целесообразно заменять малоизвестные транскрипции того или иного термина на точно соответствующие и равноценные им по смыслу русские синонимы.

В качестве иллюстрации можно привести ряд терминов [7]:

«дефиницирует» – вместо «определяет»;

«может перцептироваться» – по-русски «может восприниматься»;

«симультантные» – по-русски «одновременные»;

«денотатирует» – вместо «обозначает»;

«интеракция» – вместо «взаимодействие»;

«каузальная связь» – вместо «причинная»;

«реплицировать» – вместо «воспроизводить»;

«предикция» – вместо «предсказание».

Почему нельзя вместо «компремированный» сказать «сдавленный»?

В одной из работ термин «гендерный», например, употребляется автором в сочетании с другими словами чуть ли не через строчку: «гендерные барьеры», «гендерный статус профессии», «гендерный стереотип», «гендерная закрытость», «гендерный дисбаланс», «гендерная коррекция» и т.п. Все подобные выражения, не давая никаких новых знаний, вызывают у читателя раздражение, поскольку усложняют понимание информации, объем которой в наш век прогрессивно растет.

Четвертая группа терминов (псевдонаучная) представляет собой терминологические сочетания, не всегда корректные по содержанию и даже спорные; они в своей совокупности часто не несут смысловой нагрузки, а иногда и отрицают друг друга. Так, мы можем встретить «менингеальную ретордацию», «флюктуирующий нистагм», «гетацидный возраст», «семейную агрегацию ревматизма» (лат. aggregatio – присоединение, объединение однородных или разнородных частиц в одно целое посредством физических сил сцепления). Неоправданное и довольно частое применение их в медицинской литературе приводит читателя к ошибочному пониманию трактовок автора той или иной описываемой патологии, да и затрудняет понимание работы.

Пятую группу составляют термины-словосочетания, которые составляют лингвистические измышления авторов. В некоторых из них сложно разобраться даже подготовленному читателю. Так, в одной из работ приводится такая фраза: «Основной вывод выборочного исследования о различии параметров сравниваемых групп был обобщен и перенесен на соответствующие генеральные совокупности». В другой: «Очередность появления вторичных половых признаков была нарушена опережением полового оволосения» или в третьей: «Исследование популяции подростков» (лат. populatio – совокупность особей одного вида, способных к свободному скрещиванию и обладающих общим генофондом).

В **шестую** группу можно объединить термины, представляющие собой собственные изобретения авторов. Например, все известные словари и энциклопедии не дают перевода или объяснения значения слов «валиди-

зация» или «индигенный». Или такое слово как агропедоценоз, состоящее из трех корней: агро (греч. agros – поле) соответствует значению «агрономический», педо [греч. pais (paidos)] – дитя; ценоз (греч. koinos) – общий. Таким образом, читатель должен понимать, что это есть не что иное, как совокупность детей, населяющих общий участок среды обитания. Значение же таких терминов как «супернатант», «ирритативный характер изменений», «путативный риск», «фликты», «проймint-феномен» оставляет широкий простор для фантазии читателям, поскольку толкование их не найдено в общеизвестных медицинских словарях.

Наконец, в последнюю, **седьмую**, группу можно внести термины, которые в силу своей всепригодности употребляются часто и повсюду. Редко встретишь номер медицинского журнала, сборник научно-практических работ, монографию, которые обошлись бы без «эпидемиологии», «скрининга», «мониторинга» и т.п. Каждый из этих терминов в сочетании с другими заполонил все медицинские издания. Возьмем к примеру «скрининг»: скрининг селективный, неонатальный, гормональный, иммунологический, скрининг на бактерурию, скрининг-анкетирование, методы скрининга и т. д.

Стоит отметить, что данное деление является условным и не имеет четких границ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Костомаров Р.Г. О языке диссертаций. Alma mater 2001; 6: 32–33.
2. Циммерман Я.С. «Западноевропеизмы» и их место в современной русской медицинской терминологии. Клиническая медицина 2000; 1: 59–63.
3. Лапин И.П. Зачем «копинг», когда есть «совладание»? Социальная и клиническая психиатрия 1999; 2: 57–59.
4. Лапин И.П. Загрязненный русский язык в современном психологическом и медицинском научном лексиконе. Социальная и клиническая психиатрия 2002; 1: 100–102.
5. Циммерман Я.С. Терминологические проблемы в кардиологии и других разделах медицины. Клиническая медицина 1998; 3: 58–62.
6. Ровда Ю.И., Ровда Т.С. Современные аспекты артериальной гипертензии и метаболического синдрома у подростков. Педиатрия 2002; 4: 82–86.
7. Большой иллюстрированный словарь иностранных слов. М; 2002; 958 с.

ӘОЖ 882.151.212.2-32-93

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ БАЛАЛАР ӘҢГІМЕЛЕРІНДЕГІ ТАРТЫС ЖӘНЕ КЕЙІПКЕР МӘСЕЛЕСІ

А.С. ЖУМАБЕКОВА
магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
Қ.П. ЖҮСІП
ф.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Әңгіме ұғымының жанрлық сипатын айқындайтын болсақ, «Әңгіме – бұл қысқа новелладан гөрі сюжет арқауы қиындау құрылатын, өмір құбылыстарын ықшамдап түйгенімен, оған терең мағыналы идея сыйғызып, болмысты сатылатып, дамытатын өте елгезек, икемді форма. Негізгі мақсат – бір ғана мәселенің, бірер ғана кейіпкердің төңірегіне бағыныңқы болу. Әңгіме жанрының өзіне тән басты қиыншылығы сол, ол қашанда қиыннан қиыстырып, қысқа жазылады» [1.342].

Әңгіменің өзіндік ерекшелігін З.Қабдолов Паустовскийдің мына сөздеріне сыйғызады: «Әңгіменің ең елеулі ерекшелігі – жинақылығы, ал «нағыз күшті, нағыз құдіретті проза – жинақы проза», одан басы артық айтпауға болмайтын шындық қана қалған... Жинақылық – мұқият мықтының ісі [2.303].

«Әңгіме – шеберлік мектебі» десек, бұл шағын жанрдың балалар әдебиетінде арқалар жүгі ауырлаған. Себебі, балалар жазушысы болу табиғи дарын мен шеберліктің, терең сезімталдық пен үшқыр қиялдың қиысып, гармонияда, яғни үйлесімділікте болуын қажет етеді. Осы орайда В.Г.Белинскийдің балалар жазушысының болмысын тұжырымдаған кесек ойы біздің ойымызды шегелей түседі. «...должно родиться, а не сделаться детским писателем. Это своего рода призвание. Тут требуется не только талант, но и своего рода гений...

Да, много нужно условий для образования детского писателя: нужна душа благодатная, любящая, кроткая, спокойная, младенчески простодушная, ум возвышенный, образованный, взгляд на предметы просветленный, и не только живое воображение, но и живая, поэтическая фантазия, способная представить все в радужных образах. Разумеется, что любовь к детям, глубокое знание потребностей, и оттенков детского возраста есть одно из важнейших условий» [3.1].

Балалар жазушысына қойылатын талаптар бір төбе, ал енді балаларға арналған әңгемелерде тартыстың рөлі қандай екенін ашып көрейік.

Алдымен тартыс дегеніміз не? Ғалым А.Байтұрсынов «Әдебиет танытқыш» еңбегінде көркем шығармадағы тартыс мәселесін: «Тартыстың өзі басты-басты тарау болып бөлінеді. 1. Мерт яки әлектекті тартыс (трагедия). 2. Сергелдең яки азапты тартыс (драма). 3. Арам тер яки әурешілік (комедия)» деп тұжырымдайды [4.163].

Сонымен бірге, ғалым айтыс-тартысты сындар әдебиеттің бір түрі деп, оның ақындар айтысынан, өлеңдерінен мүлде бөлек дүние дейді. Ұқсастығы тек айтыс деген атында дейді [4.175].

Әдебиеттанушы ғалым Б.Әбдіғазиұлы тартыс туралы: «Тартыс – көркем шығарманың тынысын түзеп, жүрегін соқтыратын қуатты құрал. Оның астарында ілгерілеу де, даму да, бір сөзбен айтқанда, мәнгілік даму бар» [5. 30] дейді.

Ш.А. Уәлиханов тартыстың басқа да қырларына назар салғызады. «Конфликт – мойнына көптеген маңызды міндеттер мен аспектілерді алатын әдебиет пен өнердегі негізгі проблемалардың бірі. Сонымен қатар, бұл жазушының позициясы, оның өмірге деген көзқарасы. Осы арқылы суреткер қоғам дамуының негізгі тенденцияларын бойына жинақтаған типтік характерді жасайды» [6. 61].

Л. Шепилованың тартысқа берген анықтамасы әңгімедегі тартыс сипатын кейіпкерге тірейді: «Конфликт – мінездері қарсы, өмірлік талаптары, ойлары қарама–қайшы келетін персонаждардың күресі, қақтығысы» [6. 66]. Бұл анықтама қазақ әдебиеті энциклопедиясындағы тартыстың анықтамасына сәйкес келеді: «Тартыс, конфликт – көркем шығарма мен ондағы образдар арасындағы арақатынастар принципін айқындайтын қайшылықтар жүйесі, қарама–қарсылық... Тартыс көбінесе шығарманың шешімінде шешіліп отырады... тартыс әдеби қаһарманның өзін қоршаған ортаға деген көзқарасымен, басқа кейіпкерлермен, кейде өз–өзімен қарым–қатынасқа түсуінен айқындалады» [7. 619].

Белгілі балалар әдебиетінің зерттеушісі Б.Ыбырайымның пайымдауынша, жетпісінші жылдарға дейін балалар прозасында «үгітшілдік, арзан өнегелілік, қарадүрсінділік пен қарабайырлық» [8. 64], өмірлік мысалды көркемдік қиял қазанында қорытпай, талғаусыз ұсынатын дидактика басым болды. Басы артық көріністер, қосаяқ арасында бос жүрген кейіпкерлер, олақ композиция, сылбыр сюжеттік желі немесе орнын таппай тұрған оқиға, кескін–келбеті, эстетикалық жүгі бұлыңғыр кейіпкерлердің болуы сол кездегі балалар әдебиетінің басты кемшілігі болған.

Тартыссыз, кеңестік идеология тұрғысынан жазылған, сюжет желісі босаң, арзан үгітшілдікке бастайтын, кейіпкерлері әрекет үстінде көрінбей, авторлық баяндаумен мінезделген туындылар 1950-1960 жылдардағы балалар әңгімелерінде көрініс тапқан.

Мінезсіз адам болмайтын болса, характерсіз әңгіме де болмауға тиіс. «Характерсіз әңгіме – өң–түссіз, бітім–болмысыз бірдеме, ыстық қансыз құр сүлбе. Ондай туындының сөлін білу түгілі жанрын ажыратудың өзі күш» [9. 248].

Тартыс – шығарма кейіпкерлерінің өзара қарым–қатынастарындағы қайшылықтар жүйесі және автордың позициясын көрсететін шығарманың негізгі шешуші элементі, тартыс – дамудың белгісі. Ол көркем шығарманың әрі объектісі, әрі ондағы қозғаушы күш. Тартыс кейіпкерді ашуда маңызды рөл атқарады.

1950-60 жылдары жазылған балалар әңгімелерін талдау арқылы сол дәуірдегі кейіпкер туралы мынадай байлам жасадық: кейіпкер сомдауда бірқатар балалар жазушылары адамның бойындағы жаман мінез-құлықтарға баса назар аударып, игілік, адалдық, мейірімділік, жалпы адамгершілікке бастаса («Қорқақ» М.Иманжанов, «Қараш неге ұялды» Ө.Тұрманжанов, «Компас» Б.Соқпақбаев), бірі жеткіншектер арасындағы сүйіспеншілік мәселесіне соғып өтеді («Хат» Б.Соқпақбаев, «Бала ғашық» Л.Қоныс), ал енді біреулері балалық шақтың балғын сәттеріндегі алуан қызықты жайларды «Мәтіш шешей», «Көк ат көпірден құлады» Қ.Қайсенов) шертеді. Бала психологиясы, ішкі жан дүниесі, ойлау, қимылдау әрекеті, сол әрекеттердің психологиялық мотивировкасын дәл беруге тырысу байқалады.

1970-80 жылдар – балалар әдебиетіндегі гүлдену, дамудың кезеңі. Бұл жылдары балаларға арналған шығармалар көп жазылып, сыншы қаламгерлердің тезіне ілінуі әдеби процестің динамикада болғанын көрсетеді.

1970-80 жылдардағы балалар прозасы басқа кезеңдерге қарағанда біршама кеңірек зерттелді. Б.Ыбырайымның 1985 жылы шыққан «Ой мен сөз» еңбегі, 1997 жылы шыққан «сырлы әлемі» (Қазіргі қазақ балалар прозасы), Қ.Ергөбектің «Арыстар мен ағыстар» еңбегінің 3-кітабы, К.Нұғыбаеваның «Детская литература Казахстана 1970-80 г» атты диссертациясы (1984), З.Серікқалиевтің «Ақ жол» кітабы, Ә.Өтегеноваың «Қазақ балалар әңгімесінің көркемдік ерекшеліктері» (1991) диссертациясы т.б. зерттеу еңбектері балалар прозасындағы жаңа көркемдік табыстар, жанрдағы тың талпыныс, балалар прозасының тақырыптық аясын зерделейді.

80 жылдары «Жұлдыз», «Қазақ әдебиетінің» беттерінде Ә.Бөпежанова, Б.Ыбырайым, Б.Абылқасымов, Қ.Ергөбек, З.Серікқалиевтің балалар прозасы мәселелеріне арналған мақалалары шығып жүрді.

70-80 жылдар тек қазақ прозасы үшін ғана емес, бүкіл Одақтас халықтардың балалар әдебиетінің құлаш сермеген кезеңі болды. В.Медведевтің, А.Алексиннің, Ю.Железниковтің, А.Приставкиннің шығармалары, ТМД республикалары ішінде Х.Тоқтабаевтың «Сиқырлы тақия», «Сары дию», «Диюдың өлімі», «Кек алушының алтын басы», М.Асимовтың «Томирис», «Ширак», «Ибн-сина», «Науайы», «Ұлықбек туралы повестерін», Л.Махмұдовтың «Ескі дутардың сыры», «Бүркіт алып қашқан бала», «Қапқа тығылған адам» туындыларын, қырғыз әдебиетінен Ш.Бейшеналиевтің «Мүйізді қозы», «Қычан», «Сарбайдың ұлы», украин әдебиетінен Г.Тюттюнник, Н.Костенко, В.Шевчук шығарамаларын, белорустық В.Короткевичтің «Ақ қанаттың астындағы жер», П.Мисконың дүниелерін атауға болады.

«Сол сияқты шығармаларда өткір тартыстар құрылуын, әрі тек моральдық қақтығыстар мен келіспеушіліктер емес, толыққанды, табиғи өмірлік-әлеуметтік тартыстарға айналғанын да атап айту керек. Ұнамды және ұнамсыз кейіпкерлердің арасындағы стандарт, штамп тартыстар емес, енді алдын-ала болжап білуі қиын, өмірдің өзіндегідей күрделі қайшылықтар көбірек көріне бастады» [8. 209].

1970-80 жылдардағы балалар прозасы, оның ішінде әңгіме жанрында қандай өзгешеліктер болды десек, балалар өмірі бұл кезеңде әр түрлі қырынан суреттелгенін айта аламыз. Балалар фантастикасының дүниеге

келуі де бұл дәуірдің межесінде екенін ұмытпаған лөзім. Бұл жылдардағы фантастика саласындағы ізденістер Т.Баймаханов, А.Мархабаев, Т.Сүлейменов шығармаларынан аңғарылады.

70-80 жылдардағы балалар прозасындағы тағы бір елеулі ерекшелік ретінде жазушылардың балалар әрекетінің психологиялық сырына үңілуге немесе балалардың қылық-қимылын, іс-әрекетін психологиялық тұрғыдан дәлелдеуге ден қойған.

Балаларға арналған басылымдардың бірі – «Балдырған» журналы десек, Қ.Ергөбектің «Балдырған» журналының бір жылдық, яғни 1981 жылғы тәжірибесіне жасаған талдауы көңіл бөлерлік. «Ойлап қарасақ, журналда жыл көлемінде жарияланған прозалық шығармалар өзінің тақырыптық, жанрлық ерекшелігімен қазақ балалар әдебиетінің қазіргі таңдағы ортақ табиғатына ұласып, сабақтасып жатады екен. Жетістік те, кемшілік те ортақ» [10. 166].

Қ.Ергөбектің зерттеуінде Жәнібек Кәрбозиннің «Кім үлкен», «Ұмытшақ», «Не деу керек», М.Гумеровтың «Көлеңке», «Әдемі бәкі», Е.Мырзахметовтың «Саян ұятқа қалай қалды», Қ.Исабаевтың «Жылу», Ш.Күмісбаевтың «Қарагөз», С.Қалиевтің «Бәсеке», Ә.Шынбатыровтың «Күнді сүйген», «Талапты», М.Төрежановтың «Сағидолла және қала балалары», Б.Әділовтың «Бөрібасар», Т.Аязбаевтың «Ақыл тіс» секілді әңгімелері ерекше атауға тұрарлық деп бағаланған.

Ақыш Ботагөз Өтегенқызы «Балалар прозасындағы жеткіншектер бейнесінің жасалуы» атты диссертациясында 90 жылдардағы балалар әдебиетінің жағдайы туралы былай дейді: «Ал 90 жылдардың ортасына жетер-жетпестен-ақ осы қатардың күрт сетіней бастағаны байқалады. Оған бірінші себеп – табиғат заңдылықтарына орай біраз жазушының өмірден озып кеткендігі болса, кейінгі буын қаламгерлердің өз саласымен айналысуды сиреқсетіп немесе мүлде қойып кеткендігі себеп болғаны даусыз. Осының салдарынан XXI ғасырдың басына қазақ балалар прозасы жарияланған шығармалардың сан жағынан болсын, сапа жағынан болсын өзінен алдыңғы кезеңге қарағанда едәуір ойсырап жетті» [11. 36].

Б.Ыбырайым «Сырлы әлем» кітабында [8. 64]: «Бүгінгі балалар әңгімесі тақырыптық-проблематикалық жағынан кешегі кеңестік өмірдің барлық салаларын дерлік қамтыған деуге болады. Жетпісінші жылдарға дейінгі балалар прозасында жиі кездесетін үгітшілдік, арзан өнегелілік, қарадүрсінділік пен қарабайырлық, өмірлік мысалды көркемдік қиял қазанында қорытпай, «сол бойында» талғаусыз ұсыну, дедектетіп сүйрейтін дидактика некен-саяқ ұшырасады. Сол сияқты басы артық көріністер, қосаяқ арасында бос жүрген кейіпкерлер, олақ композиция, сылбыр сюжеттік желі немес орнын таппай тұрған оқиға, кескін-келбеті, эстетикалық жүгі бұлыңғыр кейіпкерлер де сирек. Оның есесіне айтар ойы ажарлы да астарлы, сыры да сымбатты да көз тартатын шынайы характерлер молырақ кездеседі» дейді.

Ал қазіргі балалар әдебиетінің ахуалы қандай екенін толық бағдарлай алмауымыздың бір себебі балалар әдебиеті сынының жалқаулығынан, жетістіктерді жария ету жоқтығынан, балалар жазушыларына қолдаудың аздығынан, балалар әдебиетіне көзқарастың баяғыша селқос болуынан. Сын аз, сол себепті әдебиет шыңдап дамымай жатыр.

XXI ғасырдың балалары өзінің ойлау қабілеті, таным-түсінігі, мүмкіндіктері мен мұқтаждықтары жағынан өткен ғасырдың елуінші жылдарымен салыстырғанда, әлдеқайда алда, биікте тұр. Себебі сонау жылдары велосипед, қағаздың өзі таңсық нәрсе болса, балалар ұшқыш, мұғалім болам деп армандаса, қазіргі заман балаларының арман-мақсаттары мүлде басқа. Қазіргі кезде төменгі сыныпта оқитын балалардың өзі компьютерден бас алмайды, ұялы телефонды үлкендерден қалыспай ұстайды, кітапханаға баратын бала аз, техниканың дүрілдеп дамып тұрған заманында баланың таным-түсінігі де, арман-мұраты да өзгерді.

Тартыс – мінездері қарсы, өмірлік талаптары, ойлары қарама-қарсы келетін кейіпкерлердің күресі, қақтығысы, көркем шығарма мен ондағы образдар арасындағы арақатынастар принципін айқындайтын қайшылықтар жүйесі, қарама-қарсылық қана емес, тартыс – көркем шығарманың тынысын түзеп, жүрегін соқтыратын қуатты құрал. Оның астарында мәңгілік даму бар, ол – мойнына көптеген маңызды міндеттер мен аспектілерді алатын әдебиет пен өнердегі проблемалардың бірі, жазушының позициясы, өмірге деген көзқарасын білдіретін көрсеткіш, типтік характерді жасау құралы. «Конфликт – и объект произведения, и форма его развертывания. В конфликте проявляются человеческие характеры. Бесконфликтность вредит не только сюжету, она убивает драматические характеры» [12. 64].

Шынында да, тартыссыз немесе тартысы бәсең шығармаларды оқу онша қызықтырмайды. Өмір де солай. Адам көңілі бірқалыпты тұрмысты сүймейді, тартыс, шиеленіс, қақтығыс бәсеке – міне, адамды орнынан қозғалтып, жандандыратын күш. Тартыста адам характері ашылады, тартыс характер эволюциясын жасайды. Тартыс адамды әрекетке жұмылдырады. Әрекет арқылы адамның мінезі ашылады.

«Тартыс жалған, жасанды болған жерде сюжет желісі босаң тартады, ал босаң тартқанда, характер де шала-жансар. Тартыс та, сюжет те, характер жасаудың құралы» [13. 126].

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Материалы республиканской научной конференции молодых ученых, студентов и школьников «IV Сатпаевские чтения», г.Павлодар, 2006 г. В 15т. Т 2 / ПГУ С.Торайгырова; – Павлодар, 2006. -412 с.

2 Қабдолов З. Сөз өнері / З.Қабдолов. –Алматы: Санат, 2002. -360 б.

3 Детская литература: учеб. Пособие для студентов пед. Институтов / Я.А.Черняевская. –Москва:Посвящение, 1987. -447с.

4 Байтұрсынов А. Тіл тағылымы / А.Байтұрсынов. –Алматы: Ана тілі, 1992. -448 б.

5 Әбдіғазиев Б.Ғ. Мұстафин мұраларының мәңгілік тұғыры / Б.Әбдіғазиев. –Қарағанды: ҚарМУ, 2005. -432 б.

6 Уәлиханов Ш.А. Қазіргі қазақ прозасы шағын түрлерінің поэтикасы: Филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін жазылған диссертация / Ш.А.Уәлиханов. – Алматы. 1997. -235 б.

7 Қазақ әдебиеті: Энциклопедия. –Алматы: ҚР Білім және ғылым министрлігі, Қазақстан даму институты, -1999. 750 б.

8 Ыбырайым Б. Сырлы әлем: Қазіргі қазақ балалар прозасы / Б.Ыбырайым. –Алматы: Ана тілі, 1997. -224 б.

9. Бердібаев Р. Роман және заман / Р.Бердібаев. –Алматы:Жалын, 1967. -354 б.

10 Ергөбеков Қ. Арыстар мен ағыстар. 3 кітапта / Қ.Ергөбек. – Алматы: Өркениет, 2003. -368 б. -3 кітап.

11 Ақыш Б. Ө. Балалар прозасындағы жеткіншектер бейнесінің жасалуы: Филология ғылымының кандидаты дәрежесін алу үшін жазылған диссертация / Б.Ө.Ақыш. –Алматы. 2006. -279 б.

12 Хасенов М. Ұнамды образ және типтендіру: Филология ғылымының кандидаты дәрежесін алу үшін жазылған диссертация / М.Хасенов. –Алматы. 1966. -279 б.

13 Сыдықов Т. Мұрат пен міндет: әдеби-сын мақалалар / Т.Сыдықов. –Алматы:Жазушы, 2003. -240 б.

ӘОЖ 882.151.212.2-32-93

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ БАЛАЛАР ӘҢГІМЕЛЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ

А.С. ЖУМАБЕКОВА
магистрант, С.Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
Қ.П. ЖҮСІП
ф.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Әңгіме шындық пен өмір құбылыстарының концептуалдық көріністері мен түсінігін анықтайды. Шағын жанрға жүгіну – кейіпкердің қоршаған орта мен ондағы өзінің орны жайлы көзқарастарын қалыптастыратын тәсілдер мен жағдайларды анықтап, кейіпкердің өзіндік дамуының динамикасын, ересек адамдармен қарым-қатынасын бақылауға мүмкіндік береді.

«Әңгіме – шеберлік мектебі», сондықтан балалар әдебиетінде әңгіме жанры әрі қиын, әрі қызықты жанр болып саналады. В.Г.Белинскийдің «должно родиться, а не сделаться детским писателем» деген сөзіне сүйенсек, жазушы болу оңай емес, ал балалар жазушысы болу үшін тіпті, табиғи талант керектігін айтамыз.

Қазақ балалар прозасы, оның ішінде әңгіме жанрының зерттелуіне көшпес бұрын, шағын жанр ретінде әңгіменің қазақ әдебиетінде зерделену бағытын қарастырсақ.

Өткен ғасырда «Жұлдыз» және «Қазақ әдебиетінің» беттерінде прозаның шағын түрлері мәселелеріне арналған «дөңгелек үстелдер» мен пікіралмасулар жүргізілді. Нақты еңбектерді атайтын болсақ, олар: Б.Наурызбаевтың «Бейімбет Майлиннің эпикалық жанрадың шағын түрлері» (1963) атты кандидаттық диссертациясы мен «Бейімбет Майлин творчестволық шеберлігі» (1973) атты докторлық диссертациясы, Х.Әдібаевтың Ғ.Мүсірепов шығармашылығына арналған «Талант, талғам, тағдыр» (1971) атты докторлық диссертациясы, З.Қабдоловтың әңгіме жанрына арналған диссертациясы, кейін «Жанр сыры» (1964) атты кітап болып шыққан, Б.Байтанаевтың фольклор мен әңгіменің арақатынасын зерделеуге арналған диссертациясы, кейін 1987 жылы кітап болып шықты. Т.Нұртазиннің «Бейімбет Майлин творчествосы» (1966) атты монографиясының бір бөлімі де әңгіме жанрына арналған.

1960-1980 жылдардағы қазақ әңгімелері стильдік, тілдік ерекшеліктері, тақырыптық-проблемалық аспектілері, типологиялық ерекшеліктері тұрғысынан біршама зерттелген. Мәселен, 1960-1970 жылдардағы қазақ әңгімелері С.Шарабасов пен Р.Рүстембековаңың зерттеу еңбектерінде талданды.

Р. Рүстембекова «Қазіргі қазақ әңгімесі» атты зерттеу еңбегінде 1960-70 жылдардағы әңгімелердің көркемдік ерекшеліктерін, даму тенденциясын, уақыт талабына жауабын кеңірек қарастырады.

С. Шарабасов 1960-1970 жылдардағы әңгімелер мен повестерді өзінің «Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі характер мәселесі» атты диссертациясында тіл ерекшелігі, шағын жанрдағы дәстүр мен жаңашылдық тұрғысынан психологиялық анализ ретінде ашады.

А.А. Тілепбергенова «60-80 жылдардағы әңгімелердің тақырыптық және проблемалық аспектілері» атты кандидаттық диссертациясында 1960-80 жылдардағы әңгімелерді қырғыз-қазақ әдеби байланыстары негізщінде пайымдаса, Б.М. Қадырова «1960-80 жылдардағы қазақ әңгімелерінің тілі» атты кандидаттық диссертациясында лингвистикалық стилистика тұрғысынан қарастырады.

Н.Н. Марчук «Поэтика жанра рассказа 60-80-х годов XX века» (2005) атты кандидаттық диссертациясын қазақ, орыс әңгімелерінің теориялық моделін құрастыру мәселесіне арнаған.

1980-90 жылдары жазылған әңгімелердегі әлеуметтік талдау мен характер мәселелерін П.С.Балтабаева «Қазіргі қазақ әңгімесі» (1999) диссертациясында талдайды.

Қазақ прозасы шағын түрлерінің поэтикасын С.Мұратбеков шығармалары негізінде Ш.А.Уәлиханов «Қазіргі қазақ прозасы шағын түрлерінің поэтикасы» (1997) атты диссертациясында сараптайды.

Г.Ш. Елеукенова «Поэтика казахского рассказа» (2005) атты докторлық диссертациясында ұлттық әңгімелердің типологиялық эволюциясын қарастырады. Сонымен қатар, қазақ әңгімесінің ұлттық ерекшеліктері И.Н. Крамовтың «Корни и плоды. Заметки о казахском рассказе» еңбегінде қаралса, А.А. Шмыреваның еңбегі әңгіме жанрының шығармашылық лабораториясына арналған.

Бертінде шыққан мақалалардың бірі – Н.Қ. Смағұлованың «Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі ауыл бейнесі» мақаласы.

Ал балалар әдебиетінің зерттелу деңгейіне шолу жасасақ, бұл саладағы алғашқы ізденістер XX ғасырдың 30 жылдарынан басталады. Ал ғылыми зерттеу XX ғасырдың елуінші жылдарынан бастау алады. Қазіргі таңда балалар әдебиетінің кейбір мәселелері диссертация көлемінде зерттеліп жүр. Өткен ғасырда академик С.Қирабаев, сыншылар Ә.Бөпежанова мен З.Серіққалиев мақалалары, балалар әдебиетін зерттеген Ш.Ахметовтың монография, монографиялық очерк кітаптары, С.Өскенбаевтың қазақ балалар прозасының даму жолдары туралы (1970), К.Нұғыбаеваның 70-80 жылдардағы балалар әдебиетінің кейбір мәселелері, тілі туралы (1984), Ә.Өтегенованың қазақ балалар әңгімесінің көркемдік ерекшеліктеріне арналған диссертациялары (1992), ақын Қ.Мырза Әлінің «Сөз сиқыры», К.Матыжанның «Балалар фольклорының этнографиялық бастаулары» (1995), Б.Ыбырайымның «Ой мен сөз», «сырлы әлем» еңбектері, Қ.Ергөбектің «Мейір гүлденген жүрек» мақаласы, балаларға арналған туындылардың ерекшеліктері, көкейкесті мәселелері туралы «Сөзстан», «Мейір шуағы», «Қазақ совет балалар әдебиеті», «Арыстар мен ағыстар» еңбектері, қазақ балалар прозасындағы өрлеу, өсу туралы «Ақ кеме алыстап барады» мақаласы, Б.Кенжебаевтың ауыз әдебиеті мен балалар әдебиетінің байланыстарына арналған «Көне дәуірдің көркем мұрасы» атты сұхбаты, бүгінгі балалар прозасындағы рухани, эстетикалық даму мен ұлттылық мәселесін байланыстыра зерттеген Б.Ыбырайымның «Қазіргі қазақ прозасы және рухани эстетикалық даму мәселелері» атты докторлық диссертациясы, А.С.Ахтановның «Қазіргі қазақ балалар драматургиясы» (2003) атты кандидаттық диссертациясы, Ж.А.Рүстемованың «Қазақ балалар прозалық әдеби ертегісі» атты диссертациясы, Б.Қ.Қапасова «Қазақ әдебиетіндегі балалар лирикасы» (1960-90) атты кандидаттық диссертациясы, Г.К.Қажыбаеваның «Қазіргі қазақ балалар поэмасы» атты кандидаттық диссертациясы, Б.Ө.Ақышеваның «Балалар прозасындағы жеткіншектер бейнесінің жасалуы» атты кандидаттық диссертациясы балалар әдебиетінің зерттелу барысын көрсетеді. Көріп отырғанымыздай, балалар әдебиетіндегі проза жанрының зерттелмеген мәселелері баршылық, әлі де болса әңгіме жанрының жүйелі сараланбағаны көрініп тұр.

Ж.А.Рүстемованың «40-50 жылдардағы қазақ балалар әдебиетінің зерттелуі» атты мақаласы аталған кезеңдегі балалар әдебиетінің зерделену деңгейін талдауға арналған. Мақалада С.Қирабаевтың «Қазақ совет балалар әдебиетінің кейбір мәселелері», З.Серіққалиевтың «Балалар поэзиясы туралы», Ә.Тәжібаевтың «Жас ұрпаққа жақсы әдебиет жасайық», С.Ордалиевтің «Балалар драматургиясының жайы» (1964), А.Нұрқатовтың «Балалар прозасы» (1965) мақалалары негізінде балалар әдебиетінің өсіп-өркендеу жолы мен жалпы даму бағдары қарастырылған.

Сонымен қатар, балаларға арналған газет-журналдар, «Қазақ балалар кітапханасы» шығармалар жинағы, 1965 жылы шыққан «Қазақ-совет балалар әдебиеті» (библиографиялық анықтама), 1977 жылы тұңғыш рет шыққан «Қазақ балалар поэзиясының антологиясы», балалар әдебиеті қаламгерлерінің шығармаларына арналған 1980 жылғы «Сөзстанның» 4-кітабы, 1986 жылы шыққан «Сылдырап өңкей келісім» өлеңдер жинағы, т.б. еңбектер балалар әдебиетінің 60 жылдардан бері қарай даму бағдарын көрсетеді.

Қазақ балалар әдебиетінің тұңғыш үлгілері, балалар әдебиеті ғылымының алғашқы қалыптасуы педагог, жазушы, аудармашы, «балалар әдебиетінің атасы» атанған – Ы.Алтынсарин есімімен тікелей байланысты. Оның өнер-білімге тәрбиелейтін, этикалық-эстетикалық тәрбие беретін өлеңдері мен әңгімелері ауыз әдебиетінен, фольклордан балалардың тіліне, ұғымына лайық шығармаларды іріктеп, орыс балалар әдебиетінен қысқа да қызықты әңгімелер аударып, құрастырып шығарған оқулығы балалар әдебиетін және оның ғылымын қалыптатырудың негізі болмақ. Ы.Алтынсариннің «Қырғыз (қазақ) хрестоматиясы» (1879) – қазақ балалар әдебиетінің тұңғыш классикалық жинағы.

1912 жылы орыс ақын-жазушыларының мысалдарын қазақ тіліне аударып, С.Көбеев «Үлгілі тәржімә», «Үлгілі бала» оқулығын шығарып, балалар әдебиетінің қалыптасуына үлес қосты.

Кеңес дәуірінде еңбек тақырыбы басты тақырыптардың бірі болғаны белгілі. Жеткіншектің жеке тұлға ретінде қалыптасуындағы еңбектің ролін, жас кейіпкер мен еңбектің арақатынасын тиісті дәрежесінде суреттеп жазу – қаламгер үшін жауапты міндет болған. А.Б.Өтегенқызы осы талапқа сай жазылған балалар шығармалары ең алдымен, интернационализмді, патриотизмді, қоғамдық еңбекті, мемлекеттік билікті мақтауға тиісті болғандығын айтады [1. 64].

Қазіргі таңда балалар әдебиетінің даму деңгейі қандай деген сұраққа жауап іздейтін болсақ, балалар әдебиетінің әлі де болса толыққанды дәрежеде дамымай жатқандығына назар салғымыз келеді. Балаларға арналған көркем шығармалардың аз жазылатындығы, балаларға арналған кітаптардың санының аздығы, балалар әдебиеті сыны мәселесі дамымай жатқандығын айту керек. Сыншы Ә.Бөпежанова қазіргі таңда жастар арасында балалар тақырыбына қалам тербеп жүргендер аздығын айтып, бұл мәселеге тек жанр тұрғысынан ғана қарамай, қаламгерлердің де жағдайын ойлау керектігін тілге тиек етеді. Сыншы ойынша, қаламгерлерге қамқорлық керек, қазіргі таңда бір кітап шығару мен тарату ісінің оңай дүние еместігіне назар аудартады.

Балалар жазушысы болу оңай еместігін ескерсек, қаламгерлердің балалар әдебиетіне неліктен бет бұрмайтыны белгілі болады. Әңгіме – шағын жанр, ал шағын жанр қиын болуы себепті балалар әңгімесіндегі кейіпкердің атқарар ролі де салмақты. Өмірдегі бір сәттік оқиғаны немесе бір жағдайға байланысты болған ситуацияны алып, сол арқылы характер жасау, характерді әрекет, үстінде ашу шеберлікті қажет етеді. Себебі «Характер дегеніміз

геройдың әдеби портреті деген сөз емес, оны портрет жасағандай жасауға болмайды. Ол басқа кейіпкерлермен қарым-қатынас үстінде көрінеді» [2. 8]. Яғни кейіпкер характері жалғыз тұрғанда ашылмайды, характерді ашатын нәрсе ол - қарым-қатынас, әрекет. Сондықтан жалаң баяндауға салынып кетпей, кейіпкерді іс-әрекет арқылы ашып, оқырманға әсер ете білу, осының бәрін бір әңгіменің бойына сыйғызу оңай іс емес дейміз.

Балалар жазушысы алдымен балаларды сүйіп, баланың жас ерекшеліктеріне қарай қажеттерін, өзгешеліктерін терең білуі қажет, психолог бола білуі қажет. «Кез-келген жазушы психолог бола білуі керек. Ол кейіпкердің типтік қарекеттерін суреттеп қана қоймай, сол қарекеттердің бұлтартпай сендіретін психологиялық мотивировкасын көрсете білген жөн» [3. 60].

Балаларға арналған көркем туындының кез-келген элементі жеткіншек талғамын қалыптастырып, қызығушылығын қанағаттандыратын әсерлі болуы тиіс, балаларға арналған шығарманың әр бөлшегі баланың түсінігіне сай, тартымды болуы қажет. Әңгімедегі тартысты талдау арқылы кейіпкер харатерін ашуға негіз салып, жазушының кейіпкерлерге артқан негізгі міндетін, қаламгердің ой ағынын бағдарлауға болады.

«Балалар әдебиеті – кішкентайлардың үлкен әдебиеті» деген екен орыс жазушысы М.Пришвин. Ендеше сол кішкентайлар адамзат болашағы, ертеңі екенін есте сақтай отырып, сол келешек, болашақты тәрбиелейтін рухани күш балалар әдебиеті екенін ескеруіміз қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ақыш Б. Ө. Балалар прозасындағы жеткіншектер бейнесінің жасалуы: Филология ғылымының кандидаты дәрежесін алу үшін жазылған диссертация / Б.Ө.Ақыш. –Алматы. 2006. -279 б.

2 Ордалиев С.Конфликт және характер / С.Ордалиев. –Алматы: Жазушы, 1970. -109 б.

3 Хасенов М. Ұнамды образ және типтендіру: Филология ғылымының кандидаты дәрежесін алу үшін жазылған диссертация / М.Хасенов. –Алматы. 1966. -279 б.

УДК 4И

АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК – МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЯЗЫК

Ж.Ж. ЖУМАДИЛОВА, А.С. МУКАНОВА
студенты, медицинский колледж, г. Павлодар
Ж.А. МУСИНА
научный руководитель

В мире существует множество стран, а языков, на которых говорят их жители, еще больше. И в данном случае речь идет не о сотне-другой, а о нескольких тысячах. Как же населению Земли понять друг друга? А вот этой цели служат международные языки, которые и позволяют всем нам общаться друг с другом, независимо от национальности и места проживания. Одним из них и является английский язык.

Где бы вы не оказались - вы наверняка везде услышите английскую речь. Актуальность выбора темы обусловлена тем, что английский язык популярен во всем мире, как глобальный язык мирового сообщества. Уже сегодня английский занимает совершенно особое положение и превращается в язык межнационального общения всего человечества. А ведь еще полвека назад английский был всего лишь одним из международных языков, наравне с другими принятым в числе языков общения в Организации Объединенных наций. Как гласит библейская легенда, строительство грандиозной Вавилонской башни прекратилось из-за отсутствия взаимопонимания между людьми, заговорившими на разных языках. Похоже, что сегодня у человечества опять появляется шанс найти общий единый язык, в роли которого для немалой части населения планеты уже служит английский язык.

Английский, являющийся наиболее преподаваемым языком, не заменяет других языков, а дополняет их: 300 млн. китайцев - больше, чем все население Соединенных Штатов, - учат английский язык; в 90 странах английский - либо второй язык, либо широко изучается; во Франции в государственных средних школах для учащихся обязательно изучение в течение четырех лет английского или немецкого языка, большинство - как минимум 85% - выбирает английский; в Японии учащиеся должны изучать английский язык в течение шести лет до окончания средней школы. В России, где изучение иностранных языков для детей обязательно, большинство учит английский язык. В Норвегии, Швеции и Дании обязательно изучают английский язык. В Казахстане английский язык преподается с младших классов и даже в детском саду.

Значение английского языка в современном мире трудно переоценить. Ведь нельзя же не считаться с выбором более 1 миллиарда человек, которые его используют. И если для половины из них он является родным, то около 600 миллионов выбрали именно его в качестве иностранного. Безусловно, диапазон распространения английского языка в современном мире настолько велик, что этот язык не может быть идентичным в различных областях. Несмотря на разнообразные его варианты и наличие специфических особенностей для каждой национальности, английский язык остается самым популярным на нашем земном шаре.

Какую же роль в нашей жизни сейчас играет английский язык?

В современном мире английский язык занимает значимую роль в жизни людей. Без преувеличения можно сказать, что английский язык порою определяет судьбы людей и даже спасает жизни. В чем же его ценность? Все просто: во всем мире изучению английского языка придается больше значение. Каждый взрослый человек мечтает овладеть английским языком хотя бы на разговорном уровне, а детей начинают обучать еще с младшего возраста.

Значение английского языка в современном мире настолько велико, что его знание не является привилегией и роскошью. Когда-то и компьютеры, так же как мобильные телефоны, могли себе позволить лишь люди определенного социального слоя. Сейчас такие вещи являются предметами первой необходимости. То же можно сказать и об английском. Его учат все и повсеместно: в детских содах, в школах, в колледжах, университетах, на курсах и даже дома.. А в наш век цифровых технологий любой желающий может выучить английский по скайпу, не выходя из дома. Так же английский язык можно совершенствовать по интернету, в социальных сетях. Например, такая знаменитая социальная сеть как «В Контакте» имеет всевозможные сообщества помогающие в изучении английского, где имеются множество материала для изучения, картинки, изображения для легкого усвоения и запоминания, а так же полезные высказывания и фразы. Подразумевается, что любой образованный человек просто обязан владеть английским языком, так как именно он является его ключом к дальнейшему самообразованию и самосовершенствованию. Поэтому сейчас существует так много организаций, предлагающих научить вас английскому. Однако не стоит думать, что сделать это так легко. Обучение любому языку является долгим процессом, который требует определенных затрат, как умственных, так и финансовых.

Что же нам дает знание английского языка?

Во-первых, карьера. В нынешнее время для того, чтобы устроиться на престижную работу в крупную организацию необходимо свободное владение языком. Это связано с тем, что крупные организации имеют среди поставщиков и покупателей иностранные предприятия, а, соответственно, ведение переговоров, заключение сделок, подписание контрактов и т.д. осуществляется именно на международном языке – английском. Зная английский язык, вы всегда сможете свободно общаться с деловыми партнерами, принимать участие в международных конференциях, читать международные журналы и газеты о бизнесе.

Во-вторых, поездки за границу. Всем известно, что современный человек, являющийся личностью разносторонней и любознательной, стремится в своей жизни посетить как можно больше различных стран и городов, познакомиться с культурой и обычаями других народов. А как это возможно без знания английского языка? В туристических странах, будь то Турция или Испания, каждый, кто работает с туристами, владеет английским языком. Это повышает качество обслуживания приезжающих, а, значит, привлекает все больше туристов. Да и сами туристы, будучи в чужой стране, чувствуют себя намного увереннее, зная, что, в случае чего, всегда смогут объясниться с местными жителями, спросить дорогу, уточнить местоположение чего-либо и т.д.

В-третьих, учеба. Знание английского языка дает возможность обучаться в престижных зарубежных университетах, поскольку является одним из важнейших критериев отбора при поступлении. Имея диплом, скажем, Лондонского университета выпускник получает возможность устроиться на работу по всему миру, ведь, как известно, диплом, выданный в Соединенном Королевстве, один из самых конвертируемых.

Далее, книги. Читая иностранные книги в оригинальном контексте, без перевода, можно получить намного большее удовольствие от прочтения, так как перевод, как правило, является не совсем точным, зависит от субъективного мнения и навыков переводчика, и не способен передать истинные мысли и эмоции, которые вложил автор. А техническая литература? Знание языка открывает большие возможности для изучения интересующей техники и оборудования. То же касается и компьютерных программ и приложений.

Английские слова в русском языке так же имеют немаловажное значение. В последние годы приток английских слов в русский язык значительно увеличился. Произнося такие слова как: «компьютер», «плеер», «плейстейшен», «фасе», «тинейжер», мы уже и не задумываемся о том, что все эти слова заимствованы из английского языка. Заимствование новых слов обусловлено влиянием иностранной культуры, и, по большей части, вносит ясность и удобство в обозначении тех или иных предметов.

В целом, политическая, экономическая, научная, спортивная жизнь всего мира «протекает» на английском языке. Английский определен официальным и рабочим языком Организации Объединенных Наций. Всевозможные саммиты и встречи глав государств, подписание законов и указов, переговоры и дебаты – все это проводится на английском языке. Международная торговля, работа банковской системы, деятельность транспортной системы на суше, на море и в воздухе осуществляется на английском языке. Этот язык является живым инструментом общения для академиков, докторов наук, ученых всего мира. Ведь международные конференции, изучение мирового опыта и обмен информацией научных умов происходит лишь с использованием английского языка. Да что там говорить – олимпийские игры и всевозможные соревнования между странами выбрали официальным языком именно английский.

Сегодня, наверное, очень трудно найти человека, который бы считал изучение английского языка чем-то сверхъестественным. Мы уже не задумываемся над тем, надо или нет изучать английский язык. Этот иностранный язык, хотим мы этого или нет, все больше проникает в нашу повседневную жизнь, знание его даже на самом минимальном уровне становится незаметны , само собой разумеющимся явлением. А вот незнание его может создать затруднительную или даже тупиковую ситуацию. Так уж исторически сложилось, что английский язык стал официальным языком Великобритании и США, на нем говорят и пишут жители Ирландии, Канады, Мальты, Австралии и Новой Зеландии. Более 450 миллионов человек во всем мире считают английский язык

родным. Любой международный документ, техническая статья, художественное произведение, инструкция, плакат, книга, песня, письмо будут поняты и прочитаны представителями разных народов, если будут написаны на английском языке. Именно этот язык в современном мире стал языком международного общения. Финн и турок, венгр и араб, русский и француз, казах и китаец не зная языка друг друга, смогут объясниться между собой на английском языке. Овладение современной компьютерной техникой и, особенно, Интернетом тоже невозможно без знания английского языка.

Мы уверены, что изучение английского языка - не пустая трата времени. Сегодня сложно предсказать, как именно он может пригодиться в будущей жизни, но то, что он будут мне нужен - это точно! Сегодня наша страна становится все более открытой для международного сотрудничества. Жить на нашей маленькой планете в изоляции «за железным занавесом» уже невозможно. Если мы хотим изучать мировой опыт, разговаривать и договариваться с людьми разных национальностей, без английского языка нам просто не обойтись. И чем лучше мы будем его знать, тем больше узнаем нового о других и сможем рассказать о себе.

И все-таки учить английский язык стоит. Хотите путешествовать и не чувствовать себя белой вороной, а свободно общаться с людьми разных национальностей? Хотите стать студентом зарубежного университета? Хотите престижную работу с продвижением по карьерной лестнице? А, может, вы желаете работать заграницей? Или просто слушать музыку или новости, понимать «язык техники», ведь сейчас вся инструкция на английском языке. Совет один – изучайте английский язык. Ведь со временем вы все равно поймете, что 75% мировой переписки осуществляется на английском, 80% информации на компьютерах хранится тоже на этом языке, а большинство международных документов, статей, литературных произведений, инструкций написано именно на английском. И мы еще не учитывали киноиндустрию и музыкальный олимп. Фильмы американского производства прочно вошли в нашу жизнь, а любой поп-исполнитель считает престижным спеть не менее одной песни на английском языке.

Знание английского языка в современном мире является своеобразным окном в мир. Владея этим языком международного общения, вы сможете достичь поставленных целей с помощью новых возможностей.

И вы обязательно поймете, что значение английского языка не преувеличено.

И напоследок, владея английским языком, у вас всегда есть возможность беседовать с интересными людьми на различные темы на английском языке, заводить полезные знакомства и обретать новых друзей среди иностранцев.

Итак, о роли английского языка в мире можно говорить бесконечно. Несомненным является тот факт, что английский язык является важной составляющей в жизни современного человека, и каждый сможет найти для себя не одну причину для его изучения и совершенствования навыков.

УДК 81’25

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ ДЖЕРОМ К. ДЖЕРОМА «ТРОЕ В ЛОДКЕ (НЕ СЧИТАЯ СОБАКИ)»

Д.Б. ЖУНУСБЕКОВА
студент, 3 курс, специальность Переводческое дело (английский), ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Переводческое соответствие - это единица языка перевода, регулярно используемая для перевода данной единицы языка оригинала.[1]

Предмет теории перевода представляется одной из важнейших дисциплин в ходе работы переводчика. В ежедневной работе приходится сталкиваться с вопросом выбора специальных переводческих соответствий для адекватной передачи сообщения, стилистической окраски, эмоциональных особенностей текста.

Понятие переводческого соответствия

Стремление к максимальной смысловой и структурной близости перевода к оригиналу приводит к тому, что эквивалентными оказываются не только тексты, объединяемые в процессе перевода, но и отдельные высказывания в этих текстах. Использование определенной единицы ПЯ для перевода данной единицы ИЯ не является случайным. Обе единицы обладают относительно стабильным значением, и то, что одна из них может заменить другую в процессе перевода, свидетельствует о значительной общности их значений. Подобная общность и создает предпосылки для установления между ними отношений переводческой эквивалентности, т.е. для регулярного использования одной из них в качестве перевода другой. Единица ПЯ, регулярно используемая для перевода данной единицы ИЯ, называется переводческим соответствием этой последней.[1]

Частные теории перевода изучают системы переводческих соответствий в разных языках по отношению к единицам данного языка или системы переводческих соответствий в данном языке по отношению к другим языкам. Поскольку речь идет о соотношении между единицами языков, для каждой пары языков существует свой набор соответствий и, следовательно, своя частная теория перевода. Единицы одного языка (ИЯ), имеющие в качестве переводческих соответствий некоторые единицы другого языка, не всегда будут, в свою очередь, соответствиями этих последних, если данный язык будет использован как ПЯ, т.е. перевод будет осуществлен в обратную

сторону. Иными словами, переводческие соответствия не полностью обратимы, и в пределах каждой частной теории перевода отдельно изучаются отношения языковых единиц при переводе на каждый из двух языков.[1]

При сопоставлении текстов англо-русских переводов с их оригиналами обнаруживается значительный параллелизм в употреблении таких частей речи, как числительные и прилагательные, и поэтому способы их передачи в переводе детально не описываются. Напротив, весьма подробно рассматриваются русские соответствия различным категориям английского глагола и глагольным словосочетаниям (синтаксическим комплексам). Из неличных форм английского глагола главное внимание уделяется инфинитиву (особенно перфектному), а при описании способов перевода инфинитива подробно анализируется его употребление в функции определения, связанное со значительными переводческими трудностями. Другими словами, происходит выделение переводчески релевантных явлений в системе языка оригинала. Это выделение производится, исходя из характера соответствий в ПЯ, применяемых при переводе выделяемых единиц. Отсюда следует, что совокупность переводчески релевантных явлений в любом исходном языке будет каждый раз иной при изменении ПЯ, в отношении которого эти явления выделяются. Для каждой пары языков существует свой набор переводческих трудностей.[2]

Точный перевод, по определению, невозможен уже в силу того, что разные языки отличаются как по грамматическому строю, так и по простому количеству слов, не говоря уже о различии культур.

Переводческие соответствия нельзя обнаружить, пытаясь сопоставлять единицы, занимающие аналогичное место в системах двух языков, участвующих в процессе перевода, а необходимо извлекать из коммуникативно равноценных высказываний, объединяемых при переводе. Это и достигается при сопоставительном анализе переводов, в ходе которого в большом числе оригиналов и их переводов обнаруживаются единицы ИЯ и ПЯ, приравниваемые друг к другу в процессе перевода.

В процессе перевода часто оказывается невозможным использовать соответствие слов и выражений, которые может предоставить словарь. В подобных случаях переводчик прибегает к поиску подходящего соответствия в языке перевода с целью передачи содержания высказывания. Иными словами в случае, когда простая подстановка не срабатывает, переводчик старается найти контекстуальное соответствие, задача которого заключается в наиболее полной передаче смысла, заложенного в оригинале.Для качественного выполнения подобной задачи, переводчику необходимы как глубокие знания в области теории перевода, так и отличные практические навыки.[3]

Проблеме нахождения переводческих соответствий посвящены многие работы известных учёных теоретиков перевода. Среди наиболее заметных работ следует отметить труды В.Н. Комиссарова, Л.С. Бархударова и А. Паршина. По мнению большинства исследователей, слово не является постоянной единицей перевода и единственным средством выражения переводческого соответствия. Однако слово представляет собой основную самостоятельную единицу выражения смысла в языке. Помимо этого соответствия на уровне слов «объективно» фиксированы словарями. Также слово в процессе перевода часто играет роль опорной точки, «узла», на котором фокусируются внимание и усилие переводчика. Поэтому многие исследования в теории перевода связаны с анализом лексических межъязыковых соответствий.[4]

Трактовка понятия переводческого соответствия зависит от того, что именно исследователь считает единицей перевода. Единицей перевода может быть как слово или словосочетание, так и синтагма, предложение или сверхфразовое единство.[3]

Виды переводческих соответствий

Переводческие соответствия можно обнаружить на любом уровне языковой системы: от фонемы до предложения.

Соответствия на уровне фонем: lady-леди, orator-оратор, Canada-Канада. В данных словах каждой фонеме английского слова соответствует близкая по артикуляции и звучанию фонема русского языка.

Соответствия на уровне морфем: table-s - стол-ы, strict-ness - строг-ость. Каждой морфеме английского слова соответствует определенная морфема русского слова.

Соответствия на уровне слов: I camehome - Я пришел домой, Weloveeachother - Мы любим друг друга.

Соответствия на уровне словосочетаний: tomakemoney - зарабатывать деньги, toshedlight - пролить свет, tospillthebeans - раскрыть секрет.

Соответствия на уровне предложений: Keepoffthegrass - По газонам не ходить, Willyouleave a message? - Что ему передать?

Словосочетания и предложения в оригинале и переводе эквивалентны в целом и в их составе может не быть слов, которые можно было бы соотнести друг с другом

По характеру отношения к переводимой единице оригинала регулярные соответствия делятся на*единичные и множественные.*[5]

Единичное соответствие – это наиболее устойчивый, постоянный способ перевода данной единицы, используемый в большинстве случаев ее появления в оригинале и относительно независимый от контекста. Единичные соответствия имеются, в основном, у терминов, имен собственных, географических названий, наиболее распространенных обиходных слов: oxygen - кислород, life - жизнь, CharlesDarwin - Чарльз Дарвин,

Множественное соответствие – это несколько регулярных способов перевода данной единицы оригинала, выбор между которыми определяется условиями контекста. Например, данные слова могут иметь множество соответствий в русском языке, но выбор конкретного варианта соответствия будет зависеть от контекста: attitude – отношение, политика, позиция; actual - действительный, подлинный, текущий, современный.

Переводчик делает выбор между такими соответствиями на основе контекста – лингвистического или ситуативного, узкого или широкого. Под лингвистическим контекстом понимается языковое окружение, в котором употребляется та или иная единица языка в тексте. Различают узкий контекст в рамках предложения и широкий контекст – часть текста или весь текст в целом.

Ситуативный (экстралингвистический) контекст включает обстановку, время и место, к которому относится высказывание, а также любые факты реальной действительности, знание которых помогает Рецептору перевода (и самому переводчику) правильно интерпретировать значения языковых единиц в высказывании.[2]

Сопоставительный анализ переводов обнаруживает и такие единицы ИЯ, для которых в ПЯ вообще нет регулярных соответствий. Но это не значит, что значения таких «*безэквивалентных»* единиц не могут быть переданы в переводе. Переводческая практика выработала ряд способов создания окказиональных соответствий для различных безэквивалентных единиц. Так для перевода безэквивалентной лексики используются:

1. Соответствия-заимствования, воспроизводящие на ПЯ форму иноязычного слова. Например: know-how – ноу-хау, chip – чип и т.п.Во многих случаях окказиональные соответствия, могут закрепиться в ПЯ и регулярно использоваться при переводе соответствующих слов. Таковы, например, русские соответствия английским словам London - Лондон, WallStreet - Уолл-стрит, beatnik - битник, pop-art - поп-арт, striptease - стриптиз, GeneralMotors - Дженерал моторе и многие другие.

2. Соответствия-кальки, воспроизводящие морфемный состав слова или составные части словосочетания. Например: backbencher – заднескамеечник, braindrain – утечка мозгов.

3. Соответствия-аналоги, в которых используются единицы ПЯ, не вполне соответствующие по значению исходным единицам, но способные заменить их в конкретном контексте. Например: drugstore – аптека. Но такой вариант перевода возможен не во всех случаях. Если по контексту герой покупает в drugstore газеты или хозяйственные товары, такой вариант перевода не подойдет.

4. Соответствия – лексические замены, которые создаются с помощью трансформации. Например: Hediedofexposure. – Он умер от простуды, он замерз в снегах, или же он погиб от теплового (солнечного) удара…, и т.п. В зависимости от контекста переводчик конкретизирует ситуацию.

5. При невозможности создать окказиональное соответствие указанными способами используется перевод-описание, раскрывающий значение лексической единицы при помощи развернутого словосочетания. Например: landslide – победа на выборах подавляющим большинством голосов, coroner – следователь, проводящий дознание в случае насильственной смерти с целью установления ее причины (поиском преступника занимается другой специалист), такой разделение полномочий характерно именно для британской судебно-правовой системы.[6]

Таким образом значения безэквивалентной лексики в конкретных контекстах передаются не менее успешно, чем значения слов, имеющих соответствия.

Таблица 1 – Примеры соответствий на уровне:

фонем	George - Джордж Samuel Harris - СэмюэльГаррис Montmorency - Монморанси Francis Drake - ФрэнсисДрейк Liverpool - Ливерпуль Sheerness - Ширнесс
морфем	page+s- страниц+ы child+hood- дет+ство long+er-длинн+ее natural+ly- естествен+но build+er-строи+тель
слов	I felt the pulse-япощупалпульс Iwenttodoctor- япошелкдоктору
словосочетаний	housemaid’sknee – бурсит коленного сустава malignantstage- тифозная горячка dispensarystuff- дорогиелекарства tostruckwiththesuggestion- прийти в восторг от такого предложения
предложений	Isatforawhile, frozenwithhorror- Несколько минут я сидел, как громом пораженный Iconcludedtherewasnothingelsethematterwithme- ярешил, чтобольшемнеужничтонеугрожает I can’thelpit. - Тут уж ничего не поделаешь. Should we «camp out» or sleep at inns?-Но где мы будем ночевать: под открытым небом или в гостиницах? ThereisnopoetryaboutHarris - nowildyearningfortheunattainable- В нем нет никакого порыва, нет безотчетного томления по недосягаемому идеалу

На всех уровнях языковой структуры описание соответствий не сводится к перечислению возможных способов передачи в ПЯ значения какой-либо конкретной единицы ИЯ (как это, например, делается в любом двуязычном словаре), а ставит перед собой задачу раскрыть типовые особенности создания и выбора соответствий для достаточно большой группы языковых единиц. Описание системы соответствий сопровождается выявлением условий, определяющих возможность использования соответствий того или иного вида.[4]

Таблица 2

Единичные соответствия	Множественные соответствия
Mystery - тайна	Line- верёвка, линия, морщина, поведение
Captain - капитан	Time - время, момент, срок, жизнь, возраст, ритм,
Sea - море	Bank - банк, насыпь, берег (реки),отмель, нанос, гряда, пласт, муравейник
Appetite - аппетит	Mind - разум, мышление, точка зрения, Склонность, душа, настроение
Heart - сердце	Air - воздух, атмосфера, обстановка, выражение лица, эфир
Water - вода	Thing - сущность, собственность, еда, материал, живое существо
Palace - дворец	Margin - поле, кромка, периферия, граница, запас, преимущество

Множественные соответствия противопоставлены системе единичных соответствий, а также системе однотипных соответствий и разнотипных соответствий.Определяющими факторами при выборе соответствия из группы возможных являются личность переводчика и контекст. Нередко переводчик считает необходимым отказаться от выбора регулярных соответствий и прибегнуть к окказиональной замене, так как ни одно из множественных соответствий не передает, на его взгляд, семантику оригинала.[6]

Пересоздание текста с исходного языка на переводящий должно сопровождаться точной передачей мыслей автора; оттенков стиля; богатством лексических конструкций. Словом, заново созданный на том или ином языке текст должен передавать все особенности оригинала.

Таким образом, понятие системы переводческих соответствий имеет не статический, а динамический характер. Это не просто пары соотнесенных единиц в двух языках, а и система отношений между коммуникативно-равноценными единицами, от которых зависит реальная взаимозаменяемость таких единиц в процессе перевода, а также набор способов создания окказиональных соответствий в тех случаях, когда условия контекста препятствуют использованию стандартных способов перевода. Описание соответствий осуществляется на основе изучения результатов переводческого процесса, и, в свою очередь, знание типов соответствий и правил их применения способствует успешному решению переводческих задач в многочисленных реальных актах перевода.

ЛИТЕРАТУРА

1.Комиссаров В. Н. Теория перевода. - М.: Высшая школа, 1990, - с.80.
2. Комиссаров В.Н. Современноепереводоведение. – М., «ЭТС», 2001.
3. Ермолович Д.И. Дополнения и комментарии
4. Бархударов Л. С. Язык и перевод. (Вопросы общей и частной теории перевода) – М.: Международные отношения, 1975, -с.324.
5. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. -М., 2004;
6. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. – М., 1980;
7. Jerome K.Jerome. Three Men in a Boat (To Say Nothing of the Dog) (1889). Пер. – М.Донской, Э.Линецкая. В кн.: «Джером К.Джером». Лениздат; 1980. OCR & spellcheck by HarryFan, 23 August 2002

ӘОЖ 85.12

МӘШҺҮР ЖҮСІП ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ «ШЫРАҚ», «ШАМШЫРАҚ», «ТҮН» ҰҒЫМДАРЫНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Г. ЖҮСІПОВА
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
Н.Қ. ЖҮСІПОВ
ф.ғ.д.,профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
М.Н. БАРАТОВА
ф.ғ.к., доцент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Нұр, күн, жарық, таң ұғымдарының жинақталған биігі тәрізді әсер беретін: «шырақ», «шамшырақ» өрнектерін бөліп көрсеткіміз келеді. Қазақ әдебиеті дамуы дегенде, оған көрші туыс халықтар әдебиеті әсерін, соның ішінде татар әдебиеті ықпалын да ескеріп отырған жөн. Соның бір көрінісі – Ғабдолла Тоқай өлеңдері:

Әділет, теңдік шамшырағын қатар жағып халыққа,
Нұрын төгіп, шығар бізді қараңғыдан жарыққа!
(1907 жылғы «Азаттыққа» өлеңінен)
Шам-шырақ күн, шықпа мәңгі, төкпе жерге нұрың көп,
Мынау бұзық дүниеге қарамашы күлімдеп.
(1910 жылғы «Үмітсіздік» өлеңінен)
Шам-шырақтай жалын атқан өр көңіл
Бүгін әрең өлеусіреп жанады
(1910 жылғы «Жастар» өлеңінен) [3, 11, 66, 76 б.].

Шамшырақты жарық үлгісі ретінде ала отырып, соны бағалау арқылы озықтық, сұлулықты әспеттеу дәстүрін танытарлық ежелгі түркі әдебиеті өкілдерінен тағы бірер мысал келтірейік:

Көкірегінде шындықтың шамын жақты,
Тіл безесем, сөздерім жалын шашты.
XI ғ. Жүсіп Баласағұн [4, 83 б.].
Сөзің - шырақ, халің – пілте, майы – жасың,
Неше айтсам да, баһра алмас көңіл қошың.
XIII ғ. Қожа Ахмет Иассауи [2, 69 б.].
Сіздерге дәулет пен бақ қонған екен,
Ауылыңда жанып тұрған сіз шам-шырақ.
XIX ғ. Сегіз сері. [1, 129 б.].

Мәшһүр-Жүсіпте де шамшырақ-озықтық, білімділік белгісі ретінде алынып отырған:

Жасынан кіріп билікке, үлгімен жолды тауыпты,
Аузынан дүрлер төгіліп, шамшырағы жаныпты.
Сегіз болыс Сүйіндік ортасында
Сөнді ғой дін исламның шамшырағы!
Мейрамның орта жерінен
Шамшырақ болып тұрғаны!
Деймісің тесілген тас жерде қалар,
Шамшырақ Хақ жандырған саулап жанар. [5].

Мәшһүр Жүсіп стилі дегенде, оның неғұрлым көп қолданатын сөз өрнектерін бөліп көрсету, атап айтқанда, жарық, күн, таң атуы т.с.с тәрізді неғұрлым тұрақты нышан белгілерді саралау кезінде сол ұғымдармен жарыстырыла, біраз ретте қарама-қарсы мәнде алынып отырған нақыштарға да көңіл бөлген жөн. Соның бірі: «Түн», «қараңғы» ұғымдарына байланысты баламалар шоғыры. Жарық – қашан да жаңа өмірдің, жаңалықтың, білімділік, ізгіліктің бастау көзі ретінде алынса, ал «қараңғы» сөзі және соған мағыналас жақын, туыстас «түн» өрнегі сол «жарыққа» қарама-қарсы: білімсіздік, топастық, теңсіздік, құлдыққа мойынсұну ұғымын бейнелеуге пайдаланылып келгені белгілі. Басқа да баламалар тәрізді бұл өрнек те күні кеше пайда бола қалған жоқ, сонау әріден келе жатыр. Мәселен, 1069-1070 жылы жазылған Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» кітабында мына нақыш орын алған:

Түнекте едім, түнімді сөкті барып,
Зұлматта едім, күн нұрын төкті жарық [4, 83 б.].

Міне, мұнда «түн» білімсіздік, қараңғылық ұғымын жинақтап тұспалдауға арналса, «жарық» сөзі қас шындықты, білімді меңгере бастауды меңзеп тұрғаны анық. Тек көне түркі емес, бертінгі татар әдебиеті жұлдызы Ғабдолла Тоқай да өзінің 1909 жылғы «Көңіл жұлдызы» өлеңінде:

Өмірім – түн: тас қараңғы, ай жоқ, күн жоқ, жоқ күндіз,

Шүкіршілік етем, түнде жарқырайды көп жұлдыз [3, 15 б.] – деп, сол кездегі басқа ұсақ халықтар тәрізді татар елінің теңсіздікте, қорлықта өмір сүріп жатқанын тұспалдап бейнелген. Мәшһүр Жүсіпте де түн: теңсіздік, озбырлық қысымның, қараңғылық, білімсіздіктің символдық (нышандық) белгісі ретінде келтіріліп отырған:

1. Қамалып өмір бойы қалған түнге,
Қадалып қарай-қарай ай мен күнге.

2. Бұ дүние-айсыз бұлт, қараңғы түн,
Жалған сөз – ер жігіттің бойына мін!
Жалғанға жетемін деп қуа берсең,
Таң атып, жарық сәуле, шықпайды күн!

3. Алды-арты бұл дүниенің қараңғы түн,
Үміт бар-болар деген бір жарық күн.

4. Тыңдаған азаматқа бұл сөзім шын,
Көңілі ақымақтардың – қараңғы түн.

5. Түні туған залымдардың Құдай атқан,
Суыр болды пысықтар інде жатқан.

6. Көңіліміз үшбу күнде жерден төмен,
Қараңғы, қайғы басып, болған түннен [6].

Көріп отырғанымыздай, алғашқыда өмір бойы түнге қамалу, яғни белгісіздік, қараңғылық, озбырлық қыспағының тым ұзаққа созылғанын паш ету алға шықса, екіншіде де сол идея жалғастырылған. Ал, үшіншіде сол қараңғы түннен кейін: «... болар деген бір жарық күн» - үміт бар екендігі ескертілсе, төртіншіде жалпы ақымақ адамдардың көңілі «қараңғы түн» екені бөлініп көрсетілген. Бесіншіде «залымдардың құдай атқан» түні туғандығына назар аударылса, соңғыда қараңғы түн, яғни жалпы қыспақ, теңсіздік, жоқшылық салдарынан өз көңілдерінің аяқ астындағы жерден төмен екеніне назар аудартылған.

«Түн» сөзі әңгіме болғанда, онымен ұялас, төркіндес, қанаттас «қараңғы» өрнегі де көңіл бөлгізеді. «Түн» сөзі тәрізді, соған туыстас «қараңғы» нақышы да белгісіздік, қараңғылық, сол арқылы білімсіздік, теңсіздік нышаны ретінде келтіріліп отырған. Алысқа бармай-ақ, тағы да татар ақыны Ғабдолла Тоқайдың 1906 жылы жазылған «Уа, қалам» өлеңіне назар аударалық:

Өтпесінші қараңғыда жылымыз бен айымыз,
Біз наданбыз, қасіреттіміз, аянышты халіміз [3, 35 б.].

Мәшһүр-Жүсіпте әрі дәстүрлі орамды, әрі кезең стилін, әрі өзіндік ізденісті ұштастыру орын алған:

1. Жарығы бұл дүниенің тайып кетсе,
Қараңғы, бір қонарсың, шамсыз қосқа.

2. Тастан қатты, қараңғы, түннен – ауыр,
Қайғы бар, жүректі жеп, қылған жауыр.

3. Жатырмыз бір қараңғы ұзын түнде,
Көрінбей жарық сәуле, бір таң атқан.

4. Өлімнің түтіндеген есті желі,
Қараңғы бұл дүниені қаптап түні.

5. Өкпелерге орын жоқ, қараңғы еді маңайым,
Өлмеген құл көреді-ау өзгерістің талайын.

6. Түн қараңғы, дарияның толқын іші,
Айналмада су жұтып жүрген кісі. [7].

Алғашқыда бұ дүниенің жарығы «тайып кетсе», «қараңғы шамсыз қосқа» қону мүмкіндігі сөз болса, екіншіде тек қараңғы болумен шектелмей, оның «тастан қатты», «түннен ауыр» екені қоса қамтылған. Соның нәтижесінде «жүректі жеп, қылған жауыр» - қайғы бар екенін әйгілеу жүзеге асқан. Назар аударсақ, жауыр қылу ұлттық өрнек жемісі болса, қайғының жүректі жеуі, яғни дерексіз ұғымның басқаны жерліктей жан иесіне, өзіндік бір ызғарлы күшке айналуы – ақынның өз сөз қолданысы, дербес стилі көрінісі екені анық. Ал, үшіншіде тек лирикалық қаһарман емес, тұтас бір халықтың, қазақ елінің ұзақ уақыт бойы бостандық көре алмай, «қараңғы ұзын түнде» жатқаны сөз болады. Бұл үшінші мысал ақынның 1907 жылы Қазан қаласында басылған «Тірлікте көп жасағандықтан, көрген бір тамашамыз» кітабынан алынғанын ескерсек, мұнда лирикалық қаһарман мұңы мен жалпы халық қасіреті жұптасуын да, әрі дәстүр ықпалы мен кезең стилі әсерін, сонымен бірге оның дербес стилге бағындырылуын да қоса көре аламыз. Төртіншіде «Өлімнің түтіндеген есті желі» жолынан кейін берілгесін де, «қараңғы» тек жарық жоқтығы, белгісіздік дәлелі ғана емес, өлімге бастар нышан ретінде де біртүрлі үрейлі естіліп тұрғаны анық. Бесіншіде, ақын өзі шыққан ортада білім емес, білімсіздік белең алғанын ежіктесе, соңғыда «қараңғы» ұғымына қоса адам тіршілігіне қатерлі толқын үстемдігіне, айналма толқын ішінде «су жұтып» - жүргендер бар екеніне, үңілте түседі. Сол арқылы ақын қазақ тәрізді аз халықтар үшін төнген зобаланды неғұрлым әсерлі жеткізе алған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. XIX ғасырдағы қазақ поэзиясы.- Алматы: Ғылым, 1985.-320 б.
2. Қожа Ахмет Иассауи. Диуани Хикмет, Алматы: Мұратас, 1993.-262 б.
3. Ғабдолла Тоқай. Көңіл жұлдызы.- Алматы: Жазушы, 1986.- 180 б. (Ауд. Төкен Әбдірахманов).
4. Жүсіп Баласағұн. Құтты білік.- Алматы: Жазушы, 1986.- 616 б. (Ауд. А.Егеубаев).
5. Мәшһүр Жүсіп. Шығ. 1-том.- Павлодар: ЭКО, 2003.- Б.239, 253 және 2-том.- 52 Б. 4-том.-Б.175.
6. Мәшһүр Жүсіп. Шығ. 1-том.- Павлодар: ЭКО, 2003.- Б.4, 123, 163, 270, Шығ. 2-том.-Б. 69. және 4-том.-Б. 266.
7. Мәшһүр Жүсіп. Шығ. 1-том.- Павлодар: ЭКО, 2003.-Б. 134, 271 және 4-том.- Б.8, 158, 266, 271.

ӘОЖ 81.373.21

ЖЫЛҚЫ МАЛЫНА ҚАТЫСТЫ ПАРЕМИОЛОГИЯЛАРДЫҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

Ж. ЗЕЙМУЛЛАЕВА
студент, 3 курс, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті

Жылқы малын өсіру ерте заманнан бері ерекше бағаланып, олар туралы түрлі, көптеген сөз орамдарымен қатар мақал-мәтелдер де қалыптасқан. Бұндай мақал-мәтелдерде халқымыздың өзіндік ой-өрісі, білімі, тәжірибесі т.б. тұжырымдалған. Бұған тіліміздегі салт-дәстүр, наным-сенім негізінде қалыптасқан жылқы малына байланысты мақал-мәтелдердің этнолингвистикалық мәнін талдағанда көз жеткізуге болады.

Ат жүйрігі – асқа,

Тіл жүйрігі – басқа. Ауыс. қазақ дәстүрінде жүйрік пен сәйгүлітердің бағын сынайтын, даңқын асырып, бағасын беретін бір оңтайлы сәт – ұлы тұлғаларға берілетін ұлан-ғайыр астар мен дүбірлі тойларда шабылатын аламан бәйге болса, ал сөз сайысына түскен шешендер мен ділмарлардың бірі болмаса бірі сөзден жеңіліп, “мерт болуы” да, не сөзден жеңіп, даңқы шығуы да мірдің оғындай өткір тілдің құдіретті күшіне байланысты деген сөз. “Тіл тас жарады, тас жармаса, бас жарады” деген мақал да осыған жақын.

Ат майы толады,

Киім майы толмайды. *Ауыс*. қазақ дәстүрінде біреудің көлігінің майын сұрап міну, біреудің киімінің майын сұрап кию салты болған. Осы әдетке орай: майға мінілген ат арықтап, қоңынан айрылып, жүдеп қалса, ол біраз күтіп, баптаса, қайтадан семіріп, қалпына келеді; ал майын киген киім (тон, шапан, етік т.б.) ескіріп, тозып қалса, оны орнына келтіру мүмкін емес. Мақал түйіні: “Майын пайдалануға алған заттың орнына келетіні де, келмейтіні де бар – соны білген жөн!” дегенді аңғартады.

Ант ұрмай, ат жығылмас. 1. Көшпелі елдің салтында «Ер қанаты - ат» деп, ат пен ат иесі – ер азаматты тағдырлас деп қарау бар. Тар жол, тайғақ кешуде, қысыл-таяң жағдайда аттың сүрініп жығылуы ат иесінің ниетіне байланысты деп қарайды. Ол ниеті жаман, ант бұзғыш, опасыз болса, оның аты да сүріншек келеді. Демек, аттың жығылуы – ат иесінің уәдесінде тұрмай, сертін бұзуына байланысты «ант ұруынан» деген сенімнен туған мақал; 2. ауыс. ант бұзып, уәдесінде тұрмаған адамды, әдетте, антұрған (ант + ұрған) деп атайтын қазақ қауымы анттың тылсым күшіне, антты аттап кеткен адам ерте ме, кеш пе, әйтеуір, бір ат үстінен мұрттай ұшуы, жазатайымда жалпасынан түсіп, жазым болуы ықтимал деп сенген. Алланың ақ өлімі емес, оқыстан, ғайыптан қаза тапқан адамның өлу себебін «ант ұрды ма екен?» деп ойлаудың себебі де осы.

Апама да барайын, тайымды да үйретейін. 1.Қазақтың өмір-салтынан алынған: күйеуге шыққан апасын көптен бері көрмей сағынған баланың (інісінің) ержетіп, тайын үйретіп жүріп, «екі істі бірдей бітірейін!» деп ата-анасынан сұрауы; 2. ауыс. бір істің сылтауымен, желеуімен екінші істі де тындыру, екі қоянды бір оқпен атып алу мәніндегі мақал.

Ат өледі, құс қашады. *Ауыс*. ер-жігіттің қазына мүліктеріне жататын жүйрік аты мен ұшқыр құсын қалап сұрайтын көңілі жақын дос-жаран, құда-жекжат, елдің елеулі азаматтары да көп болған. Қимас затын қанша қиылып сұраса да, бергісі келмейтіндерге айтылған бұл сөздің мәні – “қанша аясаң да, жүйрік атың да өз ажалынан өледі, алғыр құсың да күндердің күнінде өзіңді тастап кетеді, өлмейтіні достық көңіл, соны аман сақтап қал!” дегенді аңғартады.

Ат сатсаң ауылыңмен ақылдас. Біріншіден, ауыл адамдары ауылда жақсы аттың болу-болмауына бейтарап емес, өзара мүдделес; екіншіден, жақсы аттың нарқы мен парқын иесі ғана емес, бүкіл ауыл адамдары да жақсы біледі – сатуға бола ма, болмай ма? – ақыл-кеңес береді.

Атсыздың атасы құнсыз кетеді. *Себебі*: ат үстінде ғұмыр кешіріп келген кешегі қазақтың қастерлейтін атасын айдалада біреулер өлтіріп кетсе (ол, әрине, жазатайым өлімге де душар болуы мүмкін), ондай жағдайда астында аты жоқ баласы (жақын туыс-жекжаттары) оның өлігін ізден табуының да, өлтірген адамын айқындаудың да, одан құн талап етуінің де мүмкіндігі болмайды… Астында аты жоқ адамның өмірде қолы қысқа, шарасы аз. Бұл мақал өткен бабаларымыз үшін қыл құйрықтың қасиеті мен өмір-тіршіліктегі атқарған аса мәнді рөлін дәріптеуден туған…

Әруақты жерден ат үркеді. 1. әруақты жер – ата-бабаларымыздың сүйегі жатқан мола-мазарлар. Одан өте бергенде жолаушының аты үркетін себебін халық әруақтар адам көзіне көрінбесе де, мал (жылқы) көзіне көрінеді деген діни наным-сенімнен туындаған деп түсіндіреді; 2. *Ауыс*. қасиетті, киелі жерлерден “әруағы ұрады” деп, алыс жүрген, оған жуымаған жөн деген сөз.

Бес қажет: жақсы әйел, жүйрік ат, ұшқыр тазы, түзу мылтық, адал дос. Жақайым Жетес би: кезінде “тентек” аталған Сердалы Жаңабай ақын “тентек” деген аттан құтылудың жолын сұрай келгенде ол: “… Сен сияқты әлденеден қапалы болған ерлерді сабасына түсіріп, сабырын сақтайтын бес нәрсе бар…” деп (жоғарыдағыларды санамалап), “сен де солардың екеуі кем болып жүр, ол жақсы дос пен жақсы ат болатын, қолыңа соларды түсір” деп ақыл-кеңесін айтады (Дала, №1, 1999, 39). “Жігіт адамға қажет осы бес нәрсе туралы сөздің ел арасына тарауына себеп болса керек.”

Ердің құны – жүз жылқы, ары – мың жылқы. Ертедегі қазақ салт-дәстүрінде қалыптасқан қағида бойынша “ердің құны – жүз жылқы” болғанымен дауласушы би бұл өлшемнің үстіне ердің өлімін ғана емес, оның өлімнен

де қымбат аяққа тапталған арын қоса бағалап, тағы мың жылқы даулап, бопсалайтын болған. Осындай бір күн дауында жоқтаушы би былай дейді: “Кісісін өлтірген жақ ұмытқанымен, кісісі өлген жақ ұмытпайды. Мен өзге даугерлердей қырдың қыл құйрығына бітіспеймін. Ердің құны – жүз жылқы болса, ары – мың жылқы. Келелі маймақ түйе, қоралы маубас қой, табынды сасық тұмсық сиырыңның да керегі жоқ. Сырты түк, іші тезек, ақтылы малыңмен бітетін болсам жарасы жеңіл екен дейсіз де, ертең бір кісімді тағы өлтіресің. Сондықтан “қазан жулы (жуулы), қан шайлы (шаюлы)” күн дауын ада-күде бітірем десеңдер, осы қазір дар құрғызбай тынбаймын. Оны істемесең, дінімді ұмытсам ұмытармын, кегімді ұмытпаймын. Сойылмен соғам ба, уығыммен ұрам ба, өшімді алам да кетем, сөзім сол!” – дейді (“Өркен”, №26, 1992, 12).

Жауға аттанар жігіт төл атын мінеді. Ауыс. ел шетіне жау келгенде қарсы аттанған азамат қазақ салты бойынша тек өзінің күтіп мінетін төл атын ғана мініп, бір ғана тілекпен аттанатын болған. Мұндай ақ жолға, ақ тілекке баруға ат таңдағанда тегі белгісіз, әр түрлі жолмен (ұрланған, тұлданған, дау-талас арқылы келген, жаудан олжа боп түскен, ырымды т.б.) келген, біреуден майын сұрап алған не ауыл арасында жүрген малды емес, ата малын, табан ақы, маңдай терімен келген өзінің төл малын мінген. “Өз иесіне опа жасамаған басқа мал мағаң да опа жасамайды” деп ырымдаған.

Жауынды күні ат көрме,

Айтты күні қыз көрме. 1. Жылқы малының ажары оның бітім-болмысынан ғана емес, түк-түрінің бояу-реңкіне байланысты. Оның әрлі-әрсіздігі, әсіресе, үстін тазалап жуғанда, не жауынды-жаңбырлы күндері айқын байқалады; сондықтан да ат таңдаған адам оны түк-түсі жарқырап тазаланған жауынды күні емес, жай күндері көріп, ұнатып алғаны жөн; сондай-ақ, қыз таңдайтын жігіттер оларды қызыл-жасыл желеңге бөленіп, жасанып, құлпырып шығатын айт күндерінде емес, жай күндері іздегені жөн. Бұл – қыздардың жасанды тұлғасын көріп, “шынайы сұлу мен шырайсыз қыздарды шатастырып жүрме” деп ескерту; 2. *Ауыс*. бұл – әр нәрсені өзінің табиғи көрініс, болмысына қарай тани біл деген сөз.

Жауыр атқа – жіп құйысқан. 1. Қазақ салтында жауыр атқа, әдетте, жай ер (құранды ер, қапталды ер, орыс ері т.б.) салмай, жауырына ыңғайлы желқом ер салған. Сондықтан да желқом ерге өзіне лайықты жамансал, ескілеу құрдан, жәй жіптен есілген құйысқан тағады. Басқаша айтқанда: жауыр атқа тоқылатын желқом ерге лайықты жіп құйысқанның тағылғаны жөн дегенді аңғартады; 2. Ауыс. қатар қолданылатын бір-біріне қатысты екі нәрсенің (заттың, бұйымның, жиһаздың т.б.) өзара сапасы мен сәні, мәні мен мағынасы сәйкес болғаны абзал, бірі қымбат, бірі арзан, бірі сұлу, бірі сүйкімсіз болу – жараспайтын, екі ұдай дүние.

Жылқы жылы әлі ілгері. Ауыс. Қазақ наным-сенімінде: «жылқы жылында қоғамда соғыс, атыс-шабыс болады» деген ұғым бар. Демек, «жылқы жылың әлі ілгері» деген сөздің ауыс мәні – «өмірде көретін құқайың әлі алдыңда, одан сақтанғайсың».

Құданы – құдай қосады,

Үйірі басқаны ноқта қосады. 1. Құда-андалық байырғы салт-дәстүрді жалғастырып келе жатқан қазақ қауымы: “құданы – құдай қосады” дегендегі екі ата, екі басқа әулеттің ойламаған, күтпеген жерден басы қосылып, туыс болуын – ғайыптан, бұйрықтан, жазмыштан болатын, яғни адамның қалауымен емес, Алланың әмірімен деп қарауына байланысты. Сол сықылды, бұл ұғым қаптаған қалың малдың ішінен үйірі басқа екі жылқыны бір адамның қолына әкеліп байлап беретін ноқтаның да өзіндік қызметімен салыстырылып тұр; 2. *Ауыс*. әр түрлі құбылыс табиғаттың қоғамдағы адамдар қарым-қатынасының заңдылығына байланысты қалыптасады.

Сиыр – судан, түйе – күннен, жылқы – желден, қой – аспаннан (көктен), ешкі – тастан, адам – топырақтан (жаралған). Бұл ертеден келе жатқан түркі т.б. халықтарға тән мақалға айналған пайымдау. Ертедегі түркілердің малды қасиетті санап, малға табынуының бір себебі де, міне, осы болса керек. Өйткені, Күн, Көк, Жер, су, жел, тас – дүниенің негізі саналған, демек аталмыш малдар да, адам да осы негізден өніп-өскен. Малды құрметтеу, қастерлеу, құрбандыққа шалу т.б. дәстүрдің бәрі осыған байланысты. Сонымен қатар, әрбір мал жай мал емес, оны қорғап, қолдап, сақтап жүретін қамқоршы иесі – пірі, бабасы, атасы бар қастерлі де қасиетті жануарлар саналады. Қойдың қасиетті бабасы – Шопан ата, түйенікі – Ойсыл Қара, жылқынікі – Қамбар ата, сиырдікі – Зәңгі баба, ешкіні – Шекшек ата.

Жер жүзіндегі барлық жаратылыстың түпкі тегі төрт нәрседен – топырақ, су, от және желден (ауадан) жаралған деп қарайтын заманда төрт түлікті әр түрлі нәрсенің символы етіп, оларды тотем тұтқан. Сондықтан да қазақтардың ертедегі наным-сенімінде *түйе шөлден, сиыр судан, қой ауадан, жылқы желден жаралған* деген түсінік қалыптасқан. Түркі халықтарының ішінде қазақтан басқа да халықтар жылқының желден жаралғанына сенген. Осылайша жылқының жылдамдығын желге теңеген, желдің қасиеті мен күші жылқыға берілгендігіне сенген [1, 74].

Арғымақ аттың баласы, аз оттап, көп жусайды.

Асыл ердің баласы, аз сөйлеп, көп тыңдайды. 1. Арғымақ ат тұқымына тән қасиеттің бірі – оның аз оттап, көп жусауы болса, табиғаты асыл ер-азаматтың аз сөйлеп, көп тыңдайтын әдеті – оның абзал қасиетін сипаттап тұр; 2. Ауыс. шынайы азамат, асыл ердің өзіне тән тұлпар тектес асыл қасиеті, абзал мінез-құлқы, әдепті әдеті болады дегенді аңғартып тұр.

Жапалақ сипағанмен сұңқар болмас,

Жабыны мақтағанмен тұлпар болмас. 1.құс асылы – сұңқар, оның асыл қасиеті күтімінен (сылап-сипаудан) емес, тектілігінен, жылқының пырағы – тұлпар, оның асыл қасиеті де мақтап-мадақтаудан емес, тектілігінен; 2. Ауыс. адамның жақсы-жаман болуы оның күтімінен, не мақтап-марапаттаудан емес, жаратылысынан, тектілігінен демекші.

Жорғаның қадірі желгенде білінер,

Жақсының қадірі өлгенде білінер. 1. Жүрісі жайлы жорға мініп үйренген адам оның қадірін желісі қатты атты мініп, денесі дел-сал болғанда біледі; сол тәрізді қатар жүрген жақсы адамның қадір-қасиеттерін оның көзі тірісінде емес, өлгеннен кейін ғана бағалай алады; 2. *Ауыс*. адам болсын, мал болсын, бәрі бір, оның абзал қасиеттерін адам бірден емес, біртіндеп, басқамен салыстырып барып, әсіресе одан асқан сорақысын көргенде ғана, артықтығын сезіну арқылы ғана дұрыс байқай алады.

Жора-жолдас не керек – жауға бірге шаппаса,

Арғымақ мініп не керек – жабыдан озып, артпаса? Жасанған жауға білек сыбанып, бірге бармаса, тізе қосып бірге шаппаса, онда жолдас-жора болып жүрудің де қажеті жоқ; сол сияқты астыңдағы атың тұлпар болып аталғанымен жабыны басып оза алмаса, пайдасы жоқ дегенді аңғартып тұр.

Жүйрік ат аяғынан қалады. 1. Бәйгеге көп түскен жүлделі жүйріктердің көбіне-көп аяғына зақым келіп, көз тиіп ауырады. Бұл бейне бір кәсіби ауру іспеттес нәрсе; 2. *Ауыс*. осыған орай, бұл мақал мергеннің, не оқитын оқымыстының көзі зағип болғанда, не арқылы ақын мен алдына жан салмас, аузы дуалы шешеннің – тілден, әнші-күйшінің – құлақтан, өнерпаз шебердің – қолдан қалғанында айтылады; әркім ауырып, азап шексе, оны өзі сүйетін кәсібінен табады деген сөз.

Жүйрік атқа – жел қамшы. 1. Жүйрік атқа қамшының керегі жоқ, оның маңдайынан ескен желдің өзі-ақ сипап, шабысын демеп, дем беріп отырады; 2. *Ауыс*. білікті де білгір, ақылды да парасатты адамға қамшылаудың, жол-жорық көрсетудің еш қажеті жоқ, өйткені олардың өздері-ақ не істеу керек екенін біледі, олар алған бағыты мен үрдісінен жаңылмайды.

Жүзден – жүйрік, мыңнан – тұлпар. 1. Мал жайын, әсіресе жылқы қасиетін жақсы танып-білген қазақтардың ұғымында жүйрік пен тұлпар сирек кездесетін мал тұқымы, яғни жүз жылқыдан бір жүйрік, мың жылқыдан бір тұлпар шығуы мүмкін; 2. Ауыс. сол сияқты, адамдар арасындағы біртуар, маңдай алды (шешен, көсем, ақылды, парасатты ер, батыр т.б.) азаматтар да сирек кездесетін, ілуде бір дүниеге келетін құбылысқа жатады.

Жүйріктің де жүйрігі бар – қазанат жөні бір басқа;

Жігітте де жігіт бар – азамат жөні бір басқа. Ауыс. жылқы ішінде жүйрік те, ел ішінде жігіт те баршылық. Бірақ сол жүйріктердің асылы – батырлар мінер қазанаттың, сол жігіттердің ардагері, абзалы – азаматтың жөні мүлдем бөлек. Батырлар эпосында жырланатын, алты айшылық жолды алты күнде басатын қазанаттың басқа жылқыдан қандай ерекшелігі болса, тұғыры биік, өресі кең, халықтың қамын ойлайтын, соның жолында өзін құрбан етуге дайын азаматтың жөні де мүлдем басқа.

Тұлпардың оттауы – бір, жусауы – басқа. 1.Қас тұлпар да – жылқы тұқымдас мал, сондықтан да ол жылқылармен бірге жайылып, бірге оттайды, бірақ одан бір айырмашылығы – оның жусауы өзге жылқыдан басқашалау. Жалпы жүйрікке тән әдет бойынша тұлпар ат та – аз оттап, көп жусайтын мал, ол сол арқылы өзін өзі жарата түседі. “Арғымақ аттың белгісі – аз оттар да, көп жусар” деген сөз осыдан қалған; жүйрік тұлпардың, сондай-ақ жалпы жүйрік қылқұйрықтардың екінші бір қасиеті – түрегеп жусауы, бұл оның ерен күш-қуатының бүкіл денесіне түгел тарап, шымыр да бір тұтас тұлға болып қалыптасуының бір жолы деген сөз; 2. *Ауыс*. табиғаты асыл, ізгі қасиеті мол адам көп адамның бірі болса да, бір қасиеті (қылығы, мінезі, ой-парасаты, іс-әрекеті т.б.) басқа адамдардан ерекше көзге түседі, ол оның басқалардан артықтығын, тектілігін көрсетеді деген сөз.

Тұлпардың өз тұяғы өзіне ем. 1.Тұлпар тұлпармен тебіссе де, одан олардың денесі ауырмайды, өйткені олардың денесі шымыр, өзі төзімді; 2. *Ауыс*. игі-жақсы жандардың өзара базына-қалжыңы, ауыр сөз, өрескел іс-әрекеті де өздеріне білінбейді, өйткені ол өздерін жат емес, өз деп санауынан.

Шабан ат – өршіл, жаман адам – төршіл. 1.Шамасына қарамай, шабан аттың алдынан өр шыққанда оны тез асып түсуге тырысатын әдеті болса, жаман адамның үйге келгенде, әдеп сақтамай, үлкен-кішілердің ыңғайына қарамай, бірден төрге ұмтылатын әдеті бар; 2. *Ауыс*. мақал кейбір адамның қоғамдағы орнын, өзінің әлеуметтік деңгейін білмей, жөнсіз өз қатарынан озып, алға ұмтылатын, орынсыз өркөкіректік көрсететін әдетін айыптап тұр.

Шабан жылқы ұранды білмес,

Жаман жігіт туғанды білмес. Жаугершілік, шапқыншылық кезінде атқа қонған ер-азаматтардың ұрандатып, ел-жұртты жауға қарсы шақырғанда да немесе мәреге жақындаған аламан бәйге жүйріктеріне ата-баба әруағына сиынып, ұрандатқанда да әсер алып, селт етпейтін шабан жылқы сияқты, кейбір тексіз жаман адам да туыс-жақын деген ұғымды сезініп, одан әсерленбейді.

Айтқызған – жаманның ісі,

Қамшылатқан – шабанның ісі. Ауыс. жаман адамның әдеті – айтып, құлағына құймаса, өзі түсінбейді; жаман адам қамшыламаса, жүрмейтін шабан атқа ұқсас.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Айтбаева Н. Қазақ тіліндегі жылқы атауларының лексика-семантикалық және дүниетанымдық сипаты. Ф.ғ.к. дисс. авторефераты.–Алматы, 2007. -29 б.

2. Қайдар Ә. Халық даналығы. Алматы: «Тоғанай Т», 2004. -560 б.

УДК 81.001 76

ГЕНДЕРНЫЙ ФАКТОР В РЕКЛАМНОМ ТЕКСТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ИЗДАНИЙ)

А. ЗКРИЯНОВА, Е. САПАРОВ
студенты гр. Жур-202, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
З.К. КУРМАНОВА
к.ф.н., г. Павлодар

Предметом изучения данной статьи является гендерный фактор и стереотипы в рекламных текстах специализированных изданиях.

Объектом исследования является своеобразие построения рекламного текста, ориентированного на мужчин и женщин, основанные на их гендерных представлениях.

Фактическим материалом исследований послужили 50 рекламных текстов. Журналы Cosmopolitan, Oriflame.

В своем исследовании мы следуем за научными изысканиями казахстанского исследователя Б.Т. Каримовой, которая опубликовала интересные наблюдения в материалах коллективной монографии «Гендерная лингвистика».[1]

Термин «гендер» (gender) в современных словарях английского языка (Oxford Dictionary, American Heritage Dictionary of the English Language, Macmillan Dictionary, Merriam-Webster. Пол человека – мужской или женский (в основном, используется для объяснения социальных и культурных, а не биологических различий); представители того или другого пола;

Грамматический род - мужской, женский, средний, общий.

Слово «gender» (от латинского genus «рождение, семья, нация») в английский язык пришло из французского языка в следующих значениях: «вид, сорт, тип», а также «тип или класс существительного и т.д.» [1,с.12].

В современной гендерологии до сих пор нет единого взгляда на природу гендера. Гендер рассматривается, с одной стороны, как мыслительный конструкт, или модель, разработанная с целью более четкого научного описания проблем пола и разграничения его биологических и социокультурных функции; с другой стороны,- как конструкт социальный, создаваемый обществом, в том числе и посредством языка [1,с.15]

Для полного понимания статьи считаем необходимым разъяснить ключевые термины. Согласно Словарю социолингвистических терминов под редакцией Э.Д. Сулейменовой, Н.Ж. Шаймерденовой, гендерный стереотип происходит от английского род, роль и греч. твердый отпечаток. Это сформировавшийся в культуре обобщенные представления (убеждения) о том, какие качества имеют и как должны вести себя мужчины и женщины, например, мужчине и женщине приписываются следующие противоположные качества: логичность - интуитивность, абстрактность – конкретность, инструментальность – конкретность, сознательность – бессознательность, власть – подчинение, порядок – хаос, независимость – коллективность, активность – пассивность, непостоянство – консервативность [1,с.50].

«Гендерология – это наука, познающая человека во взаимосвязи и взаимообусловленности биологического,социального, психологического, культурологического, языкового факторов» [2,с. 105].

Ван Дейк утверждает: «Рекламный текст – это продукт речевой деятельности, которая осуществляется в определенном социальном контексте».

Психолингвистическое воздействие является базовым средством воздействия рекламного текста в гендерных аспектах, ибо покупатели – мужчины и женщины – стремятся с помощью приобретаемых товаров создать собственный образ в соответствии со своими ожиданиями.

У женщин реклама ориентирована на их красоту. За несколько лет акценты женщин сместились от стремлении стать матерью к стремлению быть красивой и независимой. *Например: Женские духи «Грэс» Ее Изящное Величество. Пленительный шорох платья, величественная походка и неповторимый шлейф изысканного аромата... Во власти ее царственное очарование вы забываете обо всем на свете.* (Oriflame № 12 от декабря 2009,с.23)

В рекламе происходит сравнение духов с привлекательной женщиной, слова *пленительный шорох платья, величественная походка* эти слова описывают привлекательную женщину, а *неповторимый шлейф изысканного аромата духов.* В итоге использование слов *пленительный и величественная* оказывает психологическое воздействие на женщин и повышает интерес к товару. *Женская туалетная вода «Eclat women». Этот утонченный и сдержанный цветочный аромат - выбор женщины, одаренной тонким вкусом. Игристый дуэт малины и фиалки с роскошным шлейфом, сотканным из теплых нот белого мускуса.* (Oriflame от ноября 2010, с.55).

Выражение *женщины, одаренной тонким вкусом* позволяет покупателям почувствовать себя «этой» женщиной, если она приобретет этот товар. *Туалетные духи «Volare»(Воларэ). Нежная, чувственная, женственная роза - именно она вдохновила парфюмера Филиппа Харриса на создание аромата Volare, который, по словам создателя, является «легкой и современной интерпретацией романтики». Чувственная композиция, в сердце которой распускается бутон розы, обрамленный сиренью, ирисами и фиалками. (Oriflame от ноября 2010, с.17). Нежная, чувственная, женственная роза*, реклама аппеллирования к подсознательному стремлению женщины стать *нежной и чувственной. Парфюмерная вода «Amber Elixir»(Эмбе Иликсе) по словам Венсанса Шалле: «Amber Elixir - аромат для той, кто воплощает загадочное и соблазнительное очарование женской природы. Словно солнце пустыни, садящееся в пески, она окружена золотистым ореолом мистического сияния».*(Oriflame от ноября 2010, ст. 49).

Реклама ориентирована на женщин, которые считают себя или хотят быть такой *загадочной и соблазнительной*. И покупатели должны покупать этот товар, если они позиционируют себя такими же. *Парфюмерная вода Divine Sensual. Ты дива – опасная и притягательная! Твой аромат – пьянящий коктейль из малины, аниса, гардении, амбры, ванили и сандала. ты дива – опасная и притягательная*, это рекламный текст, привлекает внимание тактикой поднятия самооценки, *ты дива* ты должна это купить.

(Oriflammes №4 от февраля 2013 года).

Гендерные особенности текста женской рекламы в том, что ориентирован на желание стать привлекательной и независимой, красивой.

Мужская реклама направлена на представление о достижении высокого социального статуса. Например рекламы, *Volkswagen Tiguana. Жжёт Снаружи - само спокойствие и респектабельность. Элегантность и внушительность. Настоящий Volkswagen. Качественный и основательный. Как и Вы. Внутри - дерзкий характер и взрывной темперамент. Драйв и бесстрашие. Настоящий Volkswagen. Стремительный и энергичный. Как и ты. Volkswagen Tiguana. Твое истинное <Я>*

В этой рекламе на мужчину направлена тактика персонализации, *как и вы, как и ты, твое истиное <я>*. А также реклама описывает образ мужчины, который должен ездить на такой машине, и такая машина предназначена для него *элегантность и внушительность, качественный и основательный, драйв и бесстрашие, стремительный и энергичный.* (Cosmopolitan от ноябрь, 2010).

Мужская туалетная вода «Eclat». Свежий, благородный аромат-выбор мужчины, который ценит классику и остро чувствует современность. А знаете ли вы, что слово…?...слово «Eclat» в переводе с французского означает «сияние», «успех». Поэтому ароматы «Eclat» словно стиль жизни: они символизируют успех и наполняют будни благородным сиянием. (Oriflame №5 от февраля 2012 года,с.35).

Реклама оказывает психологическое воздействие на мужчин. Создавая образ *мужчины, который ценит классику и остро чувствует современность*. И готов приобрести этот товар, если он позиционирует себя таким. *Туалетная вода «Deep Impect» (Дип Импэкт). Глубокие чувственные ноты раскрываются гармонией бергамота, мускуса, кардамона и бобов тонка, символизируя мужественность, волю и верность идеалам свободы.* (Oriflame №4 от февраля 2013 года,с.66).

Туалетная вода Signature Созданный для мужчины с яркой индивидуальностью, этот древесно – фруктовый аромат выделяет своего обладателя из толпы. (*Oriflame №2 от февраля 2013 года,ст.76).*

Туалетная вода Glacir Свежий, бодрящий аромат для активных, свободных духом мужчин.

Все эти рекламные тексты оказывают, влияние на, подсознательное стремление мужчин к идеалу, *мужественность, волю и верность идеалом свободы, мужчины с яркой индивидуальностью, активных, свободных духом мужчин*.

Мужская туалетная вода «S 8». Твой город - Твой стиль. Чувствуешь, как пульс города бьется в ритме твоего сердца? В этом весь ты – твои мысли, мечты и желания!(Oriflame №3 от февраля 2013 года, ст.17).

Гендерные особенности Мужской рекламы в том же, что и у женщин стремление к определенному идеалу, задуманный средствами массовой информаций у мужчин это, означает респектабельность, энергичность и свобода.

Таким образом, рекламный текст, привлекает внимание путем апеллирования к подсознательному стремлению адресата к идеалу, что позволяет сформировать более высокую положительную самооценку в случае приобретения товара и в связи с этим: у адресатов-мужчин – представление о достижении высокого социального статуса, у адресатов-женщин – представление об идеале женской красоты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каримова Б.Т. Использование гендерных стереотипов в рекламном тексте сторителлинге. Материалы международной конференции Русский язык в странах СНГ: проблемы и перспективы.

2. Сулейменова Э.Д., Шаймерденовой Н.Ж. Словарь социолингвстических терминов. - А. - 2007. 330с.

ӘОЖ 82(574)

Б. НҰРЖЕКЕЕВ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ҚЫЗ-КЕЛІНШЕКТЕР БЕЙНЕСІ

А.Т. ИБРАЕВА
студент, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қ.

Б. Нұржекеевтің шығармалары ұлттық әдебиетіміздегі дәстүр сабақтастығын берік сақтай алғанымен құнды. Жазушы өз шығармаларында қарапайым халықтың тұрмыс-тіршілігін, рухани-танымдық қырларын, әлеуметтік болмысын, жастардың жаңалыққа, болашақ өмірге деген ұмтылысын, олардың өнер мен салт-дәстүрге деген көзқарастарын қисынды іс-әрекеттер арқылы көрсетеді.

Қаламгер өз шығармаларында кейіпкерлерді іс-әрекет үстінде көрсетеді және объективті өмірді көркем шығармада суреткерлікпен типтендіре отырып, қоғамдағы орны бар, іс-әрекетімен көрінетін нақты адам бейнесін жасайды. Ғалым Серіккали Байменше өзінің «Зергердің зертханасы» атты еңбегінде: «Шығармашылық

процесс – күрделі нәрсе әрі нақты айқындалмаған ойлау процесі. Ал шығармашылық процестің психологиясы – шығармашылық қызметті психологиялық тұрғыда зерттеудің саласы. Оның әдістемелік арқауы ретінде тарихылық принципі алынғанымен, ерекшелікті проблематикасына негізінен шығармашылық процесінде көрініс беретін елестетудің, ойлаудың, түйсіктің, шабыттың, қабілеттің, таланттың, дарындылықтың рөлін зерттеу жатады» [5, 123] – деп жазғанындай, оның шығармалары көбінесе дерекке негізделіп жазылып, сол кездегі адамдар бейнесін жан-жақты көрсетуімен, белгілі бір заманның тынысын, тұрмыс-тіршілігін, әлеуметтік-саяси мәселелерін, идеологиясын, жалпы ұлттық болмысын айқын суреттеумен ерекшеленеді.

Б. Нұржекеевтің шығармаларындағы кейіпкерлер бір-бірімен белгілі бір рухани байланыста болса, соның ішінде сәтті сомдалған бейнелер – қыз – келіншектер портреті. Бір-бірін жақсы толықтыратын бір жағынан қарапайым, бір жағынан күрделі образдар деуге болады. Осы тұста жазушы өз шығармаларында екі түрлі қағиданы берік ұстанған:

1. Суреттеген оқиғаның өмір шындығымен дәл келіп, үндес табуы;

2. Кейіпкердің сезім-күйлерін өз «сезімінен» өткізе білетіндігі, сол арқылы оқырмандарын тебіренте алуы.

Міне, осы екі ерекшелікте «Қырғыз келіншек» әңгімесінде нақты мысал бола алады. Қыз-келіншектердің ажарын бейнелеуде жазушының өзіндік қолтаңбасы бар. Мінезіне қарай түрін келістіріп беру, жан тылсымындағы өзгерістерге қарай бет-әлпеттің де алуан реңкте көрініп, түрлі бояумен көрініс алуы – әрі көркемдік шеберліктің, әрі кейіпкерлер болмысын жазушының терең таныған сезімталдығының куәсі. Семинар кеңес аяқталып, банкетке жиналған сәттегі Тұрсынбүбінің сұлулығын автор былайша сипаттайды:

Тұрсынбүбі тіпті түрленіп кетіпті. Қызыл копта киіп, мойнына ұзын қос қабат қызыл моншақ тағыпты. Қозғалған сайын оның тастары жалт-жұлт құбылады. Көрік үрлегендей көтеріліп-басылған кеудесі көзімді еріксіз тарта береді. Билегенде, от кеулеп өртеніп бара жатқандай омырауы оңды-солды алаұра бұлқынады. Кейде қимылына көз ілеспейді («Қырғыз келіншек», 330).

Бұл жолдардан Тұрсынбүбінің өнерге де жақын жан екендігі байқалады. Автордың позициясы – кейіпкерін сыртқы кескін-келбеті мен ішкі жан әлемінің сай екендігін, сол сияқты өнерлі де парасатты жан екендігін толық көрсету. Әңгіменің өн бойынан Тұрсынбүбі не әңгімені баяндаушы кейіпкердің тарапынан ешбір басы артық қимыл, артық тұрпайы сөз аңғарылмайды, тек барлығы өз орнымен, ретімен іске асып отырады. Қоштасар сәттегі Тұрсынбүбінің мына бір сөздерінен әңгіменің бүкіл айтар ойы аңғарылатындай:

Алдамай, шын жақсы көргеніңізге енді көзім жетті. Әйелі бар еркек басқа әйелден тек тән іздейтін шығар деп ойлаушы едім. Өмір шіркінің құпияға толы екенін енді-енді аңғаргандаймын(«Қырғыз келіншек», 333).

Жазушының характер сомдау шеберлігі басқа да шығармаларынынан айқын көрініс табады. Жазушы өз кейіпкерінің қимылын жеке-дара алмай, оның сөйлеген сөзімен ұштастыра суреттеп, оған өзінің авторлық көзқарасын білдіріп, кейіпкердің қандай мінез-құлықтың адамы екендігін тайға таңбалағандай білдіреді. Б. Нұржекеевтің характер сомдау шеберлігі әңгіме барысында шебер байқалады. Тұрсынбүбінің де, оқиғаны бірінші жақта баяндаушы кейіпкердің де саналы тірлікке, ақылға қонымды істерге ие екендігін бірден аңғарғандай болдық.

Бексұлтан Нұржекеев балалық, бозбалалық шағын ауылда өткізгендіктен, ұлтымыздың уызын қапысыз еміп, таза ұлтжанды болып өсті. Сондықтан, «Не үшін?», «Кінәлі махаббат», «Қырғыз келіншек», «Екі қырсық», «Күю», «Қамыт жағалы қоңыр көйлек», «Қыз сезімі», «Құпия махаббат», «Сағынғаным-ай», т.б. әңгімелерінде ол қазақтың салт-санасын, әдеті мен ғұрпын, дәстүрін, этнографиясын, этномәдениетін, керек болса, қырғыздың да, көрістің де қыз- келіншектерінің мінез-құлқын, адами болмысын, тәрбиесі мен тәртібін, ұстанымын, туған жерге, Отанға, ата-анаға, аруаққа, ағайын-туған, құда- жекжатқа ағайындық ілтипатын, олармен қарым-қатынас нормасын, басқа ұлт өкілдеріне ілтипаты мен көрсеткен құрметін, жалпы халықтың өмірлік философиясын кітаптан оқып емес, тәттісі мен ащысы мол өмірден тоқып өсті. Жазушының әңгіме, повестерінің басты кейіпкерлері ұлтымыздың небір марқасқалары мен серкелері болғандықтан, ұлттық сана, ұлттық менталитетіміз басты орынды ойып алады.

Идея мен тақырып үндестігі Б.Нұржекеев еңбектерінен айқын көрініс табады.

«Бәйсеркенің қызы» повесінің идеясы – қазақ қыздарының басы еркіндікте, бостандықта болғанын қалау. Жазушы өзінің мақсатына жете отырып, авторлық ұстанымы мен жазушылық шеберлігін қатар ұштастырған. Характерлерін сомдауда нағыз талантқа лайықты қабілет-қарымын танытып, оқырмандарын оқиға тереңіне бойлата түседі.

Б. Нұржекеев повесінің тағы бір айтары - ұрпақ тәрбиесі. Еркек ұрпақты тәрбиелесе, әйел ұлтты тәрбиелейді. Жүрегінен мейірім, көңіліне көктем орнаған асыл жандар – аналар, мінезі инабатты қыз- келіншектер, ізгі пейілді әйелдер – отбасының күні, киесі. Танымайтын адамдарды табыстырып, қазақтың шаңырағын биіктетіп, керегесін кеңітетін, қызы – үйде, қылығы – түзде мәшһүр болатыны да солардың мінез-пейілінен деп біледі.

Б.Нұржекеев – әйелдің ішкі жан иірімдерін суреттеуде өзіндік соқпағын салған суреткер. Уытты да қарапайым тілмен жазылған қысқа да жинақы шығармаларында және көлемді романдарында да ол әйел кейіпкерлердің жан дүниесіне бойлай отырып, оның көусар бұлақтың сылдыры секілді өзгеше күйін шертуге талпыныс жасайды. Оның әрбір туындысындағы әйел бейнесі (мейлі ол қыз бала, ана, кейуана) өзіндік рухани тазалығымен құнды. Әйел бойындағы адамдық қасиетті биік шыңға көтере отырып, оның арманы мен мақсатын білуге ұмтылады. «Ерлі – зайыптылар» романындағы Ілескүл, Жібек, Зеріп, Нағима, Гүлбаршын тағдырлары кез келген оқырманды селт еткізбей қоймайды. Жалпы қаламгер шығармаларындағы әйел тағдыры сан алуан, бір бірінен өзгеше мұңды да жаралы жүректер сезімі туындыларының өн бойында кездесіп отырады. Б.Нұржекеев өзі сипаттап отырған дәуірдің тынысын, қаһарман мінезін ашуда ең бір ұтымды жолдардың бірі – қаһарманның ішкі монологы. Бұл қаламгер үшін ұтымды тәсіл.

Романды талдау барысында өзіміз характерін, адами болмысын саралай бастаған Ілескүл, шындығында да, барша қазақ келіншектері мен қыздарына үлгі болатын көп қасиеттерді тал бойына жинақтаған аса аяулы бейне, жаны құнарлы келіншек. Оның пиғылы, ниеті, іс-әрекеті, құлқы, адамдармен қарым-қатынасында, ой-арманы, жалпы әйелдік табиғаты, мінезінде қазақы менталитет тұнып тұр. Бір-бірінсіз өмірдің қараңғы түн екенін сезінетін тең қосылған ерлі-зайыптылар, ертеңгі күніміз қалай болады деп бал ашпай, қайтсек үбірлі-шүбірлі, қанат-құйрықты боламызбен басын қатырмақ. Қазақ әйелінің менталитетіндегі тағы бір ерекшелік – оның балажандығы. Қазақ отбасы көп балалы болғанын дабыра жасап, елге жаймаған. Астамшылық құдайдың құлағына жетіп, «сазайымызды тартамыз» деп қорыққан. Бойға біткен баланы аман-сау дүниеге әкелу міндет саналған. Еріне де ерекше қараған. Сегіз баланың анасы Ілескүл нағыз таза да шынайы махаббаттың үлгісі. Оның жан жолдасы Мұқаға айтқан мына сөздеріне үңілейік:

Жоқ, сені балалардан бұрын ойлаймын. Өйткені сен менен басқаларға да, әке-шешеңе де, іні-қарындастарыңа да керексің. Менің керек қылатын әке-шешім жоқ, іздейтін ага-жеңгем жоқ, мен сенен басқаға керек емеспін. Мен үшін сен жалғызсың, сондықтан сенен артық мен үшін ешкім жоқ. Балаларымды да мен сенің балаларың болғаны үшін жақсы көрем(«Ерлі-зайыптылар», 188)].

Бұл – Ілескүлдің жолдасына жан жүрегінен шыққан сөздері, ішіндегі осы сырын елжіреп, еріп айтады. Көзінің жасын шындығына куә қылып тартады. Бұл – күйеуіне деген қызғаныш емес, шынайы, адал да ақ махаббат белгісі.

Қаламгер шығармаларында кейіпкердің толық келбеті оның жан-дүниесінде өріле кететін монологтар арқылы беріледі. Сол арқылы қаһарман мінезінің түрлі қырлары ашылады. Философиялық ойлар түйіледі. Яғни монолог – қаһарманның терең, философияға толы ойларын оқырманға жеткізу мақсатында алынып отырған көркемдік тәсіл. Ақтанның Берікке айтқан мына бір ойларынан оның болмысы, характері толық ашылады десе де болғандай:

Адамгершілікті айта білетін сөзіңмен емес, қолыңнан келетін ісіңмен дәлелдеу қажет. Екеуміздің басымызға бақытсыздық тап келді деп айтуға аузым бармайды. Дұрысы: бақыттылығымызды тексеретін сынақ туды. Естігенде мен де қуана алмадым. Бұған қуану үшін ақымақ болуың керек шығар. Қайғырып қара аспанды төндіру де ақылдылық болмас. Сені алдағанда, біз не ұтамыз? Алдап саған әйел болғанда, Нағима нені ұтады? Алдайсыңдар дегенің бізді ренжітеді («Ерлі-зайыптылар», 385).

Психологизм кең мағынадағы түсінік. «Әдебиеттегі психологизм – шығарманың эстетикалық әлемін құрайтын кейіпкердің ішкі ойын, толғанысын, рухани күйзелісін терең әрі детальді түрде бейнелеу» [3,159] Кейіпкердің ішкі әлемін терең суреттей алған жазушы ғана оны биік дәрежеге көтере алады. Профессор Б.Майтанов: «психологизм... қаһарманның рухани әлемін, жан сырын жеткізудің амал-тәсілдерінің жиынтығы» [3,232] десе, Г.Пірәлиева: «психологизм дегеніміз – кейіпкердің ойы мен іс-әрекетінің кереғарлығы, сана қақтығысынан тұратын ерекше көркемдік жүйе» [2, 7] екендігін айтқан. Қаламгер шеберлігінің кілті – мәселенің айқындығында, қолмен ұстап көргендей барлық жан-жүйесін таныта білуде. Психологизм – көркем әдебиеттің тұтас болмысынан ажырамас қасиет, біз ол жағдайды байқай бермейміз. Сонымен бірге «психологизм-көркемдік бейнелеу принципі, ойлау типі, жазушы талантының төл белгісі»[2,318]. Психологиялық талдау - шығарманың композициялық құрылымына, сюжеттік желісіне кейіпкер сомдау амал-тәсіліне әсерін тигізер бірден бір әдіс. Сондықтан да психологиялық талдау әдебиеттегі өміршеңдігін сақтай бермек.

Көркем шығармадағы характерді даралауда жазушының өзіндік тәсілдері көп. Кейіпкер психологиясын қоршаған ортамен, заттық әлеммен тығыз байланыста ашу, психологиялық егіздеу дейтін мәселелер, адам көңіл-күйінің әрбір мезеті біз тілге тиек етіп отырған авторда мүлде өзгеше қырынан табылады. Бұл ойымызды дәлелдеу үшін Б.Нұржекеевтің «Ерлі-зайыптылар» романына қайтадан оралайық. «Зеріптің хаты» бөлімінде басты кейіпкерлердің бірі Нағимамен бірге біз Зеріптің жақсы араласқан танысы өнер адамы Жібекті ұшыратамыз. Жібек туралы оның өнері, адамгершілігі үшін қатты бағалайтын замандасы Тұңғат ағаның ойына назар аударсақ:

Жібек деген – жақсы көруге, сый-құрметке бөлеуге барынша татитын жан. Ол өзі өмірдің ащы-тәттісін татқан адам. Жібектің қара басын екі еркекке айырбастамайсың. Оның достығы өнерге деген адалдығымен, бүкіл адамзатқа жақсылық тілейтін үлкен жүрегімен қымбат(«Ерлі-зайыптылар», 402).

Міне, осындай бағаға ие Жібек өмірде жардың қызығын көрмеген жан, екі баласын тәрбиелеп, Алматы қаласында тұрады, өнер саласында қызмет атқарады. Ол да Нағима мен Зеріп сияқты зорлықтың құрбаны болады, бірақ өзін күшпен зорлаған Батырханға да сүймесе де тұрмысқа шығып, екі бала көреді. Бірақ алғашқы күннен бастап естігені жаман сөз, жегені таяқ болады, ешбір рахат өмір дегенді білмейді. Ақырында ішкілікке салынып, басқа әйелдің құшағында жатқан үстінен түсіп, Батырханнан мүлде бас тартып, екі баласымен қалаға аттанады. Жібектің әңгімесінің соңғы жағындағы оның жан әлемі, ішкі күйзелісі мына жолдардан байқалады:

Қимайтындай қай қылығы бар дейсің? Әншейін өлімге қимаймын, әйтпесе менің де, өзінің де өмірін оңдырмады гой. Не маған бай болған жоқ, не балаларыма әке бола алған жоқ, өйтіп жақсы көргені кімге опа? Сүюдің де, жақсы көрудің де өзіндік мәдениеті, міндеті болмас па? Ода оның бірі де болмады. Бірінші күні жасаған қиянатын өле-өлгенінше жасап өтті. Ол бүлдірген өмірімді әлі бүтіндей алмай жүріп, қалайша оны қимаймын, не үшін қимаймын?(«Ерлі-зайыптылар», 437).

Бұл – Жібектей сұлу әйелдің жан әлемінің көрінісі.

«Ілескүлдің сыры» тарауында «Қабыш аға мен Ақтоты жеңгемнің хикаясы» атты бөлімше бар. Үлкен мағынадан тұратын оқиғаны қамтиды. Қабыш бұл кезде Ақтотыға үйленген, балалы-шағалы. Қызметінде отырған кезде Қырмызы атты әйел өмірге әкелген баласы он жетіге толған кезде әкесін іздеп келеді. Баламен алғашқы кездесу сәті романда былайша беріледі:

*Мен Қырмызының баласымын, - деп*ті. Аға орнына ұшып түрегеледі. Ұмтылған күйі келіп бетінен сүйейін десе, бала сүйгізбейді. «Кеудеме сонда күрзімен бір қойғандай болды», - деп*ті аға. Баланың көзінше орындығына отыра қалып жылап жіберіпті. Бет келбеті аумай өзіне тартқан, тек шешесіне ұқсаған терісі аппақ. Өз ұлы, өз баласы екені еш күмәнсіз(«Ерлі-зайыптылар»*, 191).

Зерттеуші ғалым Б.Ыбырайымұлы ұлттық мінез жайында «Қазақ халқының ұлттық мінезі өзінің өмір кешкен кең байтақ далалық, қырлық фонында қалыптасты. Сондықтан қазақ халқына тән негізгі белгілер: кеңпейілділік, жомарттық, салғырттық, қонақжайлық, көпшілік, жайбасарлық, кешірімділік, еріншектік, бауырмалдық, намысқойлық, төзімділік, т.б.» - деген анықтама береді. Б.Ыбырайымұлы анықтаған қазаққа тән белгілердің барлығы да осы әңгімеде көрініс тапқан. Қазақ халқына тән атап өткен жақсы қасиеттердің барлығы Жібектің бойынан табылады. Осы қасиеттерді ашуда автордың шеберлік қырларын байқаймыз.

Кейіпкер көңіл-күйін суреткерлік түйсікпен қапысыз аңғарып, қадағалай бейнелеу жазушының шеберлігі мен сезімталдығына тікелей қатысты дедік. Адамның жан дүниесіндегі әр қилы құбылыстар Б.Нұржекеев бейнелеуінде өзгеше. «Әрине, көркем әдебиетте адам характерін жасаудың жолдары мен әдіс-тәсілдері көп. Мұндай амал-тәсілдер кейде кейіпкер портретінің деталь штрихтарынан, авторлық мінездемеден, психологиялық сипаттаудан және персонаж өмірбаянының кезеңдерін баяндау арқылы да көрінуі мүмкін» - деген Т.Рахымжановтың анықтамасына қарасақ, «Ерлі-зайыптылар» романындағы кейіпкерлер характерін ашу үшін психологиялық сипаттауды көп қолданған.

Жалғыздық – қашанда жеке адамның басындағы қайғы-қасіретке, ішкі ойға, емін-еркін егілуге де, ішкі құпия тіршілікке ерік беруге, өз сезімін қадағалауға да, қадағалаумауға да құқысы бар мезет. Әрі бұл адамның (кейіпкердің) ішкі табиғатынан, болмыс-бітімінен сыр берер, оның характерін ашуға да өзіндік үлес қоса алатын көркемдік қасиет. Өйткені, адам жалғыз қалғанда ғана ішкі ой еркіндігіне бой алдырады. Жалғыздық- адамға өз ойымен болуға, еске алу, елестеу, қайғыру, сүйсіну, белгілі бір шешім қабылдау т.б. секілді толып жатқан философиялық, психологиялық категориялар мен процестерді, сан алуан түрлі сезімдік құбылыстарды бастан кешетін кезең. Ішкі монологтардың, ішкі ой қақтығыстарының жүзеге асатын кезі де осы сәт. Романда ішкі монологтар біршама жиі кездеседі. Ерген туралы естіген Ілескүлдің ішкі монологы:

Әйел шығарса, кінә әйелден де болуы мумкін. Әйелімен ажырасқан адам екінші рет үйленбеуі керек пе? Қызбен жаңа танысып тұрып: «Мен бұрын бір әйел шығардам», - деп шүйінші сұрай ма? «Артынан айта жатармын, әзірге үркітіп алмайын» - десе, ол да арамдық па? Ауру шешесі үшін оқуын қиып ауылға келсе, ол адамгершілігі емес пе? Тамақты да өзі жасап, кір-қоңды да өзі жуып, еркек басымен әйелдің ісін атқарып жүрсе, анасы үшін соның бәріне көнген адам қалайша арам болады? Әуелде апамның сөзі ақиқат көрінген, ойлай-ойлай оның да асығыс екенін аңғаргандаймын. Ертең Едігеге баруым керек пе, жоқ па? Апам енді ол жаққа мені жібере ме, жібермей ме?(«Ерлі- зайыптылар», 66).

Шығарманың басты кейіпкерлерінің барлығы өмірде бар адамдардың типтік бейнесі. Б.Нұржекеев өз шығармаларында образ бен мінезді беруде тікелей баяндау үлгісіне көп салмақ салмайды. Ол көбіне кейіпкер характерлерін іс-әрекет үстінде, сөйлеген сөздері арқылы бүкіл болмысы мен алдымызға жайып салады. Оның шығармаларынан көркемдеуіш, бейнелеуіш құралдарының сан алуан түрлерін кездестіруге болады. Бұл ойымызға өзіміз қарастырып отырған «Ерлі-зайыптылар» романы да дәлел болады.

Б.Нұржекеев туындыларында әйел психологиясының қат-қабат иірімдеріне тереңдеп, махаббат сезімін дәріптейді. Жазушы шығармаларында әйел кейіпкерлердің әлемі, қоғам мен тұрмыстағы орны, мінез-сипаттары кестелі бейнеленеді. Қаламгердің «Күтумен кешкен ғұмыр» романының басты сюжеттік желісі суан елінің әнші-сазгер жігіті Әтікеннің жастық өмірі мен әншілік өнеріне байланысты оқиғаларға құрылған. Шығармада қилы заманның зардабынан өспей жатып өшкен өнерлі жігіт Әтікеннің өмір талқысына түсіп, одан кейінгі жағдайы беймәлім қалған тағдыры, өмірлерін үмітпен, күтумен өткізген ата-анасы мен жары Қайнықештің жағдайлары суреттеледі. Ата-анасы арманды күйде көз жұмса, Қайнықеш Әтікеннің әнмен арнап жазған хабарын естіп, сүйіктісін көре алмаса да, ғазиз жүрегі әнмен табысып жатып, тыным табады. Шығармаға арқау болған әйелдер - әр түрлі тағдыр иесі. Қайнықеш - Әтікеннің ғашық жары, Жамалхан - Әтіке мен Қайнықешті таныстырушы, табыстырушы, Қайнықештің сырлас жеңгесі. Әуес - әнші Әтікенің бір көргеннен құлай ұнатқан ашынасы, Қайнықештің рулас апасы. Бүбіш - Әтікенің жолдасы Сейітбатталдың ұнатқан қызы.

Осылардың бәріне ортақ бір қасиет бар. Ол - әрқайсысының бойынан табылатын, қазақ қыздарына тән парасаттылық, байыптылық, әсемдік пен пәктік. Осындай биік қасиеттерді қыздарының бойына сіңіріп, олардың жүрегіне ұялата білген – аналар. Қай халықтың да жас ұрпақты тәрбиелеу дәстүрі сол халықтың мінез-құлқына, сана-сезіміне, салт-ғұрпы мен дүниетанымына байланысты болған. Ең алғаш Әтіке мен Қайнықешті қарағай ішінде қыз-келіншектермен рауғаш теріп жүргенде таныстырып, тілекші болған Жамалхан – халқымыздың салтына лайық алынған жеңге бейнесі. Автор шығармасында қайын сіңіліге ат қою, атасының атын, руды атамау, қыз бен жігіт арасына дәнекер болу, саптауы терең, мағыналы сөз айта білу т.б. үрдістерді мол көрсеткен.

Қазақ әйелі - төзімді,рухы биік, жаны сірі тұлға. Сүйген адамын өмір бойы күтіп, соның жолына өзін құрбан етуден, шаңырағын құлатпай, нәпсісін тыып, о дүниеде онымен арына дақ түсірмей қауышуға пейілді. Б. Нұржекеев ұлтымыз ұлттық тәрбиенің нәрін бойға сіңіретін ақын, жазушыларға, жыршы, әншілерге төрін тосатынын романында тартымды бейнелеген.

Романдағы Бүбіжан бейнесі арқылы әдептілікті, инабаттылықты насихаттайды. Бұған автордың адамгершілік мұраттарының бірі – әдептілікті баса суреттеуінен көз жеткіземіз.

Б.Нұржекеев романдарының барлығы өзектілігімен, қоғамдық маңызы зор мәселелерді арқау етуімен құнды. Романдарының оқиғалары тартымды, оқырманын баурап, жетелеп отырады. Романдарының тақырып ерекшеліктері де әр қилы, тарихи тақырыпта «Жау жағадан алғанда» романын алсақ, бүгінгі өмірден «Ерлі-зайыптылар» мен «Күтумен күткен ғұмыр» романдарын жатқыза аламыз. Б. Нұржекеев «Бір өкініш, бір үміт», «Күтумен кешкен ғұмыр», «Ерлі-зайыптылар» романдарында «Отан – отбасынан басталады» демекші, бала тәрбиесі, болашақта ел тізгінін қолына ұстайтын қаны да қазақ, жаны да қазақ, тілі, ділі, діні, ұстанған салт-дәстүрі, ұстанымы да қазақ, елім десе еңіреп тұратын қазақ менталитетін жүрегіне сіңіргендерді ұлттық тәрбие бесігінен қалай ұшырып шығару тұрғысында Қазақ қыз – келіншектерінің бейнесі көп нәрсені пайымдауға мүмкіндік жасаған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Байменше С. Зерттеу. Зергердің зертханасы. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005.- 192 бет.
2. Пірәлиева Г.Ж. Қазіргі қазақ прозасындағы психологизм мәселелері: – Алматы: ӘжӨИ, 2004. – 44 б.
3. Майтанов Б. Қазақ поэзиясындағы замандас бейнесі. – Алматы: Ғылым, 1983. – 197 б.

УДК 80.2.76

РЕЧЕВЫЕ ТАКТИКИ И СТРАТЕГИИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В ПЕРЕДОВЫХ СТАТЬЯХ ГАЗЕТЫ «ЗВЕЗДА ПРИИРТЫШЬЯ»

Б. ИРСАИНОВА
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Б.Т. КАРИМОВА
научный руководитель, к.ф.н., доцент

Предметом рассмотрения данной работы является речевые тактики и стратегии, используемые в периодических изданиях Павлодарской области. Объектом исследования является опубликованный материал областной газеты «Звезда Прииртышья» с 25.10.2012 года по 29.12.2012 года. В качестве фактического материала нами использованы «публикации передовых статей павлодарских журналистов». Работа имела цель – выявить частотность использования речевых стратегий и тактик в письменной речи журналистов.

Для полного понимания, думается, есть необходимость в выяснении ключевых терминов. Обратимся к Словарю социолингвистических терминов Э.Д. Сулейменовой и Н.Ж. Шаймерденовой, в котором мы находим определение термина *Стратегия межкультурной коммуникации* (от греч. strategia<stratos войско + ago веду и лат. communication<communicare делать общим, связывать, общаться) каз. Мәдениетаралық коммуникация стратегиясы, англ. strategy of cross cultural communication – отношения и поведение этнических групп в условиях многоязычия. Выделяются следующие стратегии межкультурной коммуникации: для миноритарной этнической группы стратегии Ассимиляции, Интеграции, Изоляции и Маргинализации; для доминантной этнической группы выделяются следующие стратегии Мультикультурализма, «Плавильного котла», Сегрегации и Исключения [1.с213-214]. В работе Т.М. Надеиной и О.Я. Гойхман находим другие определения терминам «тактика» и «стратегия».

Тактика – совокупность приемов и способов ведения общественной и политической борьбы; линия поведения, образ действия кого-либо [2.с265].

Стратегия – искусство руководства общественной, политической борьбой; общий план ведения этой борьбы [3.с265].

Речевые тактики – это речевые приемы, позволяющие достичь поставленных целей в конкретной ситуации. Корреспондент может использовать несколько тактик, т.к. они могут с определенной корректностью взаимопроникать[4.с200].

Приведем примеры речевых тактик и стратегий, отмеченных в работе рассматриваемых авторов:

– Прямое включение: отказ от растянутого вступления, особенно если партнеры знакомы. Это повышает информативность и позволяет выиграть время для обсуждения проблемы.

– Тактики перевоплощения: в незнайку, в дурака, ученика

– Усиление: «Это же позор!»

– Уступки: «Не стоит обобщать, но среди них попадаются конечно хорошие».

– Контраст: противопоставление положительных и отрицательных черт.

– Апелляция к авторитету или авторитетному источнику – для подтверждения правильности излагаемой информации дается ссылка на мировой авторитет и авторитет нации, авторитетный источник.

– Внесение элемента неформальности: рассказать о собственных заблуждениях предрассудках, ошибках и их последствиях. Это позволяет преодолеть сдержанность и предвзятость, изменить мнение в свою пользу.

– Прогнозирование. Основываясь на реальных фактах прогнозы развития ожидаемых событий, чтобы подчеркнуть необходимые ценностные ориентации, определяемые интересы, требования, пожелания.

Думается, что теперь можно приступить собственно к нашему исследованию и привести примеры из газеты «Звезда Прииртышья». Перейдем непосредственно к рассмотрению текстов:

Газета №149(18396) от 29 декабря 2012г.

Ерлан Арын аким Павлодарской области.

«Уважаемые земляки!»

«В Павлодаре провели широкомасштабное мероприятие –IX Форум межрегионального сотрудничества Республики Казахстан и Российской Федерации с участием глав двух государств». В этом предложении используется ссылка на знаменательное событие.

«В области зафиксирован существенный рост валового регионального продукта (за последние 15 лет он вырос в 17,1 раза), несырьевой экспорт составляет 72,9 процента, в целом внешнеторговый оборот области вырос в три раза и превысил 3,5 миллиарда долларов США». Тактика ссылка на факты.

«Впереди множество интересных и важных проектов, стратегических инвестиционных и социальных программ, обозначенных Президентом Республики Казахстан, Лидером нации Н.А Назарбаевым в Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». Ссылка на авторитетный источник, а именно, Послание Президента Республики Казахстан.

«Сегодня мы стоим на пороге большого события: Казахстан стал местом проведения крупнейшей международной специализированной выставки EXPO-2017». Это тактика ссылки предстоящее знаменательное событие на EXPO-2017. Отметим, что в рассматриваемой газете высока частотность ссылки на это событие, а именно 57раз за исследуемый период.

«Мы действительно вместе неплохо поработали, и достигнутые результаты это подтверждают. В уходящем году мы еще раз убедились в том, что самый верный путь к благополучию и процветанию страны – это созидательный труд, дружба, вера в себя и в свое будущее». В данном примере используется тактика объединения «Мы».

Газета №149 (18396) от 29 декабря 2012 г.

Галина Егорова.

«Книга высокой пробы».

«Обращаясь к собравшимся, заместитель акима области Арын Орсариев отметил, что в области реализовали идею Президента – увековечивать имена тех, кто оказал самое заметное влияние на развитие региона. Среди них хорошо известные павлодарцам фамилии Аби Саркыншакова и Бориса Исатаева, Людмилы Прокашевой и Валентины Шершневой, Темирхана Дуабекова и Музафара Алимбаева, Шахимардана Абилова и Евгения Азарова». В приведенном примере применена тактика ссылка на авторитетное мнение Президента.

Газета №148(18395) от 27 декабря 2012 г.

По материалам официального сайта Президента РК.

«В приоритете - инновации».

«Глава государства также отметил, что страна приступает к реализации нового политического курса «Казахстан-2050». Ссылка на Послание Президента Республики Казахстан.

«Президент Казахстана отметил, что задачей страны является формирование критической массы инноваторов, перед Правительством поставлена задача по поиску 100 абсолютных инноваций, которых нигде в мире нет, причем первые десять до 2020 года». В тексте использована тактика ссылка на факты.

Газета №148(18395) от 27 декабря 2012 г.

Асемгуль Касенова.

«Медали - достойным».

«В этот день Ерлан Арын встретился с вдовами знаменитых павлодарцев, которые строили область, вносили свой вклад в развитие региона, это и Махмет Каирбаев, и Александр Бибин, и многие другие». В данном материале использована тактика ссылки на народную память, народную ценность.

Газета №147(18394) от 25 декабря 2012 г.

Гульнара Досжанова, депутат областного маслихата г.Экибастуз.

«Конкретный план действий».

«В Послании Главы Государства поставлена цель: сформировать новый тип государственного управления: с 2013 года будет введена выборность акимов сельских округов и аулов, а также городов районного значения, то есть тех акимов, которые работают напрямую с гражданами и решают проблемы на местах». В приведенном примере использована тактика ссылка на Послание Президента Республики Казахстан, то есть на источник.

Газета №146(18393) от 22 декабря 2012 г.

Александр Вервкин г. Экибастуз.

«Одна пятая энергетики страны».

«На приобретение и установку нового электрофильтра затрачено около двух миллиардов тенге. Его монтажом занимались более 100 человек из числа рабочего и инженерно-технического персонала трех организаций и компании-производителя «Lodge Cottrel Limited» (Великобритания), которая контролировала монтаж оборудования». В данном материале использована тактика ссылки на достижение в области электроэнергетики.

Газета №146(18393) от 22 декабря 2012 г.

Маргарита Розен.

«Ради здоровья общества».

«Народно-Демократическая партия «Нур Отан», всемерно содействующая претворению в жизнь Послания Главы государства, стремится участвовать во всех сферах жизни государства, отдавая предпочтение социально значимым

отраслям. Со стороны партии «Нур Отан» меморандум подписал заместитель председателя Павлодарского областного филиала Владимир Берковский, от управления здравоохранения области – его начальник Нурлан Касимов». В материале М. Розен использована тактика ссылка на авторитет, а именно на Народно-демократическую партию «Нур Отан». В этой газете за исследуемый период времени использовано 40 раз ссылок на Народно-демократическую партию Нур Отан.

Газета №137(18384) от 29 ноября 2012 г.

Алтынгуль Сейталина.

«Инвестиции во благо всем».

«По индексу ведения бизнеса Казахстан стабильно поднимается вверх: с 70 места в 2008 году до 47 в 2011г.» Автором использована ссылка на достоверный источник информации.

«Говоря об инвестиционной политике, нельзя не упомянуть о новой программе «Народное IPO», это шаг к становлению отечественных инвесторов путем предложения акций крупных компаний населению. Речь об акциях компаний, входящих в АО «ФНБ «Самрук-Казына» - крупнейший холдинг страны, совокупные активы которого превышают 78 миллиардов долларов». В газете ссылка на «Народное IPO» встретилась 34раза. В тексте использована тактика ссылка на факты.

Газета №131(18378) от 15 ноября 2012 г.

Маргарита Розен.

«Что год грядущий нам готовит?»

«Будут ли расти тарифы на воду?» Ссылка на прогнозирование и тактики превращения в незнайку.

Газета №125(18372) от 1 ноября 2012 г.

Алтынгуль Сейталина.

«Следуя Стратегии развития».

«В этом году исполняется 15 лет судьбоносной Стратегии «Казахстан-2030». Долгосрочные приоритеты изложенные в Стратегии «Казахстан-2030», - ключевой ориентир в развитии казахстанского общества». Ссылка на авторитет, а именно, на предыдущее Послание Президента Республики Казахстан.

Исследователь Каримова Б.Т. считает, что журналист статью пишет с целью оказать речевое воздействие на читателя. «Порождение речевого акта зависит от «энциклопедического знания мира», мотива изменить мир, который порождает коммуникативную интенцию. В зависимости от интенции формируется содержание речевого акта. Коммуникативная интенция – это акт, направленности сознания, предназначенный говорящим для речевого выражения» [1. с10]. Каримова направляет нас к изучению работы Грайса Г.П, который пишет: «Коммуникативный речевой акт сложный механизм, составные части которого выходят в разные сферы» [2. с. 41].

При создании публикации журналистами используются различные речевые тактики для достижения коммуникативной цели статьи. Наиболее предпочитаемыми являются ссылки на авторитетные источники и на авторитетные личности.

Контент-анализ газеты Звезда Прииртышья показал, что наиболее частоупоминаемыми являются следующие организации. Приведем их в убывающем порядке: КазТрансОйл – 66 раз, ЭКСПО -2017 – 57 раз, ENRC – 53 раз, Партия Нур Отан вызвал интерес у журналистов – 40 раз, Стратегия 2050 – 27 раз, ОБСЕ – упомянут 13 раз, ООН упомянут 13 раз. По результатам контент-анализа можно сделать вывод, что газета «Звезда Прииртышья» формирует у читателей интерес к различным общественным институтам, событиям мирового и республиканского значения, уделяет внимание разъяснению Послания Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева.

ЛИТЕРАТУРА

1. Э.Д. Сулейменова, Н.Ж. Шаймерденова. Словарь социолингвистических терминов. А. 2008.

2. О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина. Речевая коммуникация. - М. 2006. 280с.

3. Каримова Б.Т. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Республика Казахстан Павлодар, 2006 г.

4. Грайс Г.П. Логика и речевое общение. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып 16. М.: Прогресс, 1985. – с. 217-237.

ӘОЖ 81.362

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН МОЛАЙТУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

А. КӘРІБЕКОВА
студент, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
П.Б. КАНЖЕКЕНОВА
оқытушы, қазақ филологиясы кафедрасы

Ана тілін ойлап және оны қабілетпен зейін қойып оқу, өзінің ана тілінің ерекшелігін жете білу – ұлы істердің бірі. Адамның ең жоғары ойлау дәрежесі, ең терең білімі, оның жалынды сезімі, сөз арқылы дұрыс және айқын жеткізілмесе, ол халық арасында ұмыт және ескерусіз, бағаланбай қалады. Сондықтан тіл – адамның ойын білдіретін негізгі құралдардың бірі. Егер адам өзінің ана тілін жетік білмесе, ол өзінің ойын дұрыс жеткізе де алмайды.

Егер адам ойын дәл және дұрыс бере алмаса, ойын да жүйесіз, қалай болса солай құратыны мәлім.Тілдің нағыз әдемілігі– сөздің дәлдігі, анық, айқындығы, естілуі айтылуы арқылы көрінеді, бұл қасиеттердің бәрі болу үшін ана тілінің бай сөздік қорын меңгеру қажет.

Мектепте оқушының сөздік қоры екі түрлі жағдайда байып, толығып, жетіліп отырады: бірі – сөзді активті қолдану арқылы, екіншісі – сөзді пассивті қолдану, яғни оқушының өзінің бүкіл білетін сөзін қолдану. Демек, мұғалім оқушының ауызекі сөзін сөз байлығының аздығы оқушылардың өз ойын ауызша, әрі жазбаша, оның дәл, жүйелі, ықшамды етіп жеткізуіне қиындық келтіреді. Сондықтан сабақта сөздік жұмысын дұрыс ұйымдастырудың мәні зор. Біріншіден, ол оқушының сөз байлығын молайтып, байыта, кеңітсе, екіншіден, сол үйренген сөздерін қатесіз, сауатты жазуға бейімделеді. Үшіншіден, сөзді үйрену арқылы бала тіл нормасында сөйлеп үйренеді.

Сөздік жұмысын ұйымдастырудың әдіс-тәсілдері алуан түрлі. Мұғалім оқу жылының алғашқы күнінен бастап сабақта өтілетін грамматикалық тақырыптың тұсында сөздік жұмысын жоспарлы, белгілі мақсатқа орай жүргізгені дұрыс.

Ең алдымен мұғалім өзі оқытып жүрген сыныптағы оқушылардың (жеке оқушының) қаншалықты сөздік қоры барлығын білуі керек. Сондай-ақ баланың сөздік қорының аздығына, кедейлігіне себеп болған кедергілерді білу аса қажет. Онымен қатар, баланың сөздік қорын қалай дегенде дамытуға болады, оның тиімді жолдары бар дегенді мұқият ойластырған жөн.

Баланың жалпы ой-өрісін дамыту үшін сөзді қалай үйрету керек?

Жұртқа мәлім, сөз белгілері бір заттың атын, түсін, белгісін, сынын, сапасын, үлкендігін, кішілігін, тегін, көлемін, бір сөзбен айтқанда, соның табиғи шығуын, атауын, ұғымын білдіреді. Сондықтан сөз бен сөз атаудың арасында өзара байланыс болады. Демек, сөз жаңағы заттың атауын білдіретін функцияны (қызметті) атқарады. Бұл туралы А. А. Реформатский: “Тілдегі сөздің жеке дара функциясы деп біз атаулық, номинативтік функциясын айтамыз. Ал сөз арқылы заттарды, құбылысты, болмысты танимыз, атаймыз”, - деген еді. Сондықтан өмірдегі, табиғаттағы заттарды тану, білу арқылы оқушының да ой-өрісі кеңіп, жаңа атауларды, сөздерді үйренеді. Міне, осыдан келіп баланың затты тану арқылы өмір шындығын кеңірек түсініп, оның дүниеге деген көзқарасты қалыптаса бастайды. Демек, дүниедегі заттардың, құбылыстың алуан түрлі сырларының атауларын біле бермейді. Оны мектептегі оқу процесі арқылы біртіндеп меңгертеді. Мысалы, ана тілі, әдебиет, география, тарих, еңбек сабақтары арқылы заттардың атауын, атын біліп үйренсе, екіншіден, радио, телевидение, оқыған кітабы, үлкен адамдар арасындағы әңгіме арқылы да көп нәрселерді естіп біліп бір алуан сөздерді үйренеді.

Мұғалім қазақ тілі сабағын басқа пәндермен байланыстыра отырып, үйретілетін сөздің этимологиясын, яғни оның тарихи шығу тегіне, құрамына грамматикалық талдау жасап отырған жөн. Өйткені оқушы үйренетін сөзінің неден, қалай шыққандығын білуге құмартады және ондай үйретілген сөз олардың ойында мәңгі сақталады.

Сөздік жұмысын үнемі бір қалыпта жүргізу оқушыны жалықтыратыны сөзсіз. Сондықтан мұғалім сөздік жұмысын жүргізудің жолдарын түгелдеп отыруы тиіс. Мысалы, тіліміздегі ескеріп кеткен архаизм болатын сөздерді де оқушыларға орынды жерде (бағдарламалық материалмен байланысты) түсіндірудің маңызы зор. Ондай сөздердің мағынасына құр талдау жасағаннан гөрі, оның нақты суретін көрсету арқылы түсіндіру пайдалы. Мысалы, ақ бөкен, бұлан, дулыға, сауыт, қорамсақ т.б.

Оқушының ұғымына ауыр тиетін, түсініксіз сөздерді сол сөздің синонимы арқылы түсіндірген жөн. Мысалы, “әулетті” деген сөз “мықты, күшті” деген мағынаны білдірсе, “сарын” сөзі “үн” “әуез” деген синонимдері арқылы түсінік беруге болады.

Мұғалім біріккен сөздерді өткен кезде, тіліміздегі кездесетін біралуан біріккен түбірлердің этимологиясына талдау жасап, оның қалай біріккендігін түсіндіріп отыру пайдалы. Мысалы, **ышқыр, белбеу** сөздері **“иш, құр, бел**, **бау”** тіркестерінен біріккендігін, “бүгін, биыл, деген сөздер бір кезде “бұл күн, бұл жыл” болғандығын айтып отырған жөн.

Сондай-ақ қазақ тілінде **“бүрсігүні”** деген мезгіл мәнді сөз бар. Осы сөздің **“гүні”** компоненті **“күні”** сөзінің фонетикалық өзгеріске түскен түрі. Ал “бүрсі” компонентінің мағынасы беймәлім. Көне жазба ескерткіштерде бұл сөз кездесе бермейді. **“Бүрсігүні”** сөзі кейінгі дәуірде, түркі-араб мәдениеті ара қатынасы басталғаннан кейінгі дәуірде қалыптасқан сөз. **“Бүрсі”** - бұл арабтың (**“бурже” кейінгі)** деген сөзі. Яғни, **“бүрсігүні”** сөзінің түбірі – **“кейінгі күн”** деген ұғымды білдіретін біріккен түбір – деп түсіндіріп отыру пайдалы. Сондай-ақ мұғалім тіліміздегі жиі қолданылатын **“әкел, апар, әпер, абжылан, шалап, мұрап, өстіп”** деген сөздердің қалай біріккендігін де тақырыпты өту, үйрету кезеңдерінде жол-жөнекей түсіндіріп отырған жөн. Мысалы, **“абжылан”** деген сөздегі **“аб”** - арабша **“су”** деген сөз. Сонда **“абжылан” – “су жылан”** деген сөз. Ал **“мұрап”** дегендегі **“мұр”-“әмір”** деген сөз, **“аб” – “су”** делінсе, сонда бұл сөз – “**су әміршісі**” деген сөз екен.

Енді **“шалап”** дегендегі **“шала”** - кәдімгі **“жартылай”** деген сөз де, “**аб”** – “**су”** деген сөз, сонда **“шаласу”** деген сөз. Сондай-ақ, **“әпер” - “алып бер”**, **“әкел” – “алып кел”, “апар” – “алып бар”** деген сөздер болғандығын айтып отыру қажет.

Ал “Орфографиялық сөздікті” пайдалану арқылы диктант, шығарма, мазмұндама жұмыстарында жіберген қателерін түзеуге дағды алады. Әр сөздің (жазылуы қиын сөздердің) қалай жазылу керектігін естерінде сақтайтын болады.

Оқушы “Синонимдік сөздіктерді” пайдалану барысында белгілі бір сөздің синонимдік мәнін, мағынасын ажыратып, сөзді орынды түрлендіріп айтуға жаттығады. Демек, мұғалім оқушыны сабақта сөздіктермен жұмыс істеуге бағыттап, оның жолдарын өзі көрсетіп отыру қажет. Яғни, оқушы қазақ алфавитінің тәртібін жақсы меңгеріп, керекті іздеген сөзін тез табатындай болуы керек.

Оқушыны еңбекке тәрбиелеумен байланысты түрлі көсіптің түрімен таныстыруға тура келеді. Оларды оқушыларға жинатып, сөздік дәптерлеріне үнемі жаздырып отыру қажет. Бұл оқушылардың актив сөздері қатарының молаюына түрлі көсіпке байланысты жаңа ұғымдарды, терминдерді меңгеруіне ықпал жасайды. Сондай-ақ мұғалім қазақ тілі пәнін басқа да пәндермен байланыстырып, пәнарлық байланысты іске асыруына мүмкіндігі болады.

Профессор Ахмади Ысқақов сөздің беретін мағынасының алуан түрлі екенін ғылыми дәлелдей келіп былай деген еді: “Сөз – тек мағынасы жағынан ғана емес, сонымен бірге құрамы жағынан да аса күрделі категория. Сөз қолданылғанда әр-алуан тұлғалық өзгеріске ұшырап, түрленіп отырады. Ондай өзгеріс әрине, ең алдымен сөздің морфологиялық құрамында болып отырады” дейді.

Әр мұғалім сөздік жұмысын осындай мақсаттарды көздей отырып жүргізуге тиіс. Сөздік жұмысын дұрыс, жоспарлы, жүйелі жүргізу үшін мұғалім алдымен көркем әдебиеттен, кластан тыс оқылатын шығалмалардан, жаттығулар жинағынан, оқулықтан мағынасы мүлдем түсініксіз сөздердің есебін алып, оны әр тоқсанға, әр сабаққа бөліп, оларды түсіндірудің әдісін алдын-ала жоспарлап, ойластырғаны жөн. Сондай-ақ, мұғалім сөздік жұмысын ұйымдастыруда жоғарыдағы мәселелерді ескере отырып, оқушыларға өз бетімен сөздің мағынасын талдай білуге, сөзді жинап үйренудің де әдіс – тәсілдерін, жолдарын көрсетіп, дағдыландырып, жаттықтырып отыруы қажет.

Бастауыш сыныптан бастап жоғарғы сыныпты бітіргенде, аяқтағанға дейін оқушының сөздік жұмысына арналған дәптері болуы қажет. Бастауыш сыныптарда жүйелі жүргізілген сөздік жұмысы жоғары кластарда да оқушының сөздік қорын байытуға себепші, негіз болады. Демек, оқушы қазақ тілі және әдебиет сабақтарында үйренген сөздерін ауызекі тілде дұрыс және кең пайдалана алатындай болуы қажет. Мұндай жұмыстың бәрі де оқушының ойлау қабілетін дамытып, шебер сөйлей білуге тәрбиелейді.

Сөздік жұмысын мұғалім жыл басында өзінің күнтізбелік жұмыс жоспарында жоспарлауға тиіс. Сөздік жұмысы бағдарламалық материалдардың көлемінде оқушының өткен немесе келешектегі білімін еске ала отырылып жүргізілуге тиіс.

Оқушы өзінің үйренген сөзін ауызекі сөйлеу тілінде қолдана білсе, оның ақыл-ойын дамытуға әсер етеді. Бұл жөнінде А.Байтұрсынов: “балаға үйренген сөзін оның қолдана білуіне жағдай туғызу керек, - дей келіп, - үйренген сөзін сөйлеу тілін өзінің ауызекі сөйлеу тілінде бір рет қолдана білсе, ол өзінің жеке меншігіне айналады” - деп айтқан еді.

Демек, сөзді, орынды жерде қолданып, оның мағынасын жетік білетін бала өз бетімен сөйлем құрап, оны ауызша сөйлеу тілінде де шебер қолдана алатыны сөзсіз.

Сондықтан сөздік жұмысын дұрыс ұйымдастырып, баланың сөз байлығын арттыру, сондай-ақ үйренген сөздерінің орфограммасын дұрыс жаза білу жағына әрбір ана тілін оқытатын мұғалім жауапты қарағаны жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ұйықбаев И., Әлімжанов Д., Кәтенбаева Б., Ошқаров А. Қазақ тілі методикасының мәселелері. - Алматы: Мектеп. 1990 жыл.

2. Жанабилова А.К. Қазақ тілін әдебиетпен байланыстыра оқытуда шығаршылық жұмыстар арқылы тіл дамыту технологиясы.(Автореферат). - Алматы: 2010 жыл.-15-27 беттер.

3. Арғынов Х. Қазақ тілі методикасы. - Алматы: Мектеп. 2004 жыл.

4. Құлмағамбетова Б., Исанова А., Исинғарина М., Көккөзова М., Құрманғалиева Р., Айтжанова П. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. - Алматы: Білім. 2000 жыл. - 49-77 беттер.

5. Тұрдалиева Г.Ж. Бастауыш сыныптарда қазақ тілін оқыту әдістемесі. -Астана: Фолиант.2007 жыл.

ӘОЖ 81.362

С. БЕГАЛИННІҢ БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН ӨЛЕҢДЕРІ

А. ҚАСЕН
студент, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
П.Б. КАНЖЕКЕНОВА
оқытушы, Қазақ филологиясы кафедрасы

Сапарғали Бегалиннің балалар әдебиетіне қосқан сан қырлы шығармашылығының елеулі бір саласы – оның поэзиялық туындылары, өлеңдері, балладалары мен поэмалары. Бар саналы ғұмырын балалар әдебиетіне арнап, келелі шығармалар қалдырған қаламгердің әдебиеттегі алғашқы қадамы ақындықтан бастау алған еді. «Қазақ бозбалалары» деп аталатын тырнақалды өлеңі 1914 жылы «Айқап» журналының №9 санында жарияланған. Алғаш басылған өлеңі болғандықтан үзінді келтірейік:

Қыналған киім сыптай боп,
Қырынған жігіт желөкпе ой,
Киініп кербез ат баптап,
Іздегені айт пен той.
Барыңды киіп үстіңе,

Қырынып үсті-үстіне,
Ел қыдырып, ет аңдып,
Оныңнан пайда түсті ме?
Ардақты құрбым, көп інім,
Қалса да айттым көңілің.
Бос жүрме, ізден, оқу тап,
Босқа өтпесін өмірің

– деп ауыл арасында ойын ойнап, той тойлап, өз уақытын босқа өткізіп жүрген талапсыз жастарды еңбек етуге, өнер мен білімнің биік шыңына шығуға шақырады. Елінің болашағы жас ұрпақтың қолында екенін айта отырып, оларға ой салып, алдына жауапты міндеттер қояды. Қаламы әлі ұштала қоймаған жас ақынның осынау тырнақалды өлеңі туралы әдебиетші ғалым Н.Ғабдуллиннің: «Жас ақын өзінің алғашқы балғын жырымен XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің жаңа демократиялық әуеніне үн қосты» [3] деген пікірі ақын шығармашылығына берілген лайықты баға.

Балаларға арнап шығарма жазу – ақын-жазушылардан аса зор жауапкершілікті талап етері сөзсіз. Жас оқырманға тәлім-тәрбие беретін, оның өмірге деген көзқарасын қалыптастырып, сана-сезімін оятатын көркем туындылар жазу – ұрпақ алдындағы абыройлы іс. Балалар әдебиетінің бұл міндеті туралы академик С. Қирабаев: «Балалар әдебиеті – қиын әдебиет. Оның бірталай өзіндік ерекше сипаттары бар. Балалар кітаптарында әрекеттің нақтылығы мен образдың көрнектілігі, лириктік сезімталдылық, характерлер мен уақиғаның динамикалық түрде дамуы, тіл тазалығы мен тартымдылығы қажет» деп қорытынды жасаса, балалар лирикасын зерттеуші Б. Қапасова: «Балалар оқуына арналған шығармалар – үлкен әдебиеттен болғанымен, балалар мен жасөспірімдер сұранысына, талғамына жауап бере алатын, кейіпкер сезімі көңілге қонымдылығымен оқырман көңіліне жететін туындылар» деп балалар әдебиетіне қалам тербеген ақын-жазушылардың алдындағы басты мақсаттарын анықтап көрсетеді.

Сапарғали Бегалин балалар поэзиясында өлең құрылысын баланың жас ерекшелігіне байланысты лайықтап түрлендіріп жазуымен ерекшеленеді. Бесік жасындағы сәбиден бастап, мектеп жасына дейінгі балдырғандарға және мектеп жасындағы жасөспірімдерге арнап жазған туындылары ақынның бала психологиясын ашудағы көркемдік шеберлігін шыңдай түседі. Осы орайда балалар әдебиетін зерттеуші А. Ақтанова: «Балалар өмірін бейнелеген, балаларға арналған шығармаларды саралау үшін алдымен, сол туындыларды баланың жас ерекшеліктеріне байланысты жіктеген жөн дегіміз келеді», - десе, әдебиеттанушы ғалым А. Нұрқатов «Балаларға арналған шығармалар туралы» деген мақаласында: «Балаларға арналған шығармаларда олардың жас ерекшелігі қатты ескерілуі керек. Өйткені мектеп жасындағы балалар үшін жазылған шығармаларды, мәселен мектеп жасына дейінгі бөбектерге ұсына салуға тіпті де болмайды» дейді. Олай болса, ақын өлеңдеріне әдеби талдау жасамас бұрын, ең алдымен оның оқырмандарының жас ерекшелігіне назар аударғанымыз жөн.

Қазақ балалар поэзиясының жанрлық құрамына көз жүгіртсек, ең алдымен бесік жыры ойымызға оралады. Өйткені қазақ халқы дүниеге жаңа келген сәбиді бесік жырымен әлдилеп өсіреді. Өлеңнің мазмұнына мән берсек, ең алдымен бесік жыры сәбиді уату үшін айтылса, екінші жағынан онда сәбиінің тезірек ержетіп, азамат болғандығын көргісі келген ата-ана тілегі жырланады. Ақынның «Бесік жыры» өлеңі автор тілінің орамдылығы, өлеңнің ойнақылығы сияқты балалар өлеңдеріне қойылатын негізгі талаптарға сай жазылған туынды. Өлең халық ауыз әдебиетіндегі «Бесік жырының» беташарындай:

Әлди-ау, әлди-әй,
Әлди де бөпем әлди-әй.
Ұйықтай ғой, бөбек, ұйықтай ғой,
Балбырап, балқып, қалқатай[2,176], – деп басталады.

Ата-ана үшін бұл дүниеде баласынан жақын, баласынан артық еш нәрсе жоқ. Сол себепті сәбиінің ұйқысының тыныш болуын тілеген ана баласын әнмен әлдилей отырып, оның ертеңгі күніне, кемел келешегіне көз жүгіртеді. Өмір есігін жаңа ашып, енді ғана қалыптасып келе жатқан нәрестесінің ең алдымен, адам, келекеле жеке тұлға, саналы азамат болып қалыптасуын армандаған ана тілегі жырды одан әрі жалғастыра түседі.

Арыстан сынды айбатты,
Алып та болар ма екенсің.
Ақылы теңіз данышпан,
Ғалым да болар ма екенсің.
Толқыны тулап көкке атқан,
Теңізді кешер ме екенсің.
Ұйықтаған шыңды оятып,
Аспанда ұшар ма екенсің [2,177].

Ана әлдиімен айтылған өлең жолдары бөбегінің тезірек ержетіп, өмірден өз орнын табуға жетелейді.

Сапарғали Бегалиннің балаларға арналған поэзиясында бала бейнесімен қатар, сол кездегі қоғамда болып жатқан өзгерістер мен тарихи оқиғалар да көрініс береді. Қаламгер өзі өмір сүріп отырған қоғамның, заманның өкілі. Сондықтан оның шығармаларында ержүрек ерлердің елін, жерін қорғау үшін қан майданға аттанып, ана мен баланың оны сарғая күткен сағынышты бейнелері де сомдалып отырады. Ақынның балдырғанның эмоциясын, көңіл-күй сезімін оята отырып жазған «Қуан, бөпем»деп аталатын өлеңі табиғат тамашасын суреттеуден басталады:

Тамылжыды жазғы інір,
Туды толқып алтын ай.
Сайрап бақта тұр бұлбұл,
Тыңда, тыңда, сәулетай! [2,46]

Автор өлеңде табиғат жаңаруының сәтін көркем бейнелей отырып, бір жақсы жаңалықтың боларын алдын-ала сездіреді.

Балалар әдебиеті жас оқырман үшін дүние, қоғам, табиғат жайында алғашқы түсінік-танымды қалыптастыратын әдебиеттің бір тармағы болғандықтан оған қойылар талап та көп. Балаларға арналған өлеңдердің қамтитын тақырыбы, негізгі идеясы, сюжет желісі, образ сомдауы жағынан өзіндік ерекшеліктері бар екені белгілі.

Балалар әдебиетін зерттеуші Б.Қапасова: «Балаларға арналған шығармаларды тақырып жағынан шектеу мүмкін емес. Адамзат баласына қатысты объективті өмірдің танымдық, моральдық, эстетикалық, дамытушылық, тәрбиелік қырларын көрсетумен бірге дүние, қоғам, табиғат жайындағы шындық дүниеден тыс ой, тұжырым, пікірлер, көзқарастармен астасады» [5, 16] - дейді.

Сапарғали Бегалиннің балаларға арналған өлеңдері санаулы болса да, ұлттық дәстүр, салт-сананы насихаттайтын тәрбиелік, танымдық мәні зор туындылары өз оқырманының жүрегінен жол тауып, бүгінгі күнге жетті. Өз өлеңдерінде жас оқырманын отансүйгіштік, әдептілік, адамгершілік сияқты изгі қасиеттерге баулып, жалқаулық, көрсеқызарлық, бұзақылық сияқты жат қылықтардан сақтандыра отырып, оларға тәлім-тәрбие берудің негізгі жолын іздестіреді.

Деді Сәуле, қуанып қол алыстық [2,395].

Кез-келген ақын-жазушыны қалыптастыратын өзінің ортасы. Олардың туындыларынан өзі өмір сүрген заман көрінісін, қоғам өмірін өзіндік жазу мәнерімен, дербес қолтаңбасымен сомдауға тырысқанын көреміз. Еліміз егемендік алған бүгінгі күнде «Қазақ кеңес балалар әдебиеті» деген ұғым қолданудан қалып барады. Алайда шығармаға өзек болған оқиғаға уақыт кеңістігінің өзгермейтінін естен шығармаған абзал. «Көркем уақыт, сол замандағы қоғам және сол қоғамда өмір сүрген адам психологиясы суреткердің басты бейнелеу құралы болып табылады» – дейді ғалым Т. Жұртбай.

Сапарғали Бегалиннің табиғат тақырыбына арнап жазған туындылары тек көркем сөз, көркемөнер қызметін атқарып қана қоймай, табиғат құбылыстары, жан-жануар, түрлі хайуанат, құстар жайындағы алғашқы түсінікті бейнелеп, суреттеп көрсететін танымдық қасиетімен ерекшеленеді.

Сондай-ақ оның қорқақтығын «көлеңкеден қылт еткен» деп бейнелейді. Автордың өлең соңында қояннан көжегін сұрап, оған үйшік орнатам дегені оларды ит-құсқа жем қылмай, аялап өсіру – адамзаттың борышы екенін жас оқырманға түсіндіру еді. Б. Ыбырайым сөзімен айтқанда: «Ал, адам танымын, санасын бір ақ күнде қалыптастыру немесе бір деммен өзгерте салу екі талай. Сондықтан да балаларды балғын күнінен тәрбиелеу, олардың өмірге, жалпы табиғатқа деген құштарлығын-күрметін арттыру - балалар әдебиетіне қойылар биік талаптардың бірі». Оқырманның балдырған екенін естен шығармаған қаламгер бұл өлеңінде балалар үшін қажетті динамиканы да ұмытпаған.

Сапарғали Бегалин өлеңдерінде табиғаттың түрлі суреттерімен бірге әралуан құбылыстардың бейнесі сомдалып, баланың эстетикалық талғамымен ұштасып жатады. Ақын өлеңдерінде баланың өзін оқиғаға, іс-әрекетке араластыра отырып, өлең мен жас оқырманның арасын білдірмей жібереді. Қаламгер туындыларының ерекшілігі – көбінесе лирикалық кейіпкердің сұрақ қоюы арқылы берілуі. Бұдан бұрын талданған «Қазым, қазым, қаңқылда» өлеңінде ақын бала сұрағының жауабына қаздың негізгі қорегі – балалардың өзі жақсы көретін тәтті конфеті емес, арпа мен бидай екенін балдырған тілімен түсінікті етіп сипаттаса, «Алтай мен ақ лақ» өлеңінде лақтың әрекетін бала қабылдауы, бейнелеуі негізінде көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бегалин С. Естеліктер. I том. – Алматы: Балалар әдебиеті, 2007, -244б.
2. Бегалин С. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1966, - 431б.
3. Ғабдуллин Н. Елін ерекше сүйген. Егемен Қазақстан, 1995, 17 қазан.
4. Қирабаев С. Өнер өрісі. Мақалалар мен зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 1971.
5. Қапасова Б. Қазақ әдебиетіндегі балалар лирикасы(60-90ж.ж.) Филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін жазылған диссертациясы. – Астана, 2000.
6. Ақтанова А. Қазіргі қазақ балалар драматургиясы. Филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін жазылған диссертациясының автореферaты. – Астана, 2003. - 25 б.
7. Нұрқатов А. Балаларға арналған шығармалар туралы// «Жұлдыз» №8, 1969

ӘОЖ 811.512.122

МӘШҺҮР ЖҮСІП КӨПЕЕВ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАС

А.Б. ҚАСЫМБЕКОВА
оқушы, Б. Ахметов атындағы Павлодар педагогикалық колледжі
Ү.К. КАСЬЯНОВА
ғылыми жетекші, оқытушы

Ұлылар мұрасын игере білу ең алдымен кешегі тағдыр – тарихымызды терең тануымыз бен сол арқылы бүгініміздің мәнін жете түсінуіміз үшін керек. «Кешегіміз түгенделмей, бүгінгіміз бүтінделмей» - депті алаштың ардақты азаматы Қошке Кемеңгеров.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінің кемеңгер ойшыл ғұламасы Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы – қазақ әдебиет ғылымына ғана емес, әлемдік әдебиет қорына өшпейтін мұра қалдырған ақын. Ел аузына аты аңызға айналған бұл қасиетті тұлғаны көзім көрмесе де, оның шығармаларына тереңірек үңілгім келді. Сондықтан алдыма қойған мақсатым – Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің философиялық көзқараста жазылған өлеңдеріне тереңірек үңіле отырып талдау. Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің шығармаларын, әдебиетте алатын орнын, терең философиялық тұрғыда жазылған құны жетпес әдеби мұраларын бүгінгі күнге дейін ғалым – ағаларымыз зерттеу үстінде. Міне, осы тұрғыдан келгенде бұл жұмысымда ақынның өлеңдеріндегі философиялық көзқарасын ашуды мақсат етіп отырмын.

Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің өлеңдерінде терең философия, идеялық ақыл-ойға негізделген өлеңдерінің мәні

Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің 1907 жылы Қазан қаласында басылған «Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз» кітабындағы.

«Соқыр, саңырау, жалаңаш» хикаясы да – қазақ әдебиеті тарихында елеулі орын алатын туынды. Атамыздың осы сюжетті өлеңіне назар аударыңызшы. Бір ғажабы бір оқып шыққан адамға «онда тұрған не бар, соқыр, саңырау, жалаңаш адам туралы ғана емес пе» деген пікір туғызуы мүмкін. Шынымен де солай секілді, алайда атамыздың:

Қаламның жарып ішін, ұшын кесіп,
Кигізген қара сөзге киім пішіп,

– деген тармақтарын алатын болсақ ой өзгерері сөзсіз. Шартты әрекеттерді пайдалану, дерексізді заттандыру, шындықты кең қамту арқылы реалистік тұрғыда заман ағымын керемет ашып берген. Өлеңді

Жалғанда таппай бір жар жалғыз жүрдім,
Кез болмай мен иеме далаға үрдім.
Айтқанмен көп соқырға кім нанады,
Дегенмен жұрт көрмеген бір іс көрдім, -

– деп бастайды. Абай секілді асыл сөзді ұғар жан таппаған атамыз санасы ойсыз, барды көрмей отырған соқыр халқына налып

Болғанмен жүрген жерің мидай тақыр,
Таусылар жүре берсең бар ғой ақыр,

– деп алдында тұрған заманның келбетін бағдарлайды. Ел жақсыларын соқыр, саңырау, жалаңаш бейнесінде алып, ащы шындықты жайып салады.

Мәшһүр Жүсіп мұнда адам сезімін, көзқарасын күрделі, қайшылығы мол қалпында көрсетуге көңіл бөледі. Бір адамның әрі басқаның кемшілігін байқағыш екені, әрі өзіне керек істі мүлде көрмейтіні, қайшылығы нақты ашылған. Шартты түрде «соқыр» деп алынған ол құмырсқадай ұсақ заттарды көргіш те, одан ірірек нәрсе, жан – жануар атаулыны мүлдем көрмейтін болып алынған. Бір адамның бір затқа ересен қырағы бола тұра, екіншісін мүлде көрмеуі оқырманға көп ой салғандай. Шартты түрде «саңырау» деп аталған екінші адам болса, ол қатты шыққан дыбыс атаулыны мүлде қабылдамайды да, өте бәсең үнді, сыбырды, «құлақтыдан» бұрын естіп қояды. Ақын өлең аяғында «саңырау» дегені «бәрін өзім білдім» деп, ұзақ ойға салынған, «өз жанының пайдасын» естімейтін адам екенін айтады. Ақын шартты түрде «жалаңаш» деп аталған үшінші адам арқылы өмірінің өткінші, қысқа екенін ұмытып, ойға алғанының бәрін тындырдым деп, бос жүрген жандарды сынайды.

Жалаңаш – мінезі аңға, суреті адамға ұқсаған. Бұл үш кейіпкерді үш жолаушы ретінде алып, сөз таластырып айтыстырады. Ақын олардың осынау әуре-сарсаңына орай өз шешімін айтады.

Манағы үшеу кім еді болған жолдас,
Ондай болып бас қосса ешкім оңбас,

– дей келіп, үшеуі де дүниеқоңыз, нағыз рухани жалаңаш бейшара жандар деп сипаттайды. Соқыр дүниеден басқаны көрмесе, саңырау «өзі естіген» сөзден басқаны тыңдамайды. Ал дүниесі бар бола тұра, ішпей-жемей, киінбей, көрінгеннен қызғанған адамнан азғын жоқ, ол – нағыз ар-ұяттан жұрдай жалаңашпен тең.

Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің «Шайтанның саудасы» өлеңіндегі философиялық ойлар

Мәшһүр Жүсіп наным – сенім жайында топшылауларын ортаға салып, шайтанға қожа – молдалардай емес, басқаша түсінік береді.

«Әй, жігіттер, естеріңде болсын, шайтан…»деп басталатын толғауында Мәшһүрдің айтуында: «Шайтан – адам бойын улайтын жаман, арам ойлар, ал періште – адамның ой-ниетінің оң түрі, яғни адалдық - тазалығы». Сөйтіп, Мәшһүр Жүсіп адамгершілік бейнесін жеткізу үшін бейнелі суреттерді шебер қолданған.

Белгілі бір адамдардың жиынтық бейнесін жасау үшін өмір десек асуы ықтимал істерден гөрі шартты әрекеттердің мүмкіндігі кеңірек болса, суреткер оны орынды пайдаланып отырған. Соның бір көрінісі -

Мәшһүр Жүсіптің XIX ғасырдың соңғы ширегіне жазған «Шайтанның саудасы» өлеңі. Расында, шайтанның базарға барып сауда жасауы – дерексіз ұғым: зорлық, алдау, күншілдік, тәкаппарлықты белгілі бір бұйым тәрізді тез сатуы, т.т – бәрі өмірде болмайтын шартты әрекеттер жемісі. Шығарма басындағы Ғайса пайғамбардың: «Жұрт барса, тері, терсек, жүн сатады, // Сататын малғұн сенің не пұлың бар?» - деп шайтанға сауал қоюы өмірде іске асуы ықтимал, шындыққа сай алынған сөз қолданысын танытады. Ал шайтан жауабы – шарттылық айнасы:

- Артқаным бір есекке ылғи жалған,
Жалғанда өтірік жоқ мұнан қалған.
Нанбасаң еріп бірге көзіңмен көр,
Базарға қызығымды қалай салған.

Жүгім бар бір есекте мекр-хайла,
Мұнымнан келтіремін үлкен пайда.
Бір тиыннан он тиын пайда аламын,
Көптің басы қосылған жиын жайда.

Күншілдік бір есекке тиеп артқан.
Жібек, кендір арқанмен буып тартқан.
Базарға мұнан бұрын көп барғанмын,
Жерім жоқ бұл саудадан залал тартқан.

Артқаным бір есекке ылғи зорлық.
Есепсіз мал табамын қылмай ұрлық.
Мен алмай оның малын кім алады,
Иттер бар көріп жүрген малдан қорлық.

Пайдасыз бос орынға жүрмеймін тек,
Көрінген бір жерім жоқ ешкімге жек.
Мастанып артқандықтан тәкаппарлық,
Жүре алмай бара жатыр мынау есек.

Көріп отырғанымыздай, «бір есекке ылғи жалған» арту, сөзбе-сөз ұғынсақ, мүмкін емес. Себебі «жалған» - көзбен байқап, қолмен көтеруге келмейтін дерексіз ұғым. Ал, сол дерексізді бір есекке жүк ретінде артудың өзі – оны заттандыру, бір жануар көтеруіне лайық салмақ мөлшерін межелеу белгісі. Сондай-ақ екінші бір есектегі жүктің, күншілдіктің, белгілі бір көлемге ие болғаны сондай, ол «жібек, кендір арқанмен буып тартқан» күйінде өрнектелген. Сонымен қатар келесі бір жүктің, заттанған тәкаппарлықтың ауырлығы соншалық, оны артқан есек жүре алмай бара жатады. Мұның бәрі – қазақ даласын жайлаған: жалғандық, күншілдік, зорлық, тәкаппарлық, ашкөздіктің т.т. қаншалық екенін айқын көріп, өлшерлік қалыпқа, заттандыруға көшіру арқылы белгілі бір салмақ, көлемділік дарытатын әсерлі бейнелеу үлгілері. Қорыта айтқанда, адамдарда жиі кездесетін ағаттықтарды сол қалпында алмай, бәрін оқшай орта, ерекше әрекет, шартты сюжет көмегімен бейнелеу ақынның суреттеу құралдарының байлығын танытады. Ақын осы оқыс оқиға, шартты әрекетті пайдалана отырып, не бір өткір сынды да шартты бейне, шайтан атынан айтқызады:

Шаршарсың базар барсаң басың қатып,
Сөйлеп тұр өз білгенін әркім шатып.
Жұрт билейтін ұлықтар таласумен,
Алады зорлығымды пұлға сатып.

Неге болыс болады малын сатып?
Қашан болып шыққанша жанталасып.
Текке тиын біреуге кім береді,
Зорлықпенен алмаса үкімі асып.

Қарсы келсе бетіне басын шайнар,
Құнсыз-пұлсыз кедейдің соры қайнар.
Өзі апарып ұлыққа тығар малын,
Ішпес, жемес, шық бермес Шығайбайлар.

Шынында да ел билеушілердің тізгінге ие болуы біраз ретте таза жолмен емес, қайта зорлық, парақорлық арқылы іске асатыны белгілі. Оның үстіне солай ету тек Мәшһүр Жүсіп өмір сүрген ортада емес, кейін де

етек алуы мүмкіндігін сараптасақ, ақынның тек бір кезең емес, бар заманда орын алуы ықтимал, демек, жиі қайталанып отыратын кеселдерді шебер жинақтаған мысқылдай білгенін көреміз.

Шайтан:

Көтерме өтірікпен менен алған,
Бар күшін сап олар да сөйлер жалған.
Кім болса бұл заманда сол әкетер,
Қор болып қашан өтірік жерде қалған?!

– десе, бұл - адамдар арасындағы жалғандықтың қаншама биікке көтерілгенін бөтеннің, яғни пенделерге ежелден жаны ашымайтын өзәзілдің сөзімен дәлелдеу үлгісі. Бұл жолдардың әсерлі естілу себебі жанашыр емес, теріс көзқрастығының өзінің өтірік өрлеуінің куәсі болуы, шындықты мойындауы деп білеміз.

УДК 821.512.122

МУХТАР АУЭЗОВ – УЧЕНЫЙ, ПИСАТЕЛЬ, ПЕДАГОГ, ПРОСВЕТИТЕЛЬ

А. КАСЫМОВА
учащаяся, специальность «Библиотечное дело», колледж имени Жаяу Мусы, г. Аксу
Г.М. СУЛТАНОВА
руководитель, преподаватель, колледж имени Жаяу Мусы, г. Аксу

«Счастливы народы, которые могут быть воспеты
с таким величием и любовью голосом, подобным голосу Ауэзова»
Режи Бержерон

Великий казахский писатель, ученый, педагог, общественный деятель, человек энциклопедических знаний и эрудиции - таким он вошел в сознание современников и память потомков. Им создано более двадцати пьес, множество великолепных рассказов и повестей, написаны либретто к операм и киносценарии, а также переведены на казахский язык такие классические произведения мировой и русской драматургии, как «Ревизор» Н. Гоголя, «Отелло» и «Укрощение строптивой» У. Шекспира, «Аристократы» Н. Погодина, «Любовь Яровая» К. Тренева.

Есть общая закономерность в том, что первые представители молодых национальных литератур освобожденных народов стремились в своем творчестве охватить как можно больше жанров и тем самым ответить на властные вопросы времени. Так, например, зачинатели казахской советской литературы выступили и как поэты, и как прозаики, и как драматурги, и как критики, и как переводчики. К этому отряду универсальных литераторов, к числу основоположников казахской советской литературы относится и Мухтар Ауэзов.

Мухтар Ауэзов прошел удивительный путь от юрты кочевника до вершины мировой культуры. Он родился в 1897 году. Первые двадцать лет его жизни в Чингистауской волости Семипалатинской губернии живо напоминают детство, отрочество и юность любимого поэта и духовного учителя маленького Мухтара, так проникновенно и волнующе описанные им впоследствии в эпопее: та же степь, тот же аул, те же кочевья. Имя выдающегося казахского писателя, ученого-литературоведа пользуется большим уважением в народе, который с благодарностью чтит его память. С первых дней своего литературного творчества молодой Мухтар выступал с различными материалами в газетах «Сары-Арка», «Жас азамат», «Степная газета», «Ауыл», «Енбекші қазақ», журналах «Абай», «Шолпан», «Кедей айнасы», «Жаңа мектеп», издаваемые в Семипалатинске, Костанае, Петропавловске, Кызыл-Орде и Ташкенте. В этих изданиях им было опубликовано свыше сорока статей на различные политические и культурно - просветительские темы.

М.О. Ауэзов был литературоведом, ученым, педагогом, который уделял особое внимание чистоте языка и проблемам перевода. В газете «Аул» за 1925 год опубликована его статья «О культуре и чистоте казахского языка». Ауэзов боролся за квалифицированный перевод, он был одним из первых ученых, разработавших и создавших методические основы перевода и их применения на практике, являлся учителем и наставником многих ученых и переводчиков - практиков. Особенно большую требовательность М.О. Ауэзов предъявлял к качеству перевода литературных произведений и учебных пособий, внесенных в программу обучения детей школьного возраста. Для этого «…мы должны знать основы методики перевода, которые разработаны и научно обоснованы. Это должно послужить хорошим уроком для отдельных переводчиков художественной прозы, которые относятся к переводу поверхностно и выдают некачественную, бесцветную продукцию». С самого начала своей творческой деятельности Ауэзов боролся за чистоту языка против любых форм его извращения и засорения, внес неоценимый вклад в развитие переводческого дела в Казахстане.

Придавая большое значение народному образованию, особенно обучению детей, М.О. Ауэзов-педагог пишет статью «Дело образования». В ней он подчеркивал, что необходимо открыть национальные школы, и считал это первостепенной, неотложной задачей.

Следующей важной проблемой М.О. Ауэзов считал проблему охвата учебой широких слоев безграмотного населения и расширения его кругозора. Для решения этой задачи он предлагал осуществить ряд мероприятий: организовать читку коротких лекций на различные темы, проводить коллективное чтение книг, газет и журналов с последующим

обсуждением, открыть библиотеки, открыть театры. По-настоящему болея за дело образования родного народа, автор писал: «Наш народ впервые видит свет после мрака темной ночи. В такое время надо больше и скорее привлекать к работе людей, которые чувствуют большую ответственность за судьбу национальной школы». В целом деятельность Мухтара Ауэзова в истории развития педагогической мысли Казахстана представляет одну из самых ярких страниц.

В 20-30 годах XX века перед Казахстаном стояли задачи ликвидации безграмотности, проведения всеобуча, становления и развития новой школы. Для этого, в первую очередь, необходимо было создать материальную базу всеобуча. Но без коренной перестройки системы народного образования в соответствии с требованиями времени, без подготовки учительских кадров, учебников и пособий, без разработки соответствующей программы обучения казахских детей на родном языке решить эту задачу было трудно. В проведении этой работы непосредственное участие принимали молодые казахские учителя, ученые, писатели и работники ликбеза, такие как: С. Сейфуллин, С. Кубеев, И.Жансугуров, Б. Майлин, С. Муканов. Вместе с вышеупомянутыми деятелями культуры Казахстана большой вклад внес и М.Ауэзов.

Ауэзов считал, что просвещение народа, воспитание и образование детей являются важнейшей задачей в обществе. Молодой Ауэзов понимал, что только знания и образование придают человеку силы, только просвещение может вывести казахский народ на путь свободного развития. Мухтар Омарханович не оставил специальных научных трудов по педагогике, но его взгляды на проблемы образования раскрыты в многочисленных публикациях, посвященных этой тематике. Они представляют несомненный практический интерес и в настоящее время.

Мухтар Ауэзов в пору увлечения просветительскими идеями уделял большое внимание вопросам народного образования, воспитанию молодого поколения. Так, в статье «Наука» в 1918 он писал: «Человек становится плохим не от рождения. Это зависит от среды, в которой он рос, от воспитания. Человек вступает на хороший или дурной путь в подростковым возрасте. Чтобы вырастить гуманных людей надо воспитывать молодежь, воспитывать с раннего возраста» Эти мысли педагога актуальны и сегодня. Чтобы получить разносторонние знания, считал мыслитель, уже в школе необходимо изучать такие предметы, как история, литература, естествознание, математика и другие в тесной связи с жизненными потребностями.

Мухтар Ауэзов высоко ценил практическое значение науки, направленной на познание тайн природы. Значение науки он видел в том, что она должна способствовать правильному познанию материального мира, совершенствованию человека. «Чтобы посеять в душе человека чистые духовные ростки, считал Ауэзов, нужно образцовое воспитание. Чтобы достигнуть цели в воспитании, воспитатель должен обладать прекрасными достоинствами и быть мыслящим человеком. Лишь владея этими качествами, можно воспитать разумного человека».

Цель воспитания он видел в развитии всего лучшего, доброго в человеке, его творческих способностей. Мухтар Ауэзов понимал, что личный труд каждого отдельного человека в итоге есть труд общественный, в котором человек развивается, не теряя своей индивидуальности, но к такому труду он должен быть подготовлен через общественное воспитание и образование. Работая над проблемами педагогики, ученый обратил внимание на то, что развитие человека происходит не только в школе – оно в значительной степени зависит от окружающего среды, общественного строя. Воспитывая человека, нельзя не учитывать всех этих обстоятельств, которые могут содействовать педагогическому процессу, осуществляемому школой. Мухтар Ауэзов придерживался просветительских идей Абая Кунанбаева и Ыбрая Алтынсарина, которых считал своими учителями.

Как педагог и литературовед, Мухтар Ауэзов особое внимание уделял развитию казахского языка и проблемам перевода. Этой теме посвящена его статья «О культуре и чистоте казахского языка», опубликованная в газете «Аул» за 1925 год. Особенно требовательным был педагог к качеству перевода литературных произведений и учебных пособий для детей школьного возраста.

В 1925 году, будучи студентом Ленинградского университета, Ауэзов заканчивает рукопись «История казахской литературы». В этом научном труде, он представляет казахскую литературу за период «из глубины веков до абаевских времен», включая шедевры казахской словесности. В нем автор, исходя из просветительских задач, также раскрывает историю человеческого общества.

Мухтаром Ауэзовым написан и примерный вариант хрестоматии как пособия для преподавателей русского языка начальных классах казахских школ. Учебник издан под названием «Новый аул». В него вошли стихи и отрывки из произведений Александра Пушкина, Ивана Никитина, Демьяна Бедного, других авторов, которые имели воспитательное значение и были легкодоступными для восприятия. Хрестоматия состоит из семи разделов. В ней даны сведения об окружающей среде, образе жизни, занятиях, традициях и обычаях казахского народа. Заслуга Мухтара Ауэзова в том, что эта хрестоматия стала первым изданием этого вида литературы для казахской детворы в период становления народного просвещения в Казахстане.

Вскоре в Казахстане появились школы, учебные заведения, где казахский язык и казахскую литературу впервые стали преподавать как отдельный предмет. Задачи дальнейшего развития казахской литературы, ее истории требовали сделать экскурс в прошлое казахского народа, подробно описать стадии его духовного развития. В предисловии к «Истории казахской литературы» М. Ауэзов писал, что книга написана именно на основе этих требований.

Особого внимания заслуживают взгляды М. Ауэзова на роль учительства. Профессию учителя он считал одной из самых благородных, считая, что учитель должен быть человеком, хорошо знающим требования своего времени, борцом против необразованности, невежества и бескультурья, носителем новых идеалов. Учитель не имеет права быть самодовольным человеком. У него не должно быть чувство самоуспокоенности от достигнутых успехов. Он должен испытывать «всегдашнее недовольство собой», которое будет побуждать его

еще лучше воспитывать и обучать детей. Кроме того, учитель должен хорошо выполнять свои прямые обязанности, прекрасно знать свой предмет, цели и задачи его преподавания, форму и методику подачи знаний, постоянно совершенствовать свое педагогическое мастерство, владеть педагогическими и психологическими приемами в учебно-воспитательном процессе, должен любить свою специальность, любить детей, быть примером высокой культуры и образованности. В связи с этим М. Ауэзов не уставал повторять слова Л. Толстого о том, что «если учитель имеет любовь к делу, он будет хороший учитель. Если учитель имеет только любовь к ученику, как мать, отец, он будет лучше того учителя, который прочел все книги, но не имеет любви ни к делу, ни к ученикам. Если учитель соединяет в себе любовь к делу и к ученикам, он – совершенный учитель».

Важнейшим педагогическим принципом М.Ауэзов считал единство воспитания и обучения. Он подчеркивал, что в процессе обучения и воспитательной работы важно дать учащимся понятие о сущности морали, ознакомить их с эстетическими и этическими понятиями, научить понимать нравственные категории, формировать культуру личности, эстетические чувства, эмоциональную отзывчивость к прекрасному, интерес и потребность к творчеству, стремление вносить красоту в жизнь, воспитывать граждан -патриотов, готовых защищать свою Родину, трудиться для народа, приумножать его благосостояние.

В начале 20 века, в период проникновения в степной край социал -демократических идей, прогрессивная педагогическая мысль региона начинает развиваться более интенсивно.

Именно в этот период начинает свою деятельность Мухтар Ауэзов. При этом он в своем творчестве уделял большое внимание формированию у молодого поколения чувство патриотизма, объяснял его в диалектическом единстве с интернационализмом, так как подлинный патриотизм неотделим от интернациональных задач трудящихся. По мнению писателя: « В человеке чувство патриотизма просматривается в его беззаветной любви к великой Родине, гордости за свой родной народ».

Ученый-педагог считает, что патриотизм в человеке развивается вместе с такими понятиями, как товарищество, братство, дружба, уважение к другим народам, и все это в совокупности составляет основу гуманизма.

В качестве историка литературы М. Ауэзов участвовал в составлении школьных и вузовских учебных пособий по истории казахской литературы, много лет вел педагогическую и лекторскую работу в вузах Алматы. В качестве профессора Казахского государственного университета имени С.М. Кирова вел специальный курс абаеведения, читал лекции по казахскому фольклору и, как академик Казахской академии наук, работал в Научно-исследовательском институте языка и литературы.

В качестве историка литературы М. Ауэзов участвовал в составлении школьных и вузовских учебных пособий по истории казахской литературы, много лет вел педагогическую и лекторскую работу в вузах Алматы. В качестве профессора Казахского государственного университета имени С.М. Кирова вел специальный курс абаеведения, читал лекции, по казахскому фольклору и как академик Казахской академии наук работал в Научно-исследовательском институте языка и литературы.

Своим творчеством Мухтар Ауэзов внес большой вклад в казахскую литературу, по праву став ее классиком. Знаменитый писатель, ученый, педагог, общественный деятель, он поднялся до той вершины, которую дано одолеть лишь избранным художникам. Замечательные произведения Мухтара Ауэзова соединили казахскую литературу с передовой литературой века и познакомили мирового читателя с казахским народом, с его жизнью, национальным характером, с его историей и культурой.

С творчеством Ауэзова связан расцвет казахской драматургии. Им создано свыше двадцати пьес, Значительным вкладом в советское литературоведение являются исследования Ауэзова, посвященные устно-поэтическому творчеству казахского народа, эпосу «Манас», творчеству Абая и других классиков. Венцом его творчества явилась четырехтомная эпопея «Путь Абая», за которую он получил Ленинскую премию. Первая книга романа (1942) посвящена юности Абая, вторая (1947) – становлению Абая-художника. Они охватывают события 27 лет. Третья (1952) и четвертая (1956) книги посвящены последним двадцати годам жизни поэта. В этот образ писатель вложил все богатство своей души, в титанической фигуре Абая мы узнаем самого автора, силу его интеллекта. Этот двуединый образ как бы вобрал в себя мудрость народа, его многовековой опыт. В последние годы жизни писатель работал над созданием новой эпопеи о наших современниках – «Племя младое».

Движимый любовью к истине, гармонии и к своему многострадальному казахского народу, он вел его к самоутверждению по стезе глубоких духовных исканий и постоянного совершенствования. Он говорил на всех тюркских языках, русском и фарси, поднял на небывалые высоты казахский литературный и гуманитарно-научный язык. Его произведения благодарно воспринимаются от Пекина и Стамбула до Парижа и Нью-Йорка.

Мухтар Ауэзов – одна из самых ярких звезд тюркоязычной культуры. Судьба Ауэзова – это трагедия триумфатора. Выдающийся представитель первого поколения казахских интеллигентов, человек, удивительно связавший в своей жизни разные эпохи народного бытия, Мухтар Ауэзов пережил со своими соотечественниками и счастье пробуждения к историческому творчеству, и очарование революционной романтикой, и отрезвляющую трагедию ГУЛАГа. Художественно воссозданный писателем кочевой уклад жизни и облик безвозвратно уходящего прошлого на стыке 2-х веков уникален и неповторим. Величайшая заслуга М. Ауэзова состоит в том, что его творчество заставило обратить внимание на литературу, фольклор и – в целом – на всю духовную культуру казахов.

Главная тема Ауэзова - писателя – судьба нации, судьба народа. Концепция национально-освободительной борьбы казахского народа, разработанная Ауэзовым, выдержала испытание временем. Писатель, опередив свое время, воссоздал панораму трагедии колониального степного края. Он изучил историю казахов в едином ключе

с историей других народов. Определяя роль и место казахов в освободительном движении, он увековечил образы предводителей, посмевших восстать против царской империи. Устами Ауэзова говорит сама Степь. Он показал читающему миру целую галерею выразительных портретов, грандиозную схватку миров и страстей, острейшие мгновения осознания правды и справедливости своих поступков героями. Любовь к истине, человеку, к своему народу – это чувство вело писателя по жизни, стало стержнем его произведений.

Своим творчеством Мухтар Ауэзов внес большой вклад в казахскую литературу, по праву став ее классиком, он поднялся до той вершины, которую дано одолеть лишь избранным художникам. Замечательные произведения Мухтара Ауэзова соединили казахскую литературу с передовой литературой века и познакомили мирового читателя с казахским народом, с его жизнью, национальным характером, с его историей и культурой.

УДК 81`25

ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ТЕКСТОВ В СФЕРЕ НЕФТЕГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

Т.В. КНУТАС
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

На сегодняшний день не существует ни одной отрасли современной промышленности, которая бы не нуждалась в качественном техническом переводе. В том числе эти услуги необходимы и для нефтегазовой промышленности нашей страны.

Грамотный письменный и устный переводы в нефтегазовой отрасли будут способствовать не только взаимопониманию между иностранными компаниями, занимающимися разработкой нефтегазовых месторождений в нашей республике, и нашими специалистами, работающими в этих компаниях, но также позволят отечественным нефтеперерабатывающим и газоперерабатывающим предприятиям активно взаимодействовать со своими иностранными коллегами, осваивать современное оборудование и проводить модернизацию предприятий с привлечением иностранных специалистов.

В настоящее время проблема перевода текстов в сфере нефтегазовой промышленности является актуальной в связи с возрастающими объемами документации, требующей перевода, и возникающими при ее переводе трудностями, с которыми приходится сталкиваться техническим переводчикам. Изучение специфики исходного текста крайне необходимо, так как без ее учета адекватный перевод порой просто невозможен. Качество и результат перевода определяются особенностями исходного текста, поэтому взаимосвязь текста и перевода является одной из основных проблем теории перевода, к которой оправданно обращаются многие исследователи перевода, такие как В.С. Виноградов, В.Н. Комиссаров, Л.К. Латышев, Р.К. Миньяр-Белоручев, А.В. Федоров и многие другие.

Актуальность нашего исследования состоит в том, что хотя отдельные аспекты в теории перевода исследованы достаточно глубоко, существуют и вопросы, которые пока не были освещены достаточно полно именно в сфере перевода текстов нефтегазовой промышленности. Внедрение же новых технологий создает необходимость получения качественного перевода.

Целью исследования мы считаем выявление особенностей трансформационного перевода отраслевого текста в нефтегазовой сфере на материале английского и русского языков.

Среди множества проблем, которые изучает современное языкознание, важное место занимает изучение такой речевой деятельности, как перевод или, другими словами, переводческая деятельность.

Перевод – это весьма сложный процесс, требующий достаточно серьезного фундамента знаний по теории перевода, постоянной практики, а также постоянного совершенствования со стороны переводчика. К тому же, процесс перевода – занятие, имеющее богатейшую и древнейшую историю [1, с. 3]. На сегодняшний день многие ученые-филологи продолжают заниматься проблемами, связанными с переводом текстов самой разнообразной сложности и тематики. Они также продолжают работать и над самим определением перевода. Так, Р.К. Миньяр-Белоручев определяет перевод как «вид речевой деятельности, удваивающий компоненты коммуникации, целью которого является передача сообщения в тех случаях, когда коды, которыми пользуются источник и получатель, не совпадают» [2, с. 226].

В.Н. Комиссаров рассматривает перевод как «крупномасштабный естественный эксперимент по сопоставлению языковых и речевых единиц в двух языках в реальных актах межъязыковой коммуникации, и его изучение позволяет обнаружить в каждом из этих языков немаловажные особенности, которые могут оставаться не выявленными в рамках «одноязычных» исследований» [3, с. 4].

А.Д. Швейцер трактует перевод как «важное вспомогательное средство, которое обеспечивает выполнение языком его функции общения, когда люди выражают свои мысли на разных языках». Таким образом, «перевод - это акт межъязыковой коммуникации» [4, с. 4].

Л.С. Бархударов же считает, что переводом называется процесс преобразования речевого произведения на одном языке в речевое произведение на другом языке при сохранении неизменным плана содержания, т.е. значения. Перевод можно считать определенным видом трансформации, а именно межъязыковой трансформацией [5, с. 11, 6].

Но точный перевод, по определению, невозможен уже в силу того, что разные языки отличаются как по грамматическому строю, так и по простому количеству слов, не говоря уже о различии культур [6].

Таким образом, мы можем сделать вывод, что перевод – это неотъемлемая часть коммуникации между людьми, который необходим нам для общения и обмена знаниями и умениями. Главной целью данного вида языкового посредничества выступает достижение адекватности в переводе, то есть преобразование самого текста перевода таким образом, чтобы адекватно и максимально полно передать его содержание. А в достижении адекватности важную роль и играют переводческие трансформации.

Термин «трансформация» в переводоведении используется для того, чтобы показать отношения между исходными и конечными языковыми выражениями, о замене в процессе перевода одной формы выражения другой, замене, которую мы образно называем превращением или трансформацией. Таким образом, описываемые ниже операции (переводческие трансформации) являются по существу межъязыковыми операциями «перевыражения» смысла.

Существуют также различные точки зрения по поводу разделения трансформаций на виды.

Так, **Р.К. Миньяр-Белоручев** называл три вида трансформаций – лексические (приемы генерализации и конкретизации), грамматические (пассивизацию, замену частей речи и членов предложения, объединение предложений или их членение) и семантические (метафорические, синонимические, метафорические замены, логическое развитие понятий, антонимический перевод и прием компенсации) [2, с. 220].

А вот **Л.С. Бархударов** называл четыре типа преобразований (трансформаций): перестановка (изменение порядка расположения компонентов сложного предложения, а также изменение места слов и словосочетаний), замена (компенсация, синтаксические замены в структуре сложного предложения, замена частей речи, компонентов предложения и словоформ, конкретизация и генерализация, членение и объединение предложения, замена причины следствием, а следствия – причиной, антонимический перевод), опущение (собственно опущение) и добавление (собственно добавление) [5, с. 190].

В.Н. Комиссаров в своих исследованиях выделяет такие виды трансформаций, как лексические и грамматические, а также комплексные, или другими словами, лексико-грамматические. Говоря о лексических трансформациях, он называет транслитерацию, переводческое транскрибирование, калькирование, некоторые лексико-семантические замены, а именно модуляция, конкретизация и генерализация. В качестве грамматических трансформаций выступают дословный перевод (или синтаксическое уподобление), грамматические замены (замены членов предложения, форм слова, частей речи) и членение предложения. Комплексные, или лексико-грамматические трансформации включают в себя экспликацию (по-другому, описательный перевод), антонимический перевод и компенсацию [3, с. 208; 11, с. 30].

Как мы смогли убедиться, у каждого ученого был свой подход к классификации переводческих трансформаций. Однако, даже при всех имеющихся различиях, ясно одно, то, что, в сущности, ученые – лингвисты работали с одними и теми же явлениями и понятиями, существующими в переводоведении.

Итак, рассмотрев три различные точки зрения и классификации, мы обобщили полученные данные и взяли за основу классификацию **В. Н. Комиссарова.** Основные типы лексических трансформаций, применяемых в процессе перевода с участием различных ИЯ и ПЯ, включают следующие переводческие приемы: переводческое транскрибирование и транслитерацию, калькирование и лексико-семантические замены (конкретизацию, генерализацию, модуляцию). К наиболее распространенным грамматическим трансформациям принадлежат: синтаксическое уподобление (дословный перевод), членение предложения, объединение предложений, грамматические замены (формы слова, части речи или члена предложения). К комплексным лексико-грамматическим трансформациям относятся антонимический перевод, экспликация (описательный перевод) и компенсация [3, с. 172 - 173].

Свои наблюдения мы обобщили в нижеследующей классификационной таблице:

Таблица 1 – Классификация переводческих трансформаций

Лексические трансформации	Грамматические трансформации	Комплексные, или лексико-грамматические трансформации
Транслитерация Переводческое транскрибирование Калькирование Лексико-семантические замены (модуляция, конкретизация, генерализация) Опущение Добавление	Дословный перевод (синтаксическое уподобление) Грамматические замены (замены членов предложения, форм слова, частей предложения) Членение предложения	Экспликация (описательный перевод) Антонимический перевод Компенсация

Для того чтобы провести наше исследование, мы отобрали 300 языковых единиц – предложений из сборника обзора технических статей из журнала «JPT». Именно на их основе и построено исследование. Все данные мы представили в виде таблицы, которая позволила нам в достаточно лаконичной форме проанализировать используемые переводческие трансформации.

Данная таблица включает в себя три основных раздела: первый столбец – английский вариант предложения (оригинал), второй столбец – вариант перевода этого предложения на русский язык и третий столбец – вид использованной трансформации и наш комментарий о действиях переводчика.

Таблица 2 – Определение вида использованных переводческих трансформаций

Оригинал	Перевод на русский язык	Вид трансформации и комментарий
1. To reach reserves in increasingly complex wells (1), drilling challenges are numerous and very impressive (2), requiring highly skilled engineers who must deal with many disciplines, such as tubular and rock mechanics, hydraulics, data acquisition and processing, and modeling, among others. Nowadays, drilling is faced with several limits that intensify uncertainty and risks (3).	Чтобы дойти до запасов в усложняющихся скважинах (1), нужно решить многочисленные проблемы, связанные с бурением (2) и требующие высококлассных инженеров по ряду направлений, например, механика труб и горных пород, гидравлика, получение, регистрация и обработка данных, моделирование и пр (3).	(1) лексическая: конкретизация (2) грамматическая: замена членов предложения (3) нулевой перевод В переводе опущено предложение, т.к. информация, представленная в нем, является излишней
2. Hydraulics and mechanics issues illustrate (2) these drilling limits (3).	Знание (1) вопросов гидравлики и динамики весьма необходимо (2) для современного буровика (3).	(1, 3) лексическая: добавление модуляция (2) грамматическая: замена членов предложения Такой прием, как модуляция, использованный в предложении, позволил расширить предложение по содержанию
3. From a mechanical point of view, because wells (1) are deeper (2) and temperatures and pressures are higher (3), drilling equipment is pushed to (4) its mechanical and endurance limits.	С точки зрения механики, учитывая, что скважины (1) становятся глубже (2), растут температура и давление (3), буровое оборудование работает (4) на грани механического и прочностного предела.	(1, 2, 3) лексическая: конкретизация (4) грамматическая: изменение формы залога глагола
4. Successful (1) drilling, especially in very deep wells (2), may be driven by hydraulic limiting parameters (3).	Процесс бурения, особенно в глубоких скважинах (2), может контролироваться параметрами, ограничивающими гидравлические свойства (3).	(1) лексическая: опущение; (2) конкретизация (3) грамматическая: замена членов предложения В данном предложении опущено слово, обладающее излишним лексическим значением
5. Hydraulic parameters, as a group (1), must be planned for and managed during all drilling operations to prevent unwanted or unsafe conditions (2).	Во избежание возникновения нежелательных и небезопасных ситуаций во время буровых работ гидравлические параметры должны планироваться и контролироваться (2).	(1) лексическая: опущение (2) грамматическая: изменение порядка следования слов в предложении Вызвано различием в построении предложений в английском и русском языках
6. The term “hydraulic limits” appears to be somewhat misunderstood in the upstream oil and gas industry, perhaps because of the many various perceptions of the terminology (1) (2).	Возможно сам термин «ограничения по гидравлике» может быть неправильно понят в разведке и добыче нефти и газа по причине различных терминологических оттенков (1) (2).	(1) лексическая: добавление (2) грамматическая: изменение порядка следования слов в предложении Вызвано различием в построении предложений в английском и русском языках
7. These boundaries often become narrower (1) when drilling deeper, higher-pressured wells (2).	Чем глубже бурятся скважины (2) с высоким давлением, тем жестче становятся (1) эти ограничения.	(1) комплексная: экспликация (2)лексическая: конкретизация

Таким образом, мы видим, что наиболее встречающимися трансформациями при переводе текста в сфере нефтегазовой промышленности являются лексические и грамматические трансформации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
2. Миньяр-Белоручев Р. К. Общая теория перевода и устный перевод. – М.: Воениздат, 1980. – 350 с.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
4. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 256 с.
5. Бархударов Л. С. Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода). – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
6. Казакова Т. А. Практические основы перевода. – СПб.: «Издательство Союз», 2001. – 318 с.

УДК 4Н

РОЛЬ И СХОДСТВА КАТОЛИЧЕСКОГО РОЖДЕСТВА И КАЗАХСКОГО НАУРЫЗА

М.В. КОСТОВБАЕВА
студент, Павлодарский медицинский колледж, г. Павлодар
Ж.А. МУСИНА
научный руководитель

История появления Рождества.

Если углубиться в историю, можно узнать, что изначально Рождество (Christmas) не считалось таким важным для католиков праздником, нежели сейчас. И вообще христиане того времени не воспевали и не отождествляли Христа со всем земным, даже старались избегать этого. Отмечать этот праздник начали лишь в IV веке нашей эры (до 1917 года православные христиане отмечали его в тот же день, что и католики, в ночь с 24-го на 25-е декабря). Эти данные невольно подтолкнули меня на такие вопросы, как: Почему Рождество вообще начало свое существование, при таком отношении общества к нему? Как же так, ведь это один из самых главных, пышных, ярких и любимый всеми католиками праздник? Как оказалось, способствовал продвижению Рождества папа Юлий, который мог бы вытеснить языческие традиции.

Традиции и поверья Католического Рождества.

Осведомившись историческими знаниями, мы можем плавно перейти к традициям самого праздника.

1. Украшение домов. В преддверии Рождества город становится похож на зимнюю сказку. Каждый католик украшает свой дом яркими гирляндами и прочими рождественскими атрибутами. Это даже в своем роде состязание, победителем которого станет обладатель самого красивого дома и двора.

2. Украшение рождественской ели. Изначально ель украшали шарами, тем самым символизируя райское дерево, символ плодородия и жизни, которую практически забыли. Традиционную ель украшают игрушками, которые собирают в семье на протяжении многих десятилетий, яркими гирляндами, дождиком, бантами, на макушку хвои устанавливают так называемую звезду. А также сейчас на витринах мы можем увидеть великое множество оригинальных украшений (куклы, буквы, мягкие игрушки и многое другое).

3. Оберег из омелы. Собирая в пучок, ее развешивают по всему дому, под потолком в качестве оберега от злых духов и хранительницы семейного благополучия, создавая повод поцеловать и обнять встреченного под ней гостя.

4. Норвежцы верят, что с приходом Рождества приходят и злые духи. Поэтому хозяйки прячут свои метлы, дабы ведьмы не улетели на них. Чтобы разогнать злых духов мужчины выходят ночью во двор и стреляют в воздух.

5. В Каракасе, столице Венесуэлы, во время Рождества принято ездить на утреннюю мессу на роликовых коньках. Поэтому до 8-ми утра перекрывают все въезды в город для транспорта и перекрывают улицы, что бы люди на роликах могли беспрепятственно добраться до церкви.

6. 5 декабря каждый ребенок в Нидерландах ждет подарков от Синтаклааса. По традиции Синтаклаас приезжает на пароходе из Испании в день смерти Святого Николая. Позже он гуляет по улицам Амстердама, приветствуя всех детей. У Синтакласса нет эльфов, вместо них его сопровождают Черные Питы, которые помогают ему раздавать подарки. Существуют несколько легенд о том, как Питы стали работать на Синтаклааса. Некоторые легенды гласят, что они рабы Санты, другие гласят, что они демоны. В последнее время из-за расистского подтекста «Черный Пит” их стали называть трубочистами. В Англии его зовут Санта Клаус. Одет он в красный костюм, у него есть длинная белая борода. Странствует он на санях с запряженными оленями.

7. У англичан обязательными блюдами на Рождество являются индейка, запеченная в духовке под соусом из крыжовника и пудинг, который обливается ромом, поджигается и пылающим ставится на стол.

8. По традиции, пост сочельника заканчивается с появлением на небе первой вечерней звезды.

9. В XIII веке, во времена святого Франциска Ассизского, появился обычай выставлять в храмах для поклонения ясли, в которые помещается фигурка Младенца Иисуса. Со временем ясли стали ставить перед Рождеством не только в храмах, но и в домах.

10. В католических странах хорошо известен обычай колядования – хождения по домам детей и молодежи с песнями и добрыми пожеланиями. В ответ колядующие получают подарки: колбасу, жареные каштаны, фрукты, яйца, пирожки, сладости. Скупых хозяев высмеивают и грозят им бедами.

11. Merry Christmas – так католики поздравляют с Рождеством.

12. Перед ужином глава семьи читает вслух отрывок из Евангелия от Луки.

13. Рождественские песни. В преддверии Рождества взрослые и дети ходят по округе, исполняя рождественские песни за небольшую плату, надевая при этом шляпы и шарфы. Держа в руках фонарики ходят от дома к дому

14. Только англичане традиционно ставят постановки рождественских пантомим (pantos). Это смешные сценки основанные на всем известных историях и сказках.

15. Перед рождеством принято прибирать в доме, создавая идеальную чистоту.

16. После поздравления королевы Елизаветы англичане играют в шарады и другие настольные игры.

А теперь перейдем к казахскому национальному празднику – Наурыз мейрамы.

Наурыз мейрамы.

Наурыз мейрамы – день весеннего равноденствия. По восточному календарю, это первый день нового года.

История возникновения праздника.

Данный праздник возник задолго до принятия стран Востока религии Ислам, поэтому, в отличие от Рождества, не связан с религией. У Наурыза есть и другие имена: Ұлыс Күні («Первый день Нового года»), или Ұлыстың Ұлы Күні («Великий день народа»). Отмечают восточный Новый год с 21-го на 22-е марта. Казалось бы, почему же именно в марте? Для получения ответа на данный вопрос стоит углубиться в историю и понять с чем это связанно. Как мы знаем страны, расположившиеся в Азии, вели кочевой образ жизни, а главным их занятием в хозяйстве было разведение скота. А после 22-го марта, прибавляется световой день, скот приносит приплод, на смену зиме приходит весна, природа начинает обновляться. Вот почему была выбрана эта дата.

В Казахстане Наурыз непраздновался всенародно с 1926 г. по 1988 г. С 2001 г. Наурыз объявлен государственным праздником. В 2010 году ООН принял резолюцию, которой 21 мартапризнан Международным днем Наурыза и отмечается 3 дня.

Традиции и обычаи празднования Наурыза.

Наурыз мейрамы отмечают множество народов, но в моем повествовании будет отмечен только Казахстан. В нашей стране ежегодно 22-го марта в каждом городе и поселке проходят массовые гуляния. Весь народ Казахстана радуется и веселится приходу весны. Считается, что если щедро отпраздновать Наурыз, то в дом придет успех и изобилие на целый год. Поэтому в праздновании много разных традиций и ритуалов:

1. Наурыз-көже. Это самое главное блюдо на праздничном новогоднем столе. Существует много способов приготовления этого блюда, но главное условие – это присутствие семи ингредиентов, символизирующих 7 элементов жизни: вода, мясо, соль, жир, мука, 7 злаков и молоко.

2. Число «7». Это число является обязательным и заключает в себе 7 дней недели - временные единицы бесконечной вселенной. Напротив аксакала должны быть поставлены 7 чаш с наурыз-көже. Каждый должен посетить 7 домов и пригласить 7 гостей.

3. В этот день казахи празднично оформляют юрту.

4. «Көктем Туды» («С Рождением весны») – так казахи поздравляют друг друга.

5. Айтыс - состязание акынов, в котором один должен хвалить или же наоборот высмеять другого. Играют акыны на домбре, придумывая слова и музыку во время состязания.

6. Қазақша күрес – состязание борцов. Суть борьбы – выявить сильнейшего. Победителем считается тот, кто положит соперника на лопатки (на таза), при этом не хватая руками ноги соперника.

7. Қыз қуу – скачка на лошадях,в которой джигит должен догнать девушку. Если он догонит, то должен поцеловать ее, в противном случае девушка догоняет джигита и бьет его плетью.

8. Алтыбақан – качели, на которых молодежь собирается в разгар праздника.

9. Бесбармақ– национальное казахское блюдо, без которого не обходится ни одно празднование. Готовится из мяса, тонкого теста, политого бульоном, в который добавляют лук и черный перец (тұздық).

10. После исполнения всех ритуалов, три человека в образе жыршы – зазывалы обходят все улицы, площади, дворы и зовут всех на праздник. Они надевают яркие праздничные костюмы. Для костюмов зазывалы могут использовать образы казахских сказок.

11. До и после трапезы мулла читает молитву в честь предков. После же самый старший дает благословленние (бата), дабы царило благополучие из года в год.

12. В этот день казахи собираются все вместе и рассказывают друг другу сказки, легенды и т.д.

13. Казахи верят, что в этот день приходит к ним Қыдыр ата(казахский Санта Клаус, Дед Мороз)

14. 22-го марта в Казахстане традиционно проходят массовые гуляния, постановки спектаклей, основанные на казахских сказках, праздничные концерты.

15. В ожидании Наурыза принято отчищать свои жилища, чтобы новый год приходил в чистый дом.

В мире сществуют множество разных национальностей и религий. У каждого этноса есть свои народные и религиозные праздники. Рождество и Наурыз – два самых ярких, веселых и любимых праздника. два праздника, сближающие народы Казахстана.

Так в чем же сходство Рождества и Наурыза?

Рождество (Christmas)	Наурыз
Колядование	Хождение по улицам
Украшение дома и двора	Украшение юрты
Обязательное блюдо: индейка, пудинг и прочее	Обязательное блюдо: Наурыз көже, Бесбармақ и другие
Поздравление: Merry Christmas	Поздравление:«Көктем Туды»
Санта Клаус	Қыдыр ата
Предпраздничная уборка дома	Предпраздничная уборка дома
Массовые гуляния	Массовые гуляния
Рождественские пантомимы	Постановка сказок
Игры, следующие после поздравления королевы	Национальные игры
Шляпы, шарфы, свечи в руках, при исполнении рождественских песен	Праздничные костюмы зазывал
Чтение рождественской сказки	Рассказ казахских сказок, легенд и т.д.
Чтение отрывка из Евангелия от Луки до ужина	Мулла читает молитву в честь предков

Этот те праздники, которые совместили в себе большое колличество традиций и обычий. Они сближают всех членов семьи, т.к. эти праздники обязательно нужно отмечать со своими родными. Впитавшие практически все традиции и обычаи народа, Рождество и Наурыз позволяют помнить культуру наших народов, оставляя духовное наследие предков нашим потомкам.

ӘОЖ 82.133

М.Ж. КӨПЕЙҰЛЫ ДАСТАНДАРЫНДАҒЫ «ТОЗАҚ ОТЫ» ТУРАЛЫ АҢЫЗДАР

З.Е. ҚУАНДЫҚ
студент, 1 курс, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Әлем әдебиетінде басқа да өзектес, ортақ тақырыптар тәрізді о дүние, тозақ та кең жырланған, тек кешегі кеңес жүйесі кезінде оған қасақана мән берілмей келгені мәлім. Шынында бұл тақырыптағы туындылар да ерекше орын алатын мәнді мұраның бірі екендігі анық.

XIY ғасырда жарияланған итальян ақыны Данте Алигьеридің «Құдіретті комедия» кітабы үш бөлімі бас қаһарманның тозақта көргендеріне арналып, «Тамұқ» деп аталатыны белгілі. XIY ғасырдағы Рабғузидің «Қиссас-ул әнбиа» кітабында: «Хақбихана уа та'ала тозақты өз ыза-ашуынан жаратып, жеті бөлек етті. Әр бөліктің арасы-жетпіс мың жылдық жол. Бірі-бірінен жаман, бірі-бірінен қараңғы, бірінен бірінің азабы көбірек, қинауы қаттырақ, жылан-шаяндары ірірек, Алла рақымынан жырағырақ, заһар-улары ащырақ.

Бұл жеті шұңқырдың жетпіс мың қуысы бар. Әр орын жетпіс мың періштенің қолында» [7, 294 б.], - деп жазылған. Мәшһүр-Жүсіптің «Қиямет күн» дастанында да «70000» саны бірнеше рет кездеседі:

Ішіне жаһанаманың отты жағып,
Қорықпас көрген пенде мұнан не ғып?!
Су сиыры сықылды қайқақтатып,
Жетпіс мың жетелейді бұйда тағып.
Әр бұйда шығыршықтың жетпіс мыңнан,
Періште қосылады өншең тыңнан.
Сүйреген періштенің қисабы жоқ,
Бәрі де құдай ісі мұны қылған.

Осы іспеттес мағынада «Қиссас-ул-әнбиада» тозақ отының ерекше ыстық екені көрінеді: «Тозақтың күні туады, пердесі көтеріледі. Екі жүз жылдық жерден ыстық лебі, от жалыны шарпиды. Қаумалаған халықтың бет-аузы күйеді. Екі жүз жылдық жерден лапылдаған жалынның үні естіледі. Ол күннің айбатынан пайғамбарлардың өзі дірілдеп кетеді.» Мәшһүр-Жүсіпте тозақ оты ыстықтығы сан қайталанып берілген. «Қиямет күн» дастанында:

Қызуы жаһаннамның өтер дейді,
Мың жылдық жолға лебі жетер дейді.
Періште, бәрі де сол иіріліп қап,
Домалап бет-бетімен кетер дейді [2, 318 б.].

Өз туындыларында ақын тозақ жалынының кереметтігін суреттеу арқылы оқырман мен тыңдарманның киялына ерекше әсер беруге тырысқан. Мәшһүр-Жүсіптің «Жер мен Көк» дастанында да тозақ оты күштілігі әсерлі бейнеленген:

Сол таудың тасы, жері,-бәрі де оттан,
Тез екен қыздырылған пароходтан.

Бір шаһар әлгі тауда оттан дейді,
Қисабын біле алмадым қағып шоттан.
От-заһір, заққум- азап, бәрі де анық,
Жазалы дамыл-дамыл жатар жаныпп.
Сол жыланның бір дәмі шықса биттей,
Бүкіл дүние бір сағатта кетер жаныпп.

Алла жаратқан жаһаннамды бейнелеп көрсетуге көптеген шығыс ақындары атсалысты. Бірақ деталды түрде суреттеу тек Рабғузидің «Қиссас-ул-әнбиа» туындысында ғана нанымды болып көрінеді. Рабғузи кітабында күнәкарлардың бір тобының жазаланатыны нақты көрсетілген: «Қолдарында шынжыр, мойындарында бұғау, аяқтарында кісен. Тілдері ауыздарынан шығып, аяқтарына түсіп, сүйретіліп жүреді. Жылан мен шаяндар қарындарына кіріп, жүректері мен бауырларын сорады» [1, 295 б.]. Тозаққа түскендерді жазалау, Мәшһүр-Жүсіптің «Қиямет күн» дастанында осы іспетті қинау бар:

Келеді сол бір түрлінің көзі алақтап,
Желкеден ауыз шығып, тіл салақтап.
Дәнеме екі көзден орын жоқ боп,
Барарын білмей қайда арсалақтап.
Байларға бұлар орын тұрып берген,
Күштіге нашардікін жырып берген.
Дүниеде өз бетімен билік қылып,
Төресін он тиынға бұрып берген [2, 325б.].

Сотта әділетсіздік жасамау керектігі Інжілде (Библияда) де орын алған: «Не делайте неправды в суде...[4, 115 б.] Не произноси ложного свидетельства [4, 174 б.].

Менмендіктің күнә екендігіне Қожа Ахмет Иассауи көңіл бөледі: «Дүниеқорлар малын көріп мақтан қылар, // Менмендіктен ол құдайға күпір болар [6, 66 б.]. Дантенің «Құдіретті комедия кітабының алғашқы «Тамұқ» бөлімінің прологы іспетті бірінші жырында бас қаһарман сапарына бөгет жасаушы 3 жыртқыш аң бейнеленген. Соның бірі: арыстан-менмендік символы:

Алабажақ тағыға мен қарап тұрып алыстан:
Тағы да бір құбыжықпен зәр ұшыра табысқам.
Қарсы алдымда қасқайып тұр айғыр жалды арыстан,
Қарсы қарап келе жатыр, жалмайтұғын секілді,
Аштық буып, айбат шегіп, үрей бүркіп өкірді.
Тұнып тұрған жан-жағымның тынышын да кетірді.[7, 6 б.]

Сол «Тамұқ» бөлімінің он төртінші жырында тозақтағы азап шегудің бір түрі алынған:

Отты құйып араласты от деміне аптаптың,
Шәйіт лаулап жанып жатыр, білтесіндей шақпақтың,
Жазалылар жан азабын екі еселеп, таптап мың.
Қаңқа қолдар ербең-ербең мәңгілік би билеуде,
Аруақтардың құр сүлдерін әрі-бері сүйреуде,
Желіккен от ішіндегі жалын қармап илеуде.
«Үрейлі сол қақпаның жолын бізге бөгеген,
Сол жындардан басқаның бәрі таныс көнеден,
Айтты маған, ұстазым, бұ не сұмдық? - деген ем.[7, 71 б.]

Данте қаһарман сұрағына жол бастаушы ұстаз: «Тағы еді бұл тәкаппар, жұрттың бәрі біледі, // Фиваны қоршап алған жеті патша біреуі.[7, 72 б.],-деп түсіндіреді.

Мәшһүр-Жүсіптің «Қиямет күн» дастанында менмендердің тозақта қиналуы былай суреттеледі:

Дүниеде ғапылдықпен алданғандар,
Қылдық деп құлдық, уаққа малданғандар.
Құлақ жоқ, тіл жоқ мылқау болып тұрар,
Зорсынып өзін-өзі малданғандар! [2, 327 б.]

Сараң, ашкөзді сынаудың бастау көзін іздесек, Қожа Ахмет Иассауиде: «Дозақ айтар: мен артық, сараң құлдар менде бар, // Сараңдардың бойында отты шынжыр кісен бар» [10, 9б.]- жолдары бар. Арада екі ғасырдан кейін жазылған Дантенің «Құдіретті комедия» кітабында бас қаһарман сапарында бөгет жасаушы 3 жыртқыштың енді бірі болып, ашкөздік, қанағатсыздық символы Қаншық бәрі келтірілген:

Араң ашып, толтыра алмай ашкөздіктің қоржынын,
Қаншық бөрі ілесті де, арыстанға болды күң.
Көргенде оны құты қашқан талай-талай, сорлының [7, 6 б.]

Сол кітаптың он тоғызыншы жырында тозақта жазаланушының бірі: «Азапқа сап ашкөздік, енді, міне, қалдым» [7, 97 б.]

Мәшһүр-Жүсіптің «Қиямет күн» туындысында қайырсыз сараңдардың қалай сорлағаны ашылады:

...Періште ерік алдына қоймай айдар,
Бұрқылдап, төбесінен, миы қайнар!

Сипатпен осы қылған келеді-міс-
Бермеген малдан зекет сараң байлар! [2, 327 б.]

Пайдакүнем, кісі ақысын жеуші, өсімқорларды шенеуде де XIY ғасырдағы Данте мен XIX ғасырдың соңғы ширегіндегі Мәшһүр-Жүсіп арасында үндестік бар. «Құдіретті комедияда»:

Пайдакүнем, паң-сараң, мысқыл беріп, ақша алған,
Жаратқанның мейірімін қалай былғап, дақ салған.
... Жаратқанның жолынан пайдақорлар тойғанды,
Табиғаттың өзін де талақ етіп, жайланды,
Енжар қарап, еңбекке, құлығымен пайда алды. [7, 58 б.]

Мәшһүр-Жүсіптің «Қиямет күн» шығармасында тозақта жапа шегушілер ретінде:

...Кем кетік кедейлерді қан жылатып,
Парық қылмай кісі ақысын арам жеген.
...Өсімге өз қолынан ақша беріп,
Үстінен ақшасының жеген пайда

– деп, кісі ақысын жеушілер, өсімқорлар аталады.Әдеби шығармаларда көп түйрелген жаман әдеттің бірі-алдау. Данте кітабында:

«Ұлым менің,-деді ол маған,-ортасында үшпа-қат,
Үш баспалдақ жатыр мұнда, үш баспалдақ, үш қабат.
Бәрінде де қарғыс атқан өлместер жүр мәңгілік,
Қарап қана өту үшін, тұрмау үшін мәңгіріп,
Олардың сен айыптарын, азаптарын ал біліп.
Өшпенділік мақсаты жалғандықпен шектелген,
Зиян тартып басқалар, құдай да оны жек көрген;
Алдау, зорлық- құралы адамдардың кектенген.
Алдау дейтін –ол бір дерт адамдардан таралған,
Жаратқанға ол жексұрын: сондықтан да қамалған.
Тұңғиықтың түбінде жазаланған сан алуан,- делінген [7, 55б.].

Алғашқы қазақ газеті «Дала уалаяты» беттерінде өтірікті, алдауды тәркілеуге біраз көңіл бөлінген. Газетте 1895 жылы басылған сюжеті шығыстан алынған «Нәбектің аты» деген әңгімеде Нәбектің сұлу атына қызыққан Дагер қайыршы кейпіне еніп, көмек сұрайды. Нәбек оған атын береді. Әрі қарай оқиға былай өрістейді: «Дагер ерге орныгып отырған соң, атын тебініп қалып шауып кетті де айтты:

– Әй, сенің атыңды алған Дагермін, һәм мұны үйіме алып кетемін,-дейді. Сол арада Нәбек: «Менің атымды қандай амалмен алдап алғаңынды ешкімге айтпасқа маған уәде бер»,-дейді. Себебін сұрағанда, Нәбек! «... егер де бір адам тарыққанда, жәрдем сұраса, алдап тұрған шығар деп қауіптенер. Сонда адамдардың бір-біріне жақсылық қылмасына мен себеп боламын»[8, 75-76 б.]-дейді.

Дагер бұл сөзден дұрыс қорытынды шығарып, аттан түседі. Әңгіме идеясы: біреуді алдап, табыс түсіруге болмайды дегенге саяды. Осыған ұқсас фабула және осы іспетті идея газеттің 1901 жылы бір санындағы «Абдолланың аты» деген әңгімеде қайталанады. Онда Абдолланың жақсы атына қызыққан Исабек жиһанкез бейнесіне еніп, көмек сұрайды. Атқа мінісімен, оны иемденіп кетпек болған Исабекке жоғарыда келтірілген Нәбектің Дагерге айтқан уағызына ұқсас ой жеткізіледі. Бұдан кейін Дагер тәрізді Исабек те райынан қайтады [2, 385-386 б.].

Мәшһүр-Жүсіп «Қиямет күн» қиссасында алдаудың үлкен күнәға жататының дәлелдейді:

Келеді бір түрлісі періште айдап,
Аузынан ірің ағып, соры қайнап.
Салбырап тілі жетіп кеудесіне ,
Тілдерін азуымен қыршып шайнап.
Бұлар сол: оқып ұқпай босқа қалған,
Шын ықтиқаты, болып жалған.
Жұртқа айтып насихатты, өзі тұтпай,
Қазақтың қой мен тайын алдап алған [2, 325 б.].

Теріс әрекеттер ішіндегі зинақорлықты айыптауда да Мәшһүр-Жүсіп пен көне аңыздар арасында үндестік барын көреміз. Інжілде зианқорлыққа қатаң тыйым салынған: «Если кто будет прелюбодействовать с женой замужнего, если кто будет прелюбодействовать с женою ближнего своего,-да будет преданы смерти и прелюбодей и прелюбодейка» [4, 116 б.]. «Если найден будет кто лежащий с женою замужнего, то должно предать смерти обоих» [4,191 б.]. Құран кәримнің 17-ісра сүресінде: «Зинаға жоламаңдар. Өйткекні ол анық арсыздық және жаман жол» [5, 285 б.],-делінсе, 6-әнғам сүресінде өлтірілуге тиіс болғандарға «үйлі бола тұрып зина қылғандар» [5, 148 б.] да енгізілген.

Дантенің «Құдіретті комедия» кітабында зианқор адамның тозақта жаза тартатыны бейнеленген:

Сабалақ жүнді жексұрын қатынның нағыз қылабы,
Былғаныш тырнақтарымен өзін-өзі жұлады;
Бір отырып, бір тұрып әуре-сарсаң құрады.
Бұл-Фаида ойнастың ортасында күн кешкен,

«Ырзамысың?», «ғажапсың»-деп, ойнасымен тілдескен.
Бұл файда құмарпаз қу нәпсімен бірге өскен [7, 94б.].

Рабғузидің «Қиссас-ул әнбиа» кітабында : «Нәпсіні оттан алады. Осы себепті кімде-кім нәпсінің жолына түссе, оны машақат, әурешілік айналдырады, ақырында жазаға кіріптар болғанын білмей қалады». [1, 243 б.],-деп ескертілген. Әрине, «нәпсі» ұғымы тек зинақорлықпен шектелмейтінін, оған тамаққа тойымсыздық, шарап ішу т.б. жататынын ескерсек, Рабғузи тәрізді Қожа Ахмет Иассауи де жалаң нәпсіден сан мәрте сақтандырады:

Нәпсіден безіп шын ғашықтар Алла деді,
Таңнан тұрып шартарапқа көз жіберді [6, 51 б.].
Ит нәпсіні өлтіріп, қызыл жүзін солдырар,
Қожа Ахметке осы лайық, сатып жесін дәруіштер [6, 84 б.].
Нәпсі жолына кірген кісі рәсуа болар,
Жолдан азып-тозар, жұртта қалар.
Жатса, тұрса, шайтанменен бірге болар,
Нәпсіні теп, нәпсіні теп, ей, патшағар [6, 89б.].

Мәшһүр-Жүсіп «Қалмады ойлай-ойлай басымда ми» өлеңінде: «Нәпсінің кім құтылар хайласынан,// Залалы асып кетер пайдасынан» [3, 93 б.] - десе, «Қиямет күн» дастанында зина қалғандардың о дүниеде қандай жапа шегуі мүмкіндігіне ден қойғызады:

Кигені бір түрлінің-ылғи темір,
Қап-қара өне- бойы, жанған көмір.
Ел-жұртқа мақтан үшін дүние жиып,
Мінез ғып тәкаппарлық сүрген өмір...
Масқара мұндай болып бұлар не етті?
Ақ жаулық, аңдығандар қызыл бетті.
Тәубесіз өтіп кеткен зинақорлар.
Көлденең өткізбейтін ит пен етті[2, 327 б.].

Мұның бәрі діни тақырыпта жазған басқа қаламгерлер тәрізді Мәшһүр-Жүсіптің тозақта не болатынын баяндауды дара мақсат етпегенін, оны адамдарды тәрбиелеуге сабақ ретінде ұқсата білгенін де дәлелдейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Рабғузи. Қисас-ул әнбиа // Б.Сағындықұлы. Ғаламның ғажайып сырлары.- Алматы: Ғылым, 1997 ж.
2. М.Ж. Көпейұлы шығармалар жинағы. (Құрастырған Е.Қ.Жүсіпов) 2 том. –Алматы, 2003 ж.
3. М.Ж. Көпейұлы шығармалар жинағы. (Құрастырған Е.Қ.Жүсіпов) 1 том. –Алматы, 2003 жыл.
4. Библия. –Москва: Моск.патриархии, 1990 ж.
5. Құран Кәрим.- Медине, 1991 ж.
6. Қожа Ахмет Иассауи. Диуани хикмет. /Ауд. М.Жармұхамедұлы, С.Дәуітұлы - Алматы: Мұраттас, 1993.
7. Данте. Құдіретті комедия. Тамұқ(ауд. М. Мақатаев).- Алматы: Жазушы, 1971 ж.
8. Дала уалаяты газеті. 2- том.- Алматы: Ғылым, 1990 ж.

УДК 81’25

К ВОПРОСУ О ПЕРЕВОДЕ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

З.М. КУЙКЕНТАЕВА
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В настоящее время существует необходимость в выделении научно–технического перевода не только как особого вида переводческой деятельности и специальной теории, исследующей этот вид деятельности, но также в присвоении научно–техническому переводу статуса самостоятельной прикладной дисциплины. С точки зрения лингвистики, характерные особенности научно–технической литературы распространяются на ее стилистику, грамматику и лексику. Основная задача научно-технического перевода состоит в предельно ясном и точном доведении до читателя сообщаемой информации. Это достигается логически обоснованным изложением фактического материала, без эксплицитно выраженной эмоциональности. Стиль научно-технической литературы можно определить как формально-логический.

Научно-технические тексты обнаруживают целый ряд грамматических особенностей. Наиболее типичным лексическим признаком научно–технической литературы является насыщенность текста терминами и терминологическими словосочетаниями, а также наличие лексических конструкций и сокращений. В такой литературе занимают особое место тексты, ориентированные не столько на носителей определенного языка, сколько на представителей некоторой профессиональной группы с определенными экстралингвистическими знаниями.

Научно-технические тексты относятся к категории научного стиля. Все научно-технические тексты, согласно Б. М. Кедрову можно разделить на следующие большие группы:

– философские науки (логика, диалектика);
– естественные, технические науки (физика, химия, биология, геология, медицина);
– социальные науки (история, археология, этнография, география);
– науки о базисе и надстройке (политическая экономика, государство и право, искусствоведение, языкознание, психология, педагогика).

Особняком среди речевых жанров научно-технического стиля стоят такие речевые жанры, как патент, промышленная реклама, техническая инструкция.

Л.Л. Нелюбин предлагает распределение научно-технической литературы на следующие жанры:
– описание технических устройств, агрегатов;
– описание технологии и характера производственных процессов;
– описание приемов труда;
– патентная литература;
– реферативные издания;
– рекламные материалы;
– описание чертежей [1].

Перевод научно-технических материалов должен осуществляться исходя из существующих норм перевода и быть адекватным, то есть равноценным подлиннику.

Качество перевода - оценочный показатель сделанного перевода. Основными требованиями, которым должен удовлетворять хороший перевод, являются:
– Точность - все положения, трактуемые в оригинале, должны быть изложены в переводе.
– Сжатость - все положения оригинала должны быть изложены сжато и лаконично.
– Ясность - сжатость и лаконичность языка перевода не должны мешать изложению лексики, ее пониманию.
– Литературность - текст перевода должен удовлетворять общепринятым нормам литературного языка, без употребления синтаксических конструкций языка оригинал [2].

Чтобы добиться максимально качественного перевода, по мнению Н. А. Бизяевой, необходимо следовать следующим правилам:
– Необходимо использовать термины, установленные соответствующими государственными стандартами, а также учитывать, к какой области науки и техники относится переводимый термин, в случае его многозначности. Если для данного иностранного термина эквивалент на русском языке вообще не установлен, то переводчик должен перевести этот термин описательным путем и при первом упоминании привести его в скобках на языке оригинала.
– В тексте оригинала необходимо избегать синонимичного употребления терминологических единиц.
– Не допускается произвольное сокращение терминов.
– Перевод заглавия должен быть по возможности близок к оригиналу.
– Нарицательные слова и предложения не на языке оригинала должны быть сохранены при переводе на соответствующем языке.
– При переводе на русский язык встречающиеся в исходном тексте аббревиатуры расшифровываются и переводятся полностью. Сокращение наименования марок машин, аппаратов, приборов и пр. обычно не расшифровывают и в переводе оставляют в оригинальном написании.
– Собственные имена в переводе передаются: транслитерацией, транскрипцией и переводом.
– В переводном тексте следует использовать принятый в культуре языка перевода формат указания дат и времени дня.
– Содержащиеся в исходном тексте цитаты следует переводить.
– Символы, единицы измерения, численные значения в формулах, формулы и уравнения воспроизводятся в переводном тексте в той форме, в которой это принято в языке перевода.
– Условный знак, обозначающий наименование иностранных денежных единиц в переводе на русский язык рекомендуется заменять словами.
– Римские цифры в переводе рекомендуется заменять арабскими, если они не применяются для нумерации разделов текста и если такая замена не противоречит традиции употребления римских цифр [2].

В переводе на русский постоянны и закономерны значительные отступления от грамматической, в частности синтаксической, структуры подлинника в соответствии с нормами русского языка. Стиль изложения может меняться, переходя от строго выдержанного объективного тона, от сообщений и обобщений фактов, не вызывающих никаких эмоциональных оценок [3].

Задача, стоящая перед переводчиком научно-технического текста заключается в том, чтобы точно передать мысль автора, лишь по возможности сохранив особенности его стиля. Для этого необходимо понять текст. А для того, чтобы правильно понять научно-технический текст, надо хорошо знать данный предмет и связанную с ним английскую терминологию. Кроме того, для правильной передачи содержания текста на русском языке нужно знать соответствующую русскую терминологию и хорошо владеть русским литературным языком.

Перевод с помощью словаря незнакомых однозначных терминов типа - *gasoline, carburettor,* не представляет затруднений. Иначе обстоит дело, когда одному английскому термину соответствует несколько русских, например:

Switch - выключатель, переключатель, коммутатор.

В этом случае сознательный выбор аналога может диктоваться лишь хорошим знанием данного предмета.

Например: *Most of the modern radio-transmitters can communicate both telegraph and telephone signals.*

Переводчик, не знакомый с радиоделом и соответствующей русской терминологией, перевел бы это предложение так: *«Большинство современных радиопередатчиков может посылать как телеграфные, так и телефонные сигналы».*

Однако технически грамотный перевод должен быть следующим: *«Большинство современных радиопередатчиков может работать как в телеграфном, так и в телефонном режиме»* [4].

При переводе английского текста переводчик должен полно и точно передать мысль автора, облекая ее в форму, присущую русскому научно-техническому стилю и не перенося в русский текст специфических черт английского подлинника. Для этого необходимо знать некоторые стилистико-грамматические особенности английского стиля, чуждые стилю русской научно-технической литературы.

Совершающаяся на наших глазах научно-техническая революция вводит во всеобщее употребление огромное количество терминов. Если раньше толковые словари составлялись на основе языка художественной литературы и в меньшей степени публицистики, то сейчас описание развитых языков мира невозможно без учета научного стиля и его роли в жизни общества. Достаточно сказать, что из 600 000 слов авторитетнейшего английского словаря Уэбстера (Вебстера) 500 000 составляет специальная лексика.

Из всего комплекса проблем, которые изучаются научными деятелями, которые возникают в результате изучения функционального языка научной литературы, большее внимание уделяется исследованию лексики как особого уровня языка. Такой интерес не случаен. Лексика научного стиля сейчас находится на стадии развития. Это относится как к терминологической, так и к общеупотребительной лексике. В связи с этим, исследования, направленные на изучение функционирования лексических единиц в научно-техническом контексте, представляют особую важность.

Научный стиль характеризуется информативностью. (полнотой содержания), постоянством (строгое изложение, четкая связь между главной идеей и деталями) и объективностью. Отдельные тексты, которые принадлежат к данному стилю, могут обладать этими качествами в большей или меньшей степени.

Научный стиль характеризуется консерватизмом в выборе различных лингвистических средств. Этот факт подтверждается многими исследователями научного стиля языка (М. М. Кожина, Н. М. Разинкина, Л. А. Филатова, и др.)

Лексика начного стиля характеризуется использованием общей, нейтральной и терминологической лексики, преобладанием абстрактных существительных, использованием полисемантических слов в одном или двух значениях, увеличением интернационализмов в терминологии, однородностью лексических единиц, малым использованием слов разговорного стиля.

Тщательно подобранный состав слов обеспечивает ясность и точность информации. Широко используются лексические единицы, которые могут точно передать необходимую научную информацию. Вариативность лексики в научных текстах ограничена. Научный стиль может быть также охарактеризован стремлением к стандарту. Текст можно назвать информативным только в случае корректного выбора моносемантических лексических единиц. Общеупотребительные слова играют также огромную роль в процессе создания научного текста, например *process, analysis, aspect, etc.*

Научный стиль характеризуется не только специальной лексикой, но и ее совместимостью. Типичные слова и комбинации слов используются из текста в текст, создавая тем самым так называемые клише, способствуя восприятию научной информации.

Как отмечает И. В. Арнольд, наиболее бросающейся в глаза, но не единственной особенностью этого стиля является использование специальной терминологии. Каждая отрасль науки вырабатывает свою терминологию в соответствии с предметом и методом своей работы. Терминология – это ядро научного стиля, последний, самый внутренний круг, ведущий, наиболее существенный признак языка науки. Можно сказать, что термин воплощает в себе основные особенности научного стиля и предельно соответствует задачам научного общения.

Термин – это слово или словосочетание, точно и однозначно называющее предмет, явление или понятие науки и раскрывающее его содержание. В основе термина лежит научно построенная дефиниция. М.М. Глушко констатирует, что «термин – это слово или словосочетание для выражения понятий и обозначения предметов, обладающее, благодаря наличию у него строгой и точной дефиниции, четкими семантическими границами и поэтому однозначное в пределах соответствующей классификационной системы» [6].

А.А. Реформатский определяет термины «как однозначные слова, лишенные экспрессивности».

В каждой статье по узкой технической специальности число терминов не превышает 150 – 200 единиц. С развитием науки и техники однозначные специальные (номенклатурные) термины могут приобретать дополнительные значения и становятся многозначными общенаучными и техническими терминами, а многозначные термины могут утрачивать свои значения и становятся однозначными [7].

Если специальных (номенклатурных) терминов много, так как они связаны с неограниченным количеством объектов и предметов научной и технической деятельности человека, то общенаучных и общетехнических терминов обычно мало, т. к. существует ограниченное количество научных и технических понятий. Они по своему происхождению уже многозначны и неразрывно связаны с общим языком. Основную коммуникативную нагрузку в специальных текстах несут общеупотребительные слова и общенаучная терминология, т.е. примерно 600 общетехнических терминов.

Широкое употребление специалистами так называемой специальной общетехнической лексики, которая также составляет одну из специфических черт научно-технического стиля, в значительной степени способствует их взаимопониманию. Это - слова и сочетания, не обладающие свойством термина идентифицировать понятия и объекты в определенной области, но употребляемые почти исключительно в данной сфере общения, отобранные узким кругом специалистов, привычные для них, позволяющие им не задумываться над способом выражения мысли, а сосредоточиваться на сути дела. Специальная лексика включает всевозможные производные от терминов, слова, используемые при описании связей и отношений между терминологически обозначенными понятиями и объектами, их свойств и особенностей, а также целый ряд общенародных слов, употребляемых однако в строго определенных сочетаниях и тем самым специализированных. Такая лексика обычно не фиксируется в терминологических словарях, ее значения не задаются научными определениями, но она не в меньшей степени характерна для научно-технического стиля, чем термины. В английских текстах по электричеству, например:

the voltage is applied (ср. напряжение подается)
the magnetic field is set up (ср. магнитное поле создается)
the line is terminated (ср. цепь выводится на зажимы)
the switch is closed (ср. переключатель замыкается)

Именно так эти явления описываются в самых различных случаях и самыми различными авторами. Соблюдение норм употребления специальной лексики ставит перед переводчиком особые задачи при создании текста перевода.

К общеупотребительной лексике относятся слова общего языка, которые наиболее часто встречаются в научных текстах. Разумеется, в научно-технических материалах используется отнюдь не только терминологическая и специальная лексика. В них встречается большое число общенародных слов, употребляемых в любых функциональных стилях. В любом научном тексте такие слова преобладают, составляют основу изложения. Благодаря общеупотребительной лексике язык науки сохраняет связь с общелитературным языком и не превращается в язык мудрецов или, как иногда говорят, в язык жрецов, понятный только посвященным, ученым. В зависимости от состава читателей доля общеупотребительной лексики меняется: она уменьшается в работах, предназначенных для специалистов (может составлять не больше половины всех слов), и возрастает в сочинениях, обращенных к широкой аудитории.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нелюбин Л. Л., Князева Е. Г. Переводческая лингводидактика. – Флинта, Наука, 2009. – 212 с.
2. Тюленев С. В. Теория перевода: Учебное пособие. - М., 2004. –232 с.
3. Бизяева Н. А. Научно-технический перевод: (автомобиль): Учебное пособие. – ЧелГУ, 2007. – 135 с.
4. Арнольд И. В. К вопросу о переводе технической литературы. – М.: Советская наука, 1952. – 317 с.
5. Разинкина Н. М. Функциональная стилистика. - М., 2004. - 211 с.
6. Глушко М. М. Функциональный стиль общественного языка и методы его исследования. - М., 1974. – 198 с.
7. Реформатский А. А. Что такое термины и терминология. Вопросы терминологии. - М., 1961. – 263 с.

ӘОЖ 81`38

С. ТОРАЙҒЫРОВТЫҢ «ҚАМАР СҰЛУ» РОМАНЫНДАҒЫ ЭТНОМӘДЕНИ ЛЕКСИКА

Л.Қ. ҚҰМАР
студент, Павлодар көпсалалы колледжі, Павлодар қ.
Б.М. ҚАДЫРОВА
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Тіл этностың бүкіл рухани, мәдени байлығының негізгі көрсеткіші болып табылатыны белгілі. Ұлттың тіліндегі этномәдени лексика мәдени мұра ретінде мәңгі сақталады. Кез келген тіл халықтың тарихына, мәдениетіне, салт-дәстүріне, әдет-ғұрпына, дүниетанымына, жалпы тұрмыс-тіршілігіне байланысты болып, сол тілден мол деректер беретіні мәлім. Белгілі ғалым Ж.А. Манкееваның пікіріне сүйенсек: «Қазіргі тіл білімінде ұлттың рухани-мәдени қазынасы ретіндегі тілді зерттеудің ауқымы кеңейе түсуде. Оның себебі: әр тіл өз бойында ұлт тарихын, төл мәдениетін, танымы мен талғамын, мінезі мен санасын, кәсібі мен салтын, дәстүрі мен даналығын тұтастықта сақтаған таңбалық жүйе. Осындай мазмұнды құрылымына сәйкес ол жай таңбалық жүйе емес, ол – мәдениет айнасы. Олай болса, ондай жүйені зерттеуде дәстүрлі құрылымдық лингвистиканың мүмкіншілігі шектеулі екені байқалады. Себебі бұл арада тілдің қызметі тек коммуникативтік емес, ол (тіл) – этномәдени ақпаратты жинап, сақтаушы, жеткізуші, келесі ұрпаққа жалғастырушы, сайып келгенде ұлтты бір бүтін етіп тұтастырушы»[1, 15]. Зерттеуші пікірі тіл мен мәдениеттің сабақтастығын және тілдің бойында ұлттық сипаттың барлығын дәлелдей түседі. Айтылған пікірдің дұрыстығына С.Торайғыровтың «Қамар сұлу» романының тіліне этнолингвистикалық талдау жасау арқылы көз жеткізе түсеміз.

Роман тілінде қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, әдет-ғұрпын танытатын материалдық және рухани мәдениет лексикасы молынан кездеседі. Қолданылған этномәдени лексиканы екі топқа бөліп қарастыруға болады.

1. Рухани мәдениетке байланысты лексика. Бұл қабатқа жататын лексикалық бірліктердің ішінде жиі кездесетіні діни лексика: *әруақ, қыдыр(ата), қажы, мұсылман, пайғамбар, молда, ишан, қиямет, балиғат, құдай* т.б. Мысалы:

*Әйтеуір атаның әруағымен алдыңа келіп тұрған **«қыдырдың»** қадірін білу керек қой...- деп бірі қалмай данышпансып, үсті-үстіне баспалатып барып қойысты; Әншейінде тасбиғын тартып, оны-мұныға кіріспей отыратын Қалтан **қажы** да бұрқырап:*

*– Бұларға өзі секілді қара жүрек орыс болмаса, не Ахмет секілді сыпсорбай, шала қазақ болмаса, басқа **мұсылман** кісі жаға ма? Сен шоқынды, былшылдады екен деп, мен **пайғамбар** жасынан асқанда, **қажы** басыммен өтірік айта алмаймын. О баланың билігі өзімде. Шоқындырған Қасенді қайда шоқындырсаң, онда шоқындыр! Қамарды тағы орысша оқыған біреуге беріп, сүйегімізге таңба қыла алмаспыз. Қазаққа берсек, қазақта мұнан артық кім бар? Соған барып та обал болатын болса, **қияметте** мен арқалайын, куә болыңдар! Нұрымнан артық **пайғамбарға** береміз бе? Басқа былшыл сөзді қой!;*

***Молдалар балығыға** батқан әйел баланы күйеуге бермеген қатты обал, дейді. Былтыр Қарбай **ишан** да айтты... деп, шатып-пұтып бір жағынан ол ақырды. Оспан қанша айтқанмен би кісі ғой, ол жайлап сездірді:*

*– Мені отірікші қылып, өлтіретін жерің де, көметін жерің де осы. **Қияметке** дейін керіспей, азып-тозып әркімнің аузында кететін жеріміз де осы*(«Қамар сұлу»).

Қазақ халқының ұғым-түсінігінде Қыдыр сәттілік пен бақ беруші, көбіне иман жүзді қарт түрінде бейнеленіп, өзін көзімен көру сәті түскендерге бақыт сыйлаушы ретінде суреттеледі. Яғни, күнделікті кездесетін адамдардың арасында Қыдыр-ата болуы мүмкін: ол әр түрлі кейіпте (көбіне кедей адам секілді) жүреді. Одан сый алу үшін кез келген адамға, оның әлеуметтік мансап-мәртебесі мен байлығына, киіміне, түр-әлпетіне қарамай,қонақжайлық көрсету керек (өйткені ол Қыдыр болып шығуы мүмкін). «Қырықтың бірі Қыдыр» сөзінің астарынан осындай түсініктен туындаған моральдық факторды көруге болады. Романда Қыдырдың тырнақшаға алынып берілуінен сөздің өз мағынасында берілмегенін аңғарамыз. Контексте кекесінді білдіріп, стильдік қызмет атқарып тұр.

Қажылық (араб.: *хаддж*) - ислам діні бес негізінің соңғысы. Қажылық, хаж жасау – мұсылманның бес парызының бірі. Шариғат бойынша кәмелетке толған, ақыл-есі дұрыс, денсаулығы жақсы, дәулеті жетерлік, өзгеге қарызы жоқ мұсылманғана І парызын өтей алады. Қажылық сөздікте - **«қасиетті жерге баруды ниет ету»** дегенді білдіреді. Романдағы Қалтан қажы бола тұра, имансыздың ісін істейді. Оның қажы атандыруда ащы күлкі бар.

Мұсылмандар (араб.:[*муслим*] – «мойынсұнушы», «көнуші») - Ислам дінін қабылдаған, Аллаһқа мойынсұнған адам. Мұсылман болу – ынта-ықыласымен Аллаһқа берілу, Хазіреті Мұхаммед Пайғамбардың айтқандарына толық илану, шариғат үкімдеріне мойынсыну және Исламды дін ретінде толық қабылдау деген мағына береді. Шынайы мұсылман иман шарттарына шек келтірмеу Ислам қағидаларын орындауы қажет.

Қиямет күні (араб.: **яум әл-Қиямаһ** немесе қиямет-қайым – тік тұру) немесе **Акірет күні** (араб.: **яум әл-Ахири**) немесе **Есеп күні**(араб.: **яум әл-Хисаб**) – Ислам дініндегі о дүние туралы ұғым. Діни наным бойынша Қияметқайым күні күллі әлем астан-кестең болады, өлгендер қайта тіріліп, махшарға қарай жүреді және барлық адам баласы түрегеліп тұрады.

Балиғат жасы ер балаларда 12, қыз балаларда 9 жас болады.

Біз дінге байланысты сөздік-анықтамалықты пайдалана отырып, діни сөздердің мағынасын, анықтамасын бердік. Қазақ халқы мұсылмандықты қабылдаған халық болғандықтан, діни лексика этномәдени бірліктер ретінде қарастырылды.

Рухани мәдени лексиканың жиі қолданылған тағы бір қабаты салт-дәстүр, әдет-ғұрпқа байланысты лексика. Қазақ халқының ертеден келе жатқан әдет-ғұрпы, салты бар. Қазақ халқы «туу бар да, өлім бар» дейді. Сондықтан қашан да сол өмірді тануға, білуге ұмтылған, оны мәнді де, мағыналы, сән-салтанатты өткізуге тырысқан. Әлі де адамзатты алға сүйреп келе жатқан – осы ұмтылмас өмірге деген сүйіспеншілік.

Адамзаттың миллиондаған жылдар ғұмырындағы саналы тірлігіне қол жеткізген мәнгілік бір мәдени жетістігі – отбасылық ғұмыр болса керек. Отбасы – адам ғұмырының тірегі ғана емес, қоғамның да басты негізі. Сондықтан да ол адамзатпен бірге жетіліп, әр халықтың ерекшелігіне орай түрлі кезеңдік сипат иеленіп, сан – саналы жолмен дамып келеді. Отбасылық ғұмыр жөніндегі дәстүрлі қазақы ұғым да тарихы көне, ішкі иірімдері мол, күрделі, кешенді құрылым. Оның сонау көне заманнан бергі даму тарихын тұтастай алғанда жалпы адамзат қоғамының даму сатылармен іштей қабысып жатқанмен, қазақ деген халықтың қалыптасып, дамуындағы түрлі тарихи жағдайларға сәйкес өзінше ерек болмыс танытады. Біз отбасылық той-томалақтар мен жиындарға байланысты этномәдени атауларды қарастырып, зерттеулерге сүйене отырып шығу төркініне талдау жасадық. Мысалы:

*Омар келісімен тез **құда түсу** хабарын бермекші болып, қонақтарын аттандырды;*

*Ахметтің құр жігіттігі болмаса, **құда** болып аларлық малы жоқ, **алып қашар еді**, ат салысарлық ауды-ны жоқ, қолына қарап тұрған әке-шешесі тағы бар: оларды тастау оңай болып па? «Теңі келсе тегін бер» дегенге көне қоятын қазақ па?;*

*«Қамаржан бала сияқты бала еді, бақытына қарай жайлы орын кез келді, тек құдай ұзағынан сүйіндірсін! Жылы суға қолын малып, ақ бөкендей ордаға кіре түседі. **Жасау**... пөлен-түген дейтін емес, тек кешіктірмей берсек разы болатын көрінеді. «Теңі келсе, тегін бер» деп, нашайына келіп тұрған соң, саған да қаратпастан үзде қылдық. О да келетін кісісіне келеді ғой, болыс басымен әдейі өзі келіп қалған соң, ықыласын қайыра алмадық. Ал енді қайырлы болсын, **жабдығыңа** даярлан!» - десті.*

Бар, қай таңдағаның ал. Қабырғаңа да, қатыныңа да кеңес!- деп тұрып кетті. «Өзің білесің де. Үйінде ***жасау*** *көп дейді. Не қылсын. Орынды жер гой. Бұл кімнің* ***құдағы*** *дегенде де...» деп... отырған сұңқарының дәмді сөзін естіп, саған ақылдасқан мен де ақымақ деп, онан жаман сақалын жұлды*(«Қамар сұлу»).

Бұрын да сол елде ***күйеу мен қалыңдығының*** *қалпына қарап «жар-жарды» Ахметке шығартып алып айтушы еді. «Жар-жар» орнына «зар-зар»*(С.Т. «Қамар сұлу»).

Құда түсу, жасау, жабдық – қыз ұзату, үйленуге байланысты этнолексика.

Құда түсу – қазақтардың ертеден және қазір де жалғасып келе жатқан жақсы әрі жарасты дәстүрлердің бірі. Жігіттің әкесі немесе оның жақын туыстары қызы бар үйге құда түседі яғни бой жеткен қызын сұрайды. Оның түрі өте көп, мысалы: құда аттанар, құда тарту, ат байлар, құйрық-бауыр тағы басқа ырымдары мен кәде алымдары болады. Құда түсу - қазақтың мәртебелі әрі жарасты салт-дәстүрлерінің бірі.

– Қайтсін байғұс! Екі қарашығының бірі болған соң қимай жылайтын шығар. Әйел- бала қанша басы алтын болса да ***жат жұрттық*** *екені есінде бар деймісің? Бұрын* ***бала ұзатып*** *көрмеген кісі сүйтеді гой...- десті.*

Оспан:

– Жынды неме! Жыны ұстап отыр да. Әйтпесе одан басқа кісі бала өсірмеп пе еді? Бар! Мәймөңкелейтін дәнеңесі жоқ, жұмыс бітті. Келер сенбі - ***бабаларымыздың сәті****, келіп* ***құда түссін****,- деп, өзінің суылдақтарының бірін жіберді*(«Қамар сұлу»)

Қыздарын теңге бермей, ***малға беріп****,*

Қазақты қара көңіл ақ қылғаның – дегенде малға беру дегенде қалың малды меңзеп тұр. *Қалыңмал* қыздың құны ретінде беріледі. Қазақтардың салтында ұзатылатын қыздың ата-анасына күйеу жақ қалың мал төлеген. Бұның сарқыншағы әлі де қазақ арасында кездеседі. Тек заман ағымына сай түрі өзгерген деп айтуымызға болады. Зерттеулер мен сөздіктерде қалыңмал туралы анықтамалар берілген. Ол анықтамаларда «қалың мал» қыз үшін төленетін ақы» есебінде көрсетіледі. Сонымен қатар романда кездесетін *еншісін беру(*Оларды күні ертең **еншісін беріп**... теппекші болды), *жеті ата(*Малды десең малды: әлді десең әлді, ата-тегі анау: **жеті атадан** бері үзілмей келе жатқан бақ-дәулеті мынау), *өгей бала(*Қолындағы екі-үш **өгей баласы** дейтін шығарсың), *ақсақал*(«А, құдай, той тезінен болса екен, битімді салар едім» деп, пышақтарын жалақтатып, тыпыршып жүрген **ақсақалдар** шыдасын ба?) дегендер де эномәдени лексика болып табылады.

Жеті ата – қазақ халқының дәстүрлі салт-санасындағы адамның ата жағынан тегі таратылуының нақтылы жүйесі. Бала өзінен бастап әкесі, атасы, бабасы, т.б., жеті атасының нақтылы есімдерін кішкентайынан жаттап өседі. Бұлардан тараған ұрпақтар бір атаның балалары саналады. Ал екінші жағынан баладан тарайтын ұрпақ әкеден төмен қарай жалғаса береді. Ағайындықтары Жеті атаға толмай жақын-жуықтар бір-бірінен қыз алыспайды. Жеті атаға толғаннан кейінгі күннің өзінде, бір рудың жастары некелесетін жағдай туса, ру ақсақалдары бірпәтуаға келіп, боз биені сойып, баталасып барып рұқсат ететін болған. Ататек атаулары: ата, әке, бала, немере, шөбере, шөпшек, немене. Бұдан әрі туыстық атаулар: жұрежат, туажат, жұрағат, жат жұрағат, жегжат, жамағайын болып кете береді. Соңғы түйіндеуші буын, әдетте, ру есіміне тіреледі. Немесе, керісінше, руынан бастап сатылап өз әкесіне яки өзіне дейін таратылады. Өз ата-бабасын, жеті атасына дейін білу әрбір азамат үшін міндет болған және сол білігі арқылы ол өз халқының дәстүрін жалғастырып отырған. Мұның өзі қазақтардың этникалық ерекшеліктерін танытады, әрі оның қиын-қыстау кезеңдерде тегінен көз жазып қалмауына себепші болады. Жеті ата мен ру шежіресін білу көшпелі қоғамда өмір сүрген қазақтар үшін өмірлік қажеттілік болды. Жеті атадан Үш жүзге дейінгі біртұтас туысқандық бітім бірнеше ғасырлар бойы «қазақ халқы – бір атаның баласы, бір тамырдан тараған» деген ұстанымды орнықтырған.

Жеті атасын тарата білу арқылы әркім көрші рулармен байланысын білген, сөйтіп бүкіл қазақтың біте қайнасқан туыстығына көзі жеткен. Сөйтіп Жеті аталық ұстаным қазақ халқының этнобиологиялық, этномәдени, жалпы рухани тұтастығын табиғи түрде қамтамасыз еткен. Жеті аталық ұстанымға негізделген туыстық байланыс институты әрбір қазақтың білмекке деген ынтасын оятқан. Жеті атасын, руы мен жүзін білген соң, қазақтар туған жерінің кез келген шалғайында өзін туысқандарының ортасында жүрген алып бір жанұяның мүшесіндей сезінген. Нәтижесінде біртұтас жанұя секілді ұлттың біртұтас зердесі қалыптасып, жер басып жүргендер ғана емес, жадта сақталған баяғы ата-бабалар да тірілердің санасында тірлігін жалғастырған. Халықтың мұндай зердесі әрбір қатардағы далалықтың тарихты айқын елестетіп, жан-жүрегімен сезінуіне себепші болған. Жеті аталық ұстаным әрбір қазақтың, бүкіл халықтың құлағына күн сайын бабалары туралы тек жақсылықты құйып, рухани тектілікті дәріптеп, ұлттық сенімін орнықтырған. Бабалар рухы – аруақтың күн сайын желеп-жебеп отыратындығы туралы сенімін тудырған. Сөйтіп Жеті ата институты қазақ халқының өткеннен болашаққа деген сенімін мың сан ұрпақтар арқылы сабақтастырып отыратын тетік ретінде танылған. Жеті аталық ұстаным бабалар рухы алдында әрбір қазақ пен бүкіл халықтың іштей жауапкершілік сезімін оятқан. Осы ұстаным аясында қазақ өмірінің моральдік кодексі, салт-дәстүрі мен тыйым-жораларының негізі қаланған. Сөйтіп туыстық қарым-қатынас қалыптары күнделікті моральдік санаттан бірте-бірте заңдық мәртебеге ұласқан. Мұндай құқықтар мен міндеттер жүйесі біртұтас әдеп деңгейінде көрініс тапқан. Әдепті бұзғандар қатал жазаланып, ең ақыры туған жерінен қуылған, яғни гипержанұядан аластатылған. Дені дұрыс адам үшін мұнан ауыр, масқара жаза болмаған. Жеті ата ұстанымы бүкіл халықтың бойында еш мәжбүрлеусіз мейлінше тегеурінді рухани бірлік сезімін терең сіңірді. Оны этникалық тұтастықтың қуатты арқауы, темірқазығы десек болады.

2. Материалдық мәдениетке байланысты лексика. Бұл топқа жататын лексикалық бірліктерді төрт түлікке, киім-кешекке, тұрмысқа байланысты және т.б. топқа жіктеуге болады.

«А, құдай, сақтай көр, әркімнің аузында кетпегей едік» деп, Оспанның кісіге сойған бір-екі ***тоқтысына*** *жаны шығып, тыпырлап жүрген Омар сорлы татулықтың дыбысы шыққан соң-ақ, ағаларымен баяғыдай бал жаласып кетті. Ахметті* ***ат-шапанымен*** *аяғына жығып, енді ондай мінез шығармасқа құран ұстатып, нан жегізіп, баяғы екі жүз теңгені кешкізіп,* ***ат-шапанға*** *разы қылды;*

«Ит үрді, ***керуен*** *көшті», мен тірі тұрғанда сені жылатып қор қылар дейсің бе? дегенде: «Қайдан білейін-ау!» деп жапақтаған көзінің жасы моншақ-моншақ келіп қалушы еді;*

Нұрымның зұлымдығы мен атағы болмаса, әліпті таяқ деп білмейтін надан, пішіні де жаман, аузы толған боғауыз бен былш-былш ***насыбай****;*

*– **Ақ білектің күші, ақ найзаның** ұшымен икемге келтіргенімді Нүрекеңе сездірерсің, жарай ма?- деп қойды(«Қамар сұлу»).*

Ат-шапан, тоқты, керуен, найза – қазақ халқының тұрмысынан, ұлттық ерекшелігінен, қару-жарағынан хабар береді. Қазақ халқының қару-жарақ атаулары арқылы да этностың салт-дәстүрін, наным-сенімін, ұлт мәдениетін, болмысын тани аламыз. Ақ білектің күші мен ақ найзаның арқасында талай жаугершілікке төтеп беріп, халқының бостандығы жолында жорыққа шыққан.

Насыбай – құрамында есірткі бар алқа тұқымдасына жататын темекі өсімдігінен жасалатын, құмарлық үшін ататын (пайдаланылатын) зат. Отарлаушы орыс мемлекетімен, Қытаймен етене араласып, сауда-саттық жасаудың нәтижесінде қазақ даласына темекі келіп, насыбай жасау, оны ату етек жайған. Темекінің құрғатылған жапырағынан мүштікке папирос салып тартудың пайда болуы тәрізді, темекіні ұнтақтап, оған түрлі заттар қосып насыбай дайындауды далада мал бағып, көшіп-қонып жүрген қазақтардың әу баста өзгелерден үйренгені анық. Ұлттық болмысымызға жат насыбай ату әдетінің ел арасында кеңінен тарағаны соншалықты, біздің тілімізде «Адам көңілі бір атым насыбайдан қалады», - деген де мәтел бар. Бұрындары насыбайды қариялар атып, оған елтіп жүретіндіктен, олар жас ер баланың пүшәнәйін де насыбайға теңеп, жақсы көріп кеткенінде жанына шақырып алып, немересінің «насыбайынан» атып қоюды да ғұрыпқа айналдырған. Осылайша, насыбайдың зияндылығы естен шығып, оны негізінен қариялар атқандықтан, елімізде насыбай атуға тиым салынбаған.

Этнолексика арқылы қазақ халқының дүниетанымы, ұлттық ерекшелігі көрініс беріп, этнолексикаға қатысты атаулар қолданыс барысында әр түрлі мағыналық реңктерді кеңінен қамтиды. Қазақ тіліндегі этнолексика, этноатаулар ауыз әдебиетімізде, көркем шығармаларда кеңінен қолданылып, сол ұлттың табиғатын айқын көрсетіп бере алады. Тіліміздегі этнолексикаға жатқызылатын атаулар этностың тілінен, сол этнос туралы жазылған көркем әдебиеттен орын алады және ұрпақтан-ұрпаққа ұлттық әрі рухани байлығымыз іспетті жеткізіліп отырады.

Жоғарыда этнолексика жайлы құнды зерттеулер жазған Ж.А.Манкееваның пікірін келтіріп кеттік. Ғалым еңбектерінде этнолексика жайлы қарастырылып, дәлелді тұжырымдар келтірілген. Ол этнолексиканы: «Сонымен көне тамырлы этнолексика халықтың этномәдени тарихы және тілдік шығармашылығы туралы баға жетпес «ақпарат» көзі болып табылады. Оның негізін құрайтын тұрмыстық лексиканың дені-ұлттық материалдық мәдениеттің реликті әрі рухани байлығымыздың түбірі. Себебі бұл жүйедегі сөздер тек атауыштық қызмет қана атқармайды. Қазақ тіліндегі заттық мәдениетке қатысты атаулар немесе тұрмыстық лексика қазақ халқының материалдық өндірісінің деңгейін, сипатын, түрлерін және шаруашылық пен тұрғын үй мүліктері, киім мен тұрмыс бұйымдарын әшекейлеуге қажет мұқтаждықты қамтамасыз етуге бағытталған қазақтың халықтық қолөнер бұйымдарын бейнелейді. Ал олар – қазақ халқының материалдық қана емес, рухани да байлығының көрсеткіші» [2,7]. Ғалымның пікірінде атап өтілгендей, тіліміздегі этнолексиканы құрайтын атаулар сан-салалы болып келеді. Оған «Қамар сұлу» романына лингвомәдениеттанымдық талдау жасау арқылы көз жеткізуімізге болады. Көркем шығармада қолданылған этнолексика, этномәдени атаулар тарихи-мәдени және лингвистикалық мазмұн мен мәнді тудыратын категория, ұлттық болмысымыз бен ұлттық танымымызды көрсететін, ұрпақтан-ұрпаққа жетіп отыратын рухани байлығымыз болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Манкеева Ж. М. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері. – Алматы, 2008. -356 б.

2. Манкеева Ж. М. Этнос тілі табиғатының ерекшеліктері \\ Тіл тарихы және сөз табиғаты. Ғылыми мақалалар жинағы.-Алматы, 1997. -235 б.

UDC 821

THE STORY OF AN HOUR – LITERARY ANALYSIS

M.N. KUNTAYEVA
student, PSU named after S. Toraigyrov, Pavlodar c.
Z.V. KLUYSHINA
senior teacher, PSU named after S. Toraigyrov, Pavlodar c.

Kate Chopin was born February 8th, 1850 as Katherine O'Flaherty and passed away on August 22nd, 1904. She's a writer of short stories and is known as one of the first feminist authors of the 20th century. "The Story of an Hour" was written by

Chopin in April of 1894 and published in Vogue in December of 1894. It was originally published under the name “The Dream of an Hour”. “The Story of an Hour” refers to the time elapsed between the time Mrs. Mallard finds out her husband is dead to the time she finds out that her husband is alive. During the time period in order to make her story publishable the heroine had to die because the idea of a woman being liberated by the death of her husband was considered controversial.

“The Story of an Hour” reflects the oppression women have in a patriarchal society that surrounds her.

Generally, women weren’t liberated during the 19th century and the female liberation wasn’t put on the agenda until the 1960’s. In case of Mrs. Mallard, Kate Chopin tries to depict at best how this female liberation is temporarily achieved, namely in an hour of utmost joy and exhilaration. It seems that author in this story is mainly concerned with exploring the dynamic interrelation between women and men.

This story takes place in an average American home during the end of the 19th century. Gender oppression is inferred through examples of how she is suddenly put into a state of self-reflection about her marriage and true level of happiness. In that time in history society was largely male dominated and women were treated with lesser status, they could not vote, could not hold important posts, and were denied social equality.

The most amazing of this Chopin’s short story is exactly the title. The story of an hour empathizes precisely that the predicament of Mrs. Mallard occurs in just one hour so. The narrator does not indicates for how long the couple was living together as spouses, and neither also tells us about the afflictions Mrs. Mallard have had during the conjugal life, we assume that she was doing no so happy in her personal life as a woman. The narrator has been able to move inside the character’s mind and thereby revealing her thoughts and her true feeling about institution of marriage as a confining force imposed by a patriarchal culture: “She said it over and over under her breath: “free, free, free!” [...] “Free! Body and soul free!”. She kept whispering”. This constantly thought about freedom was resembling in Mrs. Mallard mind, because she had the necessity of give up with conveniences and just be free. Mrs. Mallard seems to be stating that her husband’s death has allowed her to feel liberated.

The story of an hour is full of symbolisms which describes the mood state of the main character of the story, for example when the narrator say: “She could see in the open square before her house the top of trees that were all aquiver which the new spring life”. This quotation shows us how she was willing to see for the top of the trees who represents the social isolation of women in a patriarchal culture, the manly society of her time, and the new spring of life represents the desire to be free in the new opportunity who was presented to her with the news of her husband death. Also the narrator said: “There where patches of blue sky showing here and there through the clouds that had met an piled one above on the west facing her window”. In what denotes instability and lack of decision. The window represents the desire of freedom, but at the same times represents a barrier where you can see the horizons. Mrs. Mallard states that “she would live for herself” now and “there would be no powerful will bending hers in that blind persistence which men and women believe they have a right to impose a private will upon a fellow-creature”. It is clear here that Mrs. Mallard is gaining her independence back. Mrs. Mallard felt that her husband was imposing on her rights to be a self-governing human being. Now that her husband has passed away, she can live her own life and not live by someone else’s rules. Mrs. Mallard says that “she had loved him” but she was not “free” in her marriage. Although Mrs. Mallard did feel strongly about her husband, her own independence had long been in danger, and at this moment in her life, gaining that independence back means the world to her. Mrs. Mallard’s feeling of independence after her husband’s death is significant to the idea that women often feel inferior in relationships. It seems as if Mrs. Mallard was the weak link in her marriage due to her husband’s superiority and once that link was broken, she could become a stronger and independent woman. By losing the oppressive man in the relationship, woman can feel more self-sufficient, like Mrs. Mallard.

The end of the story tells us that Mrs. Mallard die after known that in reality her husband was not dead, and after all that predicament she was dealing with the husband knocked the door and appear on front of her and even when we don’t know what was the reaction of Mrs. Mallard when saw Mr. Mallard’s face we can assume that was something that her fragile and already sick heart couldn’t handled. The news of her husband death give her a new breath of hope but the news about her husband was still alive takes to Mrs. Mallard as the narrator say: “ To the joy that kills”.

The theme of the desire for freedom is illustrated through the characterization from Mrs. Mallard of Mr. Mallard. By describing her husband as a man who had an empty, loveless, and dead stare within his eyes all the time towards her, emotionless without care is what caused the marriage between them to become oppressive. The fact that her marriage was oppressive caused her to desire freedom. After knowing that her husband had died, she came into contact with freedom for part of an hour until she saw that her husband is alive. Due to the realization that her husband is alive she died of joy that kills or the inability to be able to fully embrace the freedom that she desired.

Literature is an amazing source of knowledge and ideas, and a place where we can find stories of all kind, which besides entertain us, also could be a good study case. For example a number of messages are conveyed in this story. On the one hand the short story of Kate Chopin “The Story of an Hour” on where the main character, Mrs. Mallard in just a short period of time she herself face a predicament of what to do after she got the news about her husband’s death. On the other hand a human being is born to be free, but he couldn’t just rely on destiny and wait for freedom, he must fight for it and then he’ll deserve that freedom.

REFERENCES

1. Хасанова И. А. Интерпретация текста. Учебно- практическое пособие по английскому языку для студентов языковых спец. очная форма обучения. Павлодар; ПГУ им. С. Торайгырова, 2006- 43 с.

UDC 82.091

COMMON MOTIVES IN THE V. VYSOTSKY’S AND V. TSOY’S WORKS

J.M. KURKAN
postgraduate, russian language and literature department, PSU named after S. Toraigyrov, Pavlodar c.
M.A. UAIKHANOVA
Master of English Philology, senior tutor, PSU named after S. Toraigyrov, Pavlodar c.

Bard song and Russian rock are manifestation of different epochs in social and cultural history. But for all the obvious differences they are very similar ultimately [1, c. 294].

Russian rock has evolved as under the influence of Western rock-cultures, as well as under the influence of the Soviet’s bard song (Okudzhava, Galich, Vysotsky). From the beginning Russian rock was perceived as an alternative on the official form of culture, as the mouthpiece of new life – essentially pacifist, lyrical, based on the needs of the recognition of individual uniqueness.

Vladimir Vysotskyby his poems had a serious influence on the songs of Russian rock musicians as in the aspect of social and ethical themes, as well as in the aspect of political protest. Bards, first of all, Vysotsky and Galich, use in their songs, different stylistic levels of the language. So, along with the literary language, Vysotsky uses in the songs, often ironically, elements of popular speech, the language, close to spoken. This is closely related to the themes of the songs. We would like to say for justice that other bards use mainly neutral language. Vysotsky’s used language levels expand the circle of listeners thanks to the opportunity to identify themselves with the author[2].

Thus, there are two points of view on the correlation of bard song and rock: a) rock grew out of bard song, and b) bard song and rock - parallel phenomena in a single cultural space.

So, lets look what is common in V.Vysotsky’s and V.Tsoy’s works.

First of all we would like to note duality in the perception of the world and ambivalence. That is both authors perceive and show the world with the help of antinomies: good - evil, possible – impossible, heaven – hell. Cite a concrete example:

We wanted to drink - there was no water.
We wanted the light - there was no star.
(Мы хотели пить – не было воды.
Мы хотели света – не было звезды.) [5, с. 15]

And Vysotsky:

I can’t be free - don’t have the right,
It’s possible only from the door to the wall.
I can’t go to the left, I can’t go to the right -
It’s possible only a piece of heaven, it’s possible only dreams.
(Мне нельзя на волю – не имею права,
Можно лишь от двери до стены.
Мне нельзя налево, мне нельзя направо –
Можно только неба кусок, можно только сны). [4, с. 92]

The desire for freedom, the desire to escape from the tight framework already begin inVysotsky’s work, for example, in his poem «The Ambler’s Race» («Бегиноходца»):

I’m riding, but I’m riding otherwise
On the rocks, in puddles, in the dew.
Race my named amble, means –
In another way, that is - not as all.
They beat me on the back,
My hips are shaking near the water.
I agree to race in a herd –
But not under the saddle and without the bridle!
(Я скачу, но я скачу иначе
По камням, по лужам, по росе.
Бег мой назван иноходью, значит –
По-другому, то есть – не как все.
Мне набили раны на спине,
Я дрожу боками у воды.
Я согласен бегать в табуне –
Но не под седлом и без узды!)

This song, as well as possible shows the tragedy of man, limited «the saddle and the bridle of the system», but feeling himself other, free. And compare with V. Tsoy’s«Changes» («Перемен»):

Changes! - require our hearts.
Changes! - require our eyes.
In our laughter, and in our tears,
And in the sound of veins: «Changes!
We'rewaitingforchanges!»
(Перемен! – требуют наши сердца.
Перемен! – требуют наши глаза.
В нашем смехе, и в наших слезах,
И в звучании вен: «Перемен!
Мыждёмперемен!») [5, с. 10]

Authors also have much in common in thetheme of an act failure, which a lyrical hero of the poem was originally encoded to. Thus, the lyrical hero refuses to follow imposed on him framework of behavior, and behaves differently than expected of him, and what he had to behave.So, the boxer in Vladimir Vysotsky's poem refuses to strike blows on the face of the person:

It's not true, if by the end of the duel
I keep my strength up,-
Beat the man in the face
Since my childhood I can't.
(Неправда, будто бы к концу
Я силы берегу, –
Бить человека по лицу
Я с детства не могу) [4, с. 100]

And in Tsoy's poem the man, who went to the war, the man who is obliged to fight, get the victory at any cost, refuses to do so for the same reasons, that Vysotsky's heroes:

And there is something to pay, but I don't want to
Victory at any cost.
I don't want to put my foot on anybody's chest.
(И есть чем платить, но я не хочу
Победы любой ценой.
Я никому не хочу ставить ногу на грудь) [5, с. 30]

The theme of dissatisfaction with the outside world (hidden behind images) is also very close to both authors. Vysotsky, with his usual frankness actively expresses his position:

My fate - to the edge, to the cross
Arguing up until I was hoarse (and behind it - numbness),
To persuade and prove to foam at the mouth,
That is not it at all, he is not that and she is not that.
(Мне судьба – до последней черты, до креста
Спорить до хрипоты (а за ней – немота),
Убеждать и доказывать с пеной у рта,
Что не то это вовсе, не тот и не та) [4, с. 98]

Tsoy in the poem «The Last Hero» («Последнийгерой») is in tune with Vysotsky:

The night is short, the goal is far away,
At night you want to drink so,
You go to the kitchen,
But here the water is bitter,
You can't sleep here,
You don't want to live here.
(Ночь коротка, цель далека,
Ночью так хочется пить,
Ты выходишь на кухню,
Но вода здесь горька,
Ты не можешь здесь спать,
Ты не хочешь здесь жить) [5, с. 7]

As it can be seen from these lines, Tsoy's hero does not argue with the outside world, however, this discontent of marginal, detached from the society human was expressed brighter in his emotional mood:

You're going there,
But there's no one waiting for you!
(Ты уходишь туда,
Но тебя там никто не ждёт!) [5, с. 7]

V.Vysotsky's works reflect the main features of the epoch, it varied in theme and range. Speaking about bad, negative, the poet wants to eradicate these phenomena. Not accidentally that his lyrical hero is seeking in the mountains, in the sky, to the expanse, to the permanent overcome of peaks, barriers, sorrow, fear, distances. No wonder the poet was considered as the embodiment of the people's conscience and truth.

The importance of V.Tsoy's works, his impact on the dedicated fans, contribution to the formation of the Russian rock and bard song as modern poetry is boundless. He thought of the problems of his native country and his own people, and he solved them in his texts. At the junction of two great epochs, his life was a life-saving struggle against deception, lies and dishonor. He fought for freedom in all spheres of life of the modern society[6, с. 80].

Their attitude to the world is very clearly traced in the similarity of the themes raised by the authors, and in the similarity of images of lyrical heroes. So, for example, very important themes for V.Vysotsky and for V.Tsoy were the themes of war, the themes of loneliness, social themes.

REFERENCES

1. Теория литературы: Учеб.пособие: в 2 т./ Н.Д. Тамарченко, В.И.Тюпа, С.Н. Бройтман. М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 512 с.
2. Авторская песня // http://ru.wikipedia.org/wiki
3. Семенюк О.А. Авторская песня и русский язык периода 60-80-х годов XX века // Владимир Высоцкий: взгляд из XXI века: материалы третьей междунар. науч. конф. – М.: ГКЦМ В.С.Высоцкого, 2003. – С. 197- 202.
4. Высоцкий В.С. Стихотворения и песни. – М.: Профиздат – 2008. – 520 с.
5. Цой В. Последний герой. – М: Эксмо. – 2002. – 345 с.
6. Кадиков З. По следам пророка света. Расшифровка песен Виктора Цоя. – Спб: Амфора. – 2007. – 375 с.

UDC 81'367.632: 811.111

ENGLISH ARTICLES IN OLD, MIDDLE AND MODERN PERIODS OF THE ENGLISH LANGUAGE

Z.R. KUSSAINOVA
student, L.N. Gumilyov ENU, Astana c.
G.Z. BEISEMBAYEVA
teacher of foreign philology, L.N. Gumilyov ENU, Astana c.

The question of the origin of an article is one of the most problematic; it has been discussing for a long time. The article was researched in the early English descriptive grammars of the 16th century and is continuing nowadays. For today even native speakers of English sometimes aren't able to use the articles correctly. This problem especially is urgent for those people who use English as a second language. Moreover, the history of development and formation of articles can help to understand rules of their use and to understand all details. Exactly researching the historical development of the English language in Old, Middle and Modern periods can help to clarify the usage of the articles nowadays.

English is a Germanic language belonging to the Indo-European family, and developed from Anglo-Saxon dialects under the strong influence of Norman French and Latin. Its growth can be traced back to the 5th century AD when groups of West Germanic tribes (Angles, Saxons, and Jutes) settled in the British Isles. The forefathers of the English nation belonged to the western subdivision of old Germanic tribes, and the dialects they spoke later lay the foundation of the English national language. [4]

There are three stages of development of the English language: Old English (8th-12th centuries), Middle English (12th-15th centuries) and Modern English (15th century until the present). Old English was a synthetic language. Old English was a very complex language, at least in comparison with modern English. There were no articles in Old English. The definite article "the" developed later from the Old English demonstrative "se" (that) and the indefinite article "a","an" from the numeral "one".

The development of the demonstrative pronouns "se" [səe], "seo", [səeo], "Þat" [ðəet] led to the formation of the definite article. This development is associated with a change in form and meaning. In some cases the definite article has preserved this demonstrative meaning in Modern English. "Se" – definite article; nominative singular masculine of "se, sēo, ðæt".The definite article had other forms including de, þeo, te, þea, þie**,** and the contracted form th'.

In Old English the pronouns «se, seo, Þat» were frequently used as noun-determiners with a weakened meaning, approaching that of the modern definite article. The following brief sample of how the definite articles were used in the Old English prose illustrates several of the significant ways in which change has so transformed English that is should be looked carefully to find points of resemblance between the language of the tenth century and our own. It is taken from Aelfric's «Homily on Gregory the Great» and concerns the famous story of how that pope came to send missionaries to convert the Anglo-Saxons to Christianity after seeing Anglo-Saxon boys for sale as slaves in Rome: *"Eft he axode, huðæreðeodenamawæreþe hi of comon. Him wæsgeandwyrd, þæthi Angle genemnodewæron. Þacwæð he, "Rihtlice hi sind Angle gehatene, for ðanðe hi englawlitehabbað, and swilcumgedafenaðþæt hi on heofonumenglageferanbeon."* The another example is taken from "Beowulf": *ÞawæsHroðgare herespedgyfen, wigeseorðmynd, þæt him his winemagas geornehyrdon, oððþæt seogeogodeweox, magodrihtmicel. Him on mod be-arn, þæthealreced hatanwolde, medoærnmicel men gewyrcean þonneyldobearn æfregefrunon, ondþær on innan eallgedælan geongumondealdum, swylc him God*

sealde butonolcscare ondfeorumgumena. Da ic wide gefrægn weorcgebannan manigremægþe geondþisnemiddangeard, folcstedefrætwan. Him on fyrstegelomp, ædre mid yldum, þæt hit wearðealgearo, healærnamæst; scop him Heortnaman se þe his wordesgeweald wide hæfde. He beot ne aleh, beagasdælde, sincætsymle. Selehlifade heahondhorngeap; heaðowylma bad, laðanliges; ne wæs hit lengeþa gen, þæt se ecghete aþumsweoran æfterwælniðe wæcnanscolde. Da se ellengæst earfoðlice þragegeþolode, se þe in þystrum bad, þæt he dogoragehwam dream gehyrde hludne in healle; þærwæshearpansweg, swutol sang scopes. Sægde se þecuþe frumsceaftfira feorranreccan, cwæðþæt se Ælmihtiga eorðanworhte, wlitebeorhtnewang, swawæterbebugeð, gesettesigehreþig sunnanondmonan leoman to leohteland-buendum, ondgefrætwade foldansceatas leomumondleafum, lifeacgesceop cynnagehwylcum þarаðe cwicehwyrfaþ. Swaðadrihtguman dreamumlifdon, eadiglice, oððæt an ongan fyrenefremman feond on helle. [5]

In this example the definite articles had not such form and structure as the definite articles of the present days.

As the definite article comes from the demonstrative pronoun of Old English it had preserved its demonstrative meaning that is still felt in such expressions as nothing of the (that) kind; at the (that) time; under the (those) circumstances; for the (that) purpose; *"The lady (= this lady) is waiting to see you"*.

In Old English there were existed two words, «ān» a numeral and «sum» an indefinite pronoun, which were often used in functions approaching those of the modern indefinite article.

The linguist says that the definite article "the" is a weakened form of the Old English demonstrative pronoun "se" which in Old English, besides the function of a demonstrative, had also the function of the definite article. The form "se" was in the masculine gender, "seo" is feminine, and "Þat" is neuter.

One of the linguists who were interested in the history of the English language - Barbara M. H. Strang, in her book "A History of English" states that the definite article was by 1170 only marginally related to the pronoun system. [2, 268-272]

It had two distinct types throughout the period. In most parts of the country it was indeclinable "se", later "the", or at the very most it varied between singular "se". Where it had declinable forms they were the same as those for the `further' demonstrative that in fact, they had originated in a special use of that form.

The loss of endings and the many loans make Middle English look "modern". In Modern English emerged one nation and one national language.

In the course of Middle English an important formal difference was seen between the demonstrative pronoun and the definite article. A demonstrative pronoun «that» preserved number distinctions whereas a definite article - usually in the weakened form of «the» – it was uninflected.

The meaning and functions of the definite article became more specific when it came to be opposed to the indefinite article, which had developed from the Old English numeral "ān" and as a result of its origin it is used only with nouns in the singular. The lexical meaning of the indefinite article "a"/"an" in Modern English is a very weak reminder of its original meaning (Old English: ān = one). In spite of the long process of weakening remains the original meaning in "a"/"an" to exclude the possibility of its being attached to a plural noun. "ān" is declined just like a strong adjective, which can be only singular, but has masculine, neuter and feminine genders. It is the source of the future indefinite article "a", "an" in Modern English. So "a house" in fact means "one house", here "-n" disappeared before a consonant. Many people thought that "an" derived from "a" and it appears vice versa.

«An» seemed to be more colloquial word, while «sum» tended to be assumed as a literary character, particularly towards the end of the period, and soon fell into disuse in this function.

In Middle English there are two standard types of articles: Definite articles and Indefinite articles. By the Middle English era, the Modern standard articles were pretty stable as "the" and "a"/"an".

The indefinite article may have been used more often as "an", especially in the early centuries of Middle English, because it reflects the original spelling and the words shared roots with the number one. Other spellings of it could include "on", "ane", "anne", "en", "enne" and "ene". Some example of the using of the indefinite articles in the Middle English, which is taken from "Canterbury tales" of Geoffrey Chauser: *"Whilom ther was dwellynge at oxenford, ariche gnof, that gestesheeld to bord, and of his craft he was a carpenter. With hymther was dwellynge a pourescoler, Haddelerned art, but al his fantasye Was turned for to lerneastrologye, and koude a certeyn of conclusiouns, To demen by interrogaciouns, If that men asked hym in certeinhoures Whan that men sholde have droghte or ellesshoures, Or if men asked hym what sholdebifalle Of every thyng; I may natrekene hem alle. This clerk was clepedhendenicholas. Of deerne love he koude and of solas; Andtherto he was sleigh and fulprivee, And lyk a maydenmeke for to see. A chambrehadde he in that hostelrye Allone, withouten any compaignye, Fulfetislyydight with herbesswoote; And he hymself as sweete as is the roote Of lycorys, or any cetewale."*[5]

There was quantitative difference in the usage of articles during three periods of the English language. The usage of articles increased up to 1,1 % in Middle English comparing with Old English, the usage of articles in Modern English grown up to 3,3 % comparing with Middle English, and increases up to 5,1 % comparing with Old English. The big quantity in using articles is obvious and the value of the articles was getting richer than in Old and Middle English.

The linguist emphasizes that after the very beginning of Middle English period case and gender distinctions in article or demonstrative occur only patchily, and then in circumstances showing that their historical functions have been forgotten. Otherwise, except for some persistence of plural "tho", the definite article has become fully indeclinable by the end of the period.

It is necessary to point out that the definite article "se" had features as following:

– demonstrative meaning
– relation to the pronoun system
– became more specific when it came to be opposed to the indefinite article
– being declinable in Old English
– became fully indeclinable at the end of Middle English

Therefore could be distinguished the next similarities and relations between Old English and Middle English:

– in two periods the meanings of the definite articles were demonstrative
– the definite articles were declinable (only in the end of Middle English this peculiarity disappeared)

Thus, we can draw the conclusion that the definite article takes its origin from the Old English demonstrative pronoun "se" which was declinable in conformity with the gender, number and case of the noun it modified. Later in the Middle English it changed into "se" with nouns in singular and "sea" with nouns in plural that became "the" in the Present-day English. The definite article retained its demonstrative meaning throughout all the periods of the English language development and nowadays its first and most important meaning is one of a demonstrative.

In the XVII-XVIII centuries the articles were considered as an element of the noun. At the end of the XVI century there was also other concepts according to which the article was considered as a subtype of an adjective. In the XVII century, besides, some authors of grammars considered the article as an independent part of speech. In the same time there were grammarians who thought that the article is a determiner. Another idea was that the article was a conjunction.

In XIX century there were many grammarians who were on the opinion that the article was a part of speech and also there was a conception according to which the article was considered to be one type of pronouns or adjectives. Some of them defined the article as a determinative adjectives, others as distinguishing articles.

There are two types of articles indefinite "a" and "an" or definite "the" and "zero" article in the Modern English. In Modern English, the articles specify the grammatical definiteness of the noun. "An" and "a" are modern forms of the Old English "an", which in Anglian dialects was the number "one"("on" in Saxon dialects) and survived into Modern Scots as the number "ane". Both "on" (respelled 'one' by the Normans) and "an" survived into Modern English, with "one" used as the number and "an" ("a", before nouns that begin with a consonant sound) as an indefinite article. Nowadays, the articles in English are very important as they are used all the time.

According to M.Y. Blokh the article is a determining unit of specific nature accompanying the noun in communicative collocation. [1,74]

Summing up, it is necessary to mention similarities between Middle English and Modern English:

– the meaning of the definite article is not changed nowadays, as in Old English the definite article is used to denote particular thing;
– in Middle and Modern English the definite article is indeclinable.

Meanwhile, the differences between Middle and Modern English are in spelling and pronunciation.

In our point of view, the article has been changing for a long time from ancient periods of language, continuing the Middle centuries and has formed nowadays. The article had a lot of grammatical and structural changes.

After our investigation we have found that there was quantitative difference in usage the articles during Old, Middle and Modern English.

Any language undergoes changes in the development. It is a continuous process. Moreover, even today there are the certain changes influencing further development of modern articles in English.

REFERENCES

1. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. – М.: Высшая школа, 1983, 74
2. Barbara M.H. Strang A History of English. – London: Methuen, 1974
3. Ilyish B.A. The structure or Modern English. M.-L.,1971.
4. http://www.wordorigins.orgn
5. http://www.arts.gla.ac.uk/

УДК 811.161.1

ИНТЕРНЕТ – ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО КОММУНИКАЦИИ

А.С. КЫЗЫЛБАЕВ
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Судьба языка тревожит в настоящее время многих людей. Это объясняется тем, что в последние годы произошли большие изменения в жизни, в ее общественном и государственном устройстве, эти изменения оказали и продолжают оказывать влияние на развитие современного языка. Эти изменения наиболее заметно проявляются в лексике: язык пополняется огромным количеством заимствованных слов и оборотов, часто неоправданно. Не признаются обязательными общепринятые языковые нормы – лексические, грамматические, орфоэпические, стилистические. Это происходит под влиянием мощного потока просторечной, сниженной, часто вульгарной лексики и уголовного жаргона, захлестнувшего не только среду общения, но и печать, и телевидение, и рекламу. Таковы главные процессы, которые происходят на наших глазах в последнее время. С развитием общества усложняются компьютерные технологии, которые переходят в мобильные телефоны, все более их совершенствуя.

На улицах и в магазинах, на уроках, в лифтах, в очереди в кассу и на пешеходном переходе мы постоянно можем наблюдать молодых и не очень молодых людей, азартно или задумчиво нажимающих на кнопки мобильных телефонов. Они набирают не цифры, а буквы, не номера, а СМС-сообщения. Да, сеть Интернет стала средством общения для многих людей. Это открытое коммуникативное пространство, в котором царят собственные законы, в том числе и языковые. Посещая различные сайты, чаты, общаясь по электронной почте, мы заметили, что в виртуальном пространстве слова русского языка часто употребляют не по правилам. В чатах, форумах, живых дневниках, сообщениях электронной почты и ICQ тексты пишутся «на бегу» и выглядят примерно одинаково – без знаков препинания, часто без прописных букв, с многочисленными сокращениями и опечатками.

Как относиться к этим посланиям? Одни уверенно ответят, что они не нужны, что надо искоренять этот тип общения из нашей жизни, потому что это «обрывочные, неграмотные, лишенные всякой языковой ценности «тексты», насыщенные жаргонизмами и просторечием, порою игнорирующие знаки препинания». Другие, как правило, те, которые имеют больше собственного опыта электронной коммуникации, считают, что они нужны, что «нельзя от них безоговорочно отказаться в наше время». И, конечно, нельзя не признать, что «СМС-сообщения представляют собой новый вид коммуникации в современном русском языке».

Мне показалось интересным провести изучение источников по данной теме, проанализировать смс-переписку, проследив влияние этого коммуникативного средства на речь, найти в нем как негативные, так и позитивные стороны.

Целью настоящей работы является выявление особенностей и характера русского языка в виртуальном пространстве сети Интернет. Интернет-язык как форма существования языка в виртуальном пространства.

Можно утверждать, что с появлением Интернета, новой сферы коммуникации, появился и некий промежуточный тип коммуникации, который в каком-то смысле является письменным (визуальным), а в каком-то – устным. По способу восприятия это, безусловно, визуальная речь, то есть она воспринимается глазами. Также ее можно оценить и по некоторым другим характеристикам.

Что обозначает само слово «чат»? Оказывается, еще в 30-е годы прошлого столетия в русском языке появилось выражение «беседа у камелька», произошедшего от английского выражения «фрайзи чат», введенного в оборот Ф.Рузвельтом, который употребил его 12 марта 1933 года в качестве названия радиорепортажа. Осколок данного выражения «чат» несет смысловую нагрузку всего выражения, обновляя свое содержание: «поболтать, излить душу на сайте, возможность поделиться своими мыслями в виртуальном «комфортном» режиме, сидя дома, в любимом кресле». Этот тип общения предполагает перевод большой части коммуникации (устного общения) в область письма, передачу не только объективной информации, но и эмоционального отношения, позитивной энергии, участия, сочувствия, желания поделиться радостью или печалью. Поэтому неизбежно встает вопрос о недостаточности письменной речи. Так появился Интернет-язык - язык электронных носителей. Его иногда называют сетеяз по аналогии с оруэлловским новоязом. Это язык посланий, чатов, живых журналов и всего самовозрастающего содержания интернета. Есть и другое название этого языка - «падонкаффский», или «олбанский йезыг. Но мы считаем, что последнее название нецелесообразно употреблять к интернет-языку в целом, это скорее одна из разновидностей сетеяза.

В связи с появлением нового языка закономерно возникает вопрос: «Влияет ли общение в сети на НОРМЫ русского языка?» И здесь мы встречаем два противоположных мнения. Одно из них высказано заслуженным учителем русского языка и литературы на одном из форумов, посвященных проблемам развития русского языка: «Самое опасное в этом явлении, на мой взгляд, заключается в том, что, паразитируя на ресурсах НАШЕГО языка, этот, с позволения сказать,` ИНЕТязык` разрушает его систему, традиции, и, наконец, лишает его души. Почему он так быстро завоевывает пространство? Как раз потому, что в нем нет правил, нет законов - нет норм, что очень даже устраивает современного молодого человека, чья душа не приучена трудиться. Молодежь отвернулась от литературы: ведь чтение - это труд, труд тяжелейший, в котором участвует ум, сердце, весь набор чувств. В то же время, чтение - самое эффективное обучение языку. А наши с Вами ученики все переживания пушкинской Татьяны в сети `зашифруют` в три слова. Я думаю, что вопрос `Влияет ли общение в сети Интернет на нормы русского языка?` мы должны были обсуждать лет 20 назад».

Второе мнение выражено Э.Берном, исследователем в области языка: «Язык СМС-сообщений – не причина неграмотности современной молодежи, а зеркало. В нем отражаются многие негативные процессы, произошедшие с культурой нашего общества за последнее время: падение интереса к чтению хорошей литературы и к чтению вообще, засилье низкопробных журналов, выход из подполья криминала, в полный голос заговорившего в печатных и электронных СМИ на своем уголовном языке;, насаждение «клипового мышления»; понижение требований к знанию русского языка». Из этого высказывания следует, что не Интернет-язык – причина языковой безграмотности нашей молодежи, а общая низкая культура. И именно она отражается в Интернет-языке. Интернет-язык, в частности, объем СМС всегда ограничен, следовательно, нужно сообразить, как уложить максимум содержания в минимум знаков. Сознательно или несознательно у автора СМС рождается умение свертывания речи. Это может происходить за счет средств разных языковых уровней: графических («щас» вместо «сейчас»; «скоко» вместо «сколько»), синтаксических (активное использование беглагольных конструкций: «Мне на частнике или на автобусе?»), морфологических («еду» короче, чем «уезжаю»; выбирается та форма, в которой меньше знаков), словообразовательных (аббревиация, усечение: «универ» вместо «университета»), лексических, часто с использованием иностранных слов («сеть» короче, чем «Интернет»; «шоп» короче, чем «магазин»).

Всякое новое средство коммуникации не только дает возможность человеку создавать и передавать сообщения, но и вспомнить детство, в котором главенствующим было игровое начало: «А если так?» Как котенок трогает лапкой клубок или новую игрушечную мышку, так человек примеряет на себя речевую маску пользователя современного средства коммуникации. Многие не отказывают себе в удовольствии поиграть со словом.

Важной чертой, на мой взгляд, СМС является их общий дружелюбный характер. Они в большинстве своем передают не только информацию или запрос об информации, но и сообщения, необходимые каждому человеку для хорошего эмоционального настроения. Они словно «похлопывают» по плечу того, кому адресуются: «Привет! Как прошли выходные?», «Ауууу!!! Ты жива?», «Очень плохое настроение и куча домашних дел», «Будешь ехать, привези мяса, мяса, мяса!!!» и т.п. Все они предполагают передачу позитивной энергии, участия, сочувствия, желания поделиться радостью или печалью. Не случайно, в СМС обычные знаки препинания зачастую уступают место графическим значкам – смайликам, передающим эмоции.

Как средство коммуникации смс-сообщения должны решать различные коммуникативные задачи. Наиболее типичные из них следующие:

– узнать о местонахождении (и планах) адресата: *Ты где? Чего не отвечаешь? Чего заблокирован? и т.д.*

– узнать о самочувствии и настроении адресата: *Ауууу! Ты жива?*

– сообщить о своем местонахождении (и планах): *Я еще в краске. Еще стричься и сушиться. Короче минут сорок.*

– сообщить о своем самочувствии и настроении: *Куча дел поэтому плохое настроение.*

– сообщить о мимолетном текущем впечатлении, о чем-то только что сделанном или увиденном: *Ура! Ура! Завтра буду нохти наращивать. Шнурки деньги выделили.*

– выразить в ответ сочувствие, поощрение, благодарность и т.п.: *Спасибо! И тебе не раслаблятся.*

(орфография и пунктуация оригиналов сохранены)

Все эти задачи предполагают передачу не только объективной информации, но и эмоционального отношения, позитивной энергии, участия, сочувствия, желания поделиться радостью или печалью.

Таким образом, Интернет-язык является важным средством современной коммуникации. Он соединяет в себе особенности устной и письменной речи и потому может рассматриваться как один из стилей современного русского языка в виртуальном пространстве.

В Интернет-переписке собеседники часто используют междометия (в процентном отношении они занимают второе место после общеупотребительных слов).

Междометия – это слова, которые непосредственно выражают наши чувства, переживания и волеизъявления, не называя их. Являются своего рода речевыми знаками, сигналами, употребляемыми для кратчайшего выражения реакции человека на различные события реальной действительности или для выражения требования, желания человека. Выражая (но не называя) чувства и волю, междометия, осознаются всеми говорящими на данном языке и всем понятны, так как за ними закреплено определенное смысловое содержание.

Междометия, которые использовали наши собеседники, по своему лексическому значению делятся на два основных разряда: междометия, выражающие различные чувства, и междометия, выражающие волю, приказ и т.д. В сообщениях чаще всего встречаются междометия первого разряда («ха-ха», «ну», «ну-ну», «мда», «ага», «ура» и т.д.) Они выражают самые разные эмоции: недоумение, удивление («оу», «ого»), смех («ха-ха», «ах-хах»), соглашение («угу»), душевное состояние («ох», «ой-ой», «уа»), физическое состояние («бррррррр»). Но не всегда мы понимаем истинные чувства собеседника. Одно и то же междометие может означать разные эмоции. Так, например, «ммммм» можно понять по разному: «понятно» либо «надо подумать». Приведу пример своей переписки с другом в котором употребляются междометия и сокращенные слова:

Арман Кызылбаев (22.01.2013 23:34)
привет! как дела?)
Аида Алгужинова (22.01.2013 23:40)
у... привет =))
Аида Алгужинова (22.01.2013 23:41)
у меня все отличн.. как у тя?
Арман Кызылбаев (22.01.2013 23:42)
все хорошо)
Арман Кызылбаев (22.01.2013 23:42)
чем занята?)
Аида Алгужинова (22.01.2013 23:42)
к парам готовлюсь
Арман Кызылбаев (22.01.2013 23:43)
молодца))
Аида Алгужинова (22.01.2013 23:50)
у тя билеты на каз. квн ?
Арман Кызылбаев (22.01.2013 23:51)
пока нет, но можно перед игрой купить, много билетов будут

Аида Алгужинова (22.01.2013 23:51)
это каз ?
Арман Кызылбаев (22.01.2013 23:51)
да)
Аида Алгужинова (22.01.2013 23:51)
все пнт спс =)))

Таким образом, междометия пользуются популярностью среди молодежи, они удобны в своем использовании, динамичны и экспрессивны, однако есть междометия, засоряющие язык. К их употреблению надо относиться осторожно.

Смайлы как способ обогащения письменной речи.

Выше я отметил, что большая часть коммуникации переходит в область письма. Поэтому неизбежно встает вопрос о недостаточности письменной речи. Должно происходить ее обогащение. Самый простой пример – это смайлы.

Смайл, или смайлик – пиктограмма, изображающая эмоцию. Распространение смайлик получил в интернете и SMS, однако в последнее время используется повсеместно. Смайлы обозначают интернациональные понятия, поэтому они не воспроизводят текущую речь, не отображают грамматических, фонетических и др. особенностей естественного языка. Они предназначены для того, чтобы более богато и разнообразно дополнять смысл высказывания, уточнять его экспрессивно-интонационную окраску.

Все смайлики из нашей интернет-переписки можно разделить на 3 группы: выражающие эмоции (примеры: =) – улыбка, радость; XD –смех с зажмуренными глазами); обозначающие действие (=Ъ – показывать язык) или персонаж (проимер: %) – сумасшедший). Больше всех встретилось смайликов обозначающих эмоциональное состояние. Самые популярные, обозначающие радость или грусть « =); =D; Однако в последнее время все чаще и чаще наблюдаем, что на месте «=)» ставят обычную скобку «например: привет)))». Такие «укороченные смайлы» встречаются не реже чем обычные «неукороченные», а даже. Такие «эмоциональные» смайлы помогают расположить к себе собеседника, без слов выразить чувства, которые испытываешь, высказать свое мнение.

Можно заметить, что сейчас начинают появляться азиатские смайлы. В Восточной Азии принят другой стиль эмоционов – каомодзи, который можно понять, не переворачивая их. Он базируется на обозначении эмоций в аниме и манге и бóльшее внимание уделяется глазам, а не рту. Например: (^__^) – улыбающийся; (^__~) – подмигивающий. Таких смайлов в нашей встретилось немного: (O_o) – удивление, (^___^) – радость. Смайлики в разных видах так или иначе уже обогатили письменный язык. Но от этого обеднела сама речь. Теперь можно просто поставить скобочку вместо одобрительного слова. Визуальные образы становятся важнее словесных, а это не может не тревожить.

Албанцкий – новый интернет-язык или его разновидность?

Любой пользователь русского интернета рано или поздно сталкивается с непривычными написаниями слов: вместо «автор» - «аффтар», вместо «животное» - «жывотное», вместо «под столом» - «пацщталом» и так далее. При этом частота употребления таких слов достаточно высока. Так, работа с поисковой системой Yandex дала следующие результаты: «зачет» - страниц – 7 555 179, сайтов – не менее 15 143, «зачот» - страниц 1 649 542, сайтов – не менее 5 525, то есть соотношение примерное 1 к 7 (21%). При этом перед нами случаи, не связанные с безграмотностью пользователей интернет-сети, данные варианты написания обладают частотностью и системностью, с их использованием активно создаются тексты, ведутся интерактивные диалоги и переписка. Считается, что родоначальники *«албанского»* языка на различных форумах и конференциях высмеивали пользователей, которые пишут правильно (грамотно). Слова-пародии рождались одно за другим. Автор, чье мнение было воспринято на ура, удостаивался одобрения *«аффтар жжот!»*. Удивление выражалось словом *«ватэтада»,* безвыходная ситуация получила определение *«коттострофа»* и т.д.

Как нетрудно заметить, новые слова образуются на основе гипертрофирования обычно регрессивной или прогрессивной ассимиляции. Например: транскрипция действительно дает оглушение звонкой согласной «в» в слове «автор» перед глухим звуком «т», но в «ф», а не в «фф», как принято записывать это в албанском языке («аффтар»). Именно этот прием, наравне с попыткой фонетизации письма, лег в основу большинства слов «албанского языка» и является его маркером. Так, в качестве примеров можно отметить отсутствие «ь» в слове «жжош», слитное написание слов со служебными частями речи («пацстолом») и даже словосочетаний («ржунимагу»). Любопытно, что не менее частотно анти-фонетическое написание слов, при котором происходит фиксация невозможного с точки зрения произношения: «этиг» вместо «этих», «красавчеги» вместо «красавчики». Приведем мнение психолога: «Ничего удивительного в этом нет. У детей, подростков и ребят постарше всегда было стремление отгородиться от «взрослой», общепринятой культуры и чем-то выделиться». То есть школьники и студенты, пользуясь словарным составом «падонкаффского языка», хотят подчеркнуть собственную продвинутость, современность, посвященность. В Интернет-мире одним из способов словообразлвания является способ усечения основы. В переписке сокращенные слова занимают 2%. Это достаточно много. Подумаем, почему люди выбирают такой способ общения. Как я уже наблюдал раньше, они ищут все новые и новые способы выражения своих мыслей в сжатой, экспрессивной форме. Собеседники могут слово оборвать, не дописать окончания. К таким словам относятся, например, че, тя, мя, ти, дава, ясн, наверн, прям. Ряд исследователей относят их к орфографическим ошибкам, так как они передают лишь фонетический облик слова. Другие исследователи говорят

об общей тенденции сокращения слов в интернет-переписке. Рассмотрим, например, слово «че». По нашему мнению, его можно отнести к словам, засоряющим нашу речь. Так, из 89 слов его насчитывается 11. Это достаточно много, учитывая, что сообщения состоят из нескольких слов. Количество его употребления не зависят от возрастной категории, в каждом возрасте их процент примерно одинаковый. В чатах очень часто используется слово «комп». Оно прочно закрепилось не только в интернете, но и в повседневной жизни.

Таким образом, для молодежи компьютерная сеть становится особой средой социализации и самореализации личности в современном обществе. В свободном общении, на границах языков, убеждений, ценностей формируются новые специфические социальные нормы.

В 21 веке – веке прогресса и компьютеризации Интернет-язык является важным средством современной коммуникации. Он соединяет в себе особенности устной и письменной речи и потому может рассматриваться как один из стилей современного русского языка в виртуальном пространстве. Албанский язык не является сетевым языком. Это язык определенных сайтов. В Интернет-переписке в социальных сетях слов из этого языка встречается немного. Значит, его влияние на речь в целом преувеличено.

Общеупотребительные слова составляют фундамент русского языка. Главными качествами нового стиля русского языка становятся:

1) Стремление к свертыванию речи.
2) Передачамаксимума информации при минимуме выразительных средств.
3) Замена словесных образов визуальными (использование смайлов)
4) Тенденция к вытеснению эмоционально-оценочной лексики как следствие общей компрессии текстов.
5) Повышение роли аббревиации и сокращения слов.

В чем я увидел достоинства нового стиля

1) Соединение в Интернет-языке разговорной и письменной речи.
2) Обогащения письменного языка смайлами.
3) Умение выразить мысль в сжатой форме.
4) Общий дружелюбный характер переписки.

Недостатки сетеяза:

1) Смайлы и междометия постепенно вытесняют словесные способы выражения эмоций.
2) Происходит засорение языка жаргонными словами, словами из албанцкого языка.

В заключение хочется сказать: безграмотность в современном информационном обществе все же должна признаваться пороком, а знание языка должно считаться престижным. Нужно повышать культуру речи и овладевать нормами языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. - М., 2005г.
2. Вакуленко Т. Н. СМС-сообщения как новый вид коммуникации - в сб. «Активные процессы в современном русском языке, их отражение и реализация в курсе вузовского и школьного филологического образования» - Материалы республиканской научно-практической конференции, 2007.
3. Гордюхина Е. Н. Речевая деятельность человека и уровень речевой культуры современного общества – в сб. «Активные процессы в современном русском языке, их отражение и реализация в курсе вузовского и школьного филологического образования» - Материалы республиканской научно-практической конференции, 2007.
4. Колесов В.В. Язык, стиль, норма. - М., 1994.
5. Кронгауз М. Новый русский: коллективное остроумие. - Ведомости, 14.12.2006, № 236
6. Крысин Л.П. О лексике русского языка наших дней. - РЯШ № 1, 2002г.
7. Маклюэн М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека. М., 2003г.
8. Наумова И.О. Компьютерные слова. - РЯШ №6, 2004г.
9. Подлесная О. О чем кричит Интернет. - Московские новости, № 43/2006.
10. Розенталь Д.Э., Голуб И.Б., Теленкова М.А. Современный русский язык. - М.: Айрис-Пресс, 2002.
11. Буторина Е. А поговорить? Интернет как лингвистический феномен. - http://www.gramota.ru/ 21 октября 2007.

УДК 81’ 255.2

ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ И АНГЛИЙСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

А.О. ЛЫСЕНКО
студент, 3 курс, специальность Переводческое дело (английский), ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Поэтический язык, понимаемый как язык поэтического текста, в плане его функциональной реализации представляет собой, как известно, особый вид словесного искусства. Изучение поэтического языка, как всякого другого искусства, предполагает определение его материала и тех приемов, с помощью которых из этого

материала создается поэтическое произведение. В аспекте реализации основной функции поэтического языка – эстетически воздействовать на читателя (или слушателя), особого внимания заслуживают его прагматические свойства, анализ которых вскрывает взаимодействие автора и читателя, определяет меру эстетической информации в поэтическом тексте с установкой на читателя. Исследование функциональности поэтического языка выявляет его лингвистическую специфику, основу которой составляют многозначность семантики и множественность интерпретаций; В этом плане реализации язык поэтического текста представляет огромный потенциал как объект лингвистического исследования в области переводоведения.

Поэтический перевод - это перевод поэтического текста, созданного на одном языке, с помощью поэтического текста на языке перевода. Сказанное означает, что переводчик должен создать новый поэтический текст, эквивалентный оригиналу по его концептуальной и эстетической информации, но использующий по необходимости совсем иные языковые, а порой и стиховые формы.

Поэтический перевод обязан стать живым близнецом оригинала и активно включиться в полнокровный литературный процесс на языке перевода. Естественно, что во имя этой цели - сохранения того главного, ради чего и существует поэзия, то есть сохранения и воспроизведения самостоятельной поэтической ценности - переводчик обязан жертвовать близостью в деталях второстепенных.

Понятие поэтического текста и его особенности

«Что такое поэзия? А вот что: союз двух слов, о которых никто не подозревал, что они могут соединяться и что, соединившись, они будут выражать новую тайну всякий раз, как их произнесут» (Гарсия Лорка).

Художественная функциональность поэтического языка призвана отражать эстетически значимое, эмоционально воздействующее преобразование действительности. Я. Мукаржовский писал, что единственным постоянным признаком поэтического языка является его «эстетическая» или «поэтическая» функция, которую он определял как «направленность поэтического выражения на само себя: «... Тем самым поэтический язык ставится; в один ряд с многочисленными иными функциональными языками, каждый из которых означает приспособление языковой системы к какой-то цели выражения; цель поэтического выражения - эстетическое воздействие. Однако, эстетическая функция, которая таким образом доминирует в поэтическом языке (будучи в других функциональных языках только сопутствующим явлением), делает центром внимания сам языковой знак, выступая, следовательно, в качестве прямой противоположности действительной; ориентации на цель, каковой в языке служит сообщение» [1].

Таким образом, ученый определяет поэтический язык как составную часть языковой системы, как «устойчивое образование, обладающее собственным закономерным развитием, как важный фактор в общем развитии человеческой способности изъясняться с помощью языка» [1]. Но тогда поэтический язык, как и естественный, способен выполнять коммуникативную функцию, т.е. передавать некоторое сообщение о внешнем по отношению к тексту мире. Лингвистическая особенность поэтического языка состоит в том, что в нем могут наделяться смыслом любые языковые структуры (фонетические, словообразовательные, грамматические, ритмические и т.п.), становящиеся, тем самым, своего рода материалом для построения новых эстетически значимых языковых объектов.

Стихотворение - сложно построенный смысл. Все элементы являются обозначениями одного содержания [2].

Особенности перевода английского поэтического текста

Английское стихосложение, как и всякое другое стихосложение, возникло из песни. Стих выделяется в качестве самостоятельной поэтической системы только тогда, когда он отрывается от музыкального сопровождения в песне. То, что лежит в основе музыки, – ритм – является ведущим признаком и в стихе, но этот ритм подвергается существенной трансформации, когда единица измерения стала не только временной, но и качественной. В основе ритма в музыке лежит чередование отрезков, соизмеримых во временном протяжении [3].

В основе стиха (английского) лежит чередование единиц качественно отличных по своему характеру – ударных и неударных слогов. Иными словами, в музыке ритм количественный, в английском стихе ритм – качественный. Английское стихосложение поэтому носит название качественного стихосложения. Но природа английского языка, его фонетические законы не укладываются в требования регулярного чередования качественно различных единиц [4]. Ведь регулярное чередование требовало бы такой организации стиха, при которой за каждым ударным слогом следовал бы неударный, и за каждым неударным слогом следовал бы ударный, или же за каждым ударным следовало бы два неударных, или за каждыми двумя неударными слогами следовал бы один ударный и т. д. Такое регулярное чередование возможно лишь в идеальной схеме, которая носит название метра или метрической организации стиха. Идеальная метрическая сетка под влиянием фонетических законов языка начинает изменяться, деформироваться, отклоняться от этой схемы. И, тем не менее, в английском стихосложении можно проследить и такие упорядоченные формы стиха, которые приближаются к идеальной метрической схеме. В английском стихосложении Рогов В.В. выделяет следующие пять основных размеров:

1. ямбический метр (∪⊥),
2. хореический метр (⊥∪),
3. дактилический метр (⊥∪∪),
4. амфибрахический метр (∪⊥∪),
5. анапестический метр(∪∪⊥). [12]

Первые два метра являются двусложными размерами, последние три метра – трехсложными размерами английского стиха.

Ямб – трехдольная стопа о двух слогах, из которых первый – короткий, а второй – долгий [5].

Хорей – трехдольная стопа о двух слогах, из которых первый – долгий, а второй – короткий [5].

Дактиль – трехдольная стопа, в которой ударение падает на первый слог [5].

Дактиль: Cannon to right of them

Амфибрахий – трехдольная стопа, в которой ударение падает на второй слог [5].

Конец строки называется опорным пунктом стиха: здесь обычно появляется рифма, а рифма всегда находится под ударением. Чем больше стих приближается к нормам живой разговорной речи, тем менее выдерживается чистота ритмической сетки, тем чаще появляются пиррихии и другие модуляторы ритма [7].

Другим модулятором ритма является спондей – это двусложная стопа, в которой оба слога находятся под ударением (_'_'). Как и пиррихий, спондей не представляет собой самостоятельного размера английского стиха. Он может появиться лишь в связи с замыслом поэта. Например:

Третий ритмический модулятор это ритмическая инверсия. В стопе ямба или хорея меняются местами ударные и неударные слоги. Таким образом, в стихотворении, написанном ямбом, может появиться стопа хорея или же в стихотворении, написанном хореем, может появиться стопа ямба. Ритмическая инверсия так же, как и спондей, обычно служит целям эмфазы. Она появляется там, где необходимо усилить смысловую нагрузку слова [7].

Обычная длина строки в английском стихосложении – это четырех и пятистопные строки. Количество слогов в строке зависит от характера стоп (двусложные и трехсложные). Если стопа двусложная (ямб и хорей), то четырехстопная строка будет состоять из восьми слогов, пятистопная строка – из десяти слогов и так далее. Если стопа трехсложная, то соответственно четырехстопная строка будет состоять из двенадцати слогов, пятистопная – из пятнадцати и т. д. Таким образом, английский стих учитывает как количество слогов (т. е. длину строки), так и характер чередования ритмических единиц – ударных и неударных слогов. В русском стихосложении определение указывает на длину строки, а определяемое – на тип метра. В английском языке наоборот: определение указывает на тип метра, определяемое – на длину строки. Сама длина строки представляет собой величину, которая измеряется во временном протяжении, т. е. во времени, необходимом на ее произнесение, характер же метра указывает на качественное различие между элементами, составляющими ритмические единицы [3].

Таким образом, можно сделать вывод, что в основе английского стиха лежат два фактора: протяженность и ударение.

Наиболее крупной единицей ритма в классическом стихосложении является строфа. Она объединяет ряд строк закономерностью чередования рифм. Строфа характеризуется и большей смысловой законченностью.

В английском стихосложении наиболее популярными являются следующие строфы: 1) героический куплет – две строки пятистопного ямба рифмующиеся друг с другом. Эту строфу можно выразить формулой аа [4].

Поэтическая организация художественной речи, то есть стихосложение, накладывает отпечаток своей специфики и на принципы поэтического художественного перевода.

Переводчик должен установить функциональную эквивалентность между структурой оригинала и структурой перевода, воссоздать в переводе единство формы и содержания, под которым понимается художественное целое, то есть донести до читателя тончайшие нюансы творческой мысли автора, созданных им мыслей и образов, уже нашедших свое предельно точное выражение в языке подлинника [8].

Существует два основных типа стихотворных переводов:

1. Перестраивающий (содержание, форму);
2. Воссоздающий – т.е. воспроизводящий с возможной полнотой и точностью содержание и форму [9].

И именно второй тип считается почти единственно возможным. Но содержание не может существовать до тех пор, пока для него не найдена нужная форма. Форму стихотворения составляет комплекс взаимосвязанных и взаимодействующих элементов, таких, как ритм, мелодия, архитектоника, стилистика, смысловое, образное, эмоциональное содержание слов и их сочетаний [10].

Английский язык в основном моносиллабический, в нем гораздо больше односложных слов, чем в русском языке. Поэтому английская стихотворная строка вмещает больше слов, и, следовательно, мыслей, понятий, художественных образов. Этот фактор также влияет на ритм, и его необходимо учитывать в переводе [11].

Из всего вышесказанного можно сделать вывод, что для достижения эквивалентности при переводе поэтических текстов, в первую очередь, переводчик должен перенести соотношение между ритмом и интонацией, а не размер со всеми его метрическими единицами. Вполне возможны случаи, когда стихотворный размер подлинника и перевода оказывается одним и тем же, и в этом случае соблюдение тех или иных формальных приемов оказывается важным и как цель, и как средство, позволяющее достигнуть наибольшей степени эстетической равноценности подлиннику. Однако практика показывает, что даже соблюдение всех или почти всех формальных элементов в переводе не делает его адекватным [6].

Henry Wadsworth
THE SINGERS
God sent his Singers upon earth
With songs of sadness and of mirth,
That they might touch the hearts of men,
And bring them back to heaven again.

– метафоры (touch the hearts-тронуть сердца);

– эпитеты (a golden lyre-златая лира, accents deep and loud-голос/произношение/пение глубокое и громкое, cathedrals dim andvast-соборы мрачные/слабо освещенные и просторные, the majesticorgan-величественный орган);

– перенос (But the great Master said, «I see No best in kind, but in degree);

Стихотворение состоит из 7 четверостиший (катренов), рифмовка смежная (аабб), рифма точная, мужская, размер – четырёхстопный ямб (-/-/-/-/).

Заключение

Исследование поэтической неоднозначности позволило сделать следующие выводы:

В поэтическом языке могут наделяться смыслом любые языковые структуры (фонетические, словообразовательные, грамматические, ритмические и т.п.).

В поэтическом языке можно выделить две лингвистические стороны: звуковую и смысловую.

На поэтический язык накладываются новые, дополнительные по отношению к языку, ограничения: требование соблюдать определенные метро-ритмические нормы, организованность на фонологическом, рифмовом, лексическом и идейно-композиционном уровнях.

Наложение на текст дополнительных - поэтических ограничений приводит резкому росту возможностей новых значимых сочетаний элементов внутри текста.

Стихотворение - сложно построенный смысл. Все элементы являются обозначениями одного содержания.

Единство стиха проявляется на метрическом, интонационном, синтаксическом и смысловых уровнях. Оно может дополняться единством фонологической организации.

Слова в поэтическом тексте помимо своего лексического значения приобретают значение контекстуальное.

Полисемия - способность слова иметь не одно, а несколько значений, причем все значения семантически связаны между собой.

Синтаксическая омонимия - это явление, при котором в одном словосочетании (предложении) можно по-разному выделить или грамматически по-разному проинтерпретировать члены предложения и/ или по-разному установить или проинтерпретировать синтаксические связи между ними.

Существует два основных типа стихотворных переводов: Перестраивающий (содержание, форму);

Воссоздающий - т.е. воспроизводящий с возможной полнотой и точностью содержание и форму.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мукаржовский Я. Преднамеренное и непреднамеренное в искусстве // Исследования по эстетике и теории искусства. М., 1994. – С. 240.

2. Лотман. Ю. М. Труды по знаковым системам. Лекции по структурной поэтике. Вып. I. М., 1964. – 1990. – С. 64.

3. Гальперин А. И. Очерки по стилистике английского языка. Издательство М.: Высшая Школа, 1978. – С. 251.

4. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. М., 1990. – С. 50 – 72.

5. Квятковский А. Н. Словарь поэтических терминов. М., 1949. – С. 239.

6. Рогов В. В. Что нужно знать переводчику о некоторых особенностях английского стихосложения.

7. Эткиннд Е. Г. Поэзия и перевод. Л., 1963. – С. 46 – 50.

8. Лозинский М. Искусство стихотворного перевода // Перевод – средство взаимного сближения народов. Сборник статей. // М.: Прогресс, 1987. – С. 44.

9. Казакова Т. А. Художественный перевод. Теория и практика. 2006. – С. 16.

10. Маршак С. Я. Искусство поэтического портрета // Перевод – средство взаимного сближения народов. М., 1987. – С. 65 – 66.

11. Паршин. А. Теория и практика перевода. Издательство М.: Просвещение, 1986, – С. 78.

УДК 81’1

СОДЕРЖАНИЯ АНГЛИЙСКИХ НАДПИСЕЙ НА ФУТБОЛКАХ ПОДРОСТКОВ

С. МАКИШЕВА
студент, ППК имени Б. Ахметова, г. Павлодар
Е.С. ТЕМИРХАНОВА
преподаватель, ППК имени Б. Ахметова, г. Павлодар

В наше время молодежь любит выделяться. Это касается и подростков. Одной из выделительной черт являются надписи на одежде. Сейчас подростки стараются купить вещи, чтобы на них было написано яркими большими иностранными словами.

Проблема заключается в том, что не все знают, какую смысловую нагрузку несут надписи на одежде.

Актуальность выбранной темы состоит в том, что футболки с надписью стали неотъемлемой частью гардероба современного человека. Футболка стала в некотором смысле трибуной, с высоты которой человек имеет возможность сказать всему миру о специфике своего характера.

Цель работы – установить зависимость смысловой нагрузки надписей на футболках от уровня владения английским языком. Задачи для достижения поставленной цели: изучить научную литературу по вопросу; провести социальный опрос среди учащихся, чтобы узнать самые популярные надписи на футболках; осуществить перевод на русский язык популярные надписи на футболках; выявить возраст обладателя надписи на футболке; проанализировать собранный речевой материали прийти к определенному заключению. Данная работа полезна тем, что учащиеся колледжа после исследования английских надписей на футболках будут серьезнее подходить к выбору одежды с надписями.

Работа проводилась поэтапно:

1. Составление основной информационной работы.
2. Проведение анализа и сравнения собранных надписей.
3. Обозначение выводов и результатов работы.

Футболка – это предмет одежды, в которой отсутствуют пуговицы, воротник и карманы.Этот предмет одежды появился впервые в Северной Америке, как это ни удивительно, во времена Первой мировой войны, когда американским солдатам нужно было легкое нижнее белье из хлопка.

Само слово футболка – исключительно русское, а исконное название этого предмета гардероба – T-shirt, что в дословном переводе звучит как «Т-образная рубашка». В СССР слово «футболка» пришло, как определение верхней части формы футбольного игрока.

Надписи на одежде существовали еще много веков назад. И самые ранние знакомы нам по Древней Греции. Затем их можно заметить на множестве итальянских и немецких портретов конца XV и XVI веков, надписи вплетены в орнамент мужских рубашек, в корсажи женских платьев, где обычно написаны на латыни или девизы знатного рода, или имена владельцев этих портретов или нарядов.А если говорить о периоде более современном, то надписи украшали форму рабочих, указывая на их статус на рабочем месте, потом они стали показывать какого дизайнера или какой фирмы эта вещь, а уже после этого стали появляться надписи, которые в самом деле несут смысл. Неизвестно, кто первый придумал писать надписи на одежде.

Надписи бывают разные и меняются по мере взросления человека. У ребенка это просто какое-то забавное словечко, у подростка – цитаты, реплики киногероев, громкие и пафосные лозунги, граничащие иногда даже с непристойностями. Взрослые же люди, понимая, что на одежде может быть написано что-то не для их возраста или что-то непристойное, стараются выбирать одежду без надписей - это верное решение, в отличие от подростков, которые только и смотрят на красивый фасон и веселые буквы. Ну что ж, будем снисходительны к тинэйджерам – для их самоутверждения любые средства хороши! С годами все мы к выбору написанного на одежде относимся серьезнее и хотим, чтобы слова выражали наши истинные убеждения или намекали на что-то потаенное.

Молодежь, возможно, не поверит, но те, кто постарше, наверняка подтвердят, что два десятилетия тому назад и раньше появление на улице человека в одежде с непонятной надписью на английском означало в глазах общественности не что иное, как провокацию и вызов. Тем не менее, все тайком завидовали обладателю импортной вещички, не побоявшемуся выделиться среди масс. Другое дело - сегодня! И дети, и молодые, и не очень молодые люди носят на одежде на английском – все воспринимают их как стильный элемент отделки.

Многие стремятся купить одежду с надписями исключительно на иностранном языке. Что они хотят этим сказать? Если ничего, то это действительно дань моде. Но футболка – еще и словно чистый лист, на котором можно начертать. Только к надписям на футболках на английском надо относиться осторожно, потому что умная мысль прозвучит нелепо, если неправильно сформулировать ее на чужом языке. То же самое можно сказать и о стандартных готовых фразах – неудачно подобранные станут не чем иным, как казусом в одежде.

К надписям на одежде следует относиться настороженно. Окружающие воспринимают их зачастую, как слова, произнесенные вслух хозяином модной одежды.Если ты не поддерживаешь написанные на твоей одежде слова, зачем ты ее нацепил на себя? Не так давно по этому поводу разгорелся целый международный скандал, затронувший Германию и Китай. За последние пару лет зафиксировано почти два десятка случаев, когда за непонятные надписи на майках, выполненные на арабском языке, или понятные, на английском, но с «шутками» по поводу бомб, носителей такой одежды секьюрити не пропускали на рейс в самолет. Таким образом, перефразируя знаменитую фразу, можно утверждать – мы в ответе за то, что написано у нас на одежде.

Надписи на одежде существовали еще много веков назад. И дети и взрослые люди носят на одежде на английском – все воспринимают их как стильный элемент отделки. И это действительно дань моде. Только к надписям на футболках на английском надо относиться осторожно, потому что умная мысль прозвучит нелепо, если неправильно сформулировать ее на чужом языке.Мы в ответе за то, что написано у нас на одежде. И так ли это на самом деле, рассмотрим примеры английских надписей на одежде учащихся нашей гимназии:

Среди студентов нашего колледжа было проведено тестирование по вопросам :

возраст носителя; носит ли футболки с надписями на английском языке; знает ли о смысле написанного на одежде или нет; информация о возможных грамматических и орфографических ошибках в надписях.

Анкета

1. Фамилия, имя, отчество респондента.
2. Возраст, пол, образование.
3. Носите ли вы футболки с надписями на английском языке?

4. Знаете ли вы перевод текста на ваших футболках?
5. Запишите текст, представленный на ваших футболках.

Было проанализировано ответы около 50 учащихся, которые можно отразить графически в следующей таблице. Результаты опроса учащихся студентов разбиты на группы по темам.

Таблица 1

Надпись в оригинале	Перевод	Возраст носителя	Знает о смысле или нет?
1. Романтика			
Sweet	Сладкая	15	+
Love forever	Вечная любовь	16	+
Love	Любовь	17	+
All you need is love	Все что тебе нужно – это любовь	18	+
Just for you	Только для тебя	18	+
2. Экология			
Respect the nature and the animals	Уважай дикую природу и животных	18	+
Pollution can be harmful	Загрязнение может быть вредным	18-19	-
Save the earth	Спасите землю	17	-
Peace no war	Мир без войны	19	-
3. Кредо			
Darling	Любимый	17	-
Born to be free	Рожден быть свободным	19	+
was born to be blond	Я рождена, чтобы быть блондинкой	19	-
Justice	Справедливость	18-17	-
Foreveryoung	Вечно молодой	16	+

В результате исследования мы выяснили, что у каждого девятого из десяти есть как минимум две вещи с иностранными надписями. Из всех опрошенных 38% не знают какую информацию они носят на себе, а остальные 62% понимают смысл надписей. Из этих 38% учащихся 20% составляют те, которые неправильно понимают, что за информация у них на одежде, а остальные 18% не пытаются её понять. Между знающими и не знающими процент разницы не большой, но все равно к покупке одежды с надписями нужно подходить серьезнее, так как вещи отражают характер человека и его внутренний мир. На вопрос почему вы приобрели эту вещь учащиеся ответили по разному. Большая часть учащихся ответила, что понравился цвет и большие буквы, другие специально искали вещи с иностранными надписями. Эти учащиеся и составляют процент незнающих. Всего 5% искали одежду с определенными надписями и нашли. После тестирования был задан вопрос о том, что теперь они будут обращать внимание на смысл текста на одежде. Учащиеся ответили, что теперь при покупки вещей будут больше обращать внимания на словосочетания и буквы, украшающие одежду.

Во время исследования не было обнаружено ошибок в надписях.

Проделанная исследовательская работа, связанная с изучением вопроса знают ли люди значения надписей на их одежде, позволила сделать вывод, что уровень знания английского языка соответствует, чтобы понимать и правильно использовать написанную информацию.

Вывод: исследование также показало неразрывную связь языкового уровня с культурой самого человека.

ЛИТЕРАТУРА

1. С.Альперина «Я - майка!» (Российская газета, №4076 от 26.06.2006)
2. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике (Учебное пособие. -М.(1991.-140 с.)
3. http://nsportal.ru/ap/drugoe/library/analiz-soderzhaniya-angliiskikh-nadpisei-na-odezhde-podrostkov
4. http://katalog-futbolki.ru/nadpisi-na-futbolkax-na-anglijskom/

ӘОЖ 37.015.3

ЖАЗБАША БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А. МАҚСҰТҚЫЗЫ
Ы. Алтынсарин атындағы АрқМПИ, Қостанай облысы, Арқалық қ.

Бүгінгі таңда еліміздің білім беру жүйесінде оқыту үрдісін тың жаңалықтарға негізделген жаңа мазмұнмен қамтамасыз ету міндеті тұр. Соның бірі – қоғамдық-саяси өмірге белсенді араласуға қабілетті, өзіндік пікірін ауызша және жазба түрде тиянақты, анық, жүйелі жеткізе алатын жеке тұлғаны қалыптастыру.

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында «бастауыш мектептің бағдарламасы баланың жеке тұлғасын қалыптастыруға, жеке қабілетін ашуға және дамытуға бағытталып, оның қарапайым тілдік қарым-қатынас тәжірибесін, шығармашылықпен өзін-өзі көрсетуін қалыптастыру қажеттігі» көрсетілді [1].

Бастауыш сынып оқушыларына тілдік құралдарды өз тәжірибесінде пайдалана білудің ғылыми-әдістемелік жолдарын көрсетіп, ойын жүйелі түрде дұрыс айта және жаза алатындай етіп үйрету – бүгінгі заман талабы. Мұның себебі, біріншіден, тіл – адам мәдениетінің, интеллектісі мен жан-жақтылығының көрсеткіші болса, екіншіден, өз ойын байланыстырып айту және жазу баланың басқа адамдармен еркін қарым-қатынас жасауына мүмкіндік береді. Басқалармен қарым-қатынастың тартымды, сәтті болуы адамның өзінің ойын қаншалықты еркін, тиянақты, жүйелі түрде жеткізуіне байланысты. Бастауыш сынып оқушылары жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйрену арқылы тілдің мағыналық, құрылымдық ерекшелігін тануға, көркемдік бейнелілігін ұғынуға, сөздік қорының кеңеюіне мүмкіндік алады.

Жазбаша байланыстырып сөйлеу әрекетінде оқушы сөйлемнің мәніне, мағынасына көңіл аудара отырып, ойлау әрекеті мен пайымдауы арқылы санасынан өткізеді де, өз ойын байланыстырып, жүйелі жазудың нәтижесінде жазбаша тілдік қатынасты жүзеге асырады.

Баланың мектепке келгенге дейінгі өзі игерген ауызша сөйлеуімен салыстырғанда, тілдік қатынастың күрделі түрі жазбаша сөйлеуге үйрету белгілі бір жасанды дағды негізінде қалыптасады. Сондықтан да бұл жұмыс мұғалім мен оқушы тарапынан көп көңіл бөлуді қажет етеді.

А.Байтұрсыновтың жазуға үйрету әдісі жайлы «...сөйлегенде сөздің жүйесін, қисынын келтіріп сөйлеу қандай қажет болса, жазғанда да сөздің кестесін келтіріп жазу сондай керек....Сөздің жүйесін, қисынын келтіріп жаза білуге: қай сөз қандай орында өзгеріп, қалайша бір-бірімен қиындасып, жалғасатын дағдысын білу керек», – дей отырып, сөйлеудің жазба түрінің күрделі екеніне көңіл бөліп, жазуға үйретуге ерекше мән берілуі тиіс [2;49б.].

Жазбаша байланыстырып сөйлеу тілдік таңбаның мағыналық тұтастығынан туратын, тілдік қатынастың іске асуына негіз болатын қатысымдық тұлға мәтін құру арқылы жүргізіледі.

Бастауыш сынып оқушыларының жазба жұмыстарын тексеру барысында бірқатар олқылықтар бар екені байқалды. Мысалы:

1) оқушылардың көпшілігі өз ойын байланыстырып жүйелі жаза алмайтындығы;
2) бағдарлама, оқулық, оқу құралдарындағы оқушыны жазбаша байланыстырып сөйлеу әрекетін меңгертуге байланысты берілетін материалдар көлемінің теориялық жағынан да, тәжірибелік жағынан да жеткіліксіздігі;
3) оқушының мәтін құру кезінде тақырып пен мазмұнының байланысын ұғына алмайтындығы;
4) мәтіндегі негізгі ойды анықтай алмайтындығы;
5) сөз таңдау қабілетінің төмендігі, бір сөзді ретсіз қайталай беруі;
6) оқушының құрған мәтініндегі сөйлемдерінің бір-бірімен байланыспауы [2;168б.].

Мұның себебі, бастауыш сыныпта балаларға «мәтін» жайлы бірқатар мағлұмат бергенімен, оқушыға оны саналы түрде ұғындыру мәселесіне көп көңіл бөлінбегендіктен деп ойлаймыз, екіншіден бастауыш мектепте баланы белгілі бір дәрежеде жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйрету дәстүрлі таза жазу, көркем жазу, көшіріп жазуға үйрету деңгейінен асып кете алмай келеді. Бастауыш сынып оқушыларын жазбаша сөйлеуге үйретуде мәтіннің мағыналық, құрылымдық ерекшеліктері туралы теориялық білім бере отырып, мәтін құру білігі мен дағдысын қалыптастырудың тиімді жолдары мен әдіс-тәсілдерін іздестіру маңызды мәселе болып отыр.

Бастауыш сынып оқушыларын жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйретудің тиімділігі мынадай шарттар орындалған жағдайда артады: егер оқушыға берілетін мәтін жайлы теориялық білім мен қажетті білік, дағдылар нақтыланып, мәтін құрастырудың әдіс-тәсілдері саналы түрде меңгерілсе, оқушыларды жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйрету жұмысы жаңа технология талаптарына сай (аудио, визуальдық, компьютерлік және электрондық оқу құралы арқылы т.б.) жүргізілсе, онда оқушылардың өзіндік әрекеттері мен шығармашылық белсенділігі қамтамасыз етіліп, ойын тиянақты түрде жазуға дағдыланады, өйткені оқушыны жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйрету әдістемесі жүйелі сөйлеу мәдениеті мен логикалық ойлау қабілетін жетілдіруге мүмкіндік ашады.

Мәтін – жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйретудің негізі. Өйткені жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйретуде оқушыларға сөз бен сөз тіркесін білу жеткіліксіз. Олай дейтініміз, оқушының өз ойын байланыстырып жазу әрекеті жеке сөз бен сөйлемдерден тұрмайды, ол бір-бірімен логикалық және грамматикалық байланысқа түскен сөйлемдер бірлігі болып табылатын тұтас мәтіннен тұрады.

Мәтінді лингвистикалық білімнің жеке саласы тұрғысынан қарастыру XX-ғасырдың 60-70 жылдарынан қалыптаса бастады. Лингвистиканың зерттеу нысаны ретінде мәтінге берілген анықтамалар да жетерлік. Олардың бірқатарына тән ортақ пікір бойынша, мәтін дегеніміз аяқталған тұтас ойды білдіретін сөйлеудің басты бірлігі [3;95б.].

Мәтінді толығырақ тану үшін мәтін мен сөйлемдер арақатынасын анықтап алған жөн. Көптеген ғалымдар мәтінді бір ғана (жай немесе күрделі) сөйлемнен тұрады деп санайды Бастауыш сынып оқушыларына тілдегі көркемдегіш құралдарды пайдалана отырып (теңеу сөз, метафора, балама т.б), әдеби тіл, ғылыми тіл және ресми тіл стильдері бойынша мәтін құруға жаттықтыруда стилистика заңдылықтарын білудің маңызы зор.

Мәтін стилистикасы көркем шығармалардың жазылу ерекшелігіне байланысты сөйлеу түрлерін қарастырады. Демек, бастауыш сыныпта әдеби тілдің функциональдық типтері бойынша (сипаттау, әңгімелеу, пайымдау) мәтін құрастыру жолдары үйретіледі. Мәтіннің осы түрлерін құру арқылы оқушының ойлау үрдісі жүзеге асырылады,

тілдік материалға реттеушілік сипат беріп, ойды жазбаша түрде жүйелі мазмұндау мәдениеті қалыптасады. Мысалы, әңгімелеу мәтінінде сөйлемнің құрылымы бір-бірімен мағыналық байланысы арқылы оқиға дамытылып, өрбіп отырады.

Жоғарыда көрсетілген мәтін белгілеріне сүйеніп, бастауыш сынып оқушыларын байланыстырып сөйлеуге үйретуде стилистика мәселесі де қамтылады. Мәтін стилистикасы көркем шығармалардың жазылу ерекшелігіне байланысты сөйлеу түрлерін қарастырады. Демек, бастауыш сыныпта әдеби тілдің функциональдық типтері бойынша (сипаттау, әңгімелеу, пайымдау) мәтін құрастыру жолдары үйретіледі.

Мәтіннің мағыналық, құрылымдық ерекшеліктері жөнінде оқушыға берілетін білім:

– мәтіннің белгілі бір тақырыпқа қарай құрылатыны;

– мәтін тақырыбы мен негізгі ойдың байланысы;

– мәтін бөліктерінің арасында байланыс болатындығы;

– мәтін түрлері және олардың құрылымдық ерекшеліктері болатындығы;

– мәтіндегі сөйлемдер тілдік құралдар көмегімен байланысатындығы т.с.с. [3;134б.].

Лингвистика ғылымында мәтін байланысының негізгі екі түрі бар: ішкі байланыс және сыртқы байланыс. Сыртқы байланыс грамматикалық және лексикалық құралдар арқылы іске асады. Ал осы құралдар арқылы мәтінді, ондағы сөздер мен сөйлемдердегі байланыстың мәнін түсіну ішкі байланыс болып табылады. Бұл оқушының мәтінді түсіну, қабылдау үрдісінде басты орын алады.

Бастауыш сынып оқушыларын жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйретудің лингвистикалық негіздерін анықтауда оқушының мәтін құрастыра алуы үшін, оларда мынадай білім, білік пен дағды қалыптастыру көзделді: мәтіннің түрлері және олардың құрылымдық ерекшелігі бойынша (сипаттау, хабарлау, пайымдау) мәлімет бере отырып, мәтін құрастыруға үйрету; мәтіннің мағыналық құрылым ерекшеліктері (тақырып, негізгі ой, тақырыпша, жоспар) бойынша мәтін құрастыруға дағдыландыру; мәтін құрастыру үшін оны құрайтын элементтердің, тілдік тұлғалардың (мәтін бөліктері, абзац, сөйлемдер байланысы, есімдіктер, синоним сөздер) ерекшелігін таныту; мәтін құрастыру білігі мен дағдысын өз ойын байланыстырып жазу шеберлігімен ұштастыру (жұмбақ құрастыру, өлең құрастыру, ертегі ойлап жазу, өз ойынан эссе, шығарма жазу).

Демек, оқушыларды жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйрету әдістемесі мәтіннің мағыналық, құрылымдық ерекшеліктері бойынша мәтін құрастыра алу білігі мен дағдысына негізделе жүргізіледі.

Жеке тұлғаның жазбаша байланыстырып сөйлеуін меңгеруі шындықты танумен тығыз байланысты. Адамның дүниені тану жолы екі деңгейде, теориялық және эмперикалық білім көздері болады. Теориялық таным барысында кез келген құбылыс ақыл-ой арқылы ұғынып түсіндірілсе, эмперикалық таным түйсіну, қабылдау, көріп сезу, елестетуге құрылады. Осымен байланысты мәтіннің ақпараттық мазмұнында да теориялық және эмперикалық таным іздері болады. Теориялық таным бастауыш сынып балаларына мәтін жайлы ұғымды саналы түрде қалыптастыруға, сол арқылы олардың теориялық ойлауын дамытуға негіз болады.

Оқушыларға өлең, жұмбақ, теңеу құрастыру үшін бір заттың белгілерін келесі бір заттармен ұқсату дәлдікке, көркемдікті тануға көмектеседі. Бұл үшін ең алдымен оны құрастырудың жолы үйретіледі. Мысалы, жұмбақ құрастыру үшін алдымен объект анықталады да, осыған ұқсас басқа объектілер анықталып, қатар қойылады. Мысалы, «қоян» туралы жұмбақ құрастыру үшін оның ерекше белгілеріне қарап (ұзын құлағы, денесінің кішілігі, қорқақтығы), «тағы осындай қандай зат бар» екенін іздейді. Жұмбақ құрастырғанда оқушылар *бірақ, алайда, дегенмен* деген қарсылық мағынасындағы көмекші сөздер (қарсылықты жалғаулықтар) қолданып отырады [4;27б.].

Дәстүрлі әдістемеде балаға жұмбақтың шешуін табуға тапсырма берілсе, ал біз шешуі белгілі, жұмбақ мәтінін құрастыруды үйретуіміз керек. Жұмысты жарыс түрінде ұйымдастырсақ, оқушылар жарыста жеңімпаз болуға ұмтылады. Жеңімпаз болудың басты шарты – неғұрлым ұтымды сөз тауып, соны жылдам құрастыра білу.

Өз ойын байланыстырып жазуда іштей жоспар құрудың (үнсіз сөйлеу) маңызы зор. Алғашқыда мәтін құрастырушы оқушының ішкі ойында сөздер толық бейнеленіп тұрмайды. Ол өзінің сөздік қорынан өзіне таныс сөздерді іріктеп, іштей сөйлейді, іштей жоспарлап, жаза бастайды. Сосын жазғанын тексеріп, іштегі ойымен салыстырады. Егер айтайын дегені ішкі ойымен сәйкес келмесе, қатесін жөндейді. Сонымен қатар, өлең, жұмбақ, ертегі құрастыру барысында оқушының алған білімі мен білігін мәтін құру үрдісінде қолдану арқылы өз ойын жүйелі жазуға, шығармашылық қабілетін шыңдауға мүмкіндік ашылады.

Оқушыларды жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйрету мәтін құрастырудағы сөйлемдерді байланыстыру әрекетімен тығыз байланысты. Өйткені сөйлемдер байланысы айтатын ой байланысын да қамтиды. Балаларға байланыс түрін таныстыру үшін сөйлемдердің ішінен кілттік сөздерді, яғни байланыс жасауға көмектесіп тұрған сөздердің асты сызылып беріледі. Тізбектік байланыста бір сөз келесі сөйлемде қайталанады немесе мағынасы жақын сөзбен алмастырылады және етістік бір түрдегі шақтық формада болады. Тізбектік байланыс есімдіктер арқылы, синоним сөздер арқылы, лексикалық қайталаулар арқылы жасалатыны жайлы түсінік беріледі.

Қазіргі таңда қазақ тілін оқыту әдістемесі оқушылардың қоғамдағы түрлі іс-әрекеттерін жандандыруға, кез-келген ортада өз көзқарасын, пікірін ашық түрде айтуға, жүйелі түрде жеткізуді үйретуге бағытталған жаңаша оқытудың әдіс-тәсілдерін іздестіру міндеті тұр. Сондықтан бастауыш сыныптан бастап белсенді түрде жазба тілде қарым-қатынас жасауға үйрету, қажетті сөйлеу дағдыларын жас ұрпақтың бойына сіңіру жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйрету әдістемесі арқылы іске асады.

Қорыта айтқанда, оқушылардың жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйретуге бағытталған жаттығулар мен тапсырмалар кешені олардың мәтін құру білігі мен дағдысын жетілдірумен қатар, дүниетанымдық, дара тұлғалық қасиетін дамытуды қамтамасыз етеді. Жазбаша байланыстырып сөйлеуге үйрету әр сабақта

қамтылатын шығармашылық тапсырмаларды, ұтымды әдістерді, жаңа технологиялық оқыту құралдарын қолданғанда нәтижелі болады. Жазбаша байланыстырып сөйлеуді меңгеру арқылы оқушының логикалық ойлау қабілеті жақсарады, басқалармен тілдік қатынас деңгейі көтеріледі. Оқушының тілдік және қатысымдық дағдыларын, мәтін құру шеберлігін олардың ұжымға біріккен белсенді әрекеті мен өзіндік іс-әрекеті арқылы ұйымдастыру жеке тұлғаның жан-жақты дамуына, өзін-өзі тануына мүмкіндік ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан. -2003. -№ 332-333. -3-7 б.
2. С. Рахметова Қазақ тілін оқыту әдістемесі, «Өлке» баспасы. Алматы -2003ж.
3. Әбдікәрімова Т., Рахметова С.,Қабатаева С Ана тілі. Оқыту әдістемесі А., 1999
4. Қазыбаев С. Бастауыш кластарда қазақ тілін оқыту -А., 1985
5. Рахметова С. Бастауыш сыныптарда оқушылардың тілін ұстарту А.,1997

ӘОЖ 81`38

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАДАҒЫ КОМИКА ТУДЫРУ ТӘСІЛДЕРІ

П.М. МАХСАТ
студент, Еуразия гуманитарлық институты, Астана қ.

Сатиралық әңгімелер мен юморлық әңгімелердің негізгі құралдары күлкі. Қазақ әдебиетінде осы уақытқа дейін күлкі шақыратын шығармалар көп жазылды. Сатиралық та, юморлық та әңгімелердің негізгі құралы – күлкі екендігін айттық. Сүйтсе де бұл екеуі бір нәрсе емес. Олардың өзіндік ерекшеліктері бар. Сатиралық әңгімеде қоғамдық, әлеуметтік мәні зор, күрделі жағымсыз жайттарға ауыз салынса, юморлық әңгімеде қоғамда аса қаупі жоқ, күнделікті тұрмыстағы ұнамсыз құбылыстарға, яғни, адамдардың ісіндегі, мінезіндегі, тәртібіндегі жеке міндерге назар аударылады. Шағын жанрларда қоғамдағы әр алуан іс әрекеттер, жеке адамдар басындағы қоғамға, елге аса зиянсыз мінез-қылықтар сөз болады. Көркем шығармаларда кездесетін айтуға жеңіл көрінгенмен, түсінген адамға ауыр тиетін әзілдер, тапқыр сөздер ерекше бағалы. Қоғамдағы кейбір жеке адамдардың келеңсіз жақтары мен әпенділік әрекеттерін күлкіге арқау ету қаламгерлерде жиі кездеседі. Біздің мақсат еткеніміз көркем шығармалардағы комиканың жасалу ерекшелігі.

Зерттеулерге сүйенсек, комика тудыру лексика-семантикалық және құрылымдық - стилистикалық жүйе арқылы жасалады. Комика тудырудың лексика-семантикалық жүйесі ретінде эмоционалды-экспрессивті лексика, орын алмастыру (анограмма), сөздегі дыбыстардың созылыңқы айтылуы, одағай сөздер, еліктеуіш сөздер, қарапайым сөздер, сөз тіркесімділігінің лексика-семантикалық заңдылығынан уәжді ауытқуы, сөзойнатым (каламбур), орыс тілі элементтері қарастырылса, құрылымдық-стилистикалық жүйеге тілдегі бейнелік құралдарының көрінісі, сөз тіркесімділігінің лексика-стилистикалық заңдылығынан уәжді ауытқуы мен фразеологиялық жүйедегі комизм мәнінің көрінісі қарастырылады. Көркем шығармалар тіліне зер салғанымызда, комизмнің түрлі тәсілдер арқылы жасалғанын байқадық.

Күнделікті тілдік қатынаста жиі қолданылатын сөздерді тура мағынасында жұмсау арқылы комика тудырады:

Шағын сахнадағы қызыл матамен жабылған ұзын стол, стол үстіндегі өмірі болмайтын су тола графин, қағаз-қаламдар мен электр шамының әдеттен тыс көз қаратпас жарығы бәрі-бәрі де бүгінгі жолдастық соттың аса күрделі мәселені қарайтынын, оның барынша әділ, барынша қатал өтетінін айғақтап, клуб ішіне үрейлі тыныштық сеуіп тұр (Д.И.371).

Мұндағы күлкі бірден көзге ұрып көрінбесе де, астарынан аңғаруға болады. *Қызыл матамен жабылған стол, стол үстіндегі өмірі болмайтын су тола графин, электр шамының әдеттен тыс көз қаратпас жарығы* арқылы ауыл белсенділерінің бір күндік жасанды әрекеттерін әжуалап өткен. Колхоздың ежелгі мүшесі Әліқұл Тазабековке берген мінездемесінде*: «Орыс жазушыларын қатты құрметтейді. Бір баласының атын Мамин, екінші баласының атын Сибиряк қойған»* – дейді. Мұның астарында да зілсіз күлкі бар.

Д.Исабеков осы күлкіні «Банапарттың үйленуі» әңгімесінде жалғастыра түседі. *Балаға ат қоюға келгенде қазақтан өткен «нахал» ешкім жоқ. Олар дүниежүзілік есімдердің қожасындай оның төбесіне шығып отырып алады да, «мынау ананыкі екен, мынау мынанікі екен»деп бас қатырып жатпай, қайсысы аузына түссе сонысын жапсыра салады. Ол есім қазақ топырағына үйлесе ме, үйлеспей ме, үйлесе қалған күнде дәл соның баласына келісе ме, келіспей ме – онымен ісі де болмайды (*Д.И.477.) деп күлкі тудыра баласына жөнсіз ат қоятындарды сынға алады. Әңгіме кейіпкерлері *Банапарт, Вьетнамбек, Оскар, Испанәлі* болып келеді. «Д.Исабековтің қай кейіпкерін алсаң да, қазақ характері шынайы сипатталған, оларды кез-келген туыстас елдер жазушыларының, тіпті Хемингуей, Лондон шығармаларына сапырып-сапырып салып жіберсең де, ұлттың мүддесі, ұлттың бет-пердесімен «мен мұндалап» тұрады. Д.Исабековтің мұндай жазушылық қасиеті өз кейіпкерлеріне қазақы қалжыңды, қазақы юморды шебер дарыта білуінде. Жасандылық жоқ, қалжың оқырманның езуіне күлкі үйірілтеді» [1]. «Жазушының авторлық баяндауы қарапайым тұрмыстық детальді сәтті пайдалана біледі. Оқушыны оқтын-оқтын езу тартқызып отыратын әдемі юмор ойлана, толғана білген оқырманға авторлық ұтымды әжуасын аңғартады. Яғни, қоғамдағы

келеңсіздіктерді, адам бойындағы бойкүйездікті сипай қамшылап, мақтамен бауыздай отырып, сөйте отыра кейіпкерлерін іштей, езіле жақсы көре отырса да әжуа етуі, сөйтіп өмірден ойып алынған шыншыл суреттерді бейнелеу – Д.Исабеков шығармаларына тән қасиеттер» [2,28] - деп зерттеушілер жазушының шыншыл өмірді бейнелеудегі шеберлігін арнайы сөз етеді. С.Мұратбеков шығармаларында кезігетін әзіл-күлкі де зерттеушілер назарынан тыс қалмаған. «Бүгінде шамадан тыс салмақты боп алған прозамызда ұмытыла бастаған жеңіл әзіл Мұратбеков әңгімелерінде, қуанышқа орай әлі де ілесіп келеді»,- дейді [3,30].

С. Мұратбековтің «Күсен-Күсеке» әңгімесінің басты кейіпкері - Күсен. Ақ көңіл, адал адам. Комикалық тұлға болмағанымен күлдіре отырып, ойландыратын тұлға. Осы әңгіменің кейіпкерлері: *Боздақ, Тұрғали, Бисұлтан* болып келеді. Өздері де аттарына сай тұлғалар. Боздақ - ең жас қойшы, Күсеннің баласымен жасты. Атына заты сай кейіпкер, еңбеккор, аққөңіл, ештеңеден тайсалмайтын ер жүрек. Тұрғали - өзіне аты сай, тұрсаң тұр дейтін дөрекі, өркөкірек, бұзақы адам. Бисұлтан (дүкенші) - атында кекесін бар. Өкіметтің дүниесіне билік құрып, емін-еркін шашып жүр. Мойнына мінген ақшадан елдің арқасында құтылып серілік дәуреніне қайта басады. Әрбір кейіпкердің мінез-қылығына, әрекеттеріне сай, ат қояды. Жазушы жалқы есімдердің мағынасын кейіпкерге нақты сипаттама беру үшін қолданады. Берілген жалқы есім арқылы кейіпкерді сипаттау, оған жоғары не төмен баға беру, юморлық не сатиралық күлкі тудыру тәсілі қазақ әңгімелерінде жиі қолданылатын тәсіл. Кейіпкердің атын оның затына сәйкестендіре қою тәсілін әңгіме шебері Бейімбет Майлиннен көреміз. Қарықбол, Қарынбай деген бұрынғы үстем тап өкілдерін, олардың байлығын сездіретін сықақтық ат болса, кедей бұқара өкілдерін Бұқабай, Түйебай, Бұзаубақ, Ұлтарақ деген есімдермен атады. Халық аузында аңызға айналған Б.Майлиннің әйгілі кейіпкері Мырқымбай да әзілмен аталғаны белгілі. Сондықтан кейіпкер мінез-құлқына, әрекетіне сай ат қою қазақ прозасында Бейімбеттен бері келе жатқан және Майлиннің кейінгі қаламгерлерге тигізген игі әсерінің желісі деуге болады.

С. Мұратбеков «Табылмаған мекен» әңгімесінде әр жұмыстың басын бір шалып, бірақ ешқайсысына тұрақтай алмай жүрген Өмірбай ақыры разъездегі шағын дүкенге дүкенші болады. Үнемі жұмыс ауыстыруға байланысты көшіп-қону әйелі Уәзипаға да оңай тимейді. Бұл Өмірбаймен отасқан он үш жылының ішіндегі он жетінші жаңа қонысы болатын. Бірақ жұмыс жақпайтын Өмірбай әдеттегі қалпына қайта басады:

Енді бір күні Өмірбай қайта-қайта шыға бергенше деп, дүкен жақты терезеден-ақ қарай салатын болды. Бірақ пеш алдынан жиі-жиі тұрып барып, терезеден қарай бергеннің өзі де қолайсыздау еді. Ақыры терезенің алдына орындық қойып отырып алып, мылтықты оңтайлап ұстаған қалыпта дүкенді күзетті (С.М.298).

Өмірбай әрекеттері күлкілі көрінеді. Бірақ сол күлкінің астарында кейіпкердің еңбекке қырсыздығын, жалқаулығын әжуа еткен өткір сын бар. О.Бөкей «Иған» әңгімесінде басты кейіпкер Иғаңның жатып ішер жалқаулығын, шектен шыққан еріншектігін, отбасына, балаларына немқұрайды қарап, өзін ғана ойлайтын тоғышар қылығын күлкі етеді:

Иғаңның жауған оқ, жанған оттың ортасынан есен-сау оралуы, әлгі кісі басына бермес масқара еріншектігі ме-ау деп қаламын (О.Б.244).

Ешқандай әрекетсіз күндіз-түні ұйықтауын былайша жеткізеді: *Қорылдап барып «пу» деп үрлеп, ақырын ысқырықпен аяқталатын соншалық көперсіз, ұятсыздау ұйқыны-сиырдың мөңіregені, баланың жылағаны мен иттің ұлығаны-қысқасы, бұл ауылдың ешбір айғай-ұйғайы бұзуы мүмкін емес-ті. Тіпті оқыстан оянып кеткен күннің өзінде, ұянаттап, өз-өзінен боқтанып, шаптығып әйелі мен балаларына бүйідей тиісер еді* (О.Б. 244-245).

Автор баяндауындағы Иған ұйқысының берілуі де күлкі шақырады. Бірақ жағымсыз күлкі. Ешкім құптамайтын жағымсыз ұйқы, жағымсыз әрекет. Осыны автор сөздерді тура мағынасында қолдана отырып берген. Орыс сөздерін кейіпкер тілінде бұзып қолдану арқылы комика тудыру тәсілі де жиі кездеседі.

– О-о, какой тобрый русски!-деді оның тегін беріп тұрғанын бірден түсініп.

– Ол орыс емес, қазақ, - деді аудармашы күліп.

– А-а, та-та! Казак! - деп ол да күлді.

– Бесплатно - это хорошо!... Шкотланд лубит бесплатно!.. (Д.И.370).

Кейіпкер тіліндегі орыс сөздері фонетикалық өзгерістерге ұшырап күлкі тудырған. Автор бұл жерде орысшаның өзін түсінбей тұрған шотландықтың қазақша «тегін-ақ алсын» деген сөзді ұғып қоюын да күлкі нысанына алады. Жалған этимологиялы сөздердің кейіпкердің жаңсақ түсінігіне байланысты қолданылатын реттері бар. Мәселен, Д.Исабековтің «Банапарттың үйленуі» әңгімесінде:

– Бүкіл әмрика мен ағылшын елін алып қараңдаршы, Конрад деген фамилиядан аяқ алып жүре алмайсың.

– Конрад?

– Иә, Конрад! Ол кәдімгі сіз бен біздің руымыз!

– Қоңырат па?

– Енді қалай? Қоңырат! Қиындағы бір елдер бізді сыйлап, руымызды фамилия қылып алып жатқанда біздің томаға тұйық жатқанымыз ұят емес пе? (479).

Кейіпкердің бөгде тілдік сөзді өз ана тіліндегі дыбысталуы соған ұқсас сөздің мағынасында түсіндіруі күлкі тудырған. Қазақ әңгімелерінде көркемдеп-бейнелегіш құралдар арқылы да комика жасалады. Мәселен, Д.Исабеков бейнелегіш құралдар арқылы комика тудырудың шебері. Жазушы бейнелегіш құралдарды юморлық мақсатқа сай қолдана біледі. Әсіресе теңеу арқылы күлкінің небір түрлерін жасаған.

Ит көрген ешкідей, семіз түйенің ізіндей, жағаға шығып қалған балықтай, жылан сорып жатқан құрбақадай деген Д.Исабеков қаламынан шыққан авторлық теңеулер кейіпкердің түрлі психологиялық күйдегі кескінін көрсетеді. Жазушы болмашы себеппен ашуланатын, бірақ қолынан түк келмейтін адамдарды әрдайым

күлкіге нысана етіп отырады. Қаламгерлер комизм тудыруда көркемдеп-бейнелегіш құралдардың ішінде теңеуді өнімді қолданады. Күлкі тудыратын авторлық теңеулердің барлығы –дай, –дей жұрнағының көмегімен жасалып, кейіпкер портретін берудегі ұтымды тәсіл ретінде қолданылады.

***Кабинетке көздері шөлдің құдығындай шұңірейген**, сақалдарының ар жағында не нәрсе жатқаны белгісіз, бірі шашын өріп тастаған, екіншісінің шашы ығын жапқан екі жігіт кіріп келгенде Жанайдаров селк ете қалды (Д.И. 458).*

*Ұзын бойлы, **аяқ-қолдары теректен кескендей сидиған**, өзі сопақбас, **үлкен мұрны қисық ағаштан жонғандай** белінен опырылып, дөңделіп біткен (С.М.188).*

*– Ассалаумағалейкум! – деп күркіреген үн естілді де, үйге үш бүктетіліп **сырықтай сіріңке қара жігіт** кірді.*

*– Е, үйде қонақтар бар екен ғой, - деп, менің сол жағыма жамбастай жантайып еді, **ашы ішектей шуатылған** аягы табалдырықтағы легенге тиіп жатты (Б.О.302).*

Күлкі кейіпкер портретін беруде өнімді қолданылған. Жүнін жұлған құстың денесіндей (беті), үсіген картоптай (мұрын), әлдекім лақтырып жібере салғандай (қисын біткен мұрын), апиншыдай (арық дене), шөлдің құдығындай шұңірейген (көз), теректен тескендей сидиған (аяқ-қолдары), қисық ағаштан жонғандай (үлкен мұрын), сырықтай (бой), ашы ішектей шулатылған (аяқ), - деген теңеулер соның дәлелі. Теңеулер арқылы кейіпкер портретін берумен бірге образын да ашады. Өйткені кейіпкердің күлкілі портреті оның мінез –құлқының кейбір жақтарын да аңғарта кетеді. Сонымен бірге кейіпкер портретінде күлкі тудырып тұрған белгілер бірден оқырман назарын аудартады. Қаламгерлер тосын сөз қолданысы арқылы да комика тудырады:

*– Жаз! – деді Кемпірбай кенет баласының қиялын посылка жәшігінің ішінен суырып ап. Жаз! Аман-есен жүрсің бе, иттің күшігі! Жазсаңшы, нағып байқырайып қалдың! Аузымнан не шығады, бәренжаз. Иә, болдың ба? Болсаң... имммм... - Посылка жаққа қарап, соның ішінен **газетке ораулы сөз алып жатқандай** біраз кібіртіктеп қалды. Жәшіктен көзін тайдырып, үйдің төбесіне қараған кезде аузынан ойламан жерден: «**Не салды екен**», - деген сөз шығып кетті. «**А, не дедім?**»- деді ол немересінің алдында тағы да ыңғайсыз жайға түскенін бұл жолы амалсыз мойындап, - жазып қойғансың ба? (Д.И.370).*

Немересіне хат жазғызып отырған Кемпірбайдың ойламаған жерден «*Не салды екен*» деп ішкі ойын сыртқа шығаруы мен «*А, не дедім?*» деп сасқалақтап, немересінің алдында ыңғайсыз жайға түскені күлкілі берілген.

Шебер қиюластырылған диалогтар арқылы да комика жасауға болады. Себебі кейіпкерлердің ауызекі сөзінен олардың сөз қолдану машықтары, мінез-құлқы мен ішкі ой өрістері, дүние танымдары, өзіндік болмысы көрінеді. Осылар арқылы әңгіменің күлкілі поэтикасын аңғаруға болады. Ендеше, диалог те – сатира, юмор поэтикасында маңызды роль атқаратын құралдардың бірі. Мәселен О.Бөкей «Көк тайынша» әңгімесінде милиция қызметкері В.В.Окинковтың өз жұмысына жауапсыздығы мен керенау кейпін диалог арқылы былайша мысқылдайды:

– Сонымен, -деді В.В.Окинков, есіней сөмкесін ашып,- сиырмыз қашан жоғалады?

– Осыдан бір жарым ай бұрын, - деді әкем оған жақтырмаған кейіпте насыбайын атып (Адамдардың іс-әрекеті ішіне сыймағанда, бір шоқша насыбайды бір сағатта атып қоюшы еді).

– Неге ерте хабарламадыңыз?

– Хабарлағанбыз.

– Да, да... қол тимейді. Ұры көп. Аты-жөніңіз деді әкеме тіктей қарап.

– Раисов Исахан.

– Сіздің фамилияңыз, апа?

Шешем, әкеме:

– Әй шал, айтсаңшы, -деді.

– Ол да Раисова.

– Дұрыс –сс...с... Сиырларыңыздың жасы, түсі белгілері...

– Үш жасар, көк, құйрығы шуатылған ұзын, мүйізі әдемі, келісті біткен керіскедей.

– Тұра тұрыңыз, - деді әкемнің сөзін бөліп,-керіскедей деген белгі болмайды. Кім ұрлап сойдыдеп ойлайсыз?

– Шырағым-ау, кімнің ұрлағанын білсем, сендерден көмек дәметіп нем бар?

– Дұр-ы... с...ссс... іздейміз табамыз. Шеше, тағы да бір кесе шай құйып жіберіңізші. Автобустан қалып қоймай тұрғанда қайтайын, асығыспын, жұмыс көп, ұрылар одан да көп (О.Б.221).

Автор кейіпкер сөзі арқылы күлкіні жеткізеді. Оның а дегеннен есіней сөмкесін ашуы мен «тағы бір кесе шай құйып жіберіңізшің дегені анық мысқылды аңғартады. Сонымен бірге сөздегі дыбыстардың созылыңқы айтылуы да күлкі тудырады. Автор көркем шығарма тіліндегі фонетикалық құралдардың бірі дыбыс созылыңқылығын пайдаланып кейіпкердің характерін ашуға тырысады.

Сонымен көркем шығарма тіліндегі күлкінің шығу негіздерін саралай келе, күлкі, мысқыл түрлі жайларда қолданылатынын байқадық. Өмірде күлкі негіздері, оның туу себептері көп. Күлкі іс-әрекетте де, сөзде де, түр-түсте де, мінезде де көрініс таба береді. Қаламгерлер соларды түрлі тілдік тәсілдерге жүгіне отырып бейнелі жеткізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мұсабаев А. Қазақ прозасындағы сатира мен юмор поэтикасы (1960-1990) жылдар. Филол.ғыл. док. дисс.: Алматы, 1999. – 281 б.

2. Балтабева Г. Қазіргі қазақ әңгімесі. Филол. ғыл.канд.дисс.: Алматы, 1999. – 153 б.

3. Владимиров В. Жусан иісі// Уақыт және қаламгер. Алматы, 1984

УДК 070: 78 (574.25)

ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ ВОПРОСОВ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

К.В. МИРОНЕЦ
студент группы З-Жур-202 (2 В), ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

СМИ оказывают огромное влияние на формирование музыкального вкуса населения, и подрастающего поколения. В одном из словарей о СМИ говорится следующее: «массовая коммуникация, - есть систематическое распространение информации (через печать, радио, телевидение, кино, звукозапись, видеозапись) с целью утверждения духовных ценностей данного общества, и оказания идеологического, политического, экономического или организационного воздействия на оценки, мнение и поведение людей». Именно в систематическом распространении информации и заключается основная сила СМИ.

Обращение к анализу феномена музыкальной критики обусловлено сегодня объективной потребностью в осмыслении многочисленных проблем ее роли в непростых и неоднозначно оцениваемых процессах интенсивного развития современной отечественной культуры.

Объектом исследования является отечественная музыкальная культура в контексте газетной периодики региональных изданий на примере таких областных газет как «Звезда Прииртышья» и «Регион.kz».

Предметом исследования - функционирование музыкальной критики и ее влияние на современную отечественную культуру.

Возросшая роль публицистики влечет за собой изменения во всей системе функционирования музыкальной критики. Во всех крупных газетах и многих журналах существуют постоянные отделы музыки, что расширяет границы и возможности деятельности музыкальной критики, однако и ставит перед нею и новые задачи. По-новому решается проблема социальных функций музыкальной критики. Особое значение приобретает ее просветительская направленность. Деятельность критики направлена на укрепление их единства: на процесс социализации искусства, повышения его объективной необходимости в развитии духовной жизни общества, на повышение уровня художественной деятельности согласно требованиям общества.

Нами была предпринята попытка выявить, отражение вопросов освещения музыкальной жизни региона в прессе. В соответствии с данной задачей был проведен контент-анализ областных газет «Звезда Прииртышья» и «Регион.kz», в которых наиболее регулярно освещались вопросы музыкальной культуры. Нами были проанализированы все номера газет за период: сентябрь-декабрь 2012 года. В ходе исследования статей областной газеты «Звезда Прииртышья» было проанализировано 14 статей по изучаемой проблеме: в жанре портретного очерка – 2 статьи, зарисовки – 1, заметки – 8, интервью – 3. В ходе исследования статей областной газеты «Регион.kz» было проанализировано 20 статей по изучаемой проблеме: в жанре портретного очерка – 2, заметки – 9, интервью – 7, аналитической статьи - 2.

Далее представляем стилистический анализ текстов отдельных статей областных газет «Звезда Прииртышья» и «Регион.kz».

Анализ №1 «Триумф ансамбля «Мерей»(газета «Регион.kz»)

Текст относится к публицистическому стилю. Обстановка, в которой может быть реализован данный текст, является официальной. Адресат – обобщенный (читатели газеты). Адресат – конкретный (автор статьи – Р. Суюнова, педагог СШ № 1 г.Аксу).

Цель текста: дать информацию о талантливом детском коллективе.

Функция текста:

1) информационная;

2) воздействия на читателя с целью заинтересовать, вызвать чувство гордости.

Сфера использования текста: культура, искусство.

Черты стиля: логичность, эмоциональность, образность, призывность, использование газетных клише, терминов из области искусства.

Жанр ПС – заметка.

Анализ языковых особенностей текста:

I. Лексические особенности статьи ПС.

Для данного текста публицистического стиля речи характерно широкое использование общественно-политической лексики, а также лексики, обозначающей понятия культуры, музыкальные и искусствоведческие термины: Музыкально-педагогическое общество, вокальный конкурс, ансамбль, хормейстер, проект, доктор музыковедения, преподаватель, Дом духовного творчества, концертная сцена, поп-хор, посланница мира, лауреат, диплом, театрализованное шоу, музыка, организатор проекта.

Географические названия (названия стран, городов): Швейцария, Санкт-Петербург, Россия, Латвия, Казахстан, Аксу.

К единичным эмоциональным средствам выразительности языка может быть отнесена градация слов с положительным смысловым содержанием: Настолько празднично, солнечно и зажигательно выступили наши ребята. А также метафора «подарок» и «стартовая площадка». Положительную оценку содержит слово «красивейший».

В целом, в тексте представлены слова, данные в прямом значении, что отвечает задачам корреспонденции точно передать событие. В тексте отмечаются лексические повторы слов «ансамбль», «талант», «проект», «коллектив», «ребята», «площадка». Слово «ребята» выбивается из общей книжной тональности, оно передает теплоту и гордость автора - педагога по отношению к своим ученикам. В тексте используются абстрактные слова, характерные для книжных стилей: конкурс, общество, звание, талант, степень, участие, рукоплескания, искусство, уровень, подготовленность, творчество, труд, шоу, музыка, победа.

II. Морфологические особенности текста:

В тексте представлены все части речи русского языка, но следует при этом отметить, что отмечается преобладание имен существительных, что является характерной особенностью книжных стилей. Широко используются отвлеченные (абстрактные) существительные, что также характерно для книжных стилей и придает им некую «холодность» и абстрагированность: искусство, уровень, подготовленность, творчество, труд, шоу, музыка, победа и др. Глаголы даны в форме прошедшего времени: получил, заметила, приняли участие, выступили, не отпускали, отметили, представлял, покорил. Это говорит о том, что автор корреспонденции поведал нам о свершившемся событии и о его результатах. Также используется притяжательное местоимение «наш»: наши ребята, наша страна, что вновь передает чувство гордости за своих учеников, а также патриотические чувства пишущего. Используются количественные и порядковые числительные, говорящие в пользу точности фактов текста: четыре года, диплом первой степени. Используются производные предлоги, сложные по своей структуре, что также говорит о книжности текста: *на протяжении* многих лет.

III.Синтаксические особенности текста:

1. Словосочетания модели «Существительное + существительное в Род. падеже»: инициатор проекта, преподаватель общества, звание лауреата, диплом первой степени, посланница мира, уровень подготовленности, ценители искусства.

2. Книжные по содержанию словосочетания модели «существительное + прилагательное»: вокальный конкурс, музыкально-педагогическое общество, высокий уровень, природный талант, детское творчество.

3. Простые предложения преобладают в тексте, что обусловливает доступность и простоту данной статьи для широкой публики. Используются простые предложения, осложненные однородными членами: Именно там Ирина Геннадьевна *заметила* особый талант ребят коллектива «Мерей» и официально *пригласила* в свой проект. Настолько *празднично, солнечно и зажигательно* выступили наши ребята…

4. В целом, в тексте в преобладающем большинстве представлены простые неосложненные предложения, что свидетельствует о стремлении лаконично и максимально точно, репортажным языком передать о свершившемся достижении детского коллектива: Ведь ансамбль представлял нашу светлую страну – Казахстан. Ребята в творчестве – не новички. Известный ансамбль «Мерей» Дома творчества города Аксу в числе лидеров на протяжении многих лет.

5. Среди сложных предложений в тексте выявлены единичные случаи использования:

а) Сложносочиненное предложение с соединительным союзом И: Руководитель столь известного детского коллектива «Мерей» Жанна Карсенова с ребятами четыре года, и это время упорного труда.

б) Бессоюзное сложное предложение: Ребята в творчестве – не новички, для них сцена – та площадка….

в) Сложноподчиненное предложение со значением меры и степени: Настолько празднично, солнечно и зажигательно выступили наши ребята, что зрители, это и дети, и взрослые, долгими рукоплесканиями не отпускали со сцены коллектив «Мерей.»

В целом, в данном тексте преобладают простые неосложненные предложения, что служит главной цели статьи – кратко и точно передать – результаты конкурса и факт победы коллектива.

ВЫВОДЫ: Таким образом, выявленные нами в ходе анализа текста данной статьи лексические, морфологические и синтаксические средства способствуют реализации основной идеи автора и задач жанра. Все перечисленные особенности данного текста свидетельствуют о том, что текст относится к публицистическому стилю.

Анализ» №2 «Их секрет счастья» (газета «Звезда Прииртышья»)

Текст относится к публицистическому стилю. Обстановка, в которой может быть реализован данный текст, является официальной. Адресат – обобщенный (читатели газеты). Адресат – конкретный (автор статьи – журналист Ирина Наговицына).

Цель текста: дать информацию о фактах жизни знаменитой личности Н.Г.Шафера.

Функция текста: 1) информационная; 2) воздействия на читателя с целью заинтересовать, вызвать чувство гордости за мужественного земляка.

Сфера использования текста: культура, искусство.

Черты стиля: логичность, эмоциональность, образность, призывность, использование газетных клише.

Жанр ПС – портретный очерк.

Анализ языковых особенностей текста:

I. Лексические особенности статьи ПС.

Для данного текста публицистического стиля речи характерно широкое использование общественно-политической лексики, научных, публицистических и юридических терминов, а также лексики, обозначающей понятия культуры, музыкальные и искусствоведческие термины: работник НКВД, Великая Отечественная война, Всесоюзная организация молодежи, облоно, министр образования, комитет комсомола, русские бытовые песни,

романсы, студия звукозаписи, фонотека, филолог, докторская диссертация, поэзия, консерватория, художественная галерея, грампластинки, институт физкультуры, философия, опера, патефон, изобразительное искусство, художественная литература, музыка, театр, университет культуры, киноискусство, лекция, доцент, кафедра, драматургия, ария, интервью, обвинение, прокурор, арестован, приговорен, лишение свободы, тюрьма и др.

Географические названия (названия стран, городов): Россия, США, Израиль, Бессарабия, Алма-Ата, Акмолинск, Целиноград, Восточный Казахстан, Павлодар, Малороссийка.

К эмоциональным средствам выразительности языка может быть отнесена градация слов с положительным смысловым содержанием: добрые, нежные письма жены, красивые внешние данные, душевная щедрость, феноменальная память, доброта помыслов, светлые чувства, бесценная фонотека.

Образные средства: не горела желанием, махнуть на все рукой, вцепился мертвой хваткой, музыкальная сокровищница, неуемная жажда познания, к нему привязана, предел девичьих мечтаний, творившийся вокруг распределения ажиотаж, жить в ладу с самим собой, потеряла на минуту дар речи, метания племянницы, село зачастую оказывалось отрезанным от цивилизации, в затерянном в горах селе, подкачали результаты первой четверти, лишить цветок полива – значит обречь его на гибель, молодая женщина катиться назад не хотела и др.

В тексте используются абстрактные слова, характерные для книжных стилей: интерес, представление, красота, обвинение, защита, поддержка, ценность, познание, негодование, уровень, цивилизация, распределение, мужество, сопровождение и др. Также отмечается использование иноязычных научных терминов и слов-терминов музыкального искусства: публикация, диссертация, доцент, пединститут, опера, театр, ария, коллекция, романс, музыка, интервью, культура, патефон, галерея и др.

II. Морфологические особенности текста:

В тексте представлены все части речи русского языка, но следует при этом отметить, что отмечается преобладание имен существительных, что является характерной особенностью книжных стилей. Широко используются отвлеченные (абстрактные) существительные, что также характерно для книжных стилей и придает им некую «холодность» и абстрагированность: необходимость, предел, приказ, обстоятельство, испытание, лишение, свобода, пересказ, предыстория, творчество, привилегия, окончание, искусство, ажиотаж, чувство, долг, причина, традиция, заказ, исследование, задача, культура, поднятие, жизнь, погибель, доброта и мн.др. Глаголы даны во формах настоящего и прошедшего времени: вызывает интерес, не отыщешь, вспоминает, рассказывает (настоящее время), соглашались, открыла для себя, перечисляла, покупали, выслушивала, подтянулись (прошедш. время) и др. Также используются личные местоимения «ты», «я», притяжательных местоимений, передающие интимные чувства героев: «*Я* знаю чистоту *твоего* сердца», «верю в *тебя*», «никто не в состоянии отнять *тебя* у меня». Используются количественные и порядковые числительные: более 27 тысяч экземпляров, 13 июня 1941 года, за девять дней до войны, за два часа покинуть родной дом, три десятка пластинок, в 1971 году и др. – для точности передаваемых событий. Используются производные предлоги, сложные по своей структуре, что также говорит о книжности текста: *на протяжении* трех дней.

III.Синтаксические особенности текста:

1. Словосочетания модели «Существительное + существительное в Род. падеже»: Секрет счастья, студия звукозаписи, жажда познания, предел мечтаний, чувство долга, время творчества и др.

2. Книжные по содержанию словосочетания модели «существительное + прилагательное»: культурный кругозор, общественная жизнь, частная коллекция, уникальная коллекция, бытовые песни, запрещенные книги, оперный театр, культурный уровень, музыкальные произведения, статичная музыкальная драматургия и т.п.

3. Используются простые предложения, осложненные обособленными и однородными членами: Его уникальная коллекция грампластинок, *насчитывающая более 27 тысяч экземпляров*, вызывает интерес культурных деятелей *России, США и Израиля.* Один из работников НКВД, *сообщивший о необходимости за два часа покинуть родной дом в Бессарабии,* попытался отобрать у десятилетнего Наума *пластинки и патефон*.

4. В целом, необходимо отметить, что в данном тексте в преобладающем большинстве представлены простые осложненные предложения (выше мы привели их примеры из текста), кроме того, многочисленны сложноподчиненные предложения с изъяснительными и определительными значениями, а также и СПП с обстоятельственными значениями, в частности, со значением причины, времени, что свидетельствует о стремлении автора максимально точно и подробно, обстоятельственно передать биографические сведения о судьбоносных событиях из жизни героев очерка: Перед вступлением в комсомол 14-летняя Наталья очень переживала, что ее по какой-либо причине вдруг не примут во Всесоюзную организацию молодежи. Это была одно комнатушка, большую часть которой занимала русская печка. В силу своей загруженности, так как брал уроки у Брусиловского, отказывался от большинства мероприятий. И как же она обрадовалась, когда супруг полностью ее поддержал.

Таким образом, выявленные нами в ходе анализа текста данной статьи лексические, морфологические и синтаксические средства способствуют реализации основной идеи автора и задач жанра. Все перечисленные особенности данного текста свидетельствуют о том, что текст относится к публицистическому стилю.

Благодаря музыкальной критике в современной культуре формируется особое информационное пространство, которое становится мощным по воздействию средством массовой трансляции информации о музыке и в котором находит себе место и как никогда раньше проявляется многожанровость, многотемность, многоаспектность музыкальной критики - особое качество ее полистилистики, востребованной и объективно

обусловленной условиями времени. Процесс этот представляет собой диалог внутри культуры, обращенный к массовому сознанию, центром которого становится фактор оценки.

Анализ публикаций в данном русле позволяет сделать следующие выводы: публикации по исследуемой проблеме составляют позитивные оценки, раскрывают вопросы музыкальной жизни нашего города и области: это открытие музыкальной школы, встречи с интересными творческими людьми, концертная деятельность, различные направления в музыке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Долгушина М.Ю. «Музыкальная культура в СМИ» // Вопросы культурологии, №12, –М., 2005. – С.108-110.
2. Кузнецова Л.П. «Музыкальное искусство». – Л., 1984. – С. 169
3. Найдорф М. И. Как различаются музыкальные культуры? // Вопросы культурологии, №10, –М., 2005. – С.102-105.
4. Саппак В. Телевидение и мы.– М., 1963. С. 142.
5. Украинская А. В «Музыкальное искусство». – Воронеж, 2006. – С. 223
6. Наговицына И. «Их секрет счастья» // «Звезда Прииртышья». – 2012. – № 105
7. Суюнова Р. «Триумф ансамбля «Мерей»». // «Регион.kz». – 2012. - № 50

ӘОЖ 81.362

ДАМЫТА ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ БОЛМЫСЫ

Ж. МҰҚАТАЕВА
студент, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
П.Б. КАНЖЕКЕНОВА
оқытушы, қазақ филологиясы кафедрасы

Педагогикалық технология ұғымы бүгінгі күні оқыту аясына тұрақты еніп болды**.** «Педагогикалық технология» деген ұғымның эволюциясы туралы мынаны айтуға болады. *Алғашқы кезең* –ғасырдың 40-50 жылдарын қамтиды. Мұнда «Білім беру технологиясы» термині, негінен,оқыту барысында қолданылатын көру-есту құралдарын білдірді. *Екінші кезең* -- осы ғасырдың 50-60 жылдары десе болады.Бұл кезеңдегі «білім беру технологияы» дегеніміз программалап оқытуды танытатын еді. *Үшінші кезең*- ғасырдың 70 жылдарын қамтиды. Мұнда бұл термин алдын ала Айқын белгіленген мақсаттарға жету үшін ұйымдастырылған жобалық оқу процесін білдіретін болды. *Төртінші кезең* - ғасырдың 80 жылдарынан бастап, осы кездегі «білім беру технологиясы» дегеніміз оқыту процесінде компьютер мен ақпараттық құралдарды пайдалану барысын танытады (4).

Дамыта оқыту - шынайы өмірдегі,болмыстағы д а м у ды ң заңдылықтарын негіз етіп алатын процесс. «Даму - мәңгі, қажетті қозғалыс, уақыттағы өзгеріс. Кеңістіктегі орын ауыстырудың дамуболатын себебі, онда уақыттағы өзгерістің түсірілген түрде сақталатындығында..... қозғалыс әрқашан бір нәрсенің екіншісіне қарай қозғалуы (бағытталған), яғни басталуы мен аяқталуы бар әртүрлі заттардың, процестердің және басқалардың қозғалысыретінде өмір сүреді... Органикалық емес жүйенің,жануарлар дүниесінің,қоғамның дамуы диалектиканың жалпы заңдарына бағынады. Даму спираль тәрізді, қарама-қайшылықтардың бірлігі мен күресінде, санның сапаға ауысуы түрінде және керісінше өрбиді» (6).

Дамыта оқыту технологиясында оқушыға жаңа ғылыми ұғымды меңгерту мынадай кезеңдерге бөлінеді: 1) мұғалім жаңа лингвистикалық жағдайлар жасап, соны таныстырады, соған бағытталған міндеттерді шешу керектігін белгілейді; 2) берілген лингвистикалық материалға түрше өзгерту, өңдеу жасалады, соның негізінде оқушы осы лингвистикалық материалдың бойындағы маңызды, негізгі белгілерді анықтайды; 3) танылған жаңа байланыстар мен қатынастарды ерекше таңбалармен (алдын ала келісілген таңбамен) модельдейді; 4) алдыңғы кезекте алға қойылған міндетті шешуге қажетті болып тұрған негізгі байланыстар мен қатынастарға жалпы сипаттама беріп, олардың қандай заңдылықтарға бағынатынын анықтайды.

Сөз тіркесін дамыта оқыту технологиясының мазмұндық ерекшеліктері:

– сөз тіркесін теориялық деңгейде оқыту технологиясын арнайы ұйымдастырғанда, негізгі ұстанатын принцип- оқушының сөз тіркесін генетикалық, теориялық негізгі қасиеттері мен заңдылықтары тұрғысынан меңгеруін мүмкін ететін білім мазмұны мен әдістерді лингвистика ғылымының жетістіктеріне сүйене отырып модельдеу;

– сөз тіркесі туралы білім мазмұнының теориялық деңгейін көтеру, дәстүрлі оқыту жүйесіндегі эмпирикалық деңгейден ғылыми ұғымдар жасауға үйрететін мүмкіндіктерін қалыптастыру арқылы сананың жоғары деңгейіне- теориялық деңгейге көтеру.

Сөз тіркесінен берілетін теориялық білім ерекшеліктері: сөз тіркесін дамыта оқыту арқылы оқытудағы дамытушылық сипаты сөз тіркесінің лингвистикалық негізін жаңаша сипаттап, сөз тіркесінің модельдер жүйесін жасаумен танылады. Автордың «Қазіргі қазақ тіліндегі сөз тіркесінің жүйелік-құрылымдық сипаты және оны талдау жолдары» атты зерттеу кітабы сөз тіркесінен берілетін білім мазмұнының жаңа болмысын жасауға талпынысы болып табылады. Егер, эмпирикалық білім мазмұны оқушыларға сөз тіркесінің сыртқы

белгілерін танытумен шектелетін болса, аталған кітапта сөз тіркесінің басты қасиеттері туралы ғылыми ұғым жасауға қажетті терең синтаксистік талдау үлгілері беріліп, теориялық білім мазмұны жасалды дей аламыз.

Сөз тіркесінен берілетін теориялық білімнің негізін құраушы-мазмұндық топтастырулар болып саналады. Мазмұндық топтастырулар дегеніміз:

– сөз тіркесі туралы лингвистикалық мәліметтердің ішіндегі сөз тіркесінің жасалу, өзгеру, даму барысын көрсететін септік-салдарлық байланыстар мен қатынастардың білдіретін неғұрлым жалпы ұғымдар, түпнегізде жататын генетикалық заңдылықтар, категориялар:

– сыртқы, нақты-заттық белгілер арқылы емес, ішкі байланыстар арқылы жасалатын ұғымдар;

– дерексіз (абстракты) обьектілермен ой операцияларын жасау арқылы алынатын теориялық модельдер.

Сөз тіркесін оқытуда жасалатын мазмұндық топтастырулар дегеніміз- сөз тіркесін тек сыртқы түріне қарап, сырт белгілерін санамалап танып-білу емес, оның сырт көзге жасырын болғанымен осы сыртқы болмысты бар етіп тұрған ішкі өзара байланыстар мен қатынастарын танып-білу, ішкі даму процесінің қарама-қайшылығын танып білу.

Сөз тіркесін дамыта оқыту технологиясының дидактикалық құрылымында басты орын мазмұндық топтастырулар негізінде жасалатын дедукцияға беріледі. В.В. Давыдов ақыл-ой қызметі тәсілдері мен ойлаудың тәсілдері эмпирикалық және саналы немесе диалектикалық деп бөле қарастырады (9). Сөз тіркесін теориялық деңгейде оқыту технологиясының дамытушылық болмысының мазмұны теориялық ойлаудың логикасына негізделіп құрылды. Мұнда жетекші орын теориялық мазмұндық топтастырулар жасау мен дедукцияға, мазмұндық рефлексияға беріледі.

– Сөз тіркесі- түрлі байланыстар мен қатынастардан тұратын,өзгеру мен даму арқылы түрлі сипатқа ие болатын тіл бірлігі» деген ұғым қалыптастыратын, оқушының өзі теориялық әдістерді саналылықпен қолдана отырып, сөз тіркесінің түрлі трансформациялық болмысын тәжірибе арқылы дәлелдей алатын машық-дағдылар қалыптастыру;

– оқушы ғылыми обьектілерді тануда өз бетімен таным мақсатын қоя алатын, өзінің таным қызметін жоспарлай алатын, мақсатын жүзеге асыра алатын, қолы жеткен нәтижесіне өзі баға бере алатын деңгейге өсуі керек;

– оқушы сөз тіркесін теориялық деңгейде оқып-білуі барысында теориялық білім, машық,дағдыларға ие болып, ақыл-ой қызметінің терең талдаулар жасау мүмкіндіктерін игеруі тиіс.

– оқушы өзі терең талдау үлгілерін үйреніп, жасай алатын сәтті- осы заңдылықты танығаң ғылымның ізін қайталап өтетін болуы керек, ол процесс мұғалімнің басшылығымен өтсе де, негізгі таным қызметін оқушы орындайды;

– оқушы өзінің танып-білген заңдылығын өзі ереже түрінде жинақтап, соның дұрыс не дұрыс емес болып жасалғандығына өзі сыни көзқараспен қарай латын болуы қажет. Сөз тіркесін теориялық деңгейде оқыту технологиясының рефлексивтік сипаты осылай танылады.Сөйтіп, сөз тіркесін теориялық деңгейде оқыту технологиясының дамытушылық қасиеті мақсатты түрде ұйымдастырылған оқу қызметі арқылы танылып отыр. Мұнда оқушы сөз тіркесі туралы білім мазмұнының түпнегізін өзіндік мақсаттар қою арқылы және сөз тіркесінің ішкі байланыстары мен қатынастарын, содан туындайтын жалпы заңдылықтарды түрлі өзгерістер мен дамулар нәтижесінде меңгеруі басты нысан болып саналады.

Сөз тіркесін теориялық деңгейде оқыту технологиясындағы жаттығулар мен тапсырмаларды орындау әдістері үлкен орын алады.Ол жаттығулар мен тапсырмалар жүйесі- сөз тіркесін теориялық деңгейде оқыту міндетін шешуге арналған үлкен негіз болып табылады. Сөз тіркесін теориялық деңгейде оқыту үшін жаттығулардың бірнеше деңгей жасалып, әр деңгейдің ерекшеліктері сипатталды.Ол төменгі бөлімде толық берілді.Бұл жерде тоқталмағымыз-оқушы сөз тіркесін теориялық деңгейде меңгеру үшін жаттығуларды қандай әрекеттерді жүзеге асыру арқылы орындай алатындығын сипаттап өту.

Ғалымдардың айтуына сүйене отырып, дамыта оқыту процесінде оқушы орындайтын оқу-танымдық әрекеттердің мынадай түрлерін жүйеледік:

– оқушының сөз тіркесін танып-білудегі әрекеттерінің міндетін мұғалім арқылы анықтауы;

– оқушының сөз тіркесін танып-білу міндетін өз бетімен анықтауы;

– оқушының сөз тіркесінің түрлі сипат белгілеріне байланысты жаттығулар талаптарын өзгерте отырып. сөз тіркесі туралы жалпы заңдылықтарды іздеп табуы;

– сөз тіркесінің символдық әріптер арқылы құрылымдық-мағыналық моделін жасауы;

– сөз тіркесінің ішкі байланыстары мен қатынастарын графикалық модельдеуі;

– сөз тіркесінің белгілі бір моделін трансформациялау арқылы келесі модельге өзгертуі (секретарда құлақ екеу болса- секретардың құлағы екеу болса);

– жаттығулардың сипатына байланысты жүйелік заңдалықты анықтау;

– әрбір алдыңғы орындап өткен жаттығу не тапсырмаларын бақылап отыру;

– әр жаттығу мен тапсырманы орындаған сайын нендей машық пен дағдыға толық ие болып, қандай әдісті толық меңгергеніне баға беріп отыру, сонда сөз тіркесін теориялық деңгейде оқыту технологиясының дамытушылық мақсатына теориялық материалдар және түрлі қиындық деңгейдегі жаттығулар жүйесі арқылы қол жеткізіледі деп санай аламыз.

Оқушы өзінің бар мүмкіндігін танып- біліп, белгілі бір міндетті шешу барысында сол мүмкіндігін барынша қолдана алатын мүмкіндіктер қалыптастырса,ондай оқу процесі, міндетті түрде, жақсы бағаланады. Өйткені, өзінің мүмкіндіктері мен қабілеттерін ғылыми білім алу барысында аша алған оқушы енді келесі даму сатысына ене алады, сол бағыттағы танымдық материалды өзі де ізденетін болады.Сондықтан бұл жердегі мұғалімнің ұстайтын бағыты- оқушыға дайын материалды «жұтуға дайындап» беру емес, сол «жан азығы» болатын материалды оқушының өзіне таңдатып, өзіне танытып, өзі меңгеретіндей әдістерді жүйелеп ұсынып отыру. Ал оқушының ұстанатын бағыты- таным құштарлығын дамытып отыратын әдістерді қолдана отырып, өзінің дүниетанушы субьект екендігін толық мойындау және өзін-өзі дамыту тәсілдерін тани алу.Бұл айтылғандардың негізінде мынадай түйіндер жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан-2030» стратегиялық құжаттарында «Білім беру» бөлімі. Алматы, 1998.
2. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы Білім заңы. Алматы: Дастан, 2000.
3. «Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің 2003 жылғы даму Концепциясы». – Астана, 2003
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. М.: НО.1998

ӘОЖ 81’272

ОРЫС ТІЛІНДЕГІ ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДІҢ НЕГІЗДЕРІ

А.Е. МУКАТОВА
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазіргі заманғы ақпарат ағымында орыс тіліндегі дипломатиялық іс қағаздар, соның ішінде, мемлекеттің сыртқы саясатына қатыстылары ерекше орынға ие.

Оларға: мемлекет қайраткерлерінің жолдаулары, нота, меморандум, хаттар, мемлекет, үкімет басшыларының қазіргі заманғы өзекті мәселелер бойынша позициясын көрсететін телеграммалары жатады. Орыс тіліндегі дипломатиялық іс қағаздардың мағынасы жалпы өмірдің көп жақтылығын көрсетеді. Формасы бойынша ол мемлекет тәуелсіздігін мойындау туралы жолдау немесе дипломатиялық қатынастар орнату туралы ұсыныс және бүкіл халықтар тағдырына қатысты мәлімдеме, мысалы, ядролық қарусыздандыру мен ғарышты милитаризациялауға жол бермеу туралы ұсыныс, халықаралық аренадағы бір мемлекеттің өзге мемлекеттер тәуелсіздігі мен әлемге қауіп төндіретін әрекетіне қатысты қарсылық немесе ескерту болуы мүмкін. Соңғы жылдардың дипломатиялық хат алмасуларында ерекше мағынаға ие ғаламдық проблемалар орын алған: қоршаған ортаны сақтау, «үшінші әлем» аталатын мемлекеттердің дамуына ықпал ету, аурулармен күрес, энергияның жаңа көздерін іздеу т.б. Орыс тілінде дипломатиялық іс жүргізу шетел істері ведомстваларының жұмысының бірден бір маңызды бағыты. Ереже бойынша, хат алмасудың орнатылыған тәжірибесінің сақталуын бақылау хаттамалық қызметке жүктеледі [1, 57 б.].

Орыс тілінде дипломатиялық хат алысу (дипломатическая переписка) (хаттар, ноталар, меморандум, хабарлама және т.б. арқылы) – бұл мемлекеттің сыртқы саясатының мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асыру бойынша мемлекеттің дипломатиялық қызметінің негізгі нысаны (формасы) болып табылады.

Мемлекеттік дипломатиялық қызметінің формаларының басқа түрлеріне мыналар жатады:

Халықаралық конгресстерге, конференцияларға немесе жиналыстарға қатысу (яғни әртүрлі деңгейдегі мемлекет өкілдерінің үнемі, мерзімді кездесуі);

Мемлекетаралық қатынастардың әртүрлі мәселелерін реттейтін көпжақты немесе екіжақты халықаралық келісімшарттар мен келісімдерді дайындау және жасасу;

Мемлекеттің елшілері мен миссиялары жүзеге асыратын шетелдегі нақты мемлекеттің күнделікті өкілдігі барған елдің дипломатиялық ведомствасымен олардың саяси және өзге де келіссөздерді жүргізуі.

Мемлекеттердің өкілдерінің халықаралық ұйымдардың (жалпы саяси және аймақтық халықаралық ұйымдар) қызметіне қатысу;

Қандай да бір (нақты) сыртқы саяси мәселелер бойынша үкіметтің бағытын баспасөздерде жариялау, ресми ақпараттарды жариялау, халықаралық актілер мен құжаттарды ресми шығару;

Дипломатиялық практикада орыс тілінде дипломатиялық хат алысу құжаттарының бес түрі бар:

1) жеке ноталар;

2) вербалдық ноталар;

3) ескерткіш жазбалар;

4) меморандумдар – (халықаралық қатынаста қол қойылып, мөр басылмаған, дипломатиялық талқылауға жататын мәселелерді баяндаған хат);

5) жартылай ресми сипаттағы жеке хаттар.

Орыс тілінде дипломатиялық іс жүргізудің құрылымы:

– Дипломатиялық құжаттардың адресі;

– Дипломатиялық құжаттардың құрылымы;

– Протоколдық формула рөлі, қызметі, рәсімделуі;

– Мағыналық ядро: рөлі, функциясы, рәсімделуі;

– Мағыналық ядросы бойынша құжаттардың типтері;

– Аргументациялық бөлім: рөлі, қызметі, рәсімделуі;

– Фактілерді баяндау бөлімі: рөлі, қызметі, рәсімделуі;
– Фактілердің классификациясы, талдануы және орналастыруы;
– Адрес.

Дипломатиялық хат алысу, дипломатиялық іс қағаздар дипломатиялық қызметтің бір нысаны бола отырып, нақты бір мемлекеттің дипломатиясына тән белгілерді көрсетеді.

Әрбір дипломатиялық іс қағаздың мәтінінде айтылған сөздер астарлап берілмей, тура және ашық болуы тиіс [2, 28 б.].

Қазақстан Республикасы жүзеге асырылатын сыртқы істер саясаты шараларының мәнін тереңірек түсіндіруге мүдделі. Бұл қаншалықты толық жүзеге асырылса, Қазақстан Республикасының сыртқа саясаттағы акцияларын бүкіл ілемде соншалықты түсінушілікке әкеледі, бұл акциялардың дипломатиялық іс қағаздарымен сәйкес сөз сөйлеу жолымен қабылданатын әрекеттілігі жоғары болады. Сондықтан Қазақстан Республикасы өзінің сыртқы саяси шараларын әлемдік қоғамдастыққа жария етуге күш салады. Қазақстан Республикасы үшін әлемдік қауымдастық сыртқы саясат туралы шындықты, халықаралық қатынастар туралы оның әрбір даму кезеңіндегі шындықты білуі тиіс.

Сыртқы саясаттың табиғаты мен маңызын дұрыс және тереңірек түсінбей дипломатиялық іс қағаздардың саяси сауатты және мамандандырылған етіп құрастыру мүмкін емес.

Дипломатиялық іс қағаздардың екі адресі болады: олар бір уақытта үкіметке де, халыққа да жолданады.

Дипломатиялық іс қағаздардың екі адрес туралы айтқанда құжаттың барлық бөлігі үкіметке – осы құжатты алушыға, ал оның екінші бөлігі осы елдің халқына арналады дегенді білдірмейді, яғни іс қағаздардың жекелеген абзацтары немесе фразалары әртүрлі екі адреске арналмайды.

Дипломатиялық іс қағаздар бұл бір тұтас, бүтін құжат. Дипломатиялық іс қағаздағы екі адрес – үкімет пен халық әрбір аргументте, әрбір абзацта, әрбір фразада бірлесіп жүреді. Осындай бірлікті бұзу дипломатиялық іс қағаздардың әрекеттілігін төмендетуге, үкіметтің алдында ең маңыздысы халықтың алдында сенімсіздікке әкелер еді.

Бірінші адрес – үкімет – дипломатиялық құжаттың өзінде көрсетіледі. Ал екінші адрес – халық – мәтінде жобалап беріледі. Дипломатиялық құжатта осы адретің болуы немесе болмауы осы құжатта халыққа арналған үндеудің, жолдаудың болу, болмауымен анықталмайды. Бірақ кейбір дипломатиялық құжаттарда тікелей адрестеудің осындай нысаны болуы мүмкін. Дипломатиялық құжатты үкіметпен қатар халыққа да адрестелуі ең алдымен ұсыныстардың мазмұнында көрсетіледі және сол ұсыныстардың қалың көпшіліктің мүдделеріне сәйкестілігінен көрінеді.

Дипломатиялық іс қағаздардың екінші адресі өз кезегінде көптеген нақты адреске бөлінуі мүмкін: әртүрлі елдің халықтары, халықаралық істер шеңберінде өздеріне тән мүдделері бар әртүрлі таптар, әлеуметтік қабаттар мен топтар.

Егер дипломатиялық іс қағаздардың бір уақытта үкімет пен халыққа адрестелетін ескере отырып, сонымен бірге бір ғана елге және елдегі топқа бағытталған және барлық әлемге немесе әлемнің көптеген елдеріне бағытталған дипломатиялық құжаттар болады [3, 153 б.].

Халықаралық адам құқықтары жөніндегі заңның халықаралық құқықтық доктриналар мен құрылымдар түріндегі өзінің бірнеше тарихи бастаулары бар. Бұлардың ең маңыздылары – ізгілік мақсатындағы ішкі іске асу араласу, шетелдіктер мүддесіне нұқсан келгені үшін мемлекеттің жауапкершілігі, аз ұлттарды қорғау, Ұлттар Лигасының мандаттары мандаттар жүйесі мен аз ұлттарды қорғау жүйесі және халықаралық ізгілік құқығы. Осы доктриналар мен құрылымдарының бүгінгі таңда қандай түрде сақталып қалғаны жөнінде айтар болсақ, олар қазіргі адам құқықтары жөніндегі заңның ажырамас бір бөлігіне айналды деуге болады.

Дәстүрлі халықаралық құқықтарға тек ұлттық мемлекеттер арасындағы қарым-қатынастарды реттейтін құқық деген анықтама беріліп келеді. Бұл жерде халықаралық құқықтар аясында кіретін және заңды құқықтары бар мемлекеттер жөнінде ғана сөз болып отыр. Осы қалыптасқан анықтама бірінші дүние жүзілік соғыстан кейін жаңадан құрылып, танылған халықаралық құқықтар шеңберінде құқықтары аса шектеулі әртүрлі үкіметаралық ұйымдармен біршама кеңейтілді. Жеке азаматтар тиісінші халықаралық заңды құқықтарға толықтай ие болады деп саналмады: олар халықаралық құқықтың субъектісінен гөрі объектісі делініп келді. Мемлекеттердің азаматтарға қатысты халықаралық құқықтық міндеттемелеріне келер болсақ, яғни бұл міндеттеме азаматтығына ие адамдардың алдындағы мемлекеттің міндеттемесі болып табылады.

Халықаралық құқықтық табиғаты жөніндегі бұл көзқарастар мемлекеттің өз азаматтарымен қарым-қатынасы халықаралық құқықтар тарапынан реттелмегенін, демек басқа мемлекеттердің құқықтарына ықпал етпегенін көрсетеді. Халықаралық құқық мемлекеттер өз азаматтарының құқықтарын бұзған жағдайда қолданылмағандықтан, ол мәселе әрбір мемлекеттің тек ішкі құзырына жататын мәселе деп саналады, ал басқа мемлекеттердің кез-келген мемлекеттің істеріне араласуға немесе бұл мемлекеттердің өзінің азаматтарына қатыгездік жасағаны үшін оларды қорғауға хақы жоқ. Сонымен қатар бұл ережелерде ерекшелік ретіндегі талаптар да болды.

Халықаралық құқықтың берік орныққан принципі бойынша, мемлекет өзінің егемендігін нендей бір шартқа қол қою арқылы шектей алады және осылайша халықаралық заң тарапынан реттелмеген кейбір мәселені басқа бір мемлекеттің емесе халықаралық ұйымның бақылауындағы мәселеге айналдырады [4, 79 б.].

Орыс тіліндегі дипломатиялық құжаттардың аргуметтік бөлімі және хаттар:

Меморандумдар – халықаралық қатынаста қол қойылып, мөр басылмаған, дипломатиялық талқылауға жататын мәселелерді баяндаған хат.

Жеке ноталар (личная нота) – бұл нотаға қол қоюшының атынан 1-ші жақта жазылатын хаттың түрі.

Вербалдық нота – дипломатиялық хат алысудағы кең тараған құжат болып табылады.

Үкімет ноталары – дипломатиялық хат алысудағы жаңа және кең тараған, ең көп қолданыс тауып келе жатқан дипломатиялық құжаттардың түрі.

«Дипломатиялық сөздікте» декларация былай деп анықталған: мемлекеттер, үкімет аралық немесе халықаралық қоғамдық ұйымдар саясат, халықаралық қатынастар немесе халықаралық құқық облысындағы қағидаларды анықтайтын біржақты, екіжақты немесе көпжақты акт.

Тост – бұл өте өзгеше және шебер (сыпайы, астарлы) саяси –дипломатиялық жанр болып табылады.

Вербалды қатынас – ақпаратты ауызша немесе жазбаша түрде жеткізу.

Вербалды емес қатынас – ым, мимика, қимыл-қозғалыс және этикетпен қарастырылған кейбір әрекеттер қатары.

Қазақстан Республикасының дипломатиялық қызмет тәжірибесінде көбінде сыртқы саясатқа ұсыныс мәндегі құжаттар жасалған және кең қолданылады. Олар: құрылуын қолдау немесе құру қажеттігін білдіретін құжаттар.

Аргументтік бөлімнің негізгі мақсаты іс шараларды жасау себептері ғана емес, сонымен қатар, ол іс шараларға нақтылы қабылдаушы келесі жақты тартуда, оның белгілі құжаттың көздеген мақстаттарын іске асыру үшін іс шаралар қолдануға итермелеу.

Халықаралық дипломатиялық тәжірибеде жіберілген құжатқа жауап қатпау танымайды. Қайда мәнде болмасын, оған міндетті түрде жауап беру қажет.

Баяндалған факт және оны толтырудағы талаптар:

Орыс тіліндегі дипломатиялық іс қағаздағы баяндалған факті нақтылы, логикалық, өзара байланысты болу керек.

Асыра сілтеушілік,асыра теңеушілік, төмендетушілік мәндес құжаттар қабылдаушының көңілінен шықпай қалуы мүмкін. Дипломатиялық құжаттар төңірегіндегі жұмыс белгілі тәртіпті, нақтылы факт көздерін қолдау, олардың шынайылығын тексеру, белгілі қажет мағұлматтарды табу және зерделеу жатады.

Фактілердің қателігі, өзара сенімге нұсқасын тигізу ықтимал, сенімсіздік білдірген елдің халықаралық қатынастарда мәртебесі төмендеуі ақиқат.

Дипломатиялық хат алмасудағы хаттар немесе құжаттар классификациясына келер болсақ олар мына төмендегідей болып бөлінеді:

Ресми хаттарға: ілеспе және шағын хат, ақпараттық-талдау хат, нота, сұхбат жазбасы;

Нормативтік-құқықтық актілерге: Жарлық, Шешім, Түсіндерме жазбасы, қаулы, хаттама, сапар бағдарламасы, бұйрық, сенім грамотасы, экзекватура, патент;

Халықаралық құжаттар: Екі жақты қарым-қатынас, декларация, меморандум, мәлімдеме, ҚР СІМ мәлімдемесі, бұқаралық ақпараттар құралдарына таратылатын хабарлама, баяндама, сөз сөйлеу;

Жеке жәнересми емес хат алмасу: Жолдау, жеке хат (құттықтау, шақыру)

Дипломатиялық практикада дипломатиялық хат алысу құжаттарының бес түрі бар:

1) жеке ноталар;
2) вербалдық ноталар;
3) ескерткіш жазбалар;
4) меморандумдар – (халықаралық қатынаста қол қойылып, мөр басылмаған, дипломатиялық талқылауға жататын мәселелерді баяндаған хат);
5) жартылай ресми сипаттағы жеке хаттар;

Жеке ноталар (личная нота) – бұл нотаға қол қоюшының атынан 1-ші жақта жазылатын хаттың түрі.

Жеке нотаның мәтіні қаратпа сөзден басталып, құрмет формуласымен (комплимент) аяқталады, яғни сыпайылық трафареттік фразамен аяқталады.

Вербалдық нота – дипломатиялық хат алысудағы кең тараған құжат болып табылады. Бұндай ноталардың мәтіні 3-ші жақта жазылады және оларға қол қойылмайды. Мөр басылады және мекен-жайы көрсетіледі. Вербалдық нота құрмет формуласымен басталып, аяқталады.

Жартылай ресми сипаттағы жеке хаттар (частные письма полуофициального характера) өте таныс ресми тұлғаларға қандай да бір жеке түрдегі жәрдем беруді өтінген жағдайда (шақырғаны туралы алғыс) немесе қандай да бір себептерге байланысты ресми тәртіпте қойылуы мүмкін болмайтын жағдайда жіберіледі.

Сонымен, дипломатиялық хат алысу құжаттар туралы білімдерді қорытындыласақ мынадай нәтиже шығаруға болады:

1) жеке нота – 1-ші жақта;
2) вербалдық нота – 3-ші жақта;
3) ескерткішжазба – жақсызнысандажазылады;
4) жеке және вербалдық нота құрмет формуласымен басталып, аяқталады, ал
5) ескерткіш жазбалар мен меморандумдарда бұндай формалар болмайды;
6) жартылай ресми сипаттағы жеке хаттардың дипломатиялық практикада
7) дербес мәні жоқ.
8) ескерткіш жазба (памятная записка) – дипломатиялық практикада екі түрі кездеседі: жеке тұлғаның өзімен берілген және курьермен жіберілген.

Ескерткіш жазбаны берудің мақсаты – істің ары қарай қозғалуын жеңілдету, қате түсініктерді немесе әңгімелесу кезінде ауызша айтылғандарды дұрыс түсінбеудің алдын алу мүмкіндігі болып табылады.

Орыс тіліндегі дипломатиялық іс қағаздар негізіндегі жазбаша жаңа формасы:

Ұзақ жылдар бойы қалыптасқан дипломатиялық қызмет халықаралық істерді жүргізудің тәсілдеріне орасан зор ықпал етті, мемлекеттердің дипломатиялық хат алысуының жаңа нысандарын туғызды.

Үкімет ноталары – дипломатиялық хат алысудағы жаңа және кең тараған, ең көп қолданыс тауып келе жатқан дипломатиялық құжаттардың түрі. (Бұрын ноталық хат алысулар, ереже бойынша, тиісті СІМ мен елшіліктер арасында жүргізілген). Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін маңызды халықаралық мәселелер бойынша тікелей үкіметтер арасында ноталық хат алысулар орнатыла бастады.

Соңғы жылдары бір үкіметтің екіншісіне немесе халықаралық жиналыс өкілдеріне, халықаралық жағдайдың негізгі мәселелері бойынша БҰҰ жіберетін меморандумдары да кездеседі.

Өткен жылдардан мұра болып қалған «дипломатиялық хат алмасу» термині өте тар мағынадағы термин.Ол қазіргі уақытта практикада қалыптасқан дипломатиялық сипаттағы құжаттардың көмегімен болатын қарым-қатынастардың, мемлекеттердің жазбаша қарым-қатынастарының көп түрлілігіне сай келмейді.

Мәлімдеменің (заявление) (Үкіметтің,СІМ) дипломатиялық хат алысудың жеке өз құжаттарынан айырмашылығы нақты мемлекетке немесе мемлекеттерге тура жолдау (айту) болып табылады, сондықтан ресми жауап беруді талап етпейді. Бірақ жауаптың немесе мәлімдемеге әсер етудің басқа нысаны саяси маңызды акт болып табылады.

«Дипломатиялық құжаттар» рубрикасына кірмейтін, бірақ дипломатиялық құжаттар болып табылады.

Халықаралық жиналыстарда немесе халықаралық ұйымдардағы мемлекеттердің мәлімдемелері немесе баяндамалары (выступления).

БҰҰ БА сессияларында делегациялардың басшыларының сөз сөйлеулері маңызды дипломатиялық құжат болып табылады. Соның ішінде негізгісі жалпы дискуссияның барысындағы үкіметтің өзекті халықаралық мекемелері бойынша бағытын, өзінің нақты ұсыныстарын (егерде мемлекетте бұндай болса) баяндаумен қатар, өзінің сыртқы саясатының негізгі қағидалары мен басты бағыттарын да мәлімдейді.

Тост – бұл өте өзгеше және шебер (сыпайы, астарлы) саяси –дипломатиялық жанр болып табылады. Оған негізгі саяси мазмұндағы және жеке бас сәттерінен басқа юмор, әзіл де қосуға болады. Әдетте, тосттарды – толығымен немесе жартылай жариялайды.

Орыс тілінде дипломатилық құжаттардың тағы бір түрі газет беттерінде жиі орын алатын – телеграммалар. Дипломатилық практика бойынша әдебиеттерде дипломатиялық құжаттың бұл түрі айтылмайды, бұған қарамастан көптеген өзінің белгілері бойынша ол «дипломатиялық хат алысуға» ұғымына сай келеді. Сондай-ақ телеграф пен радионың дамуымен байланысты дипломатиялық құжаттың бұл түрі кең тарады.

Телеграмма құттықтаушы болуы мүмкін, мысалы, ұлтттық мерекемен немесе қандайда бір постқа отыруымен байланысты, көңіл білдіруші болуы мүмкін.

Телеграмманың мәтіндері олардың салыстырмалы түрде қысқа болғанымен, көбінесе маңызды саяси мазмұнда болады.

Келіссөздер мен іс сапарларға дайындалатын орыс тіліндегі дипломатиялық құжаттар:

Дипломаттар кездесулер мен байланыстарға тұрақты елшіліктер пайда болғаннан бастап, яғни XV ғасырдың ортасынан бастап ерекше назар аудара бастаған. Сол кезде дипломаттарға жазушы және ғалымдармен байланыс ұстау міндетті болған. КСРО Сыртқы істер министрі «Памятное» кітабында былай деген екен: «Егер дипломат шет ел басшыларымен немесе өкілдерімен кездесулерге стихиялы түрде қараса, ол дипломатиялық қызметке нашар даярланған, әйтсе тіптен даярланбаған».

Вербалды қатынас – ақпаратты ауызша немесе жазбаша түрде жеткізу;

Вербалды емес қатынас – ым, мимика, қимыл-қозғалыс және этикетпен қарастырылған кейбір әрекеттер қатары.

Кез-келген дипломатиялық құжатты толтыруда белгілі бір қағидаларға сүйену керек. Бұл қағидалар қатары төменде ашылып көрсетіледі.

Сыйластық. Мемлекеттер арсындағы қатынас қатынасқа түсуші жақтардық өзара теңдігіне негізделуі тиіс. Жоғарыда аталғандай құжаттардың өзіндік толтыру ережелері болады. Бұл ережелерді қатаң түрде қадағалау құжатты жіберуші мемлекеттің адресатқа деген сыйластық деңгейін көрсетер негізгі белгінің бірі болып табылады;

Ережеге сай дипломатиялық құжаттар комплименттен басталып, комплиментпен аяқталады. Бұл қағиданы міндетті түрде, тіпті құжатта белгілі бір мәселе бойынша көңіл толмаушылық танытылатын болғанда да негізгі талап ретінде саналады. Қағиданы сақтамауға тек комплимент жазылмауы керек құжат түрлерінде ғана рұқсат етіледі.

Дипломатиялық мазмұнда толтырылған құжатта кекету, орынсыз салыстыру, теңеулеу, осал тұстарды күлкі ету сияқты сөйлемдер араластырылмауы тиіс. Бұл қағидаға мемлекетті абайсызда ренжітіп алмау үшін оның өзіндік ерекшеліктерін ескеру де жатады.

Орыс тілінде дипломатиялық құжаттарды толтырудағы қағидалар қатары аталғандармен тоқталады деу орынсыз. Дегенмен де бұл қағидалар олардың негізгілері ретінде саналатыны анық.

Көпжақты келіссөздер көптеген қайшылықты жақтардан тұрғандықтан міндеттері қиындай түседі, және келіссөздер қандай да халықаралық ұйымның атымен жүргізіледі. Оларда хаттамалық проблемалар мен этикетті қадағалау қиыншылықтары жиі болып тұрады.

Мұндай көпжақты кездесулерде (конференцияларда) жеке факторлар маңызы зор: жағдай қаншалықты қиын – келісуші тұлғалар дәрежесі соғұрлым жоғары, кездесудің дәрежесі және қатысушылардың рангтері қаншалықты үлкен – делегация басшыларының жеке дәрежелері мен даярлықтары соғұрлым жоғары болуы керек.

Көріп отырғанымыздай және тарихтың көрсетуіндей дипломаттың даярлығы жоғарғы дәрежелі кездесулерде, конференциялар мен келіссөздерде көп нәрсені шешеді [5, 12 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тоқаев Қ. ҚР-ның дипломатиясы. – Алматы: Gauhar, 2002. – 57б.

2. Іс қағаздарын жүргізу және құжаттану.– Қарағанды: Санат, 2006. – 28 б.

3. Әлемдік саясаттану антологиясы: 8, 10 том. – Алматы: Қазақстан, 2007. – 153 б.

4. Қазақстан дипломатиясы: түп бастауларынан қазіргі заманға дейін // 6-шы Дипломатия жаршысы. – 2007. – № 3(13). – 79 б.

5. Әліпбаев А.Р. Дипломатиялық құжаттама: оқу құралы. – Алматы: Қазақ ун-ті, 2009. – 12 б.

УДК 81`276.1

СХОДСТВО И РАЗЛИЧИЕ ОБРАЗОВ ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

М.К. НАУРАЗБЕКОВА
студент, ППК имени Б. Ахметова, г. Павлодар

Английский язык является международным языком. Он очень популярен. Наверное, нет сейчас человека не знающего английского языка. Сейчас его изучают во всех странах. Но английский язык постепенно изменяется, как и любой другой язык: в нем появляются новые идиомы и фразеологизмы. Поэтому важно знать не только его классический вариант, но и разговорный т. к. иначе не сможешь понять носителя языка. Он “идиоматическим языком” – он буквально перегружен устоявшимися выражениями, многочисленными пословицами, поговорками, присказками и афоризмами. Но считать, что, употребляя идиомы, вы делаете вашу английскую речь шаблонной как минимум глупо. Напротив, без них ваш английский будет звучать до противного просто, тогда как правильно используемые идиомы украсят его и сделают живым.

Идиомы – это выражения, смысл которых не равен смыслу составляющих их слов. Если переводить идиомы дословно, получиться бессмыслица. Например: «You are pulling my leg!» Дословно это будет переводиться так: «Вы дергаете меня за ногу!», но на самом деле правильно это будет звучать так «Вы морочите мне голову!». В русском языке тоже есть идиомы. Например: «Ты работаешь спустя рукава!» иностранец может и не понять, что именно это выражение обозначает. В идиомах, иногда только в них, так много встречается старых, теперь непонятных слов, а без них рассыплется идиома как цельная единица, уже и сама ничего не будет значить. Идиома – это самый конечный результат развития значения целых словосочетаний. Они и исчезают сразу, целиком – вся идиома. А не отдельные, составляющие ее слова.

Для того чтобы узнать, как происходят идиомы, рассмотрим этот процесс. Чтобы идиомы запоминались намного легче, без зубрежки и прочих неприятных вещей, стоит понять, что англичане не взяли “с потолка” эти с виду довольно странные выражения – каждая идиома имеет свое законное происхождение и вполне логичное объяснение. А некоторые из них не только схожи с русскими, но и часто имеют в нашем родном языке точную аналогию. Далее в языке исчезает или изменяется какое-то слово. Это приводит, с одной стороны, к некоторому изменению в значении всего сочетания, а с другой стороны – это слово обогащает (в смысловом отношении) это выражение и создает метафору, которая из поэтической находки одного человека становится всеобщим достоянием. Это образное выражение – пословица, в которой скрыт намек на очень многие ситуации.

Также есть и ещё один процесс возникновения идиом, который намного легче предыдущего. Посмотрим его на примере: В английском языке есть такое выражение «As mad as a hatter», которое стало известно благодаря литературе. Оно обозначает «безумен как торговец шляп». Но вы спросите, почему торговец шляп безумен? Это все легко объясняется. «Совершенно чокнутыми» становились как производители, так и продавцы шляп не случайно, долгое время в процессе производства привлекательной шляпы использовалась ртуть, метал, являющиеся язвительным. И уже затем только Льюис Кэрролл в «Алисе в стране чудес» показал безумие шляпника в деле.

To live in clover | to be in clover – жить в роскоши, припеваючи, процветать [*буквальный перевод:* «жить в клевере | быть в клевере»].Эквивалент в русском языке: «кататься как сыр в масле»

Происхождение выражения: Клевер имеет большой символический смысл. Друиды, древние жители Ирландии, считали его лучшей защитой от зла и колдовства. Трилистник (shamrock) - трехпластинчатый лист белого клевера — является символом Ирландии. Иногда встречается клеверный лист с пятью листочками, ше-

стью и даже более. В Книге Рекордов Гиннеса зарегистрировано это растение, насчитывающее 56 пластинок в одном листе. Происхождение английской идиомы «to be (live) in clover»,означающей беззаботную жизнь в комфорте и достатке, связывают с тем фактом, что скот, который пасется на клеверных лугах, быстро набирает в весе и чувствует себя прекрасно.

Пример употребления:

The firm was at once as busy as a bee-hive on 'easy-street', again, as the expression went, "**in clover**'.

To beat about the bush | to beat around the bush *(Am.)* – ходить вокруг да около, говорить обиняками, церемониться [*буквальный перевод:* "ходить вокруг куста] В американском варианте: " beat around the bush ".

Эквивалент в русском языке: «ходить вокруг да около».

Происхождение выражения:

Происходит от детской игры "**mulberry bush**", напоминающей хоровод. Игра сопровождается следующим припевом:

Here we go round the mulberry bush, The mulberry bush, The mulberry bush. Here we go round the mulberry bush On a cold and frosty morning.

Впервые слова этой детской песенки были записаны в середине 19-го столетия. Некоторые исследователи считают, что в первоначальной версии была строчка "Here we go round the bramble bush". ("bramble bush" - колючие кусты, заросли, а "mulberry" – шелковица, тутовое дерево). Но из-за трудностей для детской артикуляции со временем слово "bramble" изменилось на "mulberry", хотя, как известно, шелковица – это дерево, а не куст.

Примеры употребления:

1.You know why you're here, of course, so we needn't **beat about the bush**. Вы, конечно, знаете, зачем мы вас пригласили, а поэтому перейдем прямо к делу.

It's poring (*или* **raining**) **cats and dogs | It rains cats and dogs** - идёт проливной дождь, *разг.* «льёт как из ведра».

Считается, что выражение восходит к англо-ирландскому писателю-сатирику Дж. Свифту. Он впервые употребил его в «Polite Conversation» также Джонатану Свифту принадлежит описание случая сильнейшего дождя в произведении «Description of a City Shower» (1710). Вот отрывок: «Drowned puppies, stinking sprats, all drenched in mud, Dead cats and turnip-tops come tumbling down the flood.» - Что это означает? Что за мертвые щенки, кошки, вонь разложившейся рыбы и пищевых отбросов? А значит это то, что дренажная система в европейских городах 17-18 веков была далека от совершенства и легко приходила в негодность даже от сильного ливня. Все содержимое канализации выливалось на улицы, включая трупы животных.

Примеры употребления:

1.I know Sir John will go, tho' he was sure **it wouldn't rain Cats and Dogs**… Я знаю, что сэр Джон все равно пойдет туда, хотя и не сомневается, что попадёт под проливной дождь.

Большое число английских фразеологизмов связано с античной мифологией, историей и литературой.

К античной мифологии восходят следующие обороты:

««An ! in a lion's skin» – «Осел в львиной шкуре»;

«The tortoise wins the race while the hare is sleeping» – «черепаха выигрывает бег, в то время как заяц спит».

Многие фразеологизмы носят интернациональный характер, так как встречаются в ряде языков. Рассмотрим заимствование из французского языка. **«Buridan's ! An»** – «буриданов осел» (о человеке, не решающемся сделать выбор между двумя равноценными предметами, равносильными решениями). Французскому философу XIV в. Буридану приписывается рассказ об осле, умершем от голода, так как он не решался сделать выбор между двумя одинаковыми охапками сена. Этот рассказ был якобы приведен Буриданом в качестве примера в рассуждениях о свободе воли.

Ряд фразеологизмов восходит к разным иностранным реалиям. **«A white elephant»** – «обременительное или разорительное имущество» (король Сиама, желая разорить кого-либо из своих поданных, дарил ему священного белого слона, содержание которого обходилось очень дорого).

Знакомясь с иностранным языком, человек одновременно проникает в новую национальную культуру. Мир фразеологии русского и английского языков велик и многообразен. Объектом исследования выбраны фразеологические выражения английского и русского языков. Предметом исследования является сходство и различие образов во фразеологизмах русского и английского языков. Фразеологизмы оригинальны и своеобразны поэтому их и определили термином **"идиома"**, что в переводе с греческого означает "своеобразная". В английском языке они тоже называются **"idioms"**. Некоторые языковеды поначалу утверждали даже, что фразеологизмы непереводимы на другие языки. И действительно, мы обнаружили огромный пласт фразеологизмов, которым нет аналогов в английском языке: губа не дура, на лбу написано, а Васька слушает да ест, мартышкин труд. Многие из них родились в произведениях русских писателей.

При сравнении других фразеологизмов в английском и русском языках нами были обнаружены сходные по структуре фразеологизмы. При анализе их было обнаружено сходство в строении, образности и стилистической окраске: Играть с огнем – to play with fire;

Часть этих идиом являются уже интернациональными, и на исконность их претендуют разные языки, т.е. в каждом языке они считаются своими.

Следующие выражения весьма сходны в русском и английском языках: Труден только первый шаг – it is the first step that costs;

Эти фразеологизмы воспринимаются и в русском, и в английском языках ассимилировавшимися, т.е. потеряли свою связь с языком-источником. Однако они являются точными кальками французских. И почти все они имеют своего автора, например: аппетит приходит во время еды – Распе; всё к лучшему в этом лучшем из миров – Вольтер; понять – значит простить – Де Сталь.

Широко бытующие в русском языке крылатые выражения, которые некоторые языковеды тоже относят к фразеологизмам, потеряли свою связь с языком-источником, но они имели авторство: Всё хорошо, прекрасная маркиза – из французской песни.

Чтобы определить происхождение того или иного выражения, ученые-лингвисты привлекают не только факты языков в настоящем и прошлом, но и данные истории, этнографии, отражающие особенности жизни и быта народа. Исследователь должен знать нравы и обычаи народа, его верования и суеверия, поскольку это способствует установлению происхождения фразеологизма. Интересно, что французский фразеологизм Cherches la femme (А. Дюма) широко используется и в русском, и в английском языках. Но если в русском языке употребляется его калька (ищите женщину), то в английском языке функционирует не калька, а оборот, который раскрывает значение иноязычного выражения: There is a woman in it – Здесь замешана женщина.

В английский язык, а впоследствии и в русский, вошли единицы, наделенные необыкновенной красочностью. Этим объясняется их распространенность в обоих языках и сходство образов: В. Шекспир: To be or not to be – быть или не быть.

Английский писатель У. Теккерей является автором фразеологизмов: A skeleton in the closet – скелет в шкафу (о семейной тайне, скрываемой от посторонних).

Датский сказочник Г.Х.Андерсен пополнил русский и английский языки выражениями: The emperor has no clothes – А король-то голый.

Таким образом, если языки восходят своими заимствованиями к одному первоисточнику, можно говорить об образной и стилистической схожести таких фразеологизмов, которые настолько стали привычными и для русского, и для английского языка, что мы не задумываемся об их происхождении. Однако при переводе с языка на язык часто происходит смена образности. Это настолько интересное явление для английского и русского языков. Так наблюдаем различие образов в следующих фразеологических единицах: Laugh in the beard (смеяться в "бороду") – смеяться в кулак

Таким образом, с помощью фразеологических выражений, которые схожи с образами в русском и английском языках, а также которые не переводятся дословно, а воспринимаются переосмыслено, усиливается понимание языка. Изучение фразеологии составляет необходимое звено в усвоении языка и повышении культуры речи. Правильное и уместное использование образной речи придает ей неповторимое своеобразие, выразительность и меткость. Такие выражения доставят немало забот изучающим наши языки. Изучение фразеологизмов во многом помогает понять культуру и быт народов, освоить иностранный язык. На примере рассмотренных единиц можно отчетливо представить, насколько разнообразны и выразительны фразеологизмы современного английского и русского языков, насколько они схожи и различны между собой. В отличие от тех фразеологизмов, которые приобрели межъязыковую эквивалентность вследствие заимствований, сходство фразеологизмов в образной и стилистической окраске обусловлено простым совпадением. Общие и отличительные свойства образных средств родного и английского языков помогло нам увидеть единство и своеобразие языковых единиц, ведь соотношение этих образов – очень интересный феномен в языкознании.

Английский язык очень богат идиоматическими выражениями, пословицами и поговорками, которые постоянно встречаются в литературе, в газетах, в фильмах, в передачах радио и телевидения, а так же в каждом дневном общении англичан, американцев, канадцев, австралийцев. Английская идиоматика, очень разнообразная, достаточно сложна для изучающих английский язык. Из известных науке языков нет таких, в которых бы совсем не было идиом, фразеологических оборотов, пословиц и поговорок. Но английский язык обошел всех.

Примеры фразеологизмов можно приводить бесконечно долго. Кажется, что их запас не исчерпаем, как неисчерпаемы и богаты ресурсы разных народов с их интереснейшими традициями. Мы, употребляя теперь различные фразеологические сочетания, попросту пользуемся теми увесистыми штампами, которые выбили для нас наши далекие предки. И со своей стороны мы сами сейчас готовим для наших потомков новые штампы. Правда, сами мы этого не осознаем. И хотелось бы надеяться, что не одними канцелярскими штампами и иностранными словами обогатим мы речь последующих поколений.

Идиомы, пословицы и поговорки, являясь частью культуры данного народа, всегда оставались и останутся актуальными, несмотря на развитие экономики и техники, на прогресс и т. д. В любое время идиомы, пословицы и поговорки будут характерной чертой данного народа, объектом внимания и исследования.

Проанализировав несколько пословиц и идиом, я пришла к следующим выводам:

1) пословицы и идиомы многозначны и ярки. Они находятся вне времени и вне классового деления, т.е. их произносят как богатые люди, так и люди низших слоев общества.

2) идиомы и поговорки английского языка довольно-таки трудны для перевода на другие языки.

3) почти в любом языке можно подобрать пословицы и идиомы соответствующие английским.

4) многовековой опыт общения народов, говорящих и пишущих на различных языках, свидетельствует о том, что хороший переводчик должен не только понимать смысл переводимого текста, но и владеть фразеологическим богатством языка, на который осуществляется перевод.

5) При общении на иностранном языке важно не только обладать большим словарным запасом, но и использовать такие выражения как идиомы и пословицы.

ӘОЖ 82.091

ШЫҒЫС АҚЫНДАРЫ МЕН МӘШҺҮР-ЖҮСІП ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ МАҒЫНА МЕН ТІЛІНІҢ ҮНДЕСТІГІ

З. НҰРҒАЛИЕВА
оқушы, Б. Ахметов атындағы Павлодар педагогикалық колледжі
М.Х. ҚОРЖУМБАЕВА
ғылыми жетекші, магистр

Еліміз тәуелсіздік алғалы қазақ әдебиеті мен шығыс әдебиеті байланысына тереңдей үңіліп, жан-жақты сараптауға кең жол ашылды. Шығыс әдебиетін күні кешеге дейін шығармалары басылуына тосқауыл жасалып келген қазақтың белгілі ақыны, фольклоршысы, тарихшысы Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлының (1858-1931) бай қазынасын саралау да шешуін тосып тұрған ірі белес екені анық.

Өскелең уақыт биігімен қарасақ, орыс әдебиеттану ғылымында көршілес ел Қазақстан үшін мәні зор басты-басты еңбектерді атап өткіміз келеді. Олар шығыс әдебиетінің мәні ерекшелігіне арналған И.Ю. Крачковский [1], В.В. Бартольд [2], Е.Э. Бертельс [3], А.Е. Крымский [4], Б.Я. Шидфар [5], И.С. Брагинский [6], А.Б. Куделин [7], Н.М. Фильштинский[8], Д.В. Фролов [9] т.б. еңбектері. Осы орайда қазақ әдебиеті тарихы, әдебиеттану ғылымында мәшһүртану мен шығыстанудың зерттелуі қандай деңгейде десек, аталған тақырыптар бойынша аздап болса да жекелеген пікір айтулар, ізденістер әр кезде орын алса да, Мәшһүр-Жүсіп пен шығыс әдебиеті байланысын арнайы сараптаудың бұрын болмағанына назар аудартқымыз келеді.

Сол уақыттағы ізденістер тарихына тоқталсақ, кешегі әміршілдік жүйе қыспағы нәтижесінде қазақ пен орыс, Еуропа әдебиеті кеңірек дәйектелгенімен қазақ пен шығыс әдебиеті неғұрлым аз қарастырылғанына көз жеткізуге болады. Ол кезде шығыс әдебиеті мәнін еске алу, соған үңілудің өзі күдік, құғынды қабағат тудыруы мүмкін болғанын есепке алсақ, әсіресе қысым неғұрлым ашық жүрген кезеңде күдіктілердің алды атылып, айдалып жатқан елуінші жылдарға дейін аталған тақырыпқа қатысты айтылған М.Әуезов , Ә.Қоңыратбаев, т.б. пікірлерінің мәні зор екеніне көңіл бөлгіміз келеді. Елуінші, алпысыншы жылдары түрлі жабық қысымда да бұл дәстүрді жалғастырғандар: Б.Кенжебаев [12], С.Талғатов [13] байқаулары, кейінірек Ә.Дербісәлиев [14], М.Жолдасбеков [15], М.Мырзахметұлы [16], Р.Бердібаев [17], Ө.Күмісбаев [18], А.Қыраубаева [19], А.Машанов [20], М.Жармұхамедов [21] т.б. еңбектерінде шығыс әдебиеті мәніне арналған құнды пікірлер, мәліметтер аз емес.

Қазақ әдебиеті тарихы, әдебиеттану ғылымында бұрын мүлде аз зерттелген саланың бірі шығыс пен қазақ әдебиеті байланысы екені анық. Біз бұл еңбегіміздегі мақсатымыз-кейінгі жылдары ғана қолға алына бастаған белгілі ақын, фольклоршы, тарихшы Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы шығармашылығын тереңдей зерттеу, әрі әлемдік рухани қазынаның аса бай тармағы Шығыс мәдениетінің, оның ішінде әдебиетінің Мәшһүр-Жүсіпке, сол арқылы жалпы қазақ әдебиетіне тигізген игі ықпалын ашу, белшілі бір әдебиет дамуы үшін өзара байланыс, дәстүр сабақтастығының қажет екенін дәлелдеу.

Бұл мақсатты жүзеге асыру барысында осы еңбекте мына мәселелер назарға алынды:

– Шығыс және қазақ әдебиетіне, XIX ғасырдың соңғы ширегі мен XX ғасыр басындағы отандық руханияттың көрнекті өкілі Мәшһүр-Жүсіп шығармашылығынаислам дінінің қалай, һәм қаншалықты ықпал жасағанын қарастыру. Күні бүгінге дейін әдебиет пен дін арасындағы байланысқа берілген оң және теріс пікірлерді байыптау. Әдебиет үшін діннің өзіндік игі ролі болғанын дәлелдеу;

– Мәшһүр-Жүсіп шығармаларындағы ислам ықпалы мен шығыстық әдеби дәстүрдің сыр сипатын сараптау;

– Мәшһүр-Жүсіп өлең-дастандары сюжетінің бастау-көздерін іздеу;

– Шығыстық әдеби дәстүрдің қазақ әдебиетіндегі, оның ішінде Мәшһүр-Жүсіп шығармашылығындағы көркемдік құралдар сипатын таразылау;

– Мәшһүр-Жүсіптің өзіндік ізденісін, шығыс әдебиетіндегі бай дәстүрге қосқан үлесін анықтау;

– Шығыс әдебиетінің тұспалдап, жұмбақтап айту дәстүрі мен Мәшһүр-Жүсіп мұрасындағы өзектестікті саралау;

– Шығыста кең орын алған дидактикалық үрдістің Мәшһүр-Жүсіпте қалай өрістетілгенін көрсету;

– Шығыстық дәстүр мен ұлттық өрнек арақатынасындағы өзара ықпал мен тамырластықты межелеу.

Мәшһүр-Жүсіп пен Шығыс руханияты мәселесін зерделей отырып, мынандай тоқтамға келуге болады:

1. Әлем әдебиеті дамуында ерекше орын алатын Шығыс әдебиеті әсерін саралау ешбір ел әдебиетінің томаға-тұйық, оқшау жағдайда дами алмайтынын, қайта бір-бірімен тығыз байланыста гүлденетінін дәлелдейді.

2. Әдебиеттер дамуындағы үндестікті ашу тек әдебиеттер байланысын емес, онда қалыптасқан дәстүр мәнін салмақтауға мүмкіндік береді.

3. Дәстүр үндестігі алдымен тақырып таңдаудан, сюжет төркіндестігімен көрінеді.

4. Сарындастық, жалғастық тек сюжет емес, көркем әдебиеттің бейнелеу құралдарының бар арнасында өрістейді.

5. Көркем әдебиеттегі шарттылық, ұлттық өрнек, тұспалдап бейнелеу дәстүрін қалыптастыруда Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлының өзіндік үлкен еңбегі бар.

6. Қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы шығармаларына исламның ықпалы болғанын айқындау дін мен әдебиетті бөле қарастырудың орынсыздығын көрсетеді.

7. Әдебиет дамуының белгілі бір кезеңінде дін жетекші роль атқаратындығы қоғамның даму заңдылығы.

Әлемдік мәні бар Шығыс әдебиетінің қазақ әдебиетіне тигізген әсері орасан. Біздің әдебиетіміз үшін араб, парсы және түрік руханияты нәр алған кең арна іспеттес. Шығыс пен қазақ әдебиеті арасындағы байланыстың тамыры тереңде жатыр. Сонымен бірге әдебиетіміздің қайнар көзі фольклордың өне бойы да, халқымыздың рухани салт-санасы да шығысмық дәстүрге толы. Қазақ жазба әдебиетінің белесті кезеңі - XIX-XX ғасыр десек, бұл уақыттың рухани өмірінде шығыстық байланыс айрықша орын алады. Осы байланыстың негізгі жүйесі Ислам діні арқылы келгенін жоққа шығаруға болмайды. Шығыстық дәстүрмен қат-қабат үндестікте көрінетін Ислам дүниетанымы адамзат мәдениетінде ерекше роль атқарды. Оның синтездік мән-мазмұны бұрын сыңаржақ бағаланып келді. Енді аталған құбылысқа ғылыми жан-жақты талдау жасау күн тәртібінде тұрған өзекті мәселенің бірі болып табылады. Мұнсыз Шығыс әдебиеті туралы түсінік бір жақты болмақ.

Шығыс поэзиясының қазақ ақындарына игі ықпал еткені зерттеуші Ә.Қоңыратбаев еңбегінде біршама дәлелденген. Атап айтқанда, ол шығыс әдебиетінің, оның ішінде парсы поэзиясының өкілі Фирдаусидің (934-1026) “Шахнама” көлемді дастанының “Рүстем-Зорап” деген бөлімін М.Сералиннің 1914 жылы “Айқап” журналына бастырғанына және ақын шығармасының бір бөлімін кейінірек Тұрмағамбет Ізтілеуовтің аударғанына назар аудартады [22].

Сонымен бірге Ә.Қоңыратбаев зерттеуінде шығыс ақыны Низами Гянжевидің (1141-1209) “Ләйлі-Мәжнүн” дастанының түрлі нұсқада аударылып, дамытылған түрде қазақ даласында кең жырланғанында көңіл бөледі [23].

Шығыс әдебиеті дамуы дегенде, оны мұсылмен діні ықпалымен, сол діннің бастапқы орталығы араб елдері мәдениеті әсерімен тығыз байланыста қарау керектігі белгілі. Кешегі әміршілдік жүйе кезінде де түрлі тосқауылдарға қарамастан, араб мәдениеті, араб әдебиеті ролі сөз болмай қалған жоқ.соның бір айғағы: ертерек жазылып, кешеуілдеп жарық көрген Ә.Қоңыратбаев пікірі: “XI ғасырдың аяғына дейін Орта Азияда өнер-білім, поэзия араб тілінде көрінеді” [24].

Шығыс әдебиеті дамуы, оның игі дәстүрі , ықпалы дегенде, қазақ әдебиеті тарихы, әдебиеттану ғылымында кешегі әміршілдік жүйе қыспағымен сөз болмай, тыйым салыну жағдайына түскен тақырыптың бірі-шығыс пен қазақ әдебиеті дамуына зор ықпал еткен-Ислам діні әсері. Осы орайда Ислам діні әсерімен жазылған әдебиеттің бәрін “сопылық әдебиет” деп атау қазіргі өскелең уақыт талабына сай келе бермейтініне, бұл тақырыпты да нақтылай түсу, арнайы зерттеу қажеттілігіне назар аудартқымыз келеді.

Аллаға, жаратушыға мойынсұну Ислам елдері үшін 647 жылы жазылып бітіп, таратылған Құран Кәрімнен бастау алса, одан бұрын дүниеге келген Інжілге (Библияға) де Құдіретті әспеттеу тірек болғаны белгілі.қазіргі ең білімді деген ғалымдар ден қойғандай, бұл қасиетті кітаптарда да алдымен Алланы толық тану мүмкін еместігіне назар айударылған. Мәселен, інжілде Жаратушыны көру мүмкін еместігі айтылады: (Қасиетті кітап сөзінің мәнін сәл де болса бұрмалау болмас үшін, аудармай сол қалпында беруді жөн көрдік):”И потом сказал Он: лица моего не можно тебе увидеть, потому что человек не может увидеть меня и остаться в живых” [25].

Өмір сыры, Алланы тану қиындығына XII ғасырдағы парсы ақыны Омар һәйям да көңіл бөлген:

Жұп-жұмыр бұл жалғанның ұшы бар ма?
Кәнеки, керек болса, түсін ал да.
Бізге тек бұйырғаны-келу,кету,
Өмірдің сырын айтар кісі бар ма? [26].

Аллаға зор көңіл бөлу, оны мадақтау XII-XIII ғасырлардағы шығыс ақыны Низамиге (1141-1211) де тән:

Есімің де барша есімнің әуелгісі құдіретті,
Жаралғанның әдепкісі-жасаған сен жер мен көкті. [27].

XIIIғасырдағы парсы ақыны Сағди де 1258 жылы жазылған “Гүлстан” дастанында Алла құдіреті шексіздігін, “жанды атаулы” өзінше Алланы жырлайтынын айтады:

Жанды атаулы Хаққа мадақ жырлайды,
Соларды тек сергек жүрек тыңдайды.
Деме гүлді тек құс мақтап жырлайды,
Тікен де-тіл: мадақтайды Құдайды! [28].

Алланың тек жалғыз екені, оның құдіреті шексіздігі, Алла жолын іздеу мәні туралы шығыс жұлдыздары: Омар һәйям, Низами, Сағди; көне түрік дарабоздары: Жүсіп Баласағұн, Қожа Ахмет Иассауи, XIX ғасырдағы ерен құбылыс Абай шабыттана жырласа, Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы бұл дәстүрді жаңа биікке көтерген.

Мәшһүр-Жүсіп алдымен Алла сипаттарын тарата баяндайды:

Алды, арты, асты, үсті-оның сол жақ,
Ауыз, мұрын, аяқ, бас, көз,қол жақ.
Еш нәрсе ұқсамайды ол нәрсеге,
Кітаптың айтқанынан ойлама көп. [29].

Ақын сонымен бірге Алланы іздеу идеясын көтереді. Мәселен, «Әдһәм диуана және Ибрахим» дастанында ел билеген патша Ибрахимге алдымен жапанда кез болған құлан адамша сөйлеп:

Өлімнің келмес бұрын жолын көзде
Есіл өмірің өткізбе бекер түзде.
Пайдасы жоқ аң қуып шаршағанша,
Жанға пайда болатын Құдайізде!- дейді. [30].

Шығыс әдебиеті мен Мәшһүр-Жүсіп шығармаларындағы сабақтастық сөз болғанда, ондағы тақырып, идея, сюжет т.б. төркіндестігін ашумен қатар бейнелеу құралдарын пайдаланып , жетілдіруде де жалғастық, үндестік ролі зор екенін дәйектеу міндеті туады.

Мұсылмен елдері әдебиетінде «шарап» сөзі ішімдіктің бір түрі ретінде алынса, көбінесе ол «құштарлықтың шарабы» мағынасында, яғни тағы да Аллаға деген махаббат немесе жалпы биік сезім ұғымында қолданылатынын ескеру қажет.шығыстанушы Ислам Жеменейдің мына бір пікірі ой салырлық: «Хафиз ғазалдарында жиі қолданылатын «шарап, май» сөздерін жай оқырман теріс ұғынуы да мүмкін.

Парсы ақыны Сағдидің мына бір өлең жолдары да «шарап» ұғымы мәні кең екенін дәлелдейді:

Таңданба шын ғашықтар сүюіне,
Шым батқан ләззат-тасқын иіріміне. [31].

Шығыс ақындарының өз ойын көбінесе түспалдап жеткізу дағдысын-олардың шарап, шарап ішуге арналған өлеңдерінен де көруге болады.

Шығыс ақындары мен Мәшһүр-Жүсіп үндестігі алдымен белгілі бір баламаларды көбінесе ауыспалы мағынада қолданып, астарлап, ишараттап өрнектеуі кезінде жүзеге асады. Соның бір көрінісі – «базар» сөзін пайдалану үлгілері.

Сағди:

Базарға құр алақан жұтаң барып,
Қайтпассың қапшығыңды сықап алып. [32].

Хафиз:

Дүние –базар: қолдағыңның ешқайсысы тұрмайды,
Біреу арбап, біреу алдап сенен бәрі алады.

Мұнда келтірілген мысалдардың бәрінде «базар» сөзі ауыспалы мағынада жұмсалуымен ерекшеленеді. Сағди базарға, яғни өмір базарына белгілі бір әзірлікпен бару керектігіне көңіл бөлсе, Хафиз бірде дүниенің базар тәрізді құбылмалы екеніне үңіледі.

Әлем әдебиеті дамуын, ондағы өзара байланыс, төркіндестікті сараламай тұрып, яғни сабақтастықтың әр ұлт әдебиетінде алар орнын ашпайынша, жалпы әдеби процесті, әдебиеттің даму ерекшелігін толық түсіндіру мүмкін емес. Сонымен бірге әр ұлт әдебиетінің әлемдік ортақ қазынаға не қосқанын межелеу үшін де оның өзіндік ерекшелігімен қабат іргелес халықтар әдебиетінен не тағылым алғанын, арадағы дәстүрлік байланысты сараптау қажеттігі туады. Жоғарыда келтірілген талдаулардың барлығы шығыс пен Мәшһүр-Жүсіп баламалары мәнін, сыр-сипатын кең түсіну үшін, ондағы байланыс, үндестікке арнайы зер салу қажеттігін дәлелдейді. Мұның бәрі кез келген ұлт әдебиетінің томаға-тұйық өмір сүрмейтінін, ондағы бейне, тақырып, идея, сюжет, баламалар т.б. өзектестігі мәнін кең ұғыну үшін де, әдебиеттер арасындағы байланыс, дәстүр ролін жан-жақты сараптау қажет екенін дәлелдейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Крачковский И.Ю. Арабская поэзия. Избр.соч. –М. –Л.: изд-во АН СССР, 1956, Т.11.
2. Бартольд ВВ Сочинение-М, 1963, Т11
3. Ертай Жүсіпов Мәшһүр-Жүсіп және Шығыс руханияты

ӘОЖ 812.512.122

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ «ТӘУЕЛСІЗДІК» КОНЦЕПТІСІНІҢ МӘНІ

Н.Д. ОМАРОВА
студент, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қ.

Ел тарихындағы елеулі оқиғалар, айтулы кезеңдер әр кез әдебиет төрінен орын алып отырған. Халқымыздың өшкені жанып, өлгені тірілген 1991 жылы ұлы күн де қазақ әдебиетіне, оның ішінде қазақ поэзиясына соны өзгерістер мен тың жаңалықтар әкелгені белгілі.

Ақындар шығармаларында ел қуанышы, жаңа кезең, сол кезеңмен қоса келген толғаныс пен тебіреніс арқау болды.

Азаттыққа қол жеткізген ел ақыны бұл елеулі оқиғаны, әрине, назардан тыс қалдырмады. Соған қатысты кез келген ақынның тәуелсіздікке, келер күнге деген көзқарасы айқын бедерленді, «ұлтжандылық» мәдени концептісі аясындағы «тәуелсіздік», «азаттық» ұғымдары да жан-жақты танылды.

Қаламгерлердің барлығы жаппай тәуелсіздікті нұрлы таңға, арайлы күнге болады ма, әлде ақын бойындағы қорқыныш, үрейдің, сенбестіктің әлі де толықтай жаймағандығы сезіле ме? Міне, осы жайттарды анықтау үшін, «тәуелсіздік», «азаттық» ұғымдарына концептуалдық дүниетаным тұрғысынан келу қажет болды.

Бұл ретте, ел ордамыз Астананың да концептуалдық ұғымға қосқан үлесін, ақын дүниетанымын бейнелеудегі зор қызметін айту шарт.

«Тәуелсіздік» және «Астана», «Туған тіл» , «рәміздер» бір-бірімен шарттастықтағы ұғымдар, сол себепті бұл ұғымдарсыз «тәуелсіздік» концептісінің мәнін ашу да мүмкін емес екендігіне көз жеткізіп отырмыз.

Ұлттық сананың, ояну өткен жолымызға қайта үңілтіп, қаншама жылдар бойы айтылмай, жазылмай келген ақиқаттың ақ таңдақтары мен қара таңдақтарын анықтауға, жүріп өткен «асуларымыз» бен алдық деген «асқарларымыздың» қаншалықты тарихи маңызы болғанын бағалауға, мәдени, әдеби әлеміміздегі жарық жылдыздарымыздың тарихи әділетті орнын анықтауға мүмкіндік ашты. «Адасып қараңғыда, сорлы қазақ!» деп даусы қарлыққан Міржақыптың , «Қаз едік қатар ұшып қаңқылдаған» деп күрсінген Ахметтің, «Бар сүйеніш, үміті бар құдайда» деп толқыған Шәкәрімнің, «Түркістан – ер түріктің бесігі ғой» деп арманда кеткен Мағжанның, т.б. – Алаш ардақталарының үндері жетті құлаққа.

Тәуелсіздікпен бұрын бірге езіліп, жаншылып, еңсесі түскен Қазақ еліне ұлы рух оралды. Ғасырлар сынынан өткен Қазақы қасиет қайта тірілді.

Қазақстанның тәуелсіз мемлекет болып танылуы, оны дүние жүзінің көптеген елдері мойындауы әртүрлі тарихи кезеңдерде тағдыр тәлкегімен шет жұрттарға ауып кеткен, кейіннен әлемнің әр елдерінде тұрақтап қалған қандастарымыз үшін айтып жеткізгісіз қуанышты оқиға болғаны анық.

«Жусанын жұлып,// Жуасын теріп даланың, //Қытайда туып,//Монғолда өскен баламын.// Болдырып, шаршап, // Қазақ деп аңсап, // Тағы да көшіп барамын» [1,3] - деп толғанады Монғолияның Баян-Өлгей аймағынан Қазақстанға қозғалған көштің алдыңғы легінде үй-орманымен, ағайын-туыстарымен бірге жолға шыққан ақын Кәп Құмаруұлы. Түркиялық ақын Зейнел Сүрмелі Қазақстаннан Стамбұлға келген қонақтарды қарсы алып тұрып: « Тәуелсіз енді осылай күн өткізіп, // Халықтың бағын ашсын патша-құдай»[2, 12] - дейді. Сондай-ақ, Бақытхан Қазанғапұлының «Қазақтың кең даласы - Атамекен, // Ең ақырғы тұрағы Ұлы көштің» [3,25]- дейтін түйінді пікірі назар аудартады.

Сан мыңдаған ғасырлар бойы дүниенің төрт бұрышында жүрген бүткіл қазақ үшін Азат Қазақстан ұлы көш маршрутының соңғы нүктесі. Демек, суапты босу азат елде аяқталды.Тәуелсіздік жырларында «азаттық» концептісінің мәнін туған тіл ұғымы да аша түсті. Қаншама қиындықпен, күреспен, мылтықсыз майдан үстіндегі жанкешті шайқаспен қазақ тілі – мемлекеттік тіл болып мерейі асып, мәртебесі биіктеді, шын мәнінде, қайта тіріліп, өмірге қайта келді. Алайда мемлекеттік тілдің – қазақ тілінің қоғамдық өмірдің барлық саласында қолданысқа енуі бояу, тіпті өте баяу жүзеге аса бастаған.

... Басынып кетіп әлдекім,
Сүйекке түсті таңба көп...
Қайда әлгі «Жедел жәрдемің»,
Қазақ тіліне қан керек! [3,54]

– деп Серік Тұрғынбекұлы жедел көмектің қажеттілігі жөнінде бекерден-бекер жар салып отырған жоқ. «Басынып кетіп әлдекім» деуінің ащы шындығы түсінікті болар. Енді мемлекеттік рәміздеріміздің бәрін мақтан тұтатын патриоттық, отаншылдық сезім ояна бастағанда - мемлекеттік тіліміздің өңі жүдеу қимылы әлсіз қалпын көріп, шынында да ақынның айтқанына қосыла «Қазақ тіліне қан керек!» деу керек.

«Туған анамды ұмытқаным емес пе, // Туған тілім, егер сені ұмытсам!» бүгіні мен болашағына деген берік сенім, тағдырымыздың біртұтастығы, тіршілігіміздің тамырластығы, ғұмырымыздың өзектестігі, т.б. жарқын бояулармен жеткізілген. Шуақты, нұрлы сезімге бөлейтін жыр.

Сондай-ақ ақын Нұрлан Мәукенұлы Ата заң туралы толғана отырып: «...Құрандай көріп қолыңа алған // Ата Заңынды ардақта!» [5,15]-десе, көркемдік кестесіне көңіл аударғанда, бұрын байқалмаған бір оқыс теңеуді ұшырастырғандай, сәл ойланасыз. Иә, шынында, Конституцияны Құранға теңеу кешегі кеңестік дәуірдегі көзқарасқа мүлде қайшы еді, енді, міне, өзгерген қоғамдық сана бұл теңеуді жатырқамай қабылдап, құп алып тұр.

Ақындар Көк туды ата-бабамыздың жүзеге асқан арман-аңсарының символы, азаттығымыздың асқақ та айбынды белгісі деп қабылдағаны анық.

Бауыржан Жақып: Қолда бізді батырлар аруағы,
Қорға бізді бабалар шаңырағы.
Елім бүгін Көк туын желбіретті,
Жер шарына естіліп Әнұраны [6,35]

– десе, Сабыр Адайдың ой қорытуы мынадай: «Бостандықтың Көк Туы // Көгімде тұрды желбіреп. //Көркіңді сүйдім елжіреп, //Мен сол күні // Өліп кетсем де болар ед, // «Арманым жоқ енді» - деп» [7,375].

Астана қаласы – тек қана еліміздің бас ордасы болғандықтан ғана емес, тек қана Қазақстанның кеуде тұсындағы шаһары болғандықтан ғана емес,тіпті Елбасының ерекше ықыласымен Жарлыққа қол қойғандығынан да емес – ең бастысы тәуелсіздіктің жас өркені, алғашқы перзенті болғандықтан да аса аяулы, аса ыстық. Ақындардың жарыса жыр арнағаны да сондықтан. Бұл – тілектің тоғысуы, арманның астасуы ұлттық ұйысуымыздың айғағы іспетті:

«Астана ерке Есілдің жағасында, // Қазақтың бары осында, бағы осында...» [8,33]-деп Тұманбай Молдағалиев, «Астанам-ай, құтты болғай есімің,// Ашық болсын Алашыңа есігің!» [9,34] -Қуандық Шаңғытбаев,

«Күн емес, сағат санап өс, Астана!// Алты айда атқа мінген Алпамыстай» [9,35]-деп Оңайгүл Тұржанова, «Құдай жолды оңғарсын деп бұрдық көш!» [9,35]- деп Сәкен Иманасов, «Шырқап көкке асқақ ән , // Болашаққа бас қадам. // Қазақ рухын биіктет, // Ей,бас қала, Астанам! [9,35]-деп Айбатыр Сейтақ-сынды ақындардың әр буын өкілдерінің ортақ тақырып - тәуелсіз елдің жаңа астанасы – төңірегінде әр қырынан келіп тілек тоғыстыруында мақсат пен мүдде бірлігі жатыр деп бағамдаймыз. Жоғарыдағы өлең тармақтарында терең ой да, тебіреністі сезім де көркемдік шапанын жамылған.

Қорытындылай келе, қазіргі қазақ әдебиетіндегі «тәуелсіздік» концептісі мәнінің тереңдей түскенін, күрделі ұғымдарға ауысқандығын айта аламыз. Оған себеп, әрине, қоғам дамуындағы әсер етуші факторлардың пайда болуы.

Ежелгі дәуір әдебиетінде тәуелсіздік концептісі, көбіне тәңірлік ұғымдармен астасып, «көк бөрі» тотемдік бейнесімен ашылса, бүгінгі таңдағы «тәуелсіздік» көк аспанда еркін қалықтаған қыран құс бейнесімен бедерленеді.

«Тәуелсіздік», «азаттық» концептілерінің мәнін аша түсетін келесідей ұғымдар да тәуелсіздік жырларында көбірек кездесетінін аңғардық.

Тәуелсіздік – Бөбек.

70 жылдан астам уақыт өзге елдің етегін ұстаған еліміз тәуелсіздік алып, өз алдына жеке мемлекет болған кездегі кейпін ақындардың көбі «бөбек», «сәби» бейнесінде берді. Соған қатысты, жас сәбидің қалт-құлт басқан алғашқы қадамдардай болған елдегі тұңғыш әрекеттер келер күнге деген сенімсіздік сенімде ұялатқаны анық.

Ел іргесі бекіп, ішкі-сыртқы саясатын нықтағаннан кейінгі жағдайда әдебиетте, әрине өзгешелік сипатқа енген еді.

Кешегі кеңестік шинельді шешіп, ел боламыз ба, болмаймыз ба деген күдікті біржолата сейілтіп, өз алдына шаңырақ тіккен Қазақ еліне мәртебелі де беделді халықаралық ұйымдарды басқару сеніп тапсыруда. Қуанышпен, шаттықпен, жемісті еңбекпен, жеңісті бастамалармен келеміз. Себебі, Қазақстан – бірлікшіл ұстанымы мен қанатты өнегесі бар, бейбітшілік пен тұрақтылық ту тіккен ел.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Құмарұлы К. Кәрібоз. Астана: Елорда, 2001.-255 б.
2. Сүрмелі З. Туыстар...// Шалқар, 1992, 28 тамыз.
3. Бұшатайұлы М. Жібек бұйда тағылған Ойсылқара; Қазанғапұлы Б.
4. Тұрғынбекұлы С. Жерорта. Алматы: Жазушы, 1998. -208 б.
5. Айтұлы Н. Рухымның падишаның. Астана: Елорда, 2000. -288 б.
6. Жақып Б. Қолтаңба. Алматы: Өлке, 2001. -92 б.
7. Адай С. Әр қазақ-менің жалғызым. Алматы: Үш қиян, 2001.- 554 б.
8. Молдағалиев Т.Астана туралы ой // Егемен Қазақстан, 1998, 15 мамыр.
9. Мүшәйра. Арқаның алтын алқасы // Егемен Қазақстан, 1998, 9 маусым.

ӘОЖ 882.151.212.2-1

ФАРИЗА ОҢҒАРСЫНОВА ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ЛЕКСИКАНЫ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.Т. ОМАРОВА
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
Н.А. ШАХМЕТОВА
филол.ғ.к., доцент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Лингвистикада тіл – сол тілдің тарихы мен мәдениетімен тығыз байланысты қоғамдық құбылыс екендігі ертеден белгілі. Кез келген тілде өзге тілде аудармасы жоқ сөздер бар. Мұндай сөздерге реалия сөздер жатады. Реалия терминін тіл мамандарының әрқайсысы өздігінен қолданады.

Кейбір лингвист ғалымдар өз ғылыми зерттеулерінде “реалия” терминін емес, “эквивалентсіз лексика” терминін қолдайды. Алайда “реалия” ұғымын “термин” ұғымынан бөліп қарастыру керек. Реалия сөздер көркем әдебиетте өте жиі кездеседі. Олар белгілі бір халықтың мәдениетімен байланысты.

Эквивалентсіз лексика – басқа тілдің лексикалық бірліктері арасында толық немесе жартылай эквиваленттері жоқ лексикалық бірліктер (сөздер және тұрақты тіркестер). Эквивалентсіз лексикаға жиі реалия сөздер, уақытша эквиваленті жоқ терминдер, кездейсоқ эквивалентсіз сөздер жатқызылады.

М.М. Копыленко, З.К. Ахметжанова, Т.У. Жолтаева, Л.М. Кисамединованың пікірінше, жеке халықтардың тілдік лексикасын білдіру үшін еуропа лингвисттерінің ортасында пайда болған “экзотизм” терминін қолайсыз деп таниды. Салыстырайық, **экзотизм**... **экзотика** сияқты. Ал “экзотика” деген тұрмыс-тіршілігі, мәдениеті жекеленген аз танымал елдерге тиесілі. Экзотизмдер негізінде аударылмайды, сондықтан, түпнұсқа сөзге дыбыстық түрде ұқсас етіліп кірістіріледі. Сөзде экзотизмдер өзге елдің тұрмысын, мәдениетінің ерекшелігін жеткізу үшін қолданылады. Экзотикалық лексиканың маңызды бөлігін жанды зат есімдер құрайды. Экзотикалық лексика кітап стилінде, аударма әдебиетінде қолданылады, ал сөйлеу тілінде қолданылмайды. Кей ғалымдар “регионализм” терминін қолайлы деп санайды. Орыс тілінде “регионализмдер” не экзотизм, не варваризм емес. Бұл барлық сөздер сол, не өзге аймақтың орыс тілі қорына енеді [1, 7 б.].

“Реалия” ретінде қолданылатын тағы бір ұғым – “лакуна”. Нормативті бірліктердің нормативті-мәдени ерекшеліктері тек қана эквивалентсіз лексика ретінде байқалмайды. Сонымен қатар, осы тілде басқа тілдегі сөздердің, ұғымдардың болмауы. Яғни, лакуналар – тілдің семантикалық картасындағы ақ дақтар.

Реалия сөздер белгілі бір халықтың ұлттық ерекшеліктерін анықтайды. Олар тілдік бірліктер ретінде аудармашыға үлкен қиындық келтіреді. Реалия сөздерді беру тәсілдерін таңдауда қатып қалған ереже немесе нақты берілген нұсқаулар жоқ. Сондықтан ұлттық ерекшеліктерді белгілейтін реалия сөздер аудармада ерекше сақ, әрі талғампаз болуды талап етеді.

Реалия сөздердің түпкі мағынасы осы тілде сөйлейтін адамдардың фондық білімдерімен, өзінің тәжірибесімен, халықтың мәдени-тарихи салт-дәстүрімен өте тығыз байланысты.

Реалема – қандай да бір реалиясы бар сөздер. Реалемаларға ұлттық немесе тарихи колорит тән. Реалемалардың көбі қолданылу аясына байланысты реалия-терминдер болып табылады. Көп реалемалар зат есімдер. Лингвистикалық құбылыс ретінде реалемалар эквивалентсіз лексикаға қатысты болады. Реалемаларға толық анықтаманы С.И. Влахов пен С.П. Флорин береді: “Реалемалар – бұл бір халық өміріне қатысты және өзге халыққа жат объектілерді атайтын сөздер”. Ұлттық және тарихи колорит иесі бола тұра өзге тілде нақты сәйкестігі (эквиваленті) жоқ [2, 55 б.].

Дегенмен, біз осы зерттеу жұмысымызда реалия емес, эквивалентсіз лексика емес ұлттық-айрықша лексика деген терминді қолданамыз. Ұлттық-айрықша лексика басқа тілдерде сәйкес бірлігі жоқ, сол тілдің тұрмысында ғана кездесетін және сол тілге ғана тән ерекше сөздер мен тіркестердің жиынтығы. Ұлттық-мәдени ерекшеліктер тек қана эквивалентсіз лексикада көрініс таппайды.

Белгілі бір ұлтқа, халыққа тән ұлттық, тарихи ерекшеліктерін екінші бір тіл оқырмандарына өзгеріссіз жеткізу – аударма саласындағы маңызды мәселе. Мұндай аударма ұлтық-айрықша лексика сөздерге тән аударма. Ұлттық лексика басқа тілдерде сәйкес бірлігі жоқ, сол тілдің тұрмысында ғана кездесетін және сол тілге ғана тән ерекше сөздер мен тіркестердің жиынтығы.

Ұлттық-айрықша лексика – аударма саласының объектісі ретінде аса маңызды. Ұлттық лексика белгілі бір тұрғыда терминдермен және көнерген сөздермен ұқсас келеді. Ал оның аударма теориясындағы мәнін білу үшін, ең алдымен оны терминдерден ажыратып алуымыз керек. Өйткені, терминдер ғылыми, техникалық, өнер т.б. салалардағы ұғымды нақты белгілейді, синонимдік қатары жоқ, шығу тегі жағынан көбінесе басқа тілден енген кейбіреулерінің мағынасы шектелген сөздер. Бұл сипат ұлттық-айрықша лексикада да бар. Екеуіне қатысты кейбір лексемалардың өзі аударылып отырған тілде баламасы болып, аударылуы да мүмкін.

Ұлттық лексиканың терминнен айырмашылығы оның пайда болуында. Көбінесе терминдер заттарды атау үшін жасанды түрде немесе бар сөзді қайта ойластыру жолымен пайда болады, ал ұлттық лексика табиғи түрде пайда болады. Ұлттық лексика терминдерден қарағанда жалпы қолданыстығымен, танымалдығымен өзгешеленеді. Бірақ термин белгілі бір ғылым саласында тар көлемдегі қызметті атқарады. Ал ұлттық лексика көркем әдебиетте белгілі бір уақыт пен орынның бояуын көрсетеді.

Терминнен ұлттық қасиет пен ұлттық ерекшеліктерді таба алмаймыз. Ұлттық лексика болса, барлық уақытта өзі туып, пайда болған төл тілінде, сол тілдің сөздік қорының қазынасында өмір сүреді. Олардың кейбіреулері бірнеше тілдерге ауысып, сіңісіп кетуі де мүмкін. Мысалы: ауыл (аул), қарауыл (қараул), тұман (туман), өрік (урюк), сандық (сундук), ошақ (очаг) т.б.

Термин ұлттық лексикадан шығу, туу тәсіліне қарай ажыратылады. Олардың көпшілігі ғылымда пайда болған заттар мен құбылыстарды жасанды түрде атау қажеттілігінен пайда болса, ұлттық лексика сөз жасаудың табиғи түрінде дүниеге келеді. Оның терминнен айырмашылығы өзін қолданатын тіл мен тілдер тобының бәріне таныс болуы.

Аударма зерттеушілері С.И. Влахов пен С.П. Флорин термин мен ұлттық лексиканың айырмашылығын дұрыс көрсетеді: “Термин сөздер – ғылыми лексиканың негізі, олардың қимыл жасар саласы арнайы ғылыми әдебиеттер. Ал ұлттық лексика көбіне көркем әдебиетте кездеседі, онда белгілі дәрежеде жергілікті және тарихи колорит элементтерін құрайды. Біз оларды бірқатар сипаттамалы ғылымдардан да табамыз, бірақ мұнда ең бастысы заттың түсіндірме аты ретінде немесе тіпті таза термин ретінде қолданылады”.

Ұлттық-айрықша лексика көркем әдебиет астары мен бұқаралық ақпарат құралдарына тән, белгілі бір халықтың мәдениетімен тығыз байланысты, сол халықтың қолданысына ортақ өзге тілдерге жат болып келеді. Терминдер ұлттық бояуын жоғалтып, негізінен, белгілі бір ғылым саласына қатысты болады. Олар затты, құбылысты атау үшін жасанды түрде пайда болып, солардың таралуымен кең қолданысқа ие болады [2, 59 б.].

Ұлттық-мәдени және тарихи колоритті аудару мәселесінің бір қыры – шығарманың қандай да бір элементтерінің мағынасын сақтау ғана емес, сондай-ақ, олардың ұлттық ерекшелігін сақтау.

Көркем мәтіннің ұлттық-мәдени ерекшелігін көрсетуде ұлттық лексиканың маңызы айрықша. Көркем мәтіннің ұлттық-мәдени элементі ретінде көркем мәтінде кездесетін ұлттық-айрықша лексика бірқатар лингвистикалық және жеке аудармашылық зерттеулерге арқау болды.

Көркем шығармадағы ұлттық ерекшелікті жеткізу мәселесі өзекті болып отырып, аударма теориясы мен тәжірибесі бойынша теориялық еңбектер мен оқу құралдарында, көптеген мақалаларда көрініс табады. Осы кезеңдегі еңбектер осы лексика түрін зерттеуді жаңа, одан да кең тұрғыда зерттеуге талпыныс жасауымен сипатталады.

Кейбір ұлттық лексика жалқы атаулармен ұқсас болып, әдеби нормаға сай келмейді. Оларға диалект, жаргондар сияқты стилі төмен қарапайым сөздер жатады. Ұлттық лексиканың айырмашылық белгісі олардың

мазмұнында (затты бейнелейтін белгілі бір елмен, халықпен, әлеуметтік ортамен байланысы) және белгілі бір уақыт кезеңіне тән болуында. Осы белгілердің негізінде зерттеушілер ұлттық лексиканың заттық, уақыттық және мекендік топтамасын ұсынады.

Ұлттық-айрықша лексиканы аудару – үлкен маңызды мәселе. Ұлттық колоритті сақтаушы ретінде ұлттық лексика туралы Г.В. Чернов сөз еткен, бірақ ол "эквивалетсіз лексика" деген ұғымды қолданған. Аудармада ұлттық лексикаларды берудің екі негізгі қиындығы кездеседі: реалиймен берілетін объектінің (референттің) кездеспеуінен аударма тілінде сәйкестіліктің (баламаның, аналогтың) болмауы және реалийлердің заттық мағынасы (семантикасымен) бірге колоритін (коннотациясын) – ұлттық және тарихи бояуын – беру қажеттігі.

Ұлттық-айрықша лексика аудармасы ұлттық және тарихи ерекшеліктер мен колоритті беру мәселесінің бөлшегі болып табылады. "Ұлттық лексика" түсінігі материалды түрде бар зат немесе құбылысты мазмұндау үшін қызмет етеді. Бұл ереже бойынша, белгілі бір халық, ұлт немесе бірлестікке тән материалдық мәдениеттің заттары ұлттық тұрмыс, колориттің белгісі болып табылады.

Көркем мәтін халықтың тұрмысы және тарихымен тематикалық және сюжетті түрде байланысты. Аудармаға көшпестен бұрын таныс емес сөздерді түпнұсқада, яғни контекстегі орнына қарап түсініп алу керек. Автордың оны қалай бергенін және оқырман санасына оның семантикалық және коннотативті мазмұнын жеткізу үшін қандай құралдар пайдаланатынын анықтап алған жөн. Көп жағдайда бөтен ұлттық лексика бейтаныс болады. Автор оны оқырман үшін жаңа болып келетін шындықты суреттеу үшін көркем шығарма мәтініне енгізеді. Өзінің (таныс) ұлттық лексикасын түсіндірудің қажеті жоқ, өйткені, орыс оқырманы үшін 'квас', украин үшін 'майдан', ағылшын үшін 'Тауэр' сөздері қиындық тудырмайды. Ұлтаралық лексикаларды да түсіндірмей-ақ қоюға болады, өйткені оның кең таралғандығының арқасында оқырмандарда нақты ұғым мен ұлттық сәйкестілік қалыптасады.

Ұлттық-айрықша лексика ертеден тематикалық белгілері бойынша жүйеленетін. Біз М.М. Копыленко, З.К. Ахметжанова, Т.У. Жолтаеваның құрған орыс көркем мәтінінде кездесетін қазақтың ұлттық-айрықша лексикасының топтамасына сүйенеміз. Бұл топтама бойынша көркем мәтінде кездесетін ұлттық лексика келесідей топтарға бөлінеді:

Қандай ба бір белгі бойынша білдіру:

а) <u>жас ерекшелігі бойынша атаулар.</u> Бұл топтама бойынша джигит сөзі кең семантикалық көлемде қолданылады. Сөздіктерде '*джигит'* лексемасы келесідей семалармен белгіленген: 'ер жеткен', 'жас', 'ер жыныстың'. Бұл семалардың әрқайсысы актуалдана алады. '*Джигит'* лексемасының семантикалық талдауы – оны сипаттаудың мүмкін нұсқалардың бірі.

ә) <u>туыстық қатынас бойынша</u>. Қазақ тіліндегі туыстық қатынасты білдіретін сөздер орыс тілінен қарағанда нақтылығымен ерекшеленеді. Туыстық лексемалар көбіне аударма кезінде жоғалып кететін ерекше коннотативті семалар арқылы қолданылады. '*Тоқал'* лексемасы '*бәйбіше'* лексемасынан қарағанда қарапайым семантикалық құрылымға ие. Осы узуалды сема актуалды бола алады. Келін сөзі біріншіден, ата-аналарға ұлының әйелі, жасы кіші туыстың әйелі, екіншіден, үйге жаңа түскен қыз мағынасын береді. Ал орыс тілінде: сноха және невеста екі сөзі қолданылады. Аудармашы кей жағдайда келін сөзінің орнына сноха лексемасын қолданудың орнына келін сөзін қалдырады, өйткені, ол қандай да бір диспозиционалды семаны актуалдандыруға мүмкіндік береді.

б) <u>меншіктік қатынас бойынша</u>. Көркем мәтіндерде бай, кедей, бишара, жатақ деген сөздер қолданылады. '*Богач'* және '*бай'* сөздерінің мағынасы толықтай сәйкес келмейді. 'Богатство' сөзі алтын, жер, зауыт, сарай, жылжымайтын мүмлікпен байқалады, ал байдың байлығы мал санының мөлшерімен байқалады. Осыған байланысты, аударма және түснұсқада бай сөзі аударылмайды. Бай сөзінің антонимі *кедей* (бедняк) қазақ тілі мен орыс тіліндегі нұсқаларда аса өзгешелік байқалмайды. Сондықтан көркем мәтіндерде кедей сөзі сирек кездеседі.

в) <u>шығу тегі бойынша</u>. Осы топ бойынша '*төре'* лексемасы жиі қолданылады. Әр ақсүйектің есіміне төре лексемасы қосылады. Кей мәтіндерде шығу тегі бойынша әйгілі адамдарды сипаттамалы түсіндіру кездеседі – '*ақсүйек'*. Орыс және қазақ тілдерінде әйгілі емес адамдар «қара-чернь» бір уәждеге ие.

г) <u>атқаратын қызметі бойынша</u>. Би, сұлтан, бастық, ауылнай, болыс. 10 томдық түсіндірме сөздікте '*би'* лексемасы дауларды шешуші сот деп анықталады. Би сөзінің бірінші мағынасы – ру басы, екіншісі, рудың таңдамалы соты.бұл семема күрделі, бірнеше узуалды және окказионалдық семаларды қосады. Узуалды семаларға сот, рулық, таңдамалы жатады, окказионалдық семаларға ақылгөй, белгілі, әділетті сөздері жатады.

ғ) <u>әскери міндеттерді орындау қатысты.</u> Бұл топқа батыр, сарбаз, сардар, нүкер лексемалары кіреді. '*Батыр'* біріншіден, халық жауымен күресетін эпикалық аңыздардың кейіпкері, екіншіден, ержүрек, қайсар адам, үшіншіден, бір адамды мақтау үшін қолданылатын сөз. дегенмен орыс тілінің көркем мәтіндерінде бұл сөз өзге семантикалық көлемге ие. Көп жағдайда батыр лексемасы ержүрек, қайсар узуалды семаларын құратын бірінші мағынасын сақтайды. Кейде алдыңғы қатарға осы семалардың бірі шығады.

д) <u>айналысатын ісі бойынша.</u> Бұл топқа қазақ халқының музыка және поэтикалық өнер адамдары – ақын, жырау, жыршы, күйші, қобызшы қатысты. Орыс тілінің көркем мәтіндерінде айналысатын ісі бойынша *саипкер* (ценитель, знаток скаководных лошадей), *мерген* (меткий стрелок), *садакчи* (лучник), *караванбаши* (начальник каравана), *азанчи* (служитель мечети, громко читающий с верхней площадки молитву) қазақ сөздері кездеседі [1, 31-49 б.].

2) Әкімшілік белгілеу бойынша. Мұнда басқарма және елді-мекен атаулары жатады (*аймақ, аул, жуз, орда, улус, ханство)*.

3) Тұрмыс заттары.

а) <u>тұрғын үйге қатысты атаулар.</u> Жазда жайлауға, қыста қыстаққа көшіп жүретін қазақ халқы киіз үйлерде тұратын. Киіз үй кереге, уық, туырлық, шаңырақ, түндік сияқты бөліктерден тұрады.

ә) <u>ыдыс-аяқ атаулары</u> функционалды жақын және оларды ажырату қиын. Коржун, турсук, кесе, шакша, кумган, саба, кап, кебеже, тостаган.

б) <u>киім-кешек және әшекей бұйым атаулары.</u> Чапан, тымақ, саукеле, жаулық, кимешек, байтумар, тон

в) <u>еңбек құралдары мен қару-жарақ атаулары.</u> Аркан, қамча, курук, мултык. Қамча – түркі сөзі, қазіргі орыс тілінде 'нагайка', 'плеть', 'кнут' деген мағына береді, денотативті жағынан қамшы сөзінің мағынасымен сай келеді. Курук лексемасы аркан сөзінің мағынасына жақын, бірақ арқан түрік сөзінен енген, ал курук оған қарағанда нағыз қазақы болып табылады.

г) <u>музыкалық аспаптар атаулары.</u> Қазақ халқының музыкалық дарындығы белгілі. Қазақ музыкалық аспаптары дыбысталу тембрі, формасы бойынша ерекше. Ең кең таралғандар қатарында домбыра, сыбызғы, кобыз болды. Әсіресе қазақ халқының тұрмысын, тарихи оқиғаларын суреттегенде осы атаулар жиі кездеседі.

ғ) <u>азық-түлік, тағам атаулары.</u> Мал шаруашылығымен айналысатын қазақ халқының көшпелі салты тағамдарға да әсерін тигізді [1, 68 б.].

4) Дәстүр, ойын, этнографиялық түсініктер. Ұлттық-айрықша лексика арасында этнографиялық түсініктер ерекше орын алады. Этнографиялық ұлттық лексика келесі тақырыптық топтарға бөлінеді:

а) <u>салттар мен рәсімдер</u>: *күн, найза-майлау, сүт-ақы, суюнши*

ә) <u>өнер туындылары</u>: *айтыс, жоқтау, кисса, күй*

б) <u>ойындар</u>: *ак-уйек, альчики*

5) Діни түсініктер.

а) <u>мифтік кейіпкерлер</u>: *албасты, алп, джин, шайтан;*

ә) <u>мұсылмандық мерекелер мен рәсімдер</u>: *азна, ас, жаназа, намаз;*

б) <u>діни заттар</u>: *ахрет, тана;*

в) <u>діни ғимараттар атаулары</u>: *балбал, мазар, мола;*

г) <u>рухани оқу орындары</u>: *мектеб, медресе, мечеть.*

6) Жануарлар, өсімдіктер атауы

а) <u>үй жануарлары</u>. Қазақ халқы ертеден мал шаруашылығымен айналысқан. Сол себептен, үй жануарларының атауы мал өсіруге байланысты болған. Көркем мәтіндерде көбіне кездесетін атаулар *арғамақ, айғыр, донен, қуанан, тұлпар, тай* т.б.

ә) <u>жабайы аң атаулары</u>: *беркут, корсак, кулан, тау-теке, аккуйрук.*

б) <u>өсімдік атаулары</u>: *саксауыл, алабота, джусан, шабталы, кизилча, тал, тобылға*.

7) Табиғи құбылыстар

а) <u>жер қабығының түрлері</u>: *айтақыр, тақыр, саз*

ә) <u>атмосфералық шөгінділер</u>: *жасын, кемпир-косак, сарыкар*

б) <u>ауа-райылық құбылыстар</u>: *тамыз, салкинчик, шильде*

в) <u>релеф ерекшеліктері</u>: *күнгей, терскей* [1, 90-91 б.].

Аударылатын шығарма авторының түпкі ойына сәйкес келген жағдайда, барлық таныс емес сөздер (өзінікі және бөтен) түсіну құралдарын енгізуді талап етеді. Түсіну құралдарының ішінде кең таралғандары:

– ұлттық лексиканы толық мәтін фонында графикалық түрде белгілеу (курсив, тырнақша, ірі шрифт), бірақ бұл әдіс тек қана оқырман назарын аудартып, оның мазмұнын жеткізбейді;

– ұлттық лексика мазмұнын кеңейтіп беру: "Міне менің шаландап, біз кең әрі ұзын балық аулау қайығына жақындадық, онымен кеше кешке таман жүрдім";

– ұлттық лексикамен қоса оның бейталап синонимін немесе қосымша ретінде туыстық ұғымын пайдалану: 'қабырға – дуал', 'шаруа – иемен';

– мәтін ішінде жақшаға алынған, үтірмен немесе сызықшамен көрсетілген түсініктеме: "бурковканы әр түр көлемдегі тастармен қапталған жолды – беркіл ауыл болып бір айда жасадық";

– ұлттық лексиканың жанында тікелей мәтінде бере алмағанда, беттің төменгі жағында сілтемемен беру.

Мәтіндегі ұлттық лексикаларды беру мен түсіндіру мәселесі аудармашы үшін маңызды, өйткені олардың аудармада сақталуы бір жағынан түпнұсқадағы орны мен автордың оны түсінуімен, екінші жағынан ұлттық лексиканы өз орнында және аудармада сақтау үшін пайдаланатын құралдармен негізделеді.

Кейбір ұлттық лексика аударма тілінде бірегей сәйкестіктерге ие болады. Бірегей (жалғыз) сәйкестіктің кездесуі түпнұсқа тілінің берілген бірлігі аударма тілінің бірлігімен аударылатынын білдіреді. Осындай бірегей сәйкестіктері бар ұлттық лексикаларды аударғанда ешбір қиындық тумайды.

Қазіргі таңда ұлттық лексиканы аудармада бірнеше тәсіл қолданылып жүр. Олар: транскрипциялау, жартылай транскрипциялау, мағынасы жағынан сөздермен ауыстыру, калькалау, сипаттау, түсіндіру арқылы аудару.

Ұлттық лексиканы аударуда транскрипциялау тәсілі сирек қолданылады. Аудармашы көбінесе қоғамдық-саяси өмір мен жалқы есімдерді аударуда осы тәсілге жүгінеді. Аударма 'бөтенді' өзінікі етуге тырысады. Ал транскрипция өзінің құралдары арқылы 'бөтенді' сақтауға тырысады. Аудармада кездесетін ұлттық лексиканы аудару мүмкіндіктері негізгі жағдайға қатысты болады: транслитерация немесе транскрипция, тілде бар элементтер негізінде жаңа (немесе күрделі) сөз жасау, контекс жағдайларында нақтыланатын ұқсас аударма және

гипонимиялық аударма (жеке ұғымды жалпы ұғыммен алмастыру). Транскрипция тиісті ұлттық лексиканы фонетикалық болмысын түпнұсқаға барынша жақындатумен географиялық тәсіл арқылы енгізуді қарастырады.

Ұлттық лексиканы беруде транскрипцияны қолдану аудармашыға транскрипциялау кезінде ұлттық лексиканың мағыналық мазмұны мен колоритін бере алуымен шартталынады. Тиімді жасалған транскрипция мазмұн мағынасын сақтау мен жеткізу қиындықтарын шешуге мүмкіндік береді, ал аударма мен транскрипцияны таңдау қателігі оқырманды қиын жағдайға әкеп соғады.

Калькалау – сөз немесе сөз тіркесінің дыбыстық емес комбинаторлық құрылымының, яғни сөздің құрамдас бөліктері аударма тілінің сәйкес элементтерімен жүзеге асады. Осы тәсілде ұлттық лексиканың мағынасын барынша толық сақтап жеткізуге болады. Алайда мағынасын сақтау оның колоритін сақтауды білдірмейді, өйткені, ол аударма тілдің құралдары арқылы беріледі. Калькалау тәсілі аударма мәтінінде мағыналы бірлік құру қажет болған жағдайда, оқу орын, мемлекеттік мекеме, географиялық атаулар, тарихи-мәдени нысандар, дәреже мен лауазымдарды аударуда қолданылады.

Мағынасы жақын сөздермен ауыстыру тәсілі жиі қолданылады. Осы тәсілде ұлттық лексиканың функционалды эквивалентін табу көзделеді.

Тарслитерациялау арқылы мүмкін болмаған жағдайда ұлттық лексикалар сипатттау, тікелей аудару, түсіндіру арқылы аударылады.

Ұлттық лексиканы тәржімалау барысында тәсіл түріне таңдау жасау мәселесі келесі жағдайларға тәуелді:

Мәтін сипаттамасына;

Мәнмәтіндегі ұлттық лексиканың маңыздылығы;

Ұлттық лексиканың өз сипатынан;

Тілдердің өзінен

Аударма оқырманынан

Сонымен, ұлттық лексиканы аудару барысында қай тәсілді қолдану мәселесі аудармашының алдында тұрған тапсырмаға тікелей байланысты болып келеді.

Негізінен, Фариза Оңғарсынова поэзиясын тұтастай аударған – Татьяна Фроловская. Ақын басқа аудармашылардан қарағанда, Татьяна Фроловскаяның аудармасын ұнататын. Оның пайымдауынша, Т.Фраловскаяның бойында ‘оңғарсыновалық’ рух бар. Ақын Фариза аудармашы Т.Фраловскаяға шын ризашылығын орыс тілінді былай білдіреді: “Одно из ценных свойств Татьяны Леонидовны – умение сохранить тонкость и неповторимость лиризма казахской поэзии. Ее стремление следовать национальным канонам. Это подвластно только настоящему мастру”.

Жоғарыда аталған топтамалар ұлттық-айрықша лексиканы талдауға өте тиімді. Фариза Оңғарсынованың орыс тіліндегі аудармаларында аса жиі кездесетін лексемалар – аул, джигит. Джигит лексемасын жас ерекшелігі бойынша атаулар тобына жатқызамыз. Бұл лексема кең семантикалық көлемде қолданылады. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде *‘джигит’* лексемасы екі мағынада беріледі: 1) жас ерекшелігіне байланысты; 2) мықты, шебер шабандоз. Мысалы: Сколько черных мыслей за день// мимо окон пролетит. // На коня тебя посадим - // будешь ты у нас *джигит*, немесе Взгляд девичи связал боевого *джигита* - // околдованный руку не в силах поднять. Вот красавица в степь провожает *джигита*, // а над степью колышется утренний жар [3, 675 б.].

Аул лексемасын әкімшілік белгілеу бойынша топтамасына жатқызамыз. Мысалы: Я казашка, как была, // я скучала по лепешкам, // по степным моим дорожкам, // по *аулу* где росла. Келесі жолдарда ақынның соғыс жылдарындағы қайғысы байқалады: А в *ауле* нет *джигитов* // перерезать путы ног, // будто все врагом побиты - // поскорей расти сынок.

Қазақ тілінің *домбыра* сөзі Т. Фроловскаяның аудармасында транскрипция арқылы берілген. *Домбра* лексемасы тұрмыс заттары топтамасындағы музыкалық аспаптар тобына жатады. Оны келесі жолдардан байқауға болады: Жоқ, менің жаным – қазақтың жаны кіршіксіз, // Бал қымыз қайда – әкелші, қалдық күсіп біз. // Келдім гой мұнда (қарама, жеңге, аңырап), // Тезекке піске таба нан иісін сағынып. // *Домбыра* бар ма? Берейін әсем ән салып, Қазақтың әнін тыңдайсыңдар гой танмсанып... // «Қалада өстім, бәрі ерсі мұнда», - демейін, // Қол тимей жатса, сиыр да сауып берейін.

Я казашка, как была, // я скучала по лепешкам, // по степным моим дорожкам, // по аулу где росла. // Где лежит моя *домбра*? Запою, и вы поймете: // ваша я... // ... Я могу доить коров, // печь лепешки, курт сушить – // платье не меняет мысли, // как без вас могла б я жить? (“На джайляу”) [4, 130 б.].

Дәстүр, ойын, этнографиялық түсініктер топтамасына жататын қыз куу лексемасы аудармада былай берілген: Кипенье крови спорило со зноем, // а с небом – бесконечность пустырей. // - Коня! Есть в зове *‘кыз-куу’* родное. // Дай, родственник, коня! Коня, Скорей! Түпнұсқамен салыстырайық: Елең болмай жайлауда жаз аптабы, // Қызып кетті бойымда қазақ қаны: // - Ертте, жезде, ең жүйрік сәйгүлікті - // Басталуға *‘Қыз қуу’* аз-ақ қалды! (“Догони девушку”) [4, 133 б.].

Жалпы біздің зерттеуіміз бойынша Ф. Оңғарсынованың шығармаларындағы ұлттық-айрықша лексикасының топтамаларын былайша көрсетуге болады:

Жас ерекшелігі бойынша атаулары: *джигит* лексемасы 7, әскери міндеттерді орындау қатысты: *батыр* лексемасы 3, айналысатын ісі бойынша: *акыны-гении* 1; әкімшілік белгілеу бойынша: *аул, ханский, Каракум, Мангыстау, Урал* сөздері; еңбек құралдары мен қару-жарақ атаулары: *аркан*; музыкалық аспаптар атаулары: *домбра* лексемасы 3; азық-түлік, тағам атаулары: *курт, кумыс* 1; ойындар: *кыз-куу* 1; мифтік кейіпкерлер: *Кыз-Жибек, Козы-Корпеш*; үй жануарлары: *аргамак, Кулагер;* жабайы аң атаулары: *беркут*; жер қабығының түрлері: *бархан, такыр.*

Ұлттық-айрықша лексиканы аударудың жоғарыда аталған тәсілдердің өз артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Мәселен, транслитерациялау тәсілін қолдануда түпнұсқа тіліндегі сөздің колориті сақталады, бірақ кей кездері оқырманға жақсы таныс болмаған жағдайда түсініктеме беру қажеттілігі туындайды. Мағынасы жақын сөздермен аударуда оқырманға түсіндіріп жатудың керегі жоқ, дегенменб транслитерациялауда, калькалауда түпнұсқа тілін білмейтін оқырманға аударылатын сөздің немесе сөз тіркесінің мағынасын дұрыс аша бермейтін жайттар кездеседі. Осы жағдайда сипаттау немесе түсіндіру арқылы аудару тәсілін қолданған тиімді.

Ашық түрдегі азаматтық, өткір лирика мен табыспаған махаббат трагедиясы бірге ұштасқан туындыларды аудару барінің қолынан келе бермейді, бірақ Т. Фроловскаяның қолынан келген. Біздің ойымызша, Т. Фроловская аударма тиімді жолдарын пайдаланған. Аудармаларында ақынның ойын оқырманға өзгертпей, анық, түсінікті етіп жеткізе білген.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Копыленко М.М., Ахметжанова З.К., Жолтаева Т.У. Казахское слово в русском художественном тексте. – Алма-Ата: Ғылым, 1990. – 5 б.

2. Влахов С.И.,Флорин С.П. Непереводимое в переводе. – М.: Валент., 2009. – 55, 59 б.

3. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы ред. бас. А.Ы. Ысқақов. – А.-А. : Ғылым. – Т. 4. – 1979. – 675 б.

4. Оңғарсынова Ф. Полдневный жар. // Авторизованный пер. с каз. Т.Фроловской. – Алма-Ата, «Жазушы», 1980. – 130 б.

УДК 82.035.342-93

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В АНГЛО-РУССКОМ ТЕХНИЧЕСКОМ ПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ИНСТРУКЦИИ «ОЧИСТНЫЕ СООРУЖЕНИЯ ПИТЬЕВОЙ ВОДЫ»)

Н.В. ПОЛЯКОВА
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В настоящее время существует необходимость в выделении научно-технического перевода не только как особого вида переводческой деятельности и специальной теории, исследующей этот вид деятельности, а также присвоении научно-техническому переводу статуса самостоятельной прикладной дисциплины. С точки зрения лингвистики, характерные особенности научно-технической литературы распространяются на ее стилистику, грамматику и лексику.

Для начала нужно дать определение термину перевода. Перевод - это сложное многогранное явление, отдельные аспекты которого могут быть предметом исследования разных наук.

Бархударов Л.С [1, с. 178] в первую очередь считает перевод процессом, т.е «Переводом называется процесс преобразования речевого произведения на одном языке в речевое произведение на другом языке при сохранении неизменного плана содержания, то есть значения».

В процессе перевода возникает необходимость переводческих трансформаций в силу разновидности грамматических систем языков, в нашем случае при переводе «Руководства пользователя для очистки воды» с английского языка на русский. В нашей работе мы используем следующую классификацию оптимальную для перевода нашей инструкции в корпусе научно-технических текстов, которая включает в себя следующие трансформации:

– замену;

– добавление;

– опущение;

– генерализацию;

– перестановку.

Рассмотрим данную классификацию подробнее.

Замены - наиболее распространенный и многообразный вид переводческой трансформации. В процессе перевода замене могут подвергаться как грамматические единицы, так и лексические, в связи с чем можно говорить о грамматических и лексических заменах. К грамматическим же относятся следующие типы: замена форм слова, замена частей речи, замена членов предложения (перестройка синтаксической структуры предложения), синтаксические замены в сложном предложении.

Примеры.

1) Исходный текст: You might ask why engineers have generally chosen to supply us with a.c**.** rather than d.c**.** for our household needs.

Перевод: Можно спросить, почему для домашних надобностей обычно используется переменный, а не постоянный ток

Анализ: Применена трансформация замены, при которой термины аббревиации «a.c.» и «d.c.» были заменены на русскоязычные аналоги «переменный ток» и «постоянный ток», т.к в русском языке отсутствует общепринятая аббревиация для данных понятий «переменный» и «постоянный» ток.

2) Исходный текст: We know the primary coil in the ordinary transformer to have more turns than the secondary one.

Перевод: Известно, что первичная обмотка обычного трансформатора имеет больше витков, чем вторичная.

Анализ: Использована трансформация замены, при которой «we know» - «мы знаем» заменено на употребительное в русском научно - техническом стиле «известно».

3) Исходный текст: Open a near by cold water tap downstream of the System in full and allow it to run for 60 minutes.

Перевод: Просто откройте ближайший вентиль и дайте воде протечь в течение примерно 1 часа.

Анализ: Была применена трансформация замены, при переводе «60 minutes» - «60 минут», перевели как 1 час, в силу употребительности в русском языке меры времени в руководствах и инструкциях в часах.

Широкое применение в процессе перевода находит прием лексических добавлений. Имплицитное понимание требует от Рецептора знакомства с общепринятыми способами организации информации в ИЯ (исходный язык) или особых «фоновых» знаний. У Рецептора перевода нет подобных знаний семантических особенностей текстов на ИЯ, и для него подразумеваемый смысл должен быть раскрыт переводчиком. В англо-русских переводах дополнительные элементы особенно часто оказываются необходимыми при переводе атрибутивных словосочетаний.

Примеры.

1) Исходный текст: The System conforms to ANSI/NSF 42 and 53 for the specific performance claims as verified and substantiated by test data.

Перевод: Система фильтрации воды на весь дом Homespring™ соответствует требованиям стандартов ANSI/NSF 42 и 53 по определенным показателям соответствия, что проверено и подтверждено данными тестирования. (Homespring™ - это название серии фильтров для очистки воды, производитель которого является компания General Electric - американская многоотраслевая корпорация, крупнейший в мире производитель многих видов техники)

Анализ: Была применена трансформация добавления, при переводе слова « The System», на русский язык перевели как: «Система фильтрации воды на весь дом Homespring™». Homespring™ (данные компании, предназначения товара для каз-на без транслит)

2) Исходный текст: Fig. 10 gives a drawing of a bulb; the filament will be seen in the centre.

Перевод: На рис. 10 приводится чертеж электрической лампы; нить накала видна в центре.

Анализ: Применена трансформация добавления, при которой в переводе был добавлен предлог «на», что позволило привести текст в соответствие с требованиями научно-технического стиля русского языка.

3) Исходный текст: Do not let the System dry for longer than 12 hours.

Перевод: Системе фильтрации нельзя находиться в сухом состоянии более 12 часов.

Анализ: Была применена трансформация лексического добавления - «нельзя», так как в научно-технических текстах принято содержание запрещающих слов как «Нельзя», и в данном примере это уместно.

Прием лексического опущения предполагает игнорирование в процессе перевода некоторых семантически избыточных слов, которые не несут важной смысловой нагрузки, а их значение зачастую комплексно восстанавливается в переводе. Опущение является методом прямо противоположным приёму добавления.

Примеры.

1) Исходный текст: Failure to properly maintain the System will compromise performance and/or result in a failure to control water quality.

Перевод: Неправильный уход за очистной системой поставит под угрозу эффективность работы очистного сооружения.

Анализ: Была применена трансформация опущения – quality, так как отсутствие данного слова не влияет на исходный смысл предложения.

2) Исходный текст: The System must be installed on a cold-water supply line only.

Перевод: В систему должна поступать только холодная вода.

Анализ: Была применена лексическая трансформация опущения слова «installed», так как пословный перевод в данном случае не является лучшим вариантом, хотя и его перевод вполне допустим, и не искажает оригинал.

3) Исходный текст: The System has been designed built and tested to offer reliable service, provided if it is installed, commissioned, operated, maintained and tested in strict accordance with the instructions contained in this manual.

Перевод: Система была создана и протестирована для обеспечения надежной службы, при условии, если она установлена и эксплуатирована, в строгом соответствии с указаниями, которые содержатся в данном руководстве.

Анализ: Была применена трансформация опущения, слово «built», применение данного слова не уместно в данном предложении, и его перевод был бы некорректным.

Прием смыслового развития заключается в замене переводимой единицы на контекстуальное, логически связанное с ней слово или словосочетание. В основе лежит принцип, когда упомянутая в тексте причина развивается и заменяется ее следствием (или наоборот).

Примеры.

1) Исходный текст: Premature fouling of the System is not covered by the warranty.

Перевод: Преждевременное засорение системы по эксплуатационным характеристикам не входит в гарантийное обслуживание.

Анализ: Была применена трансформация генерализации. «not covered» перевели как «не входит в», так как в русском языке данное словосочетание не допустимо без предлога «в». Так же добавление словосочетания «по эксплуатационным характеристикам» является смысловым развитием.

2) Исходный текст: Consuming contaminated water could result in serious injury or possibly death.

Перевод: Употребление загрязненной воды может пагубно отразиться на вашем здоровье с возможным летальным исходом.

Анализ: Была применена трансформация генерализации, «could result in serious injury» переведено как «может пагубно отразиться на вашем здоровье», подходящих к стилю научно-технического текста.

3) Исходный текст: The System uses existing water pressure in the water supply line to filter water and will continue to operate even during a power failure.

Перевод: Система использует стандартный напор воды, благодаря этому система будет работать даже при отключении питания.

Анализ: Была применена трансформация генерализации. Слово «existing» перевели как «стандартный». Что придало ему более широкое значение. Так же добавление словосочетания «благодаря этому» конкретизирует условия, при которых система может функционировать.

Перестановка как вид переводческой трансформации – это изменение расположения (порядка следования) языковых элементов в тексте перевода по сравнению с текстом подлинника. Элементами, могущими подвергаться перестановке, являются обычно слова, словосочетания, части сложного предложения и самостоятельные предложения в строе текста [3, с. 208].

Примеры.

1) Исходный текст: System owner should verify the water outlet quality at the outlet sources by having it tested by an approved or qualified water testing laboratory prior to consumption.

Перевод: До потребления воды, владелец должен проверить качество воды в лаборатории.

Анализ: Была применена трансформация перестановки. «prior to consumption » из конца предложения переместили в начало предложения для придания акцента этой мысли и переведено как «до потребления».

2) Исходный текст: Since these temperatures normally exceed the capabilities of available thermocouples, it is often necessary to resort to one of the various optical methods – such as pyrometry or the sodium-line reversal technique – for the determination of these temperatures.

Перевод: Поскольку эти температуры обычно превышают возможности имеющихся термопар, для определения этих температур, часто приходится прибегать к одному из различных оптических методов, например, к пирометрии или методу натрий-линейного обращения.

Анализ: Была применена трансформация перестановки, в результате которой часть предложения «for the determination of these temperatures» была переставлена в начало предложения, с целью адаптации перевода под правила русского языка и последовательность изложения материала.

3) Исходный текст: By purchasing the Homespring™ Water Purifier System, you have taken the first step in providing safer, great tasting water in the entire home.

Перевод: Купив систему фильтрации воды на весь дом Homespring™, Вы сделали первый шаг в обеспечении всего Вашего дома безопасной водой прекрасного вкуса.

Анализ: Применена трансформация перестановки – словосочетание «in the entire home» поставлено в середину предложения, в силу норм русского языка.

Данное исследование показало, что самыми частыми переводческими трансформациями являются:

– замены (29 %). Частое использование данной трансформации происходит из-за несовпадения грамматических форм английского и русского языков, или же полным отсутствием в языке перевода подходящего слова, которое принадлежит к той же части речи, что и слово в языке оригинала;

– добавление составило 24%. Для сохранения адекватности переводимого текста, переводчик обращается к приему добавления (восстановление при переводе опущенных в тексте оригинала «уместных слов»). Необходимость данного приема обусловлена спецификой научно-технического текста, который не допускает неточности;

– опущение – 23 %. Во избежание повторений, а так же игнорирование семантически избыточных лексических единиц переводчик использует опущения. Однако, технический текст оригинала уже сам по себе является предельно лаконичным, можно сделать вывод, что частота использования данного типа трансформации ниже, чем у других.

– перестановка – 15 %. Использование переводчиком приема перестановки объясняется грамматическими особенностями английского языка. Если в русском языке при перестановке его членов грамматическая связь между словами обычно не нарушается, поскольку она выражена в форме самих слов, в английском предложении от местоположения слова зависит, каким членом предложения оно является, и изменение порядка слов в предложении приводит к изменению его смысла.

И самой низкой по частоте использования оказалась трансформация - генерализация (8 %). Генерализация – это замена узкого значения на более широкое, которое редко допустимо в переводе научно-технических текстов, так как перевод научно-технического текста должен отвечать требованиям четкости, точности и объективности.

Мы пришли к выводу, что самыми частыми видами трансформации являются замена и опущение, а самой малоупотребительной – генерализация.

Результаты нашей практической работы подтверждают данные, приведенные в классификации В. Н. Комиссарова и Л. С. Бархударова.

ЛИТЕРАТУРА

1. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб.для ин-тов и фак. иностр. яз. – М. : Высш. шк., 1990. - 178 с.

2. Бархударов Л. С. О поверхностной и глубинной структуре предложения // Вопросы языкознания. – 1973. – № 3. – С. 50 – 61.

3. Бреус Е. В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский : 3 – е изд. – М.: Изд – во УРАО, 2002. – С. 208

УДК. 4И

РОЛЬ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНЕ

Ю. ПОПОВА, Ж. МУХТАРХПНОВА
студенты, медицинский колледж, г. Павлодар
Ж.А. МУСИНА
научный руководитель

Знание – сокровище, которое повсюду
следует за тем, кто им обладает
Кит

Еще несколько лет назад английский язык воспринимался всеми как иностранный. Но с течением времени роль английского языка возросла настолько, что теперь он считается во всем мире международным. Изучение английского языка для большинства из нас становится, чуть ли не самой большой проблемой в жизни. Каждый взрослый человек мечтает овладеть английским хотя бы на разговорном уровне и готов выкладывать кучу денег, чтобы их ребенок знал английский.

Вряд ли можно переоценить важность владения английским языком в профессиональной среде для тех, кто собирается работать в медицинской сфере.

Вице-президент Европейской ассоциации нейрохирургических обществ, профессор Шломи Константини считает, что в Казахстане необходимо готовить медицинских специалистов со знанием английского языка. «Нужно, чтобы все казахстанские специалисты могли говорить и читать на английском языке, потому что международный уровень требует знания английского языка, чтобы общаться между собой, а также познавать зарубежную литературу. Поэтому для Казахстана сейчас очень важно готовить специалистов именно со знанием языков», - говорит Ш.Константини.

Профессор Константини (Шломи Константини) является заведующим отделением нейрохирургии для детей в ведущей больнице Израиля, специализируется на микрохирургии различных опухолей головы и спинного мозга, реконструкции черепных и спинномозговых аномалий, сосудов и аневризмы мозга. Профессор Константини бесспорно является лучшим детским нейрохирургом Израиля и ведущим в мире. Маленькие пациенты из США и Германии нередко оперируются у него в Израиле.

Зачем врачу знать английский язык?

На первый взгляд может показаться, что для врача знание английского языка вовсе не является фактором профессионального роста. На самом деле, если вы нацелены на постоянное повышение квалификации и рассчитываете работать в престижной клинике, а тем более, сотрудничать с зарубежными коллегами, без английского не обойтись. Давайте разберемся, как именно знание английского помогает в работе медика.

1. Врач, который владеет английским, лучше осведомлен в современных тенденциях медицины. Зная английский, вы можете свободно читать зарубежные медицинские журналы, самые современные книги по медицине, знакомиться с публикациями на англоязычных медицинских сайтах. И, конечно, по объему и актуальности такая информация значительно выигрывает по сравнению с информацией, доступной на русском или казахском языках. Таким образом, знание английского языка позволяет вам постоянно повышать свою квалификацию, быть в курсе передовых методов диагностики и лечения.

Но почему для этого нужен именно английский? Дело в том, что научные публикации, в первую очередь, становятся доступными для широкого круга читателей как раз на английском языке, и может пройти много времени прежде, чем они будут переведены на русский или казахский. В научной среде, да и не только, английский является языком международного общения.

2. Зная английский язык, можно получить или продолжить медицинское образование за рубежом. Если вы еще только собираетесь учиться на врача, возможно, вы хотели бы поступить в зарубежный вуз, и владение английским языком – одно из главных условий для осуществления ваших планов.

Вам не обязательно потребуется большая сумма денег для обучения в хорошем иностранном университете. Существуют различные программы обучения для перспективных студентов, так что учиться за рубежом, не

потратив на это целое состояние, можно, а вот без знания иностранных языков – нельзя. И в первую очередь речь идет об английском.

Если вы уже являетесь практикующим врачом и хотели бы расти профессионально, можно пройти стажировку в иностранной клинике, курс повышения квалификации за рубежом, участвовать в международных исследовательских проектах в сфере медицины. Но для этого вам также потребуется знание английского языка.

3. Знание английского позволит вам участвовать в медицинских конференциях за рубежом, ездить в заграничные командировки. Престижные клиники заинтересованы в том, чтобы их врачи участвовали в различных мероприятиях за рубежом, таких как конференции, посвященные тем или иным медицинским темам. Поэтому, если вы работаете в такой клинике или в научно-исследовательскои институте, у вас есть возможность отправиться в зарубежную командировку, но для этого вам понадобится хорошее знание английского, ведь подобные мероприятия, как правило, проводятся на английском языке.

4. Знание английского языка позволит вам работать в одной команде с иностранными специалистами. Многие отечественные клиники сотрудничают с зарубежными медицинскими учреждениями, приглашают на работу иностранных специалистов или консультируются с ними в сложных случаях, чтобы совместно поставить диагноз или определиться с методами лечения пациентов. Кроме того, врачей, свободно владеющих английским языком, приглашают участвовать в международных клинических исследованиях.

5. Владение английским языком позволяет врачу вести прием иностранных пациентов в частных клиниках. Вероятно, если вы работаете в небольшой клинике в маленьком городе, к вам обращаются за медицинской помощью только ваши соотечественники. Но, например, в частной столичной клинике, сотрудничающей со страховыми компаниями, у вас могут появиться иностранные пациенты. Если же вы планируете работать или стажироваться за рубежом, то вам и вовсе не обойтись без английского языка.

6. Знать английский – всегда престижно. Независимо от вашей профессиональной принадлежности, будь вы врачом или другим специалистом, если вы владеете иностранными языками, в любой компании, сотрудничает она с зарубежными партнерами или нет, вас будут считать более ценным сотрудником. Знание английского языка говорит о вашей образованности, подчеркивает, что вы – современный, открытый, нацеленный на самосовершенствование человек.

Как видите, у врача есть немало причин для изучения английского языка. При этом уровень владения английским, к которому следует стремиться, должен быть довольно высоким. Врач обязан владеть медицинской терминологией, суметь прочесть и полностью понять даже самый сложный текст, посвященный медицинской тематике. И так же легко воспринимать английский на слух, чтобы общаться с коллегами из других стран. Врач должен внятно говорить на английском, так, чтобы собеседник смог понять каждое слово, включая непростые для произношения медицинские термины. Конечно, все врачи знают латынь, это помогает избежать какой-либо путаницы в медицинских понятиях, но для общения все равно нужен живой язык. Да и с иностранными пациентами на латыни не поговоришь.

Чтобы работать врачом или медсестрой в любой стране нужно хорошо знать язык этой страны. Требования к знанию языка медиками, претендующими на работу в Великобритании или США, высоки.

Не просто овладеть английским языком до такой степени, чтобы сдать необходимые тесты. Вы должны изучать анатомию с начала, поскольку должны знать все термины на английском языке.

Предлагаемый курс английского языка для медиков прежде всего познакомит вас с основными анатомическими понятиями. Также вы будете знать, как вести историю болезни и общаться с пациентами.

Имея неплохой уровень владения английским – или любым другим иностранным - языком, каждый сможет более-менее свободно общаться с людьми, живущими в других государствах, где говорят на нужном языке. Почему так важно общение? Дело в том, что при отсутствии практики, полученные навыки теряются, а грамматические правила и слова забываются.

Регулярное общение поддерживает языковую форму. Значит, необходимо искать любые возможности для того, чтобы как можно больше говорить на английском языке. Для врачей и ученых-медиков, это бывает достаточно трудно. Требуется найти не просто людей, которые знают язык и готовы к непосредственному общению. Необходимо найти специалистов, которые занимаются медициной, а еще лучше - специализируются в требуемой Вам области. Так, если по ходу научной работы или медицинской практики, врачу необходимо обсудить с коллегами определенные темы, то желательно найти человека, владеющего знаниями в данной области медицины. Зачастую, сделать это самостоятельно непросто. Первый выход - конечно, найти подходящие курсы английского языка в Павлодаре или том городе, где Вы проживаете, а если сделать это невозможно, то можем порекомендовать найти в социальных сетях, пригодные группы и сообщества. Найти в них требуемых специалистов и постоянно совершенствовать свою речь в ходе общения с носителем английского языка.

Многим медицинским специалистам хорошо известны основы английского языка, но их словарный запас – хоть и весьма приличен, но остается пассивным. Однако при недостаточной практике общения, весь словарный запас не только не пополняется, он еще и не может перейти в активный. И с каждым днем это создает все более заметные препятствия при общении на иностранном языке. Важно общаться именно с специалистами – медиками, так как имеется еще и такая тенденция в изучении языков. Существуют группы людей, которые легко общаются со своими англоговорящими собеседниками на любые повседневные и бытовые темы с, но мгновенно теряют нить разговора, как только он переходит в профессиональное русло. Для того, чтобы пополнять не только общеупотребительную, но и профессиональную медицинскую лексику, можно искать для

дистанционного общения и удаленных уроков именно таких собеседников, с которыми Вы сможете усовершенствовать свои профессиональные навыки владения английским языком для медицинских работников. Вместе с этими знаниями, значительно улучшится и Ваша способность к общению на различные темы.

Таким образом, можно сделать вывод. Необходимость знания медицинскими работниками и студентами медицинских университетов и колледжей английского языка является бесспорной. Новейшие медицинские исследования, конференции ведущих специалистов, медицинская опоратура, все современные медицинские материалы доступны всему миру именно на английском языке. На данный момент этот язык является языком инноваций, спутником прогресса и квалификации.

Медицина поистине есть самое благородное из всех искусств
Гиппократ

УДК 8 (07) Каз

ТЕМА ГОЛОДОМОРА В КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Т.А. ПОТЕХИН
студент, учреждение образования «Авиценна» медицинский колледж, г. Семей
М.Ж. ЖЕТМЕКОВА
преподаватель, учреждение образования «Авиценна» медицинский колледж, г. Семей

Современная, сложная, эмоционально насыщенная жизнь значительно изменила нравственно-психологический облик человека. Огромный поток информации, напряженный ритм жизни, высокий интеллектуальный уровень человека послужили причиной новых интенсивных поисков в области художественной литературы, ее заметного изменения и обогащения. Все многообразие жизни стало подвластно перу художника. При всем разнообразии поисков художников в основе настоящего искусства всегда лежит момент нравственного и духовного бытия человека.

Литература всегда занимала главенствующее место в культуре Казахстана. В духовной жизни Казахстана происходили серьезные перемены, имевшие глубокие последствия для развития национальной культуры.

В последние время много пишут о голоде, который был вызван политикой коллективизации, проводимой в СССР в конце двадцатых, начале тридцатых годов двадцатого века, тогда Казахстане погибло 2 миллиона человек.

Новейшая проза в современной литературе Казахстана имеет, несомненно, очень яркие достижения. К ним можно отнести «Хронику великого джута» Валерия Михайлова, вышедшую в Казахстане в 1990 году, роман Смагула Елубаева «Одинокая юрта», вышедшая в 2008 году, пьесу Шархана Муртаза « Письма пяти», статьи, воспоминания писателей Гафу Каирбекова, Альжаппара Абишева, Мекемтас Мырзахметова, Галыма Ахмедова и др.

Тем не менее, потенциал отечественной творческой интеллигенции в этом направлении реализуется не в полной мере. Так, в последние годы вместо глубоких и содержательных произведений мы видим фильмы и книги, не обладающие достаточной глубиной и фактами. Книги, написанные писателями, не в полной мере раскрывают драму 30-х годов, так как доступа к архивным документам нет.

История нашей страны во время коллективизации становится в литературе насущной, актуальной темой. В настоящее время сложилась большая научная литература о событиях советской истории. Созрела и ждала своего воплощения и тема джута в степи. Именно во второй половине 1980-х - начале 1990-х годов наметилась тенденция к созданию таких произведений, в которых преобладает документальное начало. В этот период выходят в свет произведения, имеющие подзаголовки «документальная повесть», «документальный роман», «роман-исследование». Развитие, документальный роман, очерк-повесть и комплексное изучение темы коллективизации и голода в Казахстане началось в период гласности и перестройки в конце 80-х годов прошлого столетия

Каждое произведение из перечисленных есть своеобразное запечатление эпохи, где в центре – история народа и людские судьбы, показанные полно и всесторонне.

За свою многовековую историю казахский народ пережил немало трудных времен, оставивших по себе горькую память. Одной из самых трагических страниц в истории Казахстана стал голодомор 1928-1932 годов, случившийся в сложный, драматический период смены жизненного уклада казахов, на фоне больших социальных потрясений.

В своем выступлении на I сессии Ассамблеи народов Казахстана 24 марта 1995 года «За мир и согласие в нашем общем доме» наш Президент Н.А.Назарбаев дал очень емкую и объективную оценку тех лет, отметив: «... Вся советская история сопровождалась многочисленными нарушениями прав народов и фактами прямого геноцида. Это голод 1920-1930-х годов, когда погибли миллионы граждан. Численность казахов сократилась почти наполовину, русский и другие народы потеряли миллионы честных тружеников, образованных и предприимчивых людей. Был подорван генофонд многих наций...».

С голодомором 1928-1932 годов связаны сложнейшие и нелегкие вопросы проведения курса коллективизации в Казахстане, конфискации, истребления крестьянства и переселение казахов за рубеж.

В тяжелые дни для казахского народа писатели, поэты не остались в стороне. Поэт Ильяс Жансугуров написал поэму «Муз кала” (“Ледяной город”), посвященной описанию бедствий в год голода. Увы, это произведение исчезло в те годы. Поэма характеризовалась предельно правдивым отражением трагического периода в жизни народа и ясно показывала то, что голод был специально организованным мероприятием.

Писатель Валерий Михайлов, написал книгу «Хроника великого джута»:

(Фрагмент из книги)

Когда я начал собирать материалы к своей книге, то выяснилась странная картина: практически ничего не было на эту тему. О самой страшной трагедии казахов, о гибели почти 40 процентов населения от голода – никаких свидетельств. Лишь крохотные, разрозненные данные, косвенные намеки на беду. Правда, в 1988 - 1989 годах в малотиражной казахской прессе появилось несколько воспоминаний, где прямо рассказывалось о трагедии. Среди них были заметки Гафу Каирбекова, где он вспоминал о беседах с Габитом Мусреповым. Но ведь это лишь немногие эпизоды той огромной беды, что пережила республика.

60 лет власть запрещала даже говорить на эту тему. Но люди, разве могли об этом забыть!

В годы перестройки, когда Советский Союз стал разваливаться на части, вот только тогда заговорили на эту тему. Рассказывали, как правило, только о личной беде, не затрагивая причин трагедии, постигшей всю страну, но массовая гибель крестьянства, кормильцев страны – непреходящая, незабываемая трагедия. В сердца людей, в народной памяти такое впечатывается навечно. Казахстан пострадал больше всех других республик, но и в России, и в Украине бедствие было очень большим.

Книга Валерия Михайлова «Великий джут» – это не только потрясающие душу свидетельства тех, кто пережил голод начала тридцатых, видел собственными глазами картины мора, тысячи и тысячи трупов по всей бескрайней степи, обезлюдевшие аулы, где бродили потерявшие человеческое естество люди, охотившиеся на себе подобных. Горе и безысходность, десятилетиями сдерживаемые, невидимые миру слезы при внешней бесстрастности – так свидетельствуют о трагедии своего народа

В книге звучат рассказы о джуте, о том, о чем в советское время никто не говорил с официальных трибун. Записи эти, наполненные трагедией и ужасом исповеди, со слов писателей: Габита Мусрепова, Гафу Каирбекова, Альжапара Абишева, Галыма Ахмедова, Калмухана Исабаева, Мухтара Магауина, профессора Мекемтаса Мырзахметова, академика Жабаги Такибаева, простого аульного жителя - слушателя школы трактористов Сагидоллы Ахметова, девятнадцатилетней в то время девушки Татьяны Невадовской, которая жила вместе с ссыльным отцом-профессором в ауле Чимдавлет в предгорьях Заилийского Алатау. Здесь стихия воспоминаний проникает в документальный объективный эпос.

Уже на первой странице, потрясающий страшною правдой, рассказ Габита Мусрепова заставляет читателя переживать вместе с очевидцами те далекие страшные минуты истории нашей родины: «За аулом Аулие-Коль в степи лежали трупы людей. Вперемешку, вповалку. Ничего страшнее я не видел. Слава Аллаху, нам не попались навстречу люди, иначе ни от нас самих, ни от лошадей ничего бы не осталось… Подъехали к необычному для глаз казаха городку из юрт. С началом коллективизации множество таких возникло по степи… Ещё два-три месяца назад здесь было многолюдно. Теперь же стояла мёртвая тишина. Мёртвый город из белых юрт на белом снегу. Жизнь в одно мгновение как будто остановилась, и народ куда-то исчез. Все они разбрелись кто, куда в поисках пищи, и почти все погибли на дороге».

Таких городков-юрт в степи в то время было много. «А в одной юрте, - вспоминает Мусрепов, - накинулось на них маленькое живое существо. «Оно было всё в крови, длинные волосы смёрзлись в кровавые сосульки и торчали в стороны, ноги худые, чёрные, словно лапки вороны. Глаза безумные, зубы оскалены, изо рта – красная пена. Взрослые мужики в страхе бежали. Потом долго спорили: что это было? Джинн? Нет. Это был человек, ребёнок, девочка семи-восьми лет. Она питалась своими мёртвыми родителями. Это было само проклятие голода. Это был джут.

В этой книге проанализирована технология геноцида в эпоху правления Голощекина – с 1925 по 1933 год. Схема была такая: уничтожали вначале духовных вождей, мусульманских и православных, затем расстреливали интеллектуальную элиту, всех алашордынцев, которые сотрудничали с советской властью писателей: Байтурсынова, Аймаутова, Дулатова, Жумабаева и других, были гонения и на Ауэзова. Потом устранили с высоких должностей национально мыслящую партийную элиту. А следом прошла так называемая конфискация среди крупных баев – разрушили товарное хозяйство. Затем пошло расслоение в ауле. Беднейших крестьян (кедеев-горлопанов) натравили на баев-середняков, бездельников в русских селах – на крепких хозяев, обозвав их кулаками и врагами советской власти. Хозяйство рухнуло, и вскоре начались голод и эпидемии…

Казахстан оказался в самых суровых условиях, потому что здесь земледелием мало кто занимался. Люди занимались скотоводством, а если скот погибал (в данном случае – отбирался), то погибал и аул. По этой же технологии шла коллективизация в России и на Украине. В целом голод в период насильственной сплошной коллективизации унес жизни десяти миллионов человек, эту цифру называл сам Сталин. А это был цвет крестьянства: лучшие скотоводы и земледельцы были уничтожены или же раздавлены.

В книге рассказывается, как семья начальника политотдела МТС не смогли уберечь сына от гибели, его съел, распоров живот, вынув сердце, одинокий мужчина. Когда ему пригрозили расстрелом, он, согнувшись, полез рукою за печь, вышвырнул оттуда три человеческие головы: одна – его пропавшей жены и две – малолетних детей…» (Фрагмент из книги «Великий джут», из воспоминаний Даны-Бике Байкадамовой.)

Писатель Валерий Михайлович исследует и называет истинную причину и истинных виновников народной трагедии, заложенной в бесчеловечной сущности порожденного ленинизмом, насаждаемого Сталиным и всей большевистской верхушкой строя, он показывает истинное лицо большевистских вождей, их аморальность, преступность разрушающих страну идей и деяний. Впервые в книге собраны все имеющиеся сведения о вершителе всеобщей коллективизации в казахских степях, которую тот цинично называл «Малым Октябрем в Казахстане», Голощекин, самое имя которого во веки веков проклято на казахской земле.

Многие страницы книги посвящены впервые открывавшимся для русскоязычного читателя фактам жизни и деятельности репрессированной национальной интеллигенции – Ахмета Байтурсынова, Жусупбека Аймаутова, Мыржакыпа Дулатова, Магжана Жумабаева и других.

И знаменательно, что впервые «Хроника Великого джута» издана в 1990 году в издательстве «Интербук» внуком Мыржакыпа Дулатова Ерланом Сатыбалдиевым.

Тираж в 50 тысяч экземпляров разошелся моментально. Чуть раньше составленный из нее очерк «Малый Октябрь Голощекина» был опубликован московским еженедельником «Литературная Россия», а за ним – в других российских городах и во многих казахстанских газетах, особенно казахских. Валерий Михайлов продолжал работать над книгой, к нему приходили и звонили люди, просили рассказать о своей судьбе, их рассказы вошли в значительно расширенное издание 1996 года.

Книга писателя должна быть широко доступна, ведь это, по сути, единственное свидетельство о трагедии казахского народа 1931-1933 годов, унесшей миллионы человеческих жизней. Это боль о сосланных в казахские степи русских крестьянах, репрессированных народах, поруганной вере христиан, мусульман, католиков, ибо, прав автор: «не сосчитать, сколько погублено народу, а сколько – в самом народе»…

Писатель Смагул Елубай написал роман «Одинокая юрта» - замечательная книга, заставляющая задуматься над историческим прошлым и будущим нашего Казахстана. Трилогия Смагула Елубаева повествует о голоде 1930-х годов, о годах бедствий казахского народа, писатель ищет причины этих трагических явлений. Впервые он был опубликован в 1992 году, спустя семь лет после его написания. В 2008-м в издательстве «Аударма» была выпущена трилогия, куда вошли, кроме «Одинокой юрты», еще «Молитва» (1992 г.) и «Бренный мир» (2000 г).

Голод, коллективизация, репрессии, Великая Отечественная война, брежневские застойные годы – этот временной охват говорит об эпическом масштабе произведения.

Поражает мастерство Смагула Елубаева, сумевшего передать особенности быта, культуры, менталитета кочевников с такой ясностью и одухотворенностью, что при чтении забываешь, что живешь в XXI веке и автор – наш современник. Окунаешься в эпоху тридцатых годов, живешь проблемами героев, переживаешь за них, сочувствуешь тяжелой доле героев Булыша и Балкии, Хансулу и Шеге.

В смутные времена многие утратили ценностные ориентиры и сбились с правильного пути. Именно о потере духовных и нравственных начал, о родном языке писатель болеет больше всего.

Образ одинокой юрты олицетворяет собой всю казахстанскую землю, осиротевшую, потерявшую своих детей.

Так в память о жертвах голодомора, в Казахстане в Павлодаре у входа на старое мусульманское кладбище, где в конце 20-начале 30 годов прошлого столетия происходили массовые захоронения, сегодня открыли памятник жертвам голодомора

Композиция представляет собой умершую женщину с выпирающими от голода ребрами, над которой плачет ее маленький сын. Позади расположен разрушенный шанырак.

«Шанырак - это символ казахского дома. Здесь он разбитый, что выражает пропавший, порушенный очаг родного дома. Но там же можно увидеть, как среди обломков вырастает маленькое деревце, символизируя собой продолжение жизни»,

В Астане 2012 году установлен монументальный комплекс жертвам голодомора 1932-1933 годы.

Наша литература, драматургия, кинематография должны уделять больше внимания этой теме, чтобы молодое поколение казахстанцев знало все о прошлом своей страны, знало правду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Михайлов Валерий. Хроника великого джута. Документальная повесть. - Изд. 2-е, перераб. и дополнен. – Алматы: Жалын, 1996.

2. Смагул Елубаев. Роман «Одинокая юрта» 1992 год

3. http://www.nauka.kz/diss/detail.php?ID=341907 Национальный научный портал

UDC 82.09

ON THE ADEQUACY OF THE LITERARY ANALYSIS TO THE ARTISTIC TEXT

I.O. PRIHODCHENKO
postgraduate, russian language and literature department, PSU named after S. Toraigyrov, Pavlodar c.
M.A. UAIKHANOVA
Master of English Philology, senior tutor, PSU named after S. Toraigyrov, Pavlodar c.

The adequacy of the analysis to the artistic text – one of the most burningissues in contemporary humanitarian science in general and especially studies of literature in particular. By an unimaginable tumor growing in minds of contemporary researchers, all sorts of ideological, worldview and sometimes political concepts push back the principles of scientific nature and congeniality to explore a literary work into methodological peripherals, thus putting under question scientific nature of philology as a branch of humanitarian knowledge. In the end, the situation is such, that an researcher not so much strives for realizing the abundance of meanings of the work maximally completely, but so much strives for finding one infallibly correct interpretation of the text, and not finding it, imposes the text his own understanding it, which is often very subjective, as the only possible. Such approach to the text analysis leads not only to the transformation of scientific disputes into «the war of a dogma with a dogma», but also to a superficial penetration in the literary work.

The author of the article faced with such situation, while analyzingyoung Pavlodar poetess Julia Kurkan's poem "The Last Communion"[1]. The author tried to interpret the meaning of the work with the help of the ontological andworldview analysis, getting from the text such motives, which are relevant to these concepts. Not having the opportunity to present herehis own analysis of this poem, what became the subject matter of the dispute together with the analyzed work, the author of the article is sending readers to his last scientific-journalistic work "The experiment inthe ontological and worldview analysis of the lyric work".

The results, gotby the author of the article, reflect the views of the author of the poem. Other views on the text were given by the representatives of the religious philology; the author of the article forced to refrain from calling names. A fundamentally different understanding of the poem differs from that set out in the first devoted to the work article.

The researchers got such conclusions: the work was written by the author not having religious worldview; there isn't a life-affirming motive called the good, the eternal, there is a gloom and a fear of life and of opportunity to do any wrong choice. Regardless of the other people's opinion a man feels inside himself how exactly he must do: together with conscience or without it. Only the action of conscience wakes in us spiritualization, but such what is conversely - it is spiritless. In the opinion of the religious philologists the analyzed poem demonstratssuch a spiritless action to us.

The author of the article must notice: the validity of conclusions almost don't leave any space for a dispute. But the author nevertheless has the little locus of it. Why do both points of viewhave right to exist? Because the author of the article had introduced the point of view of irreligious man, whichconcur with the author's point, and religious philologists had introduced the point of view of religious man, which disagreesthe author's point. Such reasoning after reading isn't agued in its uprightness, but it is more subjectivecritics than objective analysis.

Religious philology now is very actively developing in Russia and the CIS countries, the interpretation of the literature from the point of view of the religiosity of the author and the hero is very popular now. Such a view is not close to the author of the article because this approach has three methodological features, which cause a skeptical attitude. The first feature: not so much the actual texts, as the personality of the author is considered in this approach. It is obvious that philology is to engage still not the personality of the author, but the artistic text; the knowledge about the personality of the author may be only an auxiliary element for the analysis, but not a conclusion from it. The second feature: in such cases, the text is not analyzedas it is, rather thanit is much said that it should have from the researcher'spoint of view. The researcher must explore, i.e. to comprehend the idea laid by the author, and not to impose his personal opinion; for these purposes for the scientist it is better to do creative work. The third feature: the desire to assess the literary text from the point of view of a world-view which is expressed. This cannot be accepted, because literature is still not philosophy and not theology; itis, first of all, the art of a word, and a literary work, of course, must be evaluated from the point of view of its artistic peculiarities and aesthetic perfection, but not from the point of view of the worldview laid in it.

In the end, arguing about the correctness/the righteousness of the position of the lyrical hero and his antipodes in the poem, the researchers actually argued on the issue what is an analysisadequate to the text. For the author of the article the problem is seen in this - in the adequacy of the reading and interpretation.The collateral ofadequacy can be the researcher's congeniality to the author and the identity of their worldviews.

REFERENCES

1. Юлия Куркан. «Последнее причастье» / /www.stihi.ru/2012/10/10/7903
2. Литературная энциклопедия // dic.academic.ru/contents.nsf/enc_literature/
3. В. Соловьев. Толковый словарь по философии // terme.ru/dictionary/194/word/ontologija
4. А. Доброхотов. Новая философская энциклопедия // terme.ru/dictionary/879/word/ontologija
5. Википедия. Онтология. Предмет онтологии // ru.wikipedia.org/wiki/Онтология
6. Исторические типы мировоззрения: мифология, религия, философия // studfilosed.ru/uchebnye-materialy-po-filosofii/249-istoricheskie-tipy-mirovozzreniya-mifologiya.html

УДК 8142

КОНЦЕПТ «ДУША» В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА ПРОИЗВЕДЕНИЙ АБАЯ И ПУШКИНА

Л.В. РУКОЛЕЕВА
магистрант гр. МФр-12н, специальность «Филология (русская)», ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
О.А. ИОСТ
д.ф.н., доцент, профессор, кафедра русской филологии, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
А.Ф. ЗЕЙНУЛИНА
к.ф.н., профессор, зав. кафедрой практического курса казахского языка, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Мы живем в поликультурном мире. Поликультурность представляет собой историческое явление, состоящее в сосуществовании многочисленных культур. Однако наиболее значимые общечеловеческие ценности являются универсальными. Культуры могут меняться, ценности остаются неизменными. Можно смело принимать поликультурную и полиэтническую ситуацию сегодня, если иметь в виду тот факт, что духовно-нравственные ценности одинаковы.

Понятие «культура» включает в себя такие компоненты, как образ жизни, язык, искусство и литература того или иного народа. Культурные различия – это различия в стиле, т.е. скорее расхождения по форме, чем по содержанию. Как только мы взглянем глубже, мы сможем обнаружить единство культур. Культуры различаются только на поверхности, поскольку существует внутреннее единство, делающее их представителей членами одной и той же человеческой семьи, т.е. «культуры обладают если не Платоновым единством, то, по крайней мере, семейным сходством (Витгенштейн)» [1].

Самой универсальной чертой, объединяющей различные культуры, является исповедание вечных общечеловеческих духовно-нравственных ценностей. Общечеловеческие ценности - «это абсолютные ценности, значимые не для какого-то ограниченного круга людей (социальной группы, класса, партии, государства или коалиции государств), а имеющие значение для всего человечества. Эти ценности принадлежат всем народам, имеют глубокий внутренний смысл и предстают не просто в качестве внешних моральных правил, а как результат внутреннего опыта, то есть в их основе оказывается Совесть человека как воплощение любви, истины, спокойствия, долга, ненасилия, добра, сострадания. Общечеловеческие ценности имеют вечную, исторически не локализуемую духовную природу» [2]. Любая культура основывается на вечных ценностях, благодаря которым люди различают, что хорошо, а что плохо. «Во всех культурах всё, что способствует жизни, считается благом. Почти все культуры поощряют любовь, сочувствие, сострадание, всеобщее братство, следование Совести, исполнение долга или преклонение перед святым… Эти ценности составляют добродетели, поддерживающие жизнь. Эти ценности не знают границ культур и доступны всем разумным человеческим существам». [1]

На формирование культуры существенное влияние оказывает язык, посредством которого происходит постижение реальности и закрепление этнического мировидения. Язык – зеркало культуры, в нем отражается не только реальный мир, окружающий человека, не только реальные условия его жизни, но и общественное самосознание народа, система ценностей, мироощущение, видение мира. Языковая система реализуется в текстах.

Вслед за исследователями творчества А.С. Пушкина и Абая обратимся к текстам произведений великих русского и казахского мыслителей, писателей и попробуем определить значение концепта «душа» в языковой картине мира их произведений.

Уже в раннем стихотворении лицейской поры Пушкин называет душу бессмертной, много позже, в Михайловский период, в стихотворении «19 октября», сравнивая их дружеский лицейский союз с душой, говорит о том, что он вечен. В одном из стихотворений поздней лирики также встречаем понимание того, что душа нематериальная и вечно живая. Исходя из этого, можно говорить о том, что в языковой картине поэтического мира Пушкина в понятие концепта «душа» входит сема «бессмертная, вечная».

Мой друг! неславный я поэт,
Хоть христианин православный.
Душа бессмертна, слова нет,
Моим стихам удел неравный …
(«В альбом Илличевскому») [3, с.160]
Друзья мои, прекрасен наш союз!
Он, *как душа, неразделим и вечен* –
Неколебим, свободен и беспечен,
Срастался он под сенью дружных муз.
(«19 октября») [3, с.353]
Нет, весь я не умру – *душа в заветной лире*
Мой прах переживёт и тленья убежит…
(«Я памятник себе воздвиг нерукотворный…») [3, с.586]

Исследуя частотность употребления слова «душа» в лирике Пушкина, мы отметили, что наиболее часто это слово встречается в произведениях о дружбе или посвященных друзьям: «К Жуковскому», «Разлука», «Шишкову», «Князю А. М. Горчакову», «В альбом Илличевскому», «В альбом Пущину», «К Чаадаеву», «Орлову», «Чаадаеву», «Царское село», «19 октября», «И.И.Пущину» и др. Анализируя эпитеты к слову «душа» в этих стихотворениях, приходим к выводу о том, что в концепт «душа» в языковой картине поэтического мира Пушкина входит также сема «чувства, эмоции». Душа чувствительна, она должна быть наполнена светом, любовью, она может пленяться красотою, ей свойственно печалиться и радоваться, мечтать, стремиться к прекрасному, к идеалу. Неоднократно встречается эпитет «пламенная», а также «пылкая».

Блажен, кто в свет рожден с *чувствительной* душой!
(«К Жуковскому») [3, с.190]
Друзей любить открытою душою,
В молчанье *чувствовать, пленяться красотою* –
Вот жребий мой; ему я следовать готов…
(«Шишкову») [3, с.148]
Печали, радости, мечты души твоей
(«В альбом Пущину») [3, с.162]
Мой друг, отчизне посвятим
Души прекрасные порывы!
(«К Чаадаеву») [3, с.194]
Во глубину души вникая строгим взором,
Ты оживлял ее советом иль укором;
Твой жар воспламенял к *высокому любовь;*
(«Чаадаеву»,1821) [3, с.245]
Святое дружбы торжество,
И душ великих божество
(«Чаадаеву», 1824) [3, с.327]
О ты, который сочетал
С душою пылкой, откровенной
(Хотя и русский генерал)
Любезность, *разум просвещенный*;
(«Орлову») [3, с.199]

Следовательно, душа – это мир чувств человека. Если душа живет в соответствии с Разумом (*высокий* ум), она светла, чиста, она радуется, она свободна, красноречива, чувствительна, откровенна, открыта, прекрасна, ей свойственны прекрасные порывы и стремление к идеалу – это составляющие компоненты концепта «душа» в понимании Пушкина. Напротив, если душа живет вопреки голосу разума, если она заблуждается (живет не в соответствии с истиной, неправедно, праздно), она гаснет, холодеет, омрачается, меркнет, становится бесчувственной, немеет.

Свою печать утратил резвый нрав,
Душа час от часу немеет;
В ней чувств уж нет. Так легкий лист дубрав
В ключах кавказских каменеет.
Но что ж теперь тревожит хладный мир
Души бесчувственной и праздной?
(«В.Ф.Раевскому») [3, с.280]
Так исчезают *заблужденья*
С измученной души моей,
И возникают в ней виденья
Первоначальных *чистых дней.*
(«Возрождение») [3, с.586]
Он *Бога* тайного нигде, нигде *не зрит,*
С *померкшею душой* святыне предстоит,
Холодный ко всему и чуждый к умиленью,
С досадой тихому внимает он моленью.
(«Безверие») [3, с.153]
Утешусь я – и *дружбы тихий взгляд*
Души моей холодный мрак осветит
(«Разлука») [3, с.132]

Последний пример свидетельствует о том, что согласно мировоззрению Пушкина, дружба способна возродить душу. А что же душу мертвит? Ответ – в его стихотворении.

И я слыхал, что божий свет
Единой дружбою прекрасен,
Что без неё отрады нет,
Что жизни б путь нам был ужасен,
Когда б не тихой дружбы свет.
Но слушай – чувство есть другое:
Оно и нежит и томит,
В трудах, заботах и покое
Всегда не дремлет и горит;
Оно мучительно, жестоко,
Оно *всю душу нам мертвит,*
Коль язвы тяжкой и глубокой
Елей надежды не живит…
Вот *страсть*, которой я сгораю!..
Я вяну, гибну в цвете лет…
[3, с.196]

Таким образом, мы видим, что концепт «душа» в лирике Пушкина включает в себя основные семы: 1) это бессмертная, нематериальная часть человека, продолжающая существовать после его смерти, 2) внутренний, психический мир человека, под которым понимаются его эмоции, чувства, переживания и его сущность, 3) от человека самого зависит, какая будет у него душа – светлая или тёмная, пылающая или холодная, живая или мёртвая. За человеком остается свободный выбор.

Концепт «душа» не противоречит основам современных естественно-научных представлений, но относится к вненаучным, сверхразумным Истинам. Понятие о душе, имеющее несомненное богатое субъективное содержание, вместе с тем объективно в той мере, в которой объективны т.н. душевные проявления человека – чувства, эмоции, речь, целенаправленная деятельность и т.д. Душа человека обладает трансцендентным свойством – духовностью (например, духовная мудрость, смирение, познание, любовь даны нам в виде Дара). В более позднем стихотворении Пушкина мы можем понять, что не нужно и что нужно душе, стремящейся жить в согласии с духом (Высшим Разумом), благодаря которому душа может отличать добро и зло:

Владыко дней моих! Дух праздности унылой,
Любоначалия, змеи сокрытой сей,
И празднословия не дай душе моей.
Но *дай мне зреть мои, о Боже, прегрешенья*,
Да *брат мой от меня не примет осужденья*,
И дух смирения, терпения, любви
И целомудрия мне в сердце оживи.
(«Отцы пустынники и жены непорочны…») [3, с.586]

В «Словах назидания» Абай так говорит о душе: «Ребенок рождается на свет, наследуя два начала. Первое из них требует еды, питья и сна. Это – потребность плоти, без этого *тело* не может служить *пристанищем для души*, не будет расти и крепнуть. Другое – *тяга к познаниям*. Младенец тянется к ярким вещам, берет их в рот, пробует на вкус, прикладывает к щеке. Встрепенется, услышав звуки дудки или свирели. Подросши, бежит на лай собаки, на голоса животных, на смех и плач людей, теряет покой, спрашивая обо всем, что видят глаза и слышат уши: «Что это? Зачем это? Почему он так делает?» – это уже *потребность души, желание все видеть, все слышать, всему учиться.* Не раскрыв для себя видимых и невидимых тайн вселенной, не объяснив всего себе, человеку не стать человеком.

Изначально Бог отличил человека от животного тем, что *наделил его душой.* Почему мы, повзрослев и поумнев, не ищем и не находим удовлетворения тому любопытству, что в детстве заставляло нас забывать о еде и сне? Почему мы не избираем путь тех, кто ищет знаний?

Нам бы *неустанно ширить круг своих интересов, множить знания, которые питают наши души*. Нам бы понять, что *блага души несравненно выше телесных*, и *подчинить плотские потребности велению души*» [4, слово 7]

«*Сила души обладает тремя особенными свойствами*, которые нужно ценить и беречь в себе, потому что без них человек превращается в животное.

Первое из них называется «подвижной (*орфография автора*) элемент». Что это такое? Это свойство помогает не только *осознать* увиденное и услышанное, но побуждает *живо осмыслить*, что из чего проистекает и куда ведет. Без этого свойства бесполезно многочтение, оно ничего не даст. Не сделав вовремя, не подумав вовремя, не сказав вовремя, опаздывая всюду, будешь всю жизнь жалеть и огорчаться: «Какая жалость! Там-то, тогда-то надо было поступить так-то!»

Другое свойство называется «притягательная сила однородного». Узнав что-то новое для себя, начинаешь думать и сравнивать со сходными вещами. Во всем ли у них есть сходство? Или только в отдельных элементах? И пока не уяснишь себе всей причины сходства, не расспросишь, не проверишь свои предположения, не найдешь успокоения.

И третье. Называется оно «впечатлительностью сердца». Если сумеешь *сберечь* сердце от превратностей четырех пороков, таких, как самодовольство, корыстолюбие, легкомыслие и беспечность, полученные ощущения извне четко отразятся в зеркальной непорочности сердца. Эти впечатления будут питать твой ум и запомнятся надолго. Если не *убережешь чистоту сердца*, потускнеет зеркало души, все в нем будет видеться смутно или в искаженном виде. И понятия твои обо всем на свете сложатся неверно. [4, слово 43]

Следовательно, в концепт «душа», согласно мировоззрению Абая, входит понимание того, что 1) душа – это Дар человеку, она является главным отличием человека от животного, 2) душа – проводник разума, она помогает осознавать действительность, 3) душа – инструмент познания нового, 4) душа – помогает беречь чистоту сердца, отличать плохое от хорошего и выбирать хорошее.

О том, что душа обязана трудиться, читаем и у Абая: «Стоит задуматься о своей беспечности, опечалиться этим и постараться избавиться от беспечности, заняв себя полезным делом. Не пустое веселье, а полезный и разумный труд исцелит душу». [4, слово 4]. Об этом же говорит и Пушкин. Если в ранних его стихотворениях он радуется беспечности («и сельской музе в тишине душой беспечной предаваться»), то позже он напишет: «Тогда, душой беспечные невежды, Мы жили все и легче, и смелей («Была пора: наш праздник молодой…»).

В концепт «душа» в понимании Абая входит также способность верить: «Кто небрежен, не соблюдает себя в строгости, не умеет сострадать, того нельзя считать верующим – без бережливости и внимания не удержать в душе иман – веру [4, слово 12]. «Чтобы сохранить в себе иман, необходимо иметь отважное сердце, твердую волю, уверенность в своих силах» [4, слово 13].

Мы видим, что и для Пушкина, и для Абая очевидно, что у человека есть душа, что душа – это нематериальное его начало, она бессмертна. Душа чувствительна, ей свойственно печалиться и радоваться, мечтать, стремиться к прекрасному, к идеалу она может пленяться красотою, должна быть наполнена светом, любовью, она способна верить, познавать мир, слышать голос Высшего Разума (Совести, Истины, Бога). Поэтому они и проповедуют в своих произведениях, что человеку жизненно необходимо сохранять душу в чистоте, постоянно трудиться душой, чтобы избегать пороков, ибо только чистая душа способна понимать всё правильно и действовать в соответствии с вечными общечеловеческими ценностями, такими как Любовь, Сострадание, Добро, Долг, Истина.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ромеш Чандра Прадхан. Моральные ценности в поликультурном контексте: индийский подход // В кн.: Сравнительная философия. Моральная философия в контексте многообразия культур. М., 2004.

2. Мукажанова Р.А., Омарова Г.А. Методика преподавания дисциплины «Самопознание». Алматы: ННПООЦ «Бөбек», 2013, с.23

3. Пушкин А.С.. Сочинения в 3-х томах. Том 1. М., 1985

4. Абай (Ибрагим) Кунанбаев. Книга Слов (Слова Назидания) Перевод Ролана Сейсенбаева и Клары Серикбаевой // http://abai.norbekov.kz/

ӘОЖ: 82-84: 808.1

М.О. ӘУЕЗОВТЫҢ «АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-ЭПОПЕЯСЫНДАҒЫ ШЕШЕНДІК СӨЗДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ШЕБЕРЛІГІ

Г.М. САҒЫНБАЕВА
студент, М. Мәметова атындағы Ақтөбе медициналық колледжі, Ақтөбе қ.

Мұхтар Әуезовтың қазақтың әдеби тілін жетілдіру, байыту барысында атқарған қызметі ұшан – теңіз. Оның түрлі жанрындағы шығармаларында, соның ішінде, айрықша «Абай жолы» роман-эпопеясында халықтың сөздік қоры, шешендік сөздердің қолдану шеберлігі зор талғаммен сұрыпталып, қайта құлпырып шықты. Реалистік әдебиеттің ең басты шарттарының бірі - әрбір кейіпкерге лайық тіл ерекшелігін тауып, қолдану міндеті роман-эпопеяда кеңінен жүзеге асты. Қоғамдық өмір сатысының түрлі деңгейінде тұрған адамдардың өзіне тән сөйлеу мәнерін, сөз ырғағын нанымды, мөлшерлі жұмсау, кейіпкердің тілдік мінездемесін беру – аса қиын міндет. Тіл мәдениеті мен талғамдылығы жағынан «Абай жолы» роман-эпопеясы әдебиетіміздегі саны биік үлкен асу. Кезкелген халық өзінің рухани мәдениетінің деңгейін осындай туындылардың санымен, салмағымен бағаланады.

Қазақ халқы ұлт болып қалыптасқаннан бері екі нәрсеге баса қатал қараған. Мұның бірі – тіл. Ойды әдіптемей, мақал-мәтелді дәріптемей, ақыл-нақылды қоспай сөйлейтін қазақ кемде-кем. Екіншісі әдет-ғұрпы. Қазақ халқы – сөз қадірін ерекше бағалаған, әділін айтса бір ауыз сөзге тоқтап, атасының құнын кешкен ер көңілді дана халық. Халықтың гаухары да, каусары да, бар қасиеті де сол сөзде. Сөз – тыңдаушының жүрегін толқытып, бойын балқытып, көңіліне ұялатудың өзі асқан өнерпаздықты, дарын қабілетті қалайды. Бұқар жырау тұлпар ғып баптаған, Махамбет сұңқар ғып сақтаған киелі тіліміз дүние жүзіндегі бай, әсем тілдердің бірі. Сондықтан да болар халқымыздың ауыз әдебиеті үлгілерін жинақтаған ғұлама ғалым В. В. Радлов бүкіл

түркі жұртының ішіндегі ең шешен, ең бейнелі, ең көрнекті тілмен сөйлейтін қазақ халқы екенін ашық айтып, мойындаудың өзі неге тұрады. Қазақ халқы өзінің сағыныш саздарын ән-күймен жеткізетін өнерлі, ат құлағында ойнайтын батыл, өз ойындағысын қызыл тілдің күшімен сыртқа шығаратын шешен халық. Қазақтың кең сахарасын шарлап өткен талай жиһанкездерді таңдай қақтырған күміс көмей әншілер, он саусағы майысқан күйшілер, қырық бұралып, мың бұралған бишілер басынан сөз асырмаған, топта торай бермеген, айтқан сөзі атқан оқпен пара-пар келген шешендер өте көп болған. Міне, осындай дарынды адамдары бар халықтың ортасында өскен М. О. Әуезов шешендердің небір тамаша сөздерін жадында сақтап, санасында пісіріп, кейін дамытып, шешендік өнердің сан алуан үлгілерін өзінің «Абай жолы» эпопеясында қолданған.

Шешен болу үшін, кемеңгер болу керек. З. Қабдоловтың пікірінше: «Шешендік кейбіреулерінің ұғымындай әншейін ширақ сөйлеу, құрғақ пысықтық жасау емес, шешендік шексіз білімнен, терең ойдан, асқан парасаттан туатын нәрсе. Шешендік шалқар шабыттан, шалқыған сыр мен сезімнен туады» [1;221].

Ал, М.Әуезов шешен болу үшін адам кәдімгідей қанатты болуға тиіс дейді. Қанат болғанда жай емес парлап ұшатын қанат болуға тиіс. Әйтпесе, қанат тауықта да бар. Бірақ тауық пен бүркіттің қанаттарында біраз айырмашылық бар. Демек, шешенге біткен қанат тауыққа емес, бүркітке тән талмайтын, самғайтын қанат болуға тиіс.

Шешендік сөздерді құрылысына қарай термелі сөз, пернелі сөз деп екіге бөледі. Құрылысы өлең-жырға ұқсас шешендік сөздерді термелі сөз дейміз. Шешендік термелі сөздің өлең-жырдан негізгі айырмашылығы – шешендік сөздерді термелі сөз дейміз. Шешендік термелі сөздің өлең – жырдан негізгі айырмашылығы – шешендік терме үшін буын – бунақ саны біркелкі болып келуі шарт емес. Оның үстіне шешендік термеде сөйлемнің ұйқысынан гөрі ырғағына, ішкі мағыналық байланысына назар аударылады. Көркем қара сөзбен айтылатын шешендік сөздерді пернелі сөз дейміз. Шешендік пернелі сөздің ерекшелігі сөздері сұрыпталған, сөйлемдері іріктелген, бірімен бірі көлемі жағынан қарайлас, ықшам келеді. Осындай шешендік сөздердің түрлері М. Әуезовтің «Абай жолы» роман – эпопеясында молынан ұшырасады. Мысалы,АбайбірдеЖігітек мәселесін сөз етпек боп Тәкежан ауылына келіп, кедей үйлерін аралап жүріп, көп тесікті жамап отырған науқас әйел мен үйдегі кемпірді көреді. Бұл Иіс кемпірдің үйі болатын. Абай иіспен амандасады. Суықтан тығылып, паналап отырған екі бала жайы, үйдің жамау-жамау күйі, Абайдың Қаражаннан сұрап алған орта қап- қара қиы мен сирақ байдың есебі, бай үйіне батып кіре алмаған, жасқаншақ жыртық балалар мен олардан тамағын ұрлап ішіп отырған Әзімбай баласы – Шөпіш жайы, кедей баласына жиреніш атып отырған, ысқырған Қаражан мінездерін Абай қаз-қалпында тапқыр шешен тілімен дәл суреттейді:

Қараша, желтоқсан мен сол бір екі ай,
Қыстың басы бірі ерте, біреуі жай,
«Ерте барсам жерімді жеп қоям»,-деп,
Ықтырмамен күзеуде отырар бай! – деп тоқтады.
...Бай үйіне кіре алмас тұра ұмтылып,
Бала шықса асынан үзіп – жұлып,
Ық жағынан сол үйдің ұзап кетпес,
Үйген жүктің күн жағын орын қылып.
«Әкесі мен шешесі баланы аңдыр,
Ол өзіңдей ит болсын азғыр-азғыр,
Асын жөндеп іше алмай қысылады,
Құрбысынан ұялып өңшең жалбыр...

– деп шүйілген жолдар иесін тауып жатыр[2;63]. Яғни мұнда бай мен кедей арасындағы бітімсіз аңдысқандықты шебер сөз етеді.

Белгілі бір адамға арнайы айтылған сәлем, сын, әзіл және бата(тілек) сөздерді шешендік арнау дейміз. Мысалы; Абайдың ақындық сөз өнері туралы жас ақындарға қатысты айтылған батасын мына диалогтан байқаймыз:

– Бай, бағлан болып қадірлі болмайды жігіт! Өнерлі боп, сол өнерін ұстай біліп, қадірлі болады. Жалқы бол, жарлы бол, ол кемшілік емес. Өнерлі ақын, асқақ әнші болсаң – ел көңіліндегі мұңды айтып, көзіндегі жасты тыйсаң, сенен зор, сенен қадірлі болмасқа тиісті! – деп Абай өз қасында отырған Әйгерім мен Әмірege қарап, бір түйін тастағандай болды. Бұл – ұлы Абай арманы, бұл – ұлы Мұхтар арманы. Уақыттың ұлы көшімен, ақыл-ойдың аласапыран ағынымен жеткен сөз қадірі. Адамзат ғұмырының тадыр тәлкегіне қарсы қолданар көп қа-руының бірі, «Сен неге кедейлікке боласың дал» деп күніренеді уақыт, «Жалқы бол, жарлы бол, ол кемшілік емес», - деп өсиет тастайды замана.

«Абай жолы» роман – эпопеясындағы шешендік сөздерге тоқтала отырып, жазушы шеберлігіне көз жеткізуге болады. «Әр кейіпкерді өз тілімен сөйлету керек» - деп А. П. Чехов айтқандай Әуезов кейіпкерлерінің сөз саптауы салған беттен өзіндік өзгешелігімен дараланып, әрқайсысының ойы мен бойына шақтап берген.

Эпопеяда замана дауы деуге тұрарлық Құнанбай мен Абай арасындағы дауды арнау сөздердің бір саласы шешендік сынға жатқызуға болады. Құнанбай баласына үш түрлі мін тағады: - «Ең әуелі арзан мен қымбаттың парқын айырмайсың. Өзіңдегі барынды арзан ұстайсың. Бұлдай білмейсің. Көп күлкіге, болымсыз ермекке асылыңды шашасың. Жайдақсың! Жайдақ суды ит те, құс та жалайды. Екінші дос пен қасты сараптамайсың. Досқа досша, қасқа қасша қырың жоқ. Ішіңде жатқан сыр ұшағың жоқ, бастайтын адам ондай болмайды. Басына ел үйірілмейді. Үшінші орысшылсың. Солай қарай ден қойып барасың!» - деді.

Осыған Абай: «Қолында құралы бар бірен – саранға ғана тиетін шыңыраудағы судан да қойшы – қолаңшы, жалшы – жақыбайдың бәріне бірдей пайдасы тиетін жайдақ су артық деп білемін. Екінші сөзге – қазақ ескі бір заманда қой сияқты болған бір қора қойды жалғыз қой-шы «айт» десе өргізіп, «шәйт» десе жусататын заман еді. Содан келе ел түйе сияқты болады. Бір шетіне тас тастап «шөк» деп дыбыстаған уақытында ақырып тұрып барып, бетін бұратын болды. Енді біздің заманымызда ел жылқы тәрізді болды. Мұның қар, көк мұзда қар төсеніп, мұз жастанып, етегін төсек, жеңін жастық қылуға шыдаған жылқышы ғана баға алады. Еңбек сіңірген адам ғана ие боп, басшы бола алады. Орысшылсың дегенге – оның қолында зор қуат, өнер, білімі бар. Егер сол өнер – білімді үйренуден қашсаң, ол – надандық болар, жақсылық болмас. Мен өнер – білім үшін орысшылмын», - депті [3;41].

Шын тапқырлық шешен сөздер эпопеядағы өмірдің ауыр асуларынан асып, оның ащысы мен тұщысын көбірек тартқан Дәркембай мен Базаралы аузынан шығады. Бұлардың сөз ерекшелігін жасай отырып, Әуезов сол заманның әділетсіз шындықтарының бетін ашады. Ұлық пен болыстың құғын – сүргініне ұшыраған Базаралының жетісіп кете ме деп тағы да қызығамын» - дейді. Оның бұл сөзінен тапқырлықты, әрі астарлы терең мысқылды көреміз [4;409].

Шешендік сықақ кейде көңілде жүрген күпті – күдікті сөздерді айтып, біреуді – бір көп алдында кекетіп қалудың да құралы болған. Мысалы, Абай бірде Гоголь кітапханасында жүрген кезде санасы таяз орыс чиновнигі Абайға:

– Бұл не ғажап! Гоголь кітапханасына қашаннан бері түйелер жіберілетін болған ? – дегенде Абай жалма-жан:

– Чиновник мырза, түйе кірсе несі бар. Бұнда ол түгіл есек те кіріп кетіпті ғой – деп жауап қайтарады [5;172].

Шешендік арнау үлгісінің тағы бір көрінісі роман-эпопеядан мына үзінді арқылы келтірсек: Қыстың басы тақау болғанмен, Ақшоқыдағы ауыл тегіс жылы тамға кірген. Түкпір бір үйлерде Мағаш, Көкітай, Дәрмен өз алдарына кітап оқып ізденуде болса, ал Мәкеңді Әйгерім күндіз өз қасына алып, кесте тоқытуда. Абай болса, қарсы үйде оңаша отырып, соңғы он шақты күннен бері кітапқа, қағазға күндіз де, кешке де үңіліп, еңбек етеді. Осындай бір кештерде Абай өлең жазып, Мәкен сұлу сыпайылықпен, өзіне жарасатын қалпында, сол жақ езуін тарта, жымия отырып, Әйгерімге оқып берді:

«Өзіңде бармен көзге ұрып,
Артылам деме өзгеден.
Күндестігін қоздырып,
Азапқа салма езбеден.
Ақырын жүріп анық бас,
Еңбегің кетпес далаға,
Ұзтаздық еткен жалықпас,
Үйретуден балаға!»

– деп Мәкен тоқтағанда, Әйгеріменді бұл өлеңге сүйсініп, шіміренген қалпын білдірді. Бір тол-қын қызыл нұр оның өз жүзіне де ойнап шықты. Аппақ сұлу тістері сәл ашыла түсіп, сылды-рай күліп, бейне бір ән салғандай сұлу үнмен өзіл айтты:

– Мен жаңа аңдаппын, анық сен екеуміз бейім сөз мынада екен ғой, сен дұрыс аңдапсың! – деді. Мәкен момын ғана үнмен қостай отырып:

– Ең соңғы жолдары, Кіші апа, сіздің маған ұстаздық етіп, мынау кесте тіккізіп, баулып жүргеніңізді де айтқандай көрдім, - деді [6;412]. Шалыс үйқасқа құрылған бұл жолдар әрі ісмер, әрі сұлу, әрі мінезі, зейіні өзге әйелдерден артық біткен шебер, сұлу Әйгерімді бейнелеп, Әйгерімнен өздері төмен болса да оны қызғанышпен жек көретін абысын-ажын дегендерге басқаша мінез арқылы танылып, Абай Әйгерімге дәлдеп айқан дос, тілектес, өсиетке толы шешендік сөздерді нысанаға дәл тиіп, шебер суреттелген.

«Сөз күші көп нәрсені аз сөзбен айтып берумен сипатталады» - дейді Плутарх. Осы бір ойды негізге ала отырып, М. Әуезов роман-эпопеядағы шешендік сөздерді нақыл әрі сол қалпында жеткізе білді. Әсіресе, Құнанбай, Базаралы, Дәркембай, Абай, Дәрмендер ұлы ақыл иелері болса да, аз сөзбен көп нәрсені білдіріп, қарапайым да айқын түрде айтып, халқының мұң мұқтажын ұғынып, елін, «ғылым, білім» атты даңғыл жолға жетелейтін ұлы күшке сендіріп, өздерінің жүректері арқылы өткен ақылды, тапқыр, шешен сөздерін көпшілікке жеткізді. Жазушы шешендік арнау үлгілерін тіл сұлулығы, оның айқындылығы мен бейнелілігі, көркемдігі арқылы аша білді. Сайып келгенде, шешендік арнау адам арасындағы қарым-қатынастарды бейнелейді. Халықтың әдет ғұрпын, салт санасын білу, тіл байлығын, сөйлеу мәнерін үйрену үшін шешендік арнау сөздердің мәні үлкен.

Шешендік ақыл мен шешендік нақылға ел ағасы Алшынбай мен Қадырбай ақынның сөздерін келтірейік. Бөкенші мен Тобықтының арасында жерге байланысты дау туындаған кезде «ара ағайынның» қызметін атқарған Алшынбайдың сөздері екі жақты мәлімге келтіреді. «Біріңе – бірің серіксің, ынтымақты болсаң ел билейсің, ынтымақсыз болсаң неңді билейсің. Өз бөлең өзіңе жетіп, жұрт та қалар, жұмыс та қалар. Ұғысып істеңдер. Халық ақыны атанған Қадырбайдың дүниенің кезегін, баянсызын айтқан нақыл сөздері әр адамның терең ойға қалдырады: «Баянсыз бақ, тұрлаусыз тіршілік... Бар дүниеде тозбақ бар. Иісі аңқыған бәйшешегің де күзі жетсе қуарады... Әл қуатың кеткенде, алма бетте суалады».

Шешендік толғаулардың тағы бір тамаша үлгісін Әбіштің сөзінен келтіруге болады. Әбіш әл үстінде жатқанда, Мағашқа айтқан сөзі:

– Біреу туады, біреу мезгілді, мезгілсіз дүниеден көшеді. Бірақ халық, қауым, заман өзі-нің жолымен маңады. Ешбір жан, жеке адам дүниенің тұтқасы емес. Сендер де мүлде шөгіп, егіліп кетпеңдер !.. – деді [7;429]. Бұл әрине

Абайдың «Дүние - үлкен көл, заман – соққан жел, алдыңғы толқын – ағалар, артқы толқын – інілер, кезекпенен өлінер» деген өлеңін негізге алсақ, Әбіш те өзінің философиялық толғауында дүниенің баянсыздығын меңзейді.

Жазушы шығармасындағы шешендік толғаудың көбінде ақыл, өсиет айтылып, мысалдар арқылы жазушының айтпақ ойы көрінеді. Мұнда Дәркембайдың Әбіш пен Дәрменге маймыл мен түлкінің арасындағы оқиғаны мысал ретінде келтіріп, кедейлердің басындағы темір бақтың өмір бойы жетегінде еріп келе жатқандығын айтып, Абайдың би – болыстардың зұлымдығынан сақтануын ескертуі; сол сияқты, Абай жас достарына «ақыл заман», «жақын заман» жөнінде бірер ой қозғап, жастарды болашақтың жарқын боларына сендіріп, жастардан да үміт күтуі; енді бірде Абайдың би – болыстардың, парақор, екі жүзді мінезін мінеп, мансап туралы сөз айта отырып, биік жартасқа қыран да, жылан да шығатынын ескертіп, оларды өткір сөзімен шағып алуы; роман соңында «ұлы бәйтеректің» соңғы арман – тілегі жазушы шығармасында терең бір философиялық, даналық ойлардың ұмытылмас қазынасындай болады.

Сөйтіп, «Абай жолы» роман-эпопеясында кездесетін шешендік толғаулар халықтың көрген – білгенінен қорытқан ойы мен келер ұрпаққа айтар аманат - өсиеті болып табылады.

«Абай жолы» роман – эпопеясы туралы академик Қ. Сәтбаев әдемі айтты: «Қазақ халқының өткенін зерттегісі келетін ғалымның бір де бірі бұл кітапты жанап өте алмайды: Ғалым-филолог одан фольклордың бай материалдарына қанығумен қоса, қазақ әдеби тілінің тууы мен қалыптасуын көреді; ғалым-этнограф қазір көне заманмен қос көнерген небір тұрмыстық бейнелер мен өмір құбылыстарын біледі. Құс салып саяттық құрған, қыз ұзатып, ас беруді, өлік жөнелтуді суреттейтін тараулар, билер айтысы мен билік шешкен қазылық көріністерінің әрқайсысы жеке-жеке ғылыми-этнографиялық толайым еңбектерге пара-пар; ғалым-экономистер Қазақстанның XIX ғасырдағы халықтың мал шаруашылығы құрылысы-нан нақты мәлімет алады, ондағы тап қайшылығының түрлерімен, өзіндік ерекшеліктерімен танысады; ғалым-юристер шариғаттан бастап, билер кесіміне шейінгі даланың заң жобаларынан бағалы мағлұматтар жинайды».

Жалпы шешендік сөздер халық даналығынан туған мұра, халықтың асыл қазынасы. Бұл асыл қазына халықтың басынан кешірген өмірін арманы мен қиялын көрсетіп, өмірге, дүниеге көзқарасын, ой-өрісін бейнелейді. Халық өзінің қиялдаған арманына қашан да жетемін деген сенімнен айрылмаған.

Бітпес даудың кесімі де, шешімі де сөз болған. Оның рухы, жан құпиясы, төзім сезімі, сөз құдіретімен тұтас, туыс. Сондықтан ол үшін сөзден асқан күш, құдірет жоқ.

Осындай дарынды халықтың ортасынан шыққан М. Әуезов шешендердің небір тамаша сөздерін жадында сақтап, санасында, оның сан алуан үлгілерін эпопеясында кеңінен қолдан-ған. Эпопеяны оқып отырып, қазақ елі шешендік өнердің бесігі екендігіне еркін көз жеткізе-міз. М. О. Әуезов осы бесікте тербеліп өсіп, халқының сөз өнерін ойы мен санасына мол сіңірген жазушы. Сондықтан да эпопеяның басты кейіпкерінің бәрі де шешендік дәстүр бойынша жұмбақтап, тұспалдап сөйлейді.

Жазушы Құнанбай мен Абайдың даналық сөздерін мол келтірген. Тобықты арасында «Құнанбай атты» деген шешендік сөздерді де алғаш жинаған М. Әуезов болды. Мысалы, Құнанбайдың: «Құл мен қожа майданда теңеледі, жас пен кәрі білімде теңеледі, жақсы мен жаман өлгенде теңеледі» - деген сөздері сақталған. Абайды ең алғаш шешендік өнерге баулыған, оның бойындағы асыл қасиетерді байқап, оны дамыту үшін Абайды әртүрлі даулы мәселелерді шешуге бет бұрғызып, ел, жер көруіне себепші болған – Құнанбай, Құнанбайдың мырзалығы, халық арасындағы құрметке ие болуы, дауды әділ шешуі оның найзагерлігі, ел басқарған дәрежесі - әрқайсысы өзіне лайық әрекетімен тұлғалы етіп суреттелген.

Әрбір дау – жанжал тартыс тұсында айтылған шешендік сөздерді автор қисынын келті-ре отырып, шебер қиюластыра білген. М.Әуезов өз шығармасында суреткерлік шеберліктің адам баласы шыға алатын ең биік шыңына дейін жетті. Жазушы шешендік сөздердің шеберлігі, құндылығы сөз сайысында, алқа топтың алдында бағаланатынын ескеріп, қазақтың шешендік өнер дәстүрін дамытып, жаңа сапаға көтеріп, тапқыр теңеулерді ұштастырды.

Қазақ халқының бүкіл адамзаттық рухани мәдениетке қосқан үлесі оның фольклорында көрінетін ақындығы, шешендігі, даналығы, тіл байлығы деп қарасақ, Мұхтар Әуезовтың басты шығармасы «Абай жолында» өзінің жазушылық бар шеберлігін пайдаланып, осылардың бәрін көркемдік дәрежеде жинақтап бере білді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қабдолов З. Оқулық және оқулыққа қосымшалар. 2 том. – Алматы: Санат, 2003 – 528 бет.
2. Әуезов М. Абай жолы: Роман эпопея. – Алматы: Жазушы, 1989 – Екінші кітап. – 613 бет.
3. Әуезов М. Абай Құнанбаев. Монографиялық зерттеулер мен мақалалар, құрастырып, баспаға әзірлеген Н. Ақбаев /. – Алматы : Санат, 1995 – 320 бет.
4. Әуезов М. Абай жолы: Роман эпопея. – Алматы: Жазушы, 1989 – Екінші кітап. – 613 бет.
5. Молдаханов Ә.М. Әуезов және фольклор. Монография. – Алматы: Дәуір, 2005 - 248 бет.
6. Әуезов М. Абай жолы: Роман эпопея. – Алматы: Жазушы, 1989 – Екінші кітап. – 613 бет.
7. Әуезов М. Абай жолы: Роман эпопея. – Алматы: Жазушы, 1989 – Екінші кітап. – 613 бет.

УДК 372.881.111.1

ИЗУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА С ПОМОЩЬЮ ПЕСЕН

А.Ж. САКЕНОВА, А.Б. САРКЕНОВА
студенты, колледж ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
А.О. ТЕМИРОВА
преподаватель, колледж ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В последнее время появилось много новых и оригинальных способов изучения английского языка, среди них – изучение языка с помощью песен. Учить иностранный язык с помощью песен не только легко и приятно, но и правильно. С самой первой попытки вы обучаетесь быстро распознавать иностранную речь, а это одна из важнейших ступеней овладения языком. Учить английский язык по песням не только интересно, но и эффективно. Многократное прослушивание любимой песни не вызывает усталости, а ее слова надолго остаются у вас в памяти. С помощью песен можно увеличить свой словарный запас, улучшить восприятие английского языка на слух и понять английскую грамматику. Благодаря музыке на уроке создается благоприятный психологический климат, снижается психологическая нагрузка, активизируется языковая деятельность, повышается эмоциональный тонус, поддерживается интерес к изучению иностранного языка. Так на чем же основана работа этого метода?

Наверняка каждый из нас по своему опыту знает, что песни запоминаются легче, чем стихотворения. Почему так происходит? Ученые выяснили, что музыкальный центр находится в левом полушарии, а речевой – в правом. Левое полушарие обычно работает быстрее, поэтому песни, которые сочетают работу обоих полушарий, запоминаются быстрее. *Песни способствуют совершенствованию навыков иноязычного произношения, развитию музыкального слуха. Установлено, что музыкальный слух, слуховое внимание и слуховой контроль находятся в тесной взаимосвязи с развитием артикуляционного аппарата.*

Еще один очень интересный факт обнаружился при обследовании людей, страдающих болезнью Альцгеймера или перенесших апоплексический удар. Некоторые из этих людей не помнили своего имени, зато могли полностью пропеть песни, услышанные много лет тому назад!

Комплексное решение практических, образовательных, воспитательных и развивающих задач обучения возможно лишь при условии воздействия не только на сознание учащихся, но и проникновения в их эмоциональную сферу. Основная проблема обучаемых – концентрация. Учебники и хрестоматии могут сбить концентрацию и учить язык. Нужно, соответственно, объединить все виды развлечений – музыку, кино, театр – все это улучшает концентрацию и повышает усвояемость иностранного языка! Также, не менее важным элементом является ритм. Даже те люди, которые потеряли чувство реальности, ритм может помочь ненадолго сфокусировать внимание. Именно ритм может помочь быстрее распознать иностранную речь, что является одной из самых главных ступеней изучения языка. Работа с песнями может позволить пополнить словарный запас без зубрежек, а также выработать отличное произношение.

Многое зависит еще и от выбора музыки. Многие современные американские и английские песни, особенно Рэп, изобилуют сленговыми словами и оборотами, которые могут сделать вашу речь понятной для ребят из не очень благополучных американских кварталов, но совершенно не пригодной для общения с бизнесменами, политиками и т.д. Бесспорно то, что большая часть молодежи предпочитает этот жанр все же следует слушать более культурные песни.

Важной частью таких занятий является правильный выбор музыки. Следует ли учитывать музыкальные вкусы обучающихся? Какую музыку слушает современная молодежь? Попсу, Рок, R&B, Альтернативу, Рэп… большинство слушает именно это, однако рекомендуемыми к прослушиванию в образовательных целях скорее являются следующие жанры, которые наверняка интересны, но невостребованные в повседневной жизни: Фолк, Блюз, Джаз, Кантри, Опера, Мюзикл - несмотря на некоторую раритетность, эти жанры более приспособлены для изучения языка. Впрочем, это не жесткое правило, а всего лишь методическое указание.

Как правило, сольные исполнители воспринимаются проще изучающими язык, а группы с большим числом исполнителей и бэк-вокалистов хуже, также затрудняет восприятие текста танцевальный ритм и тяжелые ударные.

Пение- это не только развитие музыкального слуха у человека, но и своеобразное упражнение для развития дикции и артикуляции, тренирующее также запоминание новых слов в иностранном языке.

Музыка способствует многократному повтору, а именно повтор требуется для эффективного запоминания! В конце упражнений всегда нужно переходить к обсуждению глобального смысла произведения, послания, заложенного в нем.

К тому же, с помощью изучения песен на английском языке можно увлечь тех учеников, которые имеют малую степень мотивации к обучению.

К примеру, возьмем песню «Logical Song» группы Supertramp, в которой основной смысловой вес несут прилагательные. Итак, в песне представлено 26 прилагательных:

When I was (young), it seemed that life was so (wonderful), a miracle, oh it was (beautiful, magical)
And (all) the birds in the trees, well, they'd be singing so (happily, joyfully, playfully) watching me.
But then they sent me away to teach me how to be (sensible, logical, responsible, practical)

And they showed me a world where I could be so (dependable, clinical, intellectual, cynical).
There are times when (all) the world's (asleep), the questions run too (deep) for (such) a (simple) man.
Won't you please, please tell me what we've learned.
I know it sounds (absurd), but please tell me who I am.
I said, watch what you say or they'll be calling you a (radical, liberal, fanatical, criminal).
Won't you sign up (your) name, we'd like to feel you're (acceptable, respectable, presentable), a vegetable!
There are nights when (all) the world's (asleep), the questions run so (deep) for (such) a (simple) man.
Won't you please, please tell me what you've learned.
I know it sounds (absurd), but please tell me who I am.

Так же, можно привести пример песни "Yesterday". Грамматика в этой песне заключается в «Прошедшем простом времени»

Yesterday, all my troubles seemed so far away
Now it look as though they're here to stay
Oh, I believe in yesterday
Suddenly, I'm not half the man I used to be
There's a shadow hanging over me
Oh, yesterday came suddenly
Chorus:
Why she had to go I don't know, she wouldn't say
I said something wrong, now I long for yesterday
Yesterday, love was such an easy game to play
Now I need a place to hide away
Oh, I believe in yesterday

Проводя опрос студентов по специальности «Переводческое дело», были получены следующие ответы:

Студентка группы ПД-32, Рысты Нуркан:

Мне понравился способ изучения через песни. Выбираете песни, которые вам нравятся. Находите текст. Переводите так, чтоб никаких неясностей не оставалось. С каждой новой песней есть прогресс. Тысячи песен должно хватить для неплохого знания языка. Аудирование и произношение автоматически тренируются.

Студентка группы ПД-32, Мадина Бекужа:

Я это тоже проходила и пока еще не до полного понимания. Я думаю, причина в том, что надо научиться слушать не слышать, а слушать. Нужно отвлечься от содержания, не стремиться понять услышанное, а слушать звуки, ритм, мелодику, в общем, все то, что определяет фонетика. Это не так просто, как кажется. Для этого нужно потренироваться и, возможно, на русском языке. Текст нужно брать один и тот же, и на нем отрабатывать аудирование, желательно, каждого звука, и тогда все будет в порядке. Я основываюсь на собственном опыте, у меня это аудирование было, насколько мне кажется, на низком уровне, а сейчас довольно приличный прогресс.

В заключение хочется отметить, что песня способна стать не только хорошим способом изучения языка, но и средством для развития личности. Поскольку песни часто содержат исторические сведения и национальные нравы, улучшается и знание национальной культуры страны изучаемого языка. Пойте и слушайте хорошие песни на английском языке – и тогда вы будете совмещать приятное с полезным!

ЛИТЕРАТУРА

1. http://schooltask.ru/anglijskij-yazyk-dlya-sovremennogo-cheloveka/
2. Влахов С. Москва. Международные отношения 1980
3. Драгункин А. Авторская методика изучения английского языка
4. Паршин А. Теория и практика перевода

ӘОЖ 81`1

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ПРЕЦЕДЕНТТІК АТАУЛАР

Д.Т. САРБАСОВА
студент, 4-курс, ПМПИ, Павлодар қ.
Қ.С. ЕРҒАЛИЕВ
ғылыми жетекші, ПМПИ, Павлодар қ.

Қазақ тіл білімінде прецедентті атаулардың зерттелу жайы өзекті мәселелердің қатарына жатады. Кез келген ұлттың сан ғасырлар бойы қалыптасқан тарихындағы маңызды оқиғалар тізбегі тілде өзіндік орын алып, мәдени танымдық қызметінің негізінде фразеологиялық, паремиологиялық жүйеде, көне мәтіндерде тарихи есімдер арқылы таңбаланып, халық жадында сақталады. Ерекше ұлттық мазмұндық сипаттағы, мәдени

ақпараттық мәні басым бұл атаулар тіл білімінде *прецеденттік* деп аталып, тіл мен мәдениет сабақтастығында қарастырылады. Прецеденттік атаулардың танымдық құндылық, эмоционалдық құндылық, инварианттылық және символдық белгілері басым болып келеді. Прецеденттік есімдерді лингвомәдениеттану тұрғысынан зерттеу және оларды белгілі бір аспектіде жүйелеу, топтастыру – ұлт санасындағы прецеденттік феномен жүйесіндегі концептуалдылықты, шынайы өмірді бағалау мен елестету құралдарының бірі.

1986 жылы прецедентті феномендерді алғаш Ю.Н.Караулов қарастырды. Ғалым прецеденттік мәтіндердің дискурстық айналымға түсуінің әдіс-тәсілдері мен мақсатын қарастыра отырып, номинативтік және референттік белгілерін анықтайды. Сонымен қатар прецеденттік мәтіннің тілдік айналымға түсу жолдарының үш түрлі қолданысын көрсетеді:

1) табиғи жолмен, яғни оқушыға немесе тыңдаушыға бастапқы күйінде еш өзгеріссіз жетуі;
2) екіншілік жолы, яғни алғашқы мәтіннің трансформацияға ұшырап, өнердің өзге түрінде қолданылуы.
3) семиотикалық, яғни түпнұсқа мәтінге меңзеу, сілтеу, сөйтіп коммуникация барысында бүкіл мәтін немесе қатысым ситуациясына немесе тіршілікке қатысы бар ірі оқиғаға қатысты оның жеке үзіктері енгізіледі.

Әр адам белгілі бір тілді тұтынушы – ұлттық тілдің субъектісі ретінде ұлттық мәдениеттің де тұтынушысы, жасаушысы, иесі болып саналады. Осыған орай, Ю.Н. Караулов былай дейді: «Тілді тұтынушының интенциясы мен мақсаттарын, оның өмірдегі белсенді позициясын және әлем бейнесінің динамикасын көрсететін прагматикалық деңгей бірліктерінің жиынтығына пресуппозиция, дейксис, рефлексия элементтері, баға, «ұйытқы сөздер», прецедентті мәтіндер, аргументация тәсілдері, «сценарийлер», жоспарлар, сондай-ақ өзін-өзі көрсету бағдары жатады» [1, 63].

Ю.Н. Карауловтың пайымдаулары Д.Б. Гудков, В.В. Красных, И.В. Захаренко, Д.В. Багаева, Е.А. Нахимова сынды бірқатар ғалымдар еңбектерінде жалғасын тауып дамытылды. Олар мәтіналралық байланыстарға негіз болатын прецедентті құбылыстарды құрылымдық-семантикалық типі тұрғысынан төртке бөледі: прецедентті атаулар, прецедентті айтылымдар, прецедентті мәтіндер, прецедентті жағдайлар. Аталған прецедентті құбылыстар өз кезегінде вербалды (яғни тілдік тұлғаның жадында дайын сөз, сөз тіркесі, сөйлем түрінде сақталып, өмір сүретін) және вербалданатын (тілдік тұлға бұларды жадынан алғанда тұтас өздерін емес, олардың түрлі дифференциялық белгілерін ғана алып, тұрақты атрибуттары арқылы немесе оларсыз өз сөзінде, мәтінінде пайдаланады) болып бөлінеді. Вербалды прецедентті феномендерге прецедентті есімдер, прецедентті айтылымдар жататын болса, прецедентті мәтіндер мен прецедентті жағдайлар вербалданатын құбылыс деп саналады. Бұл прецедентті құбылыстардың әрқайсысын қабылдаудың инварианты бар, яғни белгілі бір лингвомәдени қоғамда өмір сүретін адамдар олардың сол қоғамда қалыптасып қалған белгісімен таныс болады. Сол себепті прецедентті құбылыстарды тез танытатын ең негізгі, ең басты, сонымен қатар ең қарапайым, ең қысқа белгілерін есте ұстап, қажет жағдайда оларды өз мақсатына қолдана алады. Әр адам, мейлі ол оқырман болсын, мейлі қаламгер болсын, сол инвариантты қабылдаудың үстіне өз қабылдауын, түсінігін, бояуын қосып, өзінше түсінеді.

Д.Б. Гудков пен А.А. Евтюгина прецедентті атауларды сан ғасырлар бойы халық жадында жатталып, ұлттық және мәдени ақпарат беретін құбылыс деп таниды. Сонымен қатар әр кезеңде жаңарып мәдениет пен тарихты сақтаудың негізгі көзі болып табылатынын атап өтеді. Ал ғалым Г.Г. Слышкин прецеденттік феномендерді қоғам өмірімен қатар дамып отыратын құбылыс деп танып, жас ерекшелікке байланысты өзара бірнеше топтарға бөліп қарастырады. Мысал ретінде отбасылық, студенттік, жарнамалық және т.б. прецеденттік мәтін топтарын ажыратады. О.А.Ворожцова прецеденттік феномендерді кез келген ұлттың когнитивтік базасына енетін вербалды және бейвербалды ерекше топ дейді [2,18].

Прецеденттік феномендердің қызметін Е.А.Нахимова төмендегідей жіктейді: 1) Бағалауыштық қызметі автордың субъектілік қатысын ашық көрсетеді, прецеденттік феномен арқылы берілген баға объективті емес, ол эмотивті және субъективті. 2) Модельдік қызметі кейіпкерге этолон ретіндегі прецеденттік есімнің белгілі бір сапасы телінеді. 3) Прагматикалық қызметі – адресатқа әсер ету қызметі. 4) Эстетикалық қызметі – адресат оны эстетикалық маңызы, айтылу мәнеріне қарай да қабылдайды. 5) Кілттенген мағыналық қызметі. 6) Эвфемистік қызметі – сыпайы сөйлеу мақсатта қолданылатын қызметі [3,58].

Прецедентті есімдер жайлы сөз ете келіп Ю.Н. Караулов: «... прецедентті мәтінді тек көркем шығармамен байланыстырып зерттеу дұрыс болмас, өйткені мұның бірнеше себебі бар. Біріншіден, олар көркем шығармаға түспес бұрын миф, аңыз, әңгімелерде қолданылды, екіншіден, қазіргі кезде көркем шығармамен бірге діни, сонымен қатар халық ауыз әдебиеті (ертегі, мақал-мәтелдер, т.б.) және тарихи-философиялық пен саяси публицистикалық шығармалар да прецедентті мәтін қатарына жатады», – дейді [1,145]. Н.В. Труханова антропонимдердегі прецеденттік құбылысын зерттей келе оны бірнеше топтарға жіктейді: 1) атақты тарихи тұлғалар, саясаткерлер және қоғам қайраткерлері; 2) өнер майталмандары: ақын-жазушылар, әншілер, актерлер, т.б.; 3) ғалымдар мен философтар. Прецеденттік хрематонимдерді ойдан шығарылған кейіпкерлер мен қиялдан туған бейнелер, яғни белгілі шығармалардың, фильмдердің, комикстердің, діни наным-сенімге байланысты туған кейіпкерлер, сонымен қатар ән, кітап, картина, фильмдердің атаулары [4,120]. Ал түркі халқы, оның ішінде қазақ халқының поэтикалық шығармаларындағы прецедентті есімдерді Г.А. Қажығалиева, Г.Б. Мадиева, Г.К. Исанғалиева, С.К. Иманбердиева қарастырды.

Ұлтымыздың сан ғасырлар бойы қалыптасқан этномәдени, тілдік кеңістігінде прецеденттік ономастикалық атаулар ерекше орын алады. Жалпы қазақ тілі прецедентті ономастикалық кеңістігінің басым бөлігін антропо-

нимдер, поэтонимдер, топонимдер, хронимдер құрайды. М.Әуезовтің «Абай жолы» романы негізінде оларды төмендегідей жіктерге бөліп көрсетуге болады:

1. Прецеденттік антропонимдер: *Абай, Құнанбай, Біржан сал, Шөже, Зере, Айгерім, Ұлжан, Шәкәрім, Низами, Науаи, Физули, Дубровский, Е.Онегин, Аристотель, Сократ* т.б.

2. Прецеденттік поэтонимдер: шығарма атаулары: *Абай жолы, Қозы Көрпеш – Баян сұлу, Мың бір түн, Татьянаның қырдағы әні* т.б.

3. Прецеденттік топонимдер: *Мекке, Сарыарқа, Ертіс, Семей, Жидебай, Қарашоқы, Шыңғыс тауы* т.б.

4. Прецеденттік жағдай хроним түрінде: *Бөжей асы, Мұсақұл соғысы* т.б.

«Абай жолы» романының атауы прецеденттік поэтонимдердің қатарына жататыны күмәнсіз. Роман әлемнің 116 тіліне аударылып, әлемдік деңгейде зерттеліп жатыр. А.Байтанаевтың «Абай жолы» эпопеясын жазудағы М.Әуезовтің шеберлігі жайында жазған еңбегіндегі: «Абай жолы» – барлық көркемдік болмысымен қазақ халқының ұлттық рухын, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын бейнелейтін ұлттық эпопея» деген бағасынан қаламгердің бай тілдік қазынасын зерттеудің өміршеңдігін байқаймыз.

Прецеденттік атаулардың символдық белгілері басым болады. Мысалы, Абай есімі символдық мәнге ие. Абай – халықтың жоқшысы, ұлы ақын, халық өмірінің символы ретінде қабылданады. Символдың мағынасын бірден түсіну мүмкін емес, ол өз мәнін бірте-бірте ашады және шығарма мазмұнына сәйкес дағдылы символдық мәннен өзге сипатта да танылады. М.Әуезов өз зерттеулерінде Абай Құнанбаев турасында жан-жақты айта келіп, оның азан шақырып қойған аты – *Ибраһим*, халық арасында *Абай* аталса, ендігі бір аты – *Телғара* деп атағанын айтады. Абай есімі жөнінде Т.Жанұзақ: «*Абай* есімінің бастапқы түбірі *аба* сөзі болса керек. Ол тува, татар тілінде, *абзыкай*, алтай, хакас тілінде *абака,* якут тілінде *абага* түрлерінде айтылып, «аға», «үлкен аға», «ата», «қария» мағыналарында жұмасалады. Демек, Абай «үлкен аға, ел ағасы» деген мағына білдірері даусыз» деген пікір айтады [5,4]. Ал көркем шығарманың көпшілігінде эстетикалық танымнан бірге діни, мифтік танымның элементтері жиі ұшырасып отырады. Романдағы *Қарашоқы* атауының көркем суреттелуі санадағы эстетикалық таным деңгейін көрсетеді. Символ – сөзді қолдану шеберліктің бір қыры болса, сонымен қатар танымдық қызметті де атқарады. Символдық мәнді білдіруші тілдік таңбалар жазушының идеясын, ойын дәл беріп, шығарманың бейнелігін арттыру үшін қажет. Шығармадағы антропонимдердің ауқымды тобы прецеденттік феномен ретінде де бағалауыштық, символдық сипатқа ие болатыны айқын. Этникалық прецеденттердің құрамына ұқсас фактілерді туындату үшін үлгі ретінде қызмет ететін эталондық фактілер кіреді. Осы орайда М.Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясындағы *Абай, Құнанбай* т.б. антропонимдерді прецедентті феномендер ретінде, *Абайдың қара сөздерін* прецедентті мәтін ретінде қарастыруымызға негіз бар. Мысалы, романдағы «**Бұл күнде Құнанбай өлсе де, құнанбайлық құрымапты»** деген мәтіндегі Құнанбай образы арқылы қатыгездіктің, озбырлықтың үлгісін танимыз. Романдағы *Жігітек, Көтібақ, Топай, Торғай* т.б. ру атаулары *Тобықты* айналасына жиылған елдік құрылымды құрайды. Сондықтан Тобықты руы елдің басын біріктіруші деген ұғымды білдіріп, «елдіктің», «одақтың» символын анғартады. Жоғарыда келтірілген этнонимдердің көпшілігі елдіктің символы ретінде ұранға айналған. Ұранға айналған этнонимдер ұлттық рухтың белгісіне айналған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Караулов Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности //Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. -М., 1986. – 284 б.

2. Ворожцова О.А. Прецедентные имена в российской печати. - 2006. – 30 б.

3. Нахимова Е.А. Прецедентные имена в массовой коммуникаций. –Екатеринбург, 2007. – 120 б.

4. Труханова Н.В. Прецедентные имена в ассоциативном языковом сознании носителей языка// Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: Тезисы докладов Международной конференции.– М., 2001.- с. 120-121.

5. Жанұзақов Т.Ж. Қазақ есімдерінің тарихы. –Алматы: Ғылым, 1988. –140 б.

УДК 81’276

К ВОПРОСУ СЛЕНГА В РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

К.С. СЕЛЕЗНЕВА
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
А.Т. МАНАПБАЕВА
ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В современном мире мы часто слышим такое выражение: «молодёжный язык, на языке молодёжи, молодёжная лексика». Так как этот вопрос очень сейчас актуален, нас заинтересовало то, как появился и развивался «молодёжный сленг».Так как в Казахстане очень распространён русский язык и его знают все, то в этой работе будет рассмотрен сленг в русском и английском языках.

Каждый день, каждый час, каждую минуту в мире происходит что-то новое. Ничто не стоит на месте, меняется культура, меняется мышление, меняется и речь. Всем известно, что с помощью речи, общения человек передает свои чувства и намерения. Так сложилось, что у молодёжи появился свой собственный «язык», который, кстати, используют люди всех возрастов. Многие слова, относящиеся к сленговым и жаргонным уже прочно вошли в повседневное общение, что многие люди даже и не знают, о их принадлежности к сленгу. Многие, в особенности молодые люди, используют сленговые слова ежедневно, даже не замечая их.

У некоторых людей сложилось мнение, что сленг появился недавно, в последние 8-10 лет. Но это не так. У сленга есть своя история зарождения и развития. И в каждой стране он появился в разное время и при разных обстоятельствах.

Множество знаменитых людей исследовали появление и развитие сленга, этот вопрос уже актуален уже много лет. Мы можем найти разный взгляд на эту тему, разные точки зрения и каждая из них заслуживает внимания.

В 70-е года 20 века, в Советском Союзе образовалось содружество хиппи, так называемая Система. С их появлением начинает активно формироваться и сленг. Но, стоит заметить, что и до этого, в произведениях некоторых русских авторов мы можем увидеть упоминание об «особом языке» например, школьников, студентов или какой-либо профессии. Мы можем предположить, что в этом и зародились первые жаргонизмы.

В середине 80-х годов 20 века возникают «неформальные» молодёжные объединения, очень разные и многие из них пытаются создать свой язык для общения, свои сленговые системы. 80-е и особенно 90-е года, были очень тяжелыми. У многих людей произошла смена ценностей и целей в жизни. Изменения произошли и в культуре, и в обыденной жизни людей. И не удивительно, что изменения произошли в языке общения.«Основу общемолодёжного жаргона составил лексикон бывшей хипп-системы, которая к концу 80-х гг. «размывается» идеологически, приспосабливаясь к новым условиям.» [1]

Так что же мы понимаем под словом сленг?

«Так, например, симпозиум по сленгу, который проходил во Франции в 1989 году, прервавшись через несколько дней, так и не увенчался принятием определения понятия сленг, которое удовлетворило бы большинство участников.» [6]

Сленг часто воспринимают как синоним слова «жаргон». Но это не совсем так, между ними существуют некоторые различия. Сленг – это заимствованное слово с английского языка, обозначало первоначально язык молодёжи или какой-либо новой сферы. Но сейчас термин «сленг» вытесняет термин «жаргон».

В термине «сленг» В.В.Химик вкладывает такое лексическое содержание : «Сленг – это практически открытая подсистема ненормативных, лексико-фразеологических единиц разговорно-просторечного языка, его стилистическая разновидность, или особый регистр, предназначенный для выражения усиленной экспрессии и особой оценочной окраски (обычно негативной)…В отличие от арго и жаргона сленг не имеет отчётливой социально-групповой ориентации: использовать его могут представители разного социального и образовательного статуса и даже различного возраста» [3]

Заглянув в словарь С.И.Ожегова и Н.Ю.Шведовой мы видим, что «жаргон» они определяют как «Речь какой-нибудь или иной объединённой общими интересами группы, содержащая много слов и выражений, отличных от общего языка, в том числе искусственных, иногда условных.»

«В.С. Матюшенков дает следующее определение сленга: Сленг – это особый исторически сложившийся и в большей или меньшей степени общий всем слоям говорящих вариант языковых (преимущественно лексических) норм, бытующий в основном в сфере устной речи и генетически и функционально отличный от жаргонных и профессиональных элементов языка.»[7]

И все-таки понятия «сленг» и «жаргон» имеют схожие черты.

Если углубиться в историю, то историю сленга мы можем проследить, начиная с очень давних времен. Впервые оно было напечатано в далёком 17 веке. И с тех самых пор начало своё распространение, хотя возможно и существовало и ранее, в устной речи. Также необходимо упомянуть, что сленговые слова имеют большой синонимический ряд.

Сейчас мы можем найти уже различные разновидности сленга, например – медицинский сленг, компьютерный сленг и так далее.

Почему мы используем сленг? Наверное, никто не может дать нам точного ответа. Потому что он уже прочно вошёл в наш обиход, это уже является нормой использовать сленговые слова. В русском языке уже достаточно обширный запас сленговых слов. Многие сленговые выражения заимствованы из английского. И не только в русском языке, но и во многие другие языки проникли английские слова (например, в немецкий язык).

И, рассматривая употребление сленга в русском и английском языках, мы хотим обратить внимание на обозначение одних и тех же слов, как они обозначаются в двух языках и найти различия в некотором употреблении.

Многие исследователи говорят, что невозможно найти происхождение тех или иных сленговых выражений. Да, скорей всего, сленговые слова появляются соответственно времени, моде или какому-либо событию. Но всё же, например, в английском сленге можно выделить некоторые этимологические особенности и сходство с некоторыми языками. Например, «Большинство сленговых слов и значений существовали в языке задолго до появления сленга и продолжают существовать в родственных германских языках. Англ.сленг “plug” «плохая лошадь» и нидерл. литер. plug, швейц.-нем. Pflug (то же)». [8]

Можно сказать, что между русским и английским сленгом мало похожего. Существуют некоторые заимствования с английского языка. Например: «кис» – «поцелуй», от англ. «kiss»; «пати» – «вечеринка», от англ. «party»; «фейс» – «лицо», от англ. «face»; «герла» – «девушка», от англ. «girl».

Например, опираясь на многие источники, мы можем сказать, что в русском языке существует огромный синонимический ряд сленговых слов, для обозначения слова «девушка». И многие слова могут означать или негативное, или позитивное, или нейтральное отношение. К этим словам относятся такие слова как «герла» (от английского «girl»), «бэйби» (от английского «baby»). В английском языке мы тоже можем найти большой ряд сленговых слов для обозначения слова «женщина - woman». Например, «angel» (досл. «ангел»), «sweet» (досл. «сладкий», «приятный»), «doll» (досл. «кукла»).

Большим синонимическим рядом сленговых выражений отличается слово «кушать, есть – to eat». Например, «chew» (досл. «жевать»), «scoff» (досл. «жадно есть, уплетать») в английском. И «хавать», «зажевать», «точить» в русском языке.

Для обозначения одобрения в русском языке мы часто можем услышать такие слова как «круто», «клёво», «в кайф». В английском языке для обозначения чего-либо хорошего существуют такие сленговые слова как «dilly» (досл. «жёлтый нарцисс» или «что-то милое, прелестное»), «nugget» (досл. «самородок»).

Конечно, не каждое сленговое слово мы слышим каждый день. Но мы их слышим. И не важно, заимствовано оно или нет. Очень часто, можно услышать слова «крутой», «кипиш», «тусовка». Эти слова относятся к повседневной жизни и поэтому их мы слышим постоянно. Немногое количество людей не использует эти слова. Так же и в английском языке, некоторые слова можно услышать очень редко, а некоторые используются очень часто.

Таким образом, можно сделать вывод, что сленг – явление не новое. Он имеет свою историю развития, начиная с давних времён. В русском языке сейчас сленг используют люди различных возрастов, профессии. Сленговые слова прочно вошли в обиход, в основном, конечно, молодёжи. Английский сленг очень распространён и эти слова используют очень много людей. Сходство можно найти в том, что в двух этих языках сленговые слова имеют очень большие синонимические ряды. Сленги, различных языков, сейчас очень актуальная и интересная тема для изучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Т.Г. Никитина «Толковый словарь, молодежный сленг»

2. О.А.Анищенко «Эволюция обозначения молодёжной речи от технического языка до жаргона». «Вопросы языкознания», № 2, 2009 год.

3. Фролова М.В. «Семантическая соотнесённость терминов социальной диалектологии арго, жаргон, сленг». «Вестник КазНУ», серия Филологическая, № 1, 2006 год.

4. Берлизова Виктория, «Молодёжный сленг как показатель развития общества»

5. Жаркова Т.И., «Сленг современной немецкой молодёжи как средство развития коммуникативной компетенции студентов», festival.1 september.ru

6. Коротенко И.В., «Английский сленг как второисточник развития русского языка. База, причины и перспективы использования», festival.1 september.ru

7. Морозова И.О. «Обучение некоторым аспектам нестандартной лексики на уроках английского языка в старших классах», festival.1 september.ru

8. Маковский М.М. «Современный английский сленг. Онтология, структура, этимология».

ӘОЖ 479.58

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЛАКУНА МӘСЕЛЕСІ (М.ӘУЕЗОВТІҢ «КӨКСЕРЕК» ӘҢГІМЕСІ НЕГІЗІНДЕ)

Н. СЕМЕЙ
студент, 1 курс, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қ.
Қ.С. ЕРҒАЛИЕВ
ғылыми жетекші, ф.ғ.к., доцент, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қ.

Бір елдің мәдениеті мен өзіндік ерекшеліктерін өзге елдерге таныту үшін аталмыш елдің шығармаларын шет ел тілдеріне аудару қажеттілігі туады. Қазіргі таңда қазақтың ақын-жазушыларының шығармалары дәл осы мақсатпен орыс, ағылшын, неміс, француз т.б. тілдерге аударылуда. Шығарманы бір тілден екінші тілге сөзбе-сөз аудару мүмкін емес. Әсіресе, мәдениеті мен өнері, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы көрініс табатын шығармаларды аудару тіпті қиындық тудырады. Осындай туындыларды аудару барысында қуыс, бос орындар кездесетіні белгілі. Оны тіл білімінде «лакуна» (лат. *Lacuna* – тереңдеу, ойыс, фр. *Lacune – бос кеңістік*) деп атайды. А.М.Прохорова «Кеңестік энциклопедиялық сөздігінде» бұл терминге «бос орын, аралық, мәтіндегі жетіспей тұрған бөлшек» деген анықтама береді [1].

Лингвистикаға лакуна терминін енгізген канадалық ғалымдар Ж.П.Вине және Ж.Дарбельне болатын. Олар «лакунаны» «бір тілдегі сөз екінші бір тілде баламаға ие болмаған жағдайда орын табатын құбылыс» деп анықтады [2,3]. И.Ю.Морковина: «жалпылама түсінік бойынша лакуна белгілі бір жергілікті мәдениетте бар құбылыстың екіншісінде болмауын көздейді»,– дейді [3,47].

В.Л. Муравьев лакунаны лингвистикалық және этнографиялық деп екіге бөледі. Өз ішінде лингвистикалық лакуна абсолюттік, қатыстық, векторлық стилистикалық, ал этнографиялық лакуналар абсолюттік-этнографиялық, қатыстық-этнографиялық, векторлық-этнографиялық және ассоциативтік-этнографиялық болып бөлінетіндігін көрсетеді [2].

1. Абсолюттік-лингвистикалық лакуна құбылысы бір тілдегі сөздің екінші тілде тура баламасы болмаған жағдайда байқалады. Мысалы: *«Көзі бір сығырайып ашылып, бір жұмылып қалуға кетеді»* [4] сөйлемі орыс тіліндегі нұсқасында *«Она дремала, приоткрывая мутный глаз»* [5] , ағылшын тілінде *«she drowsed, overcome by the heat, from time to time half-opening a lackluster eye»* деп берілген [6]. Бұл жерде *«көзі сығырайып»* деген тіркес орыс тіліне *«мутный глаз»,* ағылшын тіліне «half-opening a lackluster eye» деп аударылған. Орыс-қазақ сөздігінде «мутный, -ая, -ое 1. Лай, көмескі, бұлдыр; 2. Күңгірт, көмескі, әлсіз» деген мағынаны береді [7,495]. Байқағанымыздай, бұл жерде ол тура мағынасында қолданылып тұрған жоқ, ауыспалы мағынасында да *«сығырайған»* сөзіне мағыналық тұрғыдан жақын емес. Ағылшын тіліндегі аудармасы *«жартылай ашық күңгірт көзі»* дегенді білдіреді (бір сөздің мағынасын бірнеше сөздің тіркесі арқылы ғана жеткізу байқалады). «Сығыраю» сөзінің орыс және ағылшын тілдерінде тура баламасы жоқ. Демек, бұл жерде абсолюттік лакуна құбылысы байқалады.

2. Қатыстық-лингвистикалық лакуна үш жағдайда кездеседі:

Сөз бір тілде аз мөлшерде фразеологизмдер құрайды да, екінші тілде кеңінен қолданылатын негіз болып табылады.

Сөз бір тілде ауыспалы мағынасында қолданылып, екінші тілде ауыспалы мағынаға ие болмағандықтан өзге сөзбен ауыстырылады. Мысалы: *«Бауырында кішкентай көк күшіктері қыбырлайды»* [4] , *«в логове появились дымчато-серые волчата»* [5] , *«smoky-grey cubs appeared in the den»* [6] сөйлемдерін өзара салыстырсақ, қазақ тілінде «көк күшіктер» тіркесіндегі «көк» сөзі тура мағынасында қолданылып тұрған жоқ. Ал қасқыр түсіне байланысты бұл тіркесті орыс тіліне «голубые волчата» я болмаса ағылшын тіліне «blue cubs» деп аударсақ, мағынаның мүлде ауысып кететіндігі белгілі. Сол себепті «көк» сөзін қасқыр түсіне лайықтап «дымчато-серый» және «smoky-grey» деп аударған. Ауыспалы мағынада берілген «көк» сөзін «сұр түтін түсті» деген тіркеспен алмастырып тұр.

Сөздің бір тілде көп сөз тудыра алу қабілетіне ие болуы, бірақ екінші тілде түбірлес сөзге кедей я мүлде түбірлес сөздердің болмауымен ерекшеленеді.

3. Векторлық лакуна. Жалпы мағынасы ұқсас, бірақ қамтып отырған көлемі жағынан, басқа да қырларынан айырмашылықтар болады. Мысалы, *«кетерде бұның біреуінің тірсегін қиып қалдырды»* [4] сөйлемін *«Одному перебили задние лапы и бросили»* [5] , *«they broke the hind legs of one and flung it»* [6] деп аударған. Мұндағы «тірсек» сөзін орыс тіліндегі «задние лапы» тіркесімен ұштастырып отыр. Ағылшын тілінде *«hind legs»* тіркесі «артқы аяқтар» деген мағынаға ие. Жалпы алғанда үш тіркестің де мәні бір сияқты, «аяқ» мағынасын білдіреді, бірақ бірінде «тізе тұсындағы сіңірді» білдірсе (Тірсек зат. Жан-жануарлардың артқы аяғы мен адам аяғының бүгіліп-жазылуына қажетті сіңір, қылтаның жоғарғы тұсы [8, 270], екіншіде «артқы табанды», үшіншіде «артқы аяқ» мағынасын білдіреді. Жекелеп қарағанда, мағынасы айқындалады.

4. Стилистикалық лакуна – бір тілдегі сөздің я фразеологизмнің екінші тілдегі баламасының қолданыс өрісінің өзгеше болуы (бірінде сөз әдеби я кітаби лексикаға жатса, екіншісінде жалпылама лексика қатарынан табылуы).

Лакунаның екінші бір түрі – ***этнографиялық лакуналар***.

Абсолюттік этнографиялық лакуна лингвистикалық лакуна сияқты, бірақ бұл жерде белгілі бір ұлтқа, халыққа тән қасиеттер ескеріледі және этнографиялық қосымшаларды қолдану қажеттілігі туады. Мысалы, *«Астына мінгені өзінің жүйрік боз дөнені болатын», «На коне сидел мальчик...», «On the horse sat a young boy»* деген үш сөйлемді алайық. 1-сөйлемдегі «дөнен» сөзі төрт жасар еркек жылқы мағынасын береді [8, 194 .], ал 2 және 3-сөйлемдердегі «конь», «horse» сөздері жалпылама «жылқы, ат» деген мәнде қолданылып тұр. Бәрімізге мәлім, қазақ жұрты жылқыны жасына, түсіне, тағы да басқа қасиеттеріне байланысты түрлерге бөледі. Мәселен, **Құлын** – жылқының алты айға дейінгі төлі [8,209]. **Жабағы** – алты ай мен бір жас аралығындағы жылқы төлі [8, 195]. **Тай** – бір жастан асқан, екі жасқа әлі тола қоймаған жылқы төлі [8, 217]. **Құнан –** екі жасқа толып, үшке аяқ басқан еркек жылқы [8, 210]. **Дөнен –** төрт жасар еркек жылқы [8, 194]. **Бие –** жылқы малының құлындайтын аналығы. **Мама бие** – сүтті мол беретін қоңды бие [8, 188-189]. **Айғыр –** жылқы тұқымдастар (құлан, тарпаң т.б.) мен жылқының жыныс қуаты жетілген еркегі. Мінезіне, түр-түсіне қарай қойылатын атаулары өте көп. Шақар айғыр, құр айғыр, шу асау айғыр, сәурік, шалқұйрық, құбақай (түсіне қарай) [8, 182]. Әрқайсысының жеке атауы да бар. Бірақ бұл барлық халықтар мен ұлттарға тән емес. Сол себепті «дөнен» сөзінің ағылшын және орыс тіліндегі аудармасы жоқ. Жалпылама мағынада «жылқы, ат» мағынасын беретін «конь», «horse» сынды сөздер ғана қолданылады.

Сонымен қатар *«Қорнеу ши ішіне кіріп кетіп, керегеге асулы тұрған ет болса, жас терісі болса, қазанда іркіт, қатық болса – барлығын да өзінің ыдысына құйып қойғандай көріп, ішкелеп жалап, жеп кетеді»* [4] деген сөйлем орыс тіліне *«Утаскивал вареное хозяйское мясо, лакал простоквашу из казана, будто она поставлена для него. Грыз свежие шкуры, подвешенные сушиться на остов юрты»* [5] деп аударылған. Мұндағы «іркіт, қатық» деген екі сөзге тек бір ғана «простокваша» баламасын береді. Егер «Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігіне» үңілсек [8, 129 .], «қатық зат. 1. Қой, сиыр сүтінен ұйытылған айран. 2. Сүзген айран, сүзбе», «іркіт зат. Құрт үшін үлкен ыдысқа құйып жинаған сүтті пісіп, майын алғаннан кейінгі қалған ақ сусын» делінген. Осы жерден «іркіт» пен «қатықтың» екі түрлі зат екендігін көреміз. Яғни жоғарыдағы

аталған екі сөздің бірінің орыс тілінде баламасы жоқ. Орысша-қазақша сөздіктерде «простокваша» «қатық» деп аударылған. Демек, бұл жағдайда «іркіт» сөзінің орыс тіліндегі аудармасының жоқтығын көруге болады. Ал ағылшын тіліндегі аудармада дәл осы сөйлем *«He would drag off boiled meat set out for the master. Lap up yogurt from the copper pot. And gnaw on fresh hides. Hung up to dry on the wooden frame of the yurt»* [6] деп берілген. Мұнда да «іркіт», «қатық» деген екі сөзді тек «yogurt» (yogurt йогурт (простокваша) [9, 148] деп бір-ақ сөзбен аударған. Яғни орыс және ағылшын тілдерінде «іркіт» сөзінің баламасы жоқтығын көруге болады.

2. Қатыстық-этнографиялық лакуна да қатыстық лакунаға ұқсас. Бірақ бұл жерде бір мәдениетке тән заттың екінші мәдениетте сирек қолданылуы я мүлде қолданылмауы қарастырылады. Мысалы, жоғарыда көрсеткен *«Көрнеу ши ішіне кіріп кетіп, керегеге асулы тұрған ет болса, жас тері болса, қазанда іркіт, қатық болса – барлығын да өзінің ыдысына құйып қойғандай көріп, иіскелеп жалап, жеп кетеді»* [4], *«Утаскивал вареное хозяйское мясо, лакал простоквашу из казана, будто она поставлена для него. Грыз свежие шкуры, подвешенные сушиться на остов юрты»* [5], *«He would drag off boiled meat set out for the master. Lap up yogurt from the copper pot. And gnaw on fresh hides. Hung up to dry on the wooden frame of the yurt»* [6] деген үзіндіде «кереге» сөзін орыс тіліне «остов юрты» деп аударыпты. «Остов» – тұлға сүйеніш *(затқа сүйеу болатын ішкі бөлімі) деген мағынаға ие (остов сүйек, тұлға, сүйеніш, арқау; орыс тілінде бұл сөз* остов корабля → кеменің арқау негізі, остов строящегося здания → салынып жатқан ғимараттың тұлға сүйеніші сияқты мағынада қолданылады [7, 23]. Жоғарыдағы сөйлемде «кереге» сөзінің киіз үйге тән зат екендігін көрсету үшін «остов» және «frame» сөздеріне «юрта», «yurt» сөзін тіркеп тұр. Бірақ киіз үйдің керегеден басқа тірек бөлшектері көп. Өмірінде керегені көрмеген адам үшін көз алдына аталмыш затты дұрыс елестету қиынға соғары белгілі. Демек, «кереге» сөзінің де орыс тіліндегі, ағылшын тіліндегі баламасы жоқ. Себебі «кереге» тек қазақи ортада қолданылатын зат, қазақтың ата-бабаларынан келе жатқан өзіне ғана тән материя.

3. Векторлық этнографиялық лакуна – бұл да векторлық-лингвистикалық лакунаға ұқсас, бірақ бұнда да ұлтпен, халықпен, ұлыспен шектелу керек. Мысалы, *«Жаз ортасына жақындаған кез болды. Көксерек үлкейді. Семіріп жонданғандай болды. Бірақ үлкейісі даладағыдай емес, бәсеңдеу. Ауылдағы өзі құрбы күшіктерден сонша үлкен емес»* [4] үзіндіні нысанаға алайық. Орыс тілінде *«К середине лета волчонок подрос, окреп и ничем не отличался от аульных щенков, своих однолетков»* [5] , ағылшын тілінде *«By the end of the summer Fierce Grey bore little resemblance to the aul dogs»* [6] деп берілген. Назарды «ауыл» сөзінің орыс, ағылшын тілдеріндегі баламаларына аударайық. «Аул» және «aul». Ал кей бір бөліктерде және жалпы тілде «ауыл» сөзін орысша «деревня», ағылшынша «village» деп аударады. Қай халықты алсақ та «ауыл» ұғымы үшеуіне де тән. Бірақ осы орайда қазақтардағы «ауыл» 50-70 түтіннен, орыстардағы «деревня» 200-ге жуық адамнан, ал ағылшындардағы «village» 5-30 жанұядан тұратындығын еске түсірсек, айырмашылығының бар екенін бірден түсінуге болады. Бұл тек бір ерекшелік. Осы тектес айырмашылықтардың баршылық екені айдан анық.

4. Ассоциативтік-этнографиялық лакуна – белгілі бір сөздің я фразеологизмнің әртүрлі ұлт өкілдері үшін әркелкі қабылдану құбылысында байқалатын лакуналар. Мысалы, «қасқыр» сөзін естігенде қазақтар көк бөріні, ата-бабаларының өз заманында көк бөріге табынғандығын еске түсіреді. Дәл осы сөз орыстарға бірден «7 лақ пен қасқыр» ертегісін еске салса, ағылшындарға «Теңіз қасқыры» («The Sea-Wolf») романын жазған Джек Лондонды еске салады.

Аударма – ел мен елді, тіл мен тілді жақындастыратын, ұғыстыратын, жұғыстыратын, бірін-бірі байытатын, толтыратын алтын көпір деуге болатындай қастерлі де, қасиетті ұғым [10, 3]. Жоғарыда көргендеріміздей, шығарманың түп нұсқасын дәл аудару мүмкін емес екен. Сырт көзге әдемі, мағыналы, тура болып көрінгенмен, тереңіне үңілсек, қарастырылмай кеткен бөлшектердің бар екенін байқамауға болмайды. Әрине, бұл құбылыс кез келген аударма барысында кездесетін жай.

Қысқасы, қазақ тілінен орыс, ағылшын тілдеріне шығарманы аударуда лингвистикалық лакуналарға қарағанда, этнографиялық лакуналардың әлдеқайда көбірек кездесетіні білініп тұр. Бұған бірден-бір себеп – қазақ халқының мәдениет пен өнерге жетік, мал шаруашылығында маман, салт-дәстүр мен әдет-ғұрыпқа бай екендігі. Сөз жоқ, қазақ ұлтының көл-көсір байлығын шексіз зерттеуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Прохорова А.М. «Советский энциклопедический словарь». –М., 1981.
2. Муравьев В.Л. Лексические лакуны (на материале лексики французского и русского языков). – Владимир, 1975. - 96 б.
3. Сорокин Ю.А., Морковина И.Ю. «Текст и его национально-культурная специфика» –Москва: Наука, 1988
4. М. Әуезов, «Көксерек», Алматы, «Жеті жарғы», 1997.
5. М. Ауэзов, «Серый лютый» http://libelli.ru/works/auezov.htm
6. M. Auezov, «Fierce Grey», Алматы «Жеті жарғы», 1997.
7. Русско-казахский словарь. 1 том.–Алматы: Издательство «Арыс», 2007.
8. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі /Ғ.Халықұлының ред. –Алматы: «Сөздік-Словарь», 2002.
9. Англо-русский, русско-английский универсальный словарь. –Москва: «Вече», 2002.
10. Өтепберген Ақыпбекұлы, «Аудармашыға көмек», «Глобус», Алматы, 2006.

ӘОЖ 37.018.1

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ДАРАЛАП-САРАЛАП ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМ САПАСЫН КӨТЕРУ

Д. СЕРІКБЕК
студент, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
П.Б. КАНЖЕКЕНОВА
оқытушы, қазақ филологиясы кафедрасы

Еліміздің тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасу барысында білім беруді реформалау жүзеге асырылып жатқаны белгілі. Осыған орай әр түрлі педагогикалық технологиялары жасалып, мұғалімдердің тәжірибесінде енгізілуде. Осыған орай, өз тәжірибемде жиі қолданып жүрген технологияларының бірі – саралап – даралап оқыту технологиясы. Бұл технология бойынша оқушылардың білімді өздігінен саналы түрде меңгеруіне ерекше мән берілген. Оқушыларға тек білім берумен шектелмей, танымдық әрекетін арттырады және ойлау қабілетін, елестету мен есте сақтауын, белсенділігін, білім сапасының дамуын қамтамасыз етеді.

Тәжірибенің жаңашылығы: компьютерлік технологияны қолдану арқылы оқушылардың қазақ тіліне деген қызығушылығын арттыру, интерактивтік тақталарының мүмкіндіктерін барынша пайдалана отырып оқушылардың ынтасын, белсенділігін арттыру.

Тәжірибенің тиімділігі: пәнге деген қызығушылығын арттырады, оқытуда саралау және жіктеуді қамтамасыз етеді, оқушылардың танымдық процестері мен танымдық қабілеттерін дамытады, оқушылардың сауаттылығын ашуға септігін тигізеді, оқушылардың оқу әрекетінде жетістіктерге жетуіне жағдай туғызады, оқушылардың рухани бай жеке тұлға болуына қалыптасады.

Қазақ тілі пәнін оқытудың мақсаты – оқушылардың жеке бас ерекшелігіне қарай қабілетін аша отыра, осы пәнді теориялық және тәжірибелік жағынан сараланған түрде даралап оқыту, сөйлестіру, жазу мәдениетін жетілдіру, өзіндік ой- пікірін дамыту.

Оқушылардың дербес ерекшеліктерін анықтау үшін мұғалім алдымен олардың ықылас-жігерін, еске сақтау мен ойлау қабілеттерін, ынтасын жалпы білім деңгейін зерттеу қажет. Бұл ерешеліктерді айқындау үшін білімді меңгеру денгейін анықтауға арналған тапсырмалар дайындау, оқушы біліміне диагностика жүргізу, оқушыларға сауалдама., психологиялық тәжірибе жасау ата-аналарымен өнгіме жүргізу керек. Оқушылардың жеке ерекшеліктері сабақтың сұрақ беру, кіріспе өнгіме, оқыған материалды, тағы да басқа тиянақтау сатыларында ескерілуі тиіс. Мәселен, үлгерімі жақсы оқушыларға берілген сұраққа тікелей жауап беру талап етілсе, орташаларына ойланып, қажетті есептеулер жасауға, суреттерін салуға уақыт беріледі, ал үлгірімдері төмендеріне нақты сұрақтың тізімі, жауап берудің жоспар үлгісі ұсынылады. Оқыту үрдісін оқушылардың жеке ерекшеліктеріне сай ұйымдастыру үшін оқу – тәрбие жұмысында мұғалім өзіне лайық әдіс енгізеді.

Өзіндік әдісті жүзіге асыруда мына мәселелер көзделеді:

1. Оқушылардың жеке ерекшеліктерін зерттеп, типтік топтарға бөлу.
2. Оқу үрдісінің барлық сатыларында әр түрлі топтардағы оқушыларды оқыту, тәрбиелеу және дамытудың әдістемелігін жасау.
3. Әр алуан мақсатта жеке дидактикалық материалдардың жүйесін құру.
4. Білімді бағалау, бақылай жүйелерін жетілдіру.

Оқушыларды топтарға бөлгенде олардың оқуға және жұмысқа деген қабілеті ескеріледі. Оқуға қабілеттілік деп оқушының неғұрлым қысқа мерзім ішінде білімнің биік деңгейіне жету қабілетін түсінеміз. Бұл белгі бойынша оқуға қабілеті жоғары, орташа , стандартты немесе төмен деп 4 топқа бөлуге болады.

Сыныпта барлық балалардың ойлау қабілеті бірдей емес. Сондықтан сабақ кезінде әрқайсысының деңгейіне қарай жұмыстың түрін таңда, сол тақырыпты егеру көзделсе, өте пайдалы.

Бірінші деңгей (оқытушылық деңгей) – білімнің минималдық шегі. Граммаикалық тапсырмалар, жазба жұмыстарын орындау, мәтінді түсініп оқу, жаңа сөздерді сөздікке жазып алу, сұрақтарға түсініп жауап беру.

Екінші деңгей (алгоритімдік деңгей) - үйренушілік деңгейдегі білімін толықтыру күрделі материалдарды жүйелей алуы, алған білімдерін басқа тапсырмаларды орындағанда пайдалана алуы, сол тақырыпты еркін меңгергені ескеріледі.

Үшінші деңгей (эвристикалық деңгей) – материалды саналы түрде меңгеру. Бұл деңгейде оқытушылардың меңгерген білімдерін тереңдету үшін танымдық ізденіс, әр – түрлі логикалық тапсырмаларды талдай, жинақтай алатын және салыстыра білуді қажет етеді.

Төртінші деңгей (шығармашылық деңгей) - өз бетімен оқу материалдарын меңгеру. Құбылысты өз бетімен талдай келіп, шағын шығармашылық тұрғыдан зерттеу жұмысын жүргізуге баулу.

Деңгейлік тапсырмалардың өзі дамытпалы түрде болады. Барлық оқушы өз қызметін ең төменгі деңгейдегі тапсырмаларды орындаудан бастайды да, оларды міндетті түрде толық орындап болғаннан кейін ғана келесі деңгейге көшіп отырады. Бұл оқушылар арасында жарысу жағдайларын туғызады және әр оқушының мемлекеттік стандарт деңгейде білім алуына кепілдік береді. Әр оқушының өз қабілетіне, қызметіне сәйкес жоғары жағдай жасайды.

Деңгейлік саралау оқушы мен мұғалімнің белсенді шығармашылық қызметін дамыту мен қатар, оқушыларға өз білімін жаңа әдіспен бағалауға мүмкіндік береді. Меселен, оқушылардың алған бағасы арнайы таблода көрсетіліп тұрады. Әр деңгейдің өз бағалауы бар. Олардың барлығы оқушылардың көз алдына тұрады. Мұның өзі білім берудегі демократия критерийлері болады.

Даралап – саралап оқытудың маңыздылығы:

1. Сынып оқушыларын жаппай жұмыс істеуге әкеледі.
2. Бос отырған оқушы болмайды.
3. Әркім өзінің білім деңгейін біліп, оны дамытуға тырысады.
4. Қиындықтарды жене білуге дағдыланады, пәнді оқып үйренуге қызығушылығы пайда болады.
5. Ізденіс дағдысы қалыптасады.

Даралап – саралап оқыту технологиясы оқушы мен мұғалімнің белсенді шығармашылық қабілетін дамытумен қатар оқушыларға өз білімін жаңа әдіспен бағалауға мүмкіндік береді. Оқушының білімі мен білігіндегі жетістіктерді, кемшіліктерді, олардың себептерін анықтап, мұғалім өз жұмысына талдау жасайды, оны жетілдірудің жолдарын белгілейді.

Сонымен қатар даралап – саралап оқыту барысында оқушылар да өзінің оқу жұмысындағы жетістіктер мен жіберген кемшіліктері туралы мәліметтер алып, өз еңбегіне талдау жасайды. Ең бастысы, оқудан ләззат алуға, білім мен ғылымға деген құштарлығын арттыруға дағдыланады. Барлық оқушы өз қызметін ең төменгі түрде орындап болғаннан кейін ғана, келесі деңгейге көшіп отырады. Бұл оқушылардың арасында өзара жарысу жәнеоқушының өз қабілетіне, қызметіне сәйкес жоғарғы деңгейге көтерілуіне жағдай туғызады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. –М.,1996
2. Философиялық сөздік. Алматы: КӘ, 1996, 313 бет.
3. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении. – М.: Педагогика,1972.
4. Теория познания. Т.1 –М,1989

УДК 811.1/.2

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ МАРКЕТИНГ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА

М.А. СПОТКАЙ
студент, ОмГТУ, г. Омск

В условиях мировой глобализации и все усиливающихся интеграционных процессах на постсоветском пространстве все чаще встает вопрос о сохранении суверенитета и национальной самоидентичности. Возможно ли сегодня сохранить национальное самосознание в Казахстане?! Под сохранением национального самосознания мы понимаем сохранение и перманентный рост интереса к истории народа, его обычаям и традициям, языку. Именно поэтому сегодня так важен вопрос о возрождении национальных традиций и укоренение их именно в молодежной среде, для того, чтобы истинные ценности не были подменены псевдоценностями, культивируемыми через различные популярные средства коммуникации, в том числе Интернет, телевидение и т.д. Одним из важнейших признаков существования нации в полном смысле этого слова является, конечно же, общность языка. Вопрос государственного языка в Казахстане в последнее время становится все острее, это мы видим как по количеству публикаций в средствах массовой информации, посвященных проблемам развития и расширения сферы применения казахского языка как государственного, так и по выступлениям видных общественных деятелей страны. Но многие пытаются решить проблему популяризации и расширения ареала применения казахского около силовыми методами, методами не пряника, но кнута.

А изучение языка, и тем более мотивация к его изучению, процесс более сложный, его нельзя решить ни единовременным введением в действие постановлений, ни тем более какими-то ни было запретами. Почему весь мир учит английский язык, а сейчас все большее число, особенно молодых, людей занимаются изучением китайского? Вопрос, в том числе, и в грамотно построенной стратегии мотивации, а в случае Казахстана государственный язык должен стать конкурентоспособным в первую очередь для молодежной публики.

Казахстан справился с экономическими трудностями разных периодов своего развития, сегодня страна успешно выходит на новые рубежи своего развития, устойчивого развития. «За процветанием экономики должны последовать расцвет культуры и искусства, казахского языка, традиций и жизненной философии нашего народа» [1, с 37]. Таким образом, пришло время повернуться лицом к вопросу изучения и популяризации казахского языка как государственного.

Государство вкладывает огромные материальные ресурсы для развития государственного языка: выпускаются пособия и учебные материалы, проводятся курсы и семинары, открываются центры по изучению государственного языка и так далее, однако мы не можем говорить об их очевидных успехах. И дело не в отсутствии квалифицированных кадров-преподавателей или качественных методик изучения, дело в самих обучаемых, у которых

отсутствует четкая мотивация к изучению языка. В целом после обретения Независимости внимание государства к проблемам языка неимоверно возросло, именно поэтому стали открывать вышеназванные центры и различные образовательные учреждения с обучением на государственном языке. Это связано и с тем, что одной из стратегических задач государства является сохранение вектора на стабильное и устойчивое развитие страны, которое может быть обеспечено за счет единства народа, в том числе и посредством языка. Таким образом, государство проявляет интерес к сфере обучения государственному и на государственном языке как к «средству для подготовки будущих работников» [2, с.35], или просто граждан страны, но уже страны единой и граждан, патриотически настроенных.

Если язык должен быть конкурентоспособным и имел возможность противостоять натиску иностранных языков, то в такой ситуации можно применить одну из функций маркетинга – продвижение товара, где под «товаром» мы понимаем именно государственный язык, который нужно донести наибольшему числу «потребителей» – населению Казахстана.

Конечно «лингвистический маркетинг» имеет некоторые особенности, в том числе то, что обучение языку как товар или услуга - неосязаемы. «Их нельзя увидеть, потрогать, попробовать на вкус» [2, с.37]. «И хотя образовательные (в нашем случае обучение языку) услуги нередко воплощаются в материальном продукте (программе, учебнике, методическом пособии и т.д.), он служит лишь вещественным носителем этих услуг» [2, с.36].

В нашем случае «потребитель» независим в принятии своего решения об изучения любого языка, тут и начинаются процессы конкуренции государственного языка с другими, однако грамотный маркетинг, выстроенный государством и неправительственным сектором, сможет повлиять как на мотивацию, так и на поведение граждан в процессе изучения и распространения государственного языка.

Для полного понимания и стратегического видения «лингвистического маркетинга» государственного языка нам необходимо определиться с особенностями такого вида деятельности. К ним мы можем отнести следующие. В целом рынок образовательных услуг предоставляет товары и услуги с высокой добавленной стоимостью, однако в процессе изучения государственного языка в нашей стране мы можем пользоваться и бесплатными услугами, предоставляемыми государством, либо использовать иные не затратные способы изучения языка, поэтому вопрос в ограниченности материальных ресурсов у потребителей не стоит. И второе - в процессе изучения и мотивации к изучению государственного языка ставка должна быть сделана на «метаценность» [4, с.36], то есть на желание платить (здесь говорим не только о деньгах, но и о трате своих времени и сил на изучении языка) больше, чем сама себестоимость такой образовательной услуги, это связано с ценностными категориями, «потребитель» считает, что такая услуга или товар значительно «обогатят» его, как в духовном плане, так и возможно станут фактором его конкурентоспособности среди других. Таким образом, мы должны заботиться о том, чтобы носители государственного языка и те, кто старается его выучить, чувствовали и осознавали свой приоритет в различных сферах деятельности.

Для создания мотивации и дальнейшего построения маркетинговой политики в области изучения государственному языку определимся с ценностными преимуществами овладения казахского языка для казахстанцев, особенно молодежи.

Выгода для «потребителя». Казахстанцы должны осознавать свою значимость после того, как приступили к изучению языка, в том числе и на рынке труда. Человек, изучающий казахский язык, способен понимать и говорить с представителями автохтонной нации, что значительно усиливает его коммуникативные преимущества и способности к межкультурному диалогу. Изучение языка дает возможность познать целый культурный пласт в виде классической казахской литературы и музыки, что несомненно обогатит любого человека духовно.

Следующее преимущество – это уникальность, которая заключается в том, что в Казахстане создано большое информационное пространство на государственном языке посредством средств массовой информации, иной печатной продукции, публикации результатов научных исследований в различных областях и так далее. И тем, кто хочет владеть этой информацией, уникальной информацией в силу отсутствия ее на других языках, непременно приступит к изучению государственного языка.

И последнее преимущество, выделяемое нами в рамках данного исследования, это устойчивость. Казахстанцы должны понимать, что изучение государственному языку носит перспективный характер и имеет стратегическое направление. Это может быть доказано, например, созданием различных сайтов в сети Интернет с полностью казахским контентом, ориентацией на перевод делопроизводства на государственный язык и так далее.

На основе этих ценностных преимуществ изучения казахского языка как государственного необходимо выстроить четкую маркетинговую стратегию по продвижению языка в широкие массы, ведь вышеописанные факторы являются условиями необходимыми и достаточными для мотивации всех представителей формирующейся казахстанской нации к изучению государственного языка.

Таким образом, из вышесказанного можно сделать несколько выводов, которые необходимо реализовать на практике в ближайшее время для того, чтобы наибольшее число казахстанцев осознали значимость изучения казахского языка, то есть обрели мотивацию либо самомотивацию. Одним из таких является развитие казахстанского сектора сети Интернет именно с наполнением (контентом) на государственном языке, которое было бы уникально. Это же касается и научных журналов, где приоритетным направлением должна стать публикация материалов и результатов научных исследований на государственном языке. Необходимо развивать сектор средств массовой информации через ставку на усиление роли и качества выпускаемых казахскоязычных газет и передач на телевидении, которые могли бы свободно конкурировать с западными или российскими

продуктами этого же рынка. И, возможно, самое главное – человек, гражданин, освоивший государственный язык должен чувствовать себя неотъемлемой частью казахстанской нации, ее полноправным представителем.

“Язык во все времена был главной составляющей национальной идеи и основой государственной идеологии” [5]. Именно поэтому сегодня так важно донести до наибольшей части казахстанского общества приоритетность изучения государственного языка. Особенно в этом вопросе необходимо сделать ставку на молодежь, которая станет локомотивом в развитии страны в ближайшие десятилетия, а значит, от них и будет зависеть судьба казахского языка и в целом возможность формирования казахстанской нации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарбаев Н.А. Казахстанский путь. – Астана, 2006

2. Щетинин В.П., Хроменков Н.А., Рябушкин Б.Г. Экономика образования: Учеб. пособ. – М.: Рос.пед. агент., 2008. – 306 с.

3. Новаторов Э.В. Особенности стратегии сбыта и дистрибьюции услуг // Маркетинг в России и за рубежом. – 2009. – №4. – С. 50–60.

4. Минетт Стив. Промышленный маркетинг: принципиально новый подход к решению маркетинговых задач.: Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. – С. 61.

5. Мухтар Кул-Мухаммед. Основа национального бытия / М. Кул-Мухамед // Казахский альманах. 2009. №2

УДК 81’374:004

ЭЛЕКТРОННЫЕ СЛОВАРИ. КАЗАХСКО-ЛАТИНСКИЙ, ЛАТИНО-КАЗАХСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ СЛОВАРЬ

А.А. СТЕПАНЕНКО
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
В.А. КРИВОРУЧКО
научный руководитель, д.п.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
К.С. ИСЛЯМ
научный руководитель, доцент кафедры иностранной филологии, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Словарь и фразеология – это непосредственное отражение в языке культуры говорящих на нем людей, в них зафиксировано все то, что характеризует образ жизни народа, его национальную психологию.

Лексика древних языков оказала большое влияние на формирование лексического состава романских, германских и славянских языков. Филолог должен владеть словарным фондом изучаемого языка с точки зрения его происхождения, знания этимонов и прототипов тех слов, которые не укладываются в общие правила произношения и написания. Достижению этой цели способствует знакомство с основным словарным и словообразовательным фондом античных языков.

Кроме того, латинский и древнегреческий языки учат языковому мышлению, их развитый грамматический строй является благодатным материалом для упражнений в логическом мышлении и умственной тренировке. Изучение латинского и древнегреческого языков позволяет также увидеть родство этих древнейших индоевропейских языков с современными западноевропейскими языками. Поэтому классические языки в системе подготовки филолога являются дисциплиной, которая способствует выработке научного подхода к изучению языка основной специальности.

Современный человек не собирается изъясняться по-латыни; этот язык нужен ему как язык исторических источников, литературных памятников, философских трактатов, документов римского права, медицинских и биологических терминов. Существует немало апробированных и оправдавших себя в практике преподавания учебников латинского языка для филологов, так и для других гуманитариев: историков, юристов, не говоря уже о медиках, ветеринарах, биологах, причем предусмотрены специфические интересы разных категорий студентов: дневных, вечерних и заочных отделений; тех кто ограничивается элементарным курсом, и тех, для кого латынь будет языком специальности.

Электронный казахско-латинский, латино-казахский словарь предназначен, прежде всего, для тех, кто обучается на государственном языке в порядке самообразования и расширяет общий кругозор.

Общеобразовательному курсу латинского языка на гуманитарных факультетах университетов отводится очень мало часов. За это время осваивается элементарная грамматика, накапливается лексический минимум, там, где позволяет время, прочитываются и переводятся подлинные тексты, но студенты обучающихся на государственном языке, не имея электронных словарей на государственном языке, тратят очень много времени на перевод. Им приходится переводить сначала с латинского на русский язык, а потом с русского на казахский. Для ускорения и облегчения процесса перевода нами разработан «Казахско-латинский, латино-казахский электронный словарь», который позволяет переводить отдельных лексических единиц с латинского языка на казахский и наоборот.

Электронный словарь является достаточно эффективным и мобильным средством перевода слов, в котором осуществлена возможность редактирования, удаления и добавления лексических единиц в интегрированную базу данных.

Программа написана на объектно-ориентированном языке программирования Delphi 7 и содержит базу данных (лексических единиц). База данных основана на MS Access, что позволяет любому пользователю,

который владеет базовыми знаниями информатики изменять базу данных, добавляя или удаляя лексические еденицы не используя интерфейс программы. Работа с программой осуществляется локально.

После запуска программы появляется заставка электронного словаря в соответствии с рисунком 1.

Рисунок 1 – Заставка электронного словаря

Затем запускается основное окно программы в соответствии с рисунком 2.

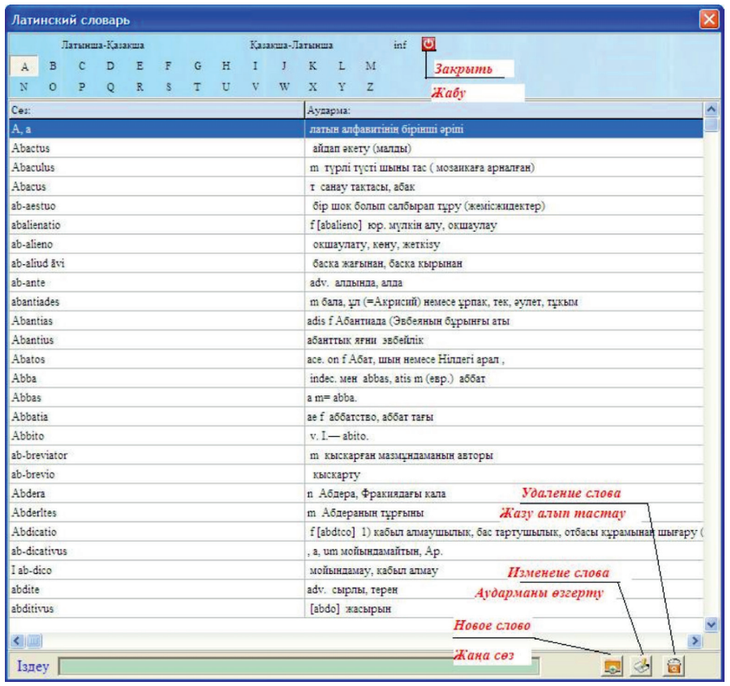

Рисунок 2 – Основное окно программы

Навигация (переключение) между языками осуществляется при помощи нажатия на кнопки «Латынша-Қазақша» и «Қазақша-Латынша». При активизации казахско-латинского словаря, появляется кириллица и специфические казахские буквы.

При вводе необходимого слова в строке «Іздеу» на латинском или казахском языках, программа автоматически осуществляет поиск в интегрированной базе данных и выделяет соответсвующий перевод.

В правой нижней части окна расположены инструменты для работы с базой данных или выделенным словом. На данной панели расположены следующие кнопки: «Добавление слова в базу данных» («Жаңа сөз»), «Изменение слова» («Аударманы өзгерту»), «Удаление слова» («Жазу алып тастау»).

Меню состоит из четырех управляющих элементов:

- - добавление слова в базу данных («Жаңа сөз»);
- - изменение слова («Аударманы өзгерту»);
- - удаление слова («Сөзді жою»);
- - выход из программы («Шығу»).

При нажатии на кнопку «*Добавление слова в базу данных*» («*Жаңа сөз*») происходит добавление слова в базу данных (Рисунок 3):

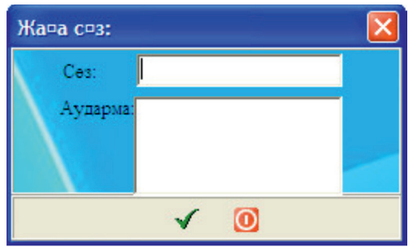

Рисунок 3 – Добавление нового слова

Щелчок мышью по выбранному слову и элементу меню *Изменение слова* («*Аударманы өзгерту*») приводит к отображению нового диалогового окна, для изменения данных перевода текущего слова (Рисунок 4):

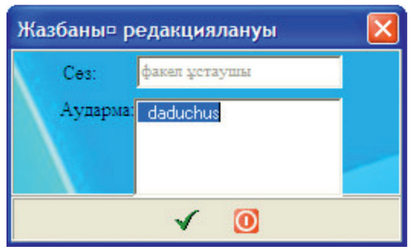

Рисунок 4 – Изменение перевода выделенного слова

После выбора ненужного слова и нажатии кнопки «*Удаление слова*» («*Сөзді жою*») , происходит удаление выделенного слова. Для защиты от случайного удаления выбранного слова, программа запрашивает подтверждение действия от пользователя с содержанием удаляемой строки.

Щелчок мышью по элементу меню «*Выход из программы*» («*Шығу*») приводит к выходу из программы.

Практика применения электронного словаря в учебном процессе позволяет сделать следующие положительные выводы:

1. Словарь нашел практическое применение по таким дисциплинам как: «Латинский язык» и «Классическая филология» для студентов и магистрантов таких специальностей, как: «Иностранный язык: два иностранных», «Переводческое дело», «Филология», «Биология», «Юриспруденция», «История», «Иностранная филология», «Казахская филология», «Латинский язык» в высших учебных заведениях и колледжах с казахским языком обучения.

2. Простота поддержки и наполнение словаря путем добавления новых слов и изменения старых, используя не только саму программную оболочку, но и стандартные средства офиса (MS Office, Open office).

3. При создании электронного словаря авторы учитывали различный уровень владения использования компьютера в учебных заведениях, поэтому программа имеет удобный и понятный интерфейс пользователя, что делает словарь удобным и практичным при переводе текстов с одного языка на другой.

УДК 81’25

К ВОПРОСУ О ПРОБЛЕМАХ ПЕРЕВОДА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Д.Ю. СУХОВЕЕВА
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Несмотря на то, что слово «перевод» принадлежит к числу общеизвестных и общепонятных, но и оно, как обозначение специального вида человеческой деятельности и ее результата, требует уточнения и терминологического определения.

Существует большое количество трактовок термина «перевод» как в отечественном, так и в зарубежном языкознании.

В данной работе при характеристике понятия «перевод» мы придерживаемся определения А. В. Федорова, отражающего общий подход на перевод. А. В. Федоров обозначает перевод как:

– процесс, совершающийся в форме психического акта и состоящий в том, что речевое произведение (текст или устное высказывание), возникшее на одном – исходном – языке (ИЯ), пересоздается на другом – переводящем – языке (ПЯ);

– результат этого процесса, т.е. новое речевое произведение (текст или устное высказывание) на ПЯ [1].

Реальная переводческая деятельность осуществляется переводчиками в различных условиях; переводимые тексты весьма разнообразны по тематике, языку, жанровой принадлежности; переводы выполняются в письменной или устной форме, к переводчикам предъявляются неодинаковые требования в отношении точности и полноты перевода и т.д. Отдельные виды перевода требуют от переводчика особых знаний и умений.

В. Н. Комиссаров предлагает две основные классификации видов перевода: по характеру переводимых текстов и по характеру речевых действий переводчика в процессе перевода. Первая классификация связана с жанрово-стилистическими особенностями оригинала, вторая с психолингвистическими особенностями речевых действий в письменной и устной форме. Жанрово-стилистическая классификация переводов в зависимости от жанрово-стилистических особенностей оригинала обусловливает выделение двух функциональных видов перевода: художественный (литературный) перевод и информативный (специальный) перевод [2].

Художественным переводом, согласно В. Н. Комиссарову, называется перевод произведений художественной литературы. Произведения художественной литературы противопоставляются всем прочим речевым произведениям благодаря тому, что для всех них доминантной является одна из коммуникативных функций, а именно художественно-эстетическая или поэтическая. Основная цель любого произведения этого типа заключается в достижении определенного эстетического воздействия, создании художественного образа. Такая эстетическая направленность отличает художественную речь от остальных актов речевой коммуникации, информативное содержание которых является первичным, самостоятельным.

Поскольку речь идет о переводе отрезков художественной речи, основным отличием художественного перевода от иных видов перевода следует признать принадлежность текста перевода к произведениям ПЯ, обладающим художественными достоинствами. Иными словами, художественным переводом именуется вид переводческой деятельности, основная задача, которого заключается в порождении на ПЯ речевого произведения, способного оказывать художественно-эстетическое воздействие на ПЯ. Анализ переводов литературных произведений показывает, что в связи с указанной задачей для них типичны отклонения от максимально возможной смысловой точности с целью обеспечить художественность перевода [3].

Известно, что художественный стиль – самый подвижный, творчески развиваемый из всех стилей. Художественный стиль не знает никаких преград на пути своего движения к новому, ранее неизвестному. Более того, новизна и необычность выражения становится условием успешной коммуникации в рамках этого функционального стиля.

Роль художественного перевода литературных произведений в обмене мыслями между разными народами и культурами трудно переоценить. Читая произведение, переведенное с английского, немецкого или французского языка, мы воспринимаем текст именно как художественный и не задумываемся над тем, какая работа была проведена переводчиком для достижения максимально адекватной передачи всех смыслов, содержащихся в литературном произведении.

Перевод художественных текстов осложнен высокой смысловой загруженностью, и переводчику, зачастую, приходится создавать текст на другом языке заново, а не воспроизводить его с другого языка. На восприятие текста влияет многое: культура, подтекст, национальные особенности, быт и т.д., поэтому переводчику важно верно адаптировать текст ко всем этим условиям.

Если бы перевод был буквально дословным, то он был бы не способен ни то, что отразить все глубины художественного произведения, но порой и общий смысл. Стоит отметить, что часто художественный перевод может не совпадать с оригиналом, основное правило заключается в том, чтобы для носителей языка перевода было понятно то же, что и говорило исходное высказывание для носителей своего языка. И писатель-переводчик, как носитель языка, предлагает нам свое понимание оригинального текста.

Так, художественный перевод должен быть всесторонне осмыслен с точки зрения оригинала, здесь недостаточно знаний иностранного языка, здесь нужно особое чутье, мастерство, другими словами, переводчик должен чувствовать языковые формы, игру слов, и уметь передать художественный образ.

Перевод должен читаться как оригинальное произведение, но вместе с этим, произведение должно сохранять свое историческое и национальное своеобразие. Задача переводчика состоит в том, чтобы найти нужное слово, которое было бы адекватно оригиналу, т. е. имело бы то же значение, ту же стилистическую окраску и вызывало бы у читателя те же ассоциации. Трудность этой задачи обуславливается сложной природой слова, его многогранностью и семантическим богатством. Контекст играет важную роль при выборе нужного значения. Контекстом слова является совокупность слов, грамматических форм и конструкций, в окружении которых встречается данное слово.

Известно, что большинство проблем возникает при переводе лексики, имеющей лингвоэтническую специфику. Лексические единицы исходного языка, не имеющие прямого или вариативного эквивалента в языке перевода, принято называть лакунами. Проблема лакун встает при сопоставлении любых языков. Наличие лингвистических лакун связано с тем, как тот или иной язык структурирует действительность, наличие реалий – со спецификой уклада быта, особенностями социально-исторического развития, традициями и обычаями той или иной лингвоэтнической общности. Лингвистические лакуны связаны с механизмом функционирования языка.

С точки зрения перевода, то есть «перевыражения» мысли в равноценной форме средствами другого языка, связь между лексикой и грамматикой выступает очень явственно. Многие грамматические проблемы не являются чисто грамматическими, а тесно связаны с лексическими. Поэтому правильнее считать их лекси-

ко-грамматическими [4]. Грамматическими проблемами перевода могут считаться только те, которые лежат в сфере переводческой, а не языковой компетентности. Переводческие решения связанные с грамматическими проблемами перевода могут включать в себя как вариантные соответствия, так и разные виды трансформации, способствующие преодолению данных трудностей.

В данной статье нам бы хотелось остановиться на некоторых видах переводческих трансформаций, которые были использованы нами при переводе «MARIGOLD: Book One of the Elven Chronicles» с английского на русский язык.

Оригинал: “You never *do* have time.” [5, с. 1]

Перевод: «У тебя никогда нет на меня времени».

В данном предложении автор использовал выражение «*do* have» для придания усиления данному предложению. На русский язык мы перевели его как «У тебя никогда нет на меня времени». В данном случае мы прибегли к приему смыслового развития или модуляции, суть которого заключается в том, что при переводе мы использовали словосочетание, значение которого является логическим развитием значения «*do* have».

Оригинал: At thirteen, Maggie McVerry had long blonde hair that hung to her waist in a fat braid, a smattering of freckles across her upturned nose and large green eyes that changed color slightly with the weather. [5, с. 1]

Перевод: Мэгги Макверри было тринадцать. У нее были длинные светлые волосы, заплетенные в толстую косу, вздернутый носик, покрытый некоторым количеством веснушек и большие зеленые глаза, которые слегка меняли цвет в зависимости от погоды.

В данном примере было использовано членение предложения, при котором синтаксическая структура оригинала преобразовалась в две предикативные структуры перевода. Также мы использовали прием транслитерации, т.е мы побуквенно воссоздали исходную лексическую единицу с помощью алфавита русского языка, другими словами это буквенная имитация формы исходного слова. Таким образом, «Maggie McVerry» мы перевели как «Мэгги Макверри». Мы прибегли и к перестановке, т.е. изменили порядок следования языковых элементов в тексте перевода по сравнению с текстом оригинала.

Оригинал: She had a few photos of her mom when she was in her twenties, but her mother didn’t live to be thirty, dying suddenly when Maggie was only four. [5, с. 1]

Перевод: У нее было несколько фотографий мамы, когда той было двадцать. Ее мать не дожила до тридцати, внезапно умерев, когда Мэгги было всего четыре.

В данном предложении было также использовано членение предложения, при котором синтаксическая структура оригинала преобразовалась в две предикативные структуры перевода. Также мы прибегли к такому приему как замена части речи, мы заменили герундий «dying suddenly» на деепричастие совершенного вида «внезапно умерев».

Оригинал: Maggie struggled with a name for her new pal until she read about the famous racehorse called Seabiscuit. [5, с. 2]

Перевод: Мэгги долго думала над именем своего нового друга, пока не прочла о знаменитой скаковой лошади по имени Морской бисквит.

В данном примере мы использовали такие трансформации как модуляция, где значение словосочетания «долго думала над именем» является логическим развитием значения оригинала «struggled with a name»; и калькирование, где воспроизводится не звуковой, а комбинаторный состав слова, когда составные части слова (морфемы) или фразы (лексемы) переводятся соответствующими элементами русского языка, так, «Seabiscuit» преобразовалось в «Морской бисквит».

ЛИТЕРАТУРА

1. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. – М.: Высш. шк.1968. – 256 с.

2. Комиссаров В. Н. Практикум по переводу с английского языка на русский. М.: Иностранная литература, 1990. - 398 с.

3. Комиссаров В. Н. Теория перевода. – М.: Высш.шк., 1990. – 253 с.

4. Рущаков В. А. Основания лингвистического перевода и проблемы сопоставления. – С-Пб, 2005г. – с. 127.

5. Marya Ashworth. MARIGOLD: Book One of the Elven Chronicles.

ӘОЖ 81’1

КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ КОМПОЗИЦИЯЛЫҚ БАЯНДАУ ФОРМАЛАРЫ (ОЙТАЛҚЫНЫҢ АБАЙ ҚАРА СӨЗДЕРІНДЕГІ КОМПОЗИЦИЯЛЫҚ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ)

Р.С. СЫЗДЫҚБАЕВА
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
О.Қ. ЖАРМАКИН
ф.ғ.к., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Композициялық сөйлеу формалары мәтінде мағыналық- құрылымдық жақтарынан бір- бірімен байланысып, өзара кезектесіп келіп, ондағы шындық болмысты танытуға қызмет етеді. Автор айтайын деген ойын композициялық сөйлеу формалары арқылы жеткізеді. Көркем мәтін кейде бір ғана баяндау формасына құрылуы мүмкін, кейде онда бірнеше сөйлеу формалары қабаттаса қолданылады.

Композициялық сөйлеу формалары арқылы ойлау үдерісі жүзеге асады.

Көркем шығарманың суреттеу, әңгімелеуден басқа ойталқы формасы ажыратылып қаралады. Суреттеу- бейнелеудің кеңістіктегі дамуы болса, әңгімелеу- мезгілдік дамуы, ал ойталқы- логикалық дамуы. Бұлардың көркем прозада таза күйде кездесуі сирек, көбінесе араласып келіп отырады. Осы баяндау формаларының ерекшеліктері, бір-бірімен қатынасының сипаттары көркем проза тілінің дамуын белгілейді.

Сонымен, мәтіннің композициялық баяндау формалары өзіндік коммуникация моделі іспетті. Мәтіннің құрылу механизмдерін анықтарда ең алдымен оның коммуникация моделі таңдалынады, яғни сол модельдің жиынтығын құрайтын сөйлеу әрекетінің құрылымдық белгілері ескеріледі.

Құрылымдық белгілерге мыналар жатады:

1. сөйлеу мақсаттылығы
2. сөйлеу мазмұны (негізі)
3. сөйлеу әрекеті жүзеге асырылатын жағдаят белгілері
4. сөйлеу әрекеті қатысушыларының әлеуметтік мінездемесі

Осы белгілердің жиынтығы біз айтып отырған сөйлеу жағдаятының жүйесін құрайды, ал сөйлеу жағдаятының түрі сөйлеудің нақты моделін құрайды. Сонымен көркем мәтіннің композициялық баяндау формалары мәтін шегінде ойлау және сөйлеу категорияларына жатады. Осы тұрғыда Э. Верлихтың жүйесін қысқартылған түрінде көрсете кеткен жөн:

Ойлау формалары	Мәтін түріндегі формасы	Баяндаушы тұрғысынан
Кеңістік түйсігі	Суреттеу	Сөз етіп отырған заттың кеңістіктегі дамуы
Уақыт түйсігі	Әңгімелеу	Сөз етіп отырған заттың мезгілдік дамуы
Ой толғау	Ойталқы	Сөз етіп отырған заттың логикалық дамуы, ұғым мен түсінік арасындағы байланысқа бағытталған

Қазақ тіл білімінде *ойталқы* мәселесі туралы ең алғаш пікір айтқан ғалым тіл білімінің негізін қалаған А. Байтұрсынов болған. Қазақ тіл білімінің ғылыми негізін салушылар – А. Байтұрсынұлы мен Қ. Жұбанов еңбектерінен мәтін туралы алғашқы ойларды кездестіреміз. Ғалымдардың мәтін туралы ой-пікірлері тілдің күнделікті қолданысындағы, қызметіндегі ерекшеліктерін байқаудан туындаған болса керек. Өйткені, ғалымдар бұл кезеңдерде мәтінді, оның сипатын, белгілерін арнайы зерттеу нысаны ретінде қарастыруды мақсат етпеген. Сондықтан ғалымдардың тілдің ойлау арқылы сөйлеу нәтижесінде туындайтын мәтіндерге катысты ой-пікірлерді айтуы занды.

Ғалым Б. Шалабаев өзінің «Көркем проза тілі» атты еңбегінде ойталқыға мынадай анықтама береді: «ойталқының мазмұнын білгілі бір мәселенің (тақырыптың), ойлаудың логикалық дамуы, ізбе- ізділігі құрайды. Оған пікірлердің себеп- салдарлық, қайшылықты қатынасы тән. Әңгімелеу формасындағы сияқты мұнда да сөйлемдердің арасын іліктестік байланыс жалғастырады. Одан айырмашылығы- мұнда баяндауыштарының шақтық мағыналарының сәйкестігі емес, ойлаудың субъектісі мен объектісінен туындайтын құрылымдық сәйкестік алдыңғы қатарға шығады. Сөйлемдердің басын біріктіретін құрылымдық сәйкестік бірінен- бірі туындап жататын ойлардың дамуын, ілгері жылжуын көрсетеді. Сөйлемдердің бір- бірімен байланысы лексикалық қайталаулар, сабақтастық байланыстарарқылы жүзеге асады. Ойталқының нақты мазмұнын ойлау, түсіндіру, талдау түрінде көрінеді. Ойталқы сөйлеудің суреттеу, әңгімелеу формаларымен бірге көркем шығарманың композициялық- тілдік қабатының ішкі құрлымын құрайды».

Б. Шалабай: «Ойталқы- әңгімелеу сияқты динамикалық форма, бірақ одан айырмашылығы- оқиғаның дамуы емес, ой, тақырып, мәселенің дамуы бейнеленеді» Ойталқы формасы кейіпкердің ішкі ойын, толғаныстарын, өмірден түйгендеріне ой тоқтатуын беруге қызмет етеді.

Ойталқыда оқиғаның мезгілдік орны болмайды. Ойталқы кейде кейіпкердің ойы есебінде берілсе, кейде автордың оқиғаға қатысты ой- тұжырымдарды, ойталқы формасы кейде әңгімелеу не суреттеуге кіріспе ретінде немесе соларды қорытындылап тұрады. Көзқарас пікірлерін ой қорыту түрінде береді.

Ал енді ойталқының құрылымын сөз етейік. Белгілі бір құбылысты сипаттайтын, әңгімелейтін формадағы мәтіндерден басқа оны дәлелдейтін, ой қозғайтын мәтіндер таралған. Баяндаудың бұл түрі өзгеше коммуникативтік құрылымға ие. Олар: дәлелдеу, түсінік беру, анықтау және қорытындылау сипатында болады.

Баяндау формасының бұл түрінде *кіріспе- модальды* сөздер кірістіріліп, шартты, келісім, себеп- салдарлы байланыстармен қатар, салғастыру мен салыстыру орын алады. Мәтіннің осы түрін құрастыру мынадай тізбегте жүзеге асады: - тезис- дәлелдеме- қорытынды шығару. Әдетте аталған тізбек бір абзац төңірегінде орындалады. Негізінен ойталқы ашық (эксплицитті) түрде де, яғни себеп- салдарлы лексикалық бірліктері бар, және астарлап айту (имлицитті) түрінде, яғни ол байланыстар қисынды- мағыналық деңгейде көрініс табады. Мысалы: Абайдың алтыншы қара сөзін талдасақ:

«Қазақтың бір мақалы: «Өнер алды - бірлік, ырыс алды -тірлік» дейді. Бірлік қандай елде болады, қайтсе тату болады - білмейді. Қазақ ойлайды: бірлік - ат ортақ, ас ортақ, киім ортақ, дәулет ортақ болса екен дейді. Олай болғанда байлықтан не пайда, кедейліктен не залал? Ағайын құрымай мал іздеп не керек? Жоқ, бірлік - ақылға бірлік, малға бірлік емес. Малыңды беріп отырсаң, атасы басқа, діні басқа, күні басқалар да жалданып бірлік қылады! Бірлік малға сатылса, антұрғандықтың басы осы. Ағайын алмай бірлік қылса керек, сонда әркім несібесін құдайдан тілейді, әйтпесе құдайдан тілемейді, шаруа іздемейді. Әуелі біріне-бірі пәле іздейді. Не түсін, не ажарын, не өкпесін бұлдап, ол болмаса, бір пәле салып, қорғалатып, әйтеуір бірін-бірі алдаудың амалын іздеседі. Мұның қай жерінен бірлік шықты?»

Үзіндінің бірінші сөйлемінде бастапқы тезис құралады (қазақтың бір мақалы), сосын ол автор келіспеушілігімен ілесіп кетеді. Келесі сөйлемдерінде автор өз ойын дәлелдерімен күшейтеді. Бұл жерде шартты (отырсаң, сатылса, қылса) байланыс орын алады.

Абайдың үшінші қара сөзінен алынған бұл үзіндіде, ойталқы құрылуының ерекшелігі- бірінші бөлігінде тізбектеп отырып сұрақ қою байқалады (нанизывание вопросов), ал оған жауаптарды автор келесі бөлімдерінде ой толғап жауап беруінде:

«Қазақтың бірінің біріне қаскүнем болмағының, бірінің тілеуін бірі тілеспейтұғынының, рас сөзі аз болатұғынының, қызметке таласқыш болатұғынының, өздерінің жалқау болатұғынының себебі не? ...

Мұның бәрі төрт аяқты малды көбейтеміннен басқа ойының жоқтығынан, өзге егін, сауда, өнер, ғылым - солар секілді нәрселерге салынса, бұлай болмас еді....»

Сіздердің назарларыңызға ойталқының басқа түрі. Бұл түрде сөзбен берілген себеп- салдарлы, шартты және уақыттық байланыстар жоқ. Ойталқы айтып салуға, жоққа салуға, келіспеушілікке, салыстыру мен салғастыру негізінде құрылады. *Пікір- таластық, дау-дамайлық* жағы айтарлықтай жұмсақ , жалпы айтылып, *ықтимал* оппонентке қарсы *дәл бағытталынбайды*. *Айтыс-тартыс*, дау-дамай тудыруы мүмкін сұрақтар тікелей автордың өзіне қойылады да, ол оған нақты жауап қайтарады. Мысалы, екінші сөзінде Абай: «Мен бала күнімде естуші едім, біздің қазақ сартты көрсе, күлуші еді «енеңді ұрайын, кең қолтық, шүлдіреген тәжік, Арқадан үй төбесіне саламын деп, қамыс артқан, бұтадан қорыққан, көз көргенде «әке-үке» десіп, шығып кетсе, қызын боқтасқан, «сарт-сұрт деген осы» деп. Ноғайды көрсе, оны да боқтап күлуші еді: «түйеден қорыққан ноғай, атқа мінсе - шаршап, жаяу жүрсе - демін алады, ноқай дегенше, ноқай десеңші, түкке ыңғайы келмейді, солдат ноғай, қашқын ноғай, башалшік ноғай» деп. Орысқа да күлуші еді: «ауылды көрсе шапқан, жаман сасыр бас орыс» деп.

...Енді қарап тұрсам, сарттың екпеген егіні жоқ, шығармаған жемісі жоқ, саудагерінің жүрмеген жері жоқ, қылмаған шеберлігі жоқ. Өзіменен өзі әуре болып, біріменен бірі ешбір шаһары жауласпайды! ...Орысқа қараған соң да, орыстың өнерлерін бізден олар көп үйреніп кетті. Ноғайға қарасам, солдаттыққа да шыдайды, кедейлікке де шыдайды, қазаға да шыдайды, молда, медресе сақтап, дін күтуге де шыдайды. Еңбек қылып, мал табудың да жөнін солар біледі, салтанат, әсем де соларда... Орысқа айтар сөз де жоқ, біз құлы, күні құрлы да жоқпыз. Бағанағы мақтан, бағанағы қуанған, күлген сөздеріміз қайда?»

Бұл сөзінде Абай қазақ ұлтымен сартты, ноғайды, орысты салғастырып ой толғайды. Өз ойын ашық айтып салады да, келіспеушілігін тура білдіреді.

«Ойталқы» мәтінінің шегінде автордың дәлелдерін, ой өрісін түйіндейтін «қорытынды ойдың» әр түрлілігін бөліп көрсетуге болады.

Баяндау формаларының осындай әр түрлілігі көркем әдебиет тіліне қарағанда ғылыми тілде көп кездесетіне анық.

Мәтіннің мақсат қоюы мен қолдану аясы ерекше тағы бір сөйлеу түріне тоқталып кеткен жөн. Мәтіннің ондай түрлері нұсқаулық түрінде жазылып, ондағы пікірлерді құру барысында оқырманды белгілі бір іс- әректет жасауға шақырады. Мысалы, нұсқаулық мәтіні, әдістемеліктер, пайдалы кеңестер, ұсыныстар, медициналық, аспаздық рецепт және т.б.

Сонымен көркем мәтіннің композициялық баяндау формаларын зерттей келе, олардың құрылуы жағынан қаншалықты бір- бірінен ерекшеленетініне көз жеткіздік. Бейстандартты тілдік құрлымы бар мәтіндер (көбінесе көркем прозада) автордың өзіндік жазу стилі де бар.

Мәтіндер стандартты болған сайын, олардың құрылу тәсілдерін оңай аңғаруға болады. Көркем мәтіндегі баяндау формаларының дәстүрлі үш түрін- суреттеу, әңгімелеу, ойталқыны бөліп қараймыз. Алайда, әр түрлі мәтіндерді зерттей келе, біз бұл жалпылап бөліп қарастырудың жеткіліксіз екендігіне көз жеткіземіз. Әсіресе, көркем мәтіннен басқа мәтіндерді қарастырғанда жақсы сезіледі. Кейде ойталқының өзінде анықтау, түсінік беру, түйіндеу және т.б. орын алады. Әдістемелік және нұсқаулық әдебиетте осы тұрғыда түзетулерді қажет етеді.

Көркем шығармаларда суреттеу белгілі бір затты, портретті, табиғат көрінісін, айналадағы жағдайды суреттеу тән; әңгімелеу іс- әрекеттердің уақыт кеңістігінде сөз етілуі; ал ойталқы болса, авторлық шегініс, кейіпкерлердің рухани, ішкі жан дүниелері ұстаным жағынан, іс- әрекеттеріне түсіндерме беру және т.б.

Ғылыми мәтіндерде баяндаудың жоғарыда аталған барлық формлары тән, бірақ олай болса да, олардың қолданылуы мәнмәтінге (контекст) байланысты. Мысалы, ойталқы- мәнмәтіндегі ақпаратты мазмұндауда, суреттеу - зерттеліп жатқан нысанды сипаттауда, ал әңгімелеу- ғылыми зерттеулердің қалыптасу кезеңдері, ашылу тарихын баяндауда қолданылады. Сонымен қатар келесіні айта кеткен жөн: нақты ғылымдарда суреттеу мен ойталқы басым, әлеуметтік және философиялық ғылымдарда да ойталқы басым, жаратылыстану ғылымдарында суреттеу, тарихта әңгімелеу және т.с.с. Анықтамалық әдебиет көбінесе суреттеуді ұстанады да, оқу- әдістемелік және нұсқаулық әдебиет суреттеу мен нұсқауды ұстанады.

Әрине, аталған жағдайларда сөз тек баяндаудың басым түрі туралы болып отыр. Өйткені, шынайы мәтіндерде жағдай әлі қайда күрделірек, алдын- ала болжау қиынараққа түседі.

Негізінен баяндау формаларын алуан түрлі мәтіндер арасынан бөліп қарау шартты түрде ғана , себебі олардың таза түрінде кездесуі өте сирек, сондықтан ондай мәтіндері бар үзінділер көлемін де болжап айту қиын. Ол бір жеке пікір, фраза аралық бірлік немесе абзац болуы да мүмкін. Сондықтан мәтіннің композициялық баяндау формалары мәтінің үзіндісі немесе оның құраушы бөлігі емес, ол ой құрудың тәсілі, мәтін іші бірліктеріндегі баяндау тәсілі болып табылады.

Мәтіннің құрылуын зерртей келе, әр түрлі баяндау формаларының бір- бірімен өзара алмастырылып, күрделі араласқан баяндау формаларын түзетініне көз жеткіздік. Ондай жағдайларда мәнмәтінде суреттеу де, әңгімелеу де, ойталқы да үйлеседі. Баяндау формалары әр түрлі қиыстырылып, мәтін көлемінде бір формадан екінші формаға ұласып отырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Шалабаев Б. Көркем проза тілі. -Алматы: Білім, 1994. - 128 б.

2. Журсиналиева Г.К. Автореферат: Ойталқының прагматикалық сипаты

3. Гүлнат Әбікенова. Композициялық сөйлеу формаларының мәтінтүзімге қатысы. Қазақ тілі мен әдебиеті, 2010- №1. 82-89 бб

4. Абай. Қара сөздер, 2007. 168 б

UDC 821

ANALYSIS OF THE WAYS IN CREATING GLOOMY ATMOSPHERE INSIDE AND OUTSIDE THE HOUSE (ON MATERIAL OF CHARLES DICKENS'S 'DOMBEY AND SON')

R.S. SYZDYKBAYEVA
student, PSU named after S. Toraigyrov, Pavlodar c.
Z.V. KLUYSHINA
senior teacher, PSU named after S. Toraigyrov, Pavlodar c.

The aim of the present investigation is to determine what peculiarities obtain the 'house' in the Charles Dickens's 'Dombey and son'. The material for the research was taken by means of analyzing stylistic devices of the passage from Charles Dickens 'Dombey and son'. The text presents vivid description of Mr. Dombey's house.

Dombey and son is Charles Dickens's one of the best novels. He emerged in literary scene in 1830s. Dickens popularity as a writer was extraordinary. He is the best known and most widely read British writer.

The investigated extract presents the description of Mr. Dombey's house, inside and outside, as seen by Richards, little Paul's foster- mother, after the death of Mrs. Dombey. The writer is incomparable in creating the atmosphere and the mood, and thus in revealing his attitude to the main character.

First, let us talk about the mood of the text. There are only 3 paragraphs. In each paragraph author creates a certain mood. For example, the first paragraph depicts the outside of the house. The second one describes the inside of the house. The third one is in official tone and speaks about Mr. Dombey's work. But general mood of those three paragraphs is gloomy, dark and frightening. Dismal, macabre state of the house is dominating. Again the author is brilliant when creating this atmosphere. He chooses right lexical and thematic groups of words. For example, words closely connected with the funeral (death, dreadful murders, winding- sheets, vaults, and the dead and buried lady), house (street, cellar, bell , doors, windows, graveyard, dustbin, floor, chimney, and apartment, lamp- lighter), and home (tables and chairs, looking- glass, window- blinds, picture- frame, furniture luster, chandelier, ceilings, dressing- room, library, and sitting-room). These thematic groups of words are significant to turn the imagination of the reader on. Every word brings some information which contributes to create macabre situation. Choice of lexical group of words is appropriate to the taking place setting. Author easily immerses his readers deeply into the gloomy state of the house and his inhabitants.

To create the gloomy medium the outside of the house epithets contribute a lot. Epithets like barred- windows; dark, dreadfully genteel street; dismal state, crooked- eyed doors, honorable captivity, gaunt trees, blackened trunks,

smoke- dried leaves create a sad, gloomy atmosphere of the outside of the house. The last two epithets are color adjectives: blackened trunks, smoke- dried leaves. They definitely add dark colors to the feature of the surrounding trees. All these epithets serve as a descriptive attributes to the reader that makes him to think house is alive, and it is sorrowful. Some of the epithets are personification, such as “cellars frowned, leered, crooked- eyed doors” intensify the sad, discontent and sorrowful mood of the house. Separately we want to mark out how the author masterly creates audial picture of two gaunt trees using indirect onomatopoeia: rattled rather than rustled. These words produce unusual sounds of the leaves. The aim of which is to make the sound of the utterance an echo of its sense where the repetition of the sound [r] actually produces the intensification of the movement of trunks and branches. Can leaves rattle? Usually they rustle when the wind blows then they fall. Here we can see hyperbole, exaggeration in order to worsen the situation. It sharpens the reader’s ability to make a logical assessment of the utterance. Furthermore rattling leaves produce unpleasant sounds which annoy the ears. Here we can see the author gets on his readers organs of hearing.

It was as blank a house inside as outside. Terrible, sinister atmosphere exists inside of the house too. To create macabre atmosphere the author makes sure to provide some detailed description such as the journals, daily papers covering bell- handles, window- blinds and looking- glasses had articles about dreadful murders, fragments of deaths. These details play important role on building whole picture about the processing situation.

‘Dead and buried lady’ and ‘the mildewed remains of straw’ are elements of intensification of morbid impression of the description. The author is incomparable in creating olfaction using the words: odors from vaults. The readers immediately can feel what the author means. Inside of the house is extremely sorrowful. Because every chandelier or luster looked like a monstrous tear depending from the ceiling’s eye. Chandelier or luster look like a tear and ceiling is a big eye. It reveals deep distress of the inhabitants.

The mood of the house and its every staff display the state of the family after the death of their family member. It seems that the house is not living any more it just exists. No sign of progress.

Reiteration of negations like never, no more create an effect that situation is hopeless. As far as prevalence of Passive Voice, there are four sentences that begin with “it was”. Passive Voice contributes to the general atmosphere a sense that everything at home and outside was done before Richards, she must take it as a matter of course. Stative verbs like to be are prevailing in the passage expressing the house of dismal state and the general mood of the characters. There is no action or development of the subject.

Dominance of enumerations and homogeneous parts means that the genre of the text is description. Indeed, the author describes Mr.Dombey’s house outside and inside.

There is a notable change of style in the part devoted to Mr. Dombey’s apartments. This paragraph is more official and business- like. Words are taken from the business world: a library, a sitting room, hot- pressed paper, vellum and leather. Even the sentences are longer. In the last sentence syntactical stylistic device, parenthesis is inserted. An explanation into a sentence that is grammatically complete without it which indicates that it is additional, separate, or less important.

We think the author did his best to reach necessary images of his reader. He could create not only visual but also audial and perception on readers’ mind. He used appropriate lexical and thematic groups of word, adjectives, created stylistic devices to build vivid picture to make necessary perception to the story

REFERENCES

1. Кухаренко В.А. Интерпретация текста: учебное пособие. М.: Просвещение, 1987.- 176 с.

2. Хасанова И. А. Интерпретация текста. Учебно- практическое пособие по английскому языку для студентов языковых спец. очная форма обучения. Павлодар; ПГУ им. С. Торайгырова, 2006- 43 с.

ӘОЖ 813.73. 21

ҚАЗІРГІ АЙТЫСТЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

А. ТӘЖМҰХАМЕТОВА
студент, 2 курс, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Ш.А. ДОСКЕЕВА
ф.ғ.к.

Қазақтың ауыз әдебиетінде ерте заманнан келе жатқан айтыс жанрының туу негіздері мен өзіне тән ерекшеліктері,даму тарихы бар.

Айтыс- халық ауыз әдебиетінің ерекше бір түрі. Ол суырып салма ақындық өнердің жемісі. Жазба әдебиет қалыптаса қоймаған көшпелі елде айтыстың эстетикалық әсері де ерекше болғаны әрине даусыз. Сонымен қоса,айтыс қолма-қол суырып салып айтатын тапқырлық,өткірлік мазмұнымен де дараланады. Ежелден «өнер алды – қызыл тіл» деп сөз өнерін аса жоғары бағалаған халық айшықты сөз бедері мол ақындар айтысына ерекше мән беріп, ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырып отырған. Айтыскер ақындар сөз сайысы кезінде қарсыласының ұрымтал жерін аңдып, жеңіске жетудің жолын іздеп, бұлтартпайтын дәлелдермен тұсап, тұқыртып, жалтаруға ерік бермей, жырмен желкесін қиып, дауласуға келтірмейтіндей ғып сөзбен жығады. Ақындардың жеңілуі сөз таба алмай қалғандықтан емес, бәрі де орынды уәжге, жүйелі сөзге тоқтап, дау сөздің логикалық жағынан ұтылып барып жеңіледі. Шаршы топта сөз додасына түскен ақындардың айтысына әділ төрелік айтушы да көпшілік, сөз құдіретін түсінетін би, шешендер болған. Сондай-ақ, айтыс ежелден ел тұрмысында ақынның бірде-бір ақын аталатын өнер мектебі саналып келген. Қазіргі ақындар айтысы күні кешегідей «халықты коммунизм рухында тәрбиелеу, осы жөніндегі жақсылығын мадақтап, кемшілігін» сынау емес, яғни үгіт – насихат, өзара сын құралы емес, ой мен сөздің жарасымы, адам бойындағы таланттың көрінісі, білім – танымның бір бұлағы тәрізді.

Айтыс дегеніміз - әсерлі сөз (поэтикалық тіл) бен әсем саздың жарасымы болғандықтан, қазақ үшін бұл екеуі де жанына жылы, сезіміне әсерлі дүниелер. Сонау алыс бабалар заманынан бері келе жатқан айтыс дәстүрі - өлеңмен (поэзиялық), үнмен, сазбен (музыкалық), отырыс – тұрысы, көрік – көркемдігімен (театрлық) келген синкреттік құбылыс, ол, зертеушілердің сөзіне қарағанда, біздің кезімізде санаулы-ақ халықтарда сақталып келе жатқан дәстүр екен. Айтыстағы жеңістің негізгі шарты – ақындардың поэтикалық дарыны, сөз көркемдігі болып есептеледі. Әрине, айтыста импровизация (суырып салмалық), ой қисыны (логика) мен дәлелінің күштілігі анық байқалуы тиіс.

Айтыс, соның ішінде қазіргі айтыс әдеби тұрғыда жан – жақты зерттелгенімен, көркемдік ерекшеліктері тұрғысынан ішінара болмаса, толыққанды түрде зерттелмей келеді. Тіл білімі саласында үзік – үзік ойлар айтылғаны болмаса, тікелей әрі жан-жақты ой қозғап, қалам тербеген ғалымдардың қарасы өте аз десе де болады.

Сөз өнерінің, көркем сөз тігісінің, образды, көркем ойлардың, сөз шешендігі мен шеберлігін айтыс өлеңдерінен көреміз. Айтыс-көшпелі өмір кешкен елдердің бәріне тән өнер,бірақ ол бірінде аз, енді бірінде мейлінше мол дамыған. Айталық, өмір салты мен әдет ғұрып, салт-санасы бізбен егіз кешегі көшпелі Қырғыз, Қарақалпақ, Алтай елдерінде де айтыс өнері болған. Алайда бұл жанр оларда дәл біздегідей жетіліп кемелдене қоймаған. Бұл жөнінде академик Радлов қазақтарың өзі тектес басқа халықтардан айрықша сөз мәнерлілігі, ғажайып шешендік, тапқырлығымен дараланып,көзге түсетінін айта келіп: «Қазақтар қашанда мүдірмей, кідірмей, ерекше екпінмен сөйлейді, тіпті ауызекі сөйлесіп отырғанның өзінде оның сөйлемі мен ой кестесі өлең жолдары мен шумақтары секілді ұйқасып,үйлесіп кететіндігі сонша,нағыз өлең екен деп таң қаласың» [1] -деп көрсетеді. Халқымыздың сонау ауыз әдебиетінен бері ұлттық нақышын сақтап келе жатқан өнеріміздің ерекше бір түрі- айтыс жанрының қазіргі заманғы үлгілерін зерделеп,қазіргі кездегі айтыс тарландарының сөз өрнектерін салыстыра келе, айтыстағы көркемдік қасиеттерді жас ұрпаққа танытып,төл өнерімізге деген қызығушылықтарын оятып, мемлекеттік тілді жетік меңгеріп кеңінен қолданысын насихаттау.

Міне, қазіргі заманында өрісін ұзартқан айтыс өнерінің идеялық- эстетикалық, саяси-тәрбиелік мән-маңызын даралап көрсететін тың дәстүр, соны сипат ретінде осы қасиеттерін алдымен ауызға аламыз. Сөз жоқ «Аламан» айтыс та осынау игі дәстүрді өзінің барша болмысына тұғыр етті. Жыр сайысына түскен ақындардың алдымен тілге тиек етері – жаңғырған елдің, жаңарған жердің өміршең де өнегелі істері болып келеді. Айтысқа түскен ақын шу дегеннен-ақ бастырмалатып, қарсыласының апшысын қуырып, сескендіріп, өзін аң алмай жерге бекер қонбайтұғын қыран күс, мұзбалақ, я болмаса, бәйге алмай қоймайтын серке сан арғымақ, тайпалған жорға немесе әншілік өнерге келгенде иран бақтағы сайраған бұлбұл, даусы мың құбылып құлпырған тотықұс бейнесінде береді. Бұлардың бәрі қарсыласын қайткен күнде де сөзбен ұтып кетудің амал-тәсілдері. Айтыс өлеңдерінде төрт түлік малға байланысты ұғым, түсініктерді білдіретін сөздерді ауыспалы мағынада қолдану жиі ұшырасады. Осылардың ішінде ең көп қолданылатыны – жүйрік ат бейнесі. Ақындар жүйрік атпен, тұлпармен өзін де, өлеңін де, даусын да, домбырасын да салыстырады. Мысалға, айтыс тактикасын жетік меңгерген Мұхаметжан Тазабеков: «Су жорғадай» қасыңнан өте шығам, Күл шығарған кісідей күйбеңдесең»,- деп өзінің үдеуін жылқының бір түрі – жорғаға теңейді. Сонымен бірге, Арман Бердалиннің: «Құла белдей көсіліп жатсаң, елім, Құлагердей ойнақтап шабайын бір», - деген образды сөздері дәлел бола алады. Тек қана жүйрік ат қана емес, қазіргі айтыстарда аңшылық пен малшылық тұрмысынан алынған сөздер де көп қолданылады. Айтыс ақындары қарсыласын сөзбен ықтырып алуды көздеп, өздерін қиядан сорғалап кеп түскен мұзбалаққа, тастүлектей түйілген қыранға, ақиық қырып сал жыртқыш құстарға балайды. Мысалы, тағы да Аманжолдың сөз саптауындағы: «Қомданып бір серпіліп отырсайшы, Аң көрген, қиядағы текті құстай», «Ризамын сандуғаштай сайрауыңа», «Қырандай көз қанталап кетсе-дағы, Бүруге сені, қалқам, қимай тұрмын», - [2] деген образдары дәлел.

Айтыс өлеңдерінің құрылысы, негізінен, он бір буынды және жыр ағымы үлгісіндегі жеті не сегіз буынды өлең өлшемдеріне құрылған.

Бүгінгі айтыс өнері тек арқалы ақындықтың шарпысуы ғана емес. Немесе, бірыңғай марапат-мадақ сөзді де әуезе етпейді. Тыңдаушы жұртшылық әлеуметтік ахуалдың көбірек тілге тиек болуын қалайды, шынайы өмір мысалдарының тапқырлықпен айтылуын қолдап отырады. Мұндай талғам-талапқа ақындар да ынтамен ден қояды.

Телевизиялық айтыс ақындарының өнеріндегі өмір білгіштік қасиеттің басым болатын қисыны да бар. Себебі, олар – бар өмірін тек қана өнерге арнаған көнігі суреткерлердей емес, сол өмірдің ортасында жүрген әр түрлі мамандық иелері.

Айтыс өнері- импровизацияның ең қиын түрі. Мұнда табан астында суырып салып айтуға машықтану жеиткіліксіз. Сонымен бірге ақынның ой санасы, қабілет-қарымы күн тәртібіндегі әлеуметтік проблемалардың ең бір обьективті дұрыс шешімін тап басып айта алатындай өреде болуы керек. Сонда ғана ақын тыңдаушы жұртшылықтың қолдауы мен ықыласына бөленеді. Сонда ғана бүгінгі айтыс өнерінің ықпалдылығы артып, саяси-тәрбиелік мәні салмақтана түседі.

Міне, қазіргі заманында өрісін ұзартқан айтыс өнерінің идеялық- эстетикалық, саяси-тәрбиелік мәнмаңызын даралап көрсететін тың дәстүр, соны сипат ретінде осы қасиеттерін алдымен ауызға аламыз. Сөз жоқ «Аламан» айтыс та осынау игі дәстүрді өзінің барша болмысына тұғыр етті. Жыр сайысына түскен ақындардың алдымен тілге тиек етері – жаңғырған елдің, жаңарған жердің өміршең де өнегелі істері болып келеді. Кез келген өнер түрі сияқты, айтыс өнерінің тууы ғана емес, оның сақталуы мен сабақтастығының үзілмеуі де шарт. Дәлірек айтсақ, телевизия айтыс өнерінің сабақтаса сақталуын да қамтамасыз етті

Нағыз өнер өзінің сабақтастығымен мәнді. Ілгергі буын бастаған жаңа нышан, жақсы үлгіні кейінгі буын іліп әкетіп өрісін ұзартса, арнасын кеңейтсе – өнердің өміршеңдігі деген – сол. Жамбылдың тегеурінді дарынынан қалған әлгіндей жақсы дәстүр телевизиялық айтыста Мұқаш Байбатыров, Манап Көкенов, Әсемхан Қосбасаров сияқты ақындардың ойлы да, оралымды жыр-толғауларымен жалғасса, қазіргі таңда Қазақстан ұлттық арнасындағы телевизиялық «Аламан» айтыста Серік Молдабеков, Нұржан Өмірбаев, Еркін Садықұлы, Жәмилә Оразбай, Дина Бәзілова, Азамат Мәлжамбай, Асхат Қылышбековтердің жыр-толғауларымен жалғасын тапқанын көреміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Құламанова З. Айтыс-өнердің майданы//Қазақ тілі мен әдебиеті.–2000.- №9.
2. Қазіргі айтыс. Құраст.: Н.Айтұлы, С.Дүйсенғазин – Астана: «Күлтегін» баспасы, 2004. – 1-кітап.

ӘОЖ 882.151.212.2

ШЕШЕНДІК СӨЗДЕРДІҢ ЭТНИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

М. ТІЛЕУ
студент, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.
Г.О. МҮРСӘЛІМ
аға оқытушы

Қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті өзіне тән ерекшелігімен, риясыз тазалығымен, зерделі мән-мазмұнымен, пайымдылығымен ежелден сабақтас болды. Ғасырлар бойы қалыптасқан рухани-мәдени сабақтастық дәстүрін осы күнге дейін жалғастырып отыр. Рухани байлық әр кезде әр халықты ұлт ретінде сақтайтын және оның өзгелермен қатар өмір сүру құқын беретінін дәлелдеп келеді. Ал рухани қуатымен тұтастығы жоқ халықтың ғұмыры келте болатыны белгілі.

Ұлттың даналығы мен даралығын, ұлылығы мен рухын саралап көрсетер жалғыз нәрсе ол халық ауыз әдебиеті. Халық ауыз әдебиеті қазақтың сан ғасырлық қан кешулерімен қуанышты сүрлеулерінде өзінше өрнектеліп, тіршілік толқынымен толысып, қазақы ой-арманды бойына сіңіре қалыптасқан қазақы мәдениеттің қағидаларының жиынтығы.

Міне, сөз еткеніміздей ауыз әдебиетінде бұл қазақ халқының болмысы жатыр. Өзге салаға ұқсамайтын, өрнегі бөлек, берер мәйегі тұнық ауыз әдебиеті саласын саралап қарап, терең үңілсек дана халықтың ешбір еуропалық мәдениетті халықтардан қалыспағандығы, тіпті ой ұшқырлығы, тіл мәдениеті жағынан бәрінен де көш ілгері екендігіне көзіміз жетеді.

Біздің, яғни қазіргі ұрпақтың парызы сол ата-бабалардың ауызекі қалдырған рухани мәдениетін қазіргі дамыған, білімді, білікті зерттеушілік қоғамда жаңа жақтарын ашып, бояуын нәрлеп дамыту.

Осы орайда, біз халық ауыз әдебиетін тұтастай қарамай саралап, даралап қарауымыз абзал. Ендеше әдебиет саласында ықылымнан келе жатқан халық ауыз әдебиетін салаларға, яғни түрлерге тұрмыс-салт жырлары, мақал-мәтелдер, жырлар, дастандар, ертегілер, жаңылтпаш, жұмбақтар, шешендік сөздер, аңыз әңгімелер деп бөліп қарастырып келгені белгілі. Біз соның ішінде шешендік өнерді алып, сол шешендік өнердің ауз әдебиетіне негізделген қазақ мәдениетіндегі маңызын қарастырамыз. Жалпы, шешендік өнер ол өзінді құпиясымен қайталанбас ерекшелігі бар, тәрбиелік мәні өте жоғары, өмірдің мәнін, бар мен жоқты, жақсымен жаманды айыруда елегішті рольді атқарады.

Елбасымыз Қазақстан халқына жолдауында (2005 ж.) «Мәдени мұра бағдарламасын іске асыруды жалғастыра беру, сөйтіп өткенді пайымдау арқылы қазіргі заман мәдениетін жан-жақты дамыту қажеттігін қадап айтқаны белгілі. Дала мінезі - қазақтың мінезі. Көшпенді күй кешеде үлкен мәдениет тұрғызып, отырықшы күй кешеде далаға тән рухын, өзіндік болмысын сақтап отырды».

Қазіргі қоғам жағдайында халықтық мәдениеттің құнарлы көздерін жаңғыртып ұрпақ санасына сіңіру, оны қоғамдық қажеттіліктер қатарына қосу заман талабынан туындап отырған мәселе.

Ал, ауыз әдебиетіне негізделген қазақ мәдениетіндегі шешендік өнерді таңдауымыздың екінші бір себебі – қазіргі қазақ қоғамындағы шешімін таппас даулы мәселелердің біріне айналған қазақтың басты қасіреті тіл мәселесіне байланысты. Тілі ақсаған қазақ қоғамына аузы әдебиеті соның ішінде шешендік өнердің сырын ашып, пәлсапалық, психологиялық жақтарын саралап, ұғымды етіп зерттей жасай алсақ біздің қосқан үлесімиіз тамшыдай болса да көмегі зор болар.

Міне, сондықтанда мәйегі нәрлі, сөз қаймағы бұолып есептелінетін шешендік өнердің мәні мен мағынасын ашып, тәрбиелік мәні мен адам санасына әсер етіп психологиялық философиялық иірімдерін саралап, қазақ мәдениетіне қосар үлесімен орынын анықтау бүгінгі қоғамда ұрпақтарымыздың мәдени-рухани толысуына өзіндік пайдасы мол.

Осы орайда халық ауыз әдебиетінің ерекшелігі оның белгісі авторының болмауында. Осыған байланысты ауыз әдебиетіндегі ерекшеліктерді айқындап беру ионың өзіндік құндылығын көрсетеді. Ауыз әдебиетінің авторы қашанда халық. Халықтың немесе бір тайпаның дас шағындағы ішкі және тысқы тіршілігін ешбір боямсыз айқын көрсететін қарапайым, үстіртін аңғал өлең-жырларын шығарған кімдер оны ешкім білмейді [1;11].

Екінші бір ерекшелік – ауыз әдебиетінің варианттарының көп болуы. Мысалы: Қобыланды батыр жырын алайық. Қазіргі күнде бұл жырдың 28 нұсқасы бар. Олардың мазмұны, оқиға желісі, басты кейіпкерлерінің есімдері ұқсас келеді. Бәрінде айталытаны басты әңгіме: Қобыланды батырдың сыртқы және ішкі жауларға қарсы күресі, ерліктері.

Жалпы адамзаттық құндылық XXI ғасырда ғана жер бетіндегі бүкіл адамзаттық тұтастық идеясына айналуда, оның дәлелі – Қазақстан Республикасы Парламентінің (27 маусым, 2000 жыл) Әлем парламентарийлеріне «XXI ғасыр Бейбітшілікпен Адамгершілік жүз жылдығы болуы тиіс!» деген қаулысының негізгі тұжырымдамасында жаңа ғасыр белесінде болашақ ұрпақтарымыздың жаңаша өмір салтын рухани құндылықтар негізінде құруы қажеттігі атап көрсетілген.

Қоғам дамуының бегілі сатысында философиялық ой пікірлер пайдав болып, өалыптаса бастады. Әлемдегі ең ірі мемлекет ретінде Қазақстанда тәрбие мен білім беруде өз азаматтарының бойында ұлтаралық қатынастың жоғары мәдениетін қалыптастыру, қазақстандық патриотизм, ұлттар достығы, әдет ғұрыптарды құрметтей мен аялау басқа да ұлттармен ұлыстардың және халықтардың дәстүрін сыйлау қазақ халқының рухани құндылықтарын қастерлеу тиіс.

Мазмұны халыққа таныс, құрылыс қалыптасқан терең ойлы, көркем тілді жүйелі, үлгілі сөздер ғана шешендік сөздер бола алады. Шешендік – кез келген нақтылы бір нәрсе туралы шебер сөйлеу өнері және сонымен ол туралы өзгелерді өз пікіріне ойыстыру деген сөз. Сол тіл өнерімен жасалған нәрсе немесе шешендік сөз деп аталады, - дейді М.В.Ломоносов.

Әрине, белгілі бір шешеннен халық шешендігінің айырмасы үлкен. Ең алдымен халық шешендігі түгел сөз емес, тұтас сөздің түйіні, бір түйір дән. Оның үстіне ондаған, халық арасына кең таралып «қанатты сөре айналып кеткен сөздер. Халық шешендігінің тілі ұста, көлемі – қысқа, мазмұны айқын келеді, даналық философиялық мақал-мысалдарға бай болады».

Шынайы шешендік қиялдан тумайды, өмірлік оқиғалардан табиғи құбылыстардан туады. Сан рет қайталаудан өтіп халық мойындаған қағидаға, даусыз ақиқатқа айналады.

Шешендік өнер кісінің бойына оқу-білім арқылы емес, көктің құдіретімен даритынын көрсетеді. Ғұлама тастай түйілген жұдырық бейнесі арқылы ғылыми ойдың бұлтартпас дәлелдігін, нақтылығын баса көрсетсе ашық алақан арқылы шешенлдік өнерге және жүйелілік пен бейнелілікке назар аударады.

Сөйте отырып, ол шешендік өнердің мәні мен мағынасы ғылымға негізделгенін көрсетеді. Мұның өзі – Цицирон сөз өнеріне тереңдігі мен бұлтартпас дәлелдігі мен нақтылығын да қосып отыр деген сөз. Бұдан шешендік сөздің ерте дәуірден ақ өз жүйесінде өнер мен ғылымның белгілерін бірдей ұстанған күрделі, синкретті құбылыс ретінде танылғаны белгілі болады. Осы қасиетіне орай шешендік өнер тыңдаушы елдің ойымен сезімен бірдей баурап, бірдей билейді. Шешендік өнердің философия, логика, этика, эстетика, тариҳ, этнография, тіл, әдебиет, заң психология секілді ғылым салаларымен тығыз байланыста дамып отырғанын да көне дәуір әдебиетінен қазақ билер дәуірінің әдебиетіне дейін үзбей жалғасады. Көрсетілген байланыстың табиғаты басқа құбылыстар арасындағы байланыстар сипатынан мүлде бөлек, ол тұтастыққа ұласып кетіп отырады. Мұндай байланыстың немесе тұтастықтың әрбір құрамдас саласын біліп, игерудің өзі қыруар еңбек пен уақыттан талап етеді. Ал аталған ғылым салаларын, олардың өзара байланысу, үндесу жолдарын жете білудің үстіне солардың бәрінің табыса, тоғыса келе тұтас күрделі құбылысқа айналу сырына бойлау ілуде біреудің ғана қолынан келген. Ғалым мен батыр көп болғанда, шешеннің саусақпен санардай аз болуының басты себебі осында. Төле бидің: «Батыр деген – барақ ит: екі долы қатынның бірі табады. Би деген – бір бұлақ қатынның ілуде біреуі ғана табады» -[2;14] деген қанатты сөзі де би мен шешеннің, шешеннің, шешендік өнердің болмыс бітімін, дара табиғатын терең танудан туған. Өнер мен ғылымның басқа түрлерінің қай-қайсысы да өз пәнінің аясынан аспайды, олардың әрқайсысы өзімен-өзі болғанда ғана қоғамдық ойдың дербес саласы ретінде сақталып қалмақ. Ал олай болмаған жағдайда олардың қай-қайсысы да мәнін, мәнімен бірге пәнін жоғалтып аларында сөз жоқ. Шешендік өнердің басқа ғылым түрлерінен және ғылым салаларынан айырмашылығы оның пәнінде де, әдіси мен тәсілінде ешқандай шекара болмайды. Шешендік өнер үшін асуға болмайтын жалғыз аяқ шекара бол. Ол ақыл-ой, ар-ождан, абырой шекарасы. Ақыл ойдан тоятын, ар ожданнан аттамайтын, абыройдан ажырамайтын межерден арғы жерде шешендік өнер де жоқ.

Көне дәуір шешендері шешендік өнер негіздері туралы алғашқы білімді тиісті оқу орындарынан алып, бұл орайдағы өз дағдылары мен шеберліктерін ұштауда өздеріне дейінгі өнерпаздардың еңбектеріне сүйеніп, сөз ұстар алдында жазбаша жаттығу жұмыстарына ерекше көңіл бөлген. Көркем сөздің көне заманғы майталмандырының тәжірибелері белгілі бір мәселе төңірегіндегі негізгі хабарларды, деректерді тұтас игеріп, оларды ой сарабынан өткізу, сөйтңп тиісті тұжырымның бұлтартпас дәлдігінде жазбаша түрде еңбектену нәтижесінде ғана қол жеткізуге болатындығын көрсетеді. Сонымен қатар шешендер арасында алдын-ала жазбаша жаттығу жұмыстарын жүргізбей-ақ тиісті мәселе бойынша бірден сөйлеп жету тәжірибесі де мол болған және бұл ретте де неше түрлі өткір сөздер, отты лебіздер айтылған. Алайда ежелгі дәуір шешендердің

тәжірибесінде дәлелділігі, жүйелілігі жағынан бұл сөкілді жүрде айтылған сөздер алдын-ала жазбаша түрде дайындалған, екшелеген сөздер сияқты қуатты да, құнарлы бола алмаған.

Ел басқарудағы шешендік өнердің танымдық-тәлімдік үлгілері шешен-билердің шығармаларында ерекше айқын көрініс тапқан.

Мәселен, Төле би мен Әйтеке би, Қазыбек билердің қазақ қоғамындағы айнымас ережеге айналған "Жеті жарғыны" Тәуке ханға ақылшы, кеңесші ретінде қалыптастыруына қосқан үлестері. Қаз дауысты Қазыбек бидің жоңғар ханынан елші ретінде барғандары, Бұхар жыраудың Абылай ханға әділ де адал, шыншыл жолды сілтеп бағыт беріп кеңесшісі болуы, т.б.

Жоңғар шапқыншылығы кезінде елдің береке-бірлігін сақтап, хандармен батырларға ақылды болып, жол көрсетуші би-шешендердің ел басқарудағы қызметтері өте зор. Сонымен бірге сол жаугершілік қоғамдағы би-шешендердің негізгі қызметі мәмілерлік, бітімгерлік болды. Сол жолда олар өте әділ, парасатты, білімді, даналық істер атқарып ел-басқарудағы істің танымдық-тәлімдік үлгілерін қалдырды.

Қорыта келгенде айтарымыз шешенлік өнер бұл халықтық философия. Халықтың ұлттық болмысын, дүниетанымын, мәдениетімен парасатын, мінез-құлық нормаларын, әлеуметтік-гуманитарлық, әлеуметтік-мәдени жақтарын нақты көрсететін дәлелдеме.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. Алматы: Рауан, 1974 ж. -165 б.
2. Төле би. Өсиет сөздер. (Құрастырған С.Дәуітов). Алматы: Рауан, 1991 ж. -62 б.
3. Адамбаев Б. Шешендік өнер. Алматы: Жазушы, 2006 ж.-92 б.
5. С.Қалиев. XV-XIX ғ. Ақын-жырауларының поэзиясындағы педагогикалық ой-пікілер. Европа ғалымдарының қазақ мәдениет туралы ой-пікірлері. Алматы: Жазушы, 1992 ж.-88 б.

УДК 81'42

СОПОСТАВЛЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО, РУССКОГО И КАЗАХСКОГО ЮМОРА

К.Т. ТЛЕН
студент, ППК имени Б. Ахметова, г. Павлодар

«Человек, лишенный чувства юмора,
лишен гораздо большего, чем просто чувства юмора».
Марк Твен

Юмор – один из наиболее распространенных и эффективных способов создать настроение. А хорошее настроение – это фактор успеха в любом деле, в том числе и в процессе изучения нового языка! Юмор каждой культуры выделяется какими-то своими чертами. Вообще юмор вещь тонкая. Она не знает границ.

Английский язык стал наиболее распространенным международным языком как раз благодаря английскому юмору? А что? Ведь любой оксфордский учебник английского прямо-таки пропитан образчиками английского юмора - лаконичного, хлесткого, бьющего точно в цель. Английский юмор, как английский завтрак: простой и питательный, а чувство юмора является национальной чертой англичан. Они смеются над своей чопорностью, над своими традициями, над правительством и даже членами королевской семьи.

Вообще, в жизни существуют две разновидности формы выражения реальности - серьезная и юмористическая. В первом случае единая точка зрения соответствует иерархическому и упорядоченному социальному миру. Во втором - различные, противоречивые точки зрения «бросают вызов» серьезному взгляду на мир и поощряют противоречия и несоответствия последнего. Юмористическая форма выражения реальности признает существование более чем одной точки зрения, множества способов смотреть на вещи. Соединение нескольких точек зрения является основой юмора. Он ослабляет напряженность, вызванную столкновением конфликтующих мнений.

В рамках нескольких исследований выявлена отчетливая взаимосвязь между юмором и счастьем: счастливые люди больше смеются и обладают лучшим чувством юмора. Способность видеть комическую сторону вещей снижает воздействие стрессовых событий, поскольку представляет их в не столь угрожающем свете. Это помогает справиться и с социальным стрессом. Высмеивание помогает разрешать трудности в различных жизненных ситуациях.

Анекдот - фольклорный жанр, короткая смешная история, обычно передаваемая из уст в уста. Чаще всего анекдоту свойственно неожиданное смысловое разрешение в самом конце, которое и рождает смех. Анекдоты охватывают практически все сферы человеческой деятельности. В целом анекдот можно охарактеризовать как литературную форму, в которой наиболее удачно структурирована информация. В большинстве случаев авторы анекдотов неизвестны. Именно по этим причинам анекдот взят в основу настоящего пособия. Отличительная черта типичного английского анекдота - невозмутимость при неправдоподобных происшествиях и удивление мелким деталям на фоне общей абсурдности.

Невозмутимость и медлительность англичан стала «притчей во языцех», причем даже сами англичане подшучивают над своими «отличительными чертами». Причем, умение посмеяться над собой считается скорее достоинством, чем недостатком.

В лодке сидят трое удильщиков.
«Какая сегодня чудесная погода!»- изрекает первый.
Проходит час, и второй возражает ему: «Нет, сегодня отвратительная погода!»
Проходит еще час, и подает голос третий: «Джентльмены, перестаньте спорить!»

Кстати, погода – это отдельная тема для шуток англичан. Свой вечный смог они высмеивают очень ласково и необидно .

Американец, спускающийся с трапа самолета в Хитроу, при виде тумана:
– Фи, какая мерзкая погода! И долго здесь это еще будет продолжаться, вы не знаете?
Лондонец:
– Увы, сэр, ничего не могу сказать определенного. Я живу здесь только тридцать пять лет.

Высочайший пилотаж английского юмора - умение вышутить нечто сакральное и неприкосновенное, не впадая при этом в кощунство и примитивное ерничество.

«Священник едет в коляске вдоль прекрасно возделанного ржаного поля. На краю поля, опершись на изгородь, стоит фермер и курит трубку. «Добрый день, сын мой!» - «Добрый день, преподобный». - «Это ваше поле?» - «Мое». - «Замечательно!» - «Что замечательно?» - «Замечательно, когда соединяются усилия Господа и человека». - «Может, оно и так. Только поглядели бы вы, преподобный, на это поле, когда Господь хозяйничал здесь в одиночку».

Английский юмор - не сколько стиль, сколько образ жизни. Национальная поговорка гласит: «Everyone has a fool in his sleeve» - «У каждого в рукаве сидит свой дурак». Английская беседа и по сей день представляет собой разновидность серьезно-несерьезной пикировки, в которой собеседники мгновенно подхватывают предлагаемые роли и играют их в нужной манере. Увы, чтобы на равных принять участие в такой беседе, нужна самая малость - родиться англичанином...

Перейдем к русскому юмору.

Русский юмор острый и резкий, часто грубый и неприличный. Шутка, на которую англичанин отзовется легкой снисходительной улыбкой, русского заставит разразиться хохотом. Как правило, русский юмор очень прост, и ориентирован на злободневные темы: политика, искусство, медицина, семья (теща-зять, муж-жена-любовник), учеба , межнациональные отношения, любовь (секс), религия; такие пороки как: пьянство(алкоголизм), наркомания, лень, невежество…

В общем, везде, где только участвует человек, русский юмор, дает о себе знать посредством анекдотов.

Отсюда вывод, что русский юмор, понятие широкое, связанное со всем и вся.

Русский юмор явление вездесущее. Обычно вызывают улыбку анекдоты, связанные с различными классификациями, касающимися представлений о других народах. Даже если соль анекдота не понятна сразу, носитель русской культуры легко догадывается о том, что сама структура анекдота должна подсказать его кульминацию. Например, переведенный на русский язык следующий анекдот не вполне вписывается в представление русских об итальянцах, но становится понятным благодаря контексту:

Как убедить новобранца-парашютиста сделать первый прыжок? Американцу нужно сказать: «Если ты мужчина, ты прыгнешь!» Англичанину: «Сэр, это – традиция». Французу: «Это – просьба дамы». Немцу: «Это приказ». Итальянцу: «Прыгать запрещено!»

Откровенная апологетика власти не является исключением в русских анекдотах, посвященных встречам высших руководителей. Приведем детский анекдот времен Брежнева:

Приезжает Брежнев в Америку. Американский президент Рейган говорит: «Нажми на эту кнопочку!» Брежнев нажал, и оказался под холодным душем. Через некоторое время приезжает Рейган в Москву. Брежнев ему говорит: «Нажми на эту кнопочку!» Рейган нажал, ничего не произошло. Нажал еще раз, тоже ничего не произошло. Он говорит: «Что же это такое? Вот у нас, в Америке…» А Брежнев ему: «Нет больше вашей Америки».

Как говорят иностранцы: Казахи - странный народ. Наверное, нигде в мире не встретишь такого гармоничного сочетания современного прозападного образа мышления и бережного отношения к старинным традициям. Во многих домах казахов можно увидеть модную мебель, новейшие марки компьютеров и прочей электроники, детей, запросто болтающих на английском языке. И в то же время - комнаты с корпешками и подушками на полу, бабушек в национальных халатах со старинными браслетами на руках, с трудом изъясняющихся со своими внуками. Как правило, в таких семьях царят согласие и любовь, при том, что в доме могут звучать одновременно два-три языка, а члены семьи с увлечением слушают как попсу, так и домбру. Зато с чувством юмора у казахов все в порядке. Они могут смеяться не только над кем-то, но и над собой тоже. В этом и есть отличительная черта казахов.

Едет казах-таксист по Астане. Везет американца. Проезжают мимо небоскреба. Таксист: вот какую башню за 5 лет отгрохали! Американец: у нас такую за три строят... На следующий день везет японца. - вот какую башню за три года отгрохали! - у нас такую за год строят... На третий день везет русского. Русский: оппа! это чо за башня такая?! Казах: не знаю, вчера ее еще не было.

Как кто идет в гости:
Англичанин - с чувством собственного достоинства
Француз - с женой
Русский - с бутылкой
Казах - с коробкой конфет
Как кто возвращается из гостей:
Англичанин - с чувством собственного достоинства
Француз - с женой хозяина
Русский - с подбитым глазом
Казах - с другой коробкой конфет
И что при этом они думают:
Англичанин - а не потерял ли я чувство собственного достоинства?
Француз - надо было брать дочь хозяина
Русский - ничоо, завтра у Пети днюха, вот тогда я и отомщу, гад!
Казах - куда бы еще пойти с этой коробкой конфет?

Два обычных казаха тусят в Москве, сели в такси. Поворачиваются лицом друг к другу и говорят «Мына таксистың рожасы страшный екен». (какая же у этого таксиста стражная рожа). Таксист оборачивается с серьезным лицом и говорит «Вам что мое лицо не по нраву?» - Ой, а вы казахский что ли знаете?

Из интервью:
– Я с детства мечтал побывать в городах с двойными мелодичными названиями: Баден-Баден! Монте-Карло! Буенос-Айрес! И вот я вырос, и меня послали в Талды-Курган...

– Брат, расскажи анекдот!
– Ладно, идут три негра: Серик, Берик и Ермек...
– Нее, давай не про казахов...
– Хорошо, ехали два индейца: Серик и Берик...

Бешбармакбургеры - казахские недели в МакДональдс.

Прилетели на Луну американец, русский и... казах. Берет их сам Бог за шиворот и спрашивает американца: - Зачем прилетел? - Ракетные базы строить, сэр. Русский: - Целину поднимать... К казаху: «- А ты зачем сюда притащился?!» Казах, стоявший опустив голову и ковыряя носком сапога лунную пыль, пробормотал: «- Жай әншейін... Таныс біреу-міреу кездесіп қалама деп келіп едім...» (Да так... Думал, может кого-нибудь из знакомых встречу...).

Юмор – вещь тонкая. Как говорил Александр Фюрстенберг «Удачно шутить ещё не значит понимать юмор каждой культуры». По его словам можно ясно понять, что понимание юмора для каждой культуры разное. Юмор рождается тогда, когда начинает развиваться страна. Юмор - явление, которое является под влиянием культуры. Национальное остроумие связано с историческим развитием страны. Как забавный кто-то находит, что определенный инцидент зависит от многих факторов включая возраст, личный опыт, уровень образования и географического положения. Поэтому юмор - что-то, что не всегда передаваемо в другой стране. То, что кто-то из одной области может счесть веселым, возможно, не забавно вообще для кого-то от другого местоположения.

ӘОЖ 81`38

Б. НҰРЖЕКЕҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ КҮРДЕЛІ СИНТАКСИСТІК ТҰТАСТЫҚТЫҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ

Ұ. ТӨЛЕУ
студент, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті
Б.М. ҚАДЫРОВА
С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

Күрделі синтаксистік тұтастықтар синтаксистің де, стилистиканың да, әдебиеттанудың да нысаны бола алады, себебі күрделі синтаксистік тұтастықтарда сөйлемнен тыс жердегі байланыстардың жаңа сыры ашылады. Көркем шығарма құрылымында күрделі синтаксистік тұтастықтар бір оқиғадан екінші оқиғаға, бір баяндау планынан басқасына өтуді ұйымдастырып отыратын стильдік амал ретінде пайдаланылады. Күрделі синтаксистік тұтастық арқылы жазушының не кейіпкердің психологиялық жағдайы, көңіл күйі ашылады, белгілі бір оқиғаны суреттеу немесе кейіпкер портретін сипаттау ісі жүзеге асады. Ондайда күрделі синтаксистік

тұтастықтар оқиғаның, автор ойының жалпы ұғымын ғана беріп қоймай, түрлі экспрессивтік-эмоциялық қырларын, модальдық реңктерін және сол арқылы туатын түрлі ассоциацияларды қоса білдіреді.

Күрделі синтаксистік тұтастықты құрайтын сөйлемдердің бәрі тегіс бірдей қызмет атқарып тұрмайтыны сияқты, шығарманы құрайтын күрделі синтаксистік тұтастықтардың бәрі бірдей қызмет атқарып тұрмайды. Күрделі синтаксистік тұтастық сөйлем мен тұтас шығарманың арасын жалғастырып тұрады.

Күрделі синтаксистік тұтастықты құрайтын сөйлемдердің бәрі тегіс бірдей қызмет атқарып тұрмайтыны сияқты, шығарманы құрайтын күрделі синтаксистік тұтастықтардың да бәрі бірдей қызмет атқарып тұрмайды. Күрделі синтаксистік тұтастық сөйлем мен тұтас шығарманың арасын жалғастырып тұрады.

Кез келген сөйлем өзінің түрлі мән-мағынасын, құрылысын, эмоциялық бояуын, ырғақтық – интонациялық құрылымын тек сол күрделі синтаксистік тұтастықтың құрамында ғана алады. Сондықтан тілдің көптеген мәселелерін ашып зерттегенімізде, сөйлемді күрделі синтаксистік тұтастықтың бөлшегі ретінде алып қараудың мәні зор. Олай дейтініміз, сөйлем пікір білдіру үшін жұмсалатын тілдік тұлға ретінде контекстке бағынышты болып, әрқайсысының өз бастауыш, баяндауыштары бөлек жеке сөйлемдердегі логикалық ой желісінің жақындығы мен үздіксіз әрекетті білдіретін грамматикалық сәйкестіктері арқылы синтаксистік тұтастықты ұйымдастыруға негіз бола алады.

Сонымен, күрделі синтаксистік тұтастық деп бірнеше сөйлемдердің тізбегінен жасалып, мағыналық және құрылымдық жағынан тұйықталған, белгілі бір күрделі ойды білдіретін синтаксистік бірлікті айтамыз. Күрделі синтаксистік тұтастық категориясына тән негізгі белгілер көзге түседі. Ең алдымен, ол – мағыналық бірлікке ие. Оны құрайтын сөйлемдер негізгі бір ой төңірегіне топталады. Күрделі синтаксистік тұтастық ой бірлігімен ғана сипатталып қоймайды, ол сол ойдың аяқталуымен де сипатталады. Мағыналық жағынан аяқталғандық, сөйлемге қарағанда, мұнда басым сезіледі. Жеке сөйлем – мағыналық жағынан аяқталмаған құрылым. Сөйлем мағыналық толықтыққа тек контексте ғана, яғни күрделі синтаксистік тұтастықтың құрамында тұрып қана ие болады. Контекстен ажыратылған сөйлем өзінің грамматикалық тұтастығын сақтай отырып, мағыналық тұтастығын жоғалтады. Сондықтан күрделі синтаксистік тұтастық, сөйлеммен салыстырғанда, ойдың дамуының әлдеқайда күрделілігімен ажыратылады. Осы мағыналық тұтастыққа синтаксистік бірлік сай келеді, яғни екінші белгісі - оны құрап тұрған сөйлемдердің өзара тығыз байланысқан синтаксистік бірлігі. Күрделі синтаксистік тұтастық дегеніміздің өзі құрылымдық жағынан алғанда жеке сөйлемдердің байланысу тәсілдері болып табылады. Олай болса, күрделі синтаксистік тұтастықтың құрамына кіретін сөйлемдерді, яғни, оның құрамды бөліктерін байланыстарын арнайы, өзіндік тәсілдері болады. Ондай тәсілдерге жалғаулықтар, есімдіктер, үстеу сөздер, модаль сөздер, сөздердің орын тәртібі, қайталанған сөздер, етістік баяндауыштардың жақтық, шақтық тұлғаларының біркелкілігі жатады. Үшіншіден, күрделі синтаксистік тұтастық біртұтас интонациялық-ырғақтық бірлікке ие. Күрделі синтаксистік тұтастыққа бірігуші сөйлемдердің арасы біркелкі дауыс ырғағымен, араларына сәл кідіріс түсіріліп айтылса, көршілес екі күрделі синтаксистік тұтастықтар арасында сәл ғана пауза болады. Мысалы, күрделі синтаксистік тұтастықты құрап тұрған сөйлемдер дербес хабарлы сөйлемдер болса, дауыс ырғағы оның соңына қарай төмендейді де, келесі күрделі синтаксистік тұтастық көтеріңкі дауыс ырғағымен басталады.

Б. Нұржекеұлының шығармалары тіліндегі күрделі синтаксистік тұтастықты қарастырудың маңызы зор. Оны қарастыру арқылы шығарманың стилі мен көркемдік ерекшеліктерін танимыз. Б.Шалабайдың түйіндеуінше күрделі синтаксистік тұтастық: «Белгілі бір күрделі ойды білдіруге қызмет ететін, өзара мағыналық әрі тілдік тәсілдердің белгілі жиынтығы арқылы байланысқан сөйлемдер тізбегінің мағыналық және құрылымдық жағынан тұйықталған тобы»[1,45].

Б. Нұржекеұлының шығармаларының тілдік құрылымындағы күрделі синтаксистік тұтастық біріншіден табиғатты суреттеуде қолданылады.

«Ұзақ қалыспай, қос бүйірден қапталдасып келе жатқан тау сілімдері кенет екі жаққа да шалқалап, жол бойынан жалт-жалт бұрыла қашты. Теріскей жақтағысы жота қыратқа айналып ұбап-шұбап тез ұзап кетті де, күнгей жақтағысы алыстан ұзақ орағытып, алыстаған сайын аспандап биіктеп барады, бауырайындағы жазық алаптың бір шетін кере тартып созып та бара жатқан тәрізді. Сол созылған алапты Түлкібастың жазығы немесе жай гана Түлкібас дейді.

Алыс тау етегінен шоқ ағаштың төбесі қылаң еткенде Гүлбаршынның жүрегі лүп-лүп тулап қоя берді. Күмісбастау ғой! Алыстан анасының орамалынан танып, емшекті аңсаған сәби осылай сағынатын шығар, сірә!»(«Сиқыр сезімдер симфониясы», 147б)

Берілген синтаксистік тұтастықтардың әрқайсысы негізгі «ой қазығынан» басталады да, әрі қарай сол «ой қазығында» айтылған ой жалғасын тауып, табиғат суреттері нақты түрде көркем сипатталады. Берілген мысалдарда жазушы табиғатты суреттеуде күрделі синтаксистік тұтастықты жеке қолданса, соңғы екі мысалда екі күрделі синтаксистік тұтастық қатар келген. Әрқайсысы абзац арқылы басталып, шекаралық жағынан сәйкес келген. (екі абзац, екі синтаксистік тұтастық). Алғашқы синтаксистік тұтастықта осы тау сілімдерінің етегінде орналасқан Гүлбаршынның туған жерге деген сезімі, сағынышы беріледі. Сол арқылы табиғат пен адам сезімін егіздей суреттейді. Автор синтаксистік тұтастық арқылы психологиялық параллелизімді береді.

«Ыршуықтың үсті біршама ызғарлы екен. Құр Қайшы мен Дөңқорағa қарағанда мұнда әлі қыстың табы кәдімгідей. Әйткенмен көкектің бас кезі емес пе, көктемнің иісі күңгей-күңгейден мұнда да аңқи бастапты. Қар дегеннен ашықта дөнеңе де қалмапты, тек сай-сайдың қойнауы мен жақпар тастардың қалқа жақтарында алқымға тығылғандай жұқана бірдеме ағарады. Бұта-бұтаның әр бунағы буаздап, қабығына сыймай бара жатқандай сыздап, бүр жарып жіберуге дайын-ақ тұр. Әттең аздық етіп тұрған – күннің жылуы ғана.

Етектен өрлеп келе жатқан жылу әлі Ыршуыққа жете қоймапты. Ызғардың өзінде қыстағыдай ашу-ыза жоқ, шымшып ширатайын дегендей ғана шытқыл» («Жау жағадан алғанда», 23 б.).

«Анда-санда бүркіп, себелеп өте шыққан кездері болғанымен, биыл маусым бойы көбінесе құрғақ, жаймашуақ өтіп барады. Жайлау көрікті. Қай жағыңа қарасаңда көк шалғын, күлтеленген бетегеден көз сүрінеді. беткейлер мен биік төбелер жасыл желек жамылып, жасанып киінген қыз-келіншекше құлпырып көз жауын алады. Шоқ-шоқ қиық шөп пен қалақ жапырақты құрайлар, самсаған сары ала гүлдер мен ойдым-ойдым арша-тобылғылар, алыстан қарасың, қалың бетегенің бетіне жүргізгенойу-өрнектерден аумайды. түр салып сәнден басқан әдемі текемет тәрізді» («Күтумен кешкен ғұмыр», 20 б.).

Кейінгі берілген екі мысалдан табиғаттың түрлі құбылыстарының күрделі синтаксистік тұтастық арқылы берілгенін көруге болады.

Сондай-ақ күрделі синтаксистік тұтастық кейіпкер портретін беруде қолданылған.

«Алып тұлғалы, бет бітімі де кесек, дәу қара кісі – Дықанбай батыр. Дулат ішінде Ботпай руынан. Атышулы «Ақтабан шұбырынды» жылдарында қалмаққа қарсы қасқайып соғысқан, ісі қазаққа әйгелі Сәмен батырдың тікелей ұрпағы. Сәменнің он баласының бірі Байсерке бүгінгі басы дауға түсіп отырған қыздың әкесі болса, Дықанбай – сол Байсеркенің Қапсалаң атты ағасының ұлы. Демек Дықанбай қыздың ағасы. Бірақ ол бұл дауға ағалық жолмен емес, халық қалаған би ретінде қатынасып отыр. Халыққа сыйлы адам, батыр. Осы өңірді жаудан азат етем деп, бір өзі он қалмақты найзамен күйреп тастаған кезі де болған. Шешен, шежіре кісі. Қазақтың әргі-бергі тарихын тәуір біледі. Әділетті, әділет үшін күшін де, сөзін де, білгенін де аямайды» («Бәйсеркенің қызы», 57 б.).

«Көзін жұмыңқырап, қабағын түйіңкіреп отырған дөң қабақ кісі – Жайнақ. Дулаттың үшінші биімен адас. Қазақтың әдет-заңын бұл да өте жетік біледі. Осы өңірдің өте сыйлы адамы» («Бәйсеркенің қызы», 57 б.).

«Қатаңдығынан гөрі жылы жүзділігі, байыпты көзқарасынан ойлы екені аңғарылып тұрған, ашық қабақ, жайдары кісі – Атамқұл. Турасын айтатын, турасын айтқан адамды туғанындай көретін, өзі де айтқан сөзінде тұратын адал, жау түсірген батыр, жүлде бермейтін батыл сайыскер, батырлығына ақылы сай адам»(«Бәйсеркенің қызы», 57 б.).

Б. Нұржекеұлының «Байсеркенің қызы» повесіндегі Байсеркенің қызына байланысты туындаған дауды шешуге келген билердің портретін беруде күрделі ситаксистік тұтастыққа ерекше арқа сүйеген. Үш бидің портретін үш күрделі синтаксистік тұтастық пен үш абзацта берген.

«Ақаш апта бойы дел-сал, әрі-сәрі күйде жүрді. *Мұндай халге өзін түсірген әйелінің бе, әлде Қымбаттың ба – қайсысының қылығы екенін әуелгіде анық біле алмаған. Күн өткен сайын Қымбатты жиі ойлай бастағанын көп ұзамай өзі де байқады. «Қырық беске келгенде мұным не: ғашықтық па, жындылық па?» - дейді таңданып. Оны Қымбаттың ақылды сөзі, айтқан пікірі мазаламайды: аймалап құшқаны, қимылдың тәттілігіне ыңырси сүйсінгені елестеп; әйелдің алақаны тиген, саусағы ұстаған жерлері тағы сол сәтті аңсайды. Құмарлық дегеннің қиын сезім екенін қалайша бұрын білмей келгеніне қайран.* ***Бұл, сірә, ақылға билететтін сезім емес»*** *(«Темір қақпан», 28 б.).*

Жазушының тізбекті тәсілмен байланысқан күрделі синтаксистік тұтастық арқылы кейіпкер портреті мен мінездерін сипаттайды. Күрделі синтаксистік тұтастықты құрайтын сөйлемдер тізбекті тәсіл арқылы байланысқандықтан өзара тең дәрежеде келген.

«Мен екінші класта оқитынмын, әпкеммен бірге төртінші класта Сәуле деген қыз оқыды, көзі үлкен, беті дөңгелек, топ қыздың ішінде көріктілігімен бірден көзге түсетін. Күлегеш, ешкіммен ұрыспайтын, сондай – ақ бір сүйкімді қыз еді. Бәрінен де ән айтқаны артық- тын. Мектепте , колхоздың клубында жиын әлде салтанатты кештер бола қалса, ол кезде міндетті түрде артынан оқушылардың консерті өтетін, сол консерттің ең шұрайлы бөлігі Сәуленікі болатын. Маған, тіпті, сол концерт дегеннің өзі Сәулеге ән айтқызудың сылтауы сияқты сезілетін. Ондай дауысты мен әлі күнге дейін естіген емеспін».

«Тұр жағынан алғанда, ең әдемі қыз Ұлпан- тын: беті аппақ, қасы мен көзі қап- қара, аузы оймақтай сүйкімді, екі өрім шашы да өзіне әдемі жарасатын. Оқуы да жақсы, тек жалғыз міні тұтықпа еді. Сабақ айтқанда, зуылдатып сөйлеп, келе жатады да, бір жеріне келгенде кілт кідіріп қалады, екі ұрты қайнаған ботқаның беті ұқсап бүлк- бүлк етіп ұзақ тұрады, содан бір кезде шықпай тұрған дыбыс бөтелкенің тығыны ұқсап тарс атылып кетеді. Класс ду күледі. Қатал мұғалімнің сабағында болса, мырс- мырс етеді . Сонысын мін көрдім бе, білмеймін, Ұлданға жазғым келмед».

«Енді бір әдемі қыз- Нұргүл. Бүйрек бет, ақ құба , шашы да қысқа , бойы да қысқа. Күлкішіл, әзілкеш. Өзі де ауыз жаппайды, өзгеге де ауыз жаптырмайды, төңірегін думандатады да жүреді . Оған жазуға болар еді, бірақ жаман айтпай жақсы жоқ, хат жазғаным көңіліне жақпай қалса, «Маған Жақып хат жазыпты», - деп, бүкіл класқа тартып жіберуі мүмкін. Мінезіне кісі сеніп болмайды, қауіпті қыз».

«Шолпан да әдемі. Әкесінің басқарма екендігінен болар, қыздардың ішінде көрікті киетіні сол. Қолы – басы , беті , денесі – бәрі аппақ, аппақ болғанда да бор жаққандай аппақ. Жеке- жеке алып қарасаң , әр мүшені соншалықты сұлу да емес: көзі сығырайыңқы, иегі тым үшкір, бойы менің ыңғыма жетер- жетпес қана; бірақ етінің аппақтығы соның бірін де байқатпайды , анадай аппақ денеден өзінің де мін іздегің келмейді . Оның үстіне оқуы да, тәртібі де, үсті - басын күтуі де –бәрі жақсы» («Бір ғана махаббат», 85 бет).

Берілген мысалдарда тізбекті тәсілмен байланысқан күрделі синтаксистік тұтастық арқылы кейіпкер портреті мен мінезі сипатталған. Күрделі синтаксисті құрайтын сөйлемдер тізбекті тәсіл арқылы байланысқандықтан өзара тең дәрежеде келген. Сөйлемдер бір-бірімен арнайы синтаксис - грамматикасыз байланысқан.

Үшіншіден, күрделі синтаксистік тұтастық кейіпкердің психологиялық жағдайын, көңіл-күйін беруде қолданылады.

«Қайнықештің көзі шарасынан шығып кетті. Қанша жамандық істесе де, дәп мынандай сөзді Жамалханнан естимін деп еш күтпеген. таң қалғаннан табаны жерге шегеленіп қалғандай қозғала алмады. манағы қыбыжықтап отырған күйі жоқ, көзір Жамалханның жүзінен тас боп бедірейген бетпақтықты көрді. «Әншейіндегі майда сөздерінне гөрі мұның осындай сирек қалпына сену керек екен-ау!» - деп, осыған дейінгі өз қатесінен кеш қорытынды шығаргандай болып, Қайнықештің ішін әлде бір суық қалтыратып жіберді. Жалғыз Жамалхан емес, жалпы адам баласының жамандықты өстіп айарлықпен істейтінін, күдік салмас үшін күліп сөйлеп, сұмдығын ішке бүгіп тұратынын Қайнықеш дәп көзір түсінгендей болды» («Күтумен кешкен ғұмыр» 147 б.).

«Әтіке өзін еріп бара жатқандай сезді. Қапсыра құшақтап, Қайнықешті бауырына тарты. Бір-біріне бұрылған бетте теңдіктерін ұстап тұра алмай, екеуі қосарланған күйі көғалға қисайа берді. Шалқайған сәтінде қыздың лебі Әтікенің омырауын соншалық жап-жақын жерден шарпып өтті. Көлдегі қайықша шайқақтап, жігіттің жүрегі қабынан шығып кете жаздағандай болды. Алапат сезім ай-шайға қаратпай әлдеқайда алып бара жатты» («Күтумен кешкен ғұмыр», 68 б.).

Жазушы Б.Нұржекеұлы «Күтумен кешкен ғұмыр» және «Жау жағадан алғанда» шығармаларындағы бас кейіпкерлер Қайнықеш пен Әтікенің және Кітәпбектің бір сәттік көңіл-күйі мен сезімін беруде күрделі синтаксистік тұтастықты үнемі қолданып отырған.

«Кітәпбектің өзі де оңып жүрген жоқ. Жұрт құсап ашып айтып жылай алмайды, әйтпесе Сәлкенді ойласа, іші жұртта қалған иттей ұлыйды. Көрген көз қуанышы мен көңіл рахаты болушы еді. Қылығына, жүріс-тұрысы мен түр-түсіне қызығып, кейін қалай болар екен деген қобалжу үмітпен қараушы еді. Құлынына қарайлаған мама биеше, соны көргісі кеп, соны аңсап осы үйге бір соғып кеткісі кеп тұратын жылай-жылай, әлсірей-әлсірей Әлсие байғұстың да құр сүлдері қалды. Оның қыйналысын көргенде, Кітәпбек көзінен жас шықпай, іштей жылайды. Ішіне төгілген жас өрт боп өзегін күнде күйдіреді. Сөйтіп іштен тынып жүргенде, айақ асты ауырып Садық та дүниеден өтті. Екі ұлдан айырылу оны оңбай ойсыратты»(«Жау жағадан алғанда», 359 б.).

Төртіншіден, күрделі синтаксистік тұтастық белгілі бір оқиғаны, құбылысты дамыта тереңдетіп суреттеу үшін қолданылады.

«Осы түн екі жігіт ұзақ сырласты. Үйге келіп те, одан сай ішінде сарылып отырып та бір-бірлеріне талай сыр ақтарысты. Әр сөз, әр әңгіме екеуінің арасын кіріктіре берді.Сұрасып бірлескен сайын, екеуінің бастан кешкендері бір-біріне ұқсап, сол ұқсастықтар екеуін бұрыннан таныс адамдар құсатып жіберді. Сыйластықтарына орай біраздан кейін бірін-бірі Сейіт, Әтен деп атасты» («Күтумен кешкен ғұмыр», 64 б.).

«Онымен өмір сүрудің мүмкін емес екенін ойлап, ашудан жарылып кете жаздадым. *Екеуміз теріс қарап жаттық. «Тең атсын, бәлем. Мұнымен жөнделп сөйлеспесе болмайды. Кетем деді. Сүйкем тұрмақ, жай сыйлас адам да өйтіп айтпайды, Өтірік бәрі», - деймін дөңбекші. Анда-санда ілескүл де аунақшиды, ол мені жек көргеннен сөйтетін сияқты. Күндегі өзіме ұнайтын әйелімді ойда жоқта жоғалтып алдым. Қайтадан ол бұрынғы қалпына келеді дегенге көңілім сенбейді. Қайта қалпына келетін әйел анандай ашшы сөздерді айтар ма еді?* ***Енді онымен өмір сүру мүмкін емес. Мүмкін емес»*** *(«Ерлі-зайыптылар», 312 б).*

Күрделі синтаксистік тұтастықтың құрамындағы сөйлемдер *ұзақ сырласты, сыр ақтарысты, таныс адамдар құсатып жіберді* деген сөз тіркестері арқылы бір-бірінен жалғастырыла, дамытыла аяқталған.

Келесі берілген мысалдың «Ерлі-зайыптылар» романындағы Мұқаның әйелі Ілескүлмен бірген тұруының мүмкі емес екендігі де дамыта тереңдетіліп суреттелгенін көруге болады.

Бесіншіден, күрделі синтаксистік тұтастықтықтардың белгілі бір затты сипаттап анықтауда қолданылады.

«Көп өлеңнің ішінен таңдап алған болу керек, бірінші, екінші өлеңі бойымды шымырлатты*. Жақсы екен. Өз күйеуім болғаннан соң ішім бұрып тұрған шығар деп, қайталап, сынай оқып көрдім, сонда да жақсы. Үшінші, төртіншісі өзі де ортада тұр екен, орташа көрінді («Ерлі-зайыптылар», 148 б.).*

Б.Нұржекеұлы күрделі синтаксистік тұтастықты әзіл, әжуаны беруде де шебер пайдаланады.

«Семестірге аз күн қалғанда, Жұмабек жылмыңдап Қасеннің қасынан қалмайды. Жерлесім дейді, жолдасым дейді, «Басымда жарты қасық білімім болса, оның өзі Қасеннің жасаған жақсылығы», - деп соғады. Сол сөздерінің әншейін жағымпаздық екенін екінші курстың бәрі, оның ішінде Қасеннің өзі де біледі. Бірақ көнспектін сұраса, береді. Ананы айтшы, мынаны түсіндірші десе, бәріне көнеді, ерінбе-жалықпай Жұмабекті оқытады да жатады. Ең аяғы емтиханға екеуі илгері-кейінді қатар кіреді, оның сұрағына сол арада көмектеседі. Сөйткен Жұмабегі семестр біте салысымен-ақ Қасекең қарасын көрмей кетеді. Және жайымен кетсе тағы жақсы ғой, жұрттың көзінше: «Кітәп кемірген Қасен де бір, қап кемірген қортышқан да бір. Өз жұмыстарынан екеуінің де іші пыспайды», - деп келекелеп кетеді» («Ерлі-зайыптылар», 324 б).

Жазушы күрделі синтаксистік тұтастықтың алғашқы басты бөлігінде-ақ әзілдей отырып қысқа, тұжырымды түйін жасайды. Сол арқылы кейіпкердің көзқарасы танылады. Кейбір адамдардың бас пайдасын ойлап, керек адамымен керек уақытында ғана дос болып, кейіннен бұрылып та қарамай кететін азаматтарды әжуалай отырып, сынға алады. Күрделі синтаксистік тұтастықты *«Кітәп кемірген Қасен де бір, қап кемірген қортышқан да бір. Өз жұмыстарынан екеуінің де іші пыспайды», - деп келекелеп кетеді* - деп, аяқтауынан да әзіл ұшығы аңғарылады.

«*Ауылда сымсыз телепон дегеннің болатынын білетін шығарсыз: әйелдің әйелге, біреудің екіншіге сөз тасуын солай атайды. Бір айдан астам уақыт өтті ме, өтпеді ме, Мәзім ағайдың әйелімен ажырасқанын сымсыз телепон маған да жеткізді» («Өш алудан өршіген әдет» 101 б).*

Жазушы ауыл арасындағы өсек-аяңның тез арада тарап кететінін «сымсыз телефонға» балай отырып, күрделі синтаксистік тұтастық арқылы жеткізген.

Берілген мысалдардан жазушы әзіл мен ажуаны астарлап беруде осындай күрделі синтаксистік тұтастықты шебер пайдалана білген.

Б. Нұржекеұлының шығармаларының тілдік құрылымындағы күрделі синтаксистік тұтастықтарға стилистикалық тұрғыдан талдау жасай келе күрделі синтаксистік тұтастықтың

1) табиғат құбылыстарын суреттеуде,

2) кейіпкер портреті мен мінезін беруде,

3) кейіпкердің психологиялық жағдайы мен көңіл күйін көрсетуде,

4) белгілі бір затты сипаттап анықтауда,

5) оқиға мен құбылысты дамыта тереңдетіп суреттеуде,

6) белгілі бір оқиғаны, құбылысты ажуалап жеткізу сияқты түрлі стильдік мақсаттарда қолданылғанын анықтадық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Шалабаев Б. Күрделі синтаксистік тұтастық// Қазақ филологиясы, II-кітап, 1975.

2. Нұржекеев Б. I-Ү томдық шығармалар жинағы. 2002.

ӘОЖ 149.25.73

ҚАЗАҚ РАДИОХАБАРЫ

Е. ТОЛЕУБАЙ
студент, ИнЕУ, Павлодар қ.

Бүгінгі дәуірде ақпарат көп жағдайда қоғамда шешуші рөл атқарып, ақпараттар ресурсы мемлекеттің табиғи, еңбек, қаржы, энергетикалық ресурстары іспетті стратегиялық ресурстарымен бірдей маңызға ие болып отыр. Республикамыздағы ақпараттандыру (информатизация) саясаты - XX ғасырдың бас кезінде елімізде жүргізілген сауатсыздықты жоюға үқсас халқымыздың XXI ғасырда элемдік қауымдастық арасынан алатын орны түрғысынан үлкен мәні бар мәселе. Қазіргі кезде еліміздегі азаматтардың ақпараттық технологияларды игеруі бір кездердегі ата-бабаларымыздың эріп танып, кітап оқи білуі мен жазуды игеріп, өздерінің рухани мұрасын ұрпағына жазбаша жеткізе білген кезеңдерден ешбір айырмашылығы жоқ.

Журналистиканың, ғылымның, өнердің, ғылыми-техника ойының, экономиканың алдыңғы жетістіктерін өзіне біріктірген XX ғасырдағы үлы құбылыстарының бірі - радио. Қандай қоғамдық құрылыс, саяси жүйеде болсын, оның дамуында бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі өте зор. Егемендік альға, жаңару жолына түскен елімізде барлық саланың теориялық түжырымдары мен пікір байламдарының бүгІнгі күннің деңгейінен қайта қаралып, ой-елегінен өткізілуі заңдылық. Радиода жаңаны жасау, өмірге енгізу деген, ол өткенге көзжұмбайлықпен қарап, бәрін де мансүқ ету емес, керісінше сол бар үлгіні уақытқа орайластыра жаңғырта жаңартып, үлттық бояуы мен халықтың нәрінен, тамырынан ажыратып алмау. Оны байыта, толықтыра, жаңа танымдық бағдарламалармен, нәрлі ойлармен пайымдай түсу. Алайда, жаңа кезеңде радионың алуан функциясы мен бағдарламаларының көркемдік-танымдық бағытын, тарихын жүйелеу, ақпараттық-танымдық бағдарламаларының пішіндік-жанрлық типін сан қырынан талдау көзделді.

Радио - бұқаралық ақпарат құралдарының ішіндегі рухани нәр дарытуда ерекше ықпалы бар жүйе. Радио өзінің ағартушылық қызметін сонау Саммуэль Морзенің сызықшалары мен нүктелері түрінде болған кезінің өзінде-ақ атқарғаны тарихтан белгілі. 1914-17 жылдарда дүниеге даңқы таралған Қысқы сарайдан саяси-тәрбиелік мәні бар ел зиялыларының сөздерін, патшаның нүсқауларын таратып, радиограммаларды басып шығарып, үлестіріп ақпараттық-үгітшілік саясаттың бір қызметін атқарған болатын. Сол тұста Ресей отары болып отырған Түркі халықтары да патшалық өкімет назарынан табылып, табиғи байлығы мол, бұратана халықты уысына үстаудың басты құралы етіп осы радионы пайдаланғаны күжаттар деректерІ арқылы мәлім.

Мұрағаттық деректерге сүйенетін болсақ, 1920 жылдары-ақ Семей губерниясында, Орынбор, Қызылжар, Көкшетау, Ақмола, Кереку, Өскемен қалаларында қабылдаушы-таратушы радиостанциялар жұмыс істеп түрған. Тіпті шағын елді мекендерде де радиостанциялар ашып, мемлекеттік түрғыдан үлттық тілдерде хабарлар тарату көзделген. 1918 жылы маусымда Түркістан Автономиялы Кеңестік республикасы большевиктер үйымдарының 1 съезі Түркістан Коммунистік партиясы құрылғанын жариялады. Оның жанынан баспасөз бюросының құрылуы да қажеттіліктен туды, іле-шала ақпараттық бюро құрылды, ол РОСТА-ның Түркістан бөлімі деп аталады. Кейіннен Орынбор бөлімшесінІң Қырғыз автономиялы республикасы жариялғаннан кейін КирРОСТА болып қайта құрылғаны жөніндегі деректер зерттеуші галымдар еңбектерінде айтылған. Қазақ жерінде Ақтау қаласындағы (бұрынғы Шевченко, Форт- Александровск) радиостанцияның 1912 жылдан жұмыс істеуі де отарлау саясатын жүзеге асыру жолындағы шаралардың бірі екендігі айқын. Қазақ телерадиожурналистикасының тарихын зерттеуші ғалымдар-М.Барманқұлов, Р.Сағымбеков, С.Қозыбаев пікірлеріне сүйене отырып, қазақ

жеріндегі радиостанциялардың 1913 жылдан емес, яғни 1912 жылдан жұмыс істегенін осы кітап авторы нақтылады. Түйіндейтін болсақ, радионың жұмысының басталуы туралы да деректер эр қилы, бір ғалымдар 1912 жылдан бастау алған десе, енді бір ғалымдар 1913 жылдан басталған деген деректі ұстанады.

Біріншіден, радиостанциялардың жалпы халыққа арналған кең аудиториясы болған жоқ. Үйымдастырушылар алдарына ондай мақсат қоймады. Радиохабарлары тек байланыс үшін қолданылып, желілі телеграфты қайталады.

ЕкІншіден, радиостанциялар мемлекетке қарағанымен, шын мәнісінде түрлі ведомостволарға қызмет етті. Олар эскери және әскери- теңіз, сол сияқты пошта-телеграф ведомстволары еді.

Үшіншіден, Қазақстан жеріндегі аталған радиолар негізінен эскери бөлімшелер арасын байланыстырушы қызметін атқарды. Олардың эскери байланыстағы рөлімен салыстырғанда шаруашылық, экімшілік және саяси өмірге араласуы жоқтың қасы болатын. Әрине, ел өмірінің руханилығына араласпағанымен де радиобайланыстың қазақ даласында 1912 жылдан жұмыс істеп, Ресей радиосымен парапар жүруінің өзі де тарихи құндылық.

«Қазақ АССР Халық комиссарлар Кеңесінің 1921 жылғы 29 қыркүйектегі шешімінің республикалық радионың дүниеге келуіне тікелей эсері болды. Онда Орынбордағы радиостанция арқылы күн сайын 1600 сөзден тұратын өздері дайындаған радиобюллетеньді республикаға таратуға құқық берілді. Бұл республика эуе толқыны арқылы көпшілікке арналып берілген алғашқы радио хабарлары еді», - деп түсініктеме берілген Қазақ радиосының 80 жылдығына арналған «Әуе толқынында-Қазақ радиосы» деген еңбекте.

Бұқаралық ақпарат құралы ретінде радионың техникалық мүмкіндіктеріне, өзгеше табиғатына негізделген журналистиканың жаңа түрі қалыптасты. Радиохабары газет публицистикасының бай тәжірибесін өзіне мұра етті: ол баспасөздің әр түрлі жанрларымен қаруланды. Сонымен бірге радиожурналистика алғашқы қадамдарынан бастап, кейбір өзіндік белгілерге де ие бола бастады. Радиохабары жанрларының қалыптасуы газетпен ғана етене байланыста болған жоқ, ауызша үгіт пен насихаттың жанрлары да, радиогазеттің алғашқы сандарынан-ақ оның серігі болған музыка да, әдеби-музыкалық монтаждардың эстрадалық түрлері де ықпал етті.

Ғылыми жүйеленген, тиянақты зерттеу қорытындысы бойынша айтылған осы пікір Қазақ радиожурналистикасының тарихи бастау алған күнінен белгілейді. Бүгінгі таңда жаһандану процесі белең алып келеді. Бұл барлық алдыңғы қатарлы дамып келе жатқан елдерді әлемдік ауқымда дамып, әрі қарай өркендеуге, ортақ ақпарат кеңістігінен қалыс қалмауға мүмкіндік жасайды. Осы орайда Қазақстан БАҚ-ры да жер жүзі секілді даму, қалыптасуды бастан өткеріп отыр. Бұл ретте тағы бір айта кететін жәйт, үлттық менталитетке азаматтық жанашырлық ауадай қажет екенін үмытпау керек.Бұл жерде көп ізденістер қажет. Осының айғағы-тәуелсіз мемлекетіміздегі Қазақ радиохабарының қоғамдағы алатын ерекше орны, оның дамуы мен қалыптасуы, қол жеткізген игі бастамалары.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеті. Жұмыстың негізгі мақсаты-Қазақстан бүқаралық ақпарат құралдарындағы радиожурналистиканың жаңа технологиялық мүмкіндіктерді кеңінен айқындау, қоғам үшін радионың маңыздылығын көрсету. Радиожурналистиканың даму кезеңдерін айқындау, радиохабарлардың шығу тарихына қатысты деректерді жинақтау. Радиохабарларға қойылатын талаптардың бағыт-бағдарын айқындап, радиожурналистердің қандай мақсат-міндеттерді негізге алатынын назарға алу. Радиохабарларға қойылатын талаптар, радиохабарлардағы бейнелеуіш құралдарды қарастырып, радиохабарлардың қоғамдық мәнін айқындау. Түрлі бағыттағы бағдарламалар арқылы тыңдармандарға қандай рухани нәр дарытатындығын нақтылау. Радиода орын алып отырған мемлекеттік тілдің жағдайы қарастырылып, Павлодар облысының радио қызметі нысан болды.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

1. тақырыпқа қатысты ізденіс жұмыстары;

2. материалдар ретін шоғырландыру;

3. радиожурналистиканың тарихына қатысты деректерді жинақтау;

4. қосымша материалдарды топтастыра отырып, теледидардан, мерзімді баспасөзден басты айырмасын қарастыру;

5. радиожурналистерге қойылатын талаптар ретін қарастыра отырып, қазіргі білікті радиожурналиске қойылатын қағидаларды қарастыру.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Қарастырылып отырған дипломдық жұмыста қазіргі заманның талаптарына сай радиохабардың бүқаралық ақпараттық құралдарындағы алатын орны, яғни оның дамуы, ерекшелігі зерттеледі. Көтерілген мәселе өзекті, өйткені бүгінгі таңда ғана емес, XX ғасырдың басынын бастап радионың рөлі зор болды. Халыққа рухани нәр берудің алғышарты, басты тетігі бола отырып, халықты түрлі бағыттағы бағдарламалармен қамтудағы еңбегі ересен болды. Радиохабарлар - ерекше дайындықты, біліктілік пен шеберлікті талап ететін шығармашылық жұмыс түрі. Әр радиохабарға тиянақты дайындалу халықтың рухани байлықпен сусындауына кең мүмкіндіктер ашады.

Зерттеудің деректік негізі. Дипломдық жұмысты жазу барысында Қазақстан Республикасы Бұқаралық Ақпарат Құралдары материалдары мен зерттеулер кеңінен қолданылды. БАҚ-ң, оның ішінде Қазақ радиожурналистикассының бүгінгі таңда қол жеткізіп отырған ғылыми жетістіктері мен тиімді жақтары жүйеленіп қарастырылды.

Зерттеу жұмысының зерттелу деңгейі. Қазақ радиожурналистикасының жүріп өткен жолдары, қалыптасуы, бүгінгі күнге дейінгі даму кезеңдері радиожурналистиканы зерттеуші ғалымдар тарапынан зеделеніп, бағаланды. Ерен еңбекпен, қажырлылықпен атқарылған бұл жұмыстар ұзақ жылдар жемісі. Радиожурналистика ғылым ретінде мойындалмағанымен ауқымды зерттеулер жүргізіліп, ғылыми дәлелденіп, жаңалықтар ашылуда. Осы жолы Әл-Фараби атындағы Қазақ үлттық университеті, журналистика факультеті,телевизия жэне радиожурналистика кафедрасының оқытушы-ғалымдары негізгі ғылыми зерттеулерді жүргізді.

Радиожурналистиканың табиғатын, жанрлық ерекшеліктерін филология ғылымдарының докторы, профессор Марат Кәрібайұлы Барманқұлов, радиохабарлардың алғашқы пайда болу тарихын филология ғылымдарының кандидаты, доцент Рамазан Сағымбеков, екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы радионың рөлін тарих ғылымының докторы, профессор Сағымбай Қабашұлы Қозыбаев зерттеп, ғылыми түжырымдар жасады. Ал филология ғылымдарының кандидаты, доцент Аязби Ақбергенұлы Бейсенқұлов радиодағы компьютерлік технологияның қолданылу ерекшеліктерін анықтады. Филология ғылымдарының кандидаты, доцент Клара Қабылғазы Ұлы Отан соғысынан кейінгі күйреген халық шаруашылығын қалпына келтіру жылдарындағы Қазақ радиосының қызметін зерттеп, тарихи кезеңге баға берді. Ал, тікелей эфирдің табиғатын филология ғылымдарының кандидаты, доцент Жидегүл Әбдіжәділқызы зерделесе, Қазақ радиосының эдебидрамалық хабарларының пайда болуын, даму сатыларын, табиғатын филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы Орынтай Ошанова және филология ғылымдарының кандидаты Темірғали Көпбаевтар айқындады.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы мен нәтижелері. Қазақ радиосы бүгінде ғылыми-техникалық жағынан жан-жақты жарақтандырыла түсті. Радионың қарыштап дамуының нәтижесінде Қазақ радиожурналистикасы соңғы жылдары айқын көрініс тапқан жаңа белгілерге ие болды. Қазақстандағы қазіргі уақыттағы БАҚ он жеті жылғы тәуелсіз дамудың нәтижесінде посткеңестік қалыптасқан стереотиптерден түп-тамырымен арылып, пайда болған жаңа құндылықтар арқылы дербес ұлттық ақпараттық саясатқа көшуде. Соңғы үлгідегі технологиямен қамтамасыз етілген озық үлгідегі дыбыс жазу студиясы, ал бертінірек Қазақ радиосындағы қолға алынған елеулі де игі оң өзгерістердің бірі-радиохабарлардың сапалық түрғыдан жетілуі, өркендеуі.

Зерттеу жұмысының теориялық және практикалық мәнділігі. Дипломдық жұмыс барысында жалпы Қазақ радиохабарының ерекшеліктері айқындалды. Сонымен қатар, дипломдық жұмыстың нәтижелері мен тркырымдарын, оның ішІнде радиожурналистикаға тікелей қатысты жазылатын еңбектерде, жоғары оқу орындарында лекция курстары мен арнаулы семинар сабақтарын жүргізу барысында қосымша материал ретінде пайдалануға болады.

Дипломдық жұмыстың құрылымы. Жұмыс кіріспеден, негізгІ мәселені қарастырған 2 тараудан, қортындыдан, қосымшадан, пайдаланылған эдебиеттер тізІмінен тұрады.

1 Қазақ радиосы - ұлттың үнжариясы

Бұқаралық ақпарат құралдары – замананың тыныс-тіршілігін көпшілікке танытатын шығармашылық жүйе. Сексен бес жыл ішінде қаншама аласапыран өзгерістер болды. Адамзат тарихындағы том- том болып жазылатын айтулы оқиғалар өтті. Міне, сол қым-қуыт құбылыстардың бэріне Ел радиосы тікелей араласып, дүбірлі дүниеге елеңдей құлақ түрген көпшілікке қажетті ақпарат таратып жаңалық жеткізумен келеді. Мұның аса абыройлы да жауапты іс екені де түсінікті. Себебі, адамзат қоғамында хабар-ошардың айрықша орын алатыны аян. Оның үстіне жұртшылық көбінесе дэл осынау бұқаралық ақпарат құралын ерекше қадірлейді.

Тағы бір сүйенерлІгі, осынау қасиетті шаңырақтың биік мінберіне жыр алыбы Жамбыл, Мұхтар Әуезов, Бауыржан Момышұлы сынды үлт мүддесі жолында аянбай тер төккен халықтың көптеген аяулы үл-қыздары жиі көтеріліп, көкейтесті сөздерін айтқан.

Қазақ радиосы ел басына күн туған небір ауыр кезеңдерде, әсіресе Екінші жиһан соғысы жылдарында ересен рөл атқарды. Халық Кеңес эскерлерінің неміс-фашист басқыншыларымен соғысының беталысын, Ұлы Жеңісті жақындата түскен сан алуан қиян-кескі ұрыстардың хабарын, сондай-ақ, жер-жаһанда болып жатқан өзге де жаңалықтарды тек радиотораптары арқылы біліп отырған. Сол секілді соғыстан кейінгі ауыр кезеңдерде де радио жұртқа ақпарат таратумен ғана шектелмей, елдің еңсесін көтеріп, ертеңге деген жарқын келешекке деген сенімін арттыру ісін ойдағыдай жүзеге асырды. Ал сонау қиын тұстарда Қазақ радиосы ұжымында жұмыс істеген ардагер журналистерді атай бастаса сала-құлаш тізім шығатыны анық. Сондықтан тым эріге түспей-ақ осынау қастерлі ұжымның отымен кіріп, күлімен шыққан бертінгі аға әрІптестерімізді, мэселен, осынау үнжария ұстаханасының ұлағатты үстаздары іспеттес А.Өтегеновті, Қ.МомынәлиевтІ, М.Сағатовты, Д.Нұрмұханбетовті, Қ.Мусинаны, Т.Шопановты, Ә.Телғозиевті, С.Мусинаны, С.ДІлдәбековті, И.Жақановты, Ш.Әбілтаевты, Н.Нүсіпжановты, О.Қалмырзаевты, С.Жақановы атасақ та, радио тарихының талай беттерінен терең сыр ұғар едік.

Қазіргі таңда Қазақ радиосы техникалық жарақтандырылуы жағынан адам танымастай дами түскен. Қазақ радиосында бүгінде ең соңғы үлгідегі технологиямен қамтамасыз етілген дыбыс жазу студиясы бар. Аса озық үлгідегі элемдІк құрал- жабдықтардың күш-қуатымен салыстырғанда екІнші-үшінші орында тұратын студиямызда дыбыс жазу аппаратын жүздеген мың доллар тұрады. Сайып келгенде, сексеннен асқан Қазақ радиосының бұдан да былай ұлтты рухани түлетіп, кемел келешекке бастайтын биік темірқазығы бола береді деп сенеміз.

УДК 82.542

НЕВЕРБАЛЬНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В.Ю. ТОЧИЛИНА, Е.С. САПОЖНИК
студенты, гр. СМС-12-9-1, Павлодарский гуманитарный колледж, г. Павлодар
Р.Т. АБИШЕВА
преподаватель английского языка
А.С. ТЮТЕНОВА
преподаватель английского языка

Актуальность работы обеспечивается возрастающим интересом в изучению английского языка в целом и английского языка для делового общения в частности. Работа показывает, что для эффективного общения в деловых ситуациях, как, впрочем, и в других ситуациях, недостаточно владеть только навыками использования иностранного языка. Необходимо также следовать некоторым правилам этикета, знать и разумно использовать средства невербального общения совместно с вербальным.

Овладение невербальными средствами иноязычного общения бесспорно приближает студентов к полноценному коммуникативному акту на иностранном языке, ведь человек не может разговаривать, оставаясь неподвижным, не жестикулируя и не меняя выражения лица.

К невербальным (неречевым) языковым средствам относятся жесты, мимика, позы, движения тела и др. Условно можно выделить 4 группы невербальных средств общения.

К первой группе относятся невербальные средства, совпадающие в исполнении, сфере употребления и передаче их смысла. В нее входит значительная часть неречевых средств, что облегчает их усвоение студентами. Это жесты приветствия, знакомства, положительные и отрицательные реакции, утвердительное и отрицательное покачивание головой, удивленное пожимание плечами, движение рукой в сторону указания на объект внимания.

Вторую группу составляют невербальные средства, совпадающие по смыслу, но различные в исполнении. Например, жест «грозить кому-либо пальцем». При выполнении английского жеста рука согнута в локте, обращена ладонью к говорящему, указательный палец вытянут, остальные сомкнуты, кисть производит краткие отрывистые движения слева направо. При исполнении русского жеста ладонь обращена ребром к говорящему, кисть движется вперед-назад.

Третья группа - это невербальные средства, не совпадающие в смыслах при совпадающем исполнении. Например, выражая свою готовность ответить, английские студенты показывают вверх указательным пальцем правой руки. В русской традиции - это подчеркивание самого главного в речи.

В четвертую группу входят невербальные средства, отсутствующие в коммуникативном поведении носителей русского языка. Например, V-sign - символ победы. Указательный и средний палец поднимаются в форме буквы V ладонью наружу. А если указательный и средний палец поднимаются в форме буквы V ладонью внутрь, то это - грубый жест, выражающий презрение.

Таким образом, невербальное поведение коммуникативно и национально обусловлено и должно учитываться при изучении иностранного языка.

В овладении невербальными средствами иноязычной коммуникации Н. И.Смирнова различает 3 этапа:

1. Осознание невербальных средств общения родного языка и сопоставление их с аналогичными средствами изучаемого языка.

2. Осознанная имитация невербальных средств общения на иностранном языке.

3. Активация и использование невербальных средств иностранного языка в общении: при «проигрывании» различных социальных ситуаций и социальных ролей; при инсценировке иноязычных пьес или фильмов, или отрывков из них; в монологической речи студентов с целью воздействия на аудиторию.

Обучение невербальным средствам коммуникации позволит, таким образом, приблизить студентов к полноценному коммуникативному акту. С этой целью в учебный процесс необходимо включать насыщенные лингвострановедческой информацией видео материалов, которые побуждают студентов к активности и самовыражению, ведь восприятие живой ситуативной речи способствует развитию у них речевой реакции. Одной из эффективных форм активизации студентов при изучении иностранного языка являются ролевые игры, которые позволяют, в свою очередь, решать проблему использования невербальных средств иноязычной коммуникации на занятиях.

Основной целью работы является исследование особенности разумного использования средств невербального общения в ситуациях делового общения для повышения его эффективности, достижения желаемого результата.

Невербальное общение- это общение с помощью языка тела, выражения лица, позы, интонации голоса, прикосновений, декорации, жестов. Мама гладит по голове малыша и всем без слов понятна ее любовь; регулировщик на перекрестке; азбука глухих- это тоже невербальное общение.

Расположение зрачков (сужение или расширение), бровей, век, лба – имеют большое значение. Когда мысль только формируется в сознании, человек не смотрит в глаза собеседнику. Другое дело, когда всё уже определено, и есть что сказать. В этом случае слушающий находится в активной позиции. Он показывает гово-

рящему, что готов слушать и заинтересован в предмете разговора. Если связь между говорящим и слушающим не возникла, то закономерен вопрос, оба ли партнёра заинтересованы в разговоре.

Как уже упоминалось выше, направление взгляда так же важно. Есть три типа взгляда: деловой, социальный и интимный. Деловой взгляд сфокусирован на воображаемом треугольнике на лбу собеседника и создаёт деловую атмосферу. Когда человек смотрит на треугольник на лице партнёра, сконцентрировавшись на зоне глаз и рта, это социальный взгляд. Интимный взгляд выражается прямой направленностью в глаза собеседника. Его не стоит использовать в решении деловых проблем, из-за риска быть истолкованным неверно.

Другой источник информации - поза человека, динамическая или статическая. Существует более тысячи таких поз, зависящих от национальности, пола, возраста, культуры и религиозных предпочтений людей. Когда мы говорим о «закрытых» позах, коммуникационный партнёр закрывает наиболее уязвимые части тела: живот и грудь. В этом случае несложно догадаться, что разговор не будет продуктивным. Если человек демонстрирует «открытые» ладони, стоит прямо, смотрит прямо на вас, то он показывает, что он готов говорить.

Австрийский специалист Алан Пиз утверждает, что человек воспринимает около 7 % информации через слова, 38% - через звуковые средства и 55% - через мимику, жесты, позы. Вот почему «слушать собеседника» также означает «знать и понимать язык жестов».

Современная теория и практика делового общения свидетельствует о значительной роли в деятельности управленцев неречевых средств. Психологами установлено что в процессе взаимодействия людей от 60 до 80% коммуникаций осуществляется за счет невербальных средств выражения и только 20-40% информации передается с помощью вербальных. Эти данные заставляют нас задуматься над значением невербального общения для взаимопонимания людей, обратить особое внимание на значение жестов и мимики человека, а также порождают желание овладеть искусством толкования этого особого языка на котором мы все разговариваем, даже не осознавая этого.

Особенностью невербального языка, как специфической информационной системы, является то, что его проявление обусловлено импульсами нашего подсознания, и отсутствие возможности подделать эти импульсы позволяет нам доверять этому языку больше, чем обычному, вербальному каналу общения.

Профессионалам делового общения невербальные средства необходимы для того, чтобы:

– регулировать течение процесса общения;

– создавать психологический контакт между партнерами;

– обогащать значение информации, передаваемой словами направлять истолкование словесного текста;

– выражать эмоции и отражать истолкование ситуации;

– быть готовым к немедленным ответным действиям(словесным) в ситуациях, не терпящих промедления;

– предвидеть, что необходимо сделать, чтобы достичь нужного результата.

Даже краткий анализ системы невербальной коммуникации показывает, что она обладает способностью не только усиливать или ослаблять вербальное воздействие, но и выявлять такой существенный параметр делового общения, как намерения его участников.

Система невербальных деловых коммуникаций, ее подсистемы и отдельные элементы наиболее полно представлены в классификации неречевых средств общения, которые делятся на визуальные, акустические, тактильно-кинетические и ольфакторные.

Визуальные средства общения:

– кинетика – движения рук, ног, головы, туловища;

– направление взгляда и визуальный контакт;

– выражение глаз;

– выражение лица;

– поза (в частности, локализация смены поз относительно словесного текста);

– кожные реакции (покраснение, появление пота);

– дистанция (расстояние до собеседника, угол поворота к нему, персональное пространство);

– вспомогательные средства общения, в том числе особенности телосложения (половые, возрастные) и средства их преображения (одежда, косметика, очки, украшения, усы, борода, татуировка, сигарета, трубка и т.п.).

Акустические (звуковые) средства общения:

– паралингвистические, т.е. связанные с речью (интонация, громкость, тембр, тон, ритм, высота звука, речевые паузы и их локализация в тексте);

– экстралингвистические, т.е. не связанные с речью (смех, плач, кашель, вздохи, скрежет зубов, «шмыганье» носом и т.п.).

Тактильно-кинетические средства общения:

– физическое воздействие (ведение слепого за руку, контактный танец и др.);

– такесика (пожатие руки, хлопанье по плечу).

Ольфакторные средства общения:

– приятные и неприятные запахи среды;

– естественный и искусственный запахи человека.

Бизнесменам, предпринимателям, специалистам, ведущим деловые отношения с зарубежными партнерами, следует учитывать, что на невербальные средства накладывает сильный отпечаток конкретная культура, по-

этому нет общих норм и правил для всего человечества. Невербальный язык другой страны приходится учить также, как и словесный.

Поэтому для бизнесмена исключительно важно, с одной стороны, уметь контролировать свои движения и мимику, а с другой - понимать язык жестов и мимики собеседника, правильно интерпретировать их. Зная язык жестов и мимики, они же невербальные средства общения, вы легко сможете распознать, одобряет собеседник ваши слова или игнорирует, увлечен он беседой или скучает, искренен в своих словах или пытается обмануть вас.

Недаром в учебные программы факультетов бизнеса крупнейших университетов мира включен курс невербального общения, и ведущие западные политики и бизнесмены прекрасно владеют невербальными методами.

Со стороны исследования проблемы body language, то, пожалуй, наиболее влиятельной работой начала XX века была работа Чарльза Дарвина «Выражение эмоций у людей и у животных», опубликованная в 1872 году. Она стимулировала современные исследования в области «языка тела», а многие идеи Дарвина и его наблюдения признаны сегодня исследователями всего мира. С того времени учеными были обнаружены и зарегистрированы более 1000 невербальных знаков и сигналов.

Необходимо упомянуть, что мексиканцы в процессе разговора используют жесты около 180 раз, французы – 20 раз, итальянцы – 80, финны – только 1, а англичане ни одного. С одной стороны следует быть очень сдержанным и оживлённая жестикуляция считается признаком плохих манер.

Во всем мире существует множество жестовых языков, например американский жестовый язык (American Sigh Language), британский жестовый язык (British Sigh Language) или французский жестовый язык (la language des signes Franҫaise). Возможно ли общение между жителями этих стран друг с другом? В разных странах жесты трактуются по - разному, поэтому нужно быть грамотным в жестикулировании и очень осторожно использовать эту систему, чтобы не оскорбить жителей и в тоже время использовать все ее преимущества.

Значение и смысл жестов в разных странах – наука занимательная и полезная. Встречаясь с иностранцами или посещая другие страны, деловому человеку следует знать характерную для них мимику, жесты и позы. Легкомысленное обращение с обычными для нас жестами может привести к самым неожиданным последствиям. Усугубляет положение также и тот факт, что нередко одно и то же выразительное движение или жест у разных народов может иметь совершенно различное значение

Каждый народ в силу своей уникальности развивался по-своему. Разные традиции, разная культура, разный менталитет. И язык жестов, как ни удивительно, тоже претерпевал изменения в зависимости от местности. Чтобы не попасть в неприятную ситуацию, предлагаю ознакомиться с самыми популярными жестами, которые имеют различные значения.

Жест №1

В России и США обозначает «ОК»
В Бразилии – неприличный жест
Во Франции и Германии – ноль
(по отношению к человеку может считаться оскорбительным)
В Японии – деньги
В Тунисе – «Я тебя убью»
В Сирии – «Иди к чёрту»

Жест №2

В США – «Всё отлично».
В Греции – «Заткнись».
В мусульманских странах – неприличный жест.
В Саудовской Аравии
(большой палец совершает вращательные движения) – «Катись отсюда»

Жест №3

В Италии – вопрос, призыв к объяснениям,
В Мексике – требование денег

Жест №4

В Италии – средство от сглаза.
Во Франции – «Ты рогоносец»

Жест №5

В России – деньги, а в
странах Ближнего Востока – просьба не торопиться, предупреждение об опасности

Жест №6

Поднятые вверх средний и указательный пальцы символ победы. Однако, стоит только развернуть руку с таким жестом ладонью к себе, находясь на территории Великобритании, Австралии, Новой Зеландии или Ирландии, – и вот вы уже посылаете человека самым грубым образом.
Поэтому, если англичанин сделает оскорбительный жест, то европеец может только удивиться, не понимая, на какую победу намекают.

Немцы часто поднимают брови в знак восхищения чьей-то идеей. Но то же самое в Англии будет расценено как выражение скептицизма.

Постукивание итальянцем указательным пальцем по носу означает: «Берегитесь, впереди опасность, они что-то замышляют». Но этот же самый жест в Голландии означает: «Я пьян» или «Ты пьян», в Англии – конспирацию и секретность.

Иногда даже незначительное изменение жеста может совершенно изменить его значение. В Англии американцев считают говорящими несносно громко, отмечая их интонационную агрессию. Все дело в том, что американцев заставляет так высказываться их полное расположение к собеседнику, а также тот факт. Что им нечего скрывать. Англичане же, наоборот, регулируют на звук своего голоса ровно настолько, чтобы их слушать в помещении только один собеседник. В Америке подобная манера ведения делового разговора считается «шептанием» и не вызывает нечего, кроме подозрения.

Речь жестами – одно из интересных и древних средств невербальной коммуникации. Это один из самых простых и понятных способов объяснения между людьми. Подсчитано, что руками можно сделать около 7000 различных движений.

Таким образом, не зная различий невербального общения у разных народов, можно легко попасть впросак, обидев или хуже того, оскорбив вашего собеседника. Во избежание этого каждый предприниматель (особенно тот, кто имеет дело с зарубежными партнёрами) должен быть осведомлён о различиях в трактовке жестов, мимике и телодвижений у представителей делового мира в различных странах.

Успех любого делового разговора в значительном мере зависит от умения устанавливать доверительный контакт с собеседником, а такой контакт зависит не столько от того, что вы говорите, сколько от того, как вы себя держите. Все это позволяет сделать вывод, что если вы желаете достигнуть определённых успехов во взаимоотношениях с партнерами, клиентами и своими коллегами, вам необходимо овладеть хотя бы азами невербального, т.е. бессловесного общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. http://www.google.ru http://delovoi-etiket.ru/neverbalnoe-obschenie.html
2. http://www.lookatme.ru/flows/psihologiya/posts/34097

УДК 81`373.421=111

СИНОНИМЫ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Т. ТУЛЕГЕНОВ
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
А.Р. ДАИРОВА
ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Синонимика является одним из источников обогащения языка выразительными средствами, поэтому она представляет особый интерес для разработки проблем, связанных с борьбой за культуру речи, с изучением языка и стиля художественной литературы и публичных выступлений, с задачами построения стилистики.

В связи с этим изучение лексико-фразеологической, грамматической и синтаксической синонимии приобретает не только теоретическое, но и практическое значение. Знание синонимии дает возможность объяснить направление развития языка, пути и способы изменения различных его сторон, а также облегчает доступ к богатствам выразительных средств речи, позволяет представить их в системе, что особенно необходимо при изучении иностранного языка.

Под синонимами понимаются слова, которые обладают общим лексическим значением, отличаются дифференциальным элементом значения, способным нейтрализоваться в определенных контекстах, или не имеют его.

В английском языке синонимы выделяются по общности предметного значения и (или) по совокупности предметов одного и того же класса, к которым данное слово применимо в качестве названия. Синонимы – это однополевые категориально идентичные словарные единицы, совпадающие по объему в одном или нескольких словарных значениях.

Например: в русском языке: секрет – тайна, смелый – храбрый, языкознание – языковедение; в английском языке: to end – to finish (заканчивать), jail – prison (тюрьма), gulf – bay (залив).

Синонимы называют один и тот же класс предметов. Когда в лексикологии говорят о синонимах, имеют в виду и сравнивают словарные значения слов.

Критерием синонимичности служит совпадение объемов значений и возможность использования слова для наименования всех предметов, составляющих объем значения слова (совокупность предметов одного и того же класса, к которым данное слово применимо в качестве названия).

Различие между синонимами как словами с идентичным предметным значением может идти по нескольким линиям.

Синонимы могут:

1) совпадать не во всех словарных значениях (если слово многозначно)

2) совпадать не во всех комбинаторных значениях (т.е. различаться сочетаемостью)

3) различаться по компонентному составу значений (т.е. иметь различные дефинирующее, эмоциональное и ассоциативное значение)

4) различаться по месту распространения, времени использования и по сфере употребления.

Два и более лексических синонима, соотносимых между собой при обозначении одних и тех же явлений, предметов, признаков, действий, образуют в языке определенную группу, парадигму, иначе называемую синонимическим рядом. [3:59]

Например: для обозначения действия, приводящего в состояние нервного напряжения, подъема в английском языке используют синонимический ряд agitate, disturb, worry, stir up, excite, move, touch, shake, trouble, concern.

Изучение отношений слов, входящих в синонимические ряды, дает возможность проследить и описать внутриязыковые связи и взаимодействия между словами, которыми характеризуется лексико-семантический уровень языка.

Синонимические ресурсы английского языка могут быть рассмотрены с разных точек зрения. Так, по своей лексико-грамматической соотнесенности в синонимические ряды могут быть объединены только слова одной части речи, например, имена существительные: applause; cheers; hands; plaudits; handclap; claps. В синонимическом ряду вместе с отдельными словами иногда объединяются сочетания слов разных типов: знаменательные слова и сочетания служебных слов со знаменательными (much/many-up to the chin,up to the eyes;). Но и в этом случаем каждый из членов синонимического ряда выполняет сходные грамматические функции. [2:81]

Подобная устойчивость синонимических отношений характерна как для разнокорневых, так и для однокорневых синонимов. Однако особенно последовательно сохраняется синонимия между производными словами: harmony- harmonious- harmonocity- harmoniously и так далее. [4:112] С точки зрения структуры, как можно было заметить, синонимичные слова неоднородны: одни из них непроизводны (kind), другие – производны (kindness). Причем нередко те и другие объединяются в одном синонимическом ряду.

По количеству слов синонимические ряды неодинаковы: в одних два-три слова, в другие включается большее количество слов и оборотов. С точки зрения постоянства состава слов синонимические ряды характеризуются относительной незамкнутостью. В них возможны изменения и дополнения, обусловленные протекающим процессом развития всей лексической системы.

Для понимания синонимии очень важна проблема оттенков значения слова. Синонимический ряд позволяет передать градацию в выражении мыслей, чувств, в характеристике вещей и явлений. Слова же, охваченные синонимическими отношениями вокруг одного понятия, составляют ряд с определенной амплитудой колебания: от доминанты и наиболее близких к ней, возможно даже абсолютных синонимов, до максимального различия – синонимических употреблений. Например, синонимический ряд face- visage- mug- kisser можно употребить по отношению к одному и тому же человеку, испытывая к нему разные чувства.

В своем исследовании, посвященном анализу семантических и функциональных связей и слов и их синонимии в современном английском языке В.Г. Вилюман, подробно разбирая все признаки синонимии, приходит к выводу, что необходимыми и достаточными для признания слов синонимами являются общие этим словам семантические и функциональные признаки, а проблема синонимии сводится к выявлению на основе сочетаемости слов сходств и различий схождений и расхождений в их значениях и функциях. Правомерность такого подхода к явлению синонимии подтвердилось в ряде работ известных ученых.

Понимание сущности синонимических отношений тесно связано с пониманием сущности и структуры языкового значения слова. В теории лексикологии известны различные способы трактовки семантической структуры слова. В.Г. Вилюман определяет семантическую структуру слова как набор семантических признаков, которые выявляются при установлении семантической смежности слов – синонимов. В качестве одного из возможных способов определения семантической смежности слов предлагается анализ описания значений этих

слов в толковых словарях. Два слова считаются семантически смежными друг другу, если дается их словарное истолкование одного через другое. Связь между словами может быть непосредственной и опосредованной. [1:115]

Можно сказать, что синонимический ряд – это своеобразный мост между миром познаваемых понятий и миром отражающих подобный процесс слов. Синонимический ряд позволяет найти словесное выражение для каждого понятия во всем разнообразии его возможных оттенков. Чем больше укрепляется и развивается синонимический ряд, тем более возрастает возможность адекватного выражения какого-либо понятия.

Типы синонимов в английском языке

Различать типы синонимов можно исходя из задач создаваемой классификации. Одно и то же понятие или предмет могут именоваться по-разному в различных стилях или регистрах речи внутри одного диалекта или варианта языка (gentleman/man/chap; thrifty/economical/stingy), а также различаться по диалектам и вариантам одного языка (cowshed/cowhouse; haystack/hayrick; tap/faucet; windshield/windscreen).

Принадлежность синонимов к разным стилям и регистрам речи, т. е. стилистическая окраска слова, является очень важной, но она не затрагивает понятийную сторону значения. Например, слова please и pray передают нейтральную и архаичную окраску просьбы соответственно; stop talking и shut up различаются степенью эмоциональности и, согласно ей, сферами употребления. В этом случае понятийного различия между денотатами нет, а есть только ограничения стилистического характера, к которым могут добавляться эмотивные различия. Например, в ряду small/ little/ tiny/ wee (girl) синонимы small и little отличаются друг от друга эмотивностью (small – not large in degree, size, etc.; little – small, usually emotive, often preceded by another adjective, expressing feeling: a pretty little girl), tiny усиливает значение small (tiny – extremely small), a wee несет в себе семы не только размера и эмоциональной оценки, но и стилистический признак принадлежности к диалекту (wee – very small, Scottish). Синонимы, представляющие одно и то же понятие в разных стилистических регистрах, называются соответственно стилистическими и, как правило, могут быть взаимозаменяемы (особенно в сторону нейтрального регистра). Различия между ними находятся в сфере применения; оттенки самого смысла при этом носят чисто стилистический характер. [6:98]

Стилистически однородные синонимы принято называть идеографическими, или понятийными, поскольку, принадлежа к одной (чаще нейтральной) стилистической сфере, они соотнесены с одним и тем же понятием, предлагая разные аспекты взгляда на него (power – force – energy соотнесены с общим понятием, максимально выраженным словом power (power – ability to do or act; force – power of body or mind; energy – force, capacity to do things and get things done; beautiful – handsome – pretty-good-looking описывают один и тот же признак, выраженный в разной степени и свойственный разным денотатам). Общее для всех членов ряда значение называется инвариантным, т. е. неизменным, к которому в каждом из синонимов добавляются оттенки. Начинает действовать уточняющая функция синонимии. Носитель наиболее чистого инвариантного значения, нейтральный стилистически, – доминанта ряда. В приведенных выше примерах доминантой являются слова power и good-looking соответственно.

Если значения понятийных синонимов полностью совпадают (а в многозначном слове в отношения синонимии вступают ЛСВ), они называются абсолютными (или полными) синонимами. Таких слов в языке мало, и существуют пары (или ряды) абсолютных синонимов недолго (spirants/ fricatives). В дальнейшем проходит перераспределение сем внутри членов ряда и синонимы либо начинают различаться по сфере употребления (термин, стилистическая окраска и т. д.), либо приобретают новый смысловой оттенок в зависимости от сочетаемости с другими словами. В первом случае они становятся стилистическими, во втором – относительными (или частичными) понятийными синонимами. Примеры формирования стилистических синонимов – разделение сфер функционирования существительных valley и dale; глаголов came и cause, первый из которых относится к общелитературному пласту лексики, а второй употребляется в терминологической сфере как философский термин. Глагол cause входит также в синонимический ряд cause – trigger – start, члены которого представляют собой частичные понятийные синонимы, различаясь не стилистически, а оттенками смысла (cause: make smth happen; trigger – be the cause of smth serious or violent; start make a –beginning of smth). [5:35]

Одинаковая предметная отнесенность проявляется и в том, что синонимические отношения могут появиться в речи между теми словами, которые в языке синонимами не являются. Так, слова poet и swan не связаны никаким общим значением, однако в речи оба эти слова употребляются синонимично в значении poet, если речь идет о У. Шекспире (the Swan of Avon). Общность контекста в этом случае позволяет назвать такие синонимы контекстуальными. Ряд контекстуальных синонимов закрепляется со временем в языке, выступая в одном и том же контексте, и тогда можно говорить о контекстуальной синонимии отдельных ЛСВ многозначного слова. Например, глаголы smash, condemn, stop, fight не являются синонимами в основном значении, но в контексте с racism их объединяет доминанта fight.

Синонимы выполняют в речи многообразные функции, например, могут использоваться для уточнения мысли, для сопоставления или противопоставления понятий, замещения слов, а также синонимы используются для построения особой стилистической фигуры – градации, представляющей собой сочетание нанизывание синонимов, когда каждый последующий синоним усиливает значение предшествующего. Эта особая стилистическая функция синонимии находит свое яркое выражение в художественных текстах. Обратимся к особенностям использования градации идеографических синонимов в романе О.Уайльда «Портрет Дориана Грея».

Роман О.Уайльда «Портрет Дориана Грея» написан в эстетическом стиле. В этом романе наиболее полно воплотился эстетический идеал Уайльда: абсолютизация творчества и творческой личности, противопоставление внутреннего мира человека бездушной, грубой реальности, провозглашение наслаждения смыслом

существования (гедонизм). «Nowadays people know the price of everything, and the value of nothing». Здесь автор использует разницу лексических значений двух слов-синонимов “price” («стоимость») и “value” («цена»), для того чтобы изящно подчеркнуть поверхностность взглядов английского общества.

Предисловие к роману состоит из 25 афоризмов, которые декларируют эстетическую программу автора. В парадоксальном виде повторяются основные принципы эстетизма: «Художник – творец прекрасного», «Раскрыть себя и утаить создателя – этого жаждет искусство», «Избранными являются те, для кого прекрасное означает лишь одно – Красоту». Писатель не оставил без внимания и вопросы моральности искусства, разделив эти понятия как несовместимые. «Этические предпочтения творца приводят к манерности стиля», «Пороки и добродетели для творца – материал искусства». Но, несмотря на это, жизнь главного героя демонстрирует опасность искусственного разъединения этических и эстетических принципов.

В романе очевидна экзотика изобразительных приемов, именно в этом проявляется и своеобразие эстетизма как литературного течения, и индивидуальность Уайльда как художника слова. Такого рода экзотика заметна в описаниях вполне, казалось бы, реалистических, лишенных каких бы то ни было примет фантастики; это, можно сказать, экзотика невымышленного.

Проявляется она и в употреблении наименований изысканных цветов, запахов, драгоценностей и т.д.; с подобной «изысканностью» читатель уже встречался в уайльдовских новеллах конца 1880-х годов, в романе удельный вес ее резко возрастает. Таким образом,уже в первых абзацах первой главы «Портрета Дориана Грея» дает себя знать стремление автора к передаче разнообразных запахов, цветов и звуков; при этом осознанное тяготение к изображению изысканному заставляет прозаика тщательно выверять значения различных слов, принадлежащих одному синонимическому ряду. Произведение начинается словами: «The studio was filled with the rich odour of roses, and when the light summer wind stirred amidst the trees of the garden there came through the open door the heavy scent of the lilac, or more delicate perfume of the pink-flowering thorn». Три вида цветов: розы (roses), сирень (lilac) и шиповник (pink-flouring thorn); и три синонима слова «запах»: «odour», «scent», «perfume» – с первых же строк дают представление об изяществе слога автора и его тяге ко всему утонченному и красивому. Но дело не в трех запахах, а в том, с какой изящной простотой они поданы – автор использует прием градации, цепь членов с постепенным нарастанием или убыванием значимости, - сначала «rich odour», затем «heavy scent», а под конец «more delicate perfume» – это градация от сильного элемента к слабому. Приведенные синонимы в авторском художественном контексте отличаются друг от друга семантическими оттенками, чему способствуют качественные прилагательные, сочетающиеся с ними: «rich odour» – «густой, насыщенный аромат», «heavy scent» – «резкий запах», «more delicate perfume» – «более нежный, тонкий запах». Следовательно, перед нами понятийные (идеографические) синонимы.

Во всех описаниях, строго говоря, нет ничего невероятного, но экзотичность описываемых предметов и явлений очевидна и более того – поразительна, как поразительны вариативность этой экзотики и то место, которое она занимает в тексте книги. К примеру, слово «beauty» (красота) и производное от него «beautiful» (прекрасный) встречаются в тексте 98 раз, слова синонимического ряда «delightful», «marvellous», «fascinating», «wonderful», «charming», «subtle», «refined», «picturesque» с общим семантическим признаком «изумительный» используются в тексте романе в общей сложности свыше 200 раз. Детали описания отличаются изысканностью и манерным изяществом. В целом, следует отметить, что «нагнетение» автором в романе идеографических синонимов, которые, имея общий семантический признак, отличаются оттенками значения, являет собой образец индивидуальной манеры художника.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вилюман В.Г. Английская синонимика. Введение в теорию синонимии и методику изучения синонимов/ Вилюман В. Г. - М.: Высшая школа, 2000. – 306 с.

2. Вопросы филологии и методики преподавания германских и романских языков / Редкол.: Г.Е. Ведель, Р.Г. Грингут, М. Ф.Дашкова, Ю. В. Ушакова, В. А. Лисицкая. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1972. – 208 с.

3. Галкина - Федорук Е.М. Синонимы в русском языке/ Е.М. Галкина - Федорук // Русский язык в школе. - 2001.- № 3. – С. 57-62.

4. Левковская Н.А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала/ Н.А. Левковская - М.: Высшая школа, 1992. – 304 с.

5. Лексическая синонимия: сборник статей /Под ред. С.Г. Бархударова. - М.: Академия, 2007.- 354 с.

6. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев. - М.: Академия, 2003. – 156 с.

ӘОЖ 882.151.212.2- 141

ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚ ЛИРИКАСЫНДАҒЫ ТҮРЛІК ІЗДЕНІСТЕР. (Т. ӘБДІКӘКІМОВ, Н. МӘУКЕНҰЛЫ, Ж. ӘСКЕРБЕККЫЗЫ ЛИРИКАСЫ НЕГІЗІНДЕ)

Б.Б. ТҰРАЛИНА
студент, 4 курс, ПМПИ, Павлодар қ.
Б.Ш. ҚҰРАЛҚАНОВА
ғылыми жетекші, доцент, ПМПИ, Павлодар қ.

Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ лирикасы ақынға да, өзіне лайықты бояуға да кенде емес. Қазіргі қазақ лирикасының құрылымы мен табиғаты бүгінгі зерде түрғысынан өзгеше болып келеді. Оған ақын өлеңдерінің экспрессивті-эмоционалды жүйесі, жаңа ырғақтық сабақтастықтар, өлеңдегі тыныс белгілер жүйесі, шумақ түзілісі де, жалпы қазіргі қазақ лирикасының өзіндік даму бағыты дәлел.

Қазіргі қазақ лирикасы өсіп-жетілген, тұғыры тұрлаулы қазақ поэзиясының іргелі де өскелең жанры саналады.

Әдебиетке 80-жылдардың соңымен 90-жылдардың басында араласқан буын өкілдері қазақ әдебиетіне нағыз тәуелсіздік рухын алып келді десек, қателесе қоймаспыз. Ол буыннан бөле-жарып Т.Әбдікәкімұлын, Н.Мәукенұлын, Ж.Әскербекқызын атауға болады. Бұл буын Кеңестік дәуірдің соңғы қыспағын көріп, тәуелсіздік отының тұтануына ортақ болды.

Қазіргі лирикалық өлеңдердің құрылымдық жүйесі бүгінде қарқынды түрде дамып келе жатқаны дау туғызбайды. Мәселен, бунағындағы буын сандары алты, жеті, тіпті сегіз буынды бунақтардың пайда болуы, қазіргі өлеңдердің интонациялық ерекшеліктерінен туындайтын тармақаралық жіктен басқа өлеңнің эмоционалдық-экспрессивтік мазмұны талап ететін жіктердің көрінуі, өлеңдегі тыныс белгілер жүйесінің эмоционалдық, интонациялық маңызының артуы, жаңа ұйқас түрлерінің пайда болуы, буындар ассиметриясы сияқты құбылыстардың кең өріс алуы, дәстүрден тыс ырғақтық жүйе түрлерінің көбеюі сияқты мәселелер қазіргі лирикалық өлеңдердің даму деңгейіне дәлел болып отыр. Қазіргі лирикалық өлеңдердегі кейбір тосын, жаңа ырғақтық-интонациялық сипаттардың орын алуын бүгінгі поэзиядағы мазмұндық-идеялық, тақырыптық ерекшеліктердің ықпалымен түсіндіруге болады. Қазіргі қазақ лирикасында субъективті көңіл-күй мен ой-сезімнің поэзия тілінде тереңдікке, нәзіктікке жетіп, жалпылық, обьективті мәнге ие болуын қазақ өлеңіндегі бүгінгі түбегейлі мазмұндық-сапалық жаңару тенденциясына жатқызуға болады. Лирикалық өлеңдердің формалық тұрғыдан жаңаруының негізін сол поэзияның ішкі тақырыптық-көркемдік жүйесінің, экспрессивтік-эмоционалдық сипатының жаңғыруынан іздеу қажет. Өлең құрылысы да осыған сай эволюциялық тұрғыда жаңарады. Лирикалық өлеңдердің даму кезеңдері тақырыптық-идеялық, көркемдік-бейнелілік жүйесімен қоса өлең құрылысын да жаңартты. Яғни, заманы басқа болған соң, адамы басқа. Сол жаңа адамдардың жаңғырған жан-дүниесін өлеңде өзгеше-жаңаша өрнектейтін мезгіл келгенін қазіргі ақын шығармаларынан айқын аңғарасың. Қазір «тармақты бунақтарға бөліп, шашыратып келтіру» әдісінің мазмұнға сай икемділігі арта түсіп, ол бір адамның басында тоғысқан сезім шарпылыстарын жеткізуге қызмет ете бастады. Мәселен, ақын Т.Әбдікәкімовтің төмендегі «Көзқарас» өлеңі соған дәлел:

Бүгінім менің, бүгінім,
Бұл не деген ұғынық?..
Жадымыз жерге төселіп,
Жанарымыз көкке тігіліп,..
Омыртқасының өзегін
Түн кернеген ашқарақ,-
көкірегімізде
құбылады қас – қабақ.
Тек сен менен ойлайсың да басқарақ
Желіктерін орталаған төсегімізді,
...Өліктерін арқалаған кешегімізді.
һәм
шын Өтірік
пен
жалған Шындықты
азуының арасынан Тірліктің
тартқылайтынымызды,
Тартқылай жүріп,
сап құрайтынымызды...
Бәрін де! Бәрін де! Бәрін де!
парадқа дейін өткізетінімізді,
жерлеуге дейін жеткізетінімізді
естірткің келеді маған. [1,65б]

Бұл өлеңнен буын саны әр түрлі тармақ жолдарын байқаймыз: 8-7-8-9-15-6-7-11-13-13-11 (1+4+1-5)-11-7-5-7-9-12-12-8. Тармақтардағы буындар саны бестен он беске дейін жетеді. Үзінді - көлемі жөнінен өлеңнің шамамен үштен бірі болғанымен, ой тиянақтылығы, ырғақ жүйелілігі, мағыналық бірлігі сияқты толыққанды шумақтың басты белгілері бар десек, тұтас бір шумақ деп санауымызға әбден болады.

Бұл күрделі өлеңнің ырғақ-интонациясын түрлендіріп тұрған - сол әркелкі тармақтар өрімі.

Қазіргі лирикада қысқа бір буынды тармақтар да, көп буынды тармақтар да ырғақтық жүйе ретінде орын алып, лирикалық және эпикалық жанрларға құрылымдық негіз болып келеді. Қысқа тармақтар лирикалық шағын жанрларға тән болып келсе, ұзын тармақтар ойға кемел, сезімге сыйымды эпикалық жанрлардың жүгін көтеріп, өлшемдердің мағыналық сипаты айқындала түсті. Айнымалы ырғақтық құрылымдарда тармақтардың буын сандарындағы айырмашылық өсіп, ұлт поэзиясының эмоционалдық мазмұны түрленіп, ырғақтық жүйенің маңызы арта түскені анық. Осындай күрделі сабақтастықтар Т.Әбдікәкімов, Н.Мәукенұлы, Ж.Әскербекқызының бірер өлеңдерінен көруге болады.

Ж.Әскербекқызының «Жүріп келемін...» атты өлең үзігінен қысқа, ұзын тармақтардың айнымалы ырғаққа өріліп, өлеңнің интонациялық ерекшелігін өзгеріске түсіруін байқауға болады:

Жүріп келемін...
Ізіме шаң үңіледі,
Көлеңкемменен жарысып бәрі күледі.
Жалғанда жалғыз адасып бара жатқасын
Айғайлап едім...
Жаңғырық таныды мені. [2,61бет].

Немесе Н.Мәукенұлының «Дала - суық» өлеңінде, өлеңнің бастапқы тармақтарының буын саны мен соңғы тармақтардың буын санының айырмашылықтарын анық көруге болады. Яғни, өлеңдегі әртүрлі буын өлшемдер, өлең жүйесінің мағыналық сипат артуының бір көрсеткіші болып табылады.

Дала - суық.
Аспан - тұман.
Көңіл – мұз.
Әйтеуір бір өтіп жатқан өміріміз.
Қабақ шытсақ – қара тастан ауырмыз,
Қабақ ашсақ – қауырсыннан жеңілміз. [3,45-46 бет]

Сырлы ой мен сұлу сөзді формадан азат етіп, ой мен сезім жетегінде өлең жазып жүрген ақын – Т.Әбдікәкімовтің келесі бір «Түн құлағы қайқайып әр мұржаның түбінен...» өлеңінен айнымалы ырғақтық тармақтарының буын сандарындағы айырмашылық пен күрделі ырғақ жүйесін байқауға болады:

Түн құлағы қайқайып әр мұржаның түбінен,
Мені аңдиды...
Мен сенің суретіңе үңілем.
Шарап ішіп, ой ойнап,
Тойламақ ем тегін бір...[1,51бет]

1-2-тармақтар бір ойды құрайды, яғни екінші тармақ біріншінің ішіне еніп тұр.Тармақтардың мағыналық бірлігі анық, ал 3-4 тармақтарда мағыналық бірлік емес, сабақтастық бар.

Сондай-ақ, аталған ақындарымыздың өлеңдерінде көпбуынды өлшем өрнегін молынан кездестіруге болады. Ақын өлеңдерінде он үш, он бес, он алты, он сегіз буынды тармақтар өлеңнің эпикалық ауқымдылығына сай келеді. Ж.Әскербекқызының «Іздеме мені..» өлеңі 13 буынды өлшемнің қайталануы арқылы жасалған, бір тармақ үш бунаққа бөлінген:

Іздеме мені,//сен үшін енді// жоқпын мен,// (13)
Нәп-нәзік жанды// бөлісіп кеттім// шоқ гүлмен// (13)
Ақша бұлт болып,//төбеңде сәл-пәл// аялдап // (13)
Мөп-мөлдір тамшы// жасымды төгіп// өттім мен// (13) [2,174бет]

Немесе: Н.Мәукенұлының келесі өлең өрімдерінен 13-12 буынды өлшем түрінің қайталануын байқауға болады:

Біздер – қайшылықтардың қақтығысымыз, 12
Қақтығыстардан қақырап жатты күшіміз. 13
Жаяуымыздан әлсіз боп атты кісіміз, 13
Тіршіліктің жаңғағын шақты тісіміз. 12

Көп буынды өлшем өрнегі дәстүрлі жеті-сегіз және он бір буынды өлшем өрнектерімен де аралас келеді: «Жалғыздық» атты Т.Әбдікәкімовтың өлең үзігінде:

Сенсіз қалдым, жын-перілер кешкі астарын ішерде, (16)
Ақын едім мен жап-жас, (7)
Ақын едім мен жап-жас, (7)
Мендік куат- от еріннің ұшында еді сендегі!... (16) [1,79бет].

Өлеңдегі ой образдылығы мен өлең интонациясының әр алуандығы ой мен сезімге аса көркем, аса тереңдік дарытқан.

Қазіргі поэзияда да, лирикалық өлеңдерде де талантты ақындардың шығармашылығынан дәстүрлі формадан тыс түрлік ізденістер де ұшырасады. Формалық жағынан дәстүрлі өлшемдерден тыс болып келетін ақ өлең, верлибрлер, прозалық өлеңдер мен графикалық суреттер дамуда. Мұндай формалар ақын ізденісінің бірі, яғни мазмұнды берудің бір жолы ретінде талантты ақындардың шығармаларында көрнекті орын алмаса да, тәжірибелік деңгейде көрініп жатады.

Олардың ішінде көнесі, әрі кең жайылғаны – ақ өлеңдер. Ақын Т.Әбдікәкімовтің өлеңдер жинағынан көруге болады. Мәселен:

Топырақ // тың тыңдауда.//
Ағаштар// үрей мүңкуде //
Құстар // Жарық// Дүниеден де// жарық// түс көруде//
Әуеде//дерт атаулының // жындары мен//
Ұрғашылар// етегінің//лебі бар. [1, 37-б]

Осы шумақта өзара үйқасқан бірде-бір тармақ жоқ. Ақ өлеңде ақынның өзіндік дүние танымы мен әлемді сезіну түйсігі, оны жеткізудегі поэтикалық образдардың көркемдігі мен күрделілігі, өзіне ғана тән даралығы өлеңді өлең ететін шарттардың ең бастысы.

Қазіргі қазақ лирикасындағы түрлік ізденістің бір тарабы шумаққа да байланысты. Өлең тармақтарының бір-бірімен синтаксистік қарым-қатынасқа түсіп, бірігулерін, яғни синтаксистік біртұтас дүние құрап, топтасуларын сөз еткенде, ең алдымен өлеңнің шумақтарға бөлінетін-бөлінбейтінін есепке алу керек. Өйткені мұның өлең құрап тұрған жолдардың бір-бірімен топтасып-ажырасатын межесін айқындауда айрықша мәні бар. Б.И. Томашевский өлең тармақтарының строфикалық (шумақты) және астрофикалық (шумақсыз) екі түрлі жолмен топтасуын сөз етсе [4,58б], Н.С. Поспелов субстрофикалық (шумақ элементі бар) құрылымды да қосу керектігін айтады [4, 38б].

Шумақ және оның үлгілері жайында А.Байтұрсынұлы өлеңнің кестесі – *айшық* болатынын, айшықтың әрбір тақтасы – *шумақ* болатынын және бунаққа, кезекке, тармаққа, ағынға тоқталып, әрқайсысына мысал келтіреді. Өлең шумағы бір өлеңде біреу болуға да, бірнеше болуға да ықтимал. Бір шумақтағы тармақтың азы екеу, көбі оңға шейін барады. Өлеңдердің арасындағы қос сызықтың арасы бунақ болады. Бунақ ішінде бірнеше буын болады. Мұнда да бунақтың азы екеу, көбі төртеу. Шумақ түрлері: 1. *Тең шумақты;* 2. *Тұтас шумақты;* 3. *Ала шумақты өлеңдер*. [4,45 б].

Қазақтың дәстүрлі поэзиясында бес тармақты шумақ айқындалып, шумақ ретінде бекінбеген еді. Ал қазіргі қазақ өлеңі бес тармақты шумақтарға өте бай. Әсіресе Н.Мәукенұлы, Ж.Әскербеккызының лирикалық өлеңдерінде бес тармақты шумақтардың алуан түрлі үгілері өте мол.

Алты тармақты шумақтардың қазіргі ақындар шығармашылығында құрылымдық үлесі үлкен. Бұл поэзияға Абайдан бері берік орныққан құрылым. Абайдың алты аяғы мен Шәкәрім өлеңдерінің алты тармақты құрылымы қазіргі поэзияда мүмкіндігін кеңейтіп, орнықты құрылымдық негізге айналуы шығарманың ішкі тақырыптық-идеялық, көркемдік-бейнелілік жүйесінің қажеттілігінен туындаған. Оның алуан түрлі үлгілері ақын Н.Мәукенұлы лирикасында кездеседі. Оның «Ай артынан ай өтер...» деген өлеңінің шумақтарында алты тармақтар бір ғана дыбыстық үндестікке негізделеді. Ақын Т.Әбдікәкімов өлеңдерінде жеті тармақты шумақты құрылымның алуан түрлі үйқасу реті көрінеді. Бұл шумақтардың ырғақтық-интонациялық жүйесі ширақ та, шымыр мәнер тудырып, ескі жыр үлгісінің мелодикасын (жорғағын) еске салады. «Әй, мына түн...», «Өмір сүру не біз үшін?...», деген өлеңдері жеті тармақты болып келеді. Ақын өлеңдері аса күрделі, көп тармақты шумақтарға да бай. Мысалы, «Салыстыру теориясы», «Күпірлік» , «Құбылада ит-іңір ұлып өлер қаңсырап...» сынды өлеңдерінің кейбір шумақтарындағы тармақ саны оннан жоғары болып келеді.

Сонымен, қазіргі қазақ лирикасының жетістіктері, негізінен, тақырыптық-идеялық жаңалықтарында, мазмұн байлығында жатса да, сол мазмұнды ашуға жұмылдырылған форманың, яғни өлеңдердің өрнектік ерекшеліктерінің маңызын кемітуге болмайды. Қайта олардың пішіндік, түрлік ерекшеліктері мазмұнды шынайы жеткізер форма, оған қосымша көрік дарытып, сұлулыдыра түсер көркемдік құрал ретінде баса айтылуға тиіс. Өйткені, өлең сөз адамға өзінің ішкі мазмұнымен, суреттілігімен, бейнелілік мәнімен ғана емес, айтылу қалпы, әсем үнділігімен де әсер етеді. Тіпті өлеңді сөйлеп айтпай, іштей оқығанда да оның үні, әуезділігі, ырғақ-интонациясы, үйлесі адам жанына қалай да әсерін тигізбей қоймайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әбдікәкімов Т.Ақшам хаттары: Өлеңдер, балладар,толғаулар-Алматы:Жалын,1993 128бет
2. Әскербекқызы Ж. Қаз қанатындағы ғұмыр: Өлеңдер мен поэма- Алматы:Жазушы,2007-240бет
3. Н.Мәукен. Сұңқарбұлақ:Жыр кітабы-Алматы-«Жазушы»,2008-112бет
4. А.Ә.Үсенова Қазіргі қазақ өлеңінің құрылысы:дәстүр және даму үрдістері.автореферат.Астана2010 ж.

ӘОЖ 81`38

КӨРКЕМ ШЫҒАРМА ТІЛІНДЕГІ ПАРЦЕЛЛЯЦИЯ ҚҰБЫЛЫСЫ

Ш. ТҰРЖАН
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
Б.М. ҚАДЫРОВА
С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазақ тілі стилистикасында ерекшеленетін синтаксистік құрылымдардың бірі – парцелляция құбылысы. Көркем шығарма тілінің ұйқасымдылығына, тартымдылығына қызмет ететін синтаксистік-стильдік тәсілдердің бірі – парцелляция құбылысы, яғни сөйлем ішінде айтылуы тиіс бір сөздің немесе сөйлем мүшесінің сөйлемнен оқшау, өз алдына жеке сөйлем ретінде берілуі. Қазақ тіл білімінің негізін қалаушы көрнекті ғалым А.Байтұрсынұлы мұндай құрылымдарды «іргелес сөйлем» деп атайды [1,30].

Парцелляция – дегеніміз Ю.В.Ванниковтың анықтамасы бойынша «сөйлемнің, яғни біртұтас синтаксистік құрылымның бөлшектеліп, бір немесе бірнеше тілдік интонациялық – мағыналық единицаларда, яғни фазаларда айтылуы» [2.5]. Қазақ тіліндегі парцелляция құбылысына алғашқылардың бірі болып назар аударып, талдау жасаған ғалымдар М.Балақаев пен Т.Сайрамбаев болды. Аталмыш ғалымдар «Парцелляция және оны аудару» деген мақаласында парцелляцияны қазақ тіліне аударма нәтижесінде енген құбылыс деп қарайды [3]. Алайда бұл құбылыстың қазақ тіліндегі көркем әдеби шығармаларда бұрыннан қолданылып келе жатқанын байқаймыз. Парцелляция табиғатын зерттеуші А.Т.Ақыжанова: «Бөлшектенген құрылымдар – дегеніміз белгілі бір көңіл күйді білдіру үшін қолданатын, өзара нүктемен бөлінген, бір ортақ коммуникативтік информациялық ойдың желісімен байланысқан бірнеше фразалардың, сөз тіркестерінің немесе сөйлемдердің тізбегі. Құрылымдардың басты коммуникативтік информациялық негізгі ойды білдіретін негізгі бөлімі сөйлем деп аталады» [4,98],- деп түсіндіреді. Әдетте жай сөйлем мен қосалқы синтаксистік топтың негізгі айырмашылығы - бірінің дербестігі, екіншісінің дербессіздігі. Сонда қосалқы синтаксистік топтар өз алдына оқшау қалпында синтаксистік объектіге арнайы жата қоймайтын категория болып шығады. Ол синтаксистік топтар тек басқа, яғни алдыңғы сөйлемнің ажырамас бір бөлігі немесе соны жан-жақты айқындайтын категория ретінде қолданылады.

Парцелляция жеке сөзді, сөз тіркесті, сөйлемді болып, өзі қатысты сөйлемнің, біріншіден, айрылмас бір бөлшегі іспеттес, екіншіден, мағыналық жағынан тиянақтаушы, үшіншіден, сөйлемнің өн бойына, не жеке бір мүшелігіне қатыстылығы, төртіншіден, бірақ ол қатысты сөздермен әдеттегі айқындауыштар сияқты тұлғалық жағынан кейде ұқсас, кейде ұқсас еместігімен де ерекшеленеді.

Зерттеушілер парцелляция құбылысының стильдік қызметіне де назар аударады. Әдеби жазба тілде парцелляция тек синтаксистік мақсатта – күрделі шұбалаңқы конструкцияларды жеңілдету мақсатында ғана емес, стилистикалық мақсатта да негізінен жеткізілетін ойдың семантикалық мағынасына эмоционалдық түрлендіруші реңк қосу үшін де қолданылады.

Жалпылап айтқанда парцелляция дегеніміз – стильдік мақсаттан туған, сол жеке сөз /сөз тіркесі/ арқылы оқырман назарын аудартып, ерекше ой екпінін түсіру міндетін арқалайтын тәсіл.

Қазіргі таңда парцелляция құбылысы көркем шығармаларда өте жиі қолданылады. Зерттеуші А.Т.Ақыжанова парцелляция құбылысына жазушылардан көптеп мысалдар келтіре отырып, бөлшектенген конструкцияларды жиі қолданған қазіргі кездегі танымал жазушыларымыз: М.Мағауин, О.Бөкей С.Сматаев, Г.Жақанов, бөлшектеуді сирегірек қолданатын авторлар: И.Есенберлин, Ш.Айтматов, Д. Исабеков, Д.Досжанов екендігін айтады [4].

Көркем шығармадағы парцелляцияланған сөйлемдердің стилистикалық қызметін төмендегідей топтап көрсетуге болады:

– Тым шұбалаңқы айтылыстың түсініктілігін жеңілдету үшін оны жеке бөлшектерге бөлуде қолданылады.

Ол ұзақ сөйледі; Темекісін тартты; Әкеммен бірге шай ішті. Шөп шабысты (О.Б. 225).

Әне, енді немересінің ығынан ұстап, сүйретіліп тысқа шығып тұр.

Жүзі аппақ. Көзі суалған, шүңгіл. Буындары дір-дір етеді. Басы ақ шатырдай. (О.Б. 377). *Аяқ жағындағы етігін алып кимек еді, су етігі қайтып сыймады. Киe алатын емес.* (С.М. 331).

«Ол есікті арқасымен тіреп жолымды бөгеді. Жалынды. Бір кезде жылады. Бәрі бекер» (Б.Н.293 б.).

«Қарайлай бермес үшін, біржола соған үйреніп алуға да бекіндім. Болмады. Ұмыта алмадым» (Б.Н.160 б.).

«Бірақ атты көшпенділер үшінші ретке беттемей, алды- артына қарамай қашты. Жеңілді. Бетпе бет кеп найзаласуға батылдары жетпеді» (Б.Н 125б.).

«Біз де Асыл ханым әпкемізді солай қарай ұзатқанбыз. Көшімнің туған інісі Ахмет Керейге. Баяғы алыс-беріс кезінде. Көндіге алмады» (Б.Н. 213б.).

– Айтылыстың бір мүшесін өзектендіру үшін қолданылады.

Қамқаның ұзын қара шашын сипалады. Еркелетті. (О.Б. 325). *Тағы да сайтандай сарт етіп орталыққа өтіп кетпесін деп, Кемпірбай Отардың буркеулі машинасын құлқын сәріден* далада *күтті. Сәскеге шейін күтті.* (Д.И. 336). *Тек таңға жақын ғана денесі қызып, енді бал-бұл жанып әлсірейін деді. Қатты ауырды.*(С.М. 196).

Берілген мысалдардағы парцелляттар кейіпкерлердің әртүрлі іс-әрекеттерін көрсету үшін өзектендірілген.

– Парцелляция құбылысы көбінесе кейіпкердің көңіл-күйіне байланысты толқулы сөзін және сөйлеу тіліне тән синтаксистің көрінісін білдіру үшін қолданылатынын байқадық.

Тіліңе қотыр шықсын сенің, Мичман Панин. Бар теплоходты жағаға қарай бұр. Ай-Петриге. (Д.И. 429).

– Қаламгерлер кейде працелляттy екі абзац аралығында жалғастырушы ретінде береді.

«Менен көрмеген қызығын басқа әйелден Мұқа көре ала ма? Менен артық қуанышты басқа әйел оған сыйлай ала ма? Менен артық әйел жоқ деп қалай айтам? Айта алмаймын. Ендеше мен көрсетпеген қызықты да, мен сыйламаған қуанышты да басқа әйелден табуы әбден мүмкін. Не істеуім керек? Не істегенім жөн?..

Далбаса. *Ештеме де істемеймін. Өйткені әлі ештеме де бола қойған жоқ. Бірақ болашақта болуы мүмкін. Мұқа мені жақсы көрді, мен де оны жақсы көрдім. Ол да сүйді, мен де сүйдім» (Б.Н.184 б.).*

Ымырт жабылғанда, сусын жұтты. Қамқаның ұзын қара шашын сипалады. Еркелетті. Қош көңілмен балаша ерігіп, жоқтан басқаны айтып, Қамқаны күлкіге батырды: «Сені тастап, Керейден қыз ұрлайын деп жүргенде мертігіп қалдым».

Қалжың айтқан*. Сонсоң мызғып кәдімгідей түшіркеніп ұйқтап кетті. Қамқаның ақ құба бетіне қан жүгіріп, торыны арқандауға тысқа шықты. Жұлдыздың аққанына меңірейген сақау тауға қарайды; әлденедей жақсы үміттің сәулесі жүрегін кезді; торының кекілін тарамдап; «Құтпаным» -деп, мойнына оралды. (О.Б. 326).*

«Далбаса» және «Қалжың айтқан» деген парцелляттар алғашқы абзацтағы сөйлемнен бөлшектеніп шығып, екі абзацты жалғастырып, семантикалық жағынан байланыстырушы қызметін атқарып тұр. Авторлар шеберлігіне, ой ұшқырлығына қарай сөйлемдерді қалай болса солай бөлшектеп қолданып және дұрыс бөлшектей білу арқылы сөйлемнің эспрессивтігі мен эмоционалдығын арттырып, көркемдей түскен.

– Ойды нақтылап тереңдете түсу үшін қолданылады.

«Ілетіндей ілдәлдәні мен де іздедім. Таппадым» (Б.Н.430б.).

«Туғаннан өлгенге дейін бүйтіп махабатқа бөленетін бұл дүниеде әйелден басқа кім бар? Ешкім» («Ерлі-зайыптылар», 440 б.).

«Қылжақтама. Клубта бірдеме болса, маған жолдан соға кет» (Б.Н.443 б.).

«-Орысша оқығанмен, қазақшысы жақсы сияқты ғой. Мен білсем, келеді ол. Жолығады» (Б.Н.453 б.).

– Қарама-қарсылықты білдіреді.

«Мұқа, дәл сенің маған солай деуің мүмкін бе? Жоқ. Қандай мен жындымын» (Б.Н. 242 б.).

*«Сенің Ілескүлден еш нәрсе жасырмаймын дейтінің есімде. Көрсетп**е**» (Б.Н.247 б.).*

– Оқиғаға автордың көзқарасын, қатынасын сездіреді.

«Туғаннан өлгенге дейін бүйтіп махабатқа бөленетін бұл дүниеде әйелден басқа кім бар? Ешкім» (Б.Н.440 б.).

«Жігіт әмиәнін әрі ақтарды, бері ақтарды. Таппады» (Б.Н. 156 б.).

– Авторлық баяндауда келіп, автор беріп тұрған кейіпкердің сөзі (ойы) екенін білдіреді.

«*Аш қарынға шамалы ас барып, әлденген тазы темір құрсаудан өз бетімен құтыла алмасын түсінді. Бұл күйден иесі гана шығаруы мүмкін. Мүмкін емес, анық. Тек басына жету керек. Алыс емес. Иек астында. Жетуге болады» (Б.Н. 207б.).*

– Кейіпкердің ішкі сезім толқынысын жеткізеді.

«Мен бәрін де білем, Зеріп. Білем. Менің сол даусымды естімегеніңде, сен құтылып кететің ең. Өзіммен қосып сені де сорлатқанымды жақсы білем. Іштей ренжімеші! Мені қарғамашы! Мен саған ризамын, Зеріп. Ризамын!»(Б.Н.361 б.).

«Енді балаша қиялдап кеткеніне күлмек болған. Күле алмады. Жылағысы келді» (Б.Н.128б.).

– Қостау, мақұлдау мағынасын білдіреді.

«Мұқа – ақын, мен – ақынның тілекшісі. Болды. Бұдан былай оның бостандығын тежемеймін» (Б.Н.185 б.).

«Мәселен, осы алты жыл ішінде аспирантпен арамды біле тұра бірде-бір рет оны бетіме салық қылған емес. Онысы жақсы ғой? Жақсы» (Б.Н. 299 б.).

«Алдады. Жеңгесінің үйінде. Алдын ала ұйымдастырыпты », - дедім (Б.Н.420 б.).

«Айтайын. Атаң қазақ бір-бірін көрмей тұрып сырттай баталасқан қыз бен жігітке бір-бірін көрген соң шануға рұқсат беретінін естіп пе едіңіз?

– Білем. Бірақ ол бұл араға келмейтін заң» (Б.Н.64 б.).

«Сөйтейік. Төрті күні Жаңа жылды өзіміз оңаша қарсы алайық» (Б.Н.259б.).

«Қондық. Титтей де арыма тиетін қылық көрсетпеді» (Б.Н.288б.).

Көркем шығарма тіліндегі негізгі құрылымнан бөлшектеліп шығарылған парцелляттар құрамы жеке сөзді, сөз тіркесті, жай сөйлемді болып келген.

а) Жеке сөзді қосалқылы құрылымдар.

Қалтасынан «Космос» сигаретін алып, түбінен қағып бірін маған ұсынды. Тұтатты. (О.Б. 228). Амал қанша өмір солай құрылған – жоқ нәрсеге бара алмайсың. Ешқашан. (Д.И. 443). Жас кезімде ауылда өскендіктен бе, бір түрлі мынау тірлік өте ыстық көрінеді. Қимаймын (С.М. 260).

«Басын біржола ашам, бүгіннен кейін сен де сол үйдің босағасын аттама. Аттатпаймын» (Б.Н. 146 б.).

«Өткен күнәмді кешіре білгені ерлік пе? Ерлік» (Б.Н.300 б.).

«Балаға берген тәрбиең – еліңнің ертеңіне қосқан үлесің. Осыны біз ұмыта беретін сияқтымыз, аға. Еренсізбіз. Бала тәрбиесіне енжар адам ел-жұртын сүйіп те жарытпас» (Б.Н.400 б.).

«Жігіт әмиәнін әрі ақтарды, бері ақтарды. Таппады» (Б.Н.156 б.).

ә) Сөз тіркесті қосалқылы құрылымдар:

«Қабылданбай, тасқа тиген көңілім намысымды қоздырып, ұяттан бетімнен отым шығады. Неткен төмендік!» (Б.Н. 251)

«Қарайлай бермес үшін, біржола соған үйленіп алуға да бекіндім. Болмады. Ұмыта алмадым» (Б.Н. 160 б.).

Иә, кәдімгі күнде көріп жүрген помидор. Үш түп (Д.И. 445).

Әр жерде бір боз тартқан сәксеуілдер гана өседі. Үлкен сәксеуілдер. (С.М. 104. II т).

б) Жай сөйлемді қосалқылы құрылымдар.

Өзеннің ормасына түсіп кеткен Құмар айғайлап үш рет қол бұлғапты. Әлдекімді дауыстап шақырыпты. (О.Б. 280).

Осекең жұртты қан жарып апан ернеуіне жетіп тоқтады да, оның түбіне үңілді. Үңіліп ұзақ тұрды. (Д.И. 453).

Үйге келіп, лездің арасында мұз боп қатып қалған жеңгейдің киім кешегін өзер шештік. Қол-аяғы тастай. (С.М. 196).

Берілген мысалдардағы парцелляттар түгелдей постпозицияда келіп, сөйлем түсініктілігін жеңілдету үшін, сөйлеу тіліне тән синтаксистің көрінісін және т.б. білдіру үшін әр түрлі стилистикалық қызметте жұмсалған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш. Алматы, Атамұра, 2003.
2. Ванников Ю. Синтаксические особенности русской речи.(Явление парцелляций).М., 1969.
3. Балақаев М, Сайрамбаев Т. Аударманың лексика-стилистикалық мәселелері. Алматы, 1987.
4.Ақыжанова А. Қазіргі қазақ тіліндегі парцелляция құбылысы. Филол.ғыл.канд...дисс: Алматы, 1999,110 б.

ӘОЖ 82.09

А. БАЙТҰРСЫНОВ МЫСАЛДАРЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ТАНЫМ

Н. УКІБАСОВА
студент, филология факультеті, ПМПИ, Павлодар қ.
М.И. ОРАЗХАНОВА
ф.ғ.к., доцент

Мысал ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрі бар жанр. Қазақ әдебиетінде Ахмет Байтұрсынов мысал жанрының үлгілерін үлкен шығармашылық шеберлікпен дамытты. Ол мысал табиғатын терең танығаң ақын. Өз мысалдарында фольклорлық, жанрлық және көркемдік дәстүрді үйлесімді пайдалана білген. Сонымен қатар А. Байтұрсыновтың ескішілдіктен жаңашылдыққа бет бұрып, қазақы болмыс-бітімге лайықтап жазуы, тіл тазалығы мен тиянақтылығының көрінісі, қараша мен бай-манаптың арақашықтығының қазақы қалпы, өлең кейіпінің (бунақ, шумақ, тармақ, үйқасының) ұғынықты болуы білімдіні ғана емес мал баққанды да елітері сөзсіз.

А. Байтұрсынов Абайдан кейін аударса да, өзіндік сипатқа, ерекшелікке ие туындылар деп тануға болады. Мәселен, Крыловтан тәржімаланған кей мысал тақырыптары қатар келіп қалатын тұстарын салыстыра отырып өзіндік өзгішеліктерін аңғарамыз. Мәселен, «Қарға мен түлкі» мысалын Абай:

«Неткен мойын, неткен көз»
Осыдан артық дейсің бе?
Ертегі қылып айтқан сөз.
Қалайша біткен япырм-ай
Мұрныңыз бен жүніңіз!
Періштенің үніндей
Деп ойлаймын үніңіз...»

Екінші нұсқада: «Есен-сау жүрсіз бе,
Ақынның төресі?
Көп жерден белгілі
Тегін құс емесі
Жүніңіз, үніңіз,
Мұрныңыз, көзіңіз
Құлаққа дөп тиген
Мақталған кеңесі...»

Ал, енді А.Байтұрсынов аудармасына үңілсек:

Тамаша қарағанда түрің қандай,
Мынау көз, мынау мойын, мұрын қандай.
Гауһардай қанаттарың жарқырайды,
Келісті қалай біткен және маңдай.
Осы үш үзіндідегі бізді арбап тұрған бір сөз- мұрын.
«Мұрныңыз бен жүніңіз...»
«Мұрныңыз, көзіңіз...»

Абай Құнанбаев та, Ахмет Байтұрсынов та құста мұрын емес, тұмсық болатынын білмейді емес қой. Бірақ, екеуі де жазбастан «мұрын» деп, Крыловтың «носок» деген бөлшегін аудармай жеткізген. Адамдағы сұлулықтың бір шарты- мұрында жатқанын білгендіктен болса да, немесе Крыловтың өзілін ұмытпайық десе де, екеуінде де бұл элемент өте әдемі ескерілген. Абай дәстүрін А.Байтұрсынов жалғастырды деуге толық негіз бар. Крыловтан аудару арқылы А.Байтұрыновтың ойлаған мақсатына жете алғанын, атқан оғы нысанасына дәл тигенін көреміз. Оны кезінде Мұхтар Әуезов жеткізе айтқан: «Қырық мысалды» ол кісі «Қалың қазақ жұртының алғашқы естіген, төңкеріс рухындағы сөзі» деп бағалаған.

Міне, осы жерде көңілге екінші бір көлденең ой келіп килігеді. Крыловтың данышпан екені, ұлы орыс әдебиетіндегі ұлы тұлғалардың бірі екені, ол өзінің асқан дарыны арқасында орыстың ұлттық мысал жанрын қалыптастырып, сол арқылы орыс халқының ұлттық мінез-құлқын, ұлттық рухын жеткізе алғаны әлемге аян бола тұра оны ешкім, тіпті төңкерісшіл деп айта алмады. Олай болса, жаңағы «Төңкеріс рухындағы сөз» дегенді қалай ұғыну керек? Мұны дұрыс түсіну үшін мына бір шындықты ескеру керек сияқты. Әрбір үлкен әдебиеттегі мысал жанры қай халықтың болса да ғасырлар бойы жинақталған даналығын танытатындығы, ондағы жасырын астар мен тұспал, ащы әжуа мен мысқыл, ойнақы күлкі – сол халықтың табиғи ерекшелігін білдіретіндігі өз алдына болғанда, солардың бәріне бірдей ортақ белгісі оның айнымас бұқарашылдығы, қарапайым халық пейілімен үндестігі.

Крыловтан кезінде Абай Құнанбаев та аударған. А.Байтұрсыновтағыдай көп емес, академиялық жинақта А.Құнанбаев аударған он екі мысал бар. Бірақ, А.Байтұрсынов аты атаусыз қалып оның әдеби мұрасына бұғау салынған кезде, алаш елі Крыловтың аудармашысы ретінде А.Құнанбаевты ғана атайтын. Сондықтан болар, А.Құнанбаев жайлы жазылған басылымдарда А.Байтұрсынұлы тәржімалары тіркеліп кеткен.

Тұжырымдап айтсақ, айтушы Крылов болғанда, жеткізушісі А.Байтұрсынов болғандықтан да «Қырық мысал» қыр еліне қыдыр болып дарып, қазақ санасына да сіңді. Ол мысалдарында алтыбақан алауыздық, екі жүзділікті, әділетсіз озбырлықты, өрге баспас өзімшілдікті, безбүйрек қатыгездікті, дүниеқоңыздықты, залымдықты, пасықтықты, көрсоқыр надандықты, адам мінезіне тән неше түрлі мінездерді сынады. Осы сияқты кесір-кесапаттардың адам табиғатындағы арам тамыры бір болғанымен, әр халықтың бойынан көрінуі түрі әр алуан болады екен. Сондықтан, оларға қарсы күрескенде. сол халықтың өз психологиясына, өз тұрмыс салтына сәйкестеп, өз санасына дөп тиетіндей етіп өз сөзін тауып айту керек екен.

Мысалдарды А.Байтұрсынов түп-түгел қазақ ортасына алып келді де, ғибраттық тұжырымдарын түп-тура қазақ қауымының шындығына бейімдеп, айтар үкімін өз тарапынан айтты. Кейде, тіпті, түп нұсқадағы оқиғаны өз ойына тиек етіп қана алады. Сондықтан, мұндай еңбекті аударма деуден гөрі ұқсас сюжетке құрылған төл туынды деп те айтуға болар еді. Айталық, «Шымшық пен көгершін» - шағын мысал. Түпнұсқада толымды-толымсыз он жол. Ал аудармада 11 буынды , 8 шумақ, яғни 32 жол.

Мысал жанрында әрбір сөз, тіл қолданысы үлкен ерлікті қажет етеді. Ондағы кейіпкердің сөйлесуі, диалогы, бүкіл әңгімелеу, баяндау барысында тіл дәлдігі, жинақылығы әуезді үндестікке болмаса, бір сәтте сюжеттің сүлдері қалар еді. Мысалдың өзгеше синкретті жанрға тән, лирикалық, драмалық, сатиралық, комедиялық тіпті трагедиялық элементтері тілдік қолданыстағы шеберлікке, дәлдікке тығыз байланысты.

А.Байтұрсыновтың мысалшыл ақын ретінде шеберлігі де оның мысалдарындағы тіл байлығынан көрінеді. Ақынның «Шал мен жұмыскер» атты мысалында еркін, кең тынысты басталған баяндау интонациясы (аюмен кездесу) тосыннан келген қауіптен өзгереді.

Аудармашылықта өшпестей із қалдырған- А.Байтұрсыновтың бізге, алаш баласына табыстағанын тереңнен ұғынып, ұлтжанды, ертеңін ойлап, білімқұмар болып өсу міндет. һәм жүз жылда бір туатын Ахмет Байтұрсыновтай тұлғаның аудармашылықтан өзге өмірі мен өнері, қызметімен қиындықтарын қарастыратын қазақтар қатары молайса игі.

Ұлт ұстазы-Ахмет
Әдебиетті таныттың, сараладың,
Ата-баба дәстүрін бағаладың.
23 жоқтау арқылы қазағыңның,
Тарихын да таныттың, тағаладың
Соның бәрі бір мақсат ұлты үшін,
Жұмсаған адалдықпен қайрат-күшін.
Деген сөзің ақталды Ахмет ата
«Ел бүгіншіл, менікі-ертеңгі үшін».
Жаңарттың қазағыңның әліпбиін,
Сауаттансын,ұқсын деп елің дүйім.
Қамын ойлап жұртыңның газет аштың,
Қалай да көтерем деп елдің күйін.
Арқау еттің мысалды еңбегіңе,
Рақмет, елге тәрбие бергеніңе,
Халқың куә, бүгінде мына біздер,
Азат елдің ұрпағы жер-көгінде.

А. Байтұрсынов әр мысалды аудару барысында елдің жай-күйін ой елегінен өткізу арқылы оны жаман әдеттерден(көреалмаушылық, іштарлық, жалқаулық, көрсеқызарлық, аңқаулық, айлакерлік, жайбасарлық,

тәкаппарлықтан, өзімшілдіктен, жағымпаздық т.б.) жиіркенуге шақырып, әркімнің өз қадірін өзі келтіруге үндейді, яки ел болып ес жиюға жөн сілтейді.

Ақын өз өнерін өзі үшін емес өзін өсірген өлке һәм халқының қамы үшін пайдаланған. А.Байтұрсынов арманы әрі көздеген нысанасы: қазақтың білімді, алдыңғы қатарлы, мәдениеті озық, діні діңгекті, ақуалды болуы. Ол қазақты «масаша» ызыңмен оятып орнынан тұруын тіледі. Осылайша, куғында айдалса да, ел бетін көрмей кетсе де ерінбей еңбек етті. Жемісін өзі жемесе де келер ұрпақ көзін ашып кетті. Есесіне ел жанында, тарихында есімі темірқазықтай орын тебеді. Ұлы тұлғалардың қатарында тұрған А.Байтұрсынов әлі де бітпеген тақырып.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әуезов М. «Ахаңның елужылдық тойы» // Қазақ әдебиеті. 1989ж.№3.
2. Айтбайұлы Ө. «Абай үлгісінің жалғасы дерсің Ахаңды»// Жас Алаш. 1998ж. 28 қыркүйек
3. Әлімханов Д. «Бес арыс». - Алматы: Жалын, 1992. -420 б.
4. Бекжанова С. «Ақаң салған ізімен» // Қазақстан мектебі. 1999ж. №6
5. Ахметов З. «Әдебиеттану». -Алматы: Анатілі, 1998. -384б.

UDC 82.091

THE GENDER ASPECT OF LITERARY CHARACTERS IN HARRY POTTER SERIES

S.ZH. USENOVA
student, PSU named after S. Toraigyrov, Pavlodar c.
YU.O. GAFIATULINA
senior teacher, PSU named after S. Toraigyrov, Pavlodar c.

The term ‘gender’ comes from the Latin ‘genus’, which means “kind”, “sort” or “type” [1]. Psychologists, dealing with transsexuality, were the first to employ gender terminology in this sense. Until the 1960s, ‘gender’ was used solely to refer to masculine and feminine words, like *le* and *la* in French (Nicholson 1994, 80) [2]. However, in order to explain why some people felt that they were ‘trapped in the wrong bodies’, the psychologist Robert Stoller (1968) began using the terms ‘sex’ to pick out biological traits and ‘gender’ to pick out the amount of femininity and masculinity a person exhibited. Although (by and large) a person’s sex and gender complemented each other, separating out these terms seemed to make theoretical sense allowing Stoller to explain the phenomenon of transsexuality: transsexuals’ sex and gender simply don’t match [3].

Research on gender representation in children’s literature has revealed persistent patterns of gender inequality, despite some signs of improvement since Weitzman et al.’s (1972) classic study more than 35 years ago. Recent studies continue to show a relative absence of women and girls in titles and as central characters (e.g., Clark, Lennon, and Morris 1993; Hamilton et al. 2006), findings that mirror those from other sources of children’s media, including cartoons and coloring books (e.g., Fitzpatrick and McPherson 2010; Klein and Shiffman 2009). Theoretically, this absence reflects a ‘symbolic annihilation’ because it denies existence to women and girls by ignoring or under representing them in cultural products (Tuchman 1978) [4]. As such, children’s books reinforce, legitimate, and reproduce a patriarchal gender system.

No medium has been more extensively studied than children’s literature. This is no doubt due, in part, to the cultural importance of children’s books as a powerful means through which children learn their cultural heritage (Bettelheim 1977) [5]. Children’s books provide messages about right and wrong, the beautiful and the hideous, what is attainable and what is out of bounds – in sum, a society’s ideals and directions. Simply put, children’s books are a celebration, reaffirmation, and dominant blueprint of shared cultural values, meanings, and expectations.

Childhood is central to the development of gender identity and schemas. By preschool, children have learned to categorize themselves and others into one of two gender identity categories, and parents, teachers, and peers behave toward children based on these categories. The development of a gender identity and understandings of the expectations associated with it continue throughout childhood. Along with parents, teachers, and peers, books contribute to how children understand what is expected of women and men and shape how they think of their place in the social structure: Through stories, “children learn to constitute themselves [*sic*] as bipolar males or females with the appropriate patterns of power and desire” (Davies 2003, 49) [6]. Books are one piece of a socialization and identity formation process that is colored by children’s prior understandings of gender, or gender schemas. Because schemas are broad cognitive structures that organize and guide perception, they are often reinforced and difficult to change. It takes consistent effort to combat dominant cultural messages (Bem 1983), including those sent by the majority of books [7].

Our research is based on Harry Potter series, which consists of 7 books. The author of the books is a well-known British writer J.K. Rowling. Despite the fact, that Joanne said in the interview to Newsweek: “I wasn’t really aware that it was a children’s book. I really wrote it for me. It was what I found funny and what I liked.” [8], her books time and again win children’s book awards. Particularly, *Harry Potter and The Philosopher’s Stone* won FCBG Children’s Book Award 1997, Overall winner and Longer Novel Category Birmingham, Cable Children’s Book Award 1997, British Book Awards 1997, Children’s Book of the Year. *Harry Potter and The Chamber of Secrets* gained Scottish Arts Council Children’s Book Award 1999, FCBG Children’s Book Award 1998, Overall winner and Longer Novel Category, British Book Awards 1998,

Children's Book of the Year. *Harry Potter and The Prisoner of Azkaban* won Whitbread Children's Book of the Year 1999, FCBG Children's Book Award 1999, Longer Novel Category. *Harry Potter and The Goblet of Fire* gained Children's Book Award in 9-11 categories 2001. *Harry Potter and The Half-Blood Prince* won Royal Mail Award for Scottish Children's Books (best book for readers aged 8-12) 2006 [9]. So, we will study it as an example of children's literature.

We have studied each title as containing a masculine name or pronoun, a feminine name or pronoun, both, neither, or non-identifiable. We have also picked characters out of the novel series and marked them as male, female, neither, or non-identifiable. We have also paid attention to whether they were human, animal, or other (e.g., inanimate object or fantastic creature), and if human, whether they were adults or children.

Thus, our main variables are: males in title, females in title, male characters, female characters, male human characters, female human characters, male adult characters, female adult characters, male child characters, female child characters, male animal characters, and female animal characters, male fantastic characters and female fantastic characters.

Table 1 – Statistics of males and females in Harry Potter series

	Ratio	Frequency
Titles. Male: female	9:1	9:1
Characters:		
Male: female	2:1	468:234
Human males: females	1,9:1	422:220
Men: women	2:1	325:161
Boys: girls	1,6:1	97:59
Animal males: females	2:1	8:4
Fantastic characters male: female	3,8	38:10

The greatest disparity is titles (9:1) and the least is children characters (1.6:1). If we compare our data with Janice McCabe's study of twentieth century children's literature we can notice that male and female ratio is quite the same. There is a noticeable difference between ratios of human males and females. The number of men characters in Harry Potter series exceeds by 0, 5 %. Quantity of girls and boys differs insignificantly. Ratio of female and male animals in children's literature of twentieth century exceeds ratio in Harry Potter books.

Table 2 – Descriptive Statistics of Males and Females in Titles and Central Roles by Book, 1900-2000: Full Set (1900-2000)

	Ratio	Frequency
Titles. Male: female	1,9:1	1857:966
Central characters:		
Male: female	1,6;1	3418:2098
Human male: female	1,4:1	2232:1628
Men: women	1,5:1	872:587
Boys: girls	1,3:1	1,572:1,243
Animal male: female	2,6:1	1,357:513

Gender is a social creation; cultural representation, including that in children's literature, is a key source in reproducing and legitimating gender systems and gender inequality. The messages conveyed through representation of males and females in books contribute to children's ideas of what it means to be a boy, girl, man, or woman. More in-depth examinations of gender performances in storylines and images may reveal more subtle and nuanced aspects of inequality. This is due in part to how gender schemas and developing gender ideologies are compounded.

REFERENCES

1. http://www.google.kz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CC4QFjAA&url=http%3A%2F%2Fefremov.professorjournal.ru%2Fc%2Fdocument_library%2Fget_file%3Fuuid%3Dfe66b07e-a41c-47ad-9765-25e02e3a71da%26groupId%3D23915&ei=J_dAUawwjN2yBvqugNgE&usg=AFQjCNE_QuRncKHf_C8jyG7MPShb4Ue1aQ&bvm=bv.43287494,d.Yms&cad=rja
2. https://moodle.cornellcollege.edu/1011/file.php/2810/interpreting_gender.pdf
3. http://plato.stanford.edu/entries/feminism-gender/
4. http://www.asc.upenn.edu/gerbner/Asset.aspx?assetID=375
5. http://www.google.kz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CDoQFjAC&url=http%3A%2F%2Fblogs.evergreen.edu%2Fadaptation%2Ffiles%2F2009%2F11%2FBettelheim.doc&ei=cE5BUdCRJ8bHtAaC54HgAQ&usg=AFQjCNEoJuvffcf_F3ihKa5T_wbGGWn_Vg&bvm=bv.43287494,d.Yms&cad=rja
6. http://www.google.kz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=9&ved=0CGMQFjAI&url=http%3A%2F%2Fdspace.mah.se%2Fdspace%2Fbitstream%2F2043%2F5037%2F1%2FPaper_Dublin.pdf&ei=VE9BUbmvMceFtAbRvoFo&usg=AFQjCNGQuyGAL2RtkjRKAjdjLVJz9F21Aw&bvm=bv.43287494,d.Yms&cad=rja

7. http://www.fsu.edu/~soc/people/mccabe/McCabeEtAl_GenderSociety_April2011.pdf
8. http://www.famous-women-and-beauty.com/j-k-rowling-biography.html
9. http://harrypotter.bloomsbury.com/author/awards

ӘОЖ 81·373.4

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ЛЕКСИКА-ГРАММАТИКАЛЫҚ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ЭКСПРЕССИВТІЛІГІ

К.К. ШАЙМАҒАНБЕТ
студент, Б. Ахметов атындағы Павлодар педагогикалық колледжі, Павлодар қ.

Белгілі бір тілге тән ерекшеліктер мен даралық және ұқсастықтар мен сәйкестіліктерді анықтау үшін бірден-бір көмекші және сол тілдердегі белгілер туралы мағлұмат беретін - көркем шығарма, яғни әдебиет. Сондықтан әр елдің жазушыларының көркем туындыларын тану, зерттеу тілдік құралдардың қай тілде болса да экспрессивтік қызмет атқаратындығын айқындауға мүмкіндік жасайды.

Эмоционалды-экспрессивті бояу – стилистикалық мағынаның бір бөлшегі. Стилистикалық мағына болмысты қабылдаудың сезімдік жағын білдіреді. Айтушының сөйлеу тақырыбына қатынасын анықтайтын бұл мағына көп жағдайда эмоционалдық пен экспрессивтілікке негізделген. Ш.Балли: «Экспрессия алдымен сөздің өзіне тән, өйткені сөз бен мағына бір-бірінен ажырамайды» [1, 238],-деп жазады.

А.Т. Панасюк лексикалық экспрессияны үш түрге бөліп қарастырады:

1. Ингрентті, тіл жүйесінде сөзге контекстен тыс қатысты;
2. Адгерентті, сөйлеу барысында туындаған;
3. Окказионалды [2, 35].

Экспрессияның мұндай түрлері тілдік бірліктердің бәріне тән деп айтуға болады. Эмоционалдық пен экспрессивтілік бір уақытта бірдей жүреді. Алайда экспрессия эмоционалдық пен бағалауыштыққа қарағанда кең көлемді, ол түрлі амал тәсілдермен, көбіне сөздің ауыспалы мағынасынан туады. Метафоралық образдылық туғызады.

Академик В.Виноградов сөздер мен сөйлемдер экспрессиясына үлкен мән бере отырып, экспрессияның шығуына мүмкіндік туғызатын себептерді ашып береді. Ол ерекше экспрессивті атмосферамен қамтылған заттық логикалық мағына. Көріністің экспрессивті маңыздылығы оның мағынасына, ішкі құрылысының әсеріне, оның белгілі бір уақыт пен белгілі бір ортаның жалпы рухани атмосферасындағы мағыналық маңыздылық деңгейіне тәуелді деп көрсетеді [3, 19].

Ш.Балли экспрессияны жаңа сөздер мен мағыналар тудыратын негіздердің бірі деп санайды. Ол экспрессивті тенденция тілді сөйлеушінің аффектілері мен субъективизмнің нақты элементтерімен, нәтижелерімен толықтырылады, ол жаңа сөздер мен мағыналар тудырады [1, 230] ,- дейді. Бұдан Ш.Балли мен В.Виноградовтың сөздердің, жалпы тілдік құралдардың құрылысында стилистикалық мағынаның құрамына кіретін эмоционалды-экспрессивті реңкті қосқандықтарын аңғаруға болады. Мұны көптеген ғалымдар мақұлдайды. Ғалымдардың пікірінше эмоционалды және экспрессивті реңк объективті болады. «Стилистикалық құбылыстар қоғамда да бір ізге түскен, нормаланған және бұл норма объективті, тілшілердің еркіне бағынбайды» [4,13] ,- деп Ф.Филин атап көрсетеді.

Е.И.Галкина-Федорук өзінің еңбектерінде экспрессивтілік пен эмоционалдыққа былай деп анықтама береді: «тілдегі эмоционалды элементтер адам сезімін білдіру үшін қызмет етеді... Ал тілдегі экспрессивтілік амалдар эмоционалды ерікті білдіруде де, ойды білдіруде де мәнерлілік пен суреттілікті күшейтуге қызмет етеді» [5, 178].

В.Н. Гридиннің пікірінше, «Экспрессивность – совокупность семантико-стилистических признаков единицы языка, которые обеспечивают ее способность выступать в комуникативном акте как средство субъективного выражения отношения говорящего к содержанию или адресату речи» [6, 591].

Мәтіндегі сөздер, жай сөйлемдер, сондай-ақ күрмалас сөйлемдер де , грамматикалық тұлғалар да өзі суреттеп отырған оқиғаны көркем жеткізу үшін пайдаланылады. Күрделі сөйлемдер оқиғаны, құбылысты жан-жақты қамтып, айтайын деген ойын нақты жеткізу мақсатында қолданылады. Шылау, қосымша т.б. бірліктер сөйлеу тілінің мәнерлілігін, бейнелілігін арттырып мәтінде стильдік қызмет атқарады.

Сөздер ауыс мағынада қолданылып ойға әсерлілігін күшейтеді, образдылық туғызады. Халықтың сөйлеу тілі лексикалары, фразеологиялық тіркестер, мақал-мәтелдердің экспрессивтік қызметі ерекше. Кейде мәтіндегі сөздер ырғаққа негізделіп құрылып, сазды әуенімен ерекшеленіп, басынан аяғына дейін тұтастай терме, жыр секілді желдірме түрде жұмсалуы да мүмкін.

Прозалық шығармаларда да поэзиялық туындылардағыдай ырғақтылық әуендік, мәнерлілік лексемалар арқылы тууы мүмкін. Және олар сыртқы әдемілік үшін қолданылмайды, ойдың мазмұнын ашу мақсатында күшті көркемдегіш тәсіл болуы ықтимал. Мәтіндегі көсемше формалы етістіктерде, синтаксистік қайталама да ырғақтылық туғызуға бейім болып келеді.

Мәтіндегі ырғақтылық, экспрессивтілік сөйлемдегі сөздің орын тәртібі, синтактистік қайталаулар арқылы, авторлық баяндаудағы синтаксистік бірліктердің құрылысы арқылы жасалады.

Кейде сөйлемнің белгілі бір мүшелерін өлеңдегідей ұйқастыққа құру арқылы ырғақтылық жасалады. Шығарманың ырғақты, әуенді құрылымы оқырман сезіміне ерекше әсер береді.

Қазақ және ағылшын тілдерінде мақал-мәтелдер, қанатты сөздер, нақыл сөздер көркем сөз өнерінің тілдік бұлақтарының бірі болып табылады. Қанатты сөздер мен тұрақты сөз тіркестері бір-бірімен тығыз байланысты құбылыстар. Себебі қай тілде болмасын ондағы тұрақты, бейнелі сөз оралымдары өзінің алғашқы бастауын шешендік өнер дәстүрінен алатыны бәрімізге мәлім.

Қанатты сөздер – қай тілдің болса да бөлінбес бір бөлшегі, ол алғаш рет белгілі бір тарихи тұлғаның аузынан шыққан, оның өз сөзінің арасында қолданған жан-жақты тұрақты сөздер тізбегі.

Бірсыпыра еңбектерде қанатты сөздер, мақал-мәтелдер, афоризм сияқты терминдер өзара синоним ретінде қолданылады, олар бір-бірінен ажыратылмай бірінің орнына екіншісі жұмсалына береді.Қанатты сөздерді жан-жақты зерттеу, тақырыптық, мағыналық топтарға жіктеу арқылы, оларды туыстас не туыстас емес тілдерде салыстыру немесе салғастыру арқылы ғана әр тілдің байлығын, бейнелілігін, әр халықтың өмірін, қандай кәсіптермен шұғылданғандығын анықтауға болады. Осы жүйеде топтастыру нәтиежесінде әр халықтың әдет-ғұрып, салт-дәстүрін, діни наным-сенімдік көзқарастарын, тарихи оқиғалар сарынын, ұлттық ерекшеліктері мен игі қасиеттерінің белгілерін байқауға болады.

Қай тілде болмасын қанатты сөздер өзіндік қайнар көзі, тарихы, даму жолы бар, сыры мол тілдік қазынаға, жалпы халықтық рухани байлыққа жатады.

Қанатты сөздерде тұрақты сөздерге тән белгілердің бәрі табылады. Олар мағына тұтастығы, тіркес тиянақтылығы. Қанатты сөздердің мағына тиянақтылығы дегенде оның жалпы мағынасының өзін құрап тұрған сөздердің жеке-жеке мағынасынан тумай, бәрі бірігіп тілде бейнелі бір мағына беруін түсінеміз, яғни белгілі бір қанатты сөздің ішіндегі сөздер бастапқы мағынасына түгел немесе ішнара жартылай айырылып қалады да, шоғыр тіркес біртұтас мағына береді.

Мысалы:

East or west, home is best – Туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас

Better late than never – Ештен кеш жақсы

Second thoughts are the best – Жеті рет өлшеп бір рет кес

Two heads are better than one – Жалғыздың үні шықпас

As you make your bed so you must lay on it – Не ексең соны орарсың

Екі тілде де келтірілген мысалдарға көз жүгіртсек, бұл қанатты сөздердің беретін мағынасы олардың жеке сыңарларының беретін мағынасымен байланысты емес. Олардың компоненттерінің мағыналары жымдасып, әр қанатты сөз толығымен бір ғана негізгі фразалық мағынаны білдіріп тұр. Мұндай қанатты сөздер ішіндегі элементтеріне қарай талдау жасап, бірін екіншісінен жырып алуға болмайды, сондықтан да олар фразеологизмдер сияқты сөйлемдегі синтаксистік қызметіне қарай сөйлемнің нақтылы бір мүшесі дәрежесінде жұмсалынады.

Қанатты сөздер халықтың рухани мәдениетінен туындап, тілдегі көрініс тапқан құбылыстар болғандықтан, оларды этнолингвистикалық тұрғыдан салғастыра қарастырудың мәні ерекше, себебі, қанатты сөздерді осы тұрғыдан зерттеу олардың шығу көзін, мағыналарының даму, бейнелеу түрлері мен қалыптасу заңдылықтарын ашуда, олардың тіл байлығын дамытудағы қызметін анықтауда теңдесі жоқ мәні бар екендігі шүбәсыз.

Four eyes see more than two – Кеңесіп пішкен тон келте болмас

Long absent, soon forgotten – Көзден кеткен көңілденде кетеді

The voice of the people is the voice of God – Көптің көзі көреген; Көптің аузы дуалы

What's lost is lost – Болары болып, бояуы сіңді.

God helps those who helps themselves – Құдай сақтанғанды сақтайды

Every shoe fits not every foot – бес саусақ бірдей емес

An Englishman's home is his castle - Өз үйім өлең төсегім; Туған үйдің түтіні жылы; Туған елдей ел болмас, туған жердей жер болмас

Love cannot be forced – Жүрекке әмір жүрмейді

The evils we bring on ourselves are the hardest to bear – Сұрап алған аурудың емі жоқ

Good health is above wealth – Денсаулық зор байлық

Health is better than wealth – Бірінші байлық - денсаулық

Every cloud has its silver ending – Жаман айтпай жақсы жоқ;

All are not thieves that dogs bark at - Даттаушы түгел жау емес, мақтаушы түгел ел емес.

Easier said than done – Ауызға жеңіл, қолға қиын

Early start makes easy stages – Ерте тұрған адамның бір ісі артық бітер

If you swear you will catch no fish – Айғаймен ештеңе жеңе алмайсың

Tomorrow is another day – Ертеңде күн бар

Practice makes perfect - Қайталау оқу атасы

Сонымен, лексика-грамматикалық тұлғалардың экспрессивтілігіне келсек қазақ және ағылшын тілінде фразеологизмдердің, қанатты сөздердің, мақал-мәтелдердің экспрессивтік қызметі айырықша көзге түседі. Жеке-жеке тоқталып талдау арқылы көрсетуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Балли Ш. Французская стилистика. - М., 1961, - 360 с.
2. Панасюк А.Т. К вопросу об экспрессии как лингвистической категории // Вестник МГУ, 1973.
3. Виноградов В.В. Стилистика теория. Теория поэтической речи. Поэтика. -М., 1963, - 225 с.
4. Филин Ф.П. О языковой норме. - М., 1976, - 270 с.
5. Галкина-Федорук Е.И. Об экспрессивности и эмоциональности в языке. (Сборник статьи по языкознанию) -М., 1958.
6. Гридин В.Н. Экспрессивность// Лингвистический энциклопедический словарь. 591с.

УДК 82.09

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В РОМАНАХ ПАУЛО КОЭЛЬО «ВЕДЬМА С ПОРТОБЕЛЛО» И «ОДИННАДЦАТЬ МИНУТ»

А.А. ШАРАПАТОВА
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
З.В. КЛЮШИНА
ст. преподаватель, кафедра Иностранной филологии, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В последние годы большую известность приобрели книги бразильского писателя Пауло Коэльо, ранее абсолютно не известного ни массовому читателю, ни специалистам-литературоведам. В самой Бразилии писатель стал популярен в 80-е. К настоящему моменту П. Коэльо – самый богатый писатель в мире. Его книги переведены на 56 языков в 140 странах мира. Имя Коэльо стало брэндом, символом современности.

Первая книга «Паломничество» была написана в 1987 году, далее в 1988 году вышла его вторая книга «Алхимик», которые сразу вышли на первые места в списках бестселлеров. «Алхимик» до сих пор остаётся самой продаваемой книгой в истории Бразилии и даже упомянут в Книге рекордов Гиннеса.

Невозможно понять Пауло Коэльо как личность, не имея представления о том, какое значение в его жизни и творчестве играет женское начало. Женщинами он восхищался, любил, предавал, посвящал книги. Коэльо, всегда шедший путем воина света, путем борьбы, в гармонии со своей мужской сущностью, пожелал однажды узнать женскую сторону своей души. И тогда в его жизни появилось нечто новое: сострадание, желание следовать течению жизни, не пытаясь все время защищаться. Это была и встреча с женским началом в Боге.

Романы Коэльо «Брида» и «Вероника решает умереть» носят женские имена, во многих других женские образы ключевые. Лучше всего женское начало отразилось в книге «На берегу Рио-Пьедра села я и заплакала», которую Коэльо написал так, будто он сам — женщина.

Нас привлекли два произведения Пауло Коэльо «Ведьма с Портобелло» и «Одиннадцать минут» и неординарные женские образы Шерин и Марии, представленные в этих романах.

В романе «Ведьма с Портобелло» автор уделяет особое внимание происхождению женщин в этом мире. Это произведение о любви и радости, страсти и жертвенности, о женской природе. В анализируемом романе ведущее место отводится осмыслению женского начала, автор подробно рассказывает нам об увлекательном путешествии главной героини Шерин по лабиринту жизни, ведущему ее к познанию «Великой Матери». Как правило, тот, кто доходит до этого этапа, начинает считать себя святым, пророком, повелителем духов. Необходима большая духовная зрелость для того, чтобы взаимодействовать с энергией «Великой Матери».

В романе «Ведьма с Портобелло» Пауло Коэльо дает следующую классификацию женских архетипов:

«Мы, женщины, когда ищем смысл жизни или дорогу познания, причисляем себя к одному из четырех классических архетипов:

Дева ...ищет себя в абсолютной независимости, и все, что она постигла, рождается лишь ее способностью в одиночку отвечать на брошенные ей вызовы.

Мученица познает самое себя, проходя через страдание и самоотречение.

Святая в безграничной любви, в умении отдавать, ничего не прося взамен, обретает истинный смысл своего бытия.

И, наконец, *Ведьма* оправдывает свое существование поисками самого полного, ничем не скованного наслаждения. Почти грешница» [2; с.53].

Шерин была Девой, которая связывалась с землей, с миром природы, защищала множество грешников, обладала упорством и настойчивостью. Она – дитя престарелых родителей, она «непорочно зачата», так как была рождена в другой стране, другой женщиной, но стала желанным ребенком и воспитывалась, окруженная любовью, заботой, духовным спокойствием. Именно эта семья стала для Шерин храмом, в который она всегда возвращалась, набиралась в нем сил, чтобы идти по предначертанному пути к истине, душевному равновесию и познанию всего мира.

Ярко выделяются в образе Шерин архетипы Мученицы и Святой:

Мученица –поскольку она познавала себя и мир, преодолевая боль, страдания и своего рода предательство. Не найдя понимания и заступничества у христианства, Афина занялась самопознанием. Героиня жертвует собой, но при этом находит в себе силы встать на ноги и идти вперед, жить, создавая мир доброты и понимания.

Как Святая, она в безграничной любви умела отдавать, ничего не прося взамен.

И, наконец, как Ведьма, она предстает перед нами уже в образе Афины, которая познает внутренний мир с помощью танца и музыки. Она расширяла границы между «земными» ощущениями и космосом.

Не случайно главной героине дано древнегреческое имя богини войны и победы.

Согласно древнегреческому мифу, Афина - дочь Зевса, родившаяся необычным способом… Афина стала защитницей городов, стен и крепостей. Она дала людям знания и ремесла, многие искусства (изобрела флейту и научила людей играть на ней), научила их делать колесницы и строить корабли, обучала девушек рукоделию и ткачеству. Она покровительствовала только справедливым войнам, даровала людям законы, учредила государство, ареопаг [3].

Подобно древнегреческой богине, героиня Коэльо стала покровительницей людей, не боящихся бросить вызов устоявшейся «мужской» системе постижения мира. Мы проиллюстрировали, как в героине романа «Ведьма с Портобелло» сочетались все четыре архетипа, делая её гармоничной и очень женственной.

«Одиннадцать минут» это самый откровенный, самый натуралистический и самый скандальный из романов Пауло Коэльо. Этот роман – история «интердевочки», о похождениях бразильской эмигрантки, приехавшей в Швейцарию и ставшей там проституткой по собственному желанию. Главная героиня романа, Мария, родилась на северо-востоке Бразилии. Она молода и красива, и без труда может выйти замуж. Но прежде, чем вступить в брак, она хочет осуществить мечту своего детства - повидать Рио-де-Жанейро. Два года она копит деньги на путешествие и, наконец, попадает в город своей мечты. Здесь, на пляже Копакабаны, она знакомится со швейцарским бизнесменом, который зовет ее поехать с ним в Европу и обещает сделать из нее звезду театра. Мария не прочь рискнуть и, заручившись родительским благословением, подписывает контракт и отправляется в Женеву. Прочти она контракт внимательней, она поняла бы, что обрекает себя на нищенскую жизнь танцовщицы в ночном клубе. И очень скоро Мария становится проституткой.

На этом пути разочарований - пути, который выпадает на долю многим наивным девушкам, - Мария быстро взрослеет и забывает свои детские мечты о счастье. Мария становится прагматичной, трезвой и реалистичной. На смену надеждам, идеалам и мечтаниям приходит конкретная и практичная цель: заработать денег и купить ферму в Бразилии. Отныне ее тело - лишь средство для достижения этой цели.

Мы видим, что в Мариитак же сочетаются все четыре архетипа, как и у Шерин, но не так равномерно. Мария была Девой, которая искала себя в абсолютной независимости. Все жизненные трудности она проходила в одиночку, хотя на ее пути встречались люди, которые готовы были помочь ей. Она не связывалась с землей, с миром природы в целом, но в то же время она обладала упорством и настойчивостью, что характерно для Девы. Мария также считала, что все грешники имеют право на прощение, но она не искала смысла своей жизни в служении Богу, для нее самым главным были деньги и ее мечта.

В героинеприсутствует и элемент Мученицы, на наш взгляд, преобладавший в ней. Она познавала мир и само себя, проходя страдания, боли, унижения и самоотречение. Мария находила в себе силы вставать на ноги и идти вперед, жить, занялась самопознанием. Для девушки книги и люди были основными источниками познания. Она изучала психологию людей, финансы и скотоводство.

Она была и Святой, так как умела отдавать все, не прося ничего взамен. Встретив свою любовь в Швейцарии, она решила не держать его в своих руках, а попрощалась с ним и уехала в родную Бразилию. На наш взгляд архетип Ведьмы в Марии раскрывается в её поиске самого полного, ничем не скованного наслаждения.

Сравнительный анализ этих двух женских образов в романах «Ведьма с Портобелло» и «Одиннадцать минут» мы представили в виде диаграммы Венна, демонстрирующей их отличительные и общие черты.

Рисунок 1 – Диаграмма Венна – Сравнительный анализ образов Афины и Марии

Их различия в том, что они относятся к разным социальным классам, имеют разные интересы и жизненные цели. Но в то же время они представляют образы сильных, уверенных женщин, которые ищут себя в этой жизни и добиваются своих целей. Обе героини молоды, красивы, познают мир и себя, преодолевая боль и страдания. В жизни у них появляется много преград, но всегда их сопровождает Дева Мария, которая дает им силы идти дальше по выбранному жизненному пути.

Очевидно, что Пауло Коэльо еще долго будет популярен. В наше время его имя известно всем и его книги переводятся на многие языки, он путешествует по разным странам, представляя публике свои новые произведения.

Рассмотрев творческий путь писателя, женские образы сквозь типологию архетипов, представленную автором в романе «Ведьма с Портобелло», мы приходим к следующим выводам:

– женщины играют большую роль как в жизни, так и в творчестве Пауло Коэльо. Именно женщины помогли ему осуществить его мечту – стать писателем. В своих романах он уделяет большое внимание именно женским образам.

– создает разные художественные образы:

а) образ Афины, на наш взгляд, гармонично и в равной пропорции сочетает в себе все четыре архетипы: Дева, Мученица, Святой и Ведьмы.

б) в образе Марии также сочетаются все четыре архетипа женщин, но по- разному. В ней больше проявляются такие архетипы как Мученица и Ведьма.

В этих двух разных романах Пауло Коэльо женщин объединяет сила воли, стремление идти дальше, не оглядываясь назад, жить так, будто сегодня последний день жизни. Несмотря на то, что женщины хрупкие, чувственные, внутри у них есть сила, помогающая преодолевать все трудности в жизни. Это сильные женщины, но при этом остаются слабым полом, нуждаются в поддержке, понимании и любви.

ЛИТЕРАТУРА

1. Е. Бернаскони, А. Медведенко. «Одиннадцать минут» и 55 лет Пауло Коэльо / «Эхо планеты». – 2003. – 11-17 июль, Россия – 45 – 47 с.
2. П. Коэльо. «Ведьма с Портобелло» / Перев. с португ. – М.: ООО «Издательство София», 2007.
3. С.А.Токарев. Мифы народов мира: Энциклопедия. – М.: «Советская энциклопедия», 1982.
4. http://www.bestreferat.ru.
5. http://www.coelho.ru/content/view/5/216/ личный сайт Пауло Коэльо.
6. http://www.sophia.ru/biblio/koelho/2003-moscow-07.shtml.
7. http://www.erlib.com П. Коэльо. «Одиннадцать минут».
9. www.royalLib.ru бесплатная электронная библиотека / Хуан Ариас. «Пауло Коэльо. Исповедь паломника».

4 Секция. Философия

УДК 297.1

ФАНАТИЗМ В ИСЛАМЕ – ПРЯМОЙ ПУТЬ ИЛИ ЖЕСТКОСТЬ СЕРДЦА

Б.Ж. АСЕМБАЕВ, А.А. АЙДАРХАНОВА
студенты, ПГУ имени С Торайгырова, г. Павлодар
Б. ЖАНАЙХАН
ст. преподаватель, ПГУ имени С Торайгырова, г. Павлодар

«Философия без религии - это сухое умствование,
Религия без философии - это сентиментальность, а иногда и фанатизм»
Бхактисиддханта Сарасвати (индийский религиозный деятель)

С самого рождения мы накапливаем в своем глубинном разуме зрительные образы, которые соответствуют различным предметам, людям, животным, природным явлениям - всему, что нас окружает. В школе мы создаем зрительные образы букв и цифр. Все эти зрительные образы хранятся в бессознательной части нашего мозга. Некоторые из них мы активно используем в своей жизни каждый день, а некоторые находятся в пассивном состоянии и постепенно «отодвигаются»дальше. Таким образом, каждый человек имеет свое представление о смысле жизни, о том кто создал небо и землю,о сотворении самого человека, обо всем, что его окружает. Подробнее остановимся на религиях, которые существуют на сегодняшний день. Целью этой статьи является попытка обратить внимание «публики» на эту «хрупкую» тему, в ракурсе объективности и через призму той молодежи, которая находится в Казахстане. Этомолодежь, которая смотрит денно и нощно телевизионные каналы различных стран и черпает всю возможную информацию из всемирной сети интернет. Это молодежь, которая перестала ценить и вникать в суть вещей и все больше обращающая внимание наружным, видимым атрибутам тех объектов, которые их окружают. И наконец,это молодежь, которая перестала осознавать грань между их собственным мнением и тем, что им преподносят [зачастую очень убедительно и в красивых тонах] средства массовой информации (СМИ). Это не попытка доказать где правда, а где ложь - это лишь пища для ума тех, кому любопытно узнать то, что иногда скрывается под маской «хорошей информации».

Каждый человек имеет определенные сведения об Исламе, но зачастую это информация весьма ограничена и может быть почерпнута из недостоверных источников. Представления об Исламе у людей основаны на том, что они узнали когда-то в семье, в среде друзей или сослуживцев, под влиянием СМИ или прочитанных книг. Однако познания об Исламе, прежде всего, следует получать из первоисточника - Священного Корана, последнего откровения Всевышнего Создателя [1].

Все ниспосланные писания Всевышнего, в лице Торы, Евангелия и Корана в основе своей представляют собой особо глубочайший смысл и подбор слов, правильно понимать которые далеко не каждый в силах, в таких случаях мы прибегаем к ученым-философам для правильного и доступного донесения Божественных откровений, которые учитывают языковые особенности менталитета того общества, для которого доносится послание.

В оригинале слово «Аллах»[4] с арабского переводится как божество, объект поклонения (что символизировало некое единство между Исламом, Христианством и Иудаизмом) и в начале распространения Ислама по всему миру, это слово из Священного Корана переводилось буквально. Однако с течением времени, определенные заинтересованные группы людей начали умышленно внедрять именно перевод данного слова как «Аллах» [точнее, не используя перевод, а оставляя в оригинале], что уже подчеркивает некую принадлежность этого слова к определенной группе людей. Такие исторические факты еще раз подтверждают что каждая (традиционная) религия сама по себе чистота души и тела, а в руках определенных групп и масс это - политическая диверсия. Соглашаясь с приведенной выше точкой зрения, известный христианский исследователь ислама Кеннет Крагг пишет: «Так как христиане и мусульмане верят в одного Бога-Творца, то вполне очевидно, что, независимо от названия, они имеют в виду одно и то же божество. Любое иное предположение приводит к непониманию. Следует учесть, что, несмотря на разницу в понятиях, суть предмета одна и та же. Несомненно, в понимании Бога между мусульманами и христианами существуют различия, которые необходимо тщательно изучать. Но если мы усомнимся в существовании единого для обеих религий Бога, это приведет к краху всей нашей совместной работы». Отметим, что арабские христиане называют Бога именем Аллах. Безусловно, их понимание Бога отличается от мусульманского, но, тем не менее, и те и другие имеют в виду одно и то же [4].

Коран – последняя Божественная Книга, ниспосланная Всевышним в качестве «путеводителя» для людей. В числе Священных Книг, которые были ниспосланы до Корана, - Тора и Евангелие. Но спустя какое-то время после их ниспослания содержание этих книг было искажено людьми. Тогда как Коран является истинным словом Творца, дошедшим до наших дней в неизменном виде. Всевышний передавал свои Откровения людям ниспосылая их через ангела Джибраиля (в Библ. традиции - Гавриила) своему последнему посланнику Мухаммаду (МирЕму). Коран

содержит в себе только то, что было ниспослано Всевышним Пророку Мухаммаду (м. е). Коран ниспосылался постепенно: по несколько аятов[5] и целыми сурами[6], таким образом, ниспослание Корана продолжалось 23 года.

Пророк Мухаммад (м. е) передавал людям ниспосланные ему аяты, и сподвижники, окружавшие его, учили эти аяты наизусть, записывали их. Уже после смерти Пророка были собраны и сверены все записи Священного текста. Затем с оригинала Корана было переписано несколько копий, и на сегодняшний день все существующие копии Священного Корана идентичны, ни одна из копий не отличается от других [1].

В истории религии Ислам, и в целом его возникновения, неотъемлема и неоценима роль личности, которая послужила посредником в донесении послания в виде Божественного откровения, и удостоилось навечно закрепленного звания последнего посланника Всевышнего творца - пророка Мухаммада (м.е). Эта личность олицетворяла и по сей день олицетворяет истинную сущность человека, обладающего высочайшими духовно-нравственными качествами, являясь идеальным примером для подражания и образно говоря «воплощением установок, предписаний и назиданий Священного Корана на практике». Пророк Мухаммад (м.е) изрекался так: «Фанатичность[1] и слепое следование своим принципам привели их (народов до вас) к черствости сердец по отношению к другим верующим», также пророк Мухаммад (м.е.) трижды и настоятельно повторил: «Проявляющие излишнюю щепетильность и чрезмерную строгость погибнут[2]".Сумев понять и прочувствовать этот «ярчайший луч света» -Ислама в лице Корана, Он завещал в назидание своим последователям на ряду с религиозной практикой не забывать основную функцию человека и человеческих отношений, чем и являются высокие духовно-нравственные качества людей в рамках общечеловеческой морали и этики, определяя грань между основной целью и руководствующимися средствами и методами её достижения. Более того, он подчеркнул важность и значимостьэтих слов тем, что это и есть самое основное, с чем он пришел ко всему человечеству [2].

Фанатизм,в религииконструирующийся ещё в юношеском максимализме, влечет за собой лишь затруднение, напряженность в простых, элементарных ситуациях, а также неприязнь окружающих.

Молодость – это такой период жизни, в котором рассеиваются семена на будущие годы жизни. Жить, придерживаясь религии – это не значит что-то сверхъестественное, и нет в этом ничего боязненного, как остерегаются этого люди. Жить, придерживаясь религии – это значит найти истину в смысле жизни. Миллионы людей во всем мире сталкиваются с одними и теми же вопросами и проблемами: Кто есть я на самом деле? Для чего я был(а) произведена на этот свет? И в чем смысл жизни?Затрагивая тему «фанатизма», подробнее останавливаемся наюношеском максимализме.В качестве примера приводим людей, состоящих в различных сектах. Сектами называют религиозные группировки, по сути, каждый человек состоит в так называемой секте, только это делается неосознанно. Вначале надо разобраться в определении этого слова.

С научной точки зрения секта (лат. secta – школа, учение, от лат. sequor - следую) - понятие (термин), используемое для обозначения религиозной группы, отделившейся от основного религиозного направления, или указывает на организованную традицию, имеющую своего основателя и основывающая на определенном учении [3].

В некоторых источниках понятие «секта» трактуется шире. Так называется любая группа (религиозная или нерелигиозная, отделившаяся или новая), имеющая своё учение и свою практику, отличные от господствующей церкви или идеологии.

В толковом словаре С.И. Ожегова: секта - 1) религиозное объединение, отделившееся от какого-нибудь вероучения и ему противостоящее; 2) группа лиц, замкнувшихся в своих мелких, узких интересах [3].

С точки зрения общего человеческого понимания секта - это небольшие массы людей с одной идеей. Любой сетевой маркетинг, существующий на сегодняшний день можно назвать сектой, но для таких людей и то, чем они занимаются это слово чуждо. Они, как и миллионы остальных людей каждодневно занимаются своими общими делами и не осознают того, что состоят в той же самой «секте», т. е. они являются зачинщиками одного дела - «фанатиками». Но как мы уже говорили и продолжаем утверждать, что наше общество привыкло к тому, что секта – это группировка людей, а именно молодых,уделяющих время,касающееся только религии.

Люди с фанатичным взглядом на вещи - часто строги к происходящим ситуациям, но самый объективный взгляд как гласит народная мудрость - это взгляд со стороны, компетентных оценщиков не маловажен.Видя «фанатичных людей»,невольно появляются ассоциации о затруднениях, предельных и не мыслимых сложностях, строгостях мер и законов, посредством чего впоследствии и о самой религии (являясь представителями Ислама), у людей невежественно, но вполне закономерно появляются отрицательные чувства по отношению к религии того, кто носит «ярлык» той религии, что не может не сказаться на его распространении и правильному донесению истинной информации, как ключ, к возможному просвещению и понятию истины мирской жизни, которая возможно послужит причиной для милости Всевышнего над ними и дальнейшему принятию Ислама, устами и сердцами.

Фанатичный подход к вещам также затрудняет повседневную жизнь человека, как проявление человеческой активности и жизнедеятельности. В виду того,что Ислам и светлое учение пророка Мухаммада (м. е) учит и наставляет к лояльности и мягкому подходу к вещам и прохождению всех закономерно возникающих в человеческой жизни проблем с терпением и красивым жестом в виде «не замечания ошибок» окружающих, в основе чего лежит философия искусства “жить играючи”.

Ислам, вера, религиозные каноны – это всеохватывающая инструкция того, как полноценно, счастливо и «высоко» пройти «мирской» путь, но не архаическая зацикленность на вещах совсем не принципиальных. Истинный мусульманин «слеп» по отношению к ошибкам других окружающих его людей,адекватен и оперативен в устранении своих недостатков. Краткий и необычайно изящный синонимический подход сумели найти

ученые, охарактеризовав все эти хитросплетении в отношениях таким изречениям, что нужно быть адвокатом к другим, т. е. находить другим оправдания, и прокурором[3], т. е. обвиняющим, по отношению к себе.

Также важен тот аспект, с каким чувством относится и чем аргументирует тот, кто критикует и придирается к возможно не важным вопросам. Нельзя критиковать или упрекать другого только потому, что кто-то не подходит «по вашим стандартам», или ещё хуже несущественному субъективному вашему мнению, т. к. природа и основа заложения человека такова,что весьма присущи, ошибаться или говорить что-то не из-за доброжелательности, а с гордым наглядным примером хотеть показать то, что вы в чём-то грамотее, что канонически Исламом запрещается, и чего мы люди обычно даже и не замечаем, а иногда слепо отрицаем.

Нужно чётко ощущать эту грань между истиной и примитивным якобы логичным умозаключением, подчеркивая суть человека, который просто не может не ошибаться. Так как светлое учение пророка (м. е.) охватывает все крайности и тонкости при способе разрешения определённых сложившихся проблематичных ситуаций, и славится разносторонностью подхода и объективностью вынесения решения.

То, что вы думаете, что это так (неважно по какому поводу и какой теме это относится) это совсем не означает что вы полностью правы, а если в какой-то степени вы правы основываясь на какие-либо аргументы, это ещё не говорит о том, что вы чётко осознаёте правильность применения этих доказательств или доводов в истинном его назначении к этому времени, месту и контексту сложенных обстоятельств. Последнее в большинстве случаев относится к толкованию изречений (в Исламе изречениями Пророка (м. е) называют -Хадисами) и поступков пророка (м.е),что является для приверженцев Ислама идеальным примером и назиданием во всех отношениях этого слова на протяжении всей жизни, каким является жизнеописание величайшего пророка Мухаммеда (м.е).

Также неопровержимый факт того, что каждый человек будет отвечать за свои дела и поступки, тоже может явиться опасной гранью для людей с фанатичным взглядом на вещи и обстоятельства происходящие вокруг него. Ведь если человек обратился к другому с наставлением «не делай этого» (…) и если канонически всё правильно, достоверно выражено с его точки зрения, и тот человек послушался, благом записывается к нему его сказанное слово.Однако если он в чём-то сам является незнающим и не правильно довёл для слушающего информацию или же не выразился достаточно ясно, чтобы этот человек воспринял сказанное правильно, что в последствии приведёт к искажению информации о канонах религии и, что характеризуется как одно из тяжких грехов, тем более услышавший в будущем перескажет эту информацию остальным и так далее, то, от этого «хорошего слова», больше минусов, чем потенциальной пользы как для сказавшего, так и для услышавшего, воспринявшего.

Так же не исключить тот фактор присутствия у каждого индивида собственного мнения, порой формирующегося только на основе состояния своего эго и которое в силу человеческой сути, могут проявиться в виде, как минимум негодования. И хорошо если в рамках общепризнанной человеческой этики и, что окажется вполне закономерно с его стороны, так как люди благодаря разуму фильтруют любую получаемую информацию и сочетают с тем, что они уже имеют, в виду основоположных своих знаний приобретённых ранее. Ведь разум на то и нужен, чтобы не уподобляться «губке», подобным образом впитывая все, что его окружает, и подстраиваться под чьи-то стандарты очень глупо и не надлежит человеческому мировоззрению в индивидуальном подходе к каждой культуре и научно-прогрессирующем обличии его сути. Однако это не говорит о том, что не следует говорить, ознакамливать кого-то об истинном, и предупредить, о каких-нибудь религиозных ограничениях о которых вы осведомлены, а суть в том чтобы не давить на людей, не вызывать чувство неприязни, не пытаться все вывалить сумбурно и перезагружать текст, и не говорить что-то с чувством надменности, а суметь найти альтернативный подход, метод, который не разбудит в ком-то присущую для человека гордость, что чревато последующему всплеску эмоций. Суметь плавно довести то, о чём вы хотели сказать в наглядных примерах или закономерностях природы или же «языком жестов», т. е. одно из самых совершенных методов пояснения, презентация своими же благородными поступками.

Набожность человека в сердце, и его увидит (оценит) сам Бог при встрече с ним. Люди не могут видеть того, что глубоко в сердце, поэтому мерилом набожности среди людей является культура, чистота и порядочность взаимоотношений, чему также наставлял своих последователей пророк Мухаммед (м. е).

ПРИМЕЧАНИЯ:

1. Николай Вердяев (1874-1948) - писатель, публицист «Фанатизм - некоторое помешательство порожденное неспособностью вместить полноту истины»;

2. Хадис от Ибн ‘Мас’уда св.х Ахмада, Муслима и Абу Дауда;

3. В священном Коране упоминается важность души упрекающей себя.

4. В арабском языке слово Аллах означает божество; под этим подразумевается, что это слово выражает одно-единственное понятие - Бог. Для мусульман Аллах не что иное, как Бог Моисея и Иисуса.

5. Аят - мельчайшая структурная единица Корана, иногда понимаемая как «стих» (что неверно с точки зрения самого пророка, неоднократно подчёркивавшего удалённость своих проповедей от поэзии).

6. Сура - это арабское слово для обозначения одной из 114 глав Корана. Все суры Корана, кроме девятой, начинаются со слов басмалы «Во Имя Аллаха, Милостивого и Милосердного»

ЛИТЕРАТУРА

1. Харун Яхья. Основы вероисповедания в Исламе.//Издат-во: «Ансар», 2002. – 48 с.
2. Аляутдинов Ш.Р. Мир души.//Издат-во: «Диля», 2009. – 352 с.
3. Аляутдинов Ш.Р. Священный Коран. Смыслы.//Издат-во: «Диля», 2009. – 608с.

УДК 130.2

ЯЗЫК КАК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРЫ

Г.Н. АУБАКИРОВА
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
М.Ж. КОЖАМЖАРОВА
к.ф.н., доцент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В данной статье хотелось бы обратить особое внимание на наиболее острую проблему современности, актуальную для нашей страны, а именно проблеме языка.

На сегодняшний день, в силу современных веяний массовой культуры, навязывания стереотипов западной культуры, забвения национального самосознания народа, нехватки времени на чтение и ряда других проблем, человечество не придает абсолютной ценности слову.

Влияние языка на развитие общества, отдельного человека не раз доказывали ученые-философы, лингвисты. Следует отметить, что внимание ученых акцентируется на исследовании национально-культурной специфики языкового сознания как индивидуумов, так и этносов: «Язык - средство выражения культуры», «компонент культуры», «часть культуры», «индивидуальное и общественное сознание и язык», «языковое сознание и национальное самосознание».

Язык и сознание образуют противоречивое единство. Язык влияет на сознание: его исторически сложившиеся нормы, специфичные у каждого народа, в одном и том же объекте оттеняют различные признаки. Основой развития сознания является диалог, коммуникация, содержащие все богатство человеческих отношений, позволяющие освоить не только мысли других людей, но и бесконечные смыслы культур. В развитии сознания язык играет амбивалентную роль, с одной стороны языковая среда опосредует этническую окрашенность сознания; с другой стороны, выступает определенным посредником между бытием и логическими структурами.

«Этническая самоидентификация – это главный атрибут национального самосознания, суть которой заключается в том, что человек идентифицирует себя с тем народом, среди представителей которого он испытывает наибольший социально – психологический комфорт» [1, с. 208].

Язык создается и развивается обществом, потребность общения постоянно сопутствует труду и всей жизни людей. Человеческий язык есть необходимое условие человеческого мышления. К примеру, к четырем-пяти годам ребенок полностью овладевает языком матери. С этого времени, по мнению В.К. Журавлева, и начинается процесс восприятия информации, накопленной человечеством.

«Родной язык – достояние народа, это корни духовной культуры, важная форма проявления личностного и национального самосознания» [2, с. 17].

Однако в настоящее время имеет место следующий факт: многие молодые люди при речевой коммуникации перестали использовать нормы литературного языка. Особенно следует остановиться на такой разновидности жаргона, как молодежный сленг, отличающийся особой эмоционально-экспрессивной окраской, т.е. выраженным отношением к предмету речи, ситуации и т.д.. В сленге обязательно содержится элемент оценки, это как бы знак в социальном поведении, помогающий определенной части молодежи «самоутвердиться». И это является своего рода нормой для подрастающего поколения, что не может не вызывать настороженность. Вместе с тем, известно, что будущее народа, процветание национальной культуры и образование истории человечества связано с расширением его общественной деятельности и функционированием языка. Всегда ли мы обращаемся с языком так, как он этого заслуживает? По отношению каждого человека к своему языку можно совершенно точно судить не только о его культурном уровне, но и о его гражданской ценности. Истинная любовь к своей стране немыслима без любви к своему языку.

Как метко замечает Мальханова И. А. «Человек, равнодушный к родному языку – дикарь. Он вредоносен по самой своей сути, потому что его безразличие к языку объясняется полнейшим безразличием к прошлому, настоящему и будущему своего народа» [3, с. 272].

На территории Республики Казахстан проживают представители более 130 наций и народностей. Коренной нацией является казахский этнос, а наиболее многочисленным среди нетитульных этносов является русский.

Казахский язык – язык казахского этноса, язык наших предков. По традиции, поэтическое, ораторское, певческое, музыкально-исполнительское мастерство почитались у казахов более всего, поэтому детей с малых лет учили петь, играть на домбре, говорить красиво, остроумно.

В традиционной народной школе, обучавшей поэтическому и ораторскому мастерству, не заставляли заучивать наизусть тексты, как это делалось в духовных школах-медресе. Выделяя специфические особенности традиционного образования, исследователь Адамбаев Б. отмечает: «Молодые люди учились критически оценивать явления, тренировались в красноречии. Они осваивали не только словесное искусство, но знакомились с древними обычаями и ритуалом исполнения поэтических произведений. Слушателями и ценителями были многочисленные толпы людей, потому что каждый творец и исполнитель должен был пройти испытание перед народом. Акыны искали молодых людей, стремившихся овладеть тем же искусством, которым владели они, принимали участие в судьбе каждого из них. Изречения, высказывания и наставления ораторов раннего периода сохранялись не на бумаге, а в памяти народа. Распространяясь устно, они претерпели немало изменений, сокращений, передаваясь от поколения к поколению в значительной обработке и стали народными изречениями» [4, с. 56].

В народной мудрости и этических нормах общения казахского народа особое место всегда отводилось искусству красноречия, доказательством тому следующие известные афоризмы: «Язык – ключ к душе человека», «Первое из искусств – слово». Много высказываний относительно речи человека можно найти в поэме Юсуфа Баласагуни «Благодатное знание». Философ показывает роль красноречия в достижении счастья и призывает к овладению искусством языка, так как, по его мнению, «умеренность в речи и доблесть едины» [5, с. 95]. Он писал: «Язык - переводчик науки и знанья, язык человеку дарует сиянье. Язык людям счастье и славу приносит, и он же карает и головы косит» [5, с. 95]. Отмечая значимость слова, Баласагуни указывал на мудрые высказывания предков. И действительно, искусством красноречия издавна пользовались шаманы и древние лекари – бақсы, которые могли словом исцелять человека от недуга. Абай в «Словах назидания» писал, что «наука идет к людям через слово» [6, с. 56]. Но «самые прекрасные мысли порой тускнеют, пройдя через человеческие уста» [6, с. 56], если человек не следует этическим нормам культуры речи и не старается развить у себя сомнения полноценно общаться и говорить. Абай призывал с уважением относиться к мудрым назиданиям, содержащимся в «бесценном наследии старины» - пословицах и афоризмах. Шокан Уалиханов отмечал, что «всякий бий и султан помешан на пословицах в разговоре с кайсаком, старается пересыпать ими почти всякую фразу» [7, с. 13]. Он выделял красноречие как народный культ как примечательную особенность казахского национального характера. Украшением языка неизменно служили поговорки, пословицы, анекдоты и другие традиционные элементы ораторского искусства. Меткие слова и выражения становились крылатыми и при случае умело использовались другими выступавшими. Выдающийся российский востоковед-тюрколог, этнограф и археолог В.В. Радлов также подчеркивал, что «киргизы (казахи) отличаются от других своих соплеменников особенною ловкостью в выражениях и замечательным красноречием», так как смотрят на ритмическую речь, как на высшее искусство[8, с. 76]. Музыковед и собиратель казахских народных песен А.В. Затаевич указывал на то, что «устная народная литература, народные предания, исторические легенды, так называемые жыры (былины), сказки останавливают на себе внимание необыкновенной образностью и красочностью языка, богатство метафор и сравнений, размахом фантазии» [9, с. 103]. Он также подчеркивал, что «и в живой речи казахи – прирожденные ценители и любители изысканного красноречия» [9, с. 103]. В сокровищницу народной мудрости вошли многие красноречивые высказывания акынов – жырау XV - XVIII веков, таких, как Бухар жырау, Асан кайгы, Шалкииз, Шал, Дулат, Махамбет, Актамберди жырау, и многих других. Об их мастерстве и красноречии свидетельствуют многочисленные айтысы – состязания акынов - певцов которые своими меткими поэтическими импровизациями проповедовали лучшие этические идеалы казахского народа.

Соревнования в красноречии и мастерстве владения образным и метким словом были традиционны для казахов и всегда являлись своеобразным экзаменом в ораторском искусстве. Победа приносила славу, признание и известность. Услышанные на айтысе афоризмы и удачные выражения позже передавались из уст в уста и становились крылатыми. «Слово акына острее клинка и нежнее волоска», «У хорошего оратора слова меткие, а язык, как и руки умельца - народное достояние»- подчеркивалось в казахских пословицах. Вместе с тем, народная мудрость также и предостерегала: «Кто любит болтать, наживет беду», «Сдерживай руки, когда не нужно стрелять, сдерживай язык, когда не нужно говорить». Аналогично русской пословице «Молчание - золото, у казахов также отмечалось, что «Немногословие - золото, многословие бронза».

Очень возвышенно в этом отношении пишет Турсункулов Е., который отмечает, что «слово может быть как разобщающим и разрушающим, вдохновляющим, убеждающим и бодрящим оружием человека». «Казахский народ гордится своими традициями, поэтому искусство красноречия не утрачивает своей значимости и сегодня. Оно славит народ и его мудрость, помогает людям преодолевать трудности» [10, с. 37].

В конце XX и начале XXI века отмечаются изменения в языковом сознании казахов в результате перестройки, трансформации общества, влияния глобализации, что происходит при непосредственном участи русского языка. Начало XXI века отмечено бурным развитием культурологических связей и огромным интересом к изучению социокультурного языкового контекста. Все в большей мере стали преобладать взгляды на язык как на средство общения.

Президент нашей страны Назарбаев Н. А., выступая в работе XII сессии Ассамблеи, отметил, что «можно осуждать методы, которыми прививался русский язык в Казахстане, весь двадцатый век. Методами, которые привели к тому, что миллионы казахов забыли свой родной язык. Но нельзя из-за этого отказываться от массового знания русского языка казахами.

Вопрос в том, что массовое владение одним из международных языков, каким является русский, миллионами казахов, есть фактор, расширяющий информационные горизонты в современном мире. В обозримом будущем русский язык будет оставаться фактором нашей конкурентоспособности. В этом нет никаких сомнений. Поэтому уровень знания русского языка должен оставаться высоким» [11].

В своем послании народу Казахстана Стратегия «Казахстан 2050» Лидер нации Н. А. Назарбаев обозначил семь приоритетных направлений, необходимых для ее реализации. Государством языковая политика обозначена в седьмом приоритете, где глава государства четко обозначает, что: «на сегодняшний день ответственная языковая политика является одним из главных консолидирующих факторов казахской нации. Надо чтобы политика развития казахского языка не способствовала его отторжению, причем даже казахами. Наоборот, язык должен стать консолидатором народа Казахстана. Для этого языковую политику надо проводить грамотно и последовательно, не ущемляя ни один язык, на котором разговаривают казахстанцы. В настоящее время мы принимаем активные меры по созданию условий для того, чтобы наши дети наряду с казахским активно изучали русский и английский языки. Трехъязычие должно поощряться на государственном уровне. К русскому языку

и к кириллице мы должны относиться столь же бережно, как к казахскому языку. Всем очевидно, что владение русским языком – это историческое преимущество нашей нации. Нельзя игнорировать тот факт, что именно посредством русского языка уже на протяжении не одного столетия казахстанцы обретают дополнительные знания, расширяют свой кругозор и круг общения как внутри страны, так и за ее пределами. Мы должны сделать рывок в изучении английского языка. Владение этим «лингва франка» современного мира откроет для каждого гражданина нашей страны новые безграничные возможности в жизни» [12].

В настоящее время казахский язык является государственным языком Республики Казахстан. Его статусное положение закреплено Конституцией Республики Казахстан, а также законом «О языках в Республике Казахстан. Тенденции практической реализации статуса государственного языка были отражены в «Государственной программе функционирования и развития языков на 2001-2010 годы», где были указаны приоритетные направления его развития: Приоритет 1 (нормативное правовое обеспечение); Приоритет 2 (развитие государственного языка в сфере государственного управления, законодательства, судопроизводства, делопроизводства, в Вооруженных силах и правоохранительных органах международной деятельности); Приоритет 3 (языковое развитие в сфере образования и обучения языкам); Приоритет 4 (научное обеспечение языкового развития); Приоритет 5 (языковое развитие в сфере культуры и средств массовой информации, а также в сфере здравоохранения и обслуживания населения).

Послание Н.А. Назарбаева «Казахстан 2050» поставила перед системой высшего образования задачу по совершенствованию подготовки специалистов, обладающих широким кругозором, владеющих как государственным (казахским) языком, так и языком межнационального общения (русским).

Таким образом, мы должны и обязаны придавать огромное значение слову, ценить его значимость и развивать, не забывая о его глубинных истоках.

Хотелось бы завершить статью стихотворением великого поэта о общественно-политического деятеля Сулейменова Олжаса Омаровича, оставившее яркую искру в сознании многих людей:

Про родной язык

Язык отцов, язык тысячелетий,
Ты временем, как глина, обожжен.
В тебе – удар меча и посвист плети,
Мужская гордость и горячность жен,
В тебе звучат забытые наречья
Шумеров, гуннов, хрип монгольских слов.
Где ты рожден? В пожарах Семиречья?
Тебя по жилам к нам перенесло.
И ты звучишь, переполняя тело,
Ударом сердца, колоколом душ.
И как меня судьбою б ни вертело,
Клянусь тобою – я к тебе приду.
Так из далеких и счастливых странствий
Приходит сын к забытому отцу,
Приходит в ярком, дорогом убранстве,
В начале жизни или же концу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тарасов Е.Ф., Межкультурное общение - новая онтология анализа языкового сознания // Этнокультурная специфика языкового сознания - Москва 1999 // Языковое сознание и образ мира. - М., 2000.

2. Введенская Л.А., Павлова Л.Г., Культура и искусство речи. – Ростов-на Дону, 1995.

3. Мальханова И.А., Школа красноречия: интенсивный учебно-практический курс речевика - имиджмейкера. – М.: ООО «АиФ-Принт», 2002.

4. Адамбаев Б., Казахское ораторское искусство. – Алматы, 1997.

5. Баласагуни Ю., Благодатное знание. - Дипломатический вестник – 1999 - №7.

6. Кунанбаев А., Пятое слово назидание. - Алматы, 1954.

7. Уалиханов Ш., О формах казахской народной поэзии. - Алма-Ата, 1961-1964.

8. Радлов В. В., Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в Южной Сибири и Джунгарской степи. - Санкт-Петербург, 1866–1896.

9. Затаевич А. В., 1000 песен киргизского (казахского) народа, Оренбург, 1925.

10. Турсункулов Е., Казахская литература для студентов вузов. – Алматы, 1986.

11. Выступление Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева на XII сессии Ассамблеи народов Казахстана –www. iwep.kz/stariysite/images

12. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н. А. Назарбаева народу Казахстана - «Стратегия «Казахстан – 2050». Новый политический курс состоявшегося государства»

УДК 37.034:297

ВЛИЯНИЕ ИСЛАМА НА ПРОЦЕСС ВОСПИТАНИЯ

Б.С. БАЙСАРИНА
студент, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Вопросы воспитания человека, формирования его личности относятся к актуальным проблемам современности и представляют громадный интерес для широкого круга научных дисциплин: антропологии, философии, социологии, психологии, педагогики и др.

На воспитание человека влияет очень много факторов: семья, друзья, школа, средства массовой информации, фильмы, книги и т.д. Но нельзя исключить влияние такого серьезного фактора как *религия.*

Ислам провозглашает братство всех людей, независимо от их племенной, национальной или расовой принадлежности. Он также объявляет о превосходстве Божьих Законов, которыми должны были руководствоваться все мусульмане в своей личной и общественной жизни.

Распространение ислама на территории современного Казахстана было процессом, затянувшимся на несколько столетий. Вначале мусульманство проникло в южные районы. Уже к концу X в. ислам утвердился среди оседлого населения в Семиречье и на Сырдарье. Ислам стал религией тюркской империи Караханидов, возникшей в Семиречье в X в. Памятник той эпохи сочинение Юсуфа Баласагунского (1015-1016) Кудатгу билик, в котором получила отражение мусульманская идеология.

В некоторых районах с исламом успешно конкурировало христианство. Несторианство, например, получило признание среди найманов, переселившихся в конце XII-нач. XIII вв. из Центральной Азии в Восточный Казахстан и в Семиречье. Хан найманов Кучлук даже преследовал мусульман.

Распространение ислама было замедлено монгольским завоеванием, принесшим в Среднюю Азию и Казахстан новые группы населения (тюрков и монголов) со своей традиционной религией. Тем не менее, в течение средневековья ислам неуклонно продвигался в кочевую степь, захватывая новые и новые группы населения.

Целенаправленная пропаганда ислама среди кочевников началась при золотоордынском хане Берке (1255-66) и усилилась при Узбеке (1312-40). Проповедники ислама шли в степи из Поволжья и Средней Азии, из разных районов мусульманского мира. Среди миссионеров было немало представителей суфийского духовенства. Большой вклад в распространение ислама среди кочевого тюркского населения Южного Казахстана внес основатель суфийского ордена Ясавия уроженец города Сайрама (Исфиджаба) Ходжа Ахмет Ясави (умер в 1166-67 гг. в г. Туркестан). Его стихи проповедовали величие бога и необходимость смирения.

Обращение в ислам кочевой знати не означало, что мусульманское вероучение было прочно усвоено всеми слоями общества. Простой народ долго сохранял религиозные верования своих предков.

Наблюдатели, описывавшие быт казахов в прошлом, обычно подчеркивали, что ислам усвоен казахами поверхностно. Даже в XIX в. мусульманство не проникло в жизнь казахов столь глубоко, как у издавна оседлого среднеазиатского населения. В связи с особенностями бытового уклада (жизнь в юртах, сезонные передвижения) у казахов не было затворничества женщин. Они не закрывали лицо покрывалом, юноши и девушки пользовались значительной свободой общения.

Однако позиции ислама из года в год становились все более прочными. Постепенно увеличивалось число мечетей. Их построению содействовали частные лица, отчасти и правительство, поддерживающее ислам в казахских степях.

С именем султана Арын-газы, избранного ханом в 1815 г., связано усиленное внедрение мусульманского права в жизнь казахов. Арын-газы счел нужным опираться в управлении народом не на обычаи предков, а на шариат.

Заметным явлением в прошлом веке было продвижение татар в казахские степи с целью стать муллами. Обычно муллы-татары женились на казашках, а потому становились в степи своими людьми. Предосторожности оренбургских властей (в 1832 г. Оренбургская пограничная комиссия запретила браки казахов с татарами и башкирами) вряд ли создали эффективную преграду этому процессу. При всей примитивности обучения их деятельность приносила ощутимые плоды – грамотность среди казахов росла. Появилась традиция записывать стихи и песни и распространять их в списках. Книги на казахском и татарском языках находили среди казахов все более широкий спрос. Вместе с внедрением грамоты шло и утверждение ислама.

В предреволюционные годы к казахам проникают и идеи мусульманского модернизма (джадидизма), сформировавшегося как общественно-политическое движение среди татар Поволжья и Крыма. Одной из центральных задач модернистов был отказ от средневековой схоластики и преподавание светских наук, русского языка. Повсюду стали появляться новометодные школы вначале в городах, а затем в крупных населенных пунктах и некоторых аулах, которые несли с собой новые идеи и знания.

О распространении мусульманства в Степи писал выдающийся казахский ученый Чокан Валиханов, будучи сам свидетелем происходящих событий и изменений в духовной сфере в казахском обществе первой пол. XIX в. В статье «О мусульманстве в Степи» он пишет: Мусульманство еще не въелось в нашу плоть и кровь. Оно грозит нам разъединением народа в будущем. У нас в Степи теперь период двоеверия, как было на Руси во времена преподобного Нестора.

Россия в числе сыновей своих, отмечал Чокан Валиханов – имеет немало народностей иноверческих и инородческих, которые ведут образ жизни, диаметрально противоположный образу жизни коренного русского

населения, имеют обычаи и нравы, диаметрально противоположные нравам и обычаям русских славянского племени. Понятно, что преобразования, проектированные для христианского и оседлого русского населения, не принесут никакой пользы и будут бессмысленны, если будут всецело применены к кочевым и бродячим инородцам Европейской и Азиатской России. Он рекомендует администрации и правительству быть чрезвычайно внимательным и осторожным при проведении реформ, затрагивающих судьбы миллионов людей.

Ислам – одна из трех величайших религий, возникших на суровых и безмолвных просторах ближневосточных пустынь. Две другие – иудаизм и христианство. Все три веры тесно взаимосвязаны, ибо в действительности прославляют одного и того же Бога. С точки зрения истории ислам считается самой молодой из трех религий, хотя мусульмане полагают, что их вера является самой ранней и лежит в основе как иудаизма, так и христианства.

Быть мусульманином (последователем ислама) в наше время уже не значит быть обязательно арабом. Слово «мусульманин» переводится как «тот, кто покоряется». Символ веры ислама состоит из двух утверждений: «Ля иляха илля Ллаху ва Мухаммадун Расулу Ллахи» («Нет Бога кроме Аллаха и Мухаммад – Пророк Его»). Оба этих основных утверждения мусульмане принимают сердцем, а именно: в действительности существует только лишь один Бог, Высочайший Владыка, и Откровение, посланное Им арабскому Пророку Мухаммаду, является истинным, окончательным и совершенным, полностью упраздняющим все ранее ниспосланные откровения.

Быть мусульманином означает, прежде всего, обретение глубоко личного опыта. Это невозможно проделать безучастно. Становление мусульманина включает в себя состояние, известное как ихсан, или осуществление, что означает «рождение заново». Каждый мусульманин, искренно желающий руководствоваться своей верой, переживает этот опыт.

Ислам преследует цель сформировать добродетельную личность, здоровую семью и гармоничное общество.

Каждый мусульманин обязан постоянно очищаться и совершенствоваться духовно, нравственно и физически, стремясь стать безупречным человеком. Мусульмане должны воздерживаться от поступков, способных развратить и уничтожить личность. Даже в часы, свободные от религиозных обрядов, приверженцам ислама следует избегать всего, что может нанести ущерб душе и телу: дурной (с точки зрения шариата) пищи, напитков или вредных привычек. Абсолютно исключаются из употребления алкоголь и все аналогичные ему вещества, например, наркотики. Запрещены азартные игры.

Семья в исламе – это основной элемент общества. Любые близкие отношения между представителями противоположных полов поощряются лишь в тех случаях, когда брак оформлен законно (никах). Воспитание детей в лоне семьи не только поощряется, но и является обязанностью супругов. Развод, будучи одним из самых богомерзких поступков, тем не менее допускается как последний, неотвратимый выход, если все меры, предпринятые для сохранения распадающейся семьи, не привели к положительному результату. Внебрачные связи однозначно запрещены, более того, за них предусмотрено суровое наказание. Такие связи считаются главным источником полного разложения личности и общества, приводящим к нравственной, физической деградации людей.

Законы ислама устанавливают и описывают нормативы, регулирующие взаимоотношения между отдельными индивидуумами и группами людей. Шариат содержит предписания, регламентирующие любые действия в рамках ислама – как духовные, так и материальные, тем самым подтверждая смысл слова «ислам» как жизненного всеобъемлющего руководства.

Ислам – религия, которая воспитывает детей в духе свободы, которая исходит из чувства рабства перед Всевышним. В последствии, воспитываясь в духе поклонения Создателю, молодые люди освобождаются от зависимости от страстей, похоти, желаний. В этом суть прав детей в Исламе.

Считая себя несовершеннолетними, и таким образом, безнаказанными некоторые молодые люди не почитают старых, нарушают порядок в обществе, совершают преступления. В отличие от других законов, которые до восемнадцати лет считают человека ещё ребёнком, Ислам смотрит на права детей трезво и объективно. Ислам делает человека ответственным за поступки, как перед Всевышним, так и перед родителями и обществом с момента полового созревания. С этого момента человек считается полноценным взрослым, имеющим право распоряжаться своим имуществом, своими делами.

Ислам защищает права детей задолго до их появления на свет, так как Ислам призывает молодых людей, желающих вступить в брак, задуматься о своём потомстве при выборе будущего супруга (супруги). Это объясняется тем, что, выбирая жену, юноша должен помнить, что девушка будет не только его женой, но и матерью его детей, которая, как правило, проводя основное время с детьми, должна воспитывать их. То же самое касается и девушки, которая при выборе супруга должна помнить, что тот или иной юноша будет не только её мужем, но и отцом её детей.

Таким образом, религия Всевышнего призывает задумываться о воспитании детей ещё до вступления в брак. Однажды сын спросил отца: **«Когда ты начал меня воспитывать?»**. На вопрос сына отец ответил, что еще до того, как жениться на его матери, он уже начал его воспитание. Действительно, если девушка выбирает в мужья человека, не имеющего веры в Аллаха, или грешника, который несерьёзно относится к своим религиозным обязанностям, она должна знать, что и к супружеской жизни он будет относиться несерьёзно, воспитывая детей далеко не совершенным образом. Также и юноша, который уделяет много внимания внешней красоте будущей супруги, не руководствуясь при этом её нравственностью, покорностью Всевышнему, должен задуматься, сможет ли такая женщина дать должное воспитание детям. Об ответственности за воспитание будущего поколения, за воспитание наших детей Аллах напоминает в Священном Коране (смысл): **«О, вы, которые уверовали! Вы оберегайте свои души и свои семьи от Ада, топливом которого будут люди и камни»**. (Сура Ат-Тахрим, аят 6). Мы несём ответственность не только за себя, но и за своих жён и детей.

К примеру, в священный месяц Рамадан, когда каждому умственно полноценному и достигшему полового созревания человеку необходимо соблюдать пост, беременные женщины освобождаются от соблюдения поста, если пост представляет какую-либо опасность ее здоровью и здоровью будущего ребенка. Таким образом, Всевышний защищает права детей, даже если матери придётся прекратить на время совершать возложенные на неё обязательства перед Творцом.

Исламская религия оказывает большое влияние на воспитательный и образовательный процессы. Наблюдая за развитием ребёнка, следует проследить за тем, чтобы первым словом, которое он произнесёт, было, имя Всевышнего, для чего ему надо постоянно повторять имя Создателя. Далее, постепенно обучать ребёнка произнесению слов **«Бисмилля!»**, поскольку эта фраза не содержит каких-либо сложных по произношению букв, и эту фразу очень легко произносить детям, особенно имя Создателя - Аллах. Произнесение этой фразы и имени Всевышнего является весьма желательным, так как в них скрыто множество неописуемых благ и, с произнесением этих слов, постепенно взрослея, подрастающий человек непременно будет воспринимать их благодать. Есть надежда, что эти слова сыграют очень важную роль в его жизни и в целом очень важны для дальнейшего его воспитания. Поэтому не следует торопиться обучать детей произносить такие слова, как «мама», «папа» и т.д. Также следует обучать тому, на что следует смотреть, а на что нет, что разрешено слушать и что запрещено, какие части тела необходимо скрывать от людей и т.д. В этом деле самым лучшим является пример самих родителей. Если ребёнок становится свидетелем того, как родители не пропускают намазы, то ещё тогда, когда он, ползая по полу, уже будет стремиться к молитвенному коврику, стараясь подражать родителям. Таким образом, пример для подражания - всегда самый лучший метод воспитания детей.

Когда дети становятся юношами, самым важным становится своевременный брак. Большинство распутств происходят по той причине, что юноши остаются без семьи до 27 лет и выше лет. В среднем к двадцати годам молодые люди должны вступать в брак, и не следует обращать внимание ни на какие обычаи, которые ведут к откладыванию вступления в брак. Пророк сказал: «Когда к вам приходит тот, чья религиозность и нравственность вас устраивает, выдайте за него замуж свою дочь. Если так не будете поступать, будет широкая смута в обществе».

В Исламе проявляют огромное усердие в воспитании детей, обучении их религии Ислам, так как дети относятся к категории тех явлений, которые даже после смерти родителей, приносят своим родителям пользу. Таким образом, если правильно воспитанный, праведный сын, подняв руки, станет молить: «О Аллах, прости грехи моим родителям!», то ничто не сравнится с этим. Подобная мольба сына за родителей будет в помощь им.

Культурное богатство исламского мира обширно и разнообразно. Стержнем его является вера в Единственность Творца и признание Его Могущества, а душой - чувства благодарности и любви к своему Создателю.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ислам и проблема национализма в странах Ближнего и Среднего Востока – М., 2006.
2. Мень А. История религии в поисках пути, истины и жизни. – М.: Инфра-М, 2006.
3. Солдатова А.В. Основы религиоведения. – М.: Высшая школа, 2007.
4. Писманкина М.Г. Религия в истории и культуре. – М.: Юнити, 2007.
5. www.abyroi.kz

ӘОЖ 82.091 /19/

XX ҒАСЫРДАҒЫ МОДЕРНИЗМДЕГІ ӘДЕБИЕТ

Э.К. БИЛЯЛОВА, Ю.В. ЗАВГОРОДНЯЯ
студенттер, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Әдебиеттегі модернизм Бірінші дүниежүзілік соғыстың кезінде пайда болып, 20-шы жылдары Батыс Еуропа және Американың барлық елдерінде бір уақытта гүлдене бастады.

Жаңа мистикалық **«соборлық»** *(алқалы жиналыс)* және «мифтік шығармашылық» идеясын байқап көрген модернистер поэзиясы өздерінің түрлерінің бірі болған ***символизмде*** түпкі ұнамдылығын білдірді.

Болмаған образдардың тілінде сөйлеуге тырысып, символистер классикалық поэзияның дәстүрлерін жоққа шығармақ түгіл, қайта байырғы архаикалық образдардың негізінде өзінің «жаңа» тілін құруға талаптанды. Сондықтан символистердің классикалық мифологияға, ұлттық фольклорлық персонаждарға, байырғы ***эзотерикалық*** ілімдерге және олардың қазіргі заман модификациялары - теософияға үлкен ықыласпен қарауы кездейсоқ емес.

Модернистік поэзияның басқа топтары, қолынан келгенше поэтикалық дәстүрден толық қол үзу жолына түсті, өлеңмен айтылатын сөздің әдеттегі нормаларына қарсы бүлік шығарды, кейбір кезде шамадан тыс «ақылға қонбайтын тілмен» жаңа сөздер табу жолына түсті. Мысалы, дадаизм (балалардың да-да деген 260 былдыр сөзі) алогизмді шығармашылық процестің негізі ретінде қарап, сөзді «толық дербес» деп жариялады, сөйтіп өнерді шындықты бейнелейтін форма ретінде бұзуға шақырды.

Модернизм – интернационалды құбылыс, ол әртүрлі мектептерден құралады (имажизм, дадаизм, экспрессионизм, конструктивизм, сюрреализм және т.б.). Солардың кейбіреулеріне тоқталып кетсек.

Имажинизмді *(фр. тілінде - образ)* сөз астары мен бейнелеуге машықтанған, логикасы жағынан байланысты жақтаушылар тікелей эпикалық әсерді беруді талап етті. Соның нәтижесінде өлеңдер «образдардың каталогына» айналып кеткен. Имажинизм деген атын Россиядан алып, Англияда, Америкада болды [1, 38-42 б.].

Футуризм *(лат. тілінде - болашақ)* - адамның сезімін, махаббат идеалдарын, бақытты, рақымшылдықты әлсіздік деп жариялады, ал әсемдіктің ретінде «энергияны», «жылдамдықты», «күш-қуатты» ұсынды. Ол Италияда, Россияда және Францияда шарықтап гүлдену шегіне жетті.

Экспрессионизм *(фр. тілінде - айтылу)* - контрастардың қақтығысуын, қисық сызықтардың бұлдырауын бәсендетуді және т.б. әкелді. Ал олар бөлшектер мен бояулардың әралуандылық шынылығын - нервтік дисгармониямен, пропорциясының табиғисыздығымен алмастырды (Германия, Англия).

Әйтсе де, бұл модернистік «дауыл мен шабуыл» тобы мәдениетке бірқатар тамаша ақындар алып келді **(Г.Аполлинер,** В.**Маяковский, П.Элюар, Л.Аргон, И.Бехер, Ф.Гариса Лорка** және т.б). Объективтік мәнді жанама ыммен түсіндіруге тырысқан символистерге қарағанда, модернистік поэзияның бағытына шығармашылық, жеке ерекшелік, жаңадан ашылған техникалық әдістерге табынушылық көбірек тән. Модернистік поэзиядағы бағыттар бір-біріне қанша ұқсамаса да, оларды - поэтикалық шығармаларда логикалық баяндаумен басталуына қарсы болу, силлогизмнің, ұғынып ойлаудың рөлін **өте** төмендетіп жіберу және сөздің ішкі қалпының мүмкіндігіне негіздеп, алдыңғы қатарға логикалыққа дейінгі байланыстарды ұсыну туыстандырады. Шын мәнінде «арнайы ақындар поэзиясы» осылай жасалынды.

Модернистік прозаның негізі австриялық жазушы Ф.Кафканың шығармашылығынан басталды. Ф.Кафканың пікірінше, дүниенің құрылысының өзі әлсіз және азап шегуге мәжбүр болған адам үшін дұшпан және трагедиялы. Ф. Кафканың сюжеттері («Процесс», «Қорған», «Америка» және т.б.) қорқынышты ұйқыны еске түсіреді. Бұл жерде адам және мақұлықтар бір құдіретті бірақ көмескі, түсінуіге қиын зандылықтарға күштерге бағынады, олар өздерінің шығуға шамасы жоқ, өмірге қауіпті ойындарды жүргізеді.

Бұл ойындардың ережесі ғажап, күрделі және тереңдігімен айқындалады, мәнге толы, бірақ бір адамның ұғымырында оны игеру мүмкін емес, өйткені оның мағынасы сырттан бір күштің әсерінен ылғи өзгеріп отырады. Бұл жерде адамдар, қорғанудың көмескі қажеттілігін сезумен күн кешеді, бірақ ол өзінің ішкі дүниесінде алаңсыз шатасады, бағынатындай адам болса, бой ұсына салар еді, бірақ оның кім екендігі де белгісіз. Ол рақымшылық жасауға қуанар еді, бірақ оған жол ашық емес, олар күпия құдайдың дауысын естігенімен, оның қайдан шыққанын таба алмайды. Бұл дүниені құрайтын түсінбеушілік пен қорқыныш. Ол онда мекендейтін тірі заттармен бай, оқиғалармен бай, адам таңданарлық ақындық табыстармен және айтып жеткізуге болмайтын трагедиялы жұмбақ әңгімелерге бай.

Бұл түсініктерге экзистенциалистердің іс-әрекеттері үндесіп жатады. Оның Кафкадан бір айырмашылығы аталмыш модернистік ағымдағы повестер мен романдарда адам концепциясы міндетті түрде енгізіледі. Ол адам, өзіне-өзі мінез-құлықтық нормаларын белгілейді және ішкі дүниенің құбылысына сай, өзіне үйреншікті социум бөліп шығарған ізгілікке сай, амалсыз жалғыздықтың дұшпандығына сай іс-әрекет жасайды.

Ұмырды жасау үшін, дейді экзистенциалистер, оны ең алдымен «көру» қажет. Көргенде, дүниеде ешбір үміттің болмағандығын және болмайтындығын біліп барып көру керек. Адам, ешқандай да ертеңсіз тек ғана бүгінгі күннің бар екендігін, оның ешқандай да болашағы жоқ екендігін ұғынуға міндетті. Егер болған күннің өзінде де, ол күн әлдеқашан онікі емес, ол оның ізінше келе жатқандардікі бірақ бұл болашақ олар үшін осы күнгі ғана болмақ. Сондықтан осы күнде өмір сүру керек немесе осы күнге ғана өмір сүру қажет, осы қазіргімен іс-әрекет жасау қажет. «Керемет ұмыр алда» деп айту - бұл негізсіз құрғақ қиял. Болашақ туралы қамданып өмір сүруге құр бос сандыраққа кездескенге дейін болады. Тек сандырақ ғана ең ғажайыптық соңын аяқтайды, сол себептен де ең қауіпті елес пен адасуды тоқтатады. Ол өмірге көзді ашып қарауға, тағдырдың төлкегіне бой ұсынбауға үйретеді.

Өздерінің қарекеттерінде не істерінде емес, сөз арқылы «болмыстың сәтін», осы уақытты ұстап қалуға талпыну, соның негізінде құбылмалы ұсталынбайтын көмескі бірдеңені бейнелеу, ала-құлалы бөлшекті «қосуға» талаптана отырып, оның әрбірінен шындыққа жанасатын өмірдің картинасын құрастыру ғана емес, нағыз өмір картинасын жасау, тіршіліктің пайда болғанын көрсету - «сана тасқыны» әдебиетіндегі авторлардың эстетикалық бағдары болды [3, 3-10 б.].

Бұл модернистік бағыттың терминін философ және психолог, прагматизмнің негізін қалаушылардың бірі У.Джеймспен байланысты. «Сана ешқашанда өзіне-өзі бөлшектерге бөлінген түрін бейнелемейді. «Тізбек» немесе «жалғас» сияқты сөздер сананы өзіне ұқсатып таныстыра алмайды. Онда байланысатын ешнәрсе жоқ - барлығы ағыста. Сондықтан, «өзен» немесе «тасқын» сияқты метафоралар әр уақытта сананы бәрінен бұрын жалғыз осылар ғана бейнелейді».

Осы заманның әдебиет тануына «сана тасқыны» деп адамның ішкі монологінің соңғы қалпы мен сатысын айтады. «Сана тасқыны» идеясының маңында XX ғасырдың алғашқы онжылдықтарында әдебиеттің бағытын құрайтын, құрамында - М.Пруст, Г.Стайн, В.Вульф, Дж. Джойс бар, үлкен бір бағыттағы мектеп құрылды. «Сана тасқыны», «енды айтпай ақ түсінетін» мәселесімен, тұрақсыздық әсерге бейімді, шұбалаңқы қалпымен, уақыт өте жазушыны толығымен тартып әкететін әдеби әдіс ғана емес, сонымен қатар жүйелі манера, хаттың техникасы болып қалды. 1922ж. Дж. Джойстың «Улисс» атты романының шығуына байланысты «сана тасқынын» көптеген модернистер осы заманның бірден бір әдісі деп есептеді. Дж. Джойс өзінің романында, шын мәнінде дәстүрлі «іштей монологтан» бастап ойларды ондаған бетке тіркеп, бірақ жерде тыныс белгісін

қолданып, іштей сөздің әртүрлі қалыптарын көрсетті. «Сана тасқынының» элементі психологиялық талдаудың құралы ретінде XX ғ. түрлі бағыттағы жазушылардың арасында кеңінен тарады. XX ғ. модернистердің әдебиеті ішіндегі ізденістердің негізгі бағыттары осы еді.

Постмодернизм - бүгінгі әдебиеттанушылар көп талқылап келе жатқан әдеби құбылыс. Біреулер оны екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Еуропада пайда болды десе, екіншілері оның АКШ-тан келгенін алға тартады. Анығында бұл ағым модернизмнен кейін пайда болған. Әдеби модернизм біркелкі емес, әртүрлі топтардан тұратыны белгілі. Ал постмодернизм бүгінгі әдебиет үшін басты ағым. Күні кеше ғана экзистенциализм, магиялық реализм туралы айтылып келсе, бүгін постмодернистік ағымды түсіндіру қажеттілігі арта түсуде. Бұл түсініктің басты сипаттары қандай деген сауалға жауап іздеп көрейік.

Неміс философы Арнольд Геленның постмодернизмді «синкретическая неразбериха всех стилей и возможностей» деп сипаттауы да тегін емес. Әдебиетші мысал ретінде Патрик Зюскиндтың «Парфюмер» (1985) романын талдайды. Басты кейіпкер Жан Батист Гренуй - жыртқыш тәрізді ессіз кісі өлтіруші. Бірақ сонымен қатар ғажап дарын иесі - иістер әлемінің гениі. Роман оқиғасы ғұламалар отаны болып саналатын Францияда болған (революция алдындағы). Гренуй сонда кандай кейіпкер? Ол жаңа ғажап иісті табушы, бірақ сонымен қатар бұл ібілістің мазағы. Бір қарағанда ол зұлымдық емес, керісінше ессіздік иесі. Басты кейіпкер бәрін жою қасиетіне ие бола тұра, одан бас тартады. Жас аруларды өлтіріп, олардың иісін пайдаланып жасаған махаббат суы оған бүкіл әлемді билеуге мүмкіншілік береді. Бірақ ол соншама азаппен істелген иіс суын өзіне төгіп, мәйіт тонап жүргендерге беттейді. Иістің әсерінен бұған деген құмарлық сезімі билеген естерінен айырылғандар тобы Гренуйді тірідей жұлып жейді. Кітап керемет тартымды жазылған, бес жыл бойы ең көп оқылған бестселлер қатарында саналып келді. Сонда бүгін осындай кітаптардың ғана заманы ма?

Постмодернистік әдебиет тоқыраулық, кризистік көзқарас, адам рухының белгілі бір кезеңін - жұмақты аңсаушы, бірақ соған жету мүмкін еместігінен күйзелушіні бейнелейді.

Шынында да әр дәуірдің адам рухына тән жанталастық, утопиялық, энтузиастық көңіл-күй жәйі әртүрлі. Және оның көркем әдебиетте бейнеленуі де әр түсті.

Семиотиктердің пікірінше, Бальзак пен Толстой бәрін автор өзі ғана біліп пішкен XIX ғасырдың эпиктері ғана. XX ғасырдың I жартысында жазушылар мұндай табандылықтан бас тартуда. Себебі жазушының бәрін өзі болжауы - Жаратушымен таласу іспеттес!

Сондықтан маңайымыздағының бәрі жалған, әрбір өтірік өзінің уысында шындықтың бір бөлшегін сақтауда, ал әрбір ақиқаттың өзінде бір тамшы болса да у бар деп санайды бүгінгі постмодернистік авторлар.

Бүгінгі постмодернизмнің ғаламдылығы да анық екені айқын. Классикалық өнердің өзін-өзі мазақ етуі баяғыдан бар құбылыс. Бірақ бұған қарсы тұра алатын шынайы өнер әркез болған. Бұл адамзаттың ұраны болған зерделі, руханилық ағымы анық туындылар: Вергилий «Энеида», Данте «Божественная комедия», Мильтон «Потерянный рай» мен «Возвращенный рай», Корнель трагедиялары, Шиллердің драмалары, Бальзактың «Человеческая комедиясы».

Дүниежүзілік әдебиетте сенім мен түңілу, үміт пен көңілдің қалуын біріктіріп бейнелеген туындылар да аз емес. Бұлар Гетенің «Фаусты», Толстойдың «Соғыс пен бейбітшілігі», Достоевскийдің «Ағайынды Карамазовтары».

Әлем әдебиетінде ақыл мен парасатқа, жақсылықпен мәңгілікке деген сенімге негіз көбірек еді. Бүгін бұның бәрі өзгеріске түсуде.

Қазіргі постмодернизмның бет алысы анық болғанымен берері әлі түсініксіз. Бұл жақсы ма, әлде жаман ба? Жауап әзір белгісіз. Бүгінгі бұл ағым өкілдері тек осы заманның ғана авторлары. Олар өздеріне дейін мойындаған дүниежүзілік әдебиет қорына әсер ете алмайды. Бірақ бүгін бар әдеби құбылыс ретінде оны осылай есепке алып қабылдау қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қайдаров М. «Модернизмнің» өнердегі әсері // Жұлдыз. – 2010. - №8. – 206-208 б.

2 Адамчик М.В. Полный справочник по всей мировой культуре и искусству. - М.: Культура, 2010. – 512 с.

3 Мировая художественная культура. XX век. Изобразительное искусство и дизайн / Е.П.Львова, Д.В.Сарабьянов, Е.П.Кабкова и др. – СПб.: Питер, 2008. – 464 с.

4 Модерн стильдегі архитектура // http://kk.wikipedia.org.

5 Юрасовская Н.М. Постмодернизм в контексте нашего искусства // Творчество. - 1991. - № 8. – С. 14-17.

6 Постмодернизм и культура. – М.: Наука, 1991. – 164 с.

7 Смирнова О.В. Литературные эпохи: модернизм // Литература. – 2011. – ноябрь. – С.38-42.

8 Балгимбаев А.С. Модернизм, постмодернизм и традиции //Евразия. – 2009. - № 4. – С.3-10.

УДК 008

ФЕНОМЕН ПОСТМОДЕРНИЗМА В АРХИТЕКТУРЕ

А.Т. КАИРБЕКОВА
студент, К-402, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Г.Ш. СУЛТАНОВА
преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Единого определения постмодернизма в российской и зарубежной науке пока нет. Существуют разнообразные подходы к объяснению данного феномена. Постмодернизм, будучи чрезвычайно сложным явлением, предстаёт как многосоставное образование, границы которого размыты, а сущностное содержание определено не достаточно чётко. С одной стороны, постмодернизмом можно назвать актуальную современную ситуацию (в которой разворачиваются все социокультурные процессы), формирующую мировоззрение, картину мира в сознании людей и проявляющуюся во всех сферах художественной деятельности. С другой стороны, постмодернизм представляет собой систему разнообразных философских концепций, теоретически обосновывающих содержание социокультурных процессов и художественных практик. И, наконец, постмодернизм - это совокупность стилистических и формообразующих принципов в искусстве, которые трудно назвать стилем или направлением в силу их чрезвычайной разнородности. [1]

Постмодернизм формировался как ответная реакция на модернизм. Архитектура постмодернизма символизирует возвращение на новом уровне к архитектурной традиции. От сосредоточенности на функциональности, характерной для модернизма, постмодернистская архитектура возвращается к эстетике ради эстетики, причудливой игре стилей, обильному цитированию архитектурных решений прошлого. [2]

Постмодернизм очень популярен и активно изучается современными исследователями. Это связано, прежде всего, с яркостью многих актуализированных в постмодернистской концепции проблем, созвучностью их настоящему времени. Данные исследования касаются этики, литературы, живописи, кинематографии и др. областей. В них поднимаются вопросы о соотношении в постмодернизме массовой и элитарной культур, проблемы коммерциализации современной культуры, соотношения в ней традиций и новаторства, аспекты культурных конформизма и толерантности. В меньшей степени разработаны проблемы постмодернистской архитектуры. [1]

Шуб в своей диссертации «Культура постмодернизма в пространстве архитектуры» отмечает, что теоретическое осмысление практики постмодернистского художественного творчества возможно только в рамках культурологического подхода. Культурологический подход позволяет рассмотреть культуру постмодернизма во всём её многообразии, проследить сложный процесс взаимовлияния структурных элементов культуры: ценностно-нормативного (общих мировоззренческих установок современной «постмодернистской» ситуации, влияющих и на философское обоснование культуры, и на конкретную художественную практику архитектуры), философско-теоретического (философия постмодернизма), феноменологического (архитектура постмодернизма). [1]

Появление постмодернизма как стилистического направления в архитектуре относится к 50-ым годам XX столетия, к 70-ым годам это движение приобретает международный характер. Одним из родоначальников постмодернизма в архитектуре считают Роберта Вентури. Его отличает умение свободно комбинировать пространственные и декоративные элементы зодчества различных эпох, стремление к созданию индивидуального облика постройки, органично вписанной в природное и архитектурное окружение. Теоретик архитектуры постмодернизма Чарльз Дженкс (автор статьи «Взлет архитектуры постмодернизма» и книги «Язык архитектуры постмодернизма») критикует предшествующую архитектурную эпоху модерна за склонность к универсальным решениям, пренебрежение контекстом и спецификой (жилые дома Миса ван де Роэ - немецкий архитектор-модернист, виднейший представитель «интернационального стиля», творчество которого сильно повлияло на архитектуру XX века - выглядят как офисы). Критике подвергаются попытки современных архитекторов проектировать для некоего универсального человека. Дженкс считает, что архитектура может функционировать в качестве средства общения, поэтому анализирует творчество тех проектировщиков постмодернизма, которые осознают архитектуру как язык.

По Дженксу, архитектура постмодернизма характеризуется следующими особенностями:

1. В отличие от архитектуры модернизма, тяготевшей к элитарности, постмодернизм стремится эту элитарность преодолеть, но не путем опрощения, а путем расширения языка архитектуры во многих направлениях: в сторону освоения местных особенностей, традиции. С этим связано «двойное кодирование»: обращение одновременно к профессионалам и к публике, на которую ориентируется автор, учитывая ее специфические архитектурные значения.

2. Идея контекста. Архитектор должен как можно тщательнее учитывать все местные особенности и архитектурные измерения. Дженкс настаивает на невозможности «замкнутого пространства», невозможности определить, где кончается зона действия или зона обитания конкретного объекта. Контекст, актуальный для всякого объекта, может, в общем, быть бесконечным.

3. Идея превращения будущих жителей дома в его проектировщиков. При создании проекта автор учитывает интересы и пожелания заказчиков. Дженкс подробно останавливается на известном опыте Ральфа Эрскина, построившего в Байнере под Ньюкаслом квартал для общины, в которую он предварительно долго «вживался», стараясь лучше понять привычки и характер ее членов, и члены которой сами выбирали себе соседей, планировку и типы квартир.

4. Дженкс подчеркивает такую черту постмодернизма как многослойность, многовариантность прочтения. Богатый семантический ряд вкупе с «ироничностью» отличает постмодернистскую архитектуру.

5. Постмодернизм часто называют неоэклектизмом, что объясняется его интересом к смешению стилей, сосуществованию различных архитектурных решений для получения органичного целого. [3]

К числу ярких и известных представителей постмодернизма относятся Рикардо Бофиль, Джон Берджи, Майкл Грейвс, Хельмут Ян, Вильям Перейра, Джеймс Стерлинг, Филипп Джонсон, Норман Фостер и многие другие европейские и японские архитекторы. Современные исследователи отмечают, что архитекторы постмодернизма попытались вернуть в архитектуру образность, которой не было в функциональной архитектуре модернизма, что делает ее видом искусства. Архитекторы постмодернизма активно используют фантазию, игровое начало, сложные образные ассоциации. Их отличает гуманистическая ориентация, экологичность, стремление гармонично вписать новые сооружения в городское окружение европейских (и не только) стран с богатой культурной историей. Иногда это направление постмодернизма называется контекстуализмом. Обращение к историческим формам в постмодернизме никогда не носит характера прямого цитирования, вместо этого появляются зашифрованная символика и сложные ассоциации.

Например, в творчестве испанского архитектора Р.Бофиля можно наблюдать обилие декоративно-конструктивных элементов вроде колонн и пилястр классических ордеров, аркад, арок. Благодаря использованию подобных приемов в архитектурных сооружениях становится возможным создание целостной картинки памятников зодчества и современных железобетонных строений, что немаловажно в исторических городах Европы. Самым значительным достижением Р.Бофиля стал большой район французского города Монпелье – Антигона. Здесь современные здания перемежаются старинными и стилизованными под старину. По плану испанского архитектора вокруг района были созданы искусственные водоемы, разбиты парки и скверы. Антигона была создана в 1979-1983 годах и продолжает развиваться. Архитектурная мастерская Бофиля проектировала сооружения для Бейрута, Касабланки, пригородов Гуанчжоу и Пекина, токийской Гинзы и, безусловно, для Испании. В творческих проектах этой мастерской, где работают не только архитекторы, инженеры, урбанисты, но и социологи, писатели, кинематографисты, и даже философы, сочетаются современные индустриальные технологии домостроения с элементами местной этнической стилизации. Архитектурный космополитизм пользуется большой популярностью.

Филиппа Джонсона называют основоположником и ведущим представителем «интернационального» стиля в американской архитектуре. Он работал не только в Америке (Сигрем-билдинг в Нью-Йорке), но и в Испании (совместный проект офисных башен-близнецов, выстроенных в Мадриде, их называют Ворота Европы, они стоят под наклоном 15 градусов и высота составляет 115м.).

В творчестве японского архитектора Арата Исодзаки искусно переплетаются постмодернистские тенденции и бережное обращение к местным особенностям. Его сооружения находятся не только в Японии, но и в Испании, Польше, Италии, Америке.

Майкла Грейвса (американский архитектор и дизайнер) критики причисляют к постмодернизму, однако он сам говорит о том, что его «архитектура развивалась частично, как реакция на различные аспекты модернизма» [4] Грейвс основал мастерскую в Принстоне «Майкл Грейвс, архитектор». Эта компания создавала разнообразные дизайн-проекты во всем мире, включая городскую среду обитания, офисы, гостиницы, библиотеки, театры, музеи, академические здания, средства обслуживания здравоохранения, спортивные и региональные средства обслуживания и частные дома. Он – известный профессор архитектуры, на протяжении почти четырех десятилетий преподает в университете Принстона. По его эскизам построены более 300 зданий во многих странах мира и создано более полутора тысяч образцов товаров для таких фирм как Target и Alessi: настенные и наручные часы, миксеры, телефоны, шахматы, чайники-свистки и др. Любовь к истории повлияла на архитектурное творчество Грейвса. Его архитектура гуманистическая, а не механическая, она несет печать фантазии и эксперимента.

Немецкий и американский архитектор Хельмут Ян является десятикратным обладателем премии американского института архитектуры. Среди его работ – стадионы, аэропорты, небоскребы. Ему удается прекрасно сочетать функциональность и красоту своих сооружений. Ян не принимает современного отношения к архитектуре как предмету искусства, ему ближе ее функциональность и экологическое понимание.

Архитекторы постмодернизма обращаются в своем творчестве к традициям художественной классики, используют элементы известных стилей в создании проектов, где может присутствовать ироничность, кодирование, учитываются новейшие технические достижения, экологическая ситуация. Постмодернизм в пространстве архитектуры проявляется и в стилевом многообразии, он символичен, не чужд экспериментов, внимателен к местности и местным особенностям.

Архитектуру постмодернизма можно назвать, во-первых, некоей новой точкой отсчёта в развитии архитектурного искусства и одновременно «зеркалом» современных социокультурных реалий, а, во-вторых, - специфическим текстом, содержание которого осмысливалось преимущественно в философских категориях постмодернизма. Поэтому изучение архитектуры постмодернизма возможно лишь как комплексное исследование её мировоззренческих, философских, стилистических основ, что и составляет содержание культурологического подхода.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шуб М.Л. диссертация на соискание научной степени кандидата культурологии на тему «Культура постмодернизма в пространстве архитектуры».
2. Сайт ru.wikipedia.org/wiki/Постмодернизм
3. Ч. Дженкс Язык архитектуры постмодернизма. М., Стройиздат, 1985.
4. В. Белоголовский «М. Грейвс: архитектор из параллельного времени»// Современный дом, №1, 2005.

УДК 008

ПОЛИКУЛЬТУРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ

Н. КУЛЬДУРОВА, Д. ШАКЕНОВ
студенты, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Г. ЖАПЕКОВА
к.и.н., доцент, ПГУ имени С. Торайгырова г. Павлодар

Происходящие в мире непрерывные культурные процессы протекают на основе постоянного взаимодействия и взаимообогащения. Современное общество нуждается в разработке концептуальных основ поликультурного образования, так как данный вопрос с одной стороны, способствует этнокультурной самоидентификации, а с другой стороны, препятствует политики изоляции от других стран и народов.

Отношения культур друг к другу как равноценным субъектам выражены в международном документе ЮНЕСКО «Декларация Мехико по политике в области культуры», которая гласит:

1. Любая культура представляет собой совокупность неповторимых и незаменимых ценностей, поскольку именно через свои традиции и формы выражения каждый народ заявляет о себе всему миру.

2. Утверждение культурной самобытности способствует освобождению народов, и, наоборот, любая форма господства является отрицанием этой самобытности или угрозой её существованию.

3. Культурная самобытность представляет собой неоценимое богатство, которое расширяет возможности для всестороннего развития человека, мобилизуя каждый народ и каждую группу, заставляя их черпать силы в своем прошлом, усваивать элементы других культур, совместимых со своим характером, и тем самым продолжать процесс самосозидания.

4. Ни одна культура не может абстрактно претендовать на право быть универсальной, универсальность складывается из опыта всех народов мира, каждый из которых утверждает свою самобытность. Культурная самобытность и культурное разнообразие неразрывно связаны друг с другом.

5. Культурные особенности не нарушают единство всеобщих ценностей, которые объединяют наши народы, более того, они делают их более плодотворными. Многообразие составляет саму основу культурной самобытности там, где бок о бок существуют разные традиции.

6. Международное сообщество считает своим долгом сохранять и защищать культурное наследие каждого народа.

7. Все это требует такой культурной политики, которая бы охраняла, развивала и обогащала самобытность и культурное наследие каждого народа, обеспечивала полное уважение культурных меньшинств и других культур мира. Незнание культуры той или иной группы или её уничтожение обедняет человечество в целом.

8. Необходимо признать равенство в достоинстве всех культур и права каждого народа и каждого культурного сообщества утверждать, сохранять свою культурную самобытность и обеспечивать её уважение [1, с. 78-79].

«В настоящее время в мировом образовательном процессе возникает и широко обсуждается новая система ценностей и целей образования, возрождается концепция личности, основанная на идеях природосообразности, культуросообразности и индивидуально-личностного развития. В научный оборот входят такие понятия, как образовательное пространство и образовательный регион, поликультурная образовательная среда и д.» [3].

Методологическую основу разработки проблем исследования поликультурного образования составляют философские, культурологические, этнологические, социологические, исторические, педагогические теории, концепции, идеи.

Исследователи привлекают методы системного подхода при изучении социальных явлений (В.П. Кузьмин, Т. Парсонс, П. Сорокин, Э.Г. Юдин) данного явления. Большой интерес представляют труды таких авторов как Ю.В. Бромлей, В.Ф. Вавилин, Л.Н. Гумилев, Н.Я. Данилевский, В.О. Ключевский, Ж.Т. Тощенко, А. Геллнер, Э. Кассирер, Г. Парсонс, А. Тойнби, К. Ясперс, О. Шпенглер. Анализ культуры, межкультурных контактов в жизни человечества широко представлен в работах А.И. Арнольдова, М.М. Бахтина, Н. Бердяева, В.С. Библераа, С.И. Иконников, А.Ф. Лосева и др. [2].

Наиболее полно данная проблема рассматривается в зарубежных концепциях мультикультурного образования (Д. Бэнкс и др.), межкультурного образования (П. Бателаан, Г. Ауернхаймер, В. Нике и др), глобального образования (Р. Хенви) [3].

Термин «поликультурное образование» появляется в 1970-80-е годы на основе понятия «multicultural education». В.В. Макаев и З.А. Малькова дают ему следующее определение: «поликультурное образование

заключается в формировании человека, способного к активной и эффективной жизнедеятельности в многонациональной и поликультурной среде, обладающего развитым чувством понимания и уважения других культур, умениями жить в мире и согласии с людьми разных национальностей, рас, верований» [4].

Интеграционные процессы способствуют превращению современного мира в многоязычное пространство, в котором национальные языки имеют равные права. С открытием границ между государствами усиливается мобильность людей, их мотивация к изучению иностранных языков, а также к установлению и поддержанию контактов внутри своей страны и за рубежом. Наряду с этим, усиливается проблема сохранения национально-культурного своеобразия, что наиболее ярко проявляется в понимании поликультурного образования в развивающихся странах. Поскольку наступление мирового рынка несет с собой не только экономическую зависимость, но и распространение чужой культуры, на первый план в этих странах выходят проблемы формирования культурного самосознания [5].

Важной предпосылкой поликультурного образования является становление и развитие гражданского демократического общества, «в котором усиливается борьба с шовинизмом, расизмом, этническим эгоизмом, и в то же время проявляется открытость по отношению к другим странам, народам и культурам, осуществляется воспитание в духе мира и взаимопонимания. Важной социально-политической детерминантой развития поликультурного образования является интенсивное развитие интеграционных процессов как важной составной развития современного мира, а также стремление ведущих стран интегрироваться в мировое социально-культурное и образовательное пространство, сохранив при этом национальное своеобразие»[5].

В Казахстане проблемы поликультурного образования приобрели особую актуальность условиях социально-культурных и политических реформ, когда, повысилась роль казахского языка в обучение, возросло влияние религии на формирование самосознания личности. И как одно из магистральных направлений находится в поиске своих фундаментальных оснований, нуждается в концептуальном обогащении. Президент Н.Назарбаев подчеркивает: «Казахстан уникален и силен своей многонациональностью. На его земле сформировалось уникальное поликультурное пространство, в котором ведущими являются два потока. Один отражает возрождение казахской культуры и ее составных элементов, языка. Идет объективный процесс восстановления утраченного. Другой поток – русскоязычная культура, основой которой являются исконные традиции русского народа и все то, что они впитали в ходе многовекового развития. Признание самостоятельно существующих культурных потоков не отрицает их взаимодополняемости и взаимообогащаемости, что не означает ассимиляции. Поликультурность Казахстана – это прогрессивный фактор развития общества. Евразийские корни народов Казахстана позволяет соединить восточные, азиатские, западные, европейские потоки и создать уникальный казахстанский вариант развития поликультурности»[6]. «В связи с этим, большое значение имеют исследования этнографов (Ж. Артыкбаев, Х. Аргынбаев, Ю.В. Бромлей, И.С. Кон), историков (М. Козыбаев, М. Муканов, М. Сужиков и др.), социальных философов (Ж.М. Абдильдин, З. Мукашев, А.Н. Нысанбаев, К.Ш. Нурланова, В.С. Собкин), этнофилософов (А.Н. Нысанбаев, Р.Б. Абсаттаров), этнополитологов (И. Кушербаев и др.), этнокультурологов (Ж.К. Каракозова, А. Сейдимбеков, В. Тимошинов), фольклористов (А Диваев, С. Каскабасов, А. Коныратбаева, В. Радлов), этнопсихологов (Ж. Алтаев, Н. Джандильдин, К.Б. Жарыкбаев, И. Жукеш, Н. Еликбаев, Ж.И. Намазбаева, К.Ш. Нурланова, М. Орынбеков, В.К. Шабельников), этнопедагогов и социальных педагогов (В.А. Афанасьев, Ж. Асанова, К.Б. Болеева, Г.Н. Волков, К.Б. Жарикбаева, А.Э. Измайлов, С.К. Калиева, К.Ж. Кожахметова, М. Кошерова, К. Сейсембаев, М. Сембаева, Т. Тажибаева, С.А. Узакбаева, Г.М. Храпченкова) и др» [7].

Для поликультурного образования важны как универсальные ценности, выходящие за пределы групповых признаков, так и все те разнообразные ценности, которые определяют групповую принадлежность и создают уникальные культуры и взгляды на мир. Истоки универсальных ценностей - в культурных, религиозных и национальных традициях. Как бы ни были различны эти традиции, они породили много сходных ценностей у разных народов, независимо от времени и расстояния [8]

Поликультурное образование дает возможность глубже изучить и осознать многообразие народов, населяющих мир. Культурные различия, которые определяют принадлежность человека к той или иной группе, являются наиболее очевидным проявлением разнообразия ценностей и точек зрения. Эти различия отражены во вкусах людей, их предпочтениях и отношениях, стиле жизни и взглядах на мир и являются продуктом эволюции каждого народа и его приспособления к своей среде обитания и обстоятельствам жизни с целью удовлетворить потребности, общие для всех групп, для всех народов. Поликультурное образование помогает увидеть в этом многообразии общее. Каждый народ создает материальную культуру: дома, пищу, одежду, орудия труда, собственность и пр., в соответствии со своими потребностями и условиями жизни, у каждого свои национальные виды искусства и труда, свой язык и другие средства общения, своя организация общества и система общественного контроля. У каждого народа есть своя, формальная и неформальная система образования и передачи национальных ценностей, традиций, а также ритуалов, выражающих взгляды и верования данного народа, свои механизмы и учреждения, осуществляющие различные экономические функции [8].

«Большой интерес для понимания роли поликультурного образования в становлении личности представляют идеи П.Ф. Каптерева о взаимосвязи национального и общечеловеческого в педагогике. К особенностям педагогического процесса, обусловленным национальными ценностями, П.Ф. Каптерев относил язык, религию, быт [9]. Он призывал развивать в детях чувство принадлежности ко всему человечеству: «сколько возможно сокращать в школах мысли о том, что родной народ - единственный носитель истинной культуры, а прочие

народы должны быть служебными данному. Педагогическая деятельность первоначально осуществляется на основе национального идеала, а затем трансформируется в деятельности по достижению общечеловеческого идеала. В воспитании, подчеркивал он, «нужно обратиться не к бедному народу, а ко многим, рассмотреть их идеалы и ценными чужими свойствами пополнить недостатки своего национального идеала; народное нужно сочетать с инородным, с всенародным и общечеловеческим» [10].

Культура - это диалог, обмен мнениями и опытом, постижение ценностей и традиций других, в изоляции она увядает и погибает. Актуально звучат слова русского философа Н.О. Лосского о мировой культуре как синтезе лучших достижений национальных культур различных народов, населяющих нашу планету: «Национальная культура приобретает известность во всем мире только тогда, когда ценности, развитые в ней, становятся достижением всего человечества. Культура мира, культура межнационального общения - результаты многовекового развития общечеловеческой истории» [11].

Хотелось бы выделить, ряд наиболее существенных положений по поликультурному образованию предоставленный Ершовым В.А.:

- поликультурное образование составляет органическую часть современного общего образования. Оно содействует подготовке учащихся к жизни в поликультурной и многонациональной среде на основе уважения других народов, ненасилия и мира;

- воспитание положительного отношения к разнообразию культур; формирование умений, составляющих поведенческую культуру мира;

- поликультурное образование (его содержание и процесс) должны учитывать социокультурную специфику среды, в которой находятся учащиеся, и их индивидуальные особенности;

- поликультурное образование имеет комплекс специфических методов и приемов воздействия на личность, применение которых позволяет решать сложные задачи поликультурного образования [2].

Поликультурное образование имеет место, когда определенная личность стремится в общении с людьми другой культуры понять их специфическую систему восприятия, познания, мышления, их систему ценностей и поступков, интегрировать новый опыт в собственную культурную систему и изменить в соответствии с чужой культурой.

Поликультурное образование побуждает наряду с познанием чужой культуры и к анализу системы собственной культуры. Такое понимание позволяет выделить различные уровни поликультурного образования или степени приобщения к чужой культуре: от понимания до заимствования некоторых образцов деятельности и селективного их применения. Другие народы должны рассматриваться не как объекты, а как исторические субъекты. Данное понимание поликультурного образования затрагивает основы общего образования, поскольку речь идет об изменении отношения молодых людей к миру и тем самым к самим себе, о расширении понятия идентичности в содержательном плане. Основной задачей поликультурного образования должно быть развитие способности к межкультурной коммуникации [12].

Поликультурное образование рассматривается как вид целенаправленной социализации обучающихся, обеспечивающий на когнитивном уровне освоение образцов и ценностей мировой культуры, культурно-исторического и социального опыта различных стран и народов. На ценностно-мотивированном уровне формирование социально-установочных и ценностно-ориентационных предрасположенностей обучающихся к межкультурной коммуникации и обмену, а также развитие толерантности по отношению к другим странам, народам, культурам и социальным группам; на деятельностно-поведенческом уровне активное социальное взаимодействие с представителями различных культур при сохранении собственной культурной идентичности [12].

Одной из важнейших целей современного общества является существование на основе приоритета общечеловеческих ценностей. Поэтому сегодня так важно найти эффективные механизмы воспитания учащейся молодёжи в духе терпимости, уважения прав людей всех рас и народов, понимания и уважения других культур, способности жить в мире и согласии с людьми разных национальностей и вероисповеданий. В Государственной программе развития образования определена стратегия воспитания поликультурной личности, владеющей как минимум тремя языками, уважающей культуру и традиции народов мира [8].

XX век стал веком широкого распространения идей прав человека, веком политического, национального, культурного плюрализма. Но он же стал веком, породившим такие чудовищные явления, как тоталитаризм, фашизм, нацизм. Сегодня по-прежнему в мире сильны расистские, религиозно-экстремистские, профашистские настроения. Эта проблема является актуальной и для современного Казахстана – государства многонационального, многоконфессиального, поликультурного. Несомненно, что знание истории, культурных традиций и обычаев сможет духовно обогатить и объединить многие народы. И что очень важно – предотвратить межнациональные конфликты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Декларация Мехико по политике в области культуры, 1984, с.78-79.

2. Ершов В.А. Поликультурное образование в системе общеобразовательной подготовки учащихся средней школы. // http://www.childpsy.ru

3. Полякова Я.В. К вопросу о содержании термина «поликультурное образование // Вторая научно-практическая конференция «Спецпроект: анализ научных исследований», 2005 г.

4. Макаев В.В., Малькова З.А., Супронова Л.В. Порликультурное образование – актуальная проблема современной школы // Педагогика. – 1999. - № 3

5. Поликультурное образование: диалог культур и билингвальное обучение // http://gnezdoe.narod.ru
6. Назарбаев Н.А. Стратегия трансформации общества и возрождения евразийской цивилизации. - М., 2000.-С.16-18.
7. Лезина В.В. Развитие поликультурного образования в республике Казахстан / Современные наукоемкие технологии. – 2008. – № 3 – С. 72-76
8. Воловикова М. Поликультурное образование как часть педагогической культуры преподавателя. //http://www.relga.ru/Environ/
9. Литвинова Г.Г. Поликультурное образование в системе подготовки студентов к будущей профессиональной деятельности // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 4
10. Каптерев П.Ф. Избр. пед. соч. М., 1982. С. 421
11. История русской философии. М., 1991. - С. 19.
12. Поликультурное образование как фактор сохранения культурного многообразия.// http://otherreferats.allbest.ru/

УДК 1

АПОЛЛОНОВСКОЕ И ДИОНИСИЙСКОЕ В НАСЛЕДИИ Ф. НИЦШЕ

И.Б. МАДАНИЕВ
студент 4 курса, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Фридрих Ницше немецкий философ и филолог, яркий проповедник индивидуализма, волюнтаризма и иррационализма. Для его творчества необычное употребление общепринятых в философии понятий. Его идеи облачены как правило в форму фрагментов и афоризмов. Ему чужды всякие попытки построения философской системы. Согласно Ницше, мир есть постоянное становление и бесцельность, что выражается в идее «вечного возвращения одного и того же». Рассматривая искусство, Ницше выделяет в нем два начала: дионисийское - стихийное, оргиастическое, экстатическое - и аполлоническое - просветление, гармоническое, рефлексивное. Эти противоборствующие силы характеризуют само бытие, причем дионисийское, изначально жизненное, лежит в основе бытия. Идеал культуры заключается в опосредовании и достижении равновесия этих полярных начал.

Для того чтобы понять проблему необходимо уяснить понятия-символы аполлоновского и дионисийского начала. В философском энциклопедическом словаре дается следующее определение: «Аполлоновское и дионисийское, философско-эстетические понятия, введенные Ницше («Происхождение трагедии из духа музыки» - «Die Geburt der Tragodie aus dem Geiste der Musik», 1872) для характеристики двух типов культуры и одновременно – двух начал бытия, олицетворения которых Ницше видел в образах Аполлона и Диониса. Аполлоновское – это светлое, рациональное начало, дионисиское – темное экстатически-страстное, хаотическое, оргиастически-иррациональное…» [1]. Как мы видим, впервые проблема рационального и иррационального затрагивается в философии Ф. Ницше. Согласно его философии под светлыми аполлоновскими образами античности скрывается хаос стихийных жизненных сил. Под дионисийскими образами античности - темное, безмерное, хаотичное, покровители неуемной жизненной силы и природного оживления.

Взаимоотношения Аполлона и Диониса следует рассматривать в качестве бинарной оппозиции. На протяжении греческой истории они находились в состоянии борьбы, продолжавшейся с переменным успехом: на заре этой истории господствует дионисийское начало, сменяемое в век Гомера торжеством Аполлона, эпоха ранней классики опять-таки дает перевес Дионису (трагедия и философия досократиков), чтобы затем быть смещенной дорийским искусством, являвшимся воплощением аполлонизма.

Ницше, опираясь на немецкий романтизм XIX в. (Ф.Шлегель, Шеллинг), смог по достоинству оценить афористический стиль философствования досократиков и символическую емкость их философем и фрагментов. В ряду типологических противопоставлений как наивное и сентиментальное у Шиллера, классическое и романтическое. Вместе с тем необходимо отметить что, Ницше возвысил антисциентизм и как следствие этого развенчал классический рационалистический образ античности как родины европейского разума и науки .

Надо отметить что, аполлоническое начало противостоит дионисическому подобно тому, как искусственное противостоит естественному, жизни, осуждая все чрезмерное, непропорциональное. Ницше полагает, что после многочисленных этапов противоборства эти два начала слились в древнегреческой трагедии, ибо и то и другое оказались одинаково необходимы греку: этическое начало Аполлона стало как бы своеобразной защитой от ужасов бытия, как его дополнение и ограничение; в то же время силы Диониса олицетворяли преклонение перед неисчерпаемой во всей ее чрезмерностью мощью самой жизни. Именно в «Рождении трагедии» Ницше формулирует ставшую сакраментальной фразу о том, что «только как эстетический феномен бытие и мир оправданы в вечности» [2]. Иначе говоря, будучи стихийной и иррациональной силой, жизнь изливается в инстинкте художника, и только тот мир, который он творит и с помощью которого он отгораживается от действительности, и есть единственно реальный. Так и в аттической (древнегреческой) трагедии само действие никогда не являлось только портретированием действительности, оно и было самой этой действительностью, своего рода утешением эллина.

Вызываемое трагическим хором состояние разрушало привычные границы человеческого существования, погружая все личное в летаргический сон и избавляя тем самым людей от мыслей об ужасе и отвратительной нелепости их существования. Именно искусство, и только оно одно, по мысли Ницше, было способно сделать жизнь достойной существования. Основой такого рода философско-эстетических умонастроений философа выступает своеобразно интерпретированная им идея о единстве жизни и искусства, согласно которой сама жизнь рассматривается в качестве бессознательной творческой силы; что же касается искусства, то оно становится стихийным, ничем не детерминированным кроме воли и инстинкта художника, процессом жизнеизлияния как единственным подлинным проявлением жизни. Тем самым искусство способно преобразить жизнь, представив ее в более привлекательном свете. Подлинная жизнь - это и есть искусство, причем главным образом искусство трагическое. Отсюда и ранний эстетизм или романтизм молодого Ницше, как определенный способ его жизнепонимания, отсюда же и его выводы о высочайшей миссии художника, который в борьбе с неисчерпаемой и таинственной жизнью создает свои шедевры как единственно подлинные лики последней. Описывая древнегреческое искусство, и в частности аттическую трагедию, Ницше четко акцентирует наступление того момента, когда эта трагедия вдруг «покончила самоубийством» в лице Еврипида, превратившего ее в комедию и поставившего под сомнение само существование дионисического начала. Дионис был изгнан с греческой сцены демонической силой, говорившей через Еврипида, однако последний был, по словам Ницше, лишь только маской; подлинным божеством, говорившим его устами, был Сократ, с появлением которого возникает новая дилемма: дионисического и сократического начал [3].

Исходя из выше изложенного можно сделать следующий вывод: хотя, Ницше видел идеал искусства в определенном равновесии аполлоновского и дионисийского начала, однако предпочтение архаически неоформленного (дионисийского) связывает его концепцию аполлоновского и дионисийского начала с мотивами позднейшей иррационалистической философии культуры.

Таким образом, Ницше утверждает противоположность по сути и, одновременно с этим, равнозначность по важности аполлонического и дионисийского начал. Кризис современной культуры, состоит в подавлении дионисийского начала, которое не исчезает бесследно, а копится под гнетом разумного и упорядоченного. Философ также отмечает, что проявление дионисийского в современном человеке гораздо страшнее и болезненнее, чем у грека.

Философ предчувствует «возрождение трагедии», то есть возвращение дионисийского начало, которое свергнет сократическую культуру и позволит вернуться к культурной модели, которую Ницше считал идеальной -греческой. В ней аполлоническое и дионисийское начало взаимодействуют на равных основаниях, что дает жизнь и искусству (в частности, рассмотренной философом трагедии), и культуре в целом [4].

ЛИТЕРАТУРА

1. Философский энциклопедический словарь/ Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев и др.- М.: Сов. энциклопедия, 1983.
2. Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки в пер. Г.А. Рачинского; «Мысль», Москва 1990.
3. Бобахо В.А., Левикова С.И. Культурология: Программа базового курса, хрестоматия, словарь терминов. -- М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000г.
4. История философии. Учебник для высших учебных заведений. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000г.

УДК 81’373.21

ТОПОНИМИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ОСТАНОВОК ЦЕНТРА ГОРОДА КАРАГАНДЫ

С.С. МЕЙРАМБАЕВА
студент 1 курса, Карагандинский политехнический колледж, г. Караганда

Обычно мы пользуемся географическими названиями, не задумываясь. Они нам привычны. Об их происхождении не всегда знают даже местные жители.

Имена географические, собственные названия географических объектов – топонимы – встречаются нам всюду: в городах, сельских местностях, во время поездок, на уроках географии, при чтении литературы. «Топос» с греческого означает «местность», «онома» – «имя».

Еще в прошлом веке русский ученый Н. И. Надеждин писал: «Топонимика – это язык Земли», а академик Я. К. Грот отметил: «Топографическое имя никогда не бывает случайным и лишенным всякого значения. В нем по большей части выражается или какой-нибудь признак самого урочища, или характерная черта местности, или намек на происхождение предмета, или, наконец, какое-нибудь обстоятельство, более или менее любопытное для ума и воображения».

В 20 веке, с появлением и развитием городского общественного транспорта. В городах появился новый вид топонимов – названия автобусных, троллейбусных и трамвайных остановок. Наряду с названиями улиц, площадей и т.п. названия остановок стали необходимой частью топонимической среды города.

Данная работа посвящается исследованию названий остановок в центре города Караганды.

Актуальность проблемы исследования заключается в том, что названия автобусных остановок в городе Караганды мало изучены, мало кто из жителей задумывался о них.

Цель исследования – описать названия автобусных остановок Караганды с точки зрения топонимики.

Учитывая недостаточный уровень разработанности проблемы, ее актуальность и значимость, была определена тема исследования: «Топонимическое изучение остановок центра города Караганды».

В центре Караганды в настоящее время около 40 названий остановок. Названия остановкам дают работники автотранспортных предприятий или трамвайно-троллейбусного управления при разработке новых маршрутов. В Караганде абсолютное большинство остановок не имеют собственного названия, а обозначаются названием какого-нибудь близкого объекта: улицы, предприятия и других.

Больше всего названий 36%, (10 названий) составляют названия объектов соцкультбыта: учебные заведения, больницы, театры и т.п. Это названия таких остановок как «КУБУП» (Карагандинский Государственный Университет Бизнеса, Управления и Права), «КарГТУ (Карагандинский Государственный Политехнический Университет)», «Мед.академия», «Поликлиника»(№2), «Больница», «Березка», «Театр имени К. Станиславского», «ДКГ (Дворец культуры горняков)», «Библиотека», «Боулинг», «Аквапарк», «Аэлита», «Диетстоловая».

Вторые в рейтинге – около 19% – состоят из близких по смыслу к слову «магазин», словосочетанию «торговый дом». Это такие названия остановок «Абзал», «ЦУМ (Центральный универсальный магазин)», «1000 мелочей», «Юбилейный», «Мечта», «15 магазин», «Овощной» (раньше был «Овощной» магазин).

Далее следует 16 % названий остановок – это наименования вокзалов, банков, административных зданий («Вокзал», «Валют-Транзит», «Автопарк», «Таксокомбинат», «Акимат», «Пожарная часть»).

Около 13 % названий остановок представляют собою названия улиц, площадей («Ерубаева», «Жамбыла», «Жангозина», «Олимпийская», «Площадь имени Ю.А.Гагарина»).

Такой же процент составляют названия кварталов. Это «92 квартал», «45 квартал», «32 квартал», «26 квартал», «19 квартал».

Название предприятия «Хлебзавод» дало одноименную остановку, что составило 3%.

Информативность названий остановок - это их способность помочь человеку ориентироваться при поездке, находить в городе нужный объект. В некоторых случаях удобно, чтобы звучало название какого-либо общественно-важного или очень заметного внешне объекта («КарГТУ», «Мед.академия», «Театр имени К. Станиславского», «ДКГ», «Вокзал», «Абзал», «ЦУМ», «1000 мелочей» и т.п.) ,но в принципе название остановки является только звуковым сигналом, символом, по которому пассажир ориентируется при поездке, и ему далеко не всегда нужно знать, что там находится возле остановки. Исходя из этого, нами разработаны условия достаточной информативности названий остановок, т.е. какими должны быть названия, чтобы люди не ошибались при поездках.

Условия достаточной информативности названий остановок.

1. Необходимы современные названия остановкам «Акимат», «Валют-Транзит», «Хлебзавод». К сожалению, данных учреждений в настоящее время нет.

2. Необходимо однозначное название остановки. Например: «ЦУМ» и «Абзал», «Ерубаева» и «Диетстоловая», «Акимат» и «Библиотека»

3. Если транспорт движется вдоль какой-либо улицы и на ней - несколько остановок, то нежелательно одну из них называть именем этой улицы. Например, улице Ерубаева автобус проходит 3 остановки, а название «Ерубаева» имеет только одна из них. Кажется, предпочтительнее оставить за нею другое название.

4. Желательно сохранять неизменными привычные названия остановок. Например, так и не привилось название «Бизнес-центр», все по-прежнему говорят «Валют-Транзит». В результате неоправданных переименований возникают двойные названия, снижается их информативность.

Соответствие названий остановок нормам русского языка. Названия остановок городского транспорта, так же, как и другие топонимы, являются частью лексики русского языка и должны подчиняться языковым нормам.

У нас остановкам транспорта не дается собственное имя, а просто присваивается название близкого объекта.

У нас процесс выработки собственных названий остановок идет, но идет стихийно.

Подводя итог сказанному, можно отметить, что система названий транспортных остановок в центре города Караганда далека от совершенства. Хотелось бы, чтобы те, кто создает новые названия остановок, не повторяли показанных в работе ошибок. Названия остановок должны контролировать специалисты по русскому языку, должна рассматривать городская топонимическая комиссия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Суперанская А. В. Что такое топонимика? - М.: Наука, 1985.

2. Городские маршруты - схемы маршрутов города Караганды. Автобусы, маршрутные такси, троллейбусы. http://www.karaganda.kz/ways.php

3. Интерактивная карта Караганды - карта города, список улиц и районов. http://www.karaganda.kz/map.php

4. Карты Караганды с сайта компании ПлюсМикро http://www.pmicro.kz/KRG/Maps/maps.htm

5. Артель - информационный интернет-ресурс города Караганды http://www.http://www.artel.kz

УДК 130.2

ТРАДИЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО КАК ТИП КУЛЬТУРЫ

Д.Б. МОЛДАБЕКОВА
студент, кафедра философии и культурологии, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Т.Ю. БИЛЬ
ст. преподаватель, кафедра философии и культурологии, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Традиционное обществ регулируется традицией, следовательно сохранение традиций является в нём более высокой ценностью, чем развитие. Общественный уклад в нём характеризуется жёсткой сословной иерархией, существованием устойчивых социальных общностей (особенно в странах Востока), особым способом регуляции жизни общества, основанном на традициях, обычаях. Данная организация общества стремится сохранить в неизменном виде социокультурные устои жизни.

Традиционное общество - аграрное общество. Для традиционного общества, как правило, характерны:

- традиционная экономика;
- преобладание аграрного уклада;
- стабильность структуры;
- сословная организация;
- низкая мобильность;
- высокая смертность;
- низкая ожидаемая продолжительность жизни.

В традиционном обществе преобладают коллективистские установки, индивидуализм не приветствуется (так как свобода индивидуальных действий может приводить к нарушению заведённого порядка, проверенного временем). В целом для традиционных обществ характерно преобладание коллективных интересов над частными, в том числе примат интересов имеющихся иерархических структур (государства и т. п.). Ценится не столько индивидуальная дееспособность, сколько то место в иерархии (чиновничьей, сословной, клановой и т. д.), которое занимает человек.

Традиционные общества, как правило, авторитарны и не плюралистичны. Авторитаризм необходим, в частности, для пресечения попыток несоблюдения традиций или их изменения [1].

В традиционном обществе, как правило, преобладают отношения перераспределения, а не рыночного обмена, а элементы рыночной экономики жёстко регулируются. Это связано с тем, что свободные рыночные отношения повышают социальную мобильность и изменяют социальную структуру общества (в частности, разрушают сословность):

- система перераспределения может регулироваться традицией, а рыночные цены - нет;
- принудительное перераспределение препятствует обогащению / обеднению сословий.

«Преследование экономической выгоды в традиционном обществе зачастую морально осуждается, противопоставляется бескорыстной помощи.

В традиционном обществе большинство людей всю жизнь живёт в локальном сообществе (например, деревне), связи с «большим обществом» довольно слабые. При этом родственные связи, напротив, очень сильны.

Мировоззрение (идеология) традиционного общества обусловлено традицией и авторитетом.

Традиционное общество является чрезвычайно устойчивым. Как пишет известный демограф и социолог Анатолий Вишневский, «в нём все взаимосвязано и очень трудно изъять или изменить какой-либо один элемент» [2].

В древности изменения традиционного общества происходили чрезвычайно медленно - на протяжении поколений, практически незаметно для отдельного человека. Периоды ускоренного развития имели место и в традиционных обществах (яркий пример - изменения на территории Евразии в 1 - ом тысячелетии до н. э.), но даже в такие периоды изменения осуществлялись медленно по современным стандартам, а по их завершению общество снова возвращалось к относительно статичному состоянию с преобладанием циклической динамики.

В то же время, с древних времен существовали общества, которые нельзя назвать вполне традиционными. Отход от традиционного общества был связан, как правило, с развитием торговли. К этой категории относят греческие города-государства, средневековые самоуправляемые торговые города, Англию и Голландию 16 - 17 веков. Особняком стоит Древний Рим (до 3 века н. э.) с его гражданским обществом.

Понятие традиционное общество или общество традиционного типа - одно из определяющих в культурологии. Традиционным называется общество, подчиняющееся традиции, воспроизводящее уже имеющиеся экономические, социально-политические и идеологические отношения на протяжении длительного времени. Разложение социальности традиционного типа произошло лишь в Греции, поэтому античность и рассматривается как начало европейской цивилизации. Общественное же устройство во всех других цивилизациях можно считать традиционным по своему типу. Для взаимоотношений человека и социума в обществах традиционного типа характерны следующие черты. Во-первых, традиционализм, т. е. отсутствие исторического динамизма, неизменность социально-экономического уклада. Новаторство здесь, играет подчиненную роль, что обеспечивает жизнестойкость социума. Приверженность традиционному типу отношений гарантирует стабильность цивилизации, отсутствие тех изменений, которые могут привести к ее гибели. Жизнеустойчивость культур

Востока - это следствие традиционализма. Тысячи лет, на протяжении которых существуют восточные цивилизации, позволяют судить об их устойчивости.

Во-вторых, в обществах традиционного типа человек связан со своей социальной группой и подчинен ей. От рождения судьба человека, возможности личностного развития почти всецело определяются принадлежностью к социальной группе (каста, род, клан, сословие, община и т. п.), за которой закрепляется определенный вид трудовой деятельности и профессия.

В-третьих, мировосприятие человека в традиционном обществе определяется существующим типом мировоззрения (мифология, религия). Основой духовной культуры восточных цивилизаций является миф. Изучение широкого круга мифов и различных мифологических систем позволило установить, что у разных народов повторяются ряды образов, тем и мотивов. На этом основании были выделены различные типы мифов: космогонические (мифы о происхождении мира), теогонические (мифы о появлении богов), антропогонические (о возникновении человека), мифы о культурном герое (персонаже, с которым связаны культурные умения и навыки) и т. д.Сознание в традиционных культурах Востока являлось религиозно-мифологическим по своей сути. Религии были чрезвычайно разнообразны Для Востока характерно необыкновенное разнообразие верований, смена нескольких типов религии (как в Индии) или же сосуществование их (как в Китае или Японии) [3].

Картина мира человека традиционных культур задавалась именно мифологией и религией. Мифологическая картина мироздания не выделяет человека из окружающего мира, а, напротив, одушевляет последний, очеловечивая его. Мифологическая культура интересуется не законом, а индивидуальными событиями, не причинно-следственными связями, а материальными изменениями. Хотя разрешение конфликтов в мифе иллюзорно, оно гармонизирует личностное существование человека.Обществу традиционного типа соответствует и особый способ мышления, получивший название восточного. При сравнении его с западным (европейским) способом мышления обнаруживается, по сути дела, различие в общественном и индивидуальном сознании традиционного и нетрадиционного обществ.

Особенности западного и восточного мышления отражаются в свойственных им типах философствования.

Европейская традиция связывает подлинное рождение философии с периодом высокой классики в Древней Греции. Все же предшествовавшие ей формы «любви к мудрости» рассматриваются как еще не выделившиеся из мифологического сознания. У мыслителей Древней Греции мы находим практически все основные темы философствования. Философы Древней Греции интересуются тем кругом вопросов, который в развитой европейской философии будет назван онтологией - учением о бытии. Сократу и Платону принадлежит классическая постановка «гносеологических» вопросов о самой возможности познания человеком мира. Ведущей в гносеологии становится тема категорий - наиболее общих понятий нашего мышления. Мышление в форме понятий, логических законов и систем оказывается единственно возможным для европейского ученого. В древнегреческой философии была поставлена проблема человека: как нравственных основ его поведения, так и такого устройства общества, которое способствовало нравственному поведению.

Важнейшим свойством традиционной культуры является ее синкретизм, выражающийся прежде всего в целостности, нерасчлененности трех форм бытия: культуры, общества и человека. Каждый член родо-племенного коллектива равен целому - у всех одно имя, одна раскраска тела, одни украшения, одни мифы, обряды, песни. Иначе говоря, «я» полностью растворено в «мы». Не отделяет себя человек и от природы, считая себя такой же ее частью, наделенной душой, как и растения, животные, горы, реки и т.д. Синкретизм проявляется также и в структуре самой культуры, не расчлененной еще на отдельные сферы с выработанными самостоятельными функциями.

Воплощением этого синкретизма является миф - синкретическое образование, воспринимающее мир как целостность и содержащее в зародыше все выделившиеся позднее сферы культуры. В традиционной культуре структурирующей является идея существования центра и периферии. В центре находятся сакральные элементы, определяющие нормы, ценности, представления о добре и зле в данной культуре, а также знание о необходимых действиях по поддержанию гармонии мира. На культурной периферии - обычная, повседневная жизнь людей. Наследием, оставшимся от архаических культур, их синкретизма, является принцип единства мира, неотторжимости его отдельных составляющих элементов. В мире нет предметов или явлений, абсолютно изолированных от других. Каждый из них множеством нитей связан с остальными предметами и явлениями, содержит в себе их частицы. Все находится во всем. В частности, это означает, что быт, сфера профанного (обыденного) оказывается насыщенной символикой, истинное значение которой лежит в области сакрального. Так формируется мифологическая модель мира, и в традиционной культуре продолжающая играть важнейшую роль. Только позднейшие этапы развития культуры привели к поляризации этих двух сфер.

Целостность этой культуры в сочетании с отсутствием специальных средств циркуляции информации приводит к тому, что каждый элемент культуры используется гораздо полнее, чем в современном обществе.[4].

Традиционное общество, как правило, регулируется традицией, следовательно сохранение традиций является в нём более высокой ценностью, чем развитие. Общественный уклад в нём характеризуется жёсткой сословной иерархией, существованием устойчивых социальных общностей (особенно в странах Востока), особым способом регуляции жизни общества, основанном на традициях, обычаях. Данная организация общества стремится сохранить в неизменном виде социокультурные устои жизни.

Менее важные фрагменты традиционной культуры регулируются с помощью обычаев - стереотипизированных форм поведения, связанных с деятельностью, имеющей практическое значение. Обычаи регламентируют поступки членов этноса в конкретных ситуациях, регулируют поведение индивида в той или иной сфере жизни

и деятельности, требуя проявления нравственных качеств, типичных для данного этноса. Они существуют в обыденной жизни, на культурной периферии. Более высокой ступенью регуляции являются ритуалы, намного более жесткие программы поведения, которые функционируют в сакральном центре культуры, и от их правильного выполнения зависит само существование этой культуры и народа.

Как считается в этнологии, ритуал представляет собой последовательность определенных действий, которые совершаются с целью повлиять на действительность, имеют символический характер и, как правило, санкционированы обществом. Ритуалы существуют не только в традиционных, но и в современных обществах. И это не только религиозные ритуалы. Под это определение подпадает любое разрешение, получаемое бюрократически и изменяющее ситуацию лишь символически (например, штамп в паспорте, поставленный в загсе). В традиционных культурах ритуалы играют более важную роль, так как считается, что от них зависит само существование мира, их важнейшая цель - достижение идеального состояния мира, характеризующегося слиянием человека, коллектива и космоса в гармоничном единстве[5]..

Ритуал использует все знаковые средства, известные коллективу (язык, жесты, мимика, пантомима, танец, пение, музыка, цвет). Это не только дает многократный запас прочности, но и производит эффект сопричастности высшим ценностям бытия. Также важна эмоциональная сторона ритуала, которая снимает напряженность, нейтрализует агрессию, сплачивает участников ритуала, позволяет им ощутить себя единым целым перед лицом очередного испытания. Важно и то, что каждый член коллектива в течение своей жизни проигрывает все роли, предписанные ритуальным сценарием, ощущает личную ответственность за сохранение мира в обществе. Именно эти свойства ритуала выделяют его из остальных видов деятельности, придают ему особый статус в традиционной культуре.

ЛИТЕРАТУРА

1. Марков А. В., Львов С. В. Традиционная культура. – Астрахань : Изд - во ГУП ИПК «Волга», 2010. – 333 с.
2. Вишневский А. Социология культуры. – М. : Академия, 2010. – 415 с.
3. Зверев И. Традиции и традиционное общество. - СПб. : Константин и К, 2011. – 513 с.
4. Культурология. – Алматы : Раритет, 2011. - 538 с.
5. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре. - СПб. : Константин и К, 2010. – 411 с.

ӘОЖ 168.522

ҚЫТАЙ МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

М.И. ОМАРОВА, А.С. ОМАРОВ
студенттер, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қытай мәдениетінің үздіксіз дамуы –оның басты ерекшелігінің бірі, өйткені осы мәдениет дәстүрге сүйеніп оқшау дамыған еді. Сондықтан болар Қытай мәдениеті Цин дәуіріне дейін өзгеріссіз өмір сүргенімен қатар, содан кейінде өзінің барлық құндылықтары мен идеалдарын сақтап калды.

Қытай мәдениетінің оқшаулығы олардың яғни қытайлықтардың басқа халықтардан артық сезінуімен және өз елін дүниенің кіндігі ретінде бағалауымен байланысты.Сондықтан қытайлар елді орталық империя деп атаған. Олардың түсінігінде жер – бұл жан –жағынан теңізбен қоршалған бір үлкен континент. Бұл идея көп уақыт бойы б.з.б. I мыңжылдықта орталық патшалықтардың (чжунго) тұрақты этномәдени және мемлекеттік қалыптасудың негізгі императиві ретінде қалды. Чгуньгоженьдердің (орталық патшалық адамдары) мәдени миссия идеялары ежелгі қытайлықтың әлем моделінің маңызды құрылымы, басты императиві болып қала берді. Әлемнің барлығы олардың түсінігі бойынша төрт жағынан «дүниенің төрт бұрышының варварларымен» қоршалған Аспан төріндегі империя ретінде қарастырылды.

Аспан төріндегі империя идеясына қарамастан, Қытай б.з.б. I мыңжылдықта көптеген жеке мемлекеттерден құралды, олардың ішінде жеті ең ірісі: Цинь, Янь, Чу, Вэй, Чжао, Хань, Ци. Барлық патшалықтар өзара Аспан төріндегі империя идеясы үшін күресті, бірақ бұл империядағы өзінің билігі үшін. Әлем моделінің ерекше бөлшектерін анықтаған бұл күрес, Қытай мәдениеті мен бүкіл Қытай тарихы дамуының анықтау факторы болып тек қана б.з.б. IV-V ғасырларда (белсенді соғыс ісін жүргізу кезеңінде) ғана емес Қытайтың келешекте барлық тарихына әсер етті. Тарихқа бұл кезең Күрескен патшалықтар дәуірі ретінде енді. Бұл кезеңде мәдени жақын мемлекеттер, бақталастық жағдайда бола тұрып, сол уақытта мәдениет, технология, әскери іс, саясат, құқық салаларында өзара байып жатты. Бұл ежелгі Қытай қоғамының терең өзгеруіне әкелген мәдениеттің гүлдену кезеңі болды.

Б.з.д. II мыңжылдықтың аяғында Қытай жерінде бірнеше бейтарап мемлекеттер пайда болды. Солардың ішіндегі ең күштісі – Чжоу патшалығы еді. Осы кезеңде мәдениет өркендеп, елде темір қорыту игерілді. Соның арқасында жаңа жер өңдеу құрал –саймандары жасалынып, қару –жарақтың жаңа түрлері қолданыла бастады. Ай мен күн күнтізбесі(б. д. д. VII ғасыр), жұлдыздар тізбегі (б. д. д. IV ғасыр) жасалынды. Б. д. д. I мыңжылдқтың ортасында толыққанды алғашқы философиялық ілімдер орнықты (конфуциандық, даосистік, маоизм және фацзялық). [1,228 б]

Өндірістік күштер дамуындағы жаңа сапа соғыс жүргізуге қажетті жаңа технологияларды меңгерумен байланысты болды. Бұл, біріншіден, қолөнер мен егіншіліктің тез дамуы үшін жағдай жасаған темір балқыту технологияны меңгеру. Егіншіліктің жаңа деңгейі Хуанхе алқабы мен Янцзы өзендерінің жағалауында гидротехникалық құрылғылардың күшті жүйесін салуды талап етті. Егіншіліктің дамуы қазіргі заманғы ірі (жартымиллиондық) қаланың деңгейіндегі қалалардың санының өсуіне әкелді.

Мемлекеттік құрылым мәдени өмірдің динамикасымен жақсарады. Б.з.б. IV ғ. саяси орталықтандыру процесіне сәйкес әкімшілік –территориалдық қайта құрылуға әкелген реформа жүзеге асырылды, осындай еуропалық жүйені мың жылдан асып кеткен заң шығарушылық және сот ісі жүйелері енгізілді.

Күрескен патшалықтардың тарихи шоғырлану мен қытай рухани мәдениеті өзгешелігінің қалыптасу процестері көбінесе иероглифтік жазумен белгіленді. Оның негізгі принципі – нақты бейне мен символ, графикалық сызу әдісі арасындағы байланысы арқылы ол нақты айтылыстың лингвистикалық ерекшеліктерімен тығыз байланыста болған жоқ және қандай да болса тілтасушысымен қолдануға болады, бұл түрлі патшалықтар халықтарының мәдени жақындастығына әсер етті. [2,300 б]

Қытай этносы қытай халқының басқа халықтардан өзгеше мәдениетінің қалыптасуына ерекше ықпал жасады. Қытайлықтар болмыс құпиялары мен өмір мен өлім мәселелерінен гөрі жарылқаушыларға бас иіп, оларға еліктеуді өздерінің қасиетті парызы деп санады. Қытай елінде о дүниедегі рахат өмірді уағыздаушылардан гөрі, осы нақты өмірдің мән –мағынасын терең түсіне отырып «өмір үшін өмір сүруге» үйретушілерді ұлылар қатарына жатқызып, олардың даналық қағидаларына бас иген. Дәстүрлі қытай мәдениетінің өзіндік бет –бейнесінің қалыптасуына діннен гөрі, салттық этиканың ерекше әсер етуі де осы жағдайға тікелей байланысты болса керек.

Қытай қоғамында орын алған мұндай жағдайлардың бәрі де адамзатты қоршаған дүниенің бейнесі жайындағы нақты ұғымдардың қалыптасуына да, оның эволюциялық сипатына да өз ықпалын тигізбей қойған жоқ. Мысалы, Қытайдың діни құрылымында дін адамдарының рөлі алғашқы кездерде онша жоғары бола қойған жоқ. Оған дәлел ретінде Аспан құрметіне байланысты өткізілетін діни рәсімдерді ғалым адамдардың емін –еркін атқара беретіндігін атап көрсетуге болады. Өйткені, Қытайда сол заманның өзінде –ақ ғалымдарға ерекше құрмет көрсетіліп, оларды жоғары сословиеге жатқызған, бірақ олар мұндай абыздық қызметтерден гөрі мемлекеттік істерге өте жақын тұрды. Қытайдың діни құрылымының бұл ерекшелігі сонау көне заманда, атап айтқанда, б.з.б. II бастап –ақ қалыптаса бастаған болатын. [3,225 б]

Қытайлар да дүние жүзінің басқа халықтары сияқты құдайлар мен рухтардың құрметтеріне құрбандықтар шалды (кей жағдайларда қанды құрбандықтар да берілетін болған). Бірақ, уақыт өткен сайын көп құдайлар мен рухтардың ішінен Ұлы Құдай дәрежесіне жетіп, аты аңызға айналған Шанди басты орынға шықты. Әрине, діннің даму тарихындағы мұндай дара тұлғалар әлемдік басқа діндерде де жиі кездеседі (мысалы, Египетте). Бірақ, Қытайда Ұлы Құдай Шандиді өз халқының мұңын жоқтап, жағдайын ойлайтын, оған барынша қамқорлық жасайтын қамқоршы және арғы ата –бабаларының, ата –тектерінің негізін қалаушы ретінде де қабылдаған. Сондықтан да болар, қытай халқының тұрмыс –тіршілігіндегі барлық мәселелердің түйінін шешу –Шанди құдайға табынумен, оған жалбарынумен тығыз байланысты болған.

Қытайдың қоғамдық –саяси өмірінде орын алған түбегейлі өзгерістерге байланысты, кейіннен, яғни Чжоу династиясы кезеңінде (б.з.б. XI ғ.) Шанди құдайға табынушылықтың орнын Аспанға табынушылық басты. Сонымен қатар Чжоу династиясының билеушісі Аспан тәңірінің ұлы деп, ал Қытай империясы Аспан аясындағы қасиетті империя деп жарияланды. Бұл атақ пен қытай елінің бұл аты XX ғасырға дейін сақталып отыр. Қытайлықтардың ел билеушілерін осыншама дәріптеп, оларға жоғары атақ бергеніне қарағанда, олар ел басшылары құдайлармен генетикалық байланыста деп түсінгендігін айқын аңғаруға болады. Чжоу дәуірінен бастап Аспан қытайлықтардың басты құдайына айналды. Аспанға табынушылықта моральдық –этикалық сарын басым болды. Қытайлықтар Аспан қайырымдыларды, рахымшылдарды жарылқап, ал мейірімсіз қатыгез адамдарды аяусыз жазалайды деп түсінген. Адамгершілік, қайырымдылық және т.б. ұғымдар Аспанның космостық күштерінен қуат алған, онымен ұдайы байланыста болған, халықтың қамын ойлаушы ел билеушісінің бойындағы ізгі қасиеттермен байланыстырылып қарастырылады. Қайырымды, дана билеуші ғана өз елін, өз халқын басқара алады, ал бұл қасиеттерден ада болғандар ел басқару құқысынан айырылады. Ежелгі қытайлықтар өмірдің мәнін адамдардың космос кеңістігімен дұрыс қарым –қатынастар орната білуімен де байланыстырады. [4,212 б]

Олай болса, қытай халқының салт –дәстүрінде, әдет –ғұрыптарында және т.б. дін этикалық нормаларға айналды. Аспанға табынуда моральдық және адамгершілік жақтарға баса назар аударылды. Ерекше атап өтетін бір жәйт, Қытайда халық Аспан еркінің жаршысы деп жарияланып, рухтарға қарағанда халықтың жағдайына ерекше мән берілді, ал бұл жағдай қытай мәдениетінің дамуына өз әсерін тигізбей қойған жоқ. Мәдениет тарихына тереңірек үңіліп қарасақ, табиғат дүниесімен етене байланыста болып, оған ерекше сезіммен, әрі сеніммен қарау қытай халқының бойында қалыптасқан табиғи қасиет екендігін аңғарамыз. Табиғат пен адам жанының үндестігі, табиғатты аялау, оған деген сәбилік махаббат сезімі халықтық мәдени туындыларды одан әрі нәрлендіре түсті. Табиғатқа табыну және оның өзіндік табиғи қасиеттерін бағалаудың арқасында қытайлықтар жан –жақты жетілген, ізгілікке толы дүниенің бейнесін жасады. Олардың ұғымынша, дүние – қарама –қайшылықтардың абсолютті үйлесімділігі үстемдік еткен шым –шытырық дүние, бірақ мұнда қандай жағдай болса да, олар бірін –бірі еш уақытта да жоққа шығармайды, қайта бірін –бірі толықтырып өзара үйлесімділік тауып отырады. Табиғаттың әрбір құбылысы –табиғат атаулының, бүкіл тіршілік атаулының жалынды жаршысы. Әрбір табиғи құбылыстың өзіндік күпиясы, өзіндік сыры бар –олардан даналық лебі

еседі. Демек, қытай халқының түсінігіндегі дүние бейнесі өзінің тұтастығымен, өзара үйлесімділігімен таң қалдырады. Қытай халқы табиғаттың бес қайнар бұлағын бес қасиетпен байланыстырады. Олар: адамгершілік (жэнь), парыз сезімі (и), әдепті қылық (ли), ізгілік (синь) және даналық (чжи). [5,42 б]

Қытай мәдениеті космостық ырғаққа, оның ырқына байланысты іс –әрекетке шақырады, өйткені адамның әрбір іс –әрекеті, тіпті оның шығармашылық қасиеттері де Аспанға, оның құдіретіне тікелей байланысты. Мұндай тәнірлік көңіл күйді қытайлықтар былайша білдіреді: «Мен сөйлеп тұрған жоқпын, мен баяндап тұрмын». Ұлы уағызгер Конфуцийдің көзқарасынша, адам бойындағы қасиеттердің барлығы да табиғатпен тығыз байланысты. Табиғат адамға дарын береді, ал дарындылық –табиғаттағы шығармашылық процестердің заңды нәтижесі болып табылады. Демек, қоғам мен табиғаттың өзара үйлесімділігі негізінде Аспан әлемімен, оның табиғи іс –әрекеттерімен байланыстырыла қарастырылатын әлеуметтік –этикалық мазмұндағы идеялар жатыр. Бұл идеялар даосизм және Конфуций ілімінде одан әрі түрленіп, толықтырыла түсті.

Даосизм адамзатты табиғатпен бірлікке шақырды. Сонау көне заманда басталған бұл тамаша дәстүр ұрпақтан –ұрпаққа жалғасып, күні бүгінге дейін өзінің өміршеңдігін көрсетіп отыр. Сондықтан да қытай халқының мәдени туындыларында адамның табиғатпен байланыстары жан –жақты көрсетіліп, тамаша бейнеленеді. Даосизмнің негізін қалаушы –Лао –Цзы өз заманында «кәрі дана» деген атаққа ие болған. Бұл діни жүйе діннен гөрі философияға жақындау болып келеді. Даосизм жергілікті дін ретінде б.з.б. VI ғасырда қалыптаса бастаған. Лао –Цзының өмірі туралы мәліметтер өте аз, әрі жұмбақ жақтары да аз емес. Сол кезеңдегі тарихи деректерге сүйенсек, этикалық ілімнің негізін қалаушы Конфуций Лао –Цзыға арнайы келіп одан өзінің шығармашылық қызметі жайындағы пікірін білгісі келетіндігін білдіреді. Бірақ, «Кәрі дана» Конфуцийді «Әлеуметтік жобалар мен реформалар жасауға босқа уақыт кетірдің, оның барлығы да бос әурешілік» деп қатты сынға алады. Лао –Цзының тұжырымдауынша, халық даоны (дао - жол деген мағынаны береді) негізге алуы қажет, өйткені даосизм ілімінің негізі табиғатпен байланысты. Одан әрі ол былай деп пайымдайды: «Адамзат Жерге, Жер Аспанға тәуелді, Аспан даоны, ал өз кезегінде дао табиғилықты қажет етеді». Олай болса дао –адамзат баласының тіршілігі мен бізді қоршаған жарық дүниенің дәнекершісі болып табылады. Дао –жер бетіндегі тіршілік атаулының негізі, бүкіл заттық дүние мен табиғат құбылыстарының қайнар көзі. «Дао ілімінде жеке адамның адамгершілік тұрғыдан жетілуі –өзін қоршаған ортамен үйлесімділігімен байланыста қарастырылады. Лао –Цзының бұл атақты философиялық –діни қағидалары «О пути к добродетели» атты еңбегінде жан –жақты баяндалады.

Қытай мәдениетінің екінші бір қайнар бұлағы –Конфуций ілімі болып саналады. Оның негізін қалаушы Кун Фу –цзы, яғни Кун –ұстаз. Конфуций б.з.б. 551 ж. шамасында өмірге келген. Бала кезінен –ақ білімге өте құштар болған. Ұлы уағызгер көне заман тарихын қызыға оқып, ескі салт –дәстүрлерді өте жақсы көрген. Өмір жолында талай қиындықтарды басынан кешірген Конфуцийдің бойында өзі өмір сүрген ортаға көңілі толмаушылық сезімі белең алды. Ол елдегі бей –берекетсіздіктен құтылу және халықтың тұрмыс –тіршілігін дұрыс жолға қоюдың басты жолы –ата –бабалар дәстүрлері мен заңдарына, көне заман тәртібіне оралу деп санады. Конфуцийдің ойынша, бұл мақсатты жүзеге асыру жолындағы шараларды әрбір адам саналы түрде жүзеге асыруы, өз –өзіне жоғары талаптар қоя білуі және қабылданған ережелер мен канондарды мүлтіксіз орындай білуі шарт, міне, сонда ғана қоғамда келелі өзгерістерді жүзеге асыруға мүмкіндік туады. Бұл қағида –оның этикалық –әлеуметтік бағдарламасының негізі болып табылады және Қытайдың мәдени –тарихи дамуына ерекше ықпал жасады. [6,79 б]

Конфуций өзінің өмірлік қағидаларын қағаз бетіне түсірген жоқ, бірақ оның айтқан ой тұжырымдарын шәкірттері жазба түрінде «Суждения и беседы» деген еңбегінде жан –жақты баяндайды. Кітаптағы әрбір қағида, ой толғаулары «Ұстаз былай деген екен» деп басталады. Бұл баға жетпес құнды еңбек Ұлы дананың ілімінен толық мағлұмат беретін жалғыз жазбаша дерек болып табылады. Өзі өмір сүрген ортаны өткір сынға алып, болашақтан үлкен үміт күткен Конфуций екі заманды өзара салыстыра отырып «Жетілген адамның» (цзюнь цзы) идеалын жасады. Жан –жақты толысқан, адамгершілік қасиеттері мол «жетілген адамның бойында», негізінен екі қасиет болуы қажет, олар: адамгершілік пен парыз сезімі. Ол былай дейді: «Мемлекетті басқаратын адам – халқын шын ықыласымен сүюімен қатар парасатты және шыншыл болуы шарт». Нағыз «цзюнь цзы» болу үшін тек қана адамгершілік қасиет жеткіліксіз. Ол үшін тағы да басты қасиет – парыз сезімі керек. Парыз – бұл моральдық міндет болып саналады. Парызды сезіне білудің өзі білім мен жоғарғы принципке, жалпы алғанда, адам бойындағы ізгі қасиеттерге тікелей байланысты болып келеді. Осы орайда Конфуций «Қайырымды ердің» бейнесін жасап, оны «қасиетсіз ерлерге» (сяо жэнь) қарама –қарсы қойды. «Қайырымды ер» өз парыздарын терең түсіне біледі, қоғамдық заңдарды бұлжытпай орындайды, ол «қасиетсіз ер» болса тек өз қара басының құлы ғана, бас пайдасын ойлаудан аспайды. Алғашқысы өз –өзіне талаптар қоя білсе, екіншісі басқалардан талап етуді ғана біледі. Алғашқысына жауапты істерді сеніп тапсыруға болады, адамдармен татулық қарым –қатынастарда болады, қайғы мен қуанышқа ортақтаса біледі, қажет болған жағдайларда өз өмірін қияды және қандай құрбандықтарға болса да бара алады, ал екіншісі болса бұл айтылған қасиеттерден мүлде жұрдай қасиетсіз адам. «Қайырымды ер»үш нәрседен қорқады, олар: киелі Аспан, ұлы адамдар мен даналардың айтқан сөздері, ал «қасиетсіз ер» көктен де сескенбейді, ұлыларды жек көреді, дана адамдардың сөзін ескерусіз қалдырады. [7,43 б].

Қытай мәдениеті космостық ырғаққа, оның ырқына байланысты іс –әрекетке шақырады, өйткені адамның әрбір іс –әрекеті, тіпті оның шығармашылық қасиеттері де Аспанға, оның құдіретіне тікелей байланысты.

Бұл идеялар даосизм және Конфуций ілімінде одан әрі түрленіп, толықтырыла түсті.

Даосизм адамзатты табиғатпен бірлікке шақырды. Сонау көне заманда басталған бұл тамаша дәстүр ұрпақтан –ұрпаққа жалғасып, күні бүгінге дейін өзінің өміршеңдігін көрсетіп отыр.

Конфуций –Қытайдың дамуына және мәңгі мемлекетке айналуына жол ашатын кіршіксіз, таза қоғамдық қарым –қатынас жүйесін орнатудың жолын іздеген саяси ойшыл. Сондықтан да оның ілімі мыңдаған жылдан бері Қытайдың мемлекеттік дініне немесе мемлекеттік идеологиясына айналды.

Ежелгі Қытай мәдениеті ерте кезден қалыптасып, өркениеті дамыған елдердің бірі болып саналады. Көптеген соғыс, шапқыншылықтарды басынан өткізгеніне қарамастан өзіндік қолтаңбасын сақтап қалған. Қытай жерінде неолит дәуірінде (б. з. д. 5 -3 м. ж.) пайда болған ежелгі мәдениет қытай көркем өнерінің ең бастапқы кезеңі болып саналады.

Әр ұлттың өзінің ата –бабасынан мирас болып келе жатқан бай мәдениеті болады. Бұл бай мәдениет қытайлықтарда да бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Чернокозов А.И. Мировая художественная культура. «Учебники, учебные пособия». Ростов нД.: Феникс, 2000. -288 с.

2. Төлебаев Ә. Т., Әлмұханбетов Б. А. Өнер тарихы. Жалпы білім беретін мектептің оқушыларына және студенттерге арналған оқу құралы –Астана: «Арман -ПВ», 2009. 304 –б.

3. Мардымбаев Т. Қытай қызықтары. Алматы: Рауан, 2004 ж. 245 бет.

4. Сапарбеков П.Р. Күншығыс елдеріне саяхат. Астана, 2008 жыл, 225-бет.

5. Қытайдың этномәдени құрылымдары. «Ақиқат», 2005, №7. 45-49 бет.

6. Пазылов Н.Т. Қытайдың мәдени кешендері. «Ұлт тағылымы», №4, 84 б.

7. Тыныштықова Р.О. Қытайдың мәдени құндылықтары. «Ақиқат» журналы, 2006 жыл, № 5, 45-52 бет.

ӘОЖ 130.2

БҰҚАРАЛЫҚ МӘДЕНИЕТ ӨРІСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ӨРКЕНИЕТ (ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ)

Г.А. САҒАТОВА
студент, Жаяу Мұса атындағы колледж, Ақсу қ.
А.К. НУРАЛИНА
жетекші

«Мәдениет» ұғымын қарастырған кезде, оның халықтық, элитарлық және бұқаралық болатынын байқадым. Осылардың ішінде «бұқаралық мәдениет» феномені мен үшін қызықты, әрі бүгінгі таңда жиі қозғалатын тақырып болып көрінді. Әрине, бұл қарастырып отырғаным жаңалық емес, сонымен қатар, қоғамда болып жатқан процестердегі айтарлықтай кең етек жайған мәселенің бірі. Сол себепті, осы сарында жұмыс істеп, Қазақстандық қоғамның, әсіресе жастар қауымының айтып отырған тақырыпқа қаншалықты қатысы бар, бұл мәселенің оң және теріс жағын жан-жақты қарастыру және өз пікірімді паш ету менің жұмысымның мақсаты болып табылады.

Алдымен, «Бұқаралық мәдениет деген не?», - сұрағына жауап табайық.

Бұқаралық мәдениет - [лат. massa - кесек, топ; culture - өңдеу, тәрбиелеу] - әртүрлі тарихи кезеңдерде мәдениеттің әлеуметтік жіктелуі процесі нәтижесінде азды-көпті көрініс табатын әлеуметтік-мәдени құбылыстардың жиынтығы; ықпалдасу процестерінің күшеюі нәтижесінде стандартталған мәдени формалардың, ережелер мен бейнелердің кең таралуына жағдай жасайтын, трансұлттық мәдениеттің қалыптасуына себепкер болатын қазіргі мәдениеттің ерекше қабаты; қарабайыр, күңгірт сананы қалыптастырушы алдап-арбаушы, бірыңғайландырушы, тетіктерді қамтамасыз етуші ақпараттық қоғамның мәдениетінің тілі, ерекше белгілер жүйесі [1]. Бұл, әлеуметтану және саясаттану бойынша түсіндірме сөздігінде берілген анықтама. Енді, латын тіліндегі терминнің аудармасына назар аударсақ, екі сөзден құралған тіркестің өзінен ақ «топты өңдеу», «қоғамның бір кесегін тәрбиелеу» деген ұғымға тап боламыз. Осы жерде жаңа бір сұрақ туындайды, «Топты тәрбилеу, өңдеу дегенді қалай түсінуге болады?». Сұрақтың жауабын атақты Хоссе Ортега-и-Гассеттің бұқаралық қоғамның әлсіз тұстары мен кемшіліктерін қарастырған жұмыстарында, Р. Гвардини бұқаралық сананың таралуының ешқандай қауіптігі жоқтығын, оның табиғи құбылыс екендігін айтқан еңбектерінде таптым. Бұл қарама-қарсы, бірақ бір-бірін толықтыратын екі тұжырымды толығымен талдап, ой елегінен өткіздім.

Бұқаралық мәдениет феномені қазіргі заманғы мәдениеттануда белгілі бір нәтежені кең көлемде тарата алу мүмкігдігі бар *«орта топ»* тұтынушыларына лайықталған рухани өндірістің арнайы көптүрлілігін белгілеу мақсатында қолданылған термин. Оның пайда болуын өздеріне қызмет ету үшін жалданбалы жұмысшылар армиясын құру қажеттілігін туғызған ірі шаруашылықтың өндіріс қалыптасуының кезеңімен байланыстырады. Меніңше, бұқаралық мәдениет бір жағынан, жалдамалы жұмысшылар мен қызмет етушілер қатарынан тұратын жаңа әлеуметтік қабаттың өзіндік бір қалалық-халақтық мәдениетін құруға деген талпынысы болса, екінші жағынан, үстемдік ететін саяси және экономикалық құрылым мүдесіндегі бұқаралық сананы басқару құрылымы ретінде пайда болды.

Біздің елімізде бұқаралық мәдениеттегі жаңашылдық элементтері айтарлықтай емес, себебі оны жасаушылар бұқаралық сана үшін көбіне «жоғарғы» мәдениет жетістіктері нұсқаларының ескіргені, үйреншіктіге

айналған формалармен айналысады, тек не жасаса да басқа елдің жетістіктерін қайталайды яғни**,** *бұқарлық сана* қалыптаспаған, тұрақталмаған құбылыс[2].

Бұқаралық сананың құрамдас бөліктерін үшке бөліп қарастыруға болады:

1. Әрекеттердің нақты жағдайдағы бағдарламалары мен тікелей тәжірибеде таралған бұлыңғыр білім;

2. Жеке тұжырымдар мен ұсыныстар түріндегі күнделікті өмірден жиналған тұрмыстық және кәсіби тәжірибе, қарапайым өмір сүрудің тәртібі;

3. Аталмыш мәдениеттегі құндылықтар жүйесі, мәдени дәстүрлер, сонымен бірге білімнің арнайыланған түрлі салалары үстемдік ететін тікелей тәжірибе шеңберіндегі тұтас әлем картинасы. Бұқаралық сана өте қарапайым «үйірлік» тобыр санасынан өзінің күрделі құрылымымен ерекшеленеді және қоғамның өзіндік санасы болып табылады [3].

Осыдан, басы ашық мәселе ретінде, бұқаралық мәдениеттің ұлттық сипаты жоқ екенін айту керек. Дамушы елдердің, көбінесе, осы бұқаралық мәдениетке қарсылық белгілі бір мемлекетке қарсылыққа белгілі бір ұлттық жеккөрушілікке ұласып жатады. Дүниеқоңыздық, отбасы проблемаларының тууы белгілі бір ұлттардың этникалық қасиеттері емес екені анық. Қазіргі жергілікті мәдениеттердің менталитеті капитализм заңдылықтарына бағына бастады. 70-ші 80-ші жылдарға дейн нарықтық экономиканы дамытпаған Шығыс Еуропаның социолистік мемлекеттері, Ресей, Үндістан, Қытай, бұрынғы КСРО елдері, Азияның күнгей шығысы мен Африка мемлекеттері де қазір нарыққа беймделе бастады. Нарық ұлттық мәдениеттің ішкі заңдылықтарын игеретін өте ықпалды фактор. Өйткени нарық фундаментальды. Яғни, қоғам өмірінің барлық тұсын қамтитын тотальді құбылыс. Осындай нарықтық фундаментализм жағдайында ұлттық мәдениеттің бірте-бірте әдепсіз бұқаралық мәдениетке айналуы мүмкін. Себебі, нарықтық экономикалы мемлекеттерде ұлттық мәдениет туындылары да халық тарапынан болатын сұранысқа байланысты жазыла бастады. Ал көпшілік тарапынан сұранысқа ие болатын мәдени туындылар немесе имандылық, ар-ождан талаптарына сәйкес келуі де мүмкін. Нарық жағдайында дәстүрлі қоғамдағы мұраттарды ажырайтын, таза ұлттық нақыштағы әдеби туынды, кино өнімі немесе театр қойылымы, газет-журнал, ән-жыр ақырындап халық талғамынан, сұранысынан тыс қалып, өндірушілердің де назарынын кете бастайды [4].

Осындай жағдайда өмірдің балама нұсқасын, яғни ешқандай моральдық тыйымдарсыз, жеке адамның барлық қалауын қанағаттандыратын тұтынушы қоғамның “қызықтарын” әлемдік комуникациялық жүйе (теледидар, видеотаспалар, интернет) арқылы күнделікті ықпалы күшті болып отыр. Кей уақыт жастардың Қазақстанның азаматы болғанына қорланатындарды да біліп қаламыз. Модернизациядан кейн рухани құндылықтарды бұзудан көңілі селт етпейтін ұрпақтың интелектуалды сұранысына ие болатын ұстамсыз фильмдерді елге толассыз тасу, сол фильмдерді көріп, өз өмірлеріне енгізу. Жастардың мінезін, талғамы мен аңсарын, дуниетанымын қатты өзгертіп жатады. Әсіресе жастардың “ рокерлерге ’, “байкерлерге”, “хиппилерге” т.б еліктеу типті субмәдениет үлгілерін таңдамаған күнде рухани тиым-талаптарға, адамгершілік құндылықтырына ескіліктің сарқыншағы деп қарауы демократиялық елдерде жұрт санасына бұқаралық мәдениеттің орныгып жатқанын білдіреді. Жалпы, *субмәдениет*– ойлау мен өмір стилін анықтайтын, өздерінің кешкендерімен, әдет – ғұрыптарымен, нормаларымен ерекшеленетін автономды тұтастай білімді атаймыз.

Жаһанданудан туындайтын екінші проблема – жастардың, қоғамның жаппай маргиналдануы. *Маргинал* деп өзінің ұлттық мәдениетінен жеріген, дүниетанымы, рухани құндылықтары жеткілікті қалыптаспаған адам.

Маргиналды ойлау санасы бар адам – бұқаралық мәдениет пен рухани құндылықтарының арасында айқын таңдау жасай алмайды. Ұлттың ғасырлар бойы өңдеп шығарған рухани талаптарын, туған елді сүюге үндеген парасатты пайымдарын игерген ұрпақ маргиналдану процесіне ұрынбауды және жаһанданудың экономикалық , технологиялық талаптарына да жауап беретін болады. Егер де ұлттың ұрпағы жалпы адамзаттық рухани қағидаларды, одан бұрын ұлттық-тарихи құндылықтарды игермесе, бұқаралық мәдениеттің құрбаны болып, жаппай маргиналға айналуы мүмкін [5].

Өзің өмір сүріп отырған заманыңның, ондағы басым мәдени құндылықтардың алғышарттары қандай болғандығын, адам санасын жаулап алу технологияларының жүзеге асырылу жолдарын ой таразысынан өткізген жастар үшін бұралаң-бұлтарысы көп, берілмеген жауабынан гөрі қойылмаған сұрақтары көп қазіргі заман мәдениетінің ішкі қисын түсінудің өзі де аса маңызды мақсат. Қазақстанның болашағы осы сыннан бұлтармай өте аламын деген жастардың қолында. Меніңше, бүгінгі қарастырып отырған қазақстандық қоғамның, қазақстандық жастар қауымының бұқаралалық ойлау санасына бағынып кетуі уақытша жағдай. Кеңес үкіметі кезіндегі қатал тәртіп пен тыйым салулар нәтижесінен туындап отырған мәселе. Дегенмен, бұл ізденіс осы салада жазылған басқа да зерттеулерді толықтыра отырып, халқымыздың рухани мәдениетінің, философиялық ойының жаңа деңгейге көтерілуіне өзіндік үлес қосады деген сенімдемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Әлеуметтану және саясаттану бойынша / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2006. - 569 б.

2. Мұсатаев С. Тәуелсіздігімізді нығайтуға идеологиялық басым бағыттардың ықпалы // Ақиқат 2001, № 3

3. Нұрадин Гүлхан – Мәдениет философиясы. Астана-2010 ж.

4. Нұрмұратов С.Е. Өркениетті қоғам және ұлттық идея // Қазіргі өркениет және ұлттық бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелері: Халақаралық ғылыми конференция материалдары. – Алматы, 2008. – 341 б.

5. Мағзумов М. Қазіргі кезендегі демократиялық саяси институттар//Саясат, 1998, №2

УДК 008 (1-21) «3/2»

КУЛЬТУРНОЕ ПРОСТРАНСТВО СОВРЕМЕННОГО ГОРОДА

А.М. САДВАКАСОВА
студент, кафедра философии и культурологии, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Т.Ю. БИЛЬ
ст. преподаватель, кафедра философии и культурологии, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Городское пространство как предмет исследования – популярная тема, которая требует регулярности и системности. Актуальность данной темы сегодня связана с тем, что она все больше становится темой обсуждения различных социальных групп, затрагивает все сферы социальной, политический, экономической деятельности, однако при этом отсутствуют какие-либо концептуальные схемы анализа, не говоря уже о более конкретных практических решениях. [1]

Город – это особая жизненная и культурная среда. Современный успешный город – это город-предприниматель, социально ответственный город, самостоятельно привлекающий инвестиции, туристов, финансово успешных жителей, самостоятельно налаживающий транснациональные связи и конкурирующий с другими городами. [2]

Можно условно выделить следующие предметные ракурсы в изучении специфики города: территориально-поселенческий, экономический, градостроительный, психологический, историко-культурный, семиотический, философско-методологический, социологический. [1]

В рамках городского пространства формируется личностное мировоззрение, моральные нормы и эстетические принципы. Человек в подобной среде – носитель культурного наследия, и одновременно инициатор коммуникационно-культурных взаимоотношений. На уровне мегаполиса социокультурные коммуникации выражены особенно интенсивно, поэтому современные жители мегаполисов находятся в центре культурной жизни. Но они также подвергаются и наиболее деструктивным воздействиям коммуникационного пространства города. Отсутствие эстетических вкусов, смешение различных субкультур, приверженность к агрессивным стилям самовырожения – все эти негативные характеристики современной коммуникации в условиях мегаполиса отражаются на мировоззрении отдельной личности и, соответственно, на характере социокультурных взаимодейтсвий. [1]

Вектор включенности горожан в единую социальную систему описаны в статье Н.Н. Ивашиненко, посвященной городскому пространству Нижнего Новгорода, среди которых доминирует интерес к происходящим в городе событиям и готовность принять участие в жизни города. [3] Соответственно, все население города можно условно разделить на четыре социальные группы. В первую входят люди, с интересом следящие за происходящим в городе, стремящиеся активно участвовать и способствовать развитию городского пространства. Во вторую входят те, кто интересуется городскими событиями, но не настроенные принимать в них участие и прилагать силы для улучшения дел в городе. Третья группа осознает необходимость для горожан участия в жизни города и даже декларирует свою готовность, тем не менее у нее не находится ни времени, ни желания следить за городскими событиями. Пассивный информационный интерес этой группы горожан на фоне ожидания организаторов позволяет говорить об их отстраненности от процессов городского развития. Тем не менее эта группа обладает высоким потенциалом активности и включенности, для активизации которого нужны специальные формы управления и социальные механизмы. И последняя, четвертая группа – это «закрытые» горожане, не интересующиеся и не желающие принимать участие в жизни города .

Главным отличием мегаполиса от небольшого города – наличие больших публичных пространств, где одновременно движутся большие потоки людей, которые из-за своего размера воспринимаются как толпа, безразличная масса. [1]

Социальное пространство современного города включает в себя особое культурно-коммуникационное поле столкновения различных процессов как глобального, так и локального характера. На эти процессы наслаиваются глобализационные тенденции, связанные с вестернизацией и развитием мультикультурализма.

Мультикультурализм – комплекс разнообразных процессов развития, в ходе которых раскрываются многие культуры в противовес единой национальной культуре, что ставит под сомнение существование национальной идентичности. Понятие «мультикультурализм» используется, как правило, в двух основных значениях.

В первом значении мультикультурализм – это феномен этнокультурной фрагментации социума; по-другому и более точно его можно определить как «многокультурность», в конечном счете, направленную против культуры как общенационального явления. Таким образом, речь идет не о культурной автономии в рамках некой культурной общности, а именно об ее фрагментации. Во втором значении мультикультурализм выступает как идеология и политика, которые в значительной степени опираются на либеральные концепции «культурного разнообразия», проповедующие этнические, расовые и субкультурные предпочтения в экономической, политической и культурной сферах общественной жизни. Их цель – искоренение дискриминации и достижение «равенства» различного рода меньшинств с национальным большинством. [4]

Наступающая глобализация обостряет существующие проблемы мультикультурных обществ, провоцируя возникновение все новых конфликтных ситуаций. Кроме того, на первый план выступают страх перед американизацией (вестернизацией), с которой чаще всего ассоциируют глобализацию, и опасения потерять свою культурную идентичность. В этих условиях возникает необходимость переосмысления роли и значения мультикультурализма, призванного в идеале обеспечивать бесконфликтность мультикультурных обществ. [5]

Городское пространство Павлодара в своем историческом развитии пережило несколько этапов, каждый из которых определялся особенностью конкретного исторического момента.

В условиях хаотизации городского культурного пространства особое значение приобретает культурная политика. [2]

Три вида действий, необходимых для осознанной культурной политики, выделяют известные консультанты по культурному развитию из Калифорнии Дон Адамс и Арлен Голдбард:

1. Определение культурных ценностей, целей и приоритетов;
2. Программы инициатив и расходов, соответствующие этим целям, которые и воспринимаются собственно как формирование культурной политики;
3. Мониторинг политики – процесс, позволяющий оценить культурное влияние каждого социального действия в свете установленных стандартов, которые и являются средством достижения установленной культурной политики.

Соглашаясь с тем, что государство должно участвовать в формировании такой политики, исследователи выделяют шесть основных направлений, на которые собственно и должен быть направлен вектор культурной политики:

– Сохранение наследия (музейные коллекции, исторические здания, живопись, музыкальную литературу, а также навыки ремесел и фольклор);

– Распространение культурного продукта. Средства направляются на финансирование спектаклей, гастролей, субсидий билетов, трансляций, издательскую деятельность, сеть распространения или специальные акции, направленные на расширение аудитории;

– Творчество (что включает как работу творца, так и любого вспомогательного персонала, участвующего в культурном производстве);

– Исследование (а это предполагает проверку соответствия проводимой культурной политики поставленным целям и задачам);

– Подготовка персонала (что предусматривает обучение творческих специалистов, администраторов и работников смежных областей);

– Образование. [6]

Органично встроенный в культурный процесс современный город призван выражать основные тенденции становления той культуры, которая должна быть присуща государству.

ЛИТЕРАТУРА

1. Якишин С. В. Культурно-коммуникационное пространство современного города: идентификация личности: автореф. дисс. канд. философских наук -Саранск, 2013.

2. Невоструева К.Н. Городское культурное пространство как предмет исследования (на примере Перми): к постановке проблемы. Пермский государственный технический университет , 2010

3. Ивашиненко Н.Н. Структура включенности нижегородцев в городское пространство // Вестник Нижегород. ун-та им. Н.И. Лобачевского. Сер. Социальные науки. Вып. 1 (3). Н.Новгород: Изд-во ННГУ, 2004. С. 128–129.

4. Акопян К. В. Мультикультурализм: основные теоретические подходы

5. Ушанова И.А. Глобализация и мультикультурализм: пути развития// Вестник Новгородского государственного университета №27.

6. Востряков Л.Е.. Культурная политика: концепции, понятия, модели http://www.cpolicy.ru/analytics/80.html

ӘОЖ 130.2

ДІННІҢ МӘДЕНИЕТПЕН БАЙЛАНЫСЫ

А.К. САЛЬМЕНОВ
студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
С.С. АУБАКИРОВА
оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

“Дін” термині religio деген латын сөзінен шыққан.Бұл терминнің неғұрлым мойындалатын нұсқалары Цицерон (б.э.д. 106-43) мен Лактанцийдің (шамамен 250-325 жылдан кейін қ.б.) нұсқалары болып табылады. Цицерон бұл терминді relegere-артқа жүру,оралу,қайта оқу,ойластыру,жинау,аңдау,қорқу деген латын сөзінен жасаған және дінді құдайдан қорқу,қорқыныш және құдайларды құрметтеу,осы құрметтеуге қатысы бар барлық нәрсені мұқият ойлап байқау ретінде сипатталады.Лактанций religio сөзі латынның religare-алу,буу,байлау,шырмау сөзінен шыққан және байланыс, адамды Құдайға қызмет еткенде және оған тақуалық арқылы бағынғанда біріктіретін дәнекер дегенді білдіреді деп санаған.Танымал француз лингвисті Э.Бенвенист(1902-1976) бастапқыда religio-бұл әрекетке түрткі болатын немесе салтты орындауға мәжбүрлейтін сезім емес, бұл адамды ұстап тұратын күдік,қайсыбір әрекетке деген ішкі кедергі деген.”Қайта жинау”,”жинау,бастапқы түрге келтіру”, ”бұрын

жасалған таңдауды қайта бастау”- religio сөзінің нақты мағынасы осындай.”Ол әр түрлі заттардың объективтік қасиеттерін немесе культтік практиканы емес, ішкі бейімділікті көрсетеді”, - деп жазады Э.Бенвенист. Ал жалпы дін туралы айтатын болсақ, дін адамдардың бірігуін көздейді. Нағыз тұрақтылықты дін қамтамасыз етеді. Дін- қоғамда қалыптасатын белгілі бір қарым-қатынастардың, адамдардың материалдық тіршілік әрекетінің шектеулігі мен осыдан шығатын шектеулі қоғамдық қарым-қатынастардың нәтижесінде пайда болатын және өмір сүретін қоғамдық феномен. Дін және мәдениеттің арақатынасы жөнінде қыруар пікірлер айтылуда. Бүгінгі мәдениеттану, антропология және социология салаларының теоретиктері дінді мәдениеттің ең маңызды құрамдас бөлігі деп санайды (мысалға Э.Б. Тайлор, Леслие Уайт, Радклифф Броун, Рут Бенедикт, Франц Боаз, Бронислав Малиновский, Уиллиам Хавиланд қатарлы ғалымдардың еңбектерін айтуға болады). Дінсіз қоғам болмайтындықтан, дінсіз мәдениет те болмайды. Дін әлеуметтік құбылыс қоғамды қалыптастыратын ұйытқы ретінде адамзат өмірінде аса маңызды рөл атқарады. Кейбір идеологиялар мен саяси ағымдар діннің осы рөлін пайдаланғысы келеді. Бүгінгі күні дүниежүзінде орын алып жатқан саяси, әлеуметтік, мәдени, экономикалық уақиғалардың негізінде діни факторлардың бар екенін айту жаңсақтық болмас. Әсілі, дін осы салаларға бағыт-бағдар беретін күштің бірі, тіпті ең бастысы. Қоғам құрылымының анатомиясында діннің алатын орны ерекше. Қоғамдарды басқа қоғамдардан ажырататын ең негізгі қасиеттің бірі осы діннің өзі болып табылады.

Заманауи әлеуметтану ғылымдарынан психология, антропология, мәдениеттану, философия, филология, саясаттану, өнертану дінді зерттеумен шұғылданады. Бұлар дінге әлеуметтік феномен, қоғамдық уақиға және қоғамға пішін беретін құдірет ретінде қарайды. Халық арасында кең таралған түрлі сенімдер мен ырым-секемдердің өзі қаншалықты әсерлі екені баршаға белгілі. Діннің мәдениетті қалыптастырушы басты күш екеніне дау жоқ. Әсіресе, бүгінгі өтпелі кезеңде азаматтардың өзін-өзі танып-білуі, ортақ ұлттық мұраны қалыптастыруы және XXI-ғасырдағы халқымыздың өсіп-өркендеуінің басты құралы дін.

Маркс еңбектерінде идеология мәселесіне өзін жетектеген күштің дін болғанын жазған. Мұндай жағдайды Людвиг Фейербахтың (1804-1872) еңбектерінен де табуға болады. Мысалы, Фейербахтың ой жүйесі сезім арқылы білінетін нәрселердің ғана бар екендігіне негізделуші еді. Сол себепті Құдайдың барлығын растайтын нақтылы дәлел болмайынша Оның барлығын дәлелдеуге болмайды деген философ. Фейербах дін әкелген дәлелдерді ғылыми айғақтарға жатқызбай, жай қараңғы сенім қатарына қосқан. Сөйтіп, ол Карл Маркс пен Фридрих Энгельске (1820-1895) қатты ықпал жасаған. Осы материалист-атеист Фейербах философиясының әсеріне шалдыққан адамдар бізде де жеткілікті. Маркстің дінді «халықтың апиынына» теңеуі және Гегельдің «Құқық философиясына сын» атты мақаласы осы сарында жазылғаны белгілі. Маркстің пікірінше дін адамды белгілі қағидалардың құлына айналдырады, діннен ада болған адам осы алданыштан да азат болады. Мұнымен, Маркс дін мен идеологияның арақатынасын мойындайды. Дегенмен Маркстің басқа қоғамда өскенін және оның пікірлеріндегі дін туралы ойлардың осы екі дін төңірегінде шоғырланғанын айта кеткеніміз жөн. Әлеуметтану ғылымдары ішінде ең көп дау-дамай туғызғандардың бірі мәдениеттану. Мәдениет дегенде кейбіреулердің есіне тек Пабло Пикассо (1881-1973), Вольфганг Моцарт (1756-1791), Петр Чайковский (1840-1893) түседі. Ал, шындығына келгенде мәдениет ұғымы өте кең ауқымды қамтиды. Әр қоғамның қоғамдық қасиеттерінің материалдық және рухани тамырлары бар. Мәдениет дегеніміз осы дүниелік және рухани қатынастардың ғасырлар бойы етене араласуы нәтижесінде қалыптасатын нәрсе. Сондықтан, заман өзгеріп мәдениеттің кейбір тұстары өзгеріске ұшырағанымен, қоғам өзінің мәдениеті мен оның өзегін сақтап қалуға тырысады. Ислам дінінің көшпелі һәм руларға бөлінген араб қоғамында пайда болғаны белгілі. Дегенмен, ислам діні негізінен отырықшылықты, қалалық мәдениетті уағыздайды. Қазақ халқының тарихына қарайтын болсақ, ірілі-ұсақты рулар мен тайпалардың басын қосқан күш осы ислам діні болған. Ислам қауымдастығына қосылмаған түркі тайпалары болса мүлдем басқа мәдениет тобына қосылып, мүлдем басқа қоғамдарға айналған. Бұған мысал ретінде болгарларды, мажарларды, чуваштарды, сібір халықтарын т.т. айтуға болады. Америкада зорлықпен шоқындырылған қара нәсілділердің, Африкадағы отарланған халықтардың, Оңтүстік Американдағы қызылтерілілердің де тағдыры ұқсас. Демек, әр халықтың мәдени ортасын анықтайтын басты фактор – дін. Мұсылман халқымыздың басты қасиеттерінен меймандостық, ағайынмен тату болу, Ораза айт пен Құрбан айт кезінде кешірімдесу, ағайыншылық, қайырымдылық ислам дінінің мұсылман қауымына уағыздаған қасиеттері.

Мәдениеттің күштілігі соншалық, мәдениеттер арасындағы қақтығыста жеңіске жеткен мәдениеттің өзі жеңіліске ұшыраған мәдениеттің белгілі элементтерін сіңіріп алуға мәжбүр болады. Нәтижеде аралас мәдениеттер пайда болады. Ислам діні мәдениеттердің арасындағы парықтарды қабылдаған дін. Нәсілдер мен тілдердің, тіпті діндердің әртүрлілігін ислам діні таниды. Құранда адамдардың тайпаларға, түстерге бөлінгендігі, әркімнің діні өзіне екені туралы айтылған және Құран мұны Жаратушының шешімі ретінде көрсеткен. Қоғамдар арасындағы парықтар адамдардың бірін-бірі танып-білуі және қарым-қатынас орнатуы жағынан жағымды рөл атқаруы да мүмкін. Бұл біздің қолымыздағы нәрсе. Сондықтан, ислам дініндегі жүйені толеранттылықтан да жоғары қойған жөн. Тарихқа қарағанымызда сан жағынан аз мұсылмандардың үлкен мемлекеттерді басқарғанын көреміз. Яғни, мұсылмандар басқа дін уәкілдерін де қорғаумен шұғылданған. Мұсылмандар негізінен бір мемлекеттің туының астында біріккен басқа тілдегі және діндегі халықтарға, олардың мәдениетіне хошкөрушілікпен қарағаң.

Адамзат тарихында дінсіз мәдениет болмаған. Алғашқы қоғамдық құрылымнан бері қарайғы уақытта пайда болған мәдениеттердің барлығы да діни сенім негізінде қалыптасқан. Ал, сенім жүйесі ең жоғары деңгейдегі иманшылдық негіздерді қамтитын ислам діні осы дінге қосылған халықтардың мәдениетіне орасан зор ықпал жасаған, түбегейлі өзіндік қалыпқа салған.

Дін адамдардың іс-әрекеттеріне бірінші дәрежеде ықпал жасайтын құдірет. Ислам діні мәдениеттің негізгі салаларымен шұғылданады да егжей-тегжейде адамға таңдау еркін береді. Мәселен, ислам қауымы адамдардың киінуі мәселесінде негізгі қағидаларды белгілейді, бірақ дәл қандай киім үлгісін киюге араласпайды. Ислам діні адамдардың халал тағамдарды жеуін сұрайды, бірақ тамақты дайындау және қабылдау салтына араласпайды. Мәселен, Қытайдағы мұсылмандар ағаш таяқшамен, Еуропадағы мұсылмандар қасықпен, араб елдеріндегі мұсылмандар қолымен тамақ іше алады. Негізгі мәселе, халал, яғни рұқсат етілген таза тағамдарды жеу.

Кейбір әдебиеттерде, мәселен Жоржи Зейданның (Джирджи Зейдан, Jurji Zeidan, 1861-1914) «Ислам мәдениеті тарихы» атты еңбегінде мәдениет былайша сипатталған: «Мәдениет дегеніміз- бір қоғамды қоғам, жамағатты жамағат, ұлтты ұлт жасайтын, оны өзге ұлттардан ажырататын өмірлік көріністердің топтамасы. Осы өмірлік көріністер әр ұлттың өзіне тән болып келеді». Қысқаша қайырып айтқанда мәдениет «әр ұлттың өзіне тән ойлау және өмір сүру салтының жүйесі» болып табылады.

Мәдениеттің негізгі қасиеттері мыналар:

1. Ұлттық сипатқа ие
2. Табиғилық және тірілік
3. Жалғастылық және тарихилық
4. Ұлттың ортақ мұрасы болып табылады
5. Өзегі өзгермейді
6. Үйлесімді тұтастық болып табылады
7. Ұрпақтан ұрпаққа жалғасады. Міне, осы қасиеттердің барлығын зер сала зерттегенімізде ислам дінінің қазақ халқының мәдениетіндегі ең маңызды бөлік екенін көреміз. Мәдениет ұлттық сипатта болғанымен, өркениет дегеніміз халықаралық, ғалами сипаттағы нәрсе. Бір мәдениетті екінші мәдениетке тұтастай аударудың мүмкін еместігін жоғарыда айтқанбыз. Өркениет болса жалпы адамзатқа тән байлық.

Мәдениеттің негізгі факторлары мыналар:

1. Дін: Әр ұлттың өзіне тән иман және сенім жүйесі.
2. Тіл: Әр ұлттың өзіне тән сөйлеу және түсінісу құралы.
3. Өнер: Әр ұлттың өзіне тән сән, сауық және сезімдердің бейнеленуі және жасалуы.
4. Тарих: Әр ұлттың өзіне тән өмір сүру салтының, мәдени байлығының замана ағымындағы көрінісі, іс-әрекеттердің даму барысы.
5. Әдет-ғұрыптар: Құқықтық-қалыптық құжат еместігіне қарамастан, қоғам тарапынан есепке алынатын, іске асырылатын салт-дәстүрлер.

Қорыта айтар болсақ, қазақ халқының мәдениетінің жоғарыда көрсетілген тармақтарының барлығында да ислам дінінің мызғымас әсерін, үлесін ешкім жоққа шығара алмайды. Қазақ халқының мәдениетіндегі исламның өшпес орнын тайға таңба басқандай паш ететін көптеген тарихи жәдігерлерден көруге болады. Тек көретін көз болса болғаны...

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Дінтану негіздері Алматы Казақ Университеті 2006 жыл авторлары Н.Ж. Бәйтенова (құрастырушы), Қ.А. Затов,А.Т. Құлсариева,А.Д.Құрманалиева

2. М.Ж. Бұлұтай- Философия ғылымдарының кандидаты, дінтанушы “Дін және мәдениет”электрондық ресурс ***referat.resurs.kz/ref/din-zhane-mad...***

ӘОЖ 130.2

ШУМЕРЛЕР МЕН ТҮРКІЛЕРДІҢ МӘДЕНИЕТІНЕ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ШОЛУ

А. ТАЛҒАТ

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Шумерлердің адам жадынан ерте өшірілгендігі сонша,грек жылнамашылары оларды еске алып,мәлімет бермейді.Вавилон мен Ассирияны зерттеушілер шумерлер туралы түсінігі болмай олардың қалдырған ескерткішіне кездейсоқ жолығады. Ежелгі адамдардың алғашқы қонысы Африка болса, алғашқы өркениеттің ошағы Шумер мемлекеті болып табылады. Ең алғашқы дегеннің барлығы: мемлекеттік құрылым, жазу-сызу, білім-ғылым, мәдениет-өнер – осының бәрі Шумерде бастау алып, өркендеген. Міне осы жерде ең қызықтысы Шумер мемлекетін құрғандардың этникалық негізі, олардың жазу-сызуының тілдік негізі, наным-сенімдерінің түбірі, батыстық зерттеулер үшін әлі күнге құпиясын ашпай келеді. Сірә да Шумерлік «баба тарихы» өзінің мұрагері болып табылатын ұрпағына өкпелеп, құпиясын соған сақтап, тарихтың қойнауында тығып отырған болар. Іздеушісі, жоқтаушысы болмаған соң, солай етпеске амалы бар ма?деген сұрақ ойға келеді.

Профессор Х.М. Әбжанов Қазақстан тарихының зерттелу әдістеріне тоқтала келе: «Ежелгі және орта ғасырлардағы Қазақстанды мекен еткен этностар, мемлекеттік құрылымдар аспаннан түсе қалғандай баяндалады. Олардың арасындағы генетикалық, нәсілдік, тілдік, экономикалық, саяси, рухани ортақтық, сабақтастық, жалғастық

мәселелері кешенді, һәм қисынды ашылмаған күйде қала береді....Қазақстан тарихының мазмұның, ерекшелігін әу бастан автохтонды түрғындар, олардың төл мемлекеттері анықтаған. Байырғы халық пен оның мемлекеттілігінің етене байланыстылығының тарихын адал ашатын әдістеме бірінші орынға қойылуы керек» деген болатын [1].

Евфрат жазығына алғаш егіншілер шамамен б.д.д. 7000 жылы келіп қоныстана бастаған, ағашы, тау-тасы жоқ бұл жазықты қамыс-қоғаның көптігіне орай олар «Қамыс-ши иелігіндегі жер» деп атаған. Шамамен б.д.д. 3500 жылы Қосөзеннің оңтүстігінде шумерлер пайда болды. Зерттеуші ғалымдардың айтуы бойынша, олар Евфрат жазығына солтүстік-шығыстан келген және олардың тілі айналасындағылардың ешбіріне ұқсамайтын. Тарихи дәуірде Қосөзен мәдениетінің зерттеушілерінің ешқайсысыда оның тамырының тереңге кетерін білмеген еді.Інжілде шумерлер туралы “Шығыстан қозғалып Сеннар жерінен кездестірген жазыққа орналасты”делінеді. Олардың ежелгі отаны қайда болғаны,оны тастап кету себебі неде екені зерттеушілерге әлі белгісіз. Ірі шумертанушы А.Фалькенштейннің пікірі бойынша, шумерлер бұл жерге тіпті тас дәуірінде келген. Ал белгілі тарихшы И.М. Дьяконов шумерлердің қайдан келгендігі әлі күнге құпия болып келеді дейді [2]. Сонымен қатар ол антропологтардың еңбектеріне сүйене отырып, оларды европоидтық үлкен нәсілдер қатарына жатқызады [2. 93].

Келесі бір зерттеуші Г. Фр. Кольб өз еңбегінде (Адамзат тарихының мәдениеті, 1897): «Сына жазу тұран халқының туындысы,яғни, екі ғасыр бойы Месопатамияда билік құрған;бұл фин-татар тайпасы эллиндіктер оларды азиялық скифтер деп атаған»-деп жазған болатын[3]. 1837 жылы ағылшын дипломаты, лингвист ғалым, ассирологияның атасы деп аталған Генри Роулинсон (1810-1895) Бехустин жартасындағы үш тілде жазылған жазбаларды көшіріп алып, үшінші тілдік сына нұсқасын 1853 жылы терең зерттей келе оны «скифтік немесе түркілік» деп атай келе, шумерлердің өзін «вавилондық скифтер»деген болатын.

Шумерлердің ата жұртының Шығыстық тегін ғалымдар одан әрі шығысқа сүйреп, Алтайға жақындатқан сайын ғылыми әдебиетте шумерлер мен түркілер тілін салыстыра қарастырудың алғашқы әрекеттері қалыптаса бастаған еді. Солардың бірі, Ф.Хоммель, шумерлер мәтіндеріндегі түркі тілімен сәйкес келетін 200 сөзді атап көрсетіп, сол үшін әжуалау мен масқаралауға ұшыраған болатын. XX ғ. 60-шы жылдары неміс ғалымы Курт Вальтер Керам: «Шумерлер тілі көне түркі тіліне ұқсас» деп үзілді-кесілді кесіп айтқан еді.

Қазақстан ғалымдары арасында осындай пікірді түркітанушы ғалым А.С. Аманжолов 1969 жылы Германияда өткен конференцияда жасаған баяндамасында айтты. Кеңес өкіметінің лингвист ғалымдары өре түрегеліп қарсы шықты,себебі бұл сол кездегі идеологиялық, шовинистік пиғылдармен сай келмейтінді [4].

Кейінгі зерттеулер А.С. Аманжоловтың келтірген деректерінің дәлдігі мен ақиқатын айқындай түсуде. Осы уақыт аралығында көптеген шетелдік ғалымдардың, шумерлер мен түркілер тілінің туыстығын растайтын зерттеулері жарық көрді.

И.М. Дьяконовтың шумерлер мен түркілер тілінің туыстығын,ұқсастығын байқамағандығын көрсете отырып, Олжас Сулейменов оның кітабындағы түркі тіліне ұқсас 60 шумерлік сөзді атап көрсетті (ада – ата, ама – ана, ту –ту, туу, ере – ер, еркек,өрен, угу – оқ, таг –тақ, заг – жақ, бильга – білгір,ме – мен, зе – сен, ане – әне, гаш - құс, кир – кір,уш –үш, у – он, кен – кең, узук – ұзын, туш – түс, уд – от, удун – отын,дингир – тәңір,тенгир - құдай және т.б.).Қазақ ғалымы О.Сулейменов әрбір сөзді тыңғылықты талдай отырып, шумер-түркілік түбірінің сәйкестігін анықтап, төмендегідей қорытынды жасады:

а) ұқсастықтардың жүйелігі бар, өйткені олар өмірмен байланысты;

ә) шумер және түркі тілдері ұзақ уақыттар бойы өзара анық ықпалдастықта болған;

в) бұл тілдер генетикалық жағынан емес, керісінше өзара мәдени ықпал етулер нәтижесінде туыстасқан[5].

Шумер-түркі тілінің байланыстары туралы 1947 жылдан бастап талмай зерттеу жүргізген ғалымдардың бірі түрік ғалымы Осман Недим Тун болды. Ол 1990 жылдан кейін ғана шумер-түркі тілінің байланыстарына арқа сүйей отырып, түркі тілінің жасын анықтауға арналған еңбегін жарыққа шығарды. Бұл кітапта О.Н.Тун көне түркі тілімен түбірлес 168 шумер сөздеріне тарихи-салыстырмалық зерттеу жүргізіп, екі тілдің фонетикалық, грамматикалық ерекшеліктерін талдауға алды. Нәтижесінде ғалым шумер және түркі тілінің генетикалық туыстығы бар деуге дәлелдердің аз екендігін алға тарта отырып, осыған дейін табылған материалдар екі тілдің бір-біріне өте қатты ықпал етіп отырғанын атап өтті [6].

Шумер атауының шығу тегіне көп көңіл аударғандардың бірі Олжас Сүлейменов болды. Ол өзіне дейінгілердің талдауындағы кеткен олқылықтарды келтіре отырып, шумерлер жазуындағы таңбаларды терең талдауға алған. «Қосөзендегі батпақты сулы, нулы ел – Суб-йер» дей келе, «Таңба мен атаудың түркілерден шыққандығының ең нанымды дәлелі – түркілер иероглиф пен таңбаның шын мағынасын білді, сондықтан олар Суб-йер тіркесімен байланысты қияли аңыз шығармады. Демек тіркес күпия сырға толы әлдене болып көрінбейді» [5. 246]. Сонымен Олжас Сүлейменов Шумер атауын «Су-жер» сулы жер атауынан таратады. Ежелгі еврейлер ұлы өркениетке қол жеткізгендерді «сеннар»деп атаған.Ал Аккад деректерінде «сувар»,соңғы Вавилон деректерінде «шувар»,»шумер» деп аталса керек. Әрине, алғашқы егіншілердің өзен, көлдер жағасына келіп орналасқанын ескерер болсақ, бұл атаудың өмір сүру құқы бар екендігін айта аламыз. Шумерлер өздерін «санг-гиг» - «басы қара», яғни қарабастылар деп атаған. Дьяконов – санг – бас – деп аударған. Сонымен қатар ең ежелгі оқулықтарды жазғандарды – «санга» (абыз) – титулымен атаған. Ежелгі Шумерлердің мәдени мұрасына жүгінсек, олардағы бас киімдер бөрік, тақия секілді, өйткені бұл мүсіндерден айқын көрінеді. Шумерлердің «угула гуруштері» (әскербасылар), дулыға секілді бас киімдер кисе, билік басындағылар бөрік және тақия киюмен шектелген. Ал бөрік пен тақия қазақтарда қазірге дейін қолданыста.Яғни, б.д.д. III ғасырда табылған мүсіндердегі бөрік пен тақияның кейінгі XVIII-XIX ғасырлардағы қазақтың бас киім үлгісіне сай келетінін айта аламыз.

Шумерлердің өздерін қалай атағанына қатысты Тенгиз Гудава: «Олар өздерін «қара бастылар» - «саи» или «саига» - sa-i (-ga) деп атады,ал шумер халқы - «унсаи» - un sa-i» деп атап көрсетеді. Бұл жерде бірнеше жорамалдар да жасауға болады: «қара» деген сөздің көне түркілерде халықты (қара будун) немесе күштілікті білдіргенін ескерсек «санг-гиг» - «басы халық», «басты халық», «басшы халық» деген түсінікті - қазақы мағынада: «ата-баба», «шыққан тегі» деп аударған дұрыс секілді, өйткені европалық аудармашылар түркі тіліндегі бір сөздің бірнеше мағынада қолданылатынын және аумағының кең болатынына көп көңіл бөле бермеген. Ал, «ун-саи» - «үлкен-бас» деп аударылады, мағыналық түрғыдан «Үлкен халықтың ұрпақтары», «Ұлы халықтар» болып шығады[7].

Енді Шумер деген сөзге тоқталайын. Бұл атаудың негізін Ши-жер, «Шилі жер» деген атаудан іздегенді жөн көремін,себебі «GI» - ши Шумер тілінде «қамыс, ши»–деген мағына береді.Бұның себебі, Шумерлер бастапқы қоныстарын қамыстан салған, кейіннен саз балшықтарға сабан араластырып кірпіш құйып, күнге кептірген, негізгі құрылыс заты кірпіш болғанымен, қамыс-ши ғимараттар төбесін жабатын материал болды, олардың қайықтары, ыдыстары, жиһаздары да осы қамыс-шиден тоқылды. Қамыс-шидің қаптап өскен елі ретінде танымал болуы және оның тұрмыстық өмірдегі маңызына орай бағаланғандығы себепті – Ши-елі, Ши-жері (Шумер, Шимер, Шижер) деп аталуы да шындыққа жанасымды болар. Шумерлерде ағаш пен тастың табылмайтыны соншалық оны қиыр солтүстіктен азаптанып, қауіп-қатерге толы су жолымен тасымалдап әкелген.

Түрік ғалымдары, әсіресе З.В. Тоган әл-Масуди мен М. Қашқаридің деректеріне сүйене отырып, Хазарды-Сібір немесе Сувармен теңестіреді. Алтай өлкесінде өмір сүрген қауымдарды, жалпы осы Субар атауымен атағанды жөн көреді. Ол шумерлер атауына қатысы бар деген Субар және Субари атауларын-суб- ер, суб- ері, яғни Сүй- ер, Сүй- ері деп түсіндіреді. Сібір атауы Субардың бір түрі деген пікірді Макварт да қостайды.

Ежелгі шумерлердің қаласы Э–Анада табылған жазба мұрағаттары жазбаға дейінгі кезеңнің (шамамен б.д.д. 3000 ж.) алғашқы дәуіріне жатады. Ойды белгілі бір суреттер мен шарты таңбалар арқылы беру жаңа тас ғасыры адамдарының табысы болып табылады. Міне, сондықтан шумерлердің алғашқы таңбаларын жазу деп атауға келмейді, өйткені олар нақты сөзді немесе әріпті бере алмайтын, бұлар, оны баяндаушыға ой салатын түрткі, есте сақтауға тиісті белгі секілді болды. Бірақ таңбалар жетілдіріле келе, жеке ойды ғана емес, енді буынды, содан кейін әріпті білдіретін шартты белгілерге айналды.

Шумер тілін грамматикалық жағынан зерттеу үшін арнайы оқу құралы (өзгерген сөздер, оның айтылуы туралы) жасалды. Сол оқулықтардың бірі жорамал кітабы.Сірә, шумерлердің қалалары – Ур, Урук, Умма – деп аталуы, ру тайпаларының - уру, урут деп аталуы да осы «ұрық» сөзінен шығып жатқан секілді. Бұл «алғашқы, жаратылыс» дегенді білдіруі де мүмкін. Гректердің лабиринті, сақтардың мұртты обаларының ирек шеңберлер жиынтығынан тұратыны да шумерлерден қалған мұралар болар..Түркілердің, кейіннен солардың ұрпағы қазақтардың шаруашылық тәсіліне орай, түрлі әдет ғұрыптық рәсімдерді, соның ішінде мал ішегін (қанжыны), жауырынын, жіліктерін жорамал жасауға пайдалануы, тіпті, біздің заманымызға дейін келіп жеткен. Олай болса, түркілік дәстүрлер мен шумерлік ырым-жоралғылардың сабақтасып жатқандығы негізсіз емес.

Ежелгі түркілік іздерді Шумерлерден іздегеніміз де тегін емес, европалық ғалымдар Халфен, Мюллер, Франке, Де Груут, Менген, Кастрен, Хаваси, Халоун, Харлейз, Копперз, Котвич және т.б. ежелгі түркілердің әлемнің төрт бұрышында да қалдырған іздері туралы жан-жақты зерттеулер жүргізгенін З.В. Тоган дәлелді келтірген. Шевеста, Кзермак, Шмидт, Копперз зерттеулерінде көне түркілер мәдениетін б.д.д. II мыңжылдықта Ніл өзені аңғарынан жиі кездестіруге болады деп атап өткен. Ал, М.А. Кастрен Орталық Азиядағы, әсіресе Алтай өлкесіндегі тайпалардың ежелгі Шумер жеріне қоныс аударғаны туралы жазады [8].

Ниневияны қазу барысында табылған саз тақташалар, сөздіктер ең көне деген тілдің түбірін анықтауға мүмкіндік береді. Оны лингвист ғалымдар жалғанбалы тіл ретінде бағалаған. Атап айтқанда бұл тілдегі сөздер бір буынды немесе ешбір жалғаусыз болып келеді. Расында, бұл ежелгі түркі тіліне де тән болған ерекшелік. Олай болса, шумерлердің тілі түркілік тілге өте жақын деп айтуға болады. Сонымен Шумер мен түркі тілінің терең тілдік талдауына бармағанның өзінде, олардың арасындағы түбірлік мәндегі ұқсастықтардың бар екендігін жоққа шығаруға болмайды. Бұл паралелдер қазіргі кезде татар, азербайжан, өзбек, хакас, түркімен ғалымдары да тарапынан өз тілдерінің тарихымен салыстырмалы түрде қаралу арқылы жасалуда.

Қортындылай келе, қазіргі заманда ғылым дамуының жылдамдығының артуы нәтижесінде бұрындары алға тартылған қортындылар тым ескіріп қалғаны анықталды:жаңа деректер – заттай және жазбаша табылды, оларды зерттеудің әдіс-тәсілдері неғұрлым жетілдіріліп, біздің тарихи танымымыз анағұрлым кеңейе түсті. Осы тұрғыдан алғанда, ешкімге жалтақтамай, тарихымызды тереңінен талдауға жолдың ашылғандығы сөзсіз. Кеңестік кезеңдегі «тарих жұтаңдығына» ұшыраған қазақ тарихының жазба деректерін тек орта ғасырлардан ғана алады деп, ежелгі тарихын археолог, антрополог, этнограф ғалымдардың үлесіне ғана қалдырып, дерекке тұнып тұрған Ежелгі шығыс, антика авторларының шығармаларына үстіртін қарау немесе тек шетелдік зерттеушілердің түсіндірмесімен ғана пайдалану бүгінгі күн талабына сай келмейді. Еуропа тарихшыларының «көшпенді», «жабайы», «жазу-сызу жоқ» деген терминдік түсініктерінің түбірі бос екендігі қазір баршамызға тайға таңба басқандай белгілі

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Х.М. Әбжанов. Қазақстан тарихын зертеудің методологиялық ұстанымдары//Қазақстан тарихын зерттеудің өзекті мәселелері. Мемлекет тарихы институты. Ғылыми бюллетень.- Астана, 2009. № 2. С -28.

2. История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладелческой цивилизации. Ч.1. Месопотамия/ Под ред. И.М. Дьяконова. Гл. ред. Восточной литературы. - М., 1983. С.- 534 (92).

3. Г. Фр. Кольб. История человеческой культуры. - СПб., 1872. Изд. С.В. Звонарева, -В 2 т. – Т.1, С.- 506.
4. Аманжолов А.С. «Шумеро»-тюркские соответствия и изобразительные логограммы.
5. Олжас Сулейменов. АЗ и Я. Ізгі ниетті оқырман кітабы/ Ауд. С. Ақатаев. - Алматы, Жазушы, 1992. - 292 бет.
6. Туна О.Н. “Историческая связь шумерского и тюркского языков и проблема возраста тюркского языка”, 1990, - pp. 49.
7. Ә.К,Шашаев «Шумерлер мен түркілер параллелі» мақаласы

ӘОЖ 1(091)

АРАБ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ КӨРНЕКТІ ӨКІЛІ ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИ

А.К. УЗИХАНОВА
студент, С.Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазіргі өркениеттер қақтығысы заманында әрбір ұлттық мәдениет өзінің терең тарихи тамырларына, бастауларына назар аударып, содан сусындауға ұмтылуда. Өзінің рухани, тарихи, мәдени мұрасын, құндылықтарын қадірлеген, қастерлеген халық қана тарих сахнасында мықты және сыйлы бола алады. Қазақстан халқы мен мемлекетінің тарих қойнауында жатқан рухани мұрамызды жандандыруға бет бұруы жақсы бір нышан болып табылады.

Шығыстың ұлы ойшылы, көзінің тірісінде бүкіл әлемде «Екінші Ұстаз» деген құрметті атаққа ие болған әл-Фараби қазақ даласының түлегі, түркі тілдес халықтарға ортақ ғұлама тұлға екені барлығымызға да мәлім [1,41].

Әл-Фарабидің өмірбаянын жазу, еңбектерін бір жерге жинақтау және философиясын зерттеу XIX ғасырдың соңында ғана басталған. 1950 жылдан бастап кейбір түрік оқымыстылары тарапынан әл-Фарабидің еңбектері зерттеліп, көзқарастары төңірегінде ғылыми зерттеу жұмыстары жасалған [2,71].

Жастайынан асқан зерек, ғылым-өнерге мейлінше құштар болып өскен әл-Фараби алғашқы білімін туған жері Отырарда қыпшақ тілінде алады. Ол өсе келе өз заманының аса маңызды ғылым мен мәдениет орталықтары: Бағдат, Қорасан, Дамаскі, Каир, т.б. шаһарларда болды.Сол қалаларда оқыды, еңбек етті. Шығыстың осы шаһарларында ол өз дәуірінің ең көрнекті ғалымдарымен, көркем сөз зергерлерімен танысады, олардан тәлім-тәрбие алады [4, 115].

Әл-Фараби жас кезінен ғылымды көбінесе өз бетінше меңгеріп, аса зор табандылық көрсеткен, орасан мол табыстарға жеткен адам. Әсіресе, грек ғылымы мен философиясын, ең әуелі Аристотельдің бай мұрасын игеруді қолға алған. Мұнда ол аса үлкен шыдамдылық пен ыждаһаттылық көрсетеді [3,13].

Ғұлама өз зерттеулерінде түсініксіз мәселелерге үлкен мән бере отырып, әрбір терминге жеке-жеке тоқталып отырған. Өзіне қойылған сұрақтарға жауап ретінде бір еңбек жазып отырған. Бір мәселені шешу үшін сол мәселенің қарама-қайшылығын қарастырып отырған.

X және XI ғасырларда Фарабидің еңбектері Шығысқа тарала бастады және андалустік кейбір оқымыстылардың Фарабиге қызығушылық таныта бастауынан Батысқа да жайылды. Жазған еңбектерінің бірнешеуі ибрани және латын тілдеріне аударылып, яхуди және христиан схоластикасына әсерін тигізді. Бұл еңбектер XIX ғасырдың соңына қарай зерттеле бастап, Еуропа елдерінің бірнеше тілдеріне аударылды. Дегенмен, бұл еңбектер қазіргі таңға дейін толық зерттелмеген [2,73].

Әл-Фарабидің Шығыс және Батыс оқымыстылары бір ауыздан адамзаттың Аристотельден кейінгі «Екінші Ұстазы» (муаллим сани) деген атақ беруінің өзі оның педагогика саласындағы аса үлкен тұлға болғандығын дәлелдейді. Шынында да әл-Фараби өзінің трактаттарының басым көпшілігін халықты, әсіресе жас ұрпақты тәрбиелеу, білімдар ету, ағарту мақсатына арнаған. Бұлардың қатарына «Ізгі қала тұрғындарының көзқарастары», «Бақытқа жету жолдары», «Ғылымдар энциклопедиясы», «Музыканың ұлы кітабы», «Евклидке түсініктеме», «Птоломейдің «Альмагестіне» түсініктеме», «Жұлдыз бойынша болжаулардың дұрысы мен терісі жөнінде», «Химия ғылымының қажеттігі жөнінде», «Философиялық сауалдар және оған жауаптар», «Геометриялық салулар», т.б. көптеген трактаттарын жатқызуға болады.

Фараби өзінің саяси-педагогикалық трактаттарында халықты, тұрғындарды мінез-құлықты, ақыл-парасатты етіп тәрбиелеуде қайырымды қала, мемлекеттерге, олардың басшыларына үлкен орын береді. Ол былай деп жазады: «Тұрғындар бір-бірімен шынайы көмекке бірігіп, шынайы бақытқа жетуді көздеген қала қайырымды қала, халқы қайырымды адамдар болады. Егер дәл осылай бақытқа жету жолында барлық халық бір-біріне қалтқысыз көмектесетін болса, онда бүкіл дүние жүзі қайырымды мекен болар еді».

Бұл Фарабидің адамзатты болашақ бақытқа жеткізу жөніндегі ең басты гуманистік принципі, халықтар достығы – ырыстың басы – ғұламаның түпкі ойы, имандай сыры міне осы қағидада жатыр.

«Адамдар туралы айтсақ, - деп жазады ғұлама, - оларды қосатын, байланыстыратын дәнекер, тұтқа – адамгершілік болып табылады.Сондықтан адамдар адамзат тегіне жататын болғандықтан өзара бейбітшілік татулық сақтауы лазым».

Адамдардың, әсіресе, жастарды тәрбиелеу жүйесінде Фараби бірінші орынға шынайы бақытқа жетуге кепіл болатын мінез-құлық тәрбиесін қояды. Кең мағынада алып қарасақ, ғұлама бұл тәрбие ауқымына еңбек, эстетика, дене, гуманистік, патриоттық, т.б. тәрбие түрлерін енгізіп, сиғызып қараған сияқты.

Фарабидің пікірінше, тәрбиеге көнбейтін, жөндеуге, түзетуге болмайтын жас болмайды. Тек ретін тауып үйретуден,баулудан жалықпау керек. «Жаман қылық – ол жан ауруы. Бұл ауруды кетіру үшін тән ауруын емдеуші дәрігерге ұқсауымыз керек» - дейді ғұлама. Фарабидің «Бақытқа жету жолы» атты трактатында жастарды батырлық, жомарттық, қайырымдылық, қанағаттылық, шешендік, дос пейілділік, т.б. қасиеттерді қалай тәрбиелеу қажеттігі жайлы нақты баяндайды. Ол былай деп сөз қозғайды: «Енді біз жақсы адамгершілік сапалар туралы, сондай-ақ олардың негізінде туатын және ахлақ (мораль) саласында ең абзалы болып табылатын нәрсеге қарай ойымызды сілтейтін мінез-құлық нормалары (қалыптары) туралы әңгімелегеніміз жөн.

Біз ержүректік жақсы адамгершілік қасиет дейміз және бұған қатерлі істердің тұсында көрінетін біршама батылдық жасау арқылы немесе ұстамдылық көрсету арқылы жетуге болады дейміз.Бұл істерде болатын шектен тыс батылдық көзсіз батырлыққа, жетіспеуі қорқақтыққа соқтырады, ал бұлар жаман адамгершілік сапа. Міне, осы адамгершілік сапалар қалыптасқан кезде, бұлардан осыларға сәйкес әрекеттер туады.

Ақшаны үнемдеуде және жұмсауда көрсететін шамаға қарай жомарттық туады. Шектен тыс үнемшілдік және ақшаны кем жұмсау сараңдыққа соғады, ал мұның өзі адам басындағы жаман қасиет. Шектен тыс артық жұмсау және жеткілікті дәрежеде үнемшіл болмау ысырапшылдыққа соқтырады. Осындай адам басындағы қасиеттерден келіп, тиісті әрекеттер туады.

Рахатты шамамен пайдалану нәпсіге ұстамдылық жасау арқылы келеді, тамаққа, шарапқа ұстамдылық. Осы рахатқа шектен тыс берілу тойымсыздыққа, қомағайлыққа соқтырады, ал бұлардың жетімсіз болуы қанағатшылық сезімнің жоқтығын көрсетеді, мұның өзі жазғыруға лайықты қасиеттер.

Доскерлік – адамгершіліктегі жақсы қасиет, бұл өзі адамдардың басқа адамдармен тиісті шамада қарым-қатынас жасауынан туады, осының арқасында ол өзінің жүріс-тұрысынан, сол адамдармен әңгімесінен жақсы ләззат алады. Бұл жөнінде артық кету –жарамсақтыққа соғады, ал достыққа кемтар болу – тәкаппарлыққа итереді. Ал енді осы ретте ол басқаны ренжітетін іс жасаса, онда бұл дұрдараздыққа апарып соқтырады» [3, 144-152].

Захируддин әл-Байхакий деген атақты тарихшы-ғалым Әбу Насыр әл-Фараби жөнінде мынадай мәліметтер беріп кеткен екен: «Ислам ғалымдары арасында одан бұрын мұншалықты ақылы алғыр адам болмаған еді. Әбу Насырдың көп трактаттары болған. Мен Рай шаһары бастығының кітапханасынан бұл кісінің шығармаларын көрдім. Сол жерде мен Әбу Насырдың небір шығармаларын көрдім, тіпті ондай кітаптар жайында ешқашан естімеген де екенмін. Тағы да айта кететін бір жайт, көрген кітаптарымның көпшілігі Әбу Насырдың өз қолымен жазылған, яки оның шәкірті Әбу Закария Яхия ибн Адидің қолымен көшірілген еді.

Ғұлама Әбу Насыр әл-Фараби айтқан екен: Кімде-кім хикмат (философия, даналық) білімін оқып үйренуге кіріспек болса, ол ең алдымен жас болуы, ниеті дұрыс, әдепті, қайырымды адам болуы керек. Ондай кісі адамдарға мейірімді, таза, адал болуы, азғын қылықтардан: күнә, қиянат, зұлымдық пен аярлықтан таза болуы тиіс. Білім жолына түскен жан күнделікті күйбең тіршілікті ойламауы қажет. Хикмат білімін оқып үйренуге кіріспек болған адам білімді де, ғалымдарды да құрмет тұтатын кісі болуы шарт. Ондай кісі ғылым адамдарынан басқа ешбір нәрсені қадірлейтін болмауы керек.

Білімді кәсіп, өнер етіп алмауы керек, әрі оны мал-дүние табу құралы етіп жібермеуі қажет.

Кімде-кім мұны керісінше істейтін болса, онда ол көзбояушы саналады.

Жалған ақша таза ақша есептелмейтіні сияқты, жалған сөз ешқашан мәнді сөз болмайды.

Егер мінез-құлқы біз айтқандай емес, теріс мінезді кісі болса, ол ешқашан да ғалымдар қатарына қосылмайды.

Ағаштың өсіп-жетілгенін бұтақтағы жемісіне қарай бағалайды ғой.Сондай-ақ адамның басына қонған бақыттың тұрақты болуы жақсы мінез-құлыққа байланысты.

Кімде-кім өзін өз дәрежесінен жоғары көтермек болса, ондай адамның өсу жолына тосқауыл қойылады» [4, 128-129].

Орта ғасырда өмір сүрген арабтың мәшһүр шайырлары мен тарихшыларының еңбектерінде әл-Фараби көп өлең жазған деген пікір айтылады. Белгілі араб тарихшылары Ибн Аби Усайба (1203-1270) және Ибн Халликон (1211-1282) өздерінің еңбектерінде әл-Фарабидің араб, парсы тіліндегі жазылған жырларынан үзінділер келтірген. Оның өлеңдерінің негізгі тақырыбы – өмірдің мән-мағынасы жайлы толғау, оқу мен білімді мадақтау, адамгершілікке шақыру еді [4, 125].

Ғұлама-ғалым ретінде әл-Фараби атсалыспаған, зерттеу жүргізбеген ғылым саласы жоқ деуге болады. Ғылыми шығармаларын, өлең-жырларын өз дәуірінің рухани-ғылыми тілі саналған араб тілінде жазды, өзінің түркі тілімен қатар, парсы, грек, латын, сансқрит тілдерін жетік меңгерген жан болатын [4, 116].

Әл-Фарабидің энциклопедиялық мұрасының тарихи мәні санымен ғана емес, философия, логика, этика, эстетика, жаратылыстануға қатысты пайымдауларының кейінгі Шығыс пен Батыстың ғылыми ойының дамуына қатты ықпал еткендігімен де ерекшеленеді. Әл-Фараби философиясының көптеген тұстары Ибн Сина, әл-Бируни, Ибн Рушд секілді оның ізбасарларының еңбектерінде дамытылып жалғасын тапты.

Әл-Фараби антиканың мол мұрасын, әсіресе көне гректің Платон мен Аристотель сияқты классик ойшылдарының философиялық көзқарастарын араб-мұсылман мәдениетіне енгізумен қатар, ислам мен антиканың идеяларына синтез жасауды іске асырды. Ол өз заманының рухани шамшырағы болды. Өз дәуірінің барлық сауалдарына жауап табуға тырысты. Бұл ізденістер арғы-бергі бүкіладамзаттық рухани ізденістермен сабақтасып жатқандықтан еш уақытта өз мәнін жоймақ емес. Әлемдік философия мен ғылымның дамуында, Батыс пен Шығыстың диалогында өзіне тиесілі рөлін атқара береді [1,38].

Жалпы айтқанда, Фараби – дін мен философияны байланыстырып, және оны адамзатқа түсінікті етіп, өзінен кейінгі ойшылдарға мұра ретінде қалдыруға бар күшін сарп еткен ислам ойшылдарының бірі.Сондықтан да, өзін толыққанды қалыптасқан адаммын деп санайтын әрбір азамат біздің тек қазір болып жатқан жаңалықтар мен ашылулардан ғана хабардар болмай, өткен замандардың ғұлама тұлғаларын танып, олардан өздеріне пайдалы және өнегелі қасиеттерін сіңіріп, түсінуге тырысып, үлгі алса игі еді деп ойлаймын [2,81].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әл-Фараби мұрасы: Қазақстандық философиялық зерттеулер, Астана 2009 ж.
2. Қазіргі мұсылман философиясы, Алматы 2008 ж.
3. Көбесов А. Әл-Фарабидің ашылмаған әлемі, Алматы 2002 ж.
4. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті, Алматы 1991 ж.

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

2 Секция. Филология
2 Секция. Филология

Н. Абыкенова, Е.С. Темирханова
Дошкольное воспитание в семьях некоторых государств мира....3
N.I. Azizbayeva, G.S. Kaziyeva
Violence vs. love in Wuthering Heights by Emily Bronte....4
А.Б. Айдарханова, М.А. Байтанаева
Қазақ тіліндегі сөздіктердің жағдайы мен дамыту қажеттілігі....6
Д.М. Айтасова, Ж.А. Мусина
Символ Британии....8
Б. Аққасқанова, Б.Қ. Оразбаева
Барқытбел – Үржар өңірі ақындарының азаматтық-лирикалық шығармаларына көркемдік талдау....10
Ф. Әміренов
Ұлттық сананың ұйытқысы болған «Қазақ» газеті 100 жаста!....15
Ф. Әміренов, Е. Рамазанов
Футбол – спорт журналистерінің өзімен....16
Қ. Бағдат
Жаяу мұсаның шығармашылық ғұмыры мен әдеби мұрасының зерттелуі....19
Б.Е. Баймаханов, В.В. Лямзина
Особенности перевода юридических текстов....22
А.С. Балтабаев
Конверсия ағылшын тіліндегі негізгі сөзтудырушы әдіс ретінде....25
Р.С. Бегенаева, З.В. Клюшина
Американский постмодернизм и феминизм в произведении «Мир глазами Гарпа»....28
R.S. Begenayeva, E.S. Ganiyeva
The comparison of the attitude towards religious holidays in Kazakhstan and abroad....31
Д. Белоградов, Т. Дюсенбаева, Д. Скакова, С.К. Шаймарданова
Лингвистический анализ художественного текста....32
А. Бергенбек
Қазақ әңгімелеріндегі антонимдер қолданысы....34
У.В. Валова
Мотив розы в сказках Г.Х. Андерсена....36
В.А. Вишневская, Б.Т. Каримова
Языковые игры в публикациях Павлодарской области....38
Э.С. Ганиева, З.В. Клюшина
Женские образы в новеллах Ги де Мопассана....41
Е.И. Денисова
Особенности создания субтитров к фильмам....43
Н.Р. Жакупов
К вопросу о традиционных русских пословицах и современных пословичных трансформациях....47
М. Жанбырбай, Н. Рашитова, Ж. Мусина
Махаббат қайғысы....49
А.О. Жиенбаева
Особенности интерпретации научной медицинской лексики....50
А.С. Жумабекова, Қ.П. Жүсіп
Қазіргі қазақ балалар әңгімелеріндегі тартыс және кейіпкер мәселесі....52
А.С. Жумабекова, Қ.П. Жүсіп
Қазіргі қазақ балалар әңгімелерінің зерттелуі....55
Ж.Ж. Жумадилова, А.С. Муканова, Ж.А. Мусина
Английский язык – международный язык....57
Д.Б. Жунусбекова
Переводческие соответствия на материале художественного произведения
Джером К. Джерома «Трое в лодке (не считая собаки)»....59
Г. Жүсіпова, Н.Қ. Жүсіпов, М.Н. Баратова
Мәшһүр Жүсіп өлеңдеріндегі «шырақ», «шамшырақ»,
«түн» ұғымдарының қолданылу ерекшеліктері....62

Ж. Зеймуллаева
Жылқы малына қатысты паремиологиялардың этнолингвистикалық сипаты ... 65
А. Зкриянова, Е. Сапаров, З.К. Курманова
Гендерный фактор в рекламном тексте (на материале специализированных изданий) ... 68
А.Т. Ибраева
Б. Нұржекеев прозасындағы қыз-келіншектер бейнесі ... 69
Б. Ирсаинова, Б.Т. Каримова
Речевые тактики и стратегии, используемые в передовых статьях газеты «Звезда Прииртышья» ... 73
А. Кәрібекова, П.Б. Канжекенова
Бастауыш сынып оқушыларының сөздік қорын молайтудың әдіс-тәсілдері ... 75
А. Қасен, П.Б. Канжекенова
С. Бегалиннің балаларға арналған өлеңдері ... 77
А.Б. Қасымбекова, Ү.К. Касьянова
Мәшһүр Жүсіп Көпеев өлеңдеріндегі философиялық көзқарас ... 80
А. Касымова, Г.М. Султанова
Мухтар Ауэзов – ученый, писатель, педагог, просветитель ... 82
Т.В. Кнутас
Трансформации при переводе текстов в сфере нефтегазовой промышленности
(на материале английского и русского языков) ... 85
М.В. Костовбаева, Ж.А. Мусина
Роль и сходства католического Рождества и казахского Наурыза ... 88
З.Е. Қуандық
М.Ж. Көпейұлы дастандарындағы «Тозақ оты» туралы аңыздар ... 90
З.М. Куйкентаева
К вопросу о переводе научно-технических текстов ... 93
Л.Қ. Құмар, Б.М. Қадырова
С. Торайғыровтың «Қамар Сұлу» романындағы этномәдени лексика ... 96
M. N. Kuntayeva, Z.V. Kluyshina
The story of an hour - literary analysis ... 99
J.M. Kurkan, M.A. Uaikhanova
Common motives in the V. Vysotsky's and V. Tsoy's works ... 101
Z.R. Kussainova, G.Z. Beisembayeva
English articles in old, middle and modern periods of the English language ... 103
А.С. Кызылбаев
Интернет – язык как средство коммуникации ... 105
А.О. Лысенко
Особенности поэтического перевода на материале русских и английских произведений ... 109
С. Макишева, Е.С. Темирханова
Содержания английских надписей на футболках подростков ... 112
А. Мақсұтқызы
Жазбаша байланыстырып сөйлеудің ерекшеліктері ... 114
П.М. Махсат
Көркем шығармадағы комика тудыру тәсілдері ... 117
К.В. Миронец
Особенности освещения вопросов музыкальной культуры
в периодических изданиях Павлодарской области ... 120
Ж. Мұқатаева, П.Б. Канжекенова
Дамыта оқыту технологиясының болмысы ... 123
А.Е. Мукатова
Орыс тіліндегі дипломатиялық іс жүргізудің негіздері ... 125
М.К. Науразбекова
Сходство и различие образов во фразеологизмах русского и английского языков ... 129
З. Нургалиева, М.Х. Коржумбаева
Шығыс ақындары мен Мәшһүр-Жүсіп шығармаларының мағына мен тілінің үндестігі ... 132
Н.Д. Омарова
Қазіргі қазақ поэзиясындағы «тәуелсіздік» концептісінің мәні ... 134
А.Т. Омарова, Н.А. Шахметова
Фариза Оңғарсынова поэзиясындағы ұлттық лексиканы аудару ерекшеліктері ... 136
Н.В. Полякова
Переводческие трансформации в англо-русском техническом переводе
(на материале инструкции «Очистные сооружения питьевой воды») ... 141

Ю. Попова, Ж. Мухтархпнова, Ж.А. Мусина
Роль английского языка в медицине ... 144
Т.А. Потехин, М.Ж. Жетмекова
Тема голодомора в казахской литературе ... 146
I.O. Prihodchenko, M.A. Uaikhanova
On the adequacy of the literary analysis to the artistic text ... 149
Л.В. Руколеева, О.А. Иост, А.Ф. Зейнулина
Концепт «душа» в языковой картине мира произведений Абая и Пушкина ... 150
Г.М. Сағынбаева
М.О. Әуезовтың «Абай жолы» роман-эпопеясындағы шешендік сөздердің қолданылу шеберлігі ... 153
А.Ж. Сакенова, А.Б. Саркенова, А.О. Темирова
Изучение английского языка с помощью песен ... 157
Д.Т. Сарбасова, Қ.С. Ерғалиев
Қазақ тіліндегі прецеденттік атаулар ... 158
К.С. Селезнева, А.Т. Манапбаева
К вопросу сленга в русском и английском языках ... 160
Н. Семей, Қ.С. Ерғалиев
Қазақ тіліндегі лакуна мәселесі (М. Әуезовтің «көксерек» әңгімесі негізінде) ... 162
Д. Серікбек, П.Б. Канжекенова
Қазақ тілі сабақтарында даралап-саралап оқыту арқылы оқушылардың білім сапасын көтеру ... 165
М.А. Споткай
Лингвистический маркетинг государственного языка ... 166
А.А. Степаненко, В.А. Криворучко, К.С. Ислям
Электронные словари. Казахско-латинский, латино-казахский электронный словарь ... 168
Д.Ю. Суховеева
К вопросу о проблемах перевода художественного текста ... 170
Р.С. Сыздыкбаева, О.Қ. Жармакин
Көркем мәтіндегі композициялық баяндау формалары
(ойталқының абай қара сөздеріндегі композициялық ұйымдастырылуы) ... 173
R.S. Syzdykbayeva, Z.V. Kluyshina
Analysis of the ways in creating gloomy atmosphere inside and outside the house
(on material of Charles Dickens's 'Dombey and son') ... 175
А. Тәжмұхаметова, Ш.А. Доскеева
Қазіргі айтыстың көркемдік ерекшелігі ... 176
М. Тілеу, Г.О. Мұрсәлім
Шешендік сөздердің этникалық ерекшелігі ... 178
К.Т.Тлеп
Сопоставление английского, русского и казахского юмора ... 180
Ұ. Төлеу, Б.М. Қадырова
Б. Нұржекеұлы шығармаларындағы күрделі синтаксистік тұтастықтың стильдік қызметі ... 182
Е. Толубай
Қазақ радиохабары ... 186
В.Ю. Точилина, Е.С. Сапожник, Р.Т. Абишева, А.С. Тютенова
Невербальные компоненты делового общения английского языка ... 189
Т. Тулегенов, А.Р. Даирова
Синонимы в английском языке ... 192
Б.Б. Тұралина, Б.Ш. Құралқанова
Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ лирикасындағы түрлік ізденістер
(Т. Әбдікәкімов, Н. Мәукенұлы, Ж. Әскербекқызы лирикасы негізінде) ... 196
Ш. Тұржан, Б.М. Қадырова
Көркем шығарма тіліндегі парцелляция құбылысы ... 199
Н. Үкібасова, М.И. Оразханова
А. Байтұрсынов мысалдарындағы ұлттық таным ... 201
S.Zh. Usenova, Yu.O. Gafiatulina
The gender aspect of literary characters in Harry Potter series ... 203
К.К. Шаймағанбет
Қазақ және ағылшын тілдеріндегі лексика-грамматикалық тұлғалардың экспрессивтілігі ... 205
А.А. Шарапатова, З.В. Клюшина
Сравнительный анализ женских образов в романах Пауло Коэльо
«Ведьма с Портобелло» и «Одиннадцать минут» ... 207

4 Секция. Философия
4 Секция. Философия

Б.Ж. Асембаев, А.А. Айдарханова, Б. Жанайхан
Фанатизм в исламе – прямой путь или жесткость сердца 210
Г.Н. Аубакирова, М.Ж. Кожамжарова
Язык как феномен культуры 213
Б.С. Байсарина
Влияние ислама на процесс воспитания 216
Э.К. Билялова, Ю.В. Завгородняя
XX ғасырдағы модернизмдегі әдебиет 218
А.Т. Каирбекова, Г.Ш. Султанова
Феномен постмодернизма в архитектуре 221
Н. Кульдурова, Д. Шакенов, Г. Жапекова
Поликультурное образование: становление и развитие 223
И.Б. Маданиев
Аполлоновское и дионисийское в наследии Ф. Ницше 226
С.С. Мейрамбаева
Топонимическое изучение остановок центра города Караганды 227
Д.Б. Молдабекова, Т.Ю. Биль
Традиционное общество как тип культуры 229
М.И. Омарова, А.С. Омаров
Қытай мәдениетінің қалыптасуының алғышарттары 231
Г.А. Сағатова, А.К. Нуралина
Бұқаралық мәдениет өрісіндегі қазақстандық өркениет (өзара әрекеттестік мәселелері) 234
А.М. Садвакасова, Т.Ю. Биль
Культурное пространство современного города 236
А.К. Сальменов, С.С. Аубакирова
Діннің мәдениетпен байланысы 237
А. Талгат
Шумерлер мен түркілердің мәдениетіне этнолингвистикалық шолу 239
А.К. Узиханова
Араб философиясының көрнекті өкілі Әбу Насыр әл-Фараби 242

**ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«XIII СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

VII ТОМ

Техникалық редактор А.Т. Бектемирова
Корректорлар: Б.Б. Әубәкірова, А.Р. Омарова, А. Елемесқызы
Компьютерде беттеген А.Р. Омарова

Басуға 25.03.2013 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім 29,7 × 421/2. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 14,8. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс №1992

«КЕРЕКУ» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.